МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
ФІЛОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 13

Одеса
2014

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України
відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 455 від 15.04.2014 р.

Серію засновано у 2010 р.

Засновник – Міжнародний гуманітарний університет

Друкується за рішенням Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
протокол № 3 від 23 грудня 2014 р.

Видавнича рада:

С.В. Ківалов, акад. АПН і НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – голова ради; **А.Ф. Крижановський,** член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф. – заступник голови ради; **М.П. Коваленко,** д-р фіз. мат. наук, проф.; **С.А. Андронаті,** акад. НАН України; **В.Д. Берназ,** член-кореспондент НАПрН України, д-р юрид. наук, проф.; **О.М. Головченко,** д-р екон. наук, проф.; **Д.А. Зайцев,** д-р техн. наук, проф.; **В.М. Запорожан,** д-р мед. наук, проф., акад. АМН України; **М.З. Згуровський,** акад. НАН України,д-р тех. наук, проф.; **В.А. Кухаренко,** д-р філол. наук, проф.; **І.В. Ступак,** д-р філол. наук, доц.; **Г.П. Пекліна,** канд. мед. наук, проф.; **О.В. Токарєв,** Засл. діяч мистецтв України.

Головний редактор серії – доктор філологічних наук, професор **І.В. Ступак**

Відповідальний секретар – кандидат філологічних наук, доцент **Л.І. Морошану (Демьянова)**

Редакційна колегія серії «Філологія»:

Н.В. Бардіна, доктор філологічних наук, професор; **Ш.Р. Басиров,** доктор філологічних наук, професор; **О.А. Жаборюк,** доктор філологічних наук, професор; **К.Б. Зайцева,** кандидат філологічних наук, доцент; **М.І. Зубов,** доктор філологічних наук, професор; **Е. Пирву,** кандидат філологічних наук, професор; **В.Д. Каліущенко,** доктор філологічних наук, професор; **Т.М. Корольова,** доктор філологічних наук, професор; **В.А. Кухаренко,** доктор філологічних наук, професор; **В.Я. Мізецька,** доктор філологічних наук, професор; **І.Б. Морозова,** доктор філологічних наук, професор; **О.М. Образцова,** доктор філологічних наук, професор; **Н.В. Петлюченко,** доктор філологічних наук, професор; **В.Г. Таранець,** доктор філологічних наук, професор.

Повне або часткове передрукування матеріалів, виданих у збірнику
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету»
допускається лише з письмового дозволу редакції.

При передрукуванні матеріалів посилання на
«Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету» обов'язкове.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16819-5491Р від 10.06.2010

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет, офіс 502,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. (+38) 099-547-85-90, www. vestnik-philology.mgu.od.ua

© Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.
Серія: «Філологія», 2014
© Міжнародний гуманітарний університет, 2014

СЛОВ’ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

УДК 811.161.2'42

Войцехівська Н. К.,
кандидат філологічних наук, докторант
Інституту мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України

ПРОКЛЬОНИ ТА ЗЛОПОБАЖАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті на матеріалі художнього дискурсу розглядаються лексико-граматичні й комунікативно-прагматичні особливості реалізації висловлень прокльону та злопобажання, що виступають комунікативними одиницями емоційно-оцінного значення. Доведено, що вибір певного явища дійсності в побажальній формулі з негативною семантикою обумовлюється значущістю цього феномену для носія мови в різних аспектах етнокультури.

Ключові слова: висловлювання-прокльони, злопобажання, конфліктна ситуація, емоційно-оцінне значення, етнічна мовна свідомість, мовний стереотип, негативні волюнтативи.

Постановка проблеми. Сучасний діалогічний дискурс нерідко засвідчує нетерпимість до комунікативного партнера та агресивність. «Агресивність може бути словесно заміщена» [1, с. 25] у формі прокльонів і злопобажань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прокльони і побажання як специфічні знаки мови й культури завжди викликали інтерес етнографів, мовознавців, фольклористів, педагогів. Так, лінгвокультурну маркованість вербальних формул побажань у структурно-семантичному та зіставно-типологічному аспектах обґрунтовано в працях Ю. Дем'янової. Семантичні групи пейоративних побажань-прокльонів, організованих за локативно-семіотичною ознакою обрядового й релігійного простору, виокремлює А. Штейнгольдт. Лексико-семантичну структуру благо– і злопобажань за концептосферами й протиставленнями досліджено Л. Павловською. Роль прокльонів і побажань в етновиховній системі українців представлена в працях В. Завадської. Дискурсивні тактики зло побажань у російській мові описав І. І. Чесноков, а Н. А. Трофімова на матеріалі німецької мови дослідила злопобажання як тип мовленнєвого акту, прагматичні умови його здійснення, місце в діалозі та способи вираження.

Мета цієї розвідки полягає в описі прокльонів і зло побажань – як закріплених народною комунікативною практикою вербальних формул агресії в конфліктному діалогічному мовленні – з огляду на їхні функціонально-прагматичні та лексико-семантичні складники. Досягнення мети зумовлює вирішення низки завдань, а саме: дати визначення поняттям прокльону та злопобажання; класифікувати типи висловлювань із загальним значенням прокльону чи злопобажання; виділити специфічні комунікативні одиниці й мовленнєві формули зі значенням негативного побажання, їх лексико-семантичні та прагматичні особливості.

Виклад основного матеріалу. Прокляття чи прокльон, чи злопобажання — це висловлювання, в яких реалізується психологічна агресія мовця на відповідні дії його співрозмовника, а тому вони «несуть у собі згусток негативної енергії і вживаються зі свідомим наміром накликати нещастя на ту людину, на яку звернені» [2, с. 513]. В. Жайворонок називає прокльони лайливими висловами, що виражають ненависть до когось або чогось, різкий осуд, велике обурення кимось або чимось [3, с. 486], напр.: «*Сказано у бумазі, що не так хвамілія стоїть: у нових бумагах – Боруля, а у старих – Беруля!..* ***Бодай тому писареві руки назад лопатками повикручувало****, що написав Беруля…* [4, с. 169-171]; *Усе б тільки по шинках швендяв.* ***А щоб ти у коноплях утопився****!»* [5, с. 78-79].

Прокльони і злопобажання посідають особливе місце в комунікативному кодексі українця як такі, що обумовлені етнопсихічно та гендерно, вони становлять стереотип мовленнєвої поведінки й відображають специфіку національної мовної свідомості [6]. Так, напр., у романі П. Куліша «Чорна рада» прокльони старих козаків на адресу гетьмана Брюховецького мимовільно витворюють цілу картину ціннісних орієнтацій суспільства свого часу: апелюють до совісті зрадника, споконвічних українських святинь, погрожують розладами фізичного й психічного здоров'я, лякають Страшним судом (кульмінаційний момент у християнському віровченні):

«Пропадайте ж, ледащиці! ***Щоб вас так щастє-доля покинула, як ми вас покидаємо!*** *Пху! Плюю й на той слід, що топтав із паливодами! Плюйтей ви, батьки. <...> а на прощаннє скажем сьому Іродові, чого ми йому бажаємо: воно ж йому й не минеться».*

*От почали діди виходити з колеса. І зараз перший, обернувшись, плюнув на свій слід й каже: «****Щоб побив тебе несвітський сором, як ти нашу старість осоромив!»*** *І другий плюнув да й каже: «****Щоб на тебе образи падали!»*** *І третій: «****Щоб тебе пекло та морило! Щоб ти не знав ні вдень, ні вночі покою!»*** *І четвертий: «****Щоб тебе, окаянного, земля не прийняла!»*** *І п'ятий «****Щоб ти на Страшний суд не встав!»*** [7, с. 143].

Злопобажання й прокльони протиставляються благопобажанням на основі опозицій: *зло – добро, чужий – свій, лівий – правий, чорний – білий, смерть – життя, верх – низ, недоля – доля, кривий – прямий, нещастя – щастя* тощо [8]. З цього погляду, прокльони і побажання лихого трактуються як символічне вилучення адресантом «свого» зі стану «своїх», перетворення його на «чужого» за вчинене зло в будь-якому його вияві [8]. Перетворення на «чужого» супроводжується «побажаннями» морального невдоволення та смутку; різних хвороб і навіть смерті;

злого року; нещастя; бідноти, безгрошів'я та банкротства; знищення або пошкодження матеріальних цінностей співрозмовника [9, с. 144-145].

Компоненти зло побажань найчастіше стосуються передчасної, не-своєї або не-людської (тваринної) смерті та мук після неї, напр.: «*Щоб вас лиха година ще до вечора забрала!*» [10, с. 363]; «*Щоб ти здох як собака*» [11, с. 3, 37]; «*Ви у пекельному вогні будете конати!*» [12, с. 197] тощо. Як бачимо, до структури злопобажання залучаються зооніми – найчастіше ті, що наділені народною уявою певним символічним значенням: «пес», «собака» (уособлення брехливості й підступності), «вовк» (символ зла, жадібності, жорстокості, лицемірства, брехні, кровожерливості), «крук» (віщун нещастя, лиха, смерті), «зозуля» (вісниця довгого віку, символ туги за життям, за минулим, за красою): «*Щоб вам* ***пси*** *очі повигризали!*» [13, с. 409]; «***Собачу матір*** *тобі під бік!*; *Бодай тебе* ***вовки*** *з'їли!*; *Щоб над тобою* ***круки*** *крякали!*; *Щоб на тебе* ***ворони*** *каркали!*; *Щоб ти* ***зозулі*** *не чув!*» [14, с. 419-423].

Побажаннями смерті є також висловлення, «пов'язані із землею» [8], напр.: «***Земля*** *би ти побила; А бодай тебе* ***земля*** *не прийняла!*» [14, с. 418]; «*Щоб над тобою* ***земля*** *затряслась!*» [14, с. 421]. Значущістьетносимволуземліпідкреслюєтьсяпостійнимиепітетами«свята», «сира»: *Щоб тебе* ***сира земля*** *проковтнула з вогнем та димом!* [14, с. 422]; «*А щоб вас та* ***земленька свята*** *по смерті з гробівповикидала!*» [15, с. 209].

Із загальною семантикою «бажаю тобі смерті» вживаються вислови *Щоб тебе домовина взяла! Щоб тебе наперед п'ятами понесли!*;*Черви бтебе поїли!* [14, с. 420-422] тощо.Сюди ж зараховують побажання довгого життя за відсутності здоров'я: *Дай ти Боже вік, а здоров'я ніт – проклятє, довге житє в хоробі тяжке і страшнійше від смерті*»[11, с. 217].

Побажаннями лиха вважаються вирази, побудовані на протиставленні *верх-низ*: *Щоб тебе горою підняло*; *Щоб тебе взяло та понесло поверх дерева* [16, 90]), оскільки«людина, як істота грішна, до небожителів не належить; піднятися їй на символічний верх — лихе побажання»[8].

Часто українські прокльони і побажання зла апелюють до хвороби — поняття, що в слов'янських мовах виражається словами із коренем**xvor-, *bolj-, *slab–* або заперечними дериватами **ne-mogt-, *ne-dugъ-, *ne-sъdorov–* [17, с. 225] та сприймається у традиційній народній культурі як результат дії демонів і нечистої сили.У структурі негативних побажальних конструкцій містяться назви хвороб і різних недуг(трясця, грець, корчі, кольки, сказ та ін.), напр.: *Щоб на тебе* ***хвороб*** *«та* ***стогнати****!*; *Хай тебе* ***хиндя*** *(лихоманка) потрясе!*; ***Чума*** *б вас забрала!* [14, с. 421]; *А щоб тебе обпали* ***корчі*** [14, с. 19]; *Щоб тебе* ***трясця*** *вхопила, чортового сина!* [10, с. 408].

Нерідко в прокльонах та злопобажаннях міститься вказівка на атмосферні явища та явища природи, що в народній культурі пов'язувались із впливом демонів і нечистої сили, напр.: *В* ***росі****, яка нас оплаче, хай втопишся ти* [18, с. 41]; *Бодай тебе* ***буря*** *вивернула!* [14, с. 419]; *Щоб тебе* ***блискавка*** *запалила!* [14, с. 420]; *Щоб тебе* ***громому*** *било, хату спалило,* ***вітром*** *попіл розвіяло!* [14, с. 422] тощо.Відгомони уявлень про божественну силу сонця зафіксовані в лихих побажаннях: *Щоб ти крізь* ***сонце*** *пройшов!*; *Щоб над тобою світ не світаві* ***сонце*** *праведне не сходило!* [14, с. 421].

Поряд із нижчими божествами і демонами в злопобажаннях, прокльонах та закляттях (присягах) містяться імена «найвищих за рангом» богів – Перуна, Сварога (Дива, Дія), Дажбога, Волоса, Хорса, напр.: *Щоб на тебе* ***Див*** *прийшов!*; ***Перун*** *би тя трафив!* [14, с. 420-421] тощо. Вказівка на зловорожі людині божества – лихо, біду, горе – міститься в прокльонах і зло побажаннях типу *Гонило би тобою, як вітер* ***лихом*** [11, с. 228]. Сюди ж зараховують вирази з компонентом «лиха (зла, нещаслива, нагла, куца) година (час)»: *Хай поб'є* ***лиха (нагла) година*** [19, с. 178]; *Щоб тебе не минула* ***лиха година*** [3, с. 336]. Розуміння доброї і злої долі, відлучення від «добрих», «чистих» сил породжує злопобажання на кшталт *Бодай тобі* ***долі*** *не було* [19, с. 62], *Гнала би сі за тобов* ***лиха доля*** [4, с. 345].

Особливе місце в системі прокльонів займає опозиція *цілий-нецілий*. Неціле, частина виступає деструкцією, порушенням цілісності: *Щоб ти* ***лопнув*** [16, с. 194]; ***Спух*** *бис як бубень* [3, с. 218]. В українській мові неціле є також метафоричним переосмисленням процесу псування продуктів: *А щоб ти* ***скис*** [19, с. 129]; *А, щоб ти* ***зслиз****!* [20, с. 209].

Рідше в злопобажаннях міститься лексеми на позначення матеріального неблагополуччя: *Щоб тобі ні кола,ні двора!* [14, с. 423], *Бодай тобі було пусто!* [14, с. 419]; *Нужда б тя побила!* [14, с. 420]; й одиниці, пов'язані з віроюв Христа: *Хай прокляттявпаде на твою голову, як на Пилата* [21, с. 119] та ін.

Важливе місце у творенні висловлень-прокльонів і злопобажань відіграє число (3, 7, 9, 100 і 1000), напр.: *Хай праведний Бог вам* ***потроює гнів****!*..[18, с. 214]; *Бодай тобі* ***сім раз*** *на день пусто* [14, с. 420]; *Щоб ти пішов* ***під дев'яту палю****!* [14, с. 423]; ***Сто чортів*** *тобі в потилицю* [4, с. 132]; ***Тисячу болячок*** *тобі в печінку!* [14, с. 420]. Вживання магічних чисел не є випадковим. Первісно формули словесної магії (лікувальної чи замовної), злопобажання містили операції з числами, функцією яких було доведення негативної емоції до крайньої напруги шляхом багаторазового повторення й таким чином створення лікувального ефекту – позитивного психічного стресу. Втративши свої магічні функції, злопобажання перетворились на мовленнєву звичку, нумерологічний компонент лишив за собою роль підсилення емоції чи оцінки, нагнітання, збільшення, примноження [22, с. 365].

Як будь-які мовленнєві акти, прокльони та злопобажання підпорядковуються основним законам комунікації, є дієвими засобами мовленнєвого впливу, самовпливу та маніпуляції, а також обслуговують різні ситуації спілкування. Зокрема, через вживання лайливих формул відбувається порушення комунікативної рівноваги, пониження соціального статусу адресата, послаблення його комунікативних позицій, підсилення негативних емоцій через їх «викрикування», поглинання емоції, що її переживає адресант тощо [6]. Відповідно, комунікативною метою мовця-автора прокльону / злопобажання є бажання змінити самопочуття адресата, примусити його відчувати сором, незграбність, провину, страх за своє здоров'я або за здоров'я своїх близьких, добробут тощо.

За комунікативною інтенцією (тобто на кого / на що спрямовує своє злопобажання адресант) прокльони поді-

ляються на прямі та непрямі висловлювання. У першому типі висловлювань втілюються побажання адресантом зла, спрямовані безпосередньо на адресата, напр.: *Щоб ти ногу зламав! Щоб ти осліп!* тощо. Другий тип прокльонів направлений на заподіяння шкоди майну адресата: *Щоб твоя домівка стала порожньою! Нехай у твоєму городі всі саджанці пропадуть!* та ін. [9, с. 145-146].

У дискурсі прокльони і злопобажання виконують низку комунікативних функцій, як-от: емоційного тиску, аксіологічну, терапевтичну, оберігальну, ідентифікаційну тощо. Крім того, дослідниками виділяються прокльони та злопобажання, функціональне значення яких виявляється лише в ситуації спілкування. Г. Гадамер радить розглядати ці оказіоналізми у вербальному оточенні: прокльони, як і доброзичення, отримують статус висловлювання лише в акті розуміння, тобто, їх можна осмислити лише в діяльнісному контексті [23, с. 66].

Звернення до темних сил має місце на заключному етапі діалогу та передає максимально (вкрай негативне) емоційне забарвлення.

Прокляття виникає в дискурсі за умов, коли принаймні один із його учасників не в змозі продовжувати комунікативну боротьбу, але при цьому не має намірів поступатися. З цією метою в його мовленні з'являються т. зв. «чортихання», прокльони, побажання зла. У висловленнях зі значенням «злозичливості» та понятійним змістом зловорожості, зазвичай, використовуються дієслова, що несуть у собі негативний фізичний вплив на адресата або небажаний для його фізичного стану. Універсальним засобом є наказовий спосіб дієслів, напр.: ***Хай** тіло твоє **лежатиме** непохованим і вітер **хай розвіє** порох проклятого сина!* [24, с. 249]; ***Хай** прокляття **впаде** на твою голову* [21, с. 119]; ***Хай** тобі язик **зісохне**!* [12, с. 24].

У виразах типу *А **щоб** тебе **заціпило**!*; ***Щоб** ти **пропала**; А **щоб** їм **повикручувало**!* [12, с. 148-149, 161] засвідчуємо вживання *щоб*: а) для висловлення побажання у знач.: *хай*; б) для вираження недобрих побажань комусь (перев.усполуч. з дієсловами або прислівниками, що виступають у функції предикативних слів) [25, с. 600].

У таких формулах поряд із дієсловами можуть вживатися заперечні частки, напр.: *Щоб ви **не знали** утіхи в старих літах, щоб ви **не мали** поради в своїх дітях!* [26, с. 148]; ***Хай** до смерті **не матимеш** ти спокою* [24, с. 249].

Рідше висловлення злопобажань утворюються дієсловами умовного та дійсного способу (майб. часу), напр.: *Язик без кісток! Дивись, бо **вивихнеш**!* [5, с. 84-85]; *Вас **поглине** вогняна геєнна!* [12, с. 198]; *А кольки **б** її **скололи**!* [12, с. 176]; *Дощ **би** тебе **намочив**, а мороз **би ухопив** за вуха* [27].

У конфліктному дискурсі поряд із прокльоном-погрозою вживаються інвективні засоби на позначення агресивного характеру взаємостосунків комунікантів, номінації предметів і об'єктів знеціненого матеріального світу,богохульства.При згадуванні нечистої сили, демонів (біс, дідько, водяник, русалка, мавка) найбільше остерігаються чорта – язичницького божества, що після прийняття християнства було проголошене демоном.

З погляду етимології, *чорт* – слово праслов'янського походження без відповідників в інших індоєвропейських мовах, яке набуло значення «злий дух» у східно– й західнослов'янських мовах (у словенській, очевидно, внаслідок її зв'язків з останніми). Воно не має остаточно встановленої етимології, однак пов'язане з *čersti, *čʰṛtǫ «той, хто риє (земляний, підземний дух)», *čerti, *čʰṛǫ (<іє. *(s) ker-) «скалічений, обтятий», р. черта́, черти́ть (магічне коло) та їх відповідниками; čarь «чари» тощо[28, 344]. Сама ж назва *чорт* пов'язана зі словом *чорний*(темний, чорнота (пітьма), тому що й справді чорт, за народними легендами, утворений із мороку і брудної піни [29, с. 59]. Саме тому «сильним» ефектом володіють в усіх народів злопобажання-відсилання адресата до чорта як до «нечистої» сфери: *Дмитре, **чорти б тебе брали!*** [10, с. 361].

У дискурсі «чортихання» є директивно-експресивним висловленням, спрямованим на розрив комунікативного контакту, що виражає крайній ступінь роздратування й агресивності мовця, напр.: СКУЛЬПТОР. *Стільки творчої праці пішло намарне. І що тепер скаже критика?* АННА. *Скаже вам правду.*СКУЛЬПТОР. ***Ідіть до чорта зі своєю правдою*** [12, с. 200201]; МІСТИК. *Я погодився з долею, як треба помирати, то треба.* СКУЛЬПТОР. ***Забирайтеся до чорта!** Вмирайте собі деінде* [12, с. 202].

Існують прокльони, утворені з інвективних (лайливих) лексем (назв «тілесного низу»). Напр., прокльон *Щоб задниця по шву розійшлася* виражає крайнє невдоволення, обурення чиїми-небудь вчинками, діями: *Щоб у тебе задниця по шву розійшлася, щоб твоя дружинонька з кумом повелася* [1, с. 177].

Рідше прокльон набуває у дискурсі більш м'якої форми, що зумовлюється історичними традиціями українців. Так, модифікованим варіантом поширеного донедавна в Галичині прокльону польського походження *Кров би тебе залляла!* виступає *Кров би тебе не гріла!* [30, с. 241]. З метою пом'якшення інвективи також вживаються зменшувально-пестливі суфікси. Популярний західноукраїнський прокльон-лайку німецько-польського походження *Шляк би тебе (вас) трафив!* у певних ситуаціях спілкування вимовляють як ***Шлячок** би тебе трафив!*, або з додаванням епітету *Шлячок би тебе **ясний** трафив!* [30, с. 241].

Питомо українським способом лаятися є вживання псевдопрокльонів та прокльонів із запереченням, напр.: *Щоб тобі голову **потилицею назад** повернуло!; Щоб тебе чорти **не** забрали!* Такі вислови дають можливість людині емоційно розвантажитися і не нашкодити словом адресатові [30, с. 241]. Ще одним способом зняття емоційної напруги є заміна займенника другої особи займенником третьої особи або ж іменником (іменниковим зворотом). Негативні побажання спрямовують не на адресата, а на якийсь пов'язаний із ним предмет, процес тощо.

Цікавими для розгляду є прокльони / побажання зла, звернені на самого автора (*Щоб / нехай мені…; Бодай / щоб я…; Щоб мене…* тощо). Такі висловлення мають значення не формул-побажань лихого, а, вживаючись у сполученні з дієсловами або прислівниками, виражають а) заперечення попередніх дій, вчинків і т. ін.: *Ото як хочеш узнати, хто був у лісі, то й почнеш, наймаючи, під'юджувати: Та тебе не візьму, Остапе, бо ти дуже добре у ліс стежку знаєш. – Хто – я? **Та щоб мені**… та зроду-віку… То он Семен крав* [31, с. 87]; б) для запевнення співрозмовника у вірогідності сказаного: – *Коли брешу, **Нехай бог карає**! – Не бог, а ми. Признавайся! – Нащо б мав ховати. Нехай, боже, **Щоб я був проклятий**!*..[32, с. 84]; в) для вираження / підсилення клятви: – *Чи будеш вірно служи-*

ти людям своїм? – Клянусь. – А якщо відступиш? – ***Нехай земля поглине мене*** [33, с. 250].

Прокльон не передбачає обов'язкової реакції адресата. Але у випадку її наявності йдеться про: 1) згоду (у випадку, якщо прокльон спрямований на третю особу); 2) незадоволення, обурення або 3) прокльон у відповідь. Таким чином, побажання недоброго можуть бути особливостями комунікативної поведінки одного (1) або обидвох мовців (2), пор.:(1) МАРІКА. *То чому я не можу[на вечорницях цілуватися]?* НАСТЯ. *От і гостра на язик!* ***Щоб ти пропала.*** МАРІКА. *Кажуть люди, що я пішла в маму.* НАСТЯ. ***А щоб їм повикручувало!*** [12, с. 148-149] – агресивно налаштованим є адресат; (2) НАСТЯ. *Підеш за Мольнара, чи ні?* МАРІКА. (Відштовхує матір). – *Ні! Ніколи.* НАСТЯ. *То ти матір штовхаєш! То ти така дочка! Забирайся мені з хати!* МАРІКА. *І заберуся.* ***Хай пропаде ця ваша хата, і ваш Мольнар, і ваші статки.*** НАСТЯ. ***Та щоб тобі язик викрутило, та щоб тобі ноги попідривало!*** [12, 169-171] – агресивно налаштовані обидва мовці.

Деталізуючи приклади, в яких автором злопобажання виступає матір Маріки, нагадаємо про педагогічний вплив таких виразів. Прокльони належать до народних способів морального впливу на особистість, засобів корекції її поведінки. Відомо, що батьківське лихе слово, сказане проти дітей спересердя, має особливу силу, адже, як кажуть: батькова і материна молитва із дна моря виймає, а прокльони в калюжі топлять.

Вказівка на рід, родину невипадкова в злопобажаннях, оскільки «упродовжбагатьохвіків у свідомості народу живе культ матері, культроду; з давніх-давенутвердивсяпогляд на родину як на святиню»[22, с. 364]. Чи не найтяжчою карою долі вважалося бездітне життя, втрата зв'язку поколінь, напр.: *Щоб ваш пропав собачий* ***рід****!*; *Щоб твій* ***корінь*** *звівся!*; *Щоб твоє****кодло****звелось!* [14, с. 421]. Вказівка на родинні зв'язки міститься також у негативних побажаннях, що вказують на значення виховання в дітей шанобливого ставлення до батьків і старих людей, на важливості в житті людини соціального статусу й схвалення чи несхвалення її вчинків колективом: *Печінка б їм вилізла і діти у вічі наплювали!*; *Щоб від тебе одреклись онуки!*; *Щоб твоя могиладиким маком заросла!*; *Щоб ти не мав утіхи в старих літах!*; *Щоб тебе люди не знали!* [14, 419-423].

Оскільки прокляття – це найсильніша з погляду передачі негативних емоцій тактика, після неї відбувається припинення взаємостосунків комунікантів, напр.: НАСТЯ. *Я твоя матір і маю знати, що ти робиш! Це моя повинність.* МАРІКА. *Не забувайте, що я вже не дитина.* НАСТЯ. *Як ти до мене говориш? Я тобі всі боки обіб'ю!* МАРІКА. *Вже не обіб'єте.* НАСТЯ. *І хто мені не дозволить?* МАРІКА. *Я.* НАСТЯ. *Тьфу! От і дочекалася донечки. Ходить ночами, злягається з тим Іваном і ще пащекує до мене.* ***А щоб тобі язик покрутило!*** МАРІКА. ***Виходить з хати*** [12, с. 167-168]. Як бачимо, прокльону передувала конфліктна ситуація, у якій один із мовців, через своє невдоволення комунікативними діями опонента, переживає внутрішнє напруження, можна навіть сказати стрес. Намагаючись зняти з себе це напруження, мовець залякує співрозмовника, використовуючи прокльон. Однак після злопобажання комунікація припиняється.

Розрив комунікації, коли злопобажання стає «останнім аргументом», часто відбувається в діалогах із нерівноправними партнерами, напр., як реакція на зухвалу поведінку молодшого до старшого: ОДАРКА. *Та відпусти ж бо її руку, відпусти!* ОЛЕКСІЙ. (не відпускаючи руки, аж заполуменів). *Якби не ви були паньматка моєї квіточки, то я б подумав, хтось інший сказився!* ОДАРКА. *Он як!* ***Хай тобі твої слова губи попалять****!*[5, с. 91-92].

Висновки. Отже, прокльони та злопобажання як вербальні еквіваленти фізичної агресії широко представлені в українському конфліктному діалогічному дискурсі й виконують у ньому функцію дестабілізації взаємостосунків мовців, ескалації чи деескалації комунікативного напруження. Вони можуть вживатися на будь-якому етапі інтеракції, здебільшого у завершальній фазі, та сприяють припиненню комунікації. Такі лайливі вислови спрямовані на маніпуляцію співрозмовником;вони етнопсихічно, гендерно обумовлені та функціонують у формі національних стереотипів. У семантиці негативних волюнтативів яскраво проглядають залишкирелігійно-міфічних поглядів і вірувань праукраїнців, відображаються ціннісні орієнтації етносу через типовість негативної реакції на різні явища дійсності. Лексико-семантичними компонентами висловлень негативних побажань є дієслова руху, лексеми-назви «тілесного низу», недуг/хвороб, демонічних персонажів і ворожих людей, назви негативних суспільно-побутових явищ тощо. Граматичними засобами злозичливості виступають, як правило, прості окличні речення з дієсловами наказового, рідше умовного та дійсного способу. Об'єкт злопобажання (адресат чи пов'язаний з ним предмет, процес) виражаються займенниками другої особи однини (пряма форма вираження), рідше третьої особи (непряма форма вираження). Перспективним є опис інших тактик і прийомів агресивної конфліктної поведінки в дискурсі.

Література:

1. Ставицька Л. О. Українська мова без табу : словник нецензурної лексики та її відповідників / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.
2. Юськів Б. Н. Образ-концепт правопорушника (злодія) в мовній свідомості українців / Б. Н. Юськів // Ученые записки Таврического національного университета им. В. И. Вернадского. – 2011. – Том 24 (63). – № 2. – Часть 1. – С. 507-515.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Карпенко-Карий І. К. Вибрані п'єси / І. Карпенко-Карий. – К. : Дніпро, 1976. – 304 с.
5. Шулаков В. О. Гріх мій?!: п'єси / В. О. Шулаков. – К. : Пульсари, 2002. – 296 с.
6. Дем'янова Ю. О. Національно-комунікативні особливості паремійних формул прокльонів та злопобажань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrmova.com.ua/zmist-zhurnalu/vipusk-12/.
7. Куліш П. Чорна рада / П. Куліш. – Харків: Фоліо, 2006. – 287 с.
8. Павловська Л. О. Опозиційна семантика у прагматиці благо-злопобажань в англійській та українській мовах / Л. О. Павловська // Волинські наукові студії. – Рівне, 2011. – № 2. – Режим доступу: http://www.univerua.rv.ua/VNS2-2011/Pavlovska_L_O.pdf.
9. Нікітюк Т. В. Лексико-семантичні та прагматичні особливості вираження конфронтативного мовленнєвого жанру прокльону у турецькому художньому дискурсі / Т. В. Нікітюк // Мовні і концептуальні картини світу. 2013. – Вип. 43. – Ч. 3. – С. 144-149.
10. Стельмах М. П. Твори: в 7 т. / М. П. Стельмах. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1982. – 592 с.
11. Франко І. Галицько-руські народні приповідки / І. Франко. – Львів: Наук.т-во ім. Т. Шевченка, 1901.
12. Бойчук Б. Добрані п'єси / Б. Бойчук. – Львів, 2013. – 280 с.
13. Іванченко Р. П. Гнів Перуна / Р. П. Іванченко. – К., 1982. – 503 с.

14. Вусик О. С. Словник українських синонімів / О. С. Вусик. – Дніпропетровськ:Січ, 2000. – 424 с.
15. Франко І. Я. Твори: у 2-х т. / І. Я. Франко. – К. : Дніпро, 1981. – Т. 2: оповідання. – 495 с.
16. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
17. Славянские древности. Этнолингвистический словарь : в 5-ти т. / Н. И. Толстой. – М., 1995. – Т. 1. – 1995. – 584 с.
18. Горлач Л. Руїна: історичний роман у віршах / Л. Горлач. – К. : Бібліотека українця, 2004. – 256 с.
19. Білоноженко В. М. Фразеологічний словник українськоїмови: у 2-х кн. / В. М. Білоноженко. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1. – 1999. – 528 с.
20. Українка Леся. Твори : в 5-ти т. / Леся Українка. – К.,1952. – Т. 3. – 800 с.
21. Іваничук Р. І. Черлене вино / Р. І. Іваничук. – Львів: Каменяр, 1979. – 350 с.
22. Дем'янова Ю. О. Злопобажання як ціннісний компонент етномовної свідомості / Ю. О. Дем'янова // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Вип. 24. – Ч. 2. – Бердянськ: БДПУ, 2011. – С.457-468.
23. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. / Г.-Г. Гадамер / Семантика и герменевтика. – М. : Искусство, 1991. – С. 60-71.
24. Підмогильний В. П. Невеличка драма / В. П. Підмогильний. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 326 с.
25. Словник української мови: в 11-ти т. – Т. 11. – К. : Наукова думка, 1980. – 700 с.
26. Мирний П. Твори: в 5-ти т. / П. Мирний. – К., 1954. – Т. 1. – 371 с.
27. Багряна А. Євангелів – від лукавого [Електронний ресурс] / Анна Багряна. – Режим доступу: http://www.kurbas.org.ua/dramlab/bagryana/angely.pdf.
28. Етимологічний словник української мови: у 7-ми т. / О. С. Мельничук та ін. – Т. 6. – К. : Наукова думка, 2012. – 566 с.
29. Грищенко Ф. Лукавий і нечистий / Ф. Грищенко // Людина і світ. – 1973. – № 9. – С. 53-60.
30. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – К. : Знання, 2006. – 291 с.
31. Хоткевич Г. М. Твори: в 2-х т. / Г. М. Хоткевич. – Т. 1. – К. : Дніпро, 1966. – 536 с.
32. Шевченко Т. Повне зібрання творів: в 6-ти т. / Т. Шевченко. – Т. 1. – К., 1963. – 484 с.
33. Скляренко С. Д. Твори: у 4-х т. / С. Д. Скляренко. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 3: Святослав: роман. – 616 с.

Войцеховская Н. К. Проклятия и злопожелания в украинском конфликтном диалогическом дискурсе

Аннотация. В статье на материале художественного дискурса описываются лексико-семантические и прагматические особенности высказываний-проклятий и злопожеланий как коммуникативных единиц эмоционально-оценочного значения. Доказано, что выбор определенного явления в негативных формулах обусловливается значимостью этого феномена для носителя языка в разных аспектах этнокультуры.

Ключевые слова: высказывания-проклятия, злопожелания, конфликтная ситуация, эмоционально-оценочное значение, этническоеязыковое сознание речевой стереотип, негативные волюнтативы.

Voitsekhivska N. Curses in the Ukrainian conflict dialogical discourse

Summary. The article deals with curses and negative wishes as communicative emotional and axiological units. Lexical and grammatical features and pragmatic implementation of curseutterances on the basis of artistic discourse are considered. It is proved, that choiceof a special phenomenon in curses/negative wishes is conditioned by its significance for the native speaker in different aspects of the ethnic culture.

Key words: utterance of curse, conflict situation, emotional and axiological meaning, ethnical language consciousness, language stereotype, negative wishes.

УДК 821.161.1-994.09

Ворова Т. П.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних спеціальностей
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ КАЗКИ «ЧОРНА КУРКА, АБО ПІДЗЕМНІ МЕШКАНЦІ» А. ПОГОРЄЛЬСЬКОГО І «КАЗКИ ПРО РИБАЛКУ Й РИБКУ» О. С. ПУШКІНА

Анотація. Представлено аналіз казки А. Погорєльського «Чорна курка, або підземні жителі», який відрізняється від усталеного трактування твору як форми повчального дидактизму для дитячого сприйняття, що було типовим для попередніх літературознавчих розвідок творчості письменника. Для більшої глибини аналізу досліджуються сюжетні відповідності в казкових творах А. Погорєльського і О. С. Пушкіна. З цією ж метою зіставляються схожість психологічних характеристик героїв і спонукальні причини їхньої поведінки; висвічуються паралелі в діях головних героїв і відповідні їм наслідки.

Ключові слова: сюжетні відповідності, психологічні паралелі, альтруїзм, подяка, дар.

Постановка проблеми. Широко відома казка «Чорна курка, або підземні мешканці» (1829) А. Погорєльського, на думку літературознавців, безперечно належить до шедеврів дитячої книги, почасти тому, що була написана для маленького племінника письменника (О. К. Толстого), що перебував на час написання твору приблизно у тій віковій категорії, що і юний герой казки, а тому вважається повчальною за своєю метою.

Повністю визнаючи правильність даного трактування і **аналізу** казки письменника у працях І. Н. Арзамасцевої, С. А. Ніколаєвої [1], Є. Є. Зубаревої [2], Ф. І. Сетіна та ін., вважаємо таку **постановку проблеми** дещо спрощеною і пропонуємо власну інтерпретацію відомого літературного твору.

Мета нашої роботи полягає у дослідженні деяких сюжетних особливостей казки «Чорна курка, або підземні мешканці» А. Погорєльського, а також аналізі поведінкових характеристик її головних героїв, співставлених з відповідними художніми параметрами «Казки про рибалку і рибку» О. С. Пушкіна.

Виклад основного матеріалу. Аналізований твір має насичений інформаційний зміст з поділом на дві тісно пов'язані сюжетні лінії: та, що заснована на реаліях життя Олексійка в пансіоні, і та, що пов'язана з його пригодами під землею. У реальному житті маленький герой оточений друзями, але, разом з тим, він самотній і сумний, особливо на свята та у вихідні, хоча сам він був «мальчик умненький, миленький, учился хорошо, и все его любили и ласкали» [4, с. 202]. Стосовно першої сюжетної лінії, слід виділити яскраво виражені *альтруїстичні* риси у головного героя Олексійка, які, не зважаючи на різницю у віці, споріднюють цього персонажа з позитивним образом *альтруїста*-старого з пушкінської «Казки про рибалку й рибку». Як і старий рибалка, Олексійко добрий, поступливий, неконфліктний, миролюбний; про його щоденний альтруїзм говорить старанність, з якою юний герой ретельно збирає крихти після кожної трапези, щоб нагодувати курей, що живуть у дворі пансіону; він щиросердно любить їх усіх, але особливо – чорну чубату Чорнушку («лучшие кусочки приносил ей» [4, с. 203]); через свою доброту і миролюбність герой намагається справедливо розборонити і постійні пташині бійки. У відповідь на таке дружнє ставлення Олексійка представники курячого світу також шанують і по-доброму сприймають хлопчика, а Чорнушка «казалось, любила Алешу более, нежели подруг своих» і «позволяла себя гладить» [4, с. 203].

Антиподом Олексійка на курячому подвір'ї є лиха та напаслива кухарка Тринушка (аналог агресивної та злої старої з пушкінської казки), яку зовсім не любить і навіть боїться герой, позаяк вона «сердитая и бранчливая»; у О. С. Пушкіна стара також має подібну характеристику: вона постійно чимось роздратована, невдоволена або свариться на когось, але ніколи не зображується миролюбною. Зрозумівши, що саме кухарка постійно ріже його улюблених курочок для своїх гастрономічних страв, хлопчик остаточно «возымел<…> к ней ужас и отвращение» [4, с. 205]. Пушкінський старий також не любить стару за її відверту стервозність, лайливу мову і грубість/бійку у повсякденному житті. Наразі, емоційній візерунок персонажів співпадає з тим, що представлений у пушкінській казці. Картина стає ще більш пізнаваною, коли Тринушка хоче зарізати Чорнушку – улюбленицю героя, який намагається врятувати останню через прохання та умовляння злої кухарки, а також спробою викупити життя Чорнушки, запропонувавши за її життя імперіал, що складало «все его имение, который берег он пуще глаза своего, потому что это был подарок доброй его бабушки …» [4, с. 206].

Цей вчинок – справжній акт *альтруїзму* з боку маленького героя, оскільки він не міг розраховувати на особисту користь від цієї угоди: «Алеше очень, очень жаль было империала, но он вспомнил о Чернушке и с твердостью отдал драгоценный подарок» [4, с. 206]. Ця подія зіставна з діями старого, який відпустив золоту рибку просто зі співчуття та м'якосердя, виявивши у стосунку до неї той самий *альтруїзм*, що й Олексійко до чубатої. У протилежність їм жадібна кухарка поводить себе зовсім по-іншому: вона могла б поступитися благанням дитини, але жадоба і користолюбство виявляється у неї набагато сильнішим («окинула взором кошки дома, что будто вериться, что никто их не видит, и протянула руку за империалом»

[4, с. 206]). Аналогічним чином і пушкінська стара вимагає від старого взяти *будь-яку* плату з рибки за її звільнення, хоча б у формі ночов, позаяк альтруїзм і милосердя не є показовими для черствої героїні.

Чорнушка у цій ситуації зіграла роль золотої рибки, що втрапила у безвихідне становище, що загрожувало їй втратою життя, і чудесним образом врятована «от жестокой и неминуемой смерти». Тому, як і золота рибка, вона першопочатково намагається висловити свою подяку за спасіння зовнішніми знаками вдячності (Чорнушка «как будто знала, что он [Алеша] ее избавитель: кружилась около него, хлопала крыльями и кудахтала веселым голосом. Все утро она ходила за ним по двору, как собачка, и казалось, будто хочет что-то сказать ему, да не может» [4, с. 206]), а потім її вдячність трансформувалася у реальну дію – подорож з Олексійком у підземелля і відповідний конкретний дар. Дар, щоправда, походить від короля підземного народу у якості нагороди за врятування життя свого шанованого головного міністра (а саме – Чорнушки), але у підземному царстві Олексійко опиняється через протекцію того ж врятованого друга, що виблагав у свого володаря можливість розкрити таємницю існування невеличкої нації для хлопчика; і в додаток до цієї подорожі герой нагороджується магічним конопляним зернятком у відповідь на своє прохання: «Я бы желал, <…>чтобы, не учившись, я всегда знал урок свой, какой мне не задавали» [4, с. 217]. Слід визнати, що у цьому виявляються лінощі Олексійка і своїй відвертій формі (не докладаючи жодних зусиль, отримати у своє користування певні привілеї). Недарма король висловлює невеличке незадоволення таким проханням Олексійка («не думал я, что ты такой ленивец»), проте, як і золота рибка, реалізує бажання хлопчика («делать-нечего: я должен исполнить свое обещание» [4, с. 217]). У цьому епізоді негативні риси героя зіставні з лінощами пушкінської героїні: як і Олексійко, стара була готова без зусиль отримати блага і переваги, на котрі вона не мала жодних моральних прав.

У обмін на свій дар королем висувається єдина важлива вимога – дотримуватися скромності, що означає – дотримання мовчання і нерозголошення таємниці про джерело отримання подарунка Олексійком. Пушкінська золота рибка, щоправда, не вимагала від старого втаємничувати факт знайомства з собою, але і старий спочатку відмовився користуватися її послугами і допомогою, відпустивши рибку на волю негайно і безоплатно, тобто, без усілякого викупу; і лише пізніше, бездумно обмовившись, старій пошкодував про свою необачну розповідь дружині про незвичайну рибку. Тому, хочу у казці О. С. Пушкіна і не вказана вимога збереження мочання, але предметно зображені усі катастрофічні наслідки необачної поведінки надто говіркого старого.

Випробувавши дієвість отриманого дару наступного дня на уроці і отримавши не заслужену хвалу вчителя за невивчене завдання, Олексійко по-справжньому щасливий – адже перед ним розкриваються блискучі перспективи бути найкращим учнем пансіону без будь-яких зусиль зі свого боку (за аналогією до старої, котра також без жодних зусиль і жодного підґрунтя отримала потужний ривок сходами соціальної ієрархії, використовуючи лояльність рибки укупі з покірливістю старого). Юному недосвідченому героєві паморочиться у голові від незаслуженого успіху: «В продолжении нескольких недель учителя не могли нахвалиться Алешею. Все уроки без исключения знал он совершенно, все переводы с одного языка на другой были без ошибок, так что не могли надивиться чрезвычайным его успехам» [4, с. 222]. Він гептом забуває про безкорисливого друга Чорнушку: «похвалы, которыми все его осыпали, так его заняли, что он довільно редко<…>вспоминал о своей благодетельнице» [4, с. 222]. Аналогічним чином і стара, просуваючись усе вище соціальними щаблями, стає все грубішою, гордою, непорядною, нетерплячою і нетерпимою у ставленні до старого, який, власне, і забезпечив їй підвищення у суспільстві, гарантуючи, таке собі, соціальне «кар'єрне зростання»; діставшись до верхівок влади, стара позбавляється за непротребою від почуття вдячності, повністю ігноруючи свого благодійника.

Олексійка переповнює пиха, позаяк «слух о необыкновенных его способностях разнесся вскоре по целому Петербургу. Сам директор училищ приезжал несколько раз в пансион и любовался Алешею. Учитель носил его на руках, ибо чрез него пансіон вошел в славу. Со всех концов города съезжались родители и приставали к нему, чтоб он детей их принял к себе, в надежде, что и они такие же будут ученые, как Алеша» [4, с. 222]. Це було випробування славою, яке видалося не під силу недосвідченій слабкій душі 9-річного хлопчика: його самолюбство, гордовитість, почуття власної важливості, зрештою, знищили голос совісті, що докоряв Олексійкові за незаслужену хвалу. Яскраві успіхи і досягнення зовсім розбестили героя, а попутна славі бездіяльність «еще болем портила его нрав»: він став «страшным шалуном», «надоел всем дурным своїм нравом», «день ото дня становился хуже» [4, с. 223], зіпсував стосунки з усіма друзями, з якими товаришував, оскільки вони знали його як «доброго, милого и скромного мальчика». Вочевидь, ті позитивні поведінкові характеристики, які першопочатково були притаманні характеру хлопчика і старому з пушкінської казки, були повністю витіснені полярними негативними якостями, притаманними характеру старої – антипода старого з тієї ж казки, репрезентуючи, у цілому, основі поведінкової матриці одного й того ж героя у межах одного літературного персонажа.

Проте доля може не лише обдаровувати, але й карати тих, хто не дотримується морально-етичного кодексу правил, представлених у образній формі у аналізованих творах. Обома письменниками відтворена за своєю суттю поведінкова модель, що поєднує у собі певні позитивні якості людської душі:скромність, чесність, працелюбність, доброту, альтруїзм, вдячність і т. ін.; це саме ті якості, якими був наділений, але потім занедбав Олексійко, і котрі не зуміла за все життя виплекати собі пушкінська стара. Натомість, це лихо обійшло стороною старого: він єдиний стійко долає усі випробування, що випали на його долю, лишивши недоторканість цінностей серця і душі, що, у свою чергу, послужило значному підкріпленню духу героя.

Отже, цілком ймовірним і реальним стає той факт, що після тривалого періоду слави Олексійко потерпає від ряду невдач, що фігурують певним попередженням про близьку катастрофу: це втрата заповітного коно-

пляного зернятка,непридатність до вивчення великого обсягу інформації, фізична кара за погану поведінку. Витримавши муки сорому й ганьби, знехтуваний усіма колишніми друзями, що нині зневажають його за яскраво виявлені негативні якості характеру, герой все ж таки виходить з критичної ситуації за допомогою вірного йому Чорнушки і наставника: друг (а він, певна річ, являє собою образ-символ захисних сил долі, що бережуть людину під час життєвих випробувань, подолання котрих дарує випробуванцю нові верхівки духу і волі) вмовляє його виправитися і знову стати «добрым», «скромным», «учтивым», повертає втрачений дар, наголошуючи на збереженні таємниці про підземний народ; Чорнушка так припрошує друга-хлопчика: «Алеша, к теперешним худым свойствам твоим не прибавьещех удшего – *неблагодарности*» [4, с. 226]. Герой твердо обіцяє, але ступивши вперше на хибний шлях, йому вже просто несила вплинути бодай як-небудь на подальший розвиток подій, оскільки «пороки обыкновенно входят в дверь, а выходят в щелочку» [4, с. 227]. Олексійко заздалегідь передбачає, «как будут все удивляться, когда он безошибочнопроговоритдвадцатьстраниц, и мысль, что он опятьвозьмет верх над товарищами, которые не хотели с ним говорить, ласкалаегосамолюбие. Об исправлении самого себя он хотя и не забыл, нодумал, чтоэто не можетбыть так трудно, как говорила Чернушка» [4, с. 227].

Внаслідок надлишкової самовпевненості і крайнього ступеня самолюбства героя відразу ж чекає поразка – жорстока кара за пихатість: товариші оголошують йому бойкот і вперше за всю історію існування пансіону вирішено вдатися до фізичної кари різками («Алешабыл в отчаянии! <…>наказывалирозгами, и кого же – Алешу, который так много о себе думал, которыйсчиталсебялучше и умнеевсех! Какойстыд!...» [4, с. 228]). Хлопчик кається, благаючи про поблажливість. Але, намагаючись висвітлити себе і повернути втрачену довіру вчителя, герой скоює справжню зраду («неблагодарность») у стосунку Чорнушки, оприлюднивши важливу таємницю, довірену йому другом: «Алешасовершеннопотерял голову … он забылобещание, данноеподземному королю и егоминистру, и начал рассказывать о черной курице» [4, с. 229]. Розгніваний вчитель вважає ці пояснення порожніми балачками баламутника, що намагається уникнути покарання – цього разу невідворотного. Олексійка висікли різками, і це стає остаточною поразкою героя, після якої невідворотним є наслідок: магічне зернятко зникає назавжди.

У авторів обох аналізованих казок яскраво висвітлена думка, що доля може піднести на небувалі висоти за альтруїзм, проте вона ж нещадно повертає знахабнілого у своїх бажаннях користолюбця до його вихідного стану з відповідним покаранням. Фінал даного твору аналогічний до того, що описується у О.С. Пушкіна: стара, діставшись до верхівки влади і чотириразово випробувавши усі можливі вигоди свого положення, лишається, зрештою, біля розбитих ночов у старій землянці, в якій вона прожила зі старим 33 роки. У казці А.Погорєльського Олексійко чотири рази карається, остаточно втрачаючи зернятко, що служило гарантом його особливого становища, слави, поваги, почестей. Таким чином він повертається у першопочаткове становище. Окрім того, головний герой зраджує свого ліпшого друга – Чорнушку, позбавленого королем усіх привілеїв через балакучість Олексійка, а підземні мешканці змушені лишити домівку. Запізнілий сором і совість бентежать героя, він картає себе, проте, не може врятувати Чорнушку від немилості. Єдиний можливий шлях духовного розвитку для героя – починати все спочатку, знову здобуваючи любов і повагу колишніх друзів і товаришів.

Саме цей важкий, але єдино вірний шлях і обирає Олексійко: «старалсябытьпослушным, добрым, скромным и прилежным. Все егоснова полюбили и стали ласкать, и он сделалсяпримером для своихтоварищей» [4, с. 231]. А ось фінал пушкінської старої зображено геть безперспективним: повертаючись до вихідних розбитих ночов (до свого початкового соціального статусу, відповідного до рівня життя), вона статично застигає у своїй бездіяльності, не маючи сили (на відміну від Олексійка) почати своє життя спочатку, так би мовити, з чистого аркуша, відкинувши образу на долю.

Таким чином, можливо зробити **висновок**, що сюжетний аналіз у поєднанні з виділенням певних суміжностей поведінкового характеру у діях героїв дозволяє визначити відповідність психологічних матриць персонажів А. Погорєльського (Олексійко, Тринушка, Чорнушка) з казки «Чорна курка, або підземні мешканці» і О. С. Пушкіна (старий, стара, золота рибка) з «Казки про рибалку й рибку».

Література:

1. Арзамасцева И. Н., Николаева С. А. Детская литература / И. Н. Арзамасцева, С. А. Николаева. – М. : Изд. центр «ACADEMIA», 2005. – 576 с.
2. Детская литература / Под ред. Е. Е. Зубаревой. – М. : Просвещение, 1989. – 399 с.
3. Сетин Ф. И. История русской детской литературы. Конец Х – первая половина XIX века / Ф. И. Сетин. – М. : Просвещение, 1990. – 303 с.
4. Сказки руських писателей / Сост., вступ. ст. и ком. В. П. Аникина. – М. : Правда, 1985. – 672 с.
5. Степанов Н. Л. А. Погорельский: Вступ. ст. // А. Погорельский. Двойник или мои вечера в Малороссии. Монастырка. – М. : Гос. изд-во худож. лит-ры, 1960. – С. 3-22.
6. Пушкин А. С. Стихотворения. Сказки. Руслан и Людмила: поэма / А. С. Пушкин. Собрание сочинений в трех томах. – М. : Худож. лит-ра, 1985. – Т. 1 – 735 с.

Ворова Т. П. Сопоставительный анализ сказки «Черная курица, или подземные жители» А. Погорельского и «Сказка о рыбаке и рыбке» А. С. Пушкина

Аннотация. Представлен анализ сказки А. Погорельского «Черная курица, или подземные жители», произведения как формы назидательного дидактизма для детского восприятия, что было типично для предшествующих литературоведческих изысканий творчества писателя. Для большей глубины анализа исследуются сюжетные соответствия в сказочных произведениях А. Погорельского и А. С. Пушкина. С этой же целью сопоставляются сходство психологических характеристик героев и побудительные причины их поведения; высвечиваются параллели в действиях главных героев и соответствующие их последствия.

Ключевые слова: сюжетные соответствия, психологические параллели, альтруизм, благодарность, дар.

Vorova T. The comparative analysis of the fairy tale «Black Hen, or Subterranean Dwellers» by A. Pogorelsky and «Fairy Tale about a Fisherman and a Fish» by A. S. Pushkin

Summary. It is represented the analysis of the fairy tale «Black Hen, or Subterranean Dwellers» by A. Pogorelsky which is different from well-established interpretation of this work of literature as a form of edifying didacticism for children's perception that was typical in the earlier literary researches of the writer's creativity. For the sake of deeper analysis, the plot correspondences in the fairy tales by A. Pogorelsky and A.S. Pushkin are researched. For this purpose, the resemblance of psychological characteristics of heroes and the motives of their behavior are analyses. The parallels in the actions of main heroes are drawn and the appropriate consequences of their way of behavior are highlighted.

Key words: plot correspondences, psychological parallels, altruism.

УДК 821.161

Гарачковська О. О.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри видавничої справи та мережевих видань
Київського національного університету культури і мистецтв

ГРОТЕСКНО-УЗАГАЛЬНЕНА КАРТИНА ПАТОЛОГІЧНОГО СВІТУ В САТИРИЧНІЙ ПОЕЗІЇ МИКОЛИ ХОЛОДНОГО

Анотація. Стаття присвячена аналізу поетичної сатири М. Холодного, в якій переважає гротескно-узагальнена картина патологічного світу, тоталітарної дійсності. Розглядаються вірші-травестії, пісні-травестії, сатиричні мініатюри та інші жанри в творчості автора збірок «Крик з могили», «Посмішка Джоконди» та «Сто перший кілометр».

Ключові слова: сатирична поезія, травестія, гротеск, сарказм, реалізм, модернізм.

Постановка проблеми. Естетичні зрушення в українській літературі 90-х років XX – початку XXI ст. – це потреба «зруйнувати Карфаген української провінційності» (Ю. Шевельов) та надати українському мистецтву слова нового звучання – не ідеологічного, а естетичного, не примітивного, а високохудожнього, не провінційного, а світового.

Розвиток вітчизняної літератури останніх десятиліть, поява нових матеріалів, введення у науковий обіг невідомих раніше фактів, використання модерних методів дослідження художніх творів викликають потребу написання нових праць, які відображали б повноту українського письменства, поскрибованого в тоталітарних умовах XX ст.

Серед розбудовувачів вітчизняної літератури, «руйнівників Карфагену української провінційності», помітне місце займає Микола Холодний (1939–2006), популярний поет і літературознавець, один із лідерів «захалявної» поезії та студентського опозиційного руху 60-х рр. XX ст. Незважаючи на поодинокі публікації Ю. Бойка, Ю. Шкляр та деяких інших дослідників, присвячені аналізу життєвого й творчого шляху поета, до сьогодні ще в українському літературознавстві немає праць про художню специфіку віршованої сатири М.Холодного.

Мета статті полягає у розкритті гротескно-узагальненого «сміхового» світу Миколи Холодного, що ґрунтується на поєднанні засад реалізму, модернізму та української сміхової культури.

Виклад основного матеріалу. М. Холодний належить до когорти письменників, офіційне ставлення до яких ідентифікує моральну атмосферу в суспільстві.

Навчався на філологічному факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. У грудні 1965 р. був виключений з 5-го курсу університету за виступ на обговоренні роману професора Арсена Іщука «Вербівчани». 28 травня 1966 р. за читання «націоналістичних» віршів біля пам'ятника Тарасу Шевченку в Києві кинутий до Лук'янівської в'язниці. Після оголошення голодування звільнений і виселений із столиці. Тільки у 1968 р. закінчив Одеський університет.

1972 р. заарештований за збірку «Крик з могили», що побачила світ 1969 р. у Франції, Канаді та США. Реабілітований 1991 р.

Більшу частину життя працював на педагогічній ниві, а в часи політичних гонінь місяцями змушений був шукати роботу або працював сторожем, пастухом, тренером з плавання.

На рукопис збірки «Крик з могили» старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т .Г. Шевченка АН УРСР кандидат філологічних наук А. Ковтуненко написав рецензію-донос, після чого автора заарештували і ув'язнили: «Збірка «Крик з могили» має виразно антирадянське, антинародне спрямування, яке виявляється у викривальному, наклепницькому зображенні радянського ладу, політики Комуністичної партії і Радянського уряду. Для нього наша країна – могила: звідки і назва збірки. В зображенні радянської дійсності вдається до наклепів, перекручень, інсинуацій, суспільного «очорнительства»… М. Холодний у своїх віршах виявляє повне несприйняття радянського ладу з його ідеологією і суспільною мораллю, плекає надію на буржуазно-націоналістичне відродження України, виношує «бредові» ідеї збройного повстання проти існуючого ладу, помсти трудящим за їх відданість соціалістичній Вітчизні…» [1, с. 6-7].

Микола Холодний одним із перших в Україні у 60-х роках XX ст. кинув виклик партійному диктату в літературі. Неприйняття командно-адміністративного стилю господарювання на рідній землі формувалось у майбутнього поета ще з шкільних років. Дитяча психіка Миколи зафіксувала, як у повоєнні роки вчителька української мови й літератури неодноразово наказувала виривати з підручників «ворожих письменників» – М. Рильського, В. Сосюру, Ю. Яновського, А. Малишка та ін. Таке дійство давало зовсім інший ефект – з точністю до навпаки, бо, як відомо, найсмачніший – заборонений плід.

1964 року у вірші М. Холодного «Монолог Маноліса Глезоса», що як і інші твори поета цієї пори будуть поширюватися лише в «самвидаві», прорвуться такі рядки:

Греціє! Здається, ген відколи
Римської імперії нема,
та дітей рабами роблять школи
й твій же син хребта тобі лама [2, с. 85].

Варто замінити Грецію на Україну, а Римську імперію – на Російську, щоб все одразу стало на свої місця. Українського митця хвилювала та сама тема, що й грецького поета-патріота Яніса Ріцоса – тема незалежності Батьківщини.

Радянська цензура дуже ретельно вивчала кожен поетичний рядок Миколи Холодного й не давала дозволу на

публікацію навіть модерністських його творів, у яких не було жодного натяку на тогочасну дійсність. Скажімо, вірш «Один-два» (Уривок із поеми «Любов») було підшито до авторської кримінальної справи як антирадянський документ: *«Один // Два. // Один. // Два. // Один. // Два. // Два. // Один. // Два. // Один. // Два. // Один. // Один. // Один. // Ого! // Ні одного»* [2, с. 33].

Така ж доля спіткала й вірш-експеримент «Формула шлюбної ночі (Симфонія)», який «літературознавці» – цензори кваліфікували як «шифрограму в ЦРУ і теж підшили до справи»:

C2 H2 O H (1 кг/2)

1 – O

C19 H28 O2 + C18 H22 O2 [2, с. 115].

Однак попри заборону друку, вище наведені та багато інших творів Миколи Холодного поширювалися в машинописних копіях і сприймались реципієнтами як модерна сатира на радянський тоталітаризм, оскільки побачити в цих текстах «наклепи на комуністичну партію чи уряд» могла лише людина з хворобливою уявою чи мало не до смерті залякана режимом. В сатиричній мініатюрі «Підозрілий дивиться» поет зауважив з цього приводу: *«Зацвіла акація. // Мабуть, провокація»* [2, с. 255].

Гостро сатиричним, гротескним твором, що викривав антиукраїнську владу уже в умовах розбудови незалежності в нашій державі, стала травестія «Стара пісенька на новий лад». Пісня-травестія М. Холодного, створена внаслідок сатиричної переробки популярного гімну столиці України «Києве мій» (слова Д. Луценка, музика І. Шамо). Кожна строфа відомого твору поета-пісняра під пером сатирика перетворюється в заперечення новітніх «досягнень» столичної влади. Саме тому риторичне питання-анафора з пісні Д. Луценка «Як тебе не любити, Києве мій?», що вже давно стало крилатим висловом, перефразовується на гротеск-анафору «Як же тебе любити, Києве мій?», яким закінчується кожна строфа травестії «Стара пісенька на новий лад»: *«Хочеш шикарно жити – // Красти умій. // Як же тебе любити, // Києве мій?»; «Зрадникам дав кредити // Сьома Палій. // Як же тебе любити, // Києве мій?»; «Їдуть по мову діти // До Коломий. // Як же тебе любити, // Києве мій?»* і т. д.

«Літературознавча енциклопедія» кваліфікує гротеск як «художній засіб, який полягає у свідомому деформуванні, порушенні розмірів та форм предметів, перебільшенні (гіпербола) та применшенні (літота), шаржуванні, зображенні «світу навиворіт», поєднанні несумісних ознак, різких контрастів» [3, с. 244].

За аналогічним принципом «свідомого деформування» дійсності, гротескного травестування створені й інші пісні-травестії Миколи Холодного – «Застільна для зведеного хору премієдавців» *(«Ми вождям лизали попи, // Бо нате вони вожді…»)*, «Колгоспні співанки» (*«Хоч працюєм тяжко – // дякуєм закону, // що дозволив пляшку // мати за ікону…»*), «Колискова дітям до 70-ти» (*«Мали діти тата, // тато їх любив. // Не хотіли спати – // він їх погубив…»*) та ін. Український поет спирався при цьому на досвід своїх попередників, а також на вітчизняну традицію гротескного травестування, запроваджену в братських школах, відображену в бароковій літературі.

Незважаючи на постійні утиски та переслідування з боку влади, заборону друкуватися в радянських виданнях, письменник мужньо витримував численні удари долі, не втрачав оптимізму й почуття гумору. В умовах постійного безгрошів'я і нестатків, неможливості отримати кваліфіковану медичну допомогу, якої потребував з роками все частіше, Микола Холодний створив низку дотепних гуморесок, сатиричних пісень та віршів. Своїми враження про сатиричний доробок поета висловив у листі до нього з Мюнхена від 28 січня 1994 року відомий критик-дисидент Іван Кошелівець: «Маю Ваш «Крик з могили» і вважаю, що Ви єдиний справжній поет-сатирик у нашій літературі на все двадцяте століття, і не думаю, що Вам треба тужити за лірикою. Лишайтеся в сатирі. А Ви її занедбали. Подумайте над цим. Ліричних нюнь у нашій поезії без Вас вистачить, а сатири нема. Не занедбайте свого таланту» [4, с. 15].

Останньою прижиттєвою книгою Миколи Холодного стала поетична збірка «Сто перший кілометр (З неопублікованого)» (2004). Сумнозвісний сто перший кілометр – відстань від так званих «режимних» місць, запроваджена радянською системою для проживання «ворогів народу». Висловлюючись іншими словами, це була лицемірна форма ізоляції «інакодумців» від суспільства. До кінця своїх днів М. Холодний змушений був проживати у м. Остер, розташованому якраз за сто першим кілометром від Києва. У редакційній передмові зазначалося: «Ця збірка є зойком одинака у пустелі. А якщо перефразувати Хемінгуея – почуте поетом у ритмах доби калатання дзвону по кожному з нас» [5, с. 3].

Назву збірки ідентифікувала також і поезія «Non, com's» (англ. – Без коментарів. – О. Г.), написана автором 9 жовтня 2000 року:

– У поезії ти метр?

На 101-й кілометр [5, с. 115].

Так тоталітарний режим розправлявся з поетами-«інакодумцями», які не проміняли власні переконання на матеріальні блага й нагороди з рук «злодіїв у законі». У збірці вміщено й вірш-травестію «Братія веде (майже за Павлом Григоровичем)», який у 90-х роках XX ст. поширювався лише в «самвидаві». Якщо Павло Тичина у більшовицькій партократії, що нероздільно керувала суспільством, убачав ідеал колективного управління, а тому, застосовуючи високий стиль, наголошував, що «партія веде» радянський народ до щасливого майбутнього, то «колективний правитель» Миколи Холодного, названий «*братією»*, характеризувався як *«швидко вихрещені зеки»,* які *«нас від влади до Ревеки гонять нагаєм», «бандюги, наркомани»* та інші декласовані елементи.

Кожній строфі з поезії Тичини в травестії Холодного відповідала аналогічна за формою, однак діаметрально протилежна за змістом сатирична строфа, завдяки чому й створювався саркастичний ефект. Якщо в співця комуністичної партії прославлявся «прекрасний час, неповторний час» ліквідації неписемності серед селян («Не на Рейні, не на Марні – в МТС пошлем друкарні…»), час голодомору в Україні і масових розстрілів національно спрямованої інтелігенції, то в травестії М. Холодного *«…Хтось украв шрифти з друкарні – // То не в нас, не в нас! // У ночі льохи тривожим, // Треба – власника стриножим. // От прекрасний час, неповторний час!»* Ідилічні рядки Тичини на пошану більшовицького флоту, що, мовляв, і «сіє», й «косить» та ще й «республіку підносить до нових висот»

у вірші-травестії перероблені в пророчу інвективу, яка попереджала читача про те, що чорноморський флот «*не сіє і не косить, // А три пальці нам підносить // Аж під самий рот, аж під самий рот!*» [5, с. 19-20].

У гротескній травестії «Братія веде» простежується наскрізна ідея: хоча в умовах розбудови незалежності в Україні влада й змінилася, однак вона не стала народною, тим паче – національно свідомою, до того ж державний устрій залишився старий. Під показовою демократією ховаються перефарбовані чиновники, колишні радянські партократи, які дбають лише про власне збагачення: «*Від корита, до корита // вся земля уже порита. // Чесний хто – вгадай*».

Означена ідея є провідною і в інших травестіях збірки – «Фарбований лис (перечитуючи класиків)», «Остерські коломийки (Світлій пам'яті ст. 62 КК УРСР)», «Антитези» тощо.

У передмові до посмертної збірки Г. Чубая «Плач Єремії» (Львів, 1998) І. Дзюба зауважив, що Чубаєва поема – то «блискучий зразок гротескно-узагальненої картини патологічного світу». Такий самий висновок напрошується і після прочитання збірки М. Холодного «Сто перший кілометр», зрештою, як і збірок «Крик з могили», «Усмішка Джоконди: Вибране» та ін.

Висновки. Проаналізований матеріал дозволяє стверджувати, що поетичній сатирі Миколи Холодного притаманний насамперед викривальний характер, гіперболізація та гротескність художніх образів. Сатира, звичайно, мистецьки вартісна, прогресивна, неодмінно перебуває у лояльній (чи нелояльній) опозиції до політичної системи тієї чи іншої доби, до існуючого соціального ладу, критикує найістотніші його деформації в ім'я вдосконалення його моделі. Вже О. Герцен підкреслював «опозиційне значення» криловських байок. Так само віршована сатира М. Холодного розвивалася в опозиції до тоталітарної радянської системи.

М. Холодному належить заслуга такого осмислення комічного, при якому воно, втративши амбівалентність, притаманну народним сміховим першоджерелам, увійшло в літературу новітньої доби з великим потенціалом викривальної й перероджуючої сатири. Поет виробив ряд форм комічного (діалогізм, існування мови як системи символів та ін.), які й нині побутують в українській літературі. Сміх Холодного витікає не із прагнення митця до комічного як до самоцілі, а із зображення реальних людських вад, із типових обставин життя. Таким чином, гротескний «сміховий» світ Миколи Холодного ґрунтується на поєднанні засад реалізму, модернізму та української сміхової культури.

Поет-сатирик не лише у своїх гротескних образах зумів ідентифікувати фундаментальні ознаки національної ідеї, але й став її уособленням. Через це й вважався небезпечним для тоталітарного режиму. Для можновладців була вибуховою, своєрідною міною уповільненої дії не лише сатирична творчість М. Холодного, але також і його життєва позиція, бо вона персоніфікувала національну ідею народу України.

Література:

1. Ковтуненко А. В. Відзив на збірку М. Холодного «Крик з могили» // Архів Київського обласного Управління СБУ. – Справа 58095 фп. – Т. 8. – С. 4-7.
2. Холодний М. Усмішка Джоконди: Вибране / М. Холодний. – К. : Укр. письменник, 1995. – 271 с.
3. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 606 с.
4. Шкляр Ю. Поетична творчість Миколи Холодного / Ю. Шкляр. – Дрогобич: Коло, 2004. – 66 с.
5. Холодний М. Сто перший кілометр (З неопублікованого) / М. Холодний. – Дрогобич: Коло, 2004. – 216 с.

Гарачковская О. А. Гротескно-обобщенная картина патологического мира в сатирической поэзии Николая Холодного

Аннотация. Статья посвящена анализу поэтической сатиры Н. Холодного, в которой преобладает гротескно-обобщенная картина патологического мира, тоталитарной действительности. Рассматриваются стихотворения-травестии, песни-травестии, сатирические миниатюры и другие жанры в творчестве автора сборников «Крик из могилы», «Улыбка Джоконды» и «Сто первый километр».

Ключевые слова: сатирическая поэзия, травестия, гротеск, сарказм, реализм, модернизм.

Garachkovska O. The Grotesquely-generalized picture of the pathological world is in the satiric poetry of Mykola Holodnyi

Summary. The article looks into the analysis of poetic satire of M. Holodnyi, with his prevailing grotesquely-generalized picture of the abnormal world and totalitarian reality. A poem-travesty is studied, a song-travesty («Old ditty on a new line-up», created as a result of capital of Ukraine popular hymn «My Kyiv» reworking). Satiric miniatures and other genres are examined also in work of the author's collections «Scream from the grave», «Smile of Mona Lisa» and «One hundred and the first kilometer».

Key words: poem-travesty, song-travesty, satiric miniatures.

УДК 811.161.2'367.321

Гурко О. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КАТЕГОРІЙ СТВЕРДЖЕННЯ ТА ОЦІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті проаналізовано праці, у яких окреслюють співвідношення категорій ствердження й оцінки. Досліджено взаємодію інтенції ствердження та оцінного значення в українській мові (на прикладах творів художньої літератури).

Ключові слова: категорія, модусна категорія, модальність, значення, ствердження, оцінка, співвідношення.

Постановка проблеми. Категорія ствердження тісно взаємодіє з модусною категорією оцінки. Мовознавці неодноразово відзначали оцінний характер стверджувальних одиниць (О. В. Бондарко [1], Д. П. Горський [2], Т. А. Космеда [3], В. Н. Телія [4], І. Я. Чупахін [5] та ін.). Однак окремої наукової розвідки, присвяченої описові взаємозв'язку категорій ствердження та оцінки, у сучасному українському мовознавстві немає. Саме тому **мета** дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати співвіднесення значення ствердження та оцінки. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: подати аналіз праць, у яких окреслюють взаємозв'язок категорій ствердження та оцінки (теоретичний аспект); системно дослідити взаємодію інтенції ствердження та оцінного значення в українській мові (практичний аспект). Матеріалом для аналізу стали твори українських письменників XIX, XX та XXI століть, серед яких Марко Кропивницький [6], Павло Тичина [7], Володимир Сосюра [7], Василь Симоненко [8], Максим Рильський [7], Богдан Ігор-Антонович [7], Дмитро Павличко [8], Михайло Коцюбинський [9], Іван Драч [8], Михайло Старицький [10], Олесь Гончар [11; 12].

Виклад основного матеріалу. В. Д. Шинкаруку належить оцінка модусної категорії, яка виражає авторське позитивне чи негативне ставлення до дискусії загалом або до якого-небудь з її елементів [13, с. 195]. На думку Д. П. Горського, витлумачення будь-яких понять та їх класифікації неможливі без їх співвідношення з певною групою позитивних чи негативних явищ. Лінгвіст серед найважливіших категорій, що взаємопов'язані з оцінкою, виокремлює категорії *ствердження* та *заперечення*, які існують практично або теоретично [2, с. 54]. Т. А. Космеда пропонує категорію оцінки розглядати як структурно-семантичну, функціональну та прагмасемантичну, що містить такі концепти, як *«схвалення», «осуд», «згода», «незгода», «критика», «симпатія», «антипатія»* [3, с. 92]. Вона стверджує, що категорії ствердження та оцінки пов'язані з відбиттям чи то предметів навколишньої дійсності, чи то істотних ознак цих предметів [3, с. 87]. Л. С. Паніна в статті «Експресивна та емоційна лексика як оцінна категорія» кваліфікує оцінку як «лінгвістичну категорію, що виражає позитивне чи негативне ставлення мовця до змісту мовлення та представлена частинами слова, вигуками, модальними частками, повнозначними лексемами, словосполученнями, фразами, мовленнєвими актами та ціннісними категоріями» [14, с. 55]. Т. В. Маркелова наголошує на взаємозв'язку категорії оцінки та модальності (до переліку модальних значень належать *ствердження*) [15, с. 12]. В. О. Горпинич до основних засобів вираження суб'єктивної модальності, а отже,значення *ствердження / заперечення* зараховує специфічний лексико-граматичний клас слів, словосполучень та речень (*можливо, очевидно, правда*),модальні частки (*так, ну, ага, точно*), вигуки (*ой! ах! ба*!), спеціальну інтонацію та порядок слів [16, с. 242]. М. М. Кожина серед позитивної оцінки виокремлює відтінки *схвалення*, *ласки*, *жартівливості* [17, с. 120]. О. В. Бондарко зазначає, що значення *ствердження* тісно взаємодіє з категорією *позитивної оцінки* [1, с. 71]. Отже, стверджувальні мовленнєві одиниці зазвичай репрезентують позитивно-оцінне значення.

Помічено, що «інтенції ствердження спрямовані на репрезентацію атрибутивних характеристик, реалізованих у структурі висловлення предикатами якості» [18, с. 107]. Означальна стверджувальна інтенція може мати стосунок до зовнішньої якісної характеристики предмета: «*Вона прийшла,* ***заквітчана і мила****, І руки лагідно до мене простягла*» (В. Симоненко, с. 287), «***Молодий*** *я,* ***молодий****, Повний сили та одваги*» (П. Тичина, с. 87), «*Я люблю тебе… За волосся* ***золоте****, за чоло* ***молоде*** *і* ***відкрите***» (В. Сосюра, с. 222), «*На цій* ***чудесній****,* ***радісній*** *землі*» (В. Сосюра, с. 226), «***Червоні*** *клени й клени* ***срібні****, над кленами весна і вітер*» (Б. Ігор-Антонович, с. 392), «***Крилата*** *скрипка на стіні,* ***червоний*** *дзбан,* ***квітчаста*** *скриня*» (Б. Ігор-Антонович, с. 392), «*Коли ми йшли удвох з тобою Вузькою стежкою по полю, Я гладив* ***золоте*** *колосся, Як гладить милому волосся* ***Щаслива, ніжна*** *наречена*» (Д. Павличко, с. 255); до внутрішньої якісної ознаки, яка вирізняє істотні характеристики: «*Читаю душі ваші, наче книги, я І сам* ***цвіту*** *–* ***ридаю****, як роса*» (П. Тичини, с. 92), «*На гіллі рясному цвіт, немов сніжинки, знову серце* ***б'ється*** *молодо і дзвінко*» (В. Сосюра, с. 229), «*Неначе дерево безлисте,* ***Стоїть*** *моя душа в полях… Моя душа немов тополя,* ***Зазеленіла*** *на снігу… Моя душа, немов черешня, понад снігами* ***зацвіла***» (Д. Павличко, с. 258); до компаративного вияву ознаки: «*Та* ***найпишніше*** *там цвітіння,* ***найвище*** *серце там зліта, Де рух, де дія, де горіння, Чуттів і мислей повнота*» (М. Рильський, с. 181), «*Де ж* ***найбільший*** *на землі народ? Де ж* ***найкраще*** *місце на землі*?» (Д. Павличко, с. 259), «*Десь там, у* ***найвищих*** *глибинах, Десь там, у* ***найглибших*** *висотах, Таємни-*

ця вродилася. Як пелюстинка, як бджола в золотистих сотах» (І. Драч, с. 367), «*Ви любили багато і все оддали тій любові; а любов –* ***найбільша*** *на землі сила,* ***найвища*** *сила й на небі… вона – і джерело, і весь розум життя!*» (М. Старицький, с. 46).

Співвіднесення ствердження-схвалення найяскравіше засвідчують лексичні та фразеологічні одиниці [19, с. 42]. Лексичні компоненти нерідко представлені стверджувальними словами, словосполученнями щодо попередніх висловлень та мають виразне позитивне забарвлення. Наприклад: «*Ай* ***гарний*** *же став Семен, мов намальований!.. Еге ж,* ***гарнісінький*** *такий. Мабуть, мати в любистку купала*» (М. Кропивницький, с. 42),«*Дай боже* ***здоров'я й здоров'я!****І* ***здоров'я****, і щастя, і всякого добра!*» (М. Старицький, с. 43), «***Правду*** *ж, мабуть, кажуть, що на злодієві шапка горить!* ***Правда-правда****, Іване!*» (М. Кропивницький, с. 49), «*Бажаю вам, щоб ви повік були* ***веселі*** *та* ***щасливі****! Буду* ***весела****, буду* ***щаслива****… За гроші куплю і щастя, і талан!*» (М. Кропивницький, с. 148-149), «*Будь здорова, як вода, а багата, як земля****, а щаслива****, як... знаєш хто? Ось тобі від мене! Сестрице!.. Ріднесенька!.. Яка я сьогодні* ***щаслива***» (М. Старицький, с. 34). «*Тепер* ***будемо щасливими****… Господь зглянувся...* ***Будемо… Будемо***» (М. Старицький, с. 49).

На думку Т. А. Космеди, в основі позитивного характеру оцінного значення фразеологічних одиниць є конкретні концепти дійсності [20, с. 18]. В аналізованому матеріалі, наприклад, концепти *світло, гніздо* в поєднанні з дієсловами передають стверджувальне позитивне оцінне значення: *«…Іди туди, де люди* ***творять світло*** *І ставлять хрест на темне і старе»* (В. Симоненко, с. 293), «***Зів'єш гніздечко*** *та й щаслива будеш, як Вірунька Баглаєва. Тут діло надійне, дитинко*» (О. Гончар, с. 24).

Потрібно зазначити, що інтенцію ствердження реалізують фразеологічні одиниці, що збігаються зі стверджувальною оцінкою мовця на попереднє висловлення. Наприклад: «***Куди кобила, туди й лоша!Що громаді, те й бабі!*** *Гуртом і батька добре бить!*» (М. Кропивницький, с. 37), «*Оце саме спасенне діло:* ***нагодуй сироту раз, то Бог милосердний, як кажуть, воздасть тобі десятерицею! Бог нам дає хлібець, – то й ми ж повинні з кожною бідолахою поділитись***» (М. Кропивницький, с. 70), «*Йосип Степанович, багато є у вас грошей?* ***Стане, государине, на мій вік****! А на мій? І на ваш стане!* ***Добре тому на світі жити, у кого багато грошей: куди оком скине – усе його****!*» (М. Кропивницький, с. 147), «*Вони оселяться в слободі, вона хазяйнуватиме, а він із Січі наїздитиме додому, а то й зовсім облишиться на господарстві...* ***А тим часом у дорозі вона хустя випере йому, догляне, голову змиє. При своїй небозі добре і в дорозі...****»* (М. Коцюбинський, с. 52), «*Держіться.* ***Як будемо разом стояти, наш буде верх.*** *Йому ловлять слова із рота. – Аякже.* ***Гуртом, мовляли, і батька бить добре***» (М. Коцюбинський, с. 64).

Зауважимо, що для стверджувальних одиниць подекуди властиве також поєднання ствердження та фразеологічної негативної оцінки щодо попереднього висловлення. Наприклад: «*Ох, думай-думай! Сім год ти мучишся. Сім год прожити у пеклі – не поле перейти.* ***За такий час і гиржа залізо з'їсть!»*** (М. Кропивницький, с. 208), «*А сливки в нас на дереві ростуть! От ще вовна!* ***Ти йому по-християнськи, а воно тобі зуби скалить****!*» (М. Старицький, с. 39), «*Пам'ятайте тільки добре мої слова: може, не ми, а діти наші чи внуки, а таки землю всю по правді поділять. Дай боже, дай боже! Ох, люде, люде! Все сподіваєтесь,–* ***як бог дасть, то й у вікно подасть. Самі дбайте та добрий розум майте***» (М. Старицький, с. 54), «*Окраїни вже захопили, незабаром доберуться й до самого серця.* ***Зуби поламають***» (М. Старицький, с. 57).

У розмовному мовленні персонажів драми нерідко трапляються випадки використання оцінно-позитивних маркерів, що передають стверджувальне значення(*молодець, добре, відмінно тощо*): «*Хвалю! Значить, молодець!... Щоб уся та процедура зразу…* ***Молодець****, одне слово,* ***молодець***» (М. Кропивницький, с. 137), «*Мені у сирівці вимочували руки, а далі шевською смолою натирали пучки, щоб отак-о гуділо… Та* ***добре-добре****, йди вже…*» (М. Кропивницький, с. 60), «*Ач,* ***молодець*** *ти, пане кошовий: хоч і далі сидиш, ніж я, а всі справи, як свої п'ять пальців, знаєш...*» (М. Старицький, с. 63).

Стверджувальне емоційно-оцінне значення репрезентують слова на зразок *каюк, капут, амба, труба, кришка* [21, с. 246], наприклад: «*Семен затиснув в грубі і чорні пальці цигарку, а праву руку підняв, обвів нею круг шиї. Сіпнув догори… і засміявся. –* ***Капут***» (М. Коцюбинський, с. 72), «*Слухай, мадяре... як нас тут переб'ють…* ***Капут****... розумієш...*» (О. Гончар, с. 64), «*Ах ти, смерть моя, музика...* ***Капець*** *тобі,* ***амба***!» (О. Гончар, с. 66), «*Всі знали, що в його ранці, крім білизни та чистих зошитів, наготованих уже заздалегідь для рідної школи, зберігалася ціла колекція авторучок, що їх бійці дарували Антоновичу після кожного бою. – Тепер* ***каюк*** *ручкам...*» (О. Гончар, с. 141).

Висновки. Отже, категорія ствердження тісно пов'язана з модусною категорією оцінки. Стверджувальні одиниці зазвичай передають значення позитивної оцінки в українській мові. **Перспективою подальшого дослідження** можна вважати зв'язок категорії ствердження та емоційності.

Література:

1. Теория функциональной грамматики: Темпоральность и модальность / Отв. ред. А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
2. Горский Д. П. Определение: Логико-методологические проблемы / Д. П. Горский. – М. : Мысль, 1974. – 311 с.
3. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики / Т. А. Космеда. – Львів: Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 350 с.
4. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.
5. Чупахин И. Я. Вопросы теории понятия / И. Я. Чупахин. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1961. – С. 45.
6. Кропивницький Марко. Драматичні твори / Марко Кропивницький. – К. : Наукова думка, 1990. – 608 с.
7. Далекі зірниці. Українська література першої половини ХХ ст. / В. І. Шкляр, П. П. Орленко. – К. : Грамота, 2001. – 479 с.
8. Відлуння десятиліть. Українська література другої половини ХХ ст. / М. О. Сорока. – К. : Грамота, 2001. – 463 с.
9. Коцюбинський М. Вибрані твори / М. Коцюбинський. – К. : Вид-во «Ранок». – 336 с.
10. Старицький М. Драматичні твори / М. Старицький. – К. : Вид-во «Ранок». – 234 с.
11. Гончар О. Т. Собор / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро. – 134 с.
12. Гончар О. Т. Прапороносці / О. Т. Гончар. – К. : Дніпро. – 206 с.
13. Шинкарук В. Д. Семантичні типи оцінних модусів / В. Д. Шинкарук // Наук. вісн. Ізмаїл. держ. пед. ін-ту. – Ізмаїл: ІДПІ, 2000. – Вип. 8. – С. 193-197.
14. Панина Л. С. Экспресивная и эмоциональная лексика как оценочная категория / Л. С. Панина // Проблемы современной рус-

ской лексикологии: Сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калинин ГУ, 1983. – С. 55-59.
15. Маркелова Т. В. Функционально-семантическое поле оценки в русаком языке / Т. В. Маркелова // Вестн. Моск. Ун-та. Серия 9. Филология. – 1994. – № 4. – С. 12-19.
16. Горпинич В. О. Українська морфологія / В. О. Горпинич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 336 с.
17. Кожина М. Н. Стилистика русского язика / М. Н. Кожина. – М. : Просвещение, 1993. – 224 с.
18. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної інтенції в українській мові / С. Т. Шабат-Савка. – Чернівці: «Букрек», 2014. – 412 с.
19. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви / М. П. Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.
20. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова» / Т. А. Космеда. – Харків, 2001. – 34 с.
21. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення / П. С. Дудик. – К. : Наукова думка, 1973. – 226 с.

Гурко Е. В. Взаимосвязь категорий утверждения и оценки в украинском языке

Аннотация. В статье проанализированы труды, в которых определяют соотношении категорий утверждения и оценки. Исследовано взаимодействие интенции утверждения и оценочного значения в украинском языке (на примерах произведений художественной литературы).

Ключевые слова: категория, модусная категория, модальность, значение, утверждение, оценка, соотношение.

Hurko O. The correlation of the categories of affirmation and evaluation in the Ukrainian language

Summary. The article analyzes the works, which outlined the relationship between the categories of affirmation and evaluation. The interaction between the meaning of affirmation and evaluation in the Ukrainian language (on the examples of works of fiction) is investigated.

Key words: category, category of modus, modality, meaning, affirmation, evaluation, correlation.

УДК 398.3

Кириленко Н. І.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури,
заступник декана іноземної та слов'янської філології
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка

РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ ГОРЮНІВ ЯК СКЛАДОВА СВЯТКОВО-ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ ПОЛІССЯ

Анотація. У пропонованій статті розглядається родинно-побутова творчість малого субетносу Сумщини – горюнів, з'ясовуються характерні риси їхньої культури, побуту, традицій, пісенності, доводиться, що обрядовість горюнів є досить яскравою та своєрідною складовою святково-обрядової культури Полісся.

Ключові слова: обряд, традиція, етнос, горюни, творчість, пісня.

Постановка проблеми. Система родинно-обрядових дій у пісенно-музичному супроводі, які виконуються з нагоди основних етапів життя людини, є однією з найдавніших в народній творчості й у наші дні становить частину народних традицій. У минулому ж вони сприймались не лише як традиція, бо кожному їх елементові надавалось важливого утилітарного чи магічно-ритуального значення. Горюни є автохтонним населенням Сумського Полісся ще за часів Київської Русі. І сьогодні цей малий субетнос зберіг унікальні традиції та обряди, які потребують дослідження, доки цей малочислений народ не зник із карти Сумщини.

Мета статті полягає у визначенні своєрідності родинно-побутової обрядовості етнографічної групи горюнів у Сумській області.

Аналіз актуальних досліджень. Питанням субетносу у різні роки займались такі вчені, як І. Каращенко, В. Мавродін, Л. Чижикова, І. Рябінін, М. Халанський, В. Татіщева, І. Черняков, Б. Рибаков, В. Горєлов, С. Кодзасов, А. Луговський, П. Пономаренко, Ф. Климчук, С. Толстая, Н. Татарінов, Р. Мусіна, та цілісної роботи, присвяченої родинно-побутовій обрядовості горюнів, немає.

Виклад основного матеріалу. Родинна обрядовість та фольклор горюнів є досить унікальними. Вони охоплюють усі періоди життя людини: від народження – до смерті.

Весілля є справжньою народною драмою й має обов'язкові ритуали та словесні формули. Складається воно з передвесільних, весільних та післявесільних етапів. Цікавим є весільний обряд жителів села Линове Путивльського району. Передвесільні обряди, як на всій Сумщині, починаються сватанням і віддзеркалюють прадавні ритуали, архетипні образи, триразові повтори, що наближає їх до замовлянь.

Наприклад, після сватання обов'язково запитують: «Ну как, засватали? – Засватали! – отвечали. – А хлеб перемянили? – Перемянили!» [3, с. 93] Тут згадується обряд обміну хлібом як знак згоди на одруження.

Після цього співають: «А у нашего свата / Хлеба-солимнога, / Гарелки даволе, / Падносить – галосить…» [3, с. 93] Говориться про щедрість і добрі наміри господаря. Коли повертаються з-під вінця, кричать: «Баяре, баяре! А где вы бывали? А што вы вядали? – Вядали да повядали / Серу уташку на озири» (відгомін зооморфної символіки).

Коли ділять весільний коровай (М. Сумцов вважає, що коровай заміняв жертовну тварину, а О. Фрейденберг доводить, що традиція їсти «розламаного тотема» зближує всіх на весіллі, робить їх родичами, бо з шматком тотемної жертви на всіх сходить частка тотемного духу), то господині не слід відволікатись – може без горшків та мисок лишитись: «Как принёс каравай на стол, тут двери закутают. Берут бабы горшки и в двери лупят: «Дружно каравай режить, / За собою сямерых дятей держить…» [3, с. 94].

Викликають інтерес зразки фольклору, котрий зберегли та донесли до нас старожили села Нова Слобода. Через три дні (символічна цифра у фольклорі) після сватання призначають вечірку – «вечяринку». Наречений іде в будинок до нареченої. Приходить рідня, дружки. Дівчина частує рідних свого хлопця, уперше називає його батьків «батюшкой і матушкой». Цього вечора наречена обдаровує свекруху та свекра, а подруги уславляють її працьовитість і здібність: «А казали у Прасковьюшки / Льны не врадили, / А у нее ж падарачки / Тонкие льняныя» [I]. Із піснею дівчата підходять до нареченого: «Паднаси дружку полна, / Штобы жита была ровна. / Наша Прасковьюшка мала, / Штоб стоючи жала, / Спинки не ламала» [I]. Видно, що наречена дуже молода.

Далі молодь відокремлюється й продовжує вечірку в сусідній хаті. Там хлопці та дівчата співають, танцюють, а наречений усіх пригощає вечерею. Дружки співають: «Ой в вечяри на дявишнике / Там Прасковьюшка сон видела / Анна никаму пра сон ни сказывала, / Тольки спаяснила сваму батюшки: / – Гасударь ты мой, батюшка, / Да рассуди ты мне этай сон: / Будта перд нашими варотами / Да взашел да светел месяц, / Да с яснаю и зорюшкаю, / Да с дробными звёздушками. / – Дитятко ты маё, Прасковьюшка, / Рассужу табе этай сон: / Светел месяц – то Иванушка, / Ясная зорюшка – то раннея сваха, / Дробны звёздушки – то бая ре яго» [I]. У пісні простежуються астральні символи дохристиянської епохи та елементи обрядовості часів Київської Русі.

Батько нареченої продовжує: «Шла Прасковьюшка Сергеевна / У терим начивать, / А за нею Иванушка / У ступу ступаить, / За ручку хватаить: / Пастой, пастой, красная, / Скажу я табе вести / Пра тваю галовушку. / Купую чепчик, залатой венчик / На тваю галовушку, / На тваю русую касу» [I]. Згадується давній обряд одягання чепчика після весілля на голову дівчині як знак того, що вона стала заміжньою.

Наречена співає у відповідь, пританцьовуючи: «С девками гулять пайду. / Девки гуляють, косами мають, / А мяне не примають. / Я завернуся, слізками абальюся / Да назад пайду» [I]. Тут простежується мотив сумного прощання з дівоцтвом.

Наступного ранку наречений приходить до нареченої «пахмеляить» її батька, матір, братів. Визначається день весілля. У встановлений час печуть коровай та шишки.

Весільний обряд жителів села Руднєве також є досить яскравим та своєрідним. Усе починається з дівич-вечора. Збираються подруги нареченої готувати коровай. Елементи цього обряду тісно пов'язані з магією, культом сонця, води, вогню, домашнього вогнища, зерна, дерев та рослин, яйця. У цей же вечір іде підготовка дівчини до вінця. Коли розчісують нареченій косу, співають: «А падруженька усю неделюшку весела була. / Ой, да веселёханька гуляла-гуляла. / Ой, а ў субботу русу косушку часала-часала, / А ў воскрисення к винцу йшла плакала. / Ой, розжалься, батюшка мой, на мене, / Аддаешь ты младёханьку ат себе» [I]. Бачимо обряд розплітання коси перед весіллям. Наречена промовляє у відповідь: «Косушка мая русая, / Нигод я тибе ко'хала, / За адин вечирок програла. / Ой вила ви ночи к целый динёчик, / А насила ж адин вечирочик [I]. Тут простежуємо мотив розставання з рідною домівкою. Вінок же символізує дівочість, цнотливість.

Далі продовжує хрещена мати нареченої, котра в цей день вважається найріднішою людиною для дівчини: «Мая ж ты дочечка, мая ж ты милая, / Мати галовачку мыла, косу кохала. / В чужи руки атдаеть, в чужу радину. / Низка кланяйся чужой матушке, / Будь вумница, будь разумница, / Называй маминькай, зави папинькай / И нашаго роду ни цурайся!» [I] Бачимо, із якою пошаною ставилися до батьків, родини, звеличували їх. Тут також відбито давнє уявлення наших предків про світ «своїх» і «чужих». Наречена переходила у світ «чужих», до родичів свого чоловіка.

Наступного дня, у неділю, наречений із дружками приїжджають за нареченою. Це дійство називається «викуп». Брат або сестра та подруги нареченої починають «таргаватца» за наречену. Вони пропонують дружкам нареченого заплатити золотом, сріблом та вином. Якщо дружки відмовляються платити або платять мало, дівчата співають: «Приехали немцы – голые каленцы, / Просють палатенцы таланять каленцы. / Дружочек, браточек, не скупися / За нивесту щедро рас платися» [I]. Тут простежується мотив зустрічі гостей-«чужинців», яких інколи навіть зв'язували до вияснення обставин.

Торг продовжується, а коли брат та подружки відступають, віддаючи наречену, то їм у відповідь співають: «Браточек-дружок, / Что ж ты продал сестрицу за пятачёк? / Да ни так за пятачёк продал, / Как даром атдал!» [I]. (Деякі слов'янські племена продавали наречену іншому родові за викуп). Після викупу майбутнє подружжя урочисто вирушає під вінець [I].

Саме ж весілля проходить за певним драматичним сценарієм. Усіх присутніх обов'язково обдаровують випеченими шишками. Також випікають печиво у формі птахів, зайчиків, коників, півників, якими пригощають дітей (зооморфна символіка). Традиційно випікають гільце – гілку яблуні чи вишні, обвиту тістом та запечену в печі. Гільце – це архетип родинної обрядовості, символ світового дерева, дівування. Його прикрашають стрічками, квітами та ставляють на весільному столі. Після закінчення святкування дружки відламують собі по шматочку гільця й несуть додому, щоб у їхній родині теж найближчим часом було весілля.

Весільні пісні горюнів виконує Ликера Кошелєва та ансамбль «Народне свято», що виріс із експедицій у села горюнів. Популярною є весільна пісня «Горошок». Сьогодні Ликера Кошелєва – остання співачка горюнської традиції багатоголосся (X традиційний фестиваль мистецтв «Від фольклору до авангарду. Путивльський шлях. Putivl's Drive» пройде в Москві 12 лютого – 22 березня 2015 року й буде присвячений 90-річчю Ликери Кошелєвої).

Народження дитини – найвизначніша подія в житті кожної родини, яку чекають і до якої завчасно готуються. Обряди передпологового періоду становлять цілу систему заборон, що ґрунтувалися на основі давніх уявлень, збережених у численних забобонах, пов'язаних із магією. У горюнів існує багато вірувань та обрядів, пов'язаних із вагітністю та народженням дитини. Для вагітної жінки існують певні заборони, яких суворо дотримуються, бо вірять, що порушення будь-яких норм негативно вплине на майбутню долю дитини. Так, зокрема, якщо майбутня мати щось украде – на тілі дитини родимою плямою проступить образ украденого предмета; говоритиме неправду – дитя може народитися заїкою. Вагітній жінці не можна підстригати волосся, бо «обріже» щасливу долю дитині. «Гаварять, бяременная не переходить через вярёвки, через аглобли. Ну эта так даказывають. Я прыгала и через вярёвки, и через аглобли прыгала. Было такое. Радила я хлопца меньшаго и пупавинаю была замотаная шея, чуть ли ни задохся» [1, с. 39]. Ці заборони характерні для всієї Сумщини й збереглися до нашого часу.

Святкування першого року життя дитини горюни називають стрижками (давній обряд перших пострижин дитини як жертви зрізаного волосся Роду й Рожаницям мав зв'язок із потойбічним світом, бо зрізане волосся посилалося предкам з водою чи вогнем). Тут також існує багато обрядів та заборон. У цей день стрижуть малюка – спочатку на тім'ячку вистригають хрест, а потім уже зістригають волосся зовсім. Раніше хлопчика при цьому садовили на вкриту рушником сокиру, «щоб майстровим був», а дівчинку на гребінь, «щоб була гарною господинею» [II].

«Да годуня стригли, а уже как год, дык там – да хто сабирають бяседу. А как не збяраеш, дык сам тюкнеш хрестом на лабу. Хрестикам. Если збирають именины – год, дак хрёсный сам эта режить на макушки. А если не збирають, я ему сама резанула. Завецца падстрижками. Пьють, ядять» [1, с. 40]. У обрядах, пов'язаних із народженням дитини, і сьогодні простежуємо давні елементи язичництва: культи води, вогню, хліба, дерев, рослин, ритуальні предмети, зв'язок із магічними замовляннями.

Збережений до наших днів обряд поховання померлих горнів удома (село Линове). На багатьох подвір'ях, у садках, навіть на городах, можна побачити могильні хрести – старі, струхлі дерев'яні або зроблені з металевих труб та пофарбовані в синій колір.

Із фольклорних джерел відомо про поховання під деревами, котрі існували в Україні, але, як правило, мова йшла про захоронення нехрещених дітей. У селі Линове ховали не тільки немовлят, а нерідко й дорослих, і літніх людей, іноді за їх заповітом. Старожили села згадують: «Сколько я помню, похороны деда, бабушек, прабабушек – хоронили

на кладбище. А на огородах тоже хоронят. Почему? Трудно объяснить, он хозяин хаты, хозяин всего, и он должен быть здесь. Да, языческий взгляд. Как хозяина хоронят – этого участка, этого двора. В устройстве могилы тоже есть отличие. Обычно как? Вырывают яму четырехугольную и ложут покойника в гробу. А у нас почему-то делают обязательно сбоку «подбой», отрывают яму, скажем, на метр пятьдесят, а потом сбоку вырывают каморочку, пещеру, туда ставят гроб, яма остается пустой, а гроб сбоку от ямы» [III].

Місцеві священики не відмовлялися брати участь у погребінні в садку на прохання родичів померлого. У Линовому, котре розкинулось на декількох яскравих живописних пагорбах, є центральне, найстаріше кладовище, але є також і «нові» цвинтарі, де ховають померлих «свого конца села» [2, с. 10].

У розповідях про поховання та поминальні обряди є чимало цікавих деталей. Так, наприклад, про поховання в садках згадувала жителька села Линове: «Калися у нас харанили па садах. Вот у мине батька на тэй старане, ну мамка на могилках, а тута матирины дети. На гароде пахарониты. Ни насили на кладбишше. Тама чи садок, чи яблунька стаит, чи грушка, вугалокво, и ённика паицца, ни пашицца, там то магилки уже. Могилка абнакавенная ж. И хрестики станавили, ну уже папапрели и пападали, нихто их ни становить уже. Абнакавенна харонють. И многа па садах.

Батька калися у нас умёр, такая была куришша [вьюга], што госпади, и тыи, сугробы у равни с сараями были. А в яго батька хрёсный тута захаронитый, на чужом гароди харанили. Маго батьки батька хрёсныйи сказав: умру я (лижав бальной) павза Иваных вы мине захараните, Иван быв, Иван звать яго. И штоб мине захаранили тута. И тут захаранили. Два дня магилку тока били, такая мирзлата была. На могилках там ба можна на старую могилку куды б жаналятев, дакмакша было, а тут уже ж целина, ано ж мёрзлая усё. Есть мамкиных трое де так пахаронена. Малинькие, гадов па сем, па шесть. О такии. А маму вже на могилки отвязли. А эта уже батька умёр у нас у сорок втаром гаду, а эта дети уже посли вайны памёрли» [2, с. 11].

Про поминки, котрі відбували наступного дня, говорили, що це померлого «у рай уводють» [2, с. 11]. На дев'ятий день після смерті до могили не можна йти, але обов'язково потрібно відспівувати панахиду в церкві та вдома. Такі поминки називають погребінням.

Поминки на сороковий день («шесть недель») мають також свою особливу специфіку. Спочатку родичі померлого йдуть до церкви «панахиду атслуживать», несуть із собою «ляпёшки», котрі самі випікають, рідше купують. Після цього обов'язково йдуть на кладовище. На розстелений на могилі рушник ставлять запалену свічку, ікону та тарілку з «ляпёшками». «А тада всё связывають, и бяруть за той рушничок… И свечку забирають тую, усё забирають, и йконку» [2, с. 12]. Усі йдуть додому, обідають, роздають «ляпёшки». Після цього беруть із одного та з іншого боку рушник, читають молитви. Плачуть-причитають та піднімають і опускають рушник, на якому знаходиться «драбинка», випечена з тіста: «этайон уже пашов у рай па этай леснице. Уже всё пашов у рай, кажуть пашов з двару. Всё в раю вже йон. Пашов, уже больш яго ня будить ис нами» [2, 12]. Після цього цю «драбинку» ділять на всіх присутніх та з'їдають.

Померлих родичів обов'язково поминають кожного року – у перший понеділок після Великодня, коли приходять на кладовище, «христосаються» з покійними та катають на їх могилах яйце, котре забирають додому. На кладовищі обов'язково залишають інші яйця. Також принесене з кладовища яйце катають на могилах тих родичів, котрі поховані в садку або на городі, поряд із будинком, після чого яйце потрібно з'їсти або згодувати свійській птиці.

Отже, похоронна обрядовість горюнів – ціла система своєрідних поховально-обрядових дій, у якій відбилися язичницькі вірування, культи вогню, води, дерев, рослин, ушанування предків.

Висновки. Таким чином, доходимо висновків, що родинна обрядовість горюнів пов'язана з магією та міфологією, є досить яскравою та своєрідною складовою святково-обрядової культури Полісся, котра потребує подальшого детального дослідження та аналізування. На майбутнє плануємо дослідити календарну обрядовість цього унікального субетносу.

Література:

1. Мусіна Р. До питання походження субетносу путивльських горнів / Р. Мусіна // Матеріали сумської наукової конференції: збірник наукових праць. – Випуск 7. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. – 256 с.
2. Невская Е. Загадочные горюны, не похожий ни на кого народ живёт в окрестностях Сафрониевского монастыря / Е. Невская// Ваш шанс. – 2005. – 30.03. – С. 23.
3. Луговской А. Софрониевский монастир / А. Луговский, В. Вечерский, С. Тупик, Н. Рыбкин. – К. : Оптима, 2001. – 192 с.
4. Луговской А. Новая Слобода / А. Луговской, И. Гильбо, А. Лепёшкин, С. Тупик. – К. : Оптима, 2008. – 128 с.

Інформатори:

1. Агеєва Н. Й., 1923 року народження, жителька с. Руднєве, пенсіонерка.
2. Трубаньова Г. І., 1951 року народження, жителька села Руднєве, керівник фольклорного ансамблю «Берюшок».
3. Черняков І. Т., 1938 року народження, уродженець села Нова Слобода, учений, археолог, доктор історичних наук.

Кириленко Н. И. Семейная обрядность горюнов как составляющая празднично-обрядовой культуры Путивльщины

Аннотация. В предлагаемой статье рассматривается семейно-бытовое творчество малого этноса Сумщины – горюнов, выясняются характерные черты их культуры, быта, традиций, песней, доказывается, что обрядность горюнов есть достаточно яркой и своеобразной составляющей празднично-обрядовой культуры Путивльщины.

Ключевые слова: обряд, традиция, этнос, горюны, творчество, песня.

Kirilenko N. Family rites gorjunov as part of festive and ritual culture Putivlschiny

Summary. This article examines family and everyday creativity of small ethnos in Sumy region known as gorjuny; the characteristics of their culture, way of life, traditions, songs are clarified$ it is proved that the gorjuny's ritualism is bright and distinctive element of Putyvl region festive rituals.

Key words: ritual, tradition, ethnicity, goryuny, creativity, song.

УДК 81: 808.5

Климентова О. В.,
доктор філологічних наук,
доцент кафедри української філології
для неспеціальних факультетів Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОВЛЕННЄВИЙ ВПЛИВ У БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ КОМУНІКАТИВНИХ РЕГЛАМЕНТІВ СПОРТИВНОГО СЕРВІСУ)

Анотація. У статті розглянуті основні прийоми латентного мовленнєвого впливу в спортивному сервісі, проаналізовані вербальні форми тиску на прийняття платіжного рішення.

Ключові слова: мовленнєвий вплив, мовленнєва маніпуляція, програмування, сугестія, пресупозиція.

Постановка проблеми. В економічно розвинутих країнах набирає сили нова модель ведення бізнесу, в якій фінансова успішність поєднується з корпоративною відповідальністю. Вона забезпечується новим типом маркетингу. Йому не властиві різноманітні форми прихованого тиску на поведінку індивіда й суспільну думку в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням вербальних форм такого тиску займаються як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: Р. М. Блакар, М. Говард, О. С. Іссерс, О. В. Климентова, Т. Ю. Ковалевська, Г. Г. Почепцов, Н. В. Слухай, Є. Ф. Тарасов, О. В. Шелестюк та ін. Але механізми впливу постійно модифікуються, поширюються на нові сфери використання, а прагматичні ефекти стимулюють нові соціальні очікування.

Через низьку інформаційну обізнаність населення, відсутність психо-екологічних норм споживання інформаційних продуктів, монополізацію владними структурами каналів впливу і жорстку комерціалізацію інформаційного простору проблема небезпечних для людини тисків у бізнес-комунікації обтяжується слабким опрацюванням контрсугестивних мовних технологій.

Мета статті полягає у дослідженні вербальних форм підведення клієнта до прийняття платіжного рішення. Матеріалом статті слугували тексти комунікативних регламентів у сфері спортивних послуг [1].

Виклад основного матеріалу. Практика засвідчує, що традиційний перелік сугестивних текстів в останнє десятиліття активно поповнюється за рахунок вербальних презентацій, які є частиною успішної реалізації бізнес-проектів, зокрема в аспекті угод купівлі-продажу. Зрозуміло, що найбільш відповідальними у процесі купівлі-продажу певного товару чи послуги є робота із запереченнями покупців та схилянням їх до прийняття позитивного платіжного рішення. Зі зрозумілих причин гарантувати регулярну успішність цих комунікативних акцій важко. Тому маркетологи вдаються до різноманітних прийомів вербального тиску, і насамперед латентних, з метою отримання прогнозованих прибутків. Зауважимо, що в економічно розвинутих країнах маркетинг, в якому основна увага приділялась якостям продукту чи тиску на споживача – маніпулятивному об'єкту бізнес-очікувань, уже відійшов у минуле. Цілком очевидно, що у довготривалій перспективі безконтрольне застосування подібних прийомів шкодить не тільки психічному здоров'ю населення, але й самому бізнесу.

Маркетинг третього тисячоліття сконцентрований на гуманітарні цінності. Споживач у його системі координат – повноцінна мисляча істота, обдарована емоціями та душевними почуваннями. «У товарах та послугах, які люди прагнуть придбати, вони шукають не тільки задоволення функціональних та емоційних потреб, але й потреб душі» [2, с. 18-19]. Водночас такий маркетинг – це лише стратегічна мета, одна з європейських цінностей, яких суспільство прагне в перехідний період. Її досягнення потребує об'єднання зусиль фахівців різних сфер діяльності, зокрема й лінгвістів, адже мовна маніпуляція займала й продовжує займати дуже поважне місце в агресивному маркетингу чинного етапу, зокрема й в Україні.

За свідченням авторитетних маркетологів, більшість моделей продажу використовують стандартний алгоритм: знайомство (подається інформація про себе); інформування (поглиблюється інформація про послугу (товар) і про потреби клієнта); доброзичливість (зіставляється те, чого потребує клієнт, і те, що йому пропонується на продаж, здійснюється спільний аналіз на відповідність одного іншому); перевага (запевнення покупця, що послуга (товар) якнайкраще відповідає його потребам); упевнення (схиляння покупця до прийняття позитивного платіжного рішення); дія (перевірка того, що продаж відбувся) [3, с. 366].

Така динамічна побудова діалогу має кооперативний характер, проте її ефективність забезпечується емпатичною здатністю продавця, спостережливістю і швидким реагуванням на вербальні та невербальні сигнали клієнта. Оволодіння подібними комунікативними навичками та вміннями потребує часу та додаткових витрат на навчання працівників. Намагання скоротити час та витрати з боку працедавців призвели до появи феномену комунікативних регламентів, які входять до складу франчайзингових угод.

Як відомо, франчайзинг полягає не лише в продажі права на вживання логотипу мережі або товарного знаку, але являє собою цілу систему ведення бізнесу. Згідно з його умовами втілення бізнес-проекту передбачає точне слідування системі регламентів, зокрема й регламенту мовного супроводу всіх етапів розгортання ідеї. За такого підходу текст – це частина певного стандарту, умова фінансового успіху проекту. Інструкції-тексти закупову-

ються разом з ідеєю, планом її розгортання й утілення в нових умовах, в іншій країні тощо. Через це там, де текст виконує роль елемента сервісного стандарту, працівникам не дозволяють спілкуватися з клієнтами спонтанно народженими фразами. Персонал має інструкції і вивчає напам'ять всі фрази, якими можна і треба послуговуватися при контакті з клієнтурою. Звісно, що це блокує здорову поведінкову динаміку при спілкуванні з клієнтами, здатність гнучко мислити й творчо реагувати, завмирають і процеси природного емоційного реагування, зникає готовність брати відповідальність за свої вчинки й почуття, виявляти ініціативу стає небезпечним тощо. За такого підходу до роботи з персоналом основними вимогами стають вміння підкорятися і здатність грати за жорстко визначеними правилами. Цей комунікативний пресинг об'єктивно може сприйматися як психологічний тиск, насилля, компенсаторним механізмом яких неминуче стають різноманітні форми маргінесної поведінки.

Практика засвідчує, що, граючи за правилами під наглядом менеджера, в ситуації його відсутності працівники «розряджаються» активним вживанням нецензурної лексики, невмотивованими емоційними виплесками, словесними маніфестаціями протестного чи афективного характеру та іншими формами незбалансованої вербальної поведінки. Це доводить, що є соціальний запит на фахову лінгвальну адаптацію комунікативних регламентів при втіленні бізнес-ідей (та контроль за їх безпечним утіленням.)

Лінгвістичний аналіз ознак сугестії в комунікативній моделі купівлі-продажу послуг у сфері спортивного сервісу дав змогу виявити, що ефективність цієї моделі значною мірою забезпечується мовним маніпулюванням. Так, у презентації *Fit Curves* етап «знайомство» та «інформування» об'єднуються й регламентуються наперед визначеним діалогом. В обов'язки співробітників мережі входять регулярні вуличні рейди з метою зав'язування контактів. Знайомство відбувається таким чином: «*Доброго дня! Запрошуємо Вас до фітнес-клубу спеціально для жінок! Ви коли-небудь чули про нас? Fit Curves – це фітнес, створений спеціально для жінок, який містить 30-хвилинне тренування (і програму схуднення), що проходить весело, швидко і безпечно. У нас є (або ми хочемо запропонувати вам це) чудове запрошення для Вас у наш фітнес-клуб, який: надає Вам чудову знижку першого візиту, можливість пройти безоплатну діагностику Вашої фігури і познайомитися з нашим клубом. Це будуть спеціально для Вас гостьові відвідини нашого фітнес-клубу, що триватимуть 30 хвилин. (Давайте я заповню Ваше запрошення). Скажіть Ваше ім'я, і ми випишемо Вам спеціальне запрошення на безоплатну діагностику фігури. Ваш номер телефону, пізніше ми зателефонуємо Вам і домовимося про спеціальну зустріч у зручний для Вас час. Ваше запрошення є чинним для Вас і Вашої подруги, з ким Ви хочете прийти?*»

Здійснений лінгвістичний аналіз механізмів прихованого впливу виявив, що впливова дія тексту, який застосовується співробітниками мережі *Fit Curves* для встановлення первинних контактів із клієнтами, забезпечується прийомом активного використання потенціалу семантично привабливих понять (*весело, швидко і безпечно, чудове запрошення, чудову знижку, безоплатну діагностику, гостьові відвідини* тощо). Їхня сугестивна дія описана дослідниками (*Ковалевська, Компанцева, Слухай, Станкевич* тощо). Результатом такого вербального впливу постає позитивна установка на комунікацію, що формується латентно, через тиск на вольову сферу реципієнта.

Окрім того, у спілкуванні задіяна також емотивна кореляція зі щирістю, дружністю та повагою до персональних потреб клієнта. Таке емотивне тло сугестує сприйняття й, відповідно, послаблюється контролююча увага.

Також вжито 16-разовий повтор різних форм займенника *Ви* (*Вас, Вам, Ваша* тощо). Цей впливовий прийом забезпечує дієвість займенникових форм-сугестогенів як вербалізаторів унікальної пропозиції, що має прицільну персональну адресацію. Увага потенціальної клієнтки й претензія на обов'язкове запам'ятовування інформації також утримується й забезпечується завдяки 4-разовому повтору слова *спеціальний (спеціально для жінок, спеціально для Вас, спеціальне запрошення, спеціальну зустріч)*. Окрім того, двічі повторюється словосполучення *спеціально для жінок.* Унікальність пропозиції забезпечується також за рахунок семантичних асоціатів до слова *спеціальний*: *запрошення для Вас, зручний для вас час.* Ці повтори латентно формують оцінні судження про високий рівень привабливості послуги і водночас створюють статусний і соціально привабливий ефект VIP-індивідуальності її користувача.

Найпростіша прагматична мета комунікації в сервісних дискурсах – отримати персональну інформацію про клієнта (ім'я, телефон) і монополізувати право на його увагу. Досягнення цієї мети дає змогу чинити пролонгований латентний тиск на клієнта з метою постійного залучення нових користувачів до лав мережі й гарантовано продавати послуги. Тому всі етапи бізнес-комунікації наповнюються прийомами маніпулятивного утримання клієнта. Кожний крок підпорядковується досягненню певної мети (не уникнути зустрічі, прийти на презентацію, привести подругу, заплатити, придбати абонемент, продовжити обслуговування тощо). Відповідно до цих цілей вибудовується й динамічний діалог з потенційним клієнтом. Щоби результат комунікації зробити більш прогнозованим, він подається як реалістичний і закладається в комунікативну схему як безсумнівний (*Ми надамо Вам чудову знижку першого візиту для того, аби Ви одразу стали членом нашого клубу. Приходьте до нас і будьте готові прийняти рішення. Отже, Ви знаєте точно, де ми знаходимося?*). Контролюючий етап, як у наведеному прикладі, може входити у фрейм результату. За такого підходу реципієнт ставиться перед уявним вибором отримати чи не отримати знижку, набути членства у клубі прямо зараз і вкупі з певними перевагами чи лише згодом. Має місце маніпулятивний прийом – обмеженість часу дії знижки. Це також форма тиску на вибір через позитивно привабливе поняття.

Натомість приходити чи не приходити вже не обговорюється. Пресупозиція, що *приходять усі, бо від такої унікальної пропозиції неможливо відмовитися,* закладена в сам діалог.

Етапи «доброзичливість» і «перевага» частково реалізуються в процесі зустрічі, водночас «клієнтська частина» у них практично відсутня. Натомість етапи «упевнення», коли потенційний покупець схиляється до прийняття пла-

тіжного рішення, і контролююча «дія» мають жорсткий регламентований характер. Так, відповідно до цілей цих етапів застосовується запитальна сугестія: «*Ваше запрошення є чинним для Вас і Вашої подруги, з ким Ви хочете прийти?»* Вона оформлена добре відомим з НЛП прийомом читання думок.

Використовуються також альтернативні питання: *«Зазвичай ми запрошуємо на знайомство з нашим клубом, де ви зможете пройти безоплатну діагностику фігури та дізнаєтеся про нашу програму. Яка частина доби Вам найбільше підходить: ранок, день чи вечір?»; «У нас є два віконця ранком (вдень, увечері) о ... та о .... Який час для Вас кращий?».* Відповідно до впливового стандарту об'єктів вибору завжди не більше трьох. Такі запитання створюють у потенційного клієнта ілюзію свободи вибору. Водночас пресупозиція залишається та сама, що й у проаналізованих прикладах.

У цінових презентаціях *Fit Curves* завжди задіяні не тільки аудіо-, але й візуальна модальності. Візуалізуються цифрові показники, що корелюють із споживацьким позитивом: *знижка, економія, акційна ціна, презентаційна ціна, річний абонемент тощо.* Інформація щодо кожної позиції візуально структурується на стенді. Покрокова цінова презентація волюнтативно вибудовує (або руйнує вже сформоване раніше) оцінне судження про вартість рекламованої послуги.

Мотиваційні вербальні стимули зрощуються з цифрами через багаторазовий повтор і стендову візуалізацію. Специфіка такої вербалізації закріплена в інструкціях: «*Обводьте і запитуйте*»; *«Пропонуєте і записуєте»*. Активно використовується семантичний повтор предикату «*економите».*

При цьому чинники мотиваційної загрози для прийняття позитивного платіжного рішення візуалізуються як усунуті. Наприклад, у переліку стимулів, розрахованих на автоматичне зорове сприйняття, розташовується слово «чоловік», яке енергійно перекреслюється жирними лініями, без будь-якої вербальної аргументації.

В інструкційних документах *Fit Curves* пропонуються покрокові схеми робочої презентації (8 кроків), які регулюють процес комунікації через компліменти, подарунки клієнткам та їх подругам, безкоштовне гостьове запрошення для подруги, знижку та корпоративний журнал, подяку клієнтці за те, що вона турбується про себе і своє оточення, подяку за те, що рекомендує клуб іншим (реалістичність подібних акцій немає жодного значення). Така схема корелює з маніпулятивною тактикою «бомбардування любов'ю».

Латентно присутній у базовій пресупозиції імператив «прийди і заплати» стверджує свій програмуючий тиск і через обов'язкове використання речень із підрядними часовими зв'язками і переліком дій: *«Коли ви прийдете до нас у (призначений день), ми зробимо Вам безоплатну діагностику фігури і поставимо кілька дивовижних цілей».* Уже зазначалося, що у такий спосіб здійснюється тиск на вольову сферу клієнтки. Факт її майбутнього приходу презентується як безсумнівний. Водночас прихід латентно прирівнюється до позитивного платіжного рішення. Ілюзію рівноправного обміну створює пропозиція, що містить позитивно марковані слова: «*безоплатну» і «дивовижних».*

Продаж абонементів довгострокового характеру забезпечує примусове примирення клієнтів з правилами гри навіть за умови розчарування певними послугами. За такого підходу має місце жорстка рольова диференціація, в якій клієнт завжди є об'єктом фінансової маніпуляції.

Висновки. Вивчення важелів керованого діалогу в бізнес-комунікації *Fit Curves* дало змогу виявити, що його ефективність забезпечується насамперед вербальними формами тиску на процес формування комунікативної установки і прийняття платіжного рішення. Установка на комунікацію формується частотним застосуванням позитивно маркованих вербальних стимулів і емпатичною поведінкою. Натомість тиск на прийняття платіжного рішення в процесі комунікації чиниться через імпліцитне вживання в текст пресупозицій, важливих для продавця послуг. Їхня програмувальна дія досягається поступовим декодуванням імплікованих базових пресупозицій, підсвідомим засвоєнням нав'язаних оцінних суджень про унікальний характер запропонованої послуги, різноманітними прийомами утримання уваги і латентним перезавантаженням оперативної пам'яті через повторювані стимули.

На етапі «*запевнення*» потенційний клієнт схиляється до прийняття позитивного платіжного рішення маніпуляцією, що містить вербальну і візуальну складові**.** У ролі сугестогенів виступають насамперед фінансово привабливі поняття. Клієнтські заперечення системно блокуються.

Експліцитними формами базових пресупозицій є вербалізатори ілюзії вибору. Частотними є альтернативні запитання стосовно форми членства у мережі, часу надання послуги, асортименту, тривалості використання тощо. Вони маскують базову пресупозицію, забезпечують ефекти інформаційного шуму і нівелюють контролюючу увагу. В цілому динаміка основних етапів бізнес-діалогу, спрямованого на прийняття платіжного рішення в спортивному сервісі *Fit Curves*, вказує на такий характер взаємодії комунікантів, в якому наявна незбалансованість щодо критичного і сугестованого сприйняття і присутня маніпулятивна домінанта.

Сучасні науки про мову (нейролінгвістика, психолінгвістика, прагмалінгвістика, комунікативна лінгвістика, сугестологія тощо) дають змогу зробити комунікативні регламенти успішних бізнес-ідей збалансованими щодо впливу на психіку людей і при цьому не нівелювати їхню бізнес-привабливість. Лінгвальна адаптація, як частина експертної оцінки, відповідає сучасним екологічним вимогам маркетингу «ери цінностей». У свою чергу, виявлення механізмів жорсткого лінгвокодування в бізнес-комунікації та приведення їх у відповідність до вимог психоекологічності відкриє нові **перспективи** розвитку прикладної лінгвістики.

Література:

1. Текст подається за: FitCurves. Программа обучения «Клаб Кемп». Цитується за витримками з Персонального посібника тренера, Інституту аеробіки Купера, Асоціації фітнесу та аеробіки Америки, без року й місця видання, без назви вид-ва. – 138 с.
2. Котлер Ф. Маркетинг 3.0: от продуктов к потребителям и далее – к человеческой душе / Ф. Котлер, Х. Картаджайя, И. Сетиаван; пер. с англ. А.Заякина. – М. : Эксмо, 2012. – 240 с.
3. Секстон Д. Университет Трампа. Маркетинг / Д. Секстон; пер. с англ. П. А. Самсонов. – Минск: Попурри, 2011. – 496 с.

Климентова Е. В. Речевое воздействие в бизнес коммуникации (на материале коммуникативных регламентов в спортивном сервисе)

Аннотация. В статье рассмотрены основные приемы латентного речевого воздействия в спортивном сервисе, проанализированы вербальные формы давления на принятие платежного решения.

Ключевые слова: речевое воздействие, речевая манипуляция, программирование, суггестия, пресупозиция.

Klymentova O. Verbal Influence in business communication (on materials of the communicative protocols in sports services)

Summary. The article is focused on the study of the main types of latent verbal influence in sports services. Different verbal forms of the pressure while taking payment decision have been analyzed.

Key words: verbal influence, verbal manipulation, programming, suggestion, presupposition.

УДК 882

Мельнікова Т. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПАРОДИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ О. С. ПУШКІНА ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ПАРОДІЙНОГО ЕФЕКТУ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ І. С. ТУРГЕНЄВА

Анотація. У статті проводиться узагальнення та систематизування зразків звернення до творів О. С. Пушкіна з метою пародичного використання у творчості І. С. Тургенєва. Аналіз представлено у тісному зв'язку з фактами біографії та ідейно-творчими поглядами письменника.

Ключові слова: пародія, пародичне використання, пародійний ефект, літературний об'єкт, літературна спадщина.

Постановка проблеми. У роботі проводиться узагальнення та систематизування наявних випадків звернення до творів О. С. Пушкіна з метою пародичного використання у творчості І. С. Тургенєва. Аналіз представлено у тісному зв'язку з фактами біографії та ідейно-творчими поглядами письменника. Звернення до подібного аспекту творчості Тургенєва дозволяє поглибити вивчення його спадщини та відкрити нові риси всесвітньо відомого таланту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Приклади пародичного використання творів О. С. Пушкіна у творчості І. С. Тургенєва не отримали достатнього обсягу уваги з боку дослідників. Але той факт, що кількість звернень автора до цього творчого методу не є чисельною, не може служити підставою для обминання увагою яскравої та, безумовно, талановитої частини творчої скарбниці письменника. Можна перелічити відомих авторів, які взагалі надали окремі спостереження щодо питання пародичного використання у творчості І. С. Тургенєва: Н. Н. Страхов, Н. Л. Бродский, О. Адамович, С. С. Данилов, Г. П. Бердников, І. І. Доценко.

Мета статті полягаэ у тому, щоб надати узагальнене уявлення про звернення І. С. Тургенєва до творчого методу пародичного використання на основі творів О. С. Пушкіна, звертаючи увагу на аналіз функціонального аспекту.

Досягнення зазначеної мети автор намагається здійснити шляхом вирішення наступних завдань:

1) на основі загального вивчення літературної спадщини І. С. Тургенєва розглянути випадки пародичних використань творів О. С. Пушкіна;

2) проаналізувати функціональність пародичних використань творів О.С. Пушкіна у творчості І. С. Тургенєва;

3) прослідкувати відтінки художньої своєрідності пародичних використань творів О. С. Пушкіна у творчості І. С. Тургенєва.

Пародичне використання має в своїй основі відсутність спрямованості на літературний об'єкт. «Використання» є суто функціональним та стосується складових компонентів твору, що «використовується». Ці компоненти – мотиви, образи, ситуації, сюжетна схема, лексичний склад – всі ті ознаки, за якими твір піддається «впізнаванню». Суттєво те, що ставлення пародиста до автора твору при цьому залишається взагалі нейтральним або, навіть, доброзичливим.

Наприклад, загальновідомо, що І. С. Тургенєв ставився до О. С. Пушкіна з надзвичайною повагою [1, с. 132]. Неможливо уявити Тургенєва автором сатиричних пародій, спрямованих проти великого поета. Усі випадки звернення Тургенєва до творчості Пушкіна – лише пародичне використання загально відомих рядків. Наведемо приклади.

У листі до О. Єфремова від 5 (17) травня 1840 року Тургенєв пародично використовує уривок відомого вірша Пушкіна:

Подъезжая под Ижоры,
Я взглянул на небеса
И вспомнил ваши взоры,
Ваши синие глаза.
Використання виглядає:
Подъезжая под Висбаден,
Я взглянул на мои штаны;
И вспомнил ваши кудри
И что будете там Вы.

(Тургенєв додає гумористичне пояснення: «Мои штаны золотисто-желтого цвета» [1, с. 186]). Комізм досягається прозаїчністю, спрощенням стилю, має явно дружній характер і не спрямовується проти автора оригіналу або його творчості.

Ще один випадок, очевидно, має незавершену форму, але також очевидно «впізнається» за початком та ритмічною структурою. У Пушкіна це уривок вірша «Рефутация г-на Беранжера»:

Ты помнишь ли, ах, ваше благородье,
Мусье француз, г... капитан,
Как помнятся у нас в простонародье
Над нехристем победы россиян?
У Тургенєва використання виглядає:
Ты помнишь ли, Ефремыч благодатный,
Как в Риме мы с тобой по вечерам,
Беседой нашей, светской и приятной…

Знаючи, яким фривольним є зміст пушкінського вірша, що не призначався для друку, та схильність самого Тургенєва до деяких «вільностей», можна зробити певні припущення, в якій тональності автор хотів розповісти про спільне перебування з Єфремовим навесні 1840 року в Римі.

Пародійна творчість Тургенєва свідчить про те, що в окремих випадках об'єктом пародичного використання можуть бути літературні образи та герої, письменницька оцінка, журнал, літературний тип та інше. При цьому чітка межа між канонічною пародією та пародичним використанням зберігається.

У мемуарах П. В. Аненкова та Я. П. Полонського наводиться характерний приклад такого роду. Тургенєв дуже прихильно ставився до творчості молодих письменників взагалі та занадто високо оцінював творчі спроби К. Леонтьєва. Коли ж В. П. Боткін у присутності Тургенєва висловив критичні судження щодо творів молодого автора, Тургенєв склав невеликий вірш, використовуючи «канву» пушкінського «Анчару» («Анчар»), зображуючи Боткіна у вигляді «древа яду», від якого гине все живе:

К нему читатель не спешит,
И журналист его боится,
Панаев сдуру набежит
И, корчась в муках, далее мчится [2, с. 393].

Цікавим є інше пародичне використання. Тургенєву подобалася спрямованість журналу «Сучасник» («Современник»), а «Вітчизняні записки» («Отечественные записки») викликали критику одноманітністю матеріалів: «Отечественные записки» напоминают мне – по мрачности своей дерево «Анчар» … И если туча (т. е., Крестовский – или какая другая Муза в юбке) – оросит, блуждая, лист его дремучий… [1, с. 195]».

Пародійний ефект цього використання засновується на переосмисленні слова «туча», яким Тургенєв позначає письменниць-жінок («ТЧ» – псевдонім А.Я. Кирьяновой, Крестовський – псевдонім Н. Д. Хвощинської).

У наведених прикладах пародичне використання виступає у Тургенєва аналогом критичного судження. Свою літературно-критичну функцію пародичне використання виявляє і у повісті «Два приятеля» (1853), де пародіювання спрямовується на нелітературні об'єкти, а окремі епізоди та образи пушкінського «Євгенія Онєгіна» виконують службову функцію. Так, подружжя Тиходуєвих нагадують родину Ларіних, але ця схожість носить пародійний характер, тому що автор свідомо спрощує образи, починаючи з прозаїчного прізвища та закінчуючи провінціальністю поведінки членів родини.

Пародійно співвідносяться з Онєгіним та Ленським образи В'язовніна та Крупіцина. Розмова героїв про дочок Тиходуєвих іронічно пародіює бесіду пушкінських героїв. У Пушкіна:

– Ну что ж, Онегин? ты зеваешь. –
– Привычка, Ленский. – Но скучаешь
Ты как-то больше. – Нет, равно.
Однако в поле уж темно;
Скорей! пошел, пошел, Андрюшка! <...>
Скажи: которая Татьяна?
– Да та, которая грустна
И молчалива, как Светлана,
Вошла и села у окна.
– Неужто ты влюблен в меньшую?
– А что? – Я выбрал бы другую,
Когда б я был, как ты, поэт.
В чертах у Ольги жизни нет.
Точь-в-точь в Вандиковой Мадонне:
Кругла, красна лицом она,
Как эта глупая луна
На этом глупом небосклоне.
Владимир сухо отвечал
И после во весь путь молчал.

У Тургенєва Крупіцин помічає, що потенційна наречена Вязовніна справила на нього тяжке враження: «Ведь, не правда ли, не то? – Не то, – со смехом отвечал Борис Андреич. <...> Это постоянное самообожание, это скромное убеждение в собственных достоинствах, эта снисходительность ангела, смотрящего на нас с вышины небес.<...> Уж если на то пошло и в случае необходимости, я в двадцать раз охотнее женился бы на ее сестре: та по крайней мере умеет молчать» [3, с. 44].

Зовні бесіди друзів у Пушкіна та Тургенєва досить схожі, навіть у такій дрібниці, як буквальний повтор слів Онєгіна («Пошел, пошел, Ларюшка!»). Але ця схожість лише формальна. По суті, Онєгіну стає просто нудно після візиту до Ларіних, а В'язовнін висміює нікчемність Тиходуєвих.

Пародійно знижуючи образи, деякі сцени та ситуації пушкінського твору, Тургенєв допомагає читачеві глибше осмислити духовну самотність головного героя, «зайвої людини», у середовищі провінціального дворянства та одночасно об'єктивно оцінити самих В'язовніна та Крупіцина. Усім змістом повісті автор приводить читача до висновку, що Крупіцин – не Ленський, а В'язовнін – всього лише здрібнений Онєгін. До того висновку приходить й сам В'язовнін. Він «думал, глядя на луну, стоявшую над белой чертой небосклона: « И это словно из «Онегина» … «Кругла, красна лицом она …» – но хорош мой Ленский и хорош я, Онегин».

Яскравим зразком пародичного використання як засобу висловлення негативного ставлення до чужих для письменника ідеологічних явищ може служити вірш Тургенєва «Батіг» («Кнут»). В ньому з пародією використовується пушкінський вірш «Квітка» («Цветок») від 1828 року. «Батіг» неодноразово друкувався та згадувався у збірках та статтях з посиланням на Тургенєва як можливого автора, та без будь-яких посилань. Вперше вірш побачив світ без зазначення автора у п'ятій книзі «Полярної зірки» О. І. Герцена і М. П. Огарьова за 1859 рік. Тургенєв вперше був зазначений як автор «Батога» у 1885 році у женевській газеті «Спільна справа» («Общее дело»), березень, № 71. У російській легальній пресі за прізвищем Тургенєва вірш вперше був опублікований у 1906 році в журналі «Всесвітній вісник» («Всемирный вестник»). Але раніше до зібрання творів Тургенєва цей вірш не входив через відсутність безспірних свідоцтв про його авторство. Лише у 1986 його було опубліковано у 12 томі Зібрання творів та листів Тургенєва у розділі "Dubia".

Значного внеску щодо визначення авторства вірша було зроблено М.П. Алексєєвим. У 1967 році «Батіг» з'явився у третій збірці Тургенєва з його великим коментарем [4]. Наведені автором непрямі докази підтверджують високий рівень вірогідності авторства Тургенєва. Це досить авторитетні свідчення сучасників, які його близько знали (П. О. Єфремов, М. А. Белоголовов); це неспростовні докази тайного співробітництва письменника з лондонськими віданнями Герцена та Огарьова, які першими опублікували вірш; і, нарешті, це сама хронологія віршу, що відноситься до кінця 1840-х – середини 1850-х років, часу найбільш активної епіграматичної та пародійної творчості Тургенєва. Результатом дослідження М. П. Алексєєва є висновок про те, що «нет никаких оснований для утверждения, что «Кнут» не может быть написан Тургеневым» [4, с. 99].

Щодо підстав виникнення вірша «Батіг», то найбільш вагомим представляється публікація «Укладання про покарання карні та урядові» («Уложение о наказаниях уголовных и правительственных») 1845 року, яке скасовувало

покарання батогом і замість нього вводило публічну екзекуцію канчуком за тяжкі злочини – вбивство, крадіжку та інше. В. Г. Белінський у «Листі до Гоголя» («Письмо к Гоголю») назвав цю постанову уряду комічною заміною батога канчуком. Відомо, що Тургенєв спілкувався з критиком у Зальцбурні влітку 1847 року, коли той створював свій «Лист», та, імовірно, не раз бесідував про «Укладання».

Стаття М.П. Алексєєва присвячена здебільшого хронології «Батога» та виявленню вірогідних подій, що могли стати спонукальними мотивами для його написання. Сам вірш як твір пародійного жанру фактично залишився поза увагою вченого, який обмежився лише зазначенням того, що «Батіг» представляє собою пародію на пушкінську «Квітку» [4, с. 99] та є спрямованим не проти Пушкіна чи його творчості, а проти негативних явищ російської дійсності.

Слід підкреслити, що Тургенєв створив не пародію на вірш Пушкіна, а лише талановито використав його як свого роду рамку, в якій він розмістив власний вірш. Зберігаючи ритміко-інтонаційний малюнок, строфіку, віршовий розмір «Квітки», Тургенєв корінним чином трансформує образну структуру, більшу частину лексики та, як результат, – загальний зміст віршу.

Головним героєм пушкінського вірша є квітка, що викликає у ліричного героя бажання розкрити її таємницю:

Где цвел? Когда? Какой весною?
И долго ль цвел? И сорван кем,
Чужой, знакомой ли рукою?
И положен сюда зачем?
На память нежного ль свиданья,
Или разлуки роковой,
Иль одинокого гулянья
В тиши полей, в тени лесной?
Це символ швидкоплинності життя:
И жив ли тот, и та жива ли?
И нынче где их уголок?
Или уже они увяли,
Как сей неведомый цветок? [5, с. 102]

У центрі вірша Тургенєва – ремінний батіг («ременной кнут»), що є засобом покарання. На відміну від пушкінської квітки, він просякнутий людською кров'ю. Тургенєв зазначає, що «кнут – «опора трона», «друг святыни», … «мирно чередуясь с палкой», … «гулял по <...> мужичка» «на гумне» або «под сенью сарая».

Так, образно кажучи, «вишиваючи» по канві вірша Пушкіна «Квітка», який є зразком зворушливого ліризму та поетичної чарівності, власний узор, Тургенєв створив гостро сатиричний твір, в якому образ «кнута» стає «символом страны... родной» [4, с. 93] – кріпосницької Росії, з її соціальними протиріччями та непривабними сторонами.

Оригінальний зразок пародичного використання виявляє листування Тургенєва з А. А. Фетом. Суспільно-політичні погляди останнього в середині 1860-х та у 1870-ті роки все більше набували консервативного характеру. І Тургенєв неодноразово висловлював у листах до поета своє різко негативне ставлення до змін у його переконаннях. Так, коли Фет залишив спілку для допомоги літераторам та несхвально висловився про письменників та спілку, Тургенєв гнівно та обурено писав йому: «Довольно, Афанасий Афанасьевич. Довольно... Полно швырять... грязью! а то ведь эдак, пожалуй, соскользнешь в Каткова, в Булгарина упадешь!» [1, с. 505].

Надати яскравого емоційного забарвлення обуренню суспільною позицією Фета Тургенєву допоміг рядок, що належить Пушкіну та є останнім у написаній ним разом із В. Сологубом епіграмі:

Коль ты к Смиридину войдешь,
Ничего там не найдешь,
Ничего ты там не купишь,
Лишь Сенковского толкнешь
Иль в Булгарина наступишь!

Цей пушкінський рядок досить прозоро порівнює Булгаріна з тим, у що іноді з необачності може вступити людина, та яскраво відображає його гидливе ставлення до особи редактора «Північної бджоли» («Северная пчела»). Причину такого ставлення Пушкін виклав у відомій сатиричній епіграмі:

Не то беда, что ты поляк:
Костюшко лях, Мицкевич лях!
Пожалуй, будь себе татарин. –
И тут не вижу я стыда;
Будь жид, – и это не беда;
Беда, что ты Видок Фиглярин.

Назвавши Булгаріна (Фиглярін – це його епіграматичне ім'я) іменем французького авантюриста Відока, що певним часом був головою паризької поліції, Пушкін натякав на зв'язок письменника та журналіста з III жандармським відділенням. Відомо, що Булгарін дійсно неодноразово виступав у ролі «шпона», писав доноси на Пушкіна та інших письменників. Через це він викликав до себе у прогресивної інтелігенції негативне ставлення, що межувало з відразою. На Булгаріна писали гострі епіграми не лише Пушкін, а й Д. Давидов, П. В'яземський, Є. Баратинський та інші. Тургенєв, пародійно використавши рядок Пушкіна («Иль в Булгарина наступишь!» – «В Булгарина упадешь!»), зблизивши Фета з М. Н. Катковым, чиї суспільно-політичні погляди відрізнялись відвертим антидемократизмом, недвозначно попереджав свого адресата про небезпеку його «падения» – скатування у реакційний табір.

Цікаво, але, якщо врахувати, що спільний експромт Пушкіна та Сологуба є не що інше, як пародичне використання рядків вірша О. Ізмайлова, присвяченого книготорговцю та видавнику Смирдіну («Когда к вам ни придешь, / То литераторов всегда у вас найдешь, / И в умной дружеской беседе / Забудешь иногда, ой-ей, и об обеде»), то можна зазначити, що перед нами той рідкісний випадок, коли матеріалом для пародичного використання служить само пародичне використання.

Висновок. Детально вивчивши випадки звернення І. С. Тургенєва до творчості О.С. Пушкіна з метою пародичного використання, (у тому числі у рамках його епістолярної спадщини), можна дійти до загального висновку про їх спрямованість. Об'єктом уваги автора, з сатиричним або гумористичним відтінком, ставали ідеологічні та творчі позиції сучасників, події суспільно-політичного життя, а крім того, прості, побутові речі, що мали значення для Тургенєва як звичайної земної особи, що вміла дружити, горювати та веселитися.

Література:

1. Тургенев И. С. Полное собрание сочинений и писем: в 28 т. – Письма: в 13 т. (1831–1883) / И. С. Тургенев. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1961–1969.

2. Полонский Я. П. И. С. Тургенев у себя в его последний приезд на родину [Текст] / Я. П. Полонский // И. С.Тургенев в воспоминаниях современников: В 2 т. – М. : Худож. лит., 1969. – Т. 2. – С. 387-438.
3. Тургенев И. С. Полное собрание сочинений и писем: в 28 т.– Сочинения: в 15 т. (1834–1883) / И. С. Тургенев. – М. – Л. : Изд-во АН СССР, 1960–1968.
4. Алексеев М. П. «Кнут». Стихотворение, приписываемое Тургеневу [Текст] / М. П. Алексеев // Тургеневский сборник. Материалы к Полн. собр. соч. и пис. И. С. Тургенева. Вып. 3. – Л. : Наука., 1967. – С. 92-100.
5. Пушкин А. С. Цветок [Текст] / А. С. Пушкин // Избранное. – К.: Радянс. писат., 1974. – 240 с.

Мельникова Т. В. Пародическое использование произведений А. С. Пушкина как способ создания пародийного эффекта в творческом наследии И. С. Тургенева

Аннотация. В статье проводится обобщение и систематизация случаев обращения к творчеству А. С. Пушкина с целью пародического использования в творчестве И. С. Тургенева. Анализ представлен в тесной связи с фактами биографии и идейно-творческими взглядами писателя.

Ключевые слова: пародия, пародическое использование, пародийный эффект, литературный объект, литературное наследие.

Melnikova T. Parody application of O. Pushkin's works as a device for parody effect creation in I. Turgenev's creative heritage

Summary. The generalization and systematization of I. Turgenev's parody application of O. Pushkin's works is given in the article. The analysis is performed in close connection with Turgenev's biography and creative views.

Key words: parody application, parody, parody effect, literature object.

УДК 811.161.2'367

Мясоєдова С. В.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов № 3
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Ткач П. Б.,
кандидат філологічних наук, професор кафедри філології, перекладу та мовної комунікації
Національної академії Національної гвардії України

МІСЦЕ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ У ФОРМУВАННІ СПОНУКАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ НЕПРЯМИХ ВИСЛОВЛЕНЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У статті проведений аналіз семантичної структури непрямих спонукальних висловлювань сучасної української мови; доведено провідну роль мотиваційного компонента у формуванні окремих різновидів спонукання.

Ключові слова: непрямі спонукальні висловлення, мотиваційна складова, спонукальне значення.

Постановка проблеми. Певне значення, певна семантична категорія в процесі розвитку мови набуває різноманітних формальних засобів вираження, які можна вважати вторинними, непрямими.

Хоч за своєю формальною організацією такі конструкції призначені для вираження іншого змісту, їхня структура містить показники імперативності. Імперативний смисл передається в них, наприклад, через питання про реалізацію можливості, через оптативність, через футуральну індикативність [1, с. 86].

Непрямі імперативні висловлення потрапляли в поле зору дослідників у зв'язку з вивченням способових форм дієслова й класифікацією речень за метою висловлення, а також аналізувалися у зв'язку з дослідженням модальності спонукання. Разом із тим такі специфічні синтаксичні конструкції, якими є непрямі імперативні висловлення української мови, не можна вважати достатньо вивченими. Багато з питань залишилося поза увагою дослідників. Це передусім проблема визначення спонукання як семантичної категоріїй пов'язане із нею питання про те, яку роль відіграє мотиваційний компонент у формуванні спонукального значення непрямого імперативного висловлення. **Мета** статті і полягає у розв'язанні цього питання.

Виклад основного матеріалу. Всебічний аналіз спонукання передбачає врахування складної взаємодії різних рівнів організації речення, передусім впливу його комунікативної перспективи на формування модальності спонукання як явища семантичного рівня. Аналіз висловлення з точки зору відображуваної в ньому мовленнєвої ситуації допомагає повніше описати механізми формування спонукальних висловлювань як непрямих.

Особливістю спонукальних висловлень є те, що мовець, піклуючись про свої інтереси, намагається так висловити свої думки, щоб вплинути на співрозмовника, спонукати його діяти відповідно до своїх планів. Отже, важливий для будь-якого спонукального висловлення мотиваційний компонент набуває першочергового значення у висловленнях, що виражають спонукання у непрямий спосіб. Так, прохання до слухача дати свою згоду на те, щоб його представити як винуватого в справі, до якої він непричетний, потребує неабиякої мотивації з боку мовця:

– Ось що, Гершку, діло ось у чому. На сім тижні приїде губернатор; треба буде показати перед ним суд і розправу, а в мене, як на біду, немає нікого винуватого. Та й ніяково буде дати по пиці хрещеному батькові, так, ні за що. Ну, а тобі інша річ, тобі можна.

– Ой, ой, вельможний пане! Хіба в мене пика не така, як у людей? За що ж вона одвічатиме за других?

– ...Ти знаєш, що я як начальник міг би і не питаючись тебе побити, але гуманність примушує мене питатись у тебе загодя... Другий раз я тобі й за провину спущу, і ще й карбованця на сей раз дам.

– Ну, коли пан можуть мене й не питаючись вибити, то нехай воно лучче буде з мого бажання, для кумедії (В. Самійленко).

Спосіб, у який здійснюється мотивація, й визначає те, якого вигляду набуває спонукання: від коректного, обережного, у вигляді поради, рекомендації, до досить категоричного, навіть рішучого, яким є наказ, примус, шантаж. Отже, характер мотивації пов'язаний з ознаками мовленнєвої ситуації, за якої здійснюється спонукання: із тим, у чиїх інтересах реалізувати спонукувану дію – мовця чи слухача, із характером їх стосунків, офіційністю або неофіційністю спілкування. Окреслені параметри мовленнєвої ситуації визначають те, у який спосіб мовець здійснює мотивацію того, чого він вимагає від слухача відповідно до свого комунікативного наміру: висловити прохання, пораду, вимагати чогось, наказувати. Так, мовець може підсилити інформативну частину свого висловлення додатковою інформацією, значущою для формування мотиву, прокоментувати її. Наприклад, у висловленні:

– Я прийшов правити з вас те, що я стратив на сватання (В Самійленко) – мовець вимагає, щоб слухач дав йому гроші, мотивуючи це тим, що він витратився на сватання.

Однак більшої виразності й переконливості надає мотивації оцінювання мовцем стану речей або поведінки співрозмовника за параметрами добре – погано, доцільно – недоцільно, корисно – шкідливо і т. ін.:

Ти б тута розбудив Оксану, синку,
Навзаході ***недобре*** *спати хворим* (Л. Українка).

На основі оцінювання формуються інші мотиваційні дії. Так, оцінка є важливою складовою докору, звинувачення, погрози, підбурювання, спокуси, які й зумовлюють

сприймання спонукальних висловлень як поради, наказу, вимоги, прохання.

У мовознавчих працях відзначалося, що оцінка не являє собою власне опису явищ дійсності, а вона виконує інші комунікативні функції. Так, осмислюючи сутність оцінних висловлень, прихильники теорії мовленнєвих актів (Дж. Сьорль, З. Вендлер, Дж. Остін) наполягали на тому, що основна розбіжність між дескриптивним й оцінним значенням пояснюється різницею іллокутивних сил різних висловлень: «Мета оцінних висловлень не в тому, щоб описувати світ, а в тому, щоб виражати емоції й відношення, хвалити й лаяти, лестити й ображати, рекомендувати або радити, наказувати або керувати» [2, с. 187].

Р. Хеар пояснював різницю між дескриптивним й оцінним значенням метою мовленнєвого акту й водночас пов'язував оцінку з прескрипцією, яку позначив терміном *«commendation»*. Учений вважав, що оцінні слова виконують у мові особливу функцію – функцію приписання, розпорядження тощо [3, с. 187].

Зв'язок оцінки з прескрипцією, який Р. Хаер вважав основою оцінного значення, згадується й у працях представників логічного напрямку. Так, Р. Карнап розглядав судження про цінності як прихований імператив [4, 24], а А. Айер писав, що оцінні слова часто надають висловленню функцію наказу [5, с. 108].

Наявність мотиваційного компонента властива як прямим, так і непрямим спонукальним висловленням. Лише специфічна група прямих спонукань не супроводжується додатковою інформацією, необхідною для успіху мовленнєвого акту. Такі висловлення функціонують у мовленнєвих ситуаціях, які не потребують мотивації дії для слухача: мотив до дії в нього вже існує, як, наприклад, мотив виконати наказ у військових. Що ж до інших прямих спонукань, то вони містять мотиваційний семантичний компонент або супроводжуються допоміжними висловленнями детермінуючого характеру. Так, у висловленні *Любіть книгу – джерело знань* імперативний компонент доповнений оцінним судженням: книга – джерело знань. У непрямих висловленнях спонукання виражене імпліцитно – воно виводиться зі змісту висловлення завдяки особливостям його лексико-семантичної організації, а також взаємодії з оточуючим контекстом. Важлива роль у формуванні імпліцитного спонукання належить оцінному компоненту, який виражається в структурі висловлення або поза нею. Як писав Р. Хеар, особливістю всіх ключових слів етики є їхнє призначення для того, щоб керувати вибором і дією слухача. Якщо людина погоджується з оцінно-етичним судженням, то логіка поведінки вимагає, щоб вона приймала й виведений із цього судження імператив [3, с. 187].

Отже, зв'язок зі спонукуваною дією постає основною відмінною рисою оцінного значення. Оцінка існуючого стану речей являє собою мотив діяти саме так, а не інакше. На основі оцінних значень формуються різні типи спонукальних висловлень, мета яких – вплинути на волю людини через його емоції, викликати почуття, що керують її поведінкою, примусити відчувати провину, страх, сором, радість, невпевненість, здивувати або дати надію. Прикладом цього може слугувати таке спонукальне висловлення:

– А все ж гріх вам, Галю Степанівна, сміятись: тато хворі, а ви смієтесь (В. Самійленко).

Лексема *гріх* експлікує у висловленні оцінний компонент: поведінка слухача оцінюється як негативна з погляду моралі. Цьому сприяє аргументація оцінки, а саме посилання на невідповідність поведінки слухача життєвій ситуації: *тато хворі, а ви смієтесь.* Негативна етична оцінка спрямована на те, щоб викликати в слухача почуття провини, через що висловлення звучить як докір. Це й спонукає слухача змінити свою поведінку.

Висловлення-докори функціонують у мові як прохання, поради або рекомендації.

Як спонукальні функціонують також висловлення, де негативна оцінка поведінки слухача має вигляд звинувачення, наприклад:

– Ну, здаєшся? – спитав поблажливо й ледь насмішкувато, оглянув свої фігури, раз, удруге, втретє ... і раптом занімів, наливаючись пекельною люттю: – Де мій лівий офіцер? Чорний офіцер де? Що по чорному ході? (Гр. Тютюнник).

Форми звинувачення ці питальні речення набувають завдяки відображеній в попередньому контексті емоційній реакції мовця на нечесну гру товариша, який поцупив шахову фігуру. Емоційний стан мовця передано у вислові: *занімів, наливаючись пекельною люттю*, що є свідченням край негативної оцінки поведінки слухача. На цьому тлі питання мовця стають риторичними. Це вже не питання про місцезнаходження фігури, а підозра й звинувачення в шахрайстві, а отже, й категоричне спонукання повернути її.

На відміну від значення докору, яке мотивує в основному такі невимогливі різновиди спонукання, як прохання, порада, інструкція, звинувачення надає спонуканню вигляду настійної вимоги й заборони:

Митродора. *А це що за поцілунки такі?*

Микита. *Тривай, тривай; ця сцена тільки на три особи.*

Митродора. *Що?! Ти вже за своїми химерами всього розуму лишився! Його дочку прилюдно цілують, а він дивиться та ще якісь особи вигадує!* (В. Самійленко).

За певної мовленнєвої ситуації, учасники якої – антагоністи (її можна було б назвати ситуацією протистояння), оцінка, висловлена мовцем, не може бути достатньою у творенні мотиву до дії. У такому разі мовець звертається також до додаткових засобів творення мотивації. Один з них – попередження. Це повідомлення про небезпеку, яка реально існує через поведінку або бездіяльність слухача, з метою випередити розвиток подій. Зрозуміло, що висловлення-попередження містить негативну оцінку існуючого стану речей, яка випливає з інформації про його небезпечні наслідки. Зразки речень підтверджують це:

Ця дружба шкодить тобі (з усного мовлення);

Твої жарти дорого тобі обійдуться (з усного мовлення);

Язик твій – ворог твій (з усного мовлення);

Ти дочекаєшся, що рятувати тобі буде нічого (з усного мовлення);

Ця цеглина впаде тобі на голову (з усного мовлення).

Такі спонукання являють собою поради або рекомендації.

Формувати в слухача мотив для дії й функціонувати як спонукання можуть також висловлення, які містять погрози. На відміну від попередження, яке є повідомленням про реально існуючу небезпеку, то погроза – це небезпека з боку мовця, а саме його обіцянка покласти край негативній (з погляду мовця) поведінці слухача, своїми діями завдати йому шкоди, клопоту, болю, навіть знищити його.

Йдеться про руйнівні дії, оскільки мовець розраховує на те, що спрацюють захисні механізми й слухач перелякається. Усе це становить сутність погрози. Негативна оцінка підсилена погрозою й створює в слухача мотив діяти відповідно до бажань мовця, що являє собою приховане спонукання, наприклад:

– Ви забуваєтесь! Чуєте? Коли ви ще раз скажете про це, я вас негайно розстріляю (М. Хвильовий).

Як засвідчує приклад, негативна оцінка може виявляти себе в емоційній реакції мовця: його роздратування, навіть гнів виражаються окличним реченням *Ви забуваєтесь!* та питально-окличним *Чуєте?*. Саме так мовець повідомляє слухачеві про своє ставлення до його поведінки: той перейшов дозволену межу, образив його. Це й дає підстави мовцеві перейти до погрози *Я вас негайно розстріляю*, завдяки чому його репліка сприймається як спонукання: пор.: *Більше ніколи не кажіть про це* або *Не смійте ще коли-небудь казати про це.*

Спонукання, мотивовані погрозою, сприймаються слухачем як настійна вимога або заборона.

Ще одним спонукальним значенням, що формується на основі негативної оцінки й супроводжує спонукальні висловлення зі значенням пропозиції або рекомендації, є підбурювання. Це спонукання до шкідливих, небезпечних за своїми наслідками або злочинних дій. Як можна бачити з прикладів, важливу роль у спонуканні-підбурюванні відіграє негативна оцінка поведінки слухача, який утримується від небажаних дій. Така оцінка завжди є суб'єктивною й упередженою, вона розрахована на те, що в слухача виникає бажання довести протилежне. В окремих випадках мовець вдається до несправедливих оцінок особистісних якостей слухача, граючи на його самолюбстві. Як ілюстрацію наводимо такі речення:

Невже ти промовчиш? (з усного мовлення);

Хіба він не заслуговує на покарання? (з усного мовлення);

Сором стерпіти таку образу! (з усного мовлення);

Принизливо не помститися за це! (з усного мовлення);

– Тим часом, як низовий розбишака мізковав про лицарську славу, Петро мчавсь на нього з шаблею. Уже близько. Як ось кінь – цить! Зупинивсь над проваллям, уперсь передніми ногами да аж захріп, насторожившиши уші...

А вражий запорожець аж за боки береться, регочучи.

– Ото проява, а не лицар! – [гукає.] – Подивиться на такого лицаря! Дівка ось на коні вдвох ізо мною перескочила через рівчак, а він прибіг та й задумавсь!

– Я б тобі швидко заткнув пельку, – каже Петро, – якби не забув ухопити пістолі.

– Може б, і я зумів би зсадити тебе з коня кулею, та, отже, жду, поки ти надумаєшся, чи скакати, чи додому вертатися (П. Куліш).

Діалог відбувається між двома козаками, один із яких (*вражий запорожець*) викрав наречену іншого – Петра. Козаків розділяє провалля, й Петрові треба перескочити через нього, що є небезпечним. Насміхаючись з Петра, ставлячи під сумнів його хоробрість й рішучість, супротивник підбурює козака стрибнути через прірву, знехтувавши інстинктом самозбереження.

Оцінка лежить в основі такої спонукальної дії, як спокуса. Це спроба викликати в слухача бажання здійснити якусь привабливу, але недозволену дію, яка може мати несприятливі наслідки. На відміну від ситуації підбурювання, у якій мовець несправедливо ображає слухача, намагаючись викликати його протидію, спокушаючи, мовець акцентує увагу слухача на позитивних сторонах виконання дії, апелює до його бажань, уподобань, змушуючи забути про можливі неприємні наслідки такої поведінки. Оформлене як спокуса, прохання, пропозиції й рекомендації набувають спонукальної сили. Наприклад:

– Та чого стоїш там…гайда в садок!

– Ні, треба йти на ярмарок. Андрій дожидає.

– А, може, не підеш… Га? А я б тобі щось сказала, розказа-а-ла. Га? … А цікаве б розказала…От побачиш!

Ілько подивився на Мотрю…, зустрівся з глибоким поглядом, що обіцяв щось, про щось говорив, чогось прохав, зітхнув, почухався, ще раз глянув на її усмішку і… поставив ногу на тин (В.Винниченко).

Спонукальна сила висловлень із докором, погрозою, попередженням, звинуваченням, підбуренням і спокусою є очевидною. Зрозумілою є також роль оцінного компонента їх семантики в творенні модальності спонукання.

Оцінка становить важливий компонент семантики також спонукальних висловлень у формі повідомлень про здійснення небажаних для мовця дій, про негативний стан речей, хід подій тощо, які слухач у змозі припинити або яких він може уникнути, наприклад:

Вам тут незручно (з усного мовлення);

На вас падає дощ (з усного мовлення);

Вас не чути! (з усного мовлення);

Я вас не бачу (з усного мовлення).

Такі повідомлення містять прохання, пораду або рекомендацію, спонукаючи слухача до активної дії. Якщо при цьому мовець вдається до брехні, то спонукання має вигляд провокації. Наприклад, в уривку:

Галіма. *Чи не писали ви вчора докладу на ясно-синьому аркуші?*

Бей. *Писав. А що?*

Галіма. *То, значить, це вашим докладом куховарка накрила глечик сметани.*

Бей. *О боже ж мій! Се ж мій доклад про заборону… Агато! Агато!*

(Виходить.)

Галіма. *Ха! Ха! Ха! Невинна брехня, щоб позбутися небажаної присутності татуся… А я таки зустріну Селіма на самоті*

(В. Самійленко) – повідомлення мовця.

– То, значить, це вашим докладом куховарка накрила глечик сметани містить негативну оцінку дій куховарки, що призводять до небажаних для слухача наслідків, що й спонукає його до дії (*Виходить*). У своєму комунікативному намірі мовець признається в післятексті: *Невинна брехня, щоб позбутися небажаної присутності татуся.*

Спонукальну силу мають також висловлення, які повідомляють про можливі позитивні наслідки дій, станів речей, подій, процесів. Вони мають вигляд заохочення мовця до певних дій або певної поведінки, що підвищує спонукальну силу прохань, порад, пропозицій, наприклад:

То все дрібниці. Ґрунт усього – гроші, і от скажіть, добродійко, скільки мільярдів можете ви нам ще позичити? За кожний мільярд ми беремося заспокоїти десять мільйонів своїх громадян. Якщо ви дасте нам досить грошей, то матимете нас зовсім спокійними сусідами (В. Самійленко).

Повідомлення про позитивні наслідки *матимете нас зовсім спокійними сусідами* надає висловленню значення спонукання: «дайте нам досить грошей». Зрозуміло, що такі висловлення є водночас попередженнями: у разі відмови слухач отримає несприятливі наслідки.

Як засвідчив аналіз, іллокутивну силу спонукання має не тільки негативна оцінка існуючого стану речей, а й позитивна. Це відповідає погляду американських вчених Ч. Стивенсона й Ноуел-Сміса. Так, Ч. Стивенсон відзначав, що оцінка призначена для впливу на адресата. Схвалення, що міститься в ній, не являє собою неадресованого виразу емоції. Мета оцінки – викликати в адресата певний психологічний стан [6, с. 153-155]. На думку вченого, така властивість, як «хорошість», має певний магнетизм. Визнаючи, що Х є хорошим, людина тим самим отримує мотивацію діяти саме так. Звернемось до прикладу:

Степан Демидович. *А от у мене ще є… Зветься "Сердешна Олена"…*

Іван. *То це пречудова річ! А знаєте, такі гарні речі краще читати по обіді, як ласощі* (В.Самійленко).

Мовець намагається уникнути слухання віршів у момент мовлення й спонукає співрозмовника перенести читання його віршів на час після обіду, мотивуючи тим, що так буде «краще», тобто, позитивно оцінюючи читання саме після обіду. Ця мотивація спирається на іншу позитивну оцінку – віршів Степана Демидовича як «гарних», «пречудових»: *такі гарні речі краще читати по обіді, як ласощі.*

Ноуел-Сміс, описуючи умови вживання прикметників *добрий, гарний,* помітив, що позитивна оцінка, схвалення імплікує такий вид спонукання, як рекомендація. Якщо кажуть *Це гарне вино* або *Це хороший фільм,* то такі висловлення містять не тільки прогноз відносно того, що адресату вино або фільм сподобаються. Слухач зрозуміє: це порада і, якщо він прислухається до неї, то цей його вибір окупиться задоволенням [7, с. 163].

Позитивна оцінка певного стану речей може пов'язуватися з його репрезентацією як зразкового: на його тлі реальна ситуація сприймається як така, що не відповідає зразку, що й спонукає слухача змінити її, діяти у відповідний спосіб. Так, у висловленні: *Я тобі вже сто разів казала, що чемні діти не балакають, коли їх не питати* (Б. Лепкий) – представлено зразкову ситуацію: не балакати (мовчати), коли не питають, чемно. Репліка *Я тобі вже сто разів казала* свідчить про постійне порушення норм поведінки слухачем. Нагадування про зразкову поведінку й покликане спонукати слухача діяти чемно. Таке висловлення звучить як вимога.

Висновки. Отже, аналіз непрямих спонукальних висловлень довів важливу роль мотиваційного компонента у формуванні окремих різновидів спонукання: прохання, поради, вимоги. З'ясувалося, що функціонування спонукальних висловлень в одному зі згаданих різновидів залежить від ознак мовленнєвої ситуації, яка їх породжує: складу учасників та їхніх характеристик, від стосунків між ними, їхнього ставлення до спонукуваної дії. Ці чинники впливають на компонентний склад спонукального значення, визначаючи специфічні риси кожного з його виявів.

Література:

1. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / Под ред. А. В.Бондарко. – Л. : Наука, 1990. – 263 с.
2. Searle J. R. Speech acts: An essay in the philosophy of language. – Cambridge, 1976. – 482 p.
3. Хэар Р.М. Дескрипция и оценка // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. – М .: Прогресс, 1985. – С. 117-128.
4. Carnap R. Philosophy and logical syntax. – London: Macmillan, 1935. – 190 p.
5. Ayer A.J. Philosophical essays. –London: Macmillan, 1963. – 456 p.
6. Стивенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. – М. : Прогресс, 1985. – С. 129-154.
7. Ноуелл-Смит П. Х. Логика прилагательных // Новое в зарубежной лингвистике. Вып.16. – М. : Прогресс, 1985.– С. 155-182.

Мясоедова С. В., Ткач П. Б. Место мотивационной составляющей в формировании побудительного смысла косвенных высказываний современного украинского языка

Аннотация. В статье проведен анализ семантической структуры косвенных побудительных высказываний современного украинского языка; выявлено ключевую роль мотивационного компонента в формировании разновидностей побуждения.

Ключевые слова: косвенные побудительные высказывания, мотивационная составляющая, побудительное значение.

Miasoiedova S., Tkach P. The significance of the motivation component for the varieties of the imperative meaning formation

Summary. In the article the research of peculiarities of the semantic organization of the indirect imperative utterances of the modern Ukrainian language has been made, the influence of the motivational component for different types of illocution have been studied.

Key words: indirect imperative utterances, motivational component, imperative meaning.

УДК 821.161.2.09 19/20

Нестелєєв М. А.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Донбаського державного педагогічного університету

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ОБРАЗУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (ЮНҐІАНСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ)

Анотація. У статті аналізуються особливості реалізації архетипу землі в українській літературі XIX–XX століть, зазначено інваріанти цієї реалізації та специфіка їхнього функціонування.

Ключові слова: архетип, модернізм, психотип, образ, інваріант.

Постановка проблеми. Українська література ще з часів Київської Русі була багата на образи та символи. Образ землі з-посеред інших, безперечно, є одним із провідних, зважаючи на безліч факторів, головним із яких є те, що українська нація віддавна була аграрною, а тому залежність від землі набувала життєво важливого значення. Саме тому земля для українця – це не просто ґрунт, це архетип, своєрідна порожня форма, чиє змістове наповнення, на перший погляд, виглядає надмір строкатим, хоча, як засвідчує аналіз літературних фактів, класифікація цих змістів виявляється пов'язаною з загальною теорією про існування двох жіночих психотипів.

Мета нашого дослідження полягає визначенні специфічної реалізації архетипу землі в українській літературі й означенні провідних конотацій цього архетипу. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань:

1) дефінітивне визначення поняття «архетип»;

2) висвітлення психосемантичної парадигми архетипу землі в літературі модернізму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «архетипу» використовується багатьма науковцями, але, на жаль, дуже часто з довільним значенням, тому важливо означити його смисл у юнґіанській перспективі, де воно почало використовуватись Під час аналізу сновидінь, що для психоаналітика виконують задачу компенсації, певну частина образів не піддається розшифруванню, виходячи лише з особистого досвіду сновидця. К. Ґ. Юнґ ці «первинні, вроджені й успадковані від первісних людей форми розуму» [14, с. 67] назвав «первообразами» або «архетипами» [14, с. 68]. Однак провідна помилка багатьох дослідників, які екстраполюють це поняття задля пояснення багатьох феноменів буття, полягає в тому, що вони розуміють їх як ознаки якихось певних міфологічних образів або сюжетів. Однак конкретними є лиш наші усвідомлені уявлення щодо тієї абстрактної ідеї (мотиву), що існує впродовж багатьох століть, а сам архетип «проявляється в тенденції формування цих уявлень довкола центральної ідеї» [14, с. 68]. Однак саме тому архетипи нам і не зрозумілі, оскільки вони не породжуються нашою свідомістю.

Таким чином, використовуючи термін «архетип» треба чітко уточнювати, що саме мається на увазі, як це, приміром, робить відомий міфілог М. Еліаде, коли зазначає, що, якщо для К. Ґ. Юнґ – це «структури колективного несвідомого», то для нього він – синонім «зразка до наслідування» або «парадигми» [13, с. 30], тобто, він використовує це слово у тому значенні, яке у нього було до його застосування в юнґіанській глибинній психології. М. Еліаде у своєму визначенні достатньо близький до теорії К. Ґ. Юнґа, коли стверджує: «Міфи зберігають і передають парадигми-зразки, у наслідуванні їм висновується вся сукупність дій, за які людина бере на себе відповідальність» [13, с. 30].

Архетип землі в українському світомисленні якраз і є тим образом / поняттям / міфологемою / символом / архетипом, що вміщає в себе амбівалентні концепти, а тому це ускладнює його адекватне усвідомлення. Важливою тезою для розуміння цього архетипу в українському контексті є те, що земля для національної свідомості поставала і постає настільки всеобіймаючою формою, що будь-який зміст її одразу розмивається між двома протилежними когнітивними полюсами: життя (земля дає) та смерть (земля приймає / забирає), обидва з яких асоціюються з фемінізмом у його найширшій інтерпретації. Доволі точно поет Гео Коляда висловив у 1929 році цю образність у поетичному фрагменті:

Земле, приймаєш все ти без протесту –
і кров, і мозок, і кістки –
й під дзвін могутнього оркестру
ти виростиш квітки [5, с. 25].

У психології та культурології вже понад століття не останнє місце займає концепція О.Вейнінгера щодо існування двох жіночих психотипів: матері й повії [1, с. 2]. Точно таку ж категоріальну пару висуває В.Топоров, доводячи, що загалом у міфологічному аспекті можна виділити два типи міст: місто-діва (образом якого є Небесний Єрусалим) та місто-блудниця (образом якого є Вавилон) [10, с. 122]. Місто як відгороджений простір землі якнайкраще втілює той смисл, що має архетип землі. Таким чином, цю бінарну модель можна вважати універсальним кодом.

О. Фрейденберг так пояснює виникнення цього коду: «Світогляд землеробського періоду створив образ землі у вигляді жінки, що народжує, у вигляді матері, що дає життя і людям, і тваринам, і рослинності. Спочатку це божество землі уявлялося і божеством місцевості, оскільки обожнювалась та ділянка землі, на якій проживала суспільна група, яка займалася її обробкою. Божество місцевості пізніше стає божеством усякого поселення, зокрема з розвитком виробництва, і божеством міста; тому в стародавніх мовах, у тому числі єврейській і грецькій, місто – жіночого роду» [12, с. 628]. Антропоморфні уявлення давніх людей про світ зумовили появу й батьківського архетипу неба, буквально протилежного матері-землі. За міфами багатьох народів, усе існуюче – це наслідок їхньо-

го божественного шлюбу, ієрогамії. І. Франк-Каменецький пов'язує з цією концепцією виникнення «сакральної проституції»: «Магічне поєднання на полі відтворює з'єднання неба із землею і, тим самим, сприяє запліднення ґрунту» [11, с. 196-197]. Таким чином, два психотипи насправді є різними етапами усвідомлення персоніфікованої ролі землі у світогляді давніх слов'ян: діва-земля спокушає, вагітніє, народжує та стає землею-матір'ю. В. Топоров виводить це протиставлення на абстрактний рівень узагальнення, що дає змогу побачити корені появи міфу про ієрогамію: «До певної міри співвідношення Матері-Сирої землі і Батька-неба (як у слов'ян, так і в багатьох інших традиціях) може розглядатися як віддалене джерело платонівського співвідношення матерії («матері») та ідеї-зразка («батька»)» [9, с. 237].

Із давніх-давен у слов'ян було безліч богів і божків, що опікувались різними сферами буття, проте богині землі не існувало, принаймні у наявних джерелах її ім'я не збереглось. Є версія, що богиня Мокош частково втілювала цей архетип, зокрема значення «мати – сира земля» (якщо виводити «мокош» від «мокрий»), проте всієї сукупності значень землі Мокош, скоріше за все, не охоплює. Причин цьому може бути декілька, однак, на нашу думку, найдоречніше пояснення дає Й. Гейзинга, коли говорить про відсутність богині гри в античному світі: «Давньогрецьке суспільство було настільки глибоко просякнуте духом гри, що греки просто не сприймали цього духу як щось осібне» [2, с. 165]. Певно, земля була настільки впливовим архетипом для прадавніх гречкосіїв-хліборобів, настільки впливовою в соціально-історичному житті, що виділяти її осібний культ і наділяти її осібним ім'ям виглядало б привласненням загального.

Цією складністю, вочевидь, і пояснюється розмитість смислів архетипу землі за умов наявності двох безперечних базових образів: матері та повії. Важливо, що письменники, описуючи рідний край, здебільшого наголошують або на родинно-материнській складовій рідної землі, або на її спокусливості та підкресленій жіночності. У класичній українській літературі, зважаючи на її цнотливість і «селописність» (М. Драгоманов), що до певної міри унеможливлювало повноцінний опис психотипу повії, а тому й пов'язаного з ним інваріанту архетипу землі, заледве не вперше подібне зображення з'являється в романі П. Мирного «Повія» (1883). Цікаво, що два вищезазначені психотипи в автора виводяться у тексті практично поруч: «По селах від білого світу і до темної ночі, знай, гупали неугавно ціпи, доводячи до розуму те добро, яким за літо наділила земля-мати» [8, с. 320]. А моральне «падіння» головної героїні Христі Притики описується як буквальне падіння в обійми паничу, однак важливішим є те, з чим її порівнює письменник: «Він побачив її круглі, мов виточені, ноги, її біліші снігу литки. У його дух захопило у грудях, у очах зажевріли хижі огоньки. А вона дрібненько-дрібненько забігала по хаті. Перед ним усе покрилося мороком, усе потемніло, одні тільки біліли та виблискували її ноги. Він силився її підвести, та вона, як чималий шматок землі, була важка. І він бережно підняв її, узяв за стан і поволік на диван. Як вальок глини, упала вона на його, і тільки з розкритих уст вирвалося важке гаряче зітхання» [8, с. 350]. Земля-мати і повія, схожа на землю, у П. Мирного доволі виразно, хоч, можливо й несвідомо для автора, уособлюють уявлення українського індивіда щодо цього визначального національного архетипу.

В українській літературі XX століття не бракує творів, де земля маніфестується у заголовку (повість О. Кобилянської (1902), оповідання М. Чернявського (1919), збірка Я. Савченка (1921), оповідання П. Панча (1925), В. Вражливого (1925), І. Сенченка (1926), кіноповість О. Довженка (1930) та багато інших), а констатація умовної позбавленості цього архетипу теж була доволі поширена і фіксується, зокрема назвою «без ґрунту»: повість Г. Епіка (1929), однойменні новела Г. Коцюби (1929) та роман В. Домонтовича (частково друком – 1942, повністю – 1947). Спільним для всіх цих художніх текстів є те, що образу землі надається потужна інтенційна вага у несвідомому й свідомому персонажів. Земля як образ, символ і подекуди смисл життя часто спонукає до девіантної поведінки та брутальних вчинків (убивств і самогубств). Найяскравіші приклади – це твори О. Кобилянської та О. Довженка, де боротьба за землі пов'язується з біблійним мотивом братовбивства: символічним сімейним (реальним чи примарним) у О.Кобилянської та національним у О.Довженка (куркульський син Хома вбиває Василя, який першим у селі трактором розорює межі селянських земельних наділів).

Якщо образ матері-землі є зрозумілим і загальновживаним, то образ землі-повії видається дещо провокативним і не надто поширеним, однак навіть побіжний огляд української літератури першої половини XX століття дає безліч прикладів такого опису, наприклад:

В. Підмогильний «Остап Шаптала» (1921): «Земля ж готувалась задовольняти. Спокійно-чорна повстала вона узгір'ям й розкидалась долинами, перетворюючись у велетенське лоно невидимої жінки. І все припадало до неї у млоснім напруженні та бажанні» [7, с. 248];

А. Головко «Можу» (1922): «А з-під рала виверталися шматочки сухої шкірки землі. І вся вона, здавалося, незадоволена, тремтіла образлива. Як соковита жінка під безсилими ласками кволого мужа» [3, с. 54];

Г. Епік «Без ґрунту» (1929): «…Весною… земля, безсоромна і захоплююче-дужа. Легко примруживши вогкі глибокі очі, вона, хвилюючись, чекала на відданого коханця. Її стегна горіли жаданням чужого доторку і високо пнулися до сонця її цнотливі повні груди» [4, с. 227].

Знаковим у плані осмислення архетипу землі є оповіданні П. Панча «Мамо, вмирайте!» (1930). У творі Гнат Голод вирішує написати заяву до колгоспу «Новий побут», проте наражається на бурхливий протест «менш свідомої» дружини Марії, яка заради того, щоб переконати чоловіка, навіть імітує самогубство, вештаючись вулицями села з мотузкою на шиї зі словами: «Однаково завісюсь. Я йому покажу «Новий побут» [6, с. 85]. Це переконує Гната Голода, і він забирає заяву, однак розв'язка оповідання є передбачуваною. Марія і Гнат вирішують-таки приєднатись до колгоспу, коли помирає матір Гната, портретний опис якої зіставляється з описом сухої і мертвої землі Голодів на противагу пишним колгоспівським ланам: «На лаві під вікном лежала сухою грудкою його мати. Беззубий рот був схожий на ямку, що він копав на ріллі і не здобув вогкого шару» [6, с. 88]. Смерть матері постає як смерть минулого, загибель згубного індивідуалізму й виправдання колективістського добробуту, це символіч-

на подія перемоги нового радянського буття. Дружина натомість асоціюється з майбутнім колгоспним щастям: «Гнат розправився на всі плечі і вже глянув на Марію, як на широкі рахманні лани за шляхом, вкриті молодою рунню, і відчув, як спадає йому на серце тихомирний спокій» [6, с. 88]. Звертання Гната до матері, винесене в заголовок твору, є символічною формулою, спробою брутального заміщення одного інваріанта архетипа на інший, без усвідомлення того, що амбівалентність цього архетипа якраз і є ознакою його первісної сили та нездоланності.

Висновки. Потужна лібідальна символізація та натуралістичне оживлення образу землі в модерністській літературі постає своєрідним поясненням її архетипного впливу на українського суб'єкта. Національна художня творчість має безліч прикладів письменницьких роздумів щодо ролі та значення землі, проте здебільшого вони вкладаються у парадигму мати – повія, що є визначальною для української літератури. Повноцінне окреслення ролі цього архетипу, зважаючи на його центральне значення, безсумнівно, є актуальним завданням українського літературознавства.

Література:

1. Вейнингер О. Пол и характер: Принцип. исслед. / О. Вейнингер. – М. : Терра, 1999. – 461 с.
2. Гейзинга Й. Homo ludens / Й. Гейзинга. – К. : Основи, 1994. – 250 с.
3. Головко А. Можу // Твори: В 3 т. Т. 1.: Повісті, оповідання, роман «Бур'ян» / А. Головко. – К. : Дніпро, 1987. – С. 46-80.
4. Епік Г. Без ґрунту. Повість / Г. Епік. – Х. : Державидав України, 1929. – 307 с.
5. Коляда Гео Арсенал сил: Роман нової конструкції / Гео Коляда. – Х. : Кооперативне видавництво «Семафор у майбутнє», 1929. – 58 с.
6. Панч П. Мамо, вмирайте! // Твори в шести томах. Том другий: Повісті, оповідання, роман «Облога ночі» / П. Панч. – К. : Дніпро, 1981. – С. 82-89.
7. Підмогильний В. Остап Шаптала / В.Підмогильний // Досвід кохання і критика чистого розуму. Валер'ян Підмогильний: тексти та конфлікти інтерпретацій / Упоряд. О. Галета. – К. : Факт, 2003. – С. 245-313.
8. Мирний П. Повія // Зібрання творів у 7 т. / П. Мирний. – Т. 3. – К. : Наукова думка, 1969. – 532 с.
9. Топоров В. Пространство и текст / В. Топоров // Текст: семантика и структура: Сб. ст. / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики. – М. : Наука, 1983. – С. 227-284.
10. Топоров В. Текст города-девы и города-блудницы в мифологическом аспекте / В. Топоров // Исследования по структуре текста / Отв. ред. Т. В. Цивьян. – М. : Наука, 1987. – С. 121-132.
11. Франк-Каменецкий И. Отголоски представлений о матери-земле в библейской поэзии // Колесница Иеговы. Труды по библейской мифологии / И. Франк-Каменецкий – М. : Лабиринт, 2004. – С. 192-206.
12. Фрейденберг О. Из евангельской мифологии // Миф и литература древности / О. Фрейденберг. – М. : Издательская фирма Восточная литература РАН, 1998, – С. 623-665.
13. Элиаде М. Космос и история. Избранные роботы / М.Элиаде. – М. : Прогресс, 1987. – 312 с.
14. Юнг К. Г., фон Франц М.-Л., Хендерсон Дж. Л., Якоби И., Яффе А. Человек и его символы / Пер. И. Н. Сиренко, С. Н. Сиренко, Н. А. Сиренко. – М. : С. Б. Медков. – «Серебрянные нити», 2006. – 352 с.

Нестелеев М. А. Амбивалентность образа земли в украинской литературе (юнгианская интерпретация)

Аннотация. В статье анализируются особенности реализации архетипа земли в украинской литературе XIX–XX веков, указано инварианты этой реализации и специфика их функционирования.

Ключевые слова: архетип, модернизм, психотип, образ, инвариант.

Nestelieiev M. The ambivalence of the image of the earth in Ukrainian literature (Jungian interpretation)

Summary. The peculiarities of the realization of the archetype of the earth in Ukrainian literature throughout XIX–XX centuries, the invariants of this realization and the specificity of their functioning are analyzed in the article.

Key words: archetype, modernism, psycho type, image, invariant.

УДК 82-312.1.161.2-31

Пройдаков А. І.,
аспірант кафедри української літератури та методики її викладання
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

УРБАНІСТИЧНА СКЛАДОВА ЕСЕЇСТИКИ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА

Анотація. У статті розглянуто втілення урбаністичної складової, що обумовлює структурну і семантичну сферу есе зі збірки «Дезорієнтація на місцевості» Ю. Андруховича. Здійснено інтерпретацію завуальованої смислової і кодової інформації крізь призму аналізу елементів урбаністичного тексту.

Ключові слова: урбаністична складова, текст, місто, локус, топос, урбанонім, урбаністичний текст, мова міста.

Постановка проблеми. На початку XXI століття місто посідає чільне місце у системі формування моральних цінностей особистості, а також певним чином акумулює людський досвід і ступені загального пізнання світу. Сьогодні місто є предметом зацікавлень та дискусій у багатьох наукових сферах (соціологія, психологія, економіка, історія, культурологія, філософія, географія), що обумовлюється надзвичайно високим рівнем взаємовпливу і взаємозв`язку із різними аспектами життєвої дійсності.

На наш погляд, сучасне місто виконує функцію своєрідного генератора смислів, відображення світоглядних позицій соціуму, а також висвітлення процесу глибинних змін у структурі культурного простору. Адже «кожне місто – це певна інтерпретація дійсності людиною, повідомлення, текст, який транслюється в культурному просторі, породжуючи нові смисли, збагачуючи уявлення людини про дійсність і саму себе» [1, с. 143]. Характеризуючи особливості українського літературного процесу, доцільно відзначити зміну векторів у створенні моделей художньої дійсності у творах. Еволюційний розвиток урбаністичної літератури полягає у поступовому переході від відображення традиційних сюжетів у межах сільських просторів до змалювання площини сучасного міста та урбаністичного розвитку суспільства в цілому. Ці процеси почали набувати особливої актуальності в українській літературі протягом XX століття у зв`язку зі стрімким зростанням значущості міста у різних аспектах суспільного буття.

Місто у літературній науковій дискусії постає як складна система або «механізм, що здатний генерувати культурні смисли, може виконувати цю функцію тільки завдяки взаємодії в ньому розмаїття текстів та кодів» [1, с. 145]. Як своєрідна семіотична комбінація, місто також подає важливу інформацію про цивілізаційну пам'ять, концентрує натяки та алюзії, зберігає приховані знаки та символічні маркери. У творах сучасної української літератури можемо відзначити наявність урбаністичної складової, що обумовлює специфічні принципи структурної організації тексту.

Зауважимо, що детальний аналіз урбаністичної складової художніх творів дозволяє читачеві з'ясувати семантичний аспект значення використання окремих локусів і топосів, палімпсеста, а також здійснити інтерпретацію текстів на рівні потрактування ландшафтних просторів. На нашу думку, урбаністичні мотиви знаходять своє втілення у творчості представника сучасної української літератури Юрія Андруховича. Уважне та глибоке вивчення есеїстики письменника доводить чітку домінанту урбаністичної складової в ідейній та змістовій структурі текстів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що станом на сьогодні існує незначна кількість проведених досліджень особливостей творчої манери письменника саме з цієї точки зору. Проте деякі аспекти особливостей відображення урбаністичної складової розглядали Я. Голобородько «Текстовий ареал Юрія Андруховича: реалії та інферналії», Т. Гундорова «Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн», Ю. Запорожченко «Концепт подорожі в сучасному постмодерністському тексті (Ю. Андрухович, А. Стасюк)», Л. Стефанівська «Громадянин країни, якої немає», Р. Харчук «Сучасна українська проза: Постмодерний період» та інші.

У центрі наукових дискусій сучасних дослідників є категорія тексту як певна сукупність знаків, поєднаних між собою у цілісному смисловому комплексі. Ю. Лотман зазначав, що «кожен художній текст створюється як унікальний, сконструйований знак особливого змісту» [2, с. 34]. Урбаністична складова творів може репрезентувати певну семіотичну систему, що здатна відтворювати смисловий підтекст моделювання художньої дійсності.

Зазначимо, що до основних рис концептуальної сфери тексту зараховують «множинність смислів», принципову відкритість, незавершеність значень, що не піддається визначенню та ієрархізації збоку владних структур» [3, с. 1022]. Детальний розгляд текстових питань та теорій представлено у дослідженнях М. Анциферова «Шляхи вивчення міста як соціального організму», Р. Барта «Від твору до тексту», М. Бахтіна «Питання літератури та естетики», М. Бютора «Місто як текст», Ю. Лотмана «Структура художнього тексту», В. Топорова «Петербургський текст російської літератури» та інших вчених. Особливостям створення урбаністичного тексту та принципам відображення локалізації дій у творах присвячені роботи сучасних літературознавців Т. Вєнєдіктової, Д. Московської, В. Прокоф'євої, В. Фоменко.

Важливими показниками урбаністичної складової творів є поняття «локус» і «топос», що увійшли до філології з філософії та природничих наук. «Ці терміни введено до наукового тексту без конкретної семантизації, вони часто поєднуються та взаємозамінюються...» [4, с. 87]. Проте останні дослідження засвідчили, що «філологи називають «локусом» закриті просторові образи, «топосом» – відкриті (локус міста, топос степу)» [4, с. 88]. Як відзначає дослід-

ниця Т. Субботіна, «локус – це простір, що включено до культурного тексту, має прив'язаність до конкретного місця... « [5, с. 112]. Аналіз локусів і топосів у творчості письменника дозволяє здійснити детальне вивчення особливостей семантичної побудови текстів.

Актуальність дослідження полягає у визначенні особливостей урбаністичної складової та з'ясуванні основних чинників їх втілення в есеїстиці Ю. Андруховича (на прикладі збірки «Дезорієнтація на місцевості»).

Мета нашої наукової розвідки полягає у визначенні урбаністичної складової, що знайшла своє відображення у збірці есе «Дезорієнтація на місцевості» Ю. Андруховича.

Поставлена мета передбачає завдання виявити особливості втілення урбаністичної складової в аналізованих творах, а також простежити характер використання урбаністичних мотивів у семантичній структурі текстів.

Виклад основного матеріалу. Збірку есе «Дезорієнтація на місцевості» Ю. Андруховича було видано 1999 року. Після цього книжка пройшла ще декілька перевидань, що свідчить про актуальність порушеної тематики та стилістичну вишуканість творів. Дослідниця Л. Стефанівська наголошувала, що звернення письменника до жанру есе є закономірним [6], у такій формі Ю. Андрухович отримав нагоду висловити свої міркування щодо культурної та історичної спадщини різних територіальних просторів (Галичина, Україна, Європа). У своїх есе письменник детально простежує вектори пошуку української ментальності та ідентичності, а також рефлексує з приводу взаємовпливів урбаністичної домінанти і духовного стану суспільства.

Особливо важливим для Ю. Андруховича є образ «буферної зони», поруйнованого коридору між Західною Європою та Східною [7], на позначення цієї території він створює принципово нову географічну назву – Центрально-Східна Європа. Ревізія загальнолюдських цінностей у системі певного географічного розташування та взаємообумовленості із ландшафтами – важливе дискусійне питання, що порушене письменником в есеїстиці.

О. Шпенглер у своїй філософській роботі «Присмерк Європи» зазначав, що у найдавніші часи у людському зорі панує винятково картина ландшафту. Вона оформлює душу людини, вона вібрує разом із нею [8, с. 97]. Описуючи сучасні міста Галичини, у якій народився та проводить значний період свого життя Ю.Андрухович, він акцентує увагу на проблемах руйнування образу міст, боротьби «душі міста» за збереження власної оригінальності і неповторності: «Про нинішній Львів чи Станіславів (як і про і Стрий, Дрогобич або Бучач) і справді можна писати як про купу руїн, царство смерті, забуття і всепереможного Хама» [7, с. 13]. Водночас автор зауважує важливість присутності знаків та символів, що вирізняють міста поміж собою: «Але можна писати й про інше: про життя, про щоденний опір руйнації, про кохання під облупленими мурами й поїденими фресками, про бучні пиятики та нічні пригоди в ущелинах старих фортечних провулків, про відлуння стародавніх слів» [7, с. 13]. На наш погляд, урбаністична складова обумовлює функціонування своєрідної мови міста, що інтерпретує міські ландшафти на декількох рівнях сприймання: культурно-історичний, національний, науково-технічний. «Нова душа міста говорить новою мовою, яка вже незабаром стає повністю рівнозначною до мови культури» [8, с. 95]. Розмірковуючи над впливом Австро-Угорської імперії на сучасний вигляд західноукраїнських міст, письменник наголошує на збереженні їхньої ідентичності: «... зберегла нам архітектуру – інакшу, різну, зберегла інакші міста, зберегла право стійкості за цими містами, внаслідок чого вони вперто не хочуть руйнуватися попри всі передумови для руйнування» [7, с. 8].

Зазначимо, що урбаністична складова есеїстики Ю. Андруховича також знаходить виявлення через використання топоніму та його особливого виду «урбаноніму». Дослідниця Т. Суботіна визначає урбаноніми як «вид топоніма, власна назва будь-якого внутрішньо міського топографічного об'єкта» [5, с. 112]. Урбанонімами можемо назвати вулиці, площі, архітектурні пам`ятки, сквери, інші об`єкти інфраструктури, що формують систему уявлень про місто. Створюючи опис Івано-Франківська, письменник згадує «тріщини в мурах, провалені дахи, дерева, проросли зі сходових кліток, уламки вітражів та мармурових плит під ногами» як свідчення стійкості та витримки міста протягом різних історичних періодів [7, с. 10]. Ці топоніми відображають історичну пам'ять міста, оскільки певним чином концентрують знання та кодову інформацію.

Відображення духу міста та його значення у духовно-суспільному аспекті є важливою урбаністичною складовою текстів письменника. Перелік міських об`єктів є важливою ознакою, що свідчить про власну присутність у навколишньому світі. В есе «Вступ до географії» Ю. Андрухович характеризує місто, як «іграшкове скупчення дахів, балюстрад, вуличок і площ, напружене трепетання прапорців на вежах і сохнучої білизни у подвір'ях» [7, с. 37]. Водночас автор проводить уявні паралелі між міським духом та політичним режимом, що сприймається абсурдно та неадекватно відносно до існуючих ландшафтів, стверджуючи про те, що він «не пасував до їхніх площ, арок, соборів, дзвіниць, парків і садів. А коли режим не пасує до людей, то його раніше чи пізніше повалюют» [7, с. 36]. Таким чином, простежуємо асоціацію людей із урбанонімами як певну духовну єдність, обумовлено взаємовплив між суспільством та містом, в якому вони перебувають.

В есеїстиці Ю. Андруховича як частині усієї творчості письменника визначаємо функціонування характерного урбаністичного тексту, створення якого досягається використанням інтертекстуальних зв'язків, зорових і просторових образів міста, у результаті чого «текст навчає читача правилам виходу за власні межі» і «відкривається як реальність» [9, с. 7]. Поєднання міста і культури постає в есе «Арфа і фавн» на території Зальцбурга – «міста, в якому надвечірні цитати з поезій Георґа Тракля промовляють до вас безпосередньо літерами й безпосередньо зі стін: їх вибито в камені й бронзі й навіки вмонтовано у предметну фактуру існування» [7, с. 65]. Подорожуючи містом, «ви читаєте його», отримуєте інформацію та дешифруєте найменші прояви цієї мови (меморіальні дошки, барельєфи, пам'ятні стели тощо). «Джерелом цих семіотичних колізій є не тільки синхронне співіснування різнорідних семіотичних утворень, але й діахронія: архітектурні споруди, міські обряди та церемонії, самий план міста, найменування вулиць і тисячі інших реліктів минулих епох постають як кодові програми, що постійно заново генерують тексти історичного минулого» [1, с. 145].

На думку Р. Харчук, «Ю. Андрухович блискуче втілює думку про територію, яка виробляє певний тип людей, чи

може, навпаки – про людей, які створюють відповідний собі ландшафт» [6, с. 148]. Письменник аналізує урбанізаційні процеси з погляду філософії селянина, який прагне залишити власні території і натомість «заселяти тісні бездушні новобудови і успішно люмпенізуватися в них, зберігши все найгірше, що властиве селянській природі, і втративши все найкраще» [7, с. 11]. Отже, визначаємо, що в есеїстиці Ю. Андруховича чітко простежуються мотиви підкорення міста відповідно до реалізації власних потреб (матеріальна, інформаційна, духовні пошуки тощо).

Місто стає фактором об`єднання митців з метою здійснювати творчу діяльність (зокрема, для учасників поетичного угрупування «Бу-Ба-Бу», до яких належав і Ю. Андрухович), про що свідчать рефлексії письменника: «Це не в останню чергу було місто. І конкретний Львів, і місто як таке, і Місто як абстракція. Місто взагалі» [7, с. 84]. Велике значення у збірці «Дезорієнтація на місцевості» надається образу міста Львів як фактору єднання національного духу та орієнтації на європейські цінності. У цьому місті простежуємо нашарування різних міфів, легенд та культур, що дозволяє нам розглядати Львів як класичний палімпсест, оскільки він дає нам змогу читати те, що вже відбувалось раніше на різних історичних проміжках. У місті вбачаємо «приналежність до багатьох культур водночас і разом з тим неприналежність до жодної з них цілком» [7, с. 25]. Відголоски багатьох епох наклали свій відбиток на створення оригінальної мови міста, що створює поєднання міфопоетики з конкретними реаліями, бо «Львів лежить посередині світу» і він насправді постає «кораблем-привидом» [7, с. 29]. Кожен топонім (залізничний вокзал, площа Ринок, костел св. Ельжбети, Личаків тощо) уособлюють дух полікультурності, приналежності до здійснення історичних процесів, що відбувались у цьому місті раніше, оскільки «передусім історією володіє «обличчя» міста, «вираз» цього обличчя, а його «міміка» являє собою чи не повну історію душі самої культури» [8, с. 95].

В контексті естетичної обумовленості урбаністичної складової есеїстики письменника варто проаналізувати локус вілли «Вальдберта», що слугує затишним осередком для створення нових художніх творів для митців з різних куточків світу. Вілла постає перед оповідачем нереальною та вражає своєю атмосферою: «Не можу ні на чому зосередитись. Така абсолютна тиша» [7, с. 32]. Локус певним чином впливає на свідомість митця, вони перебувають у системі взаємовідносин: «Це такий притулок для письменників. Ця тиша повинна спонукати. У ній мусять виношуватися метафори і параболи. Це місце, де нарешті знайдено сякий-такий компроміс митця і суспільства, цих не на життя ворогуючих монстрів» [7, с. 33]. Внаслідок перебування у цьому просторі митець встановлює власні закони та режими роботи, що функціонують тільки у визначених географічних межах, створюючи «разом з панорамою Альп, сосон, вічнозеленими кущами і вікнами на Італію, разом із цією тишею та розміреністю» оригінальну країну: «Я погодився правити такою країною» [7, с. 33-34].

Слід додати, що в есеїстиці Ю. Андруховича спостерігаємо особливий вектор спрямованості на духовний світ особистості, адже «розгляд всебічних проблем людини зміщується в площину міста, мегаполіса, у центрі уваги стоять питання ролі й значення міста в історичному розвитку людства» [10, с. 11].

Висновки. Отже, у збірці «Дезорієнтація на місцевості» Ю. Андруховича чітко виокремлюємо урбаністичну складову, що обумовлює структурну і семантичну сферу творів. Есе містять завуальовану смислову та кодову інформацію, яку можна інтерпретувати крізь призму аналізу елементів урбаністичного тексту (локус, топос, палімпсест). Міста, відображені у творах, набувають персоніфікації, обумовлюють зміни світоглядних позицій особистості. Зазначена тема та напрям дослідження, на нашу думку, є актуальними з огляду необхідності створення повного систематичного аналізу творчості Ю. Андруховича для інтерпретаційних студій у фокусі вивчення урбаністичної української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття.

Література:

1. Чантурія А. В. Місто як текст: семіотичний аспект аналізу / А. В. Чантурія // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 2 (213). – С. 143-151.
2. Лотман Ю. М. Об искусстве. – Санкт-Петербург: Искусство, 2005. – 704 с.
3. Новейший энциклопедический словарь. – М. : АСТ; Астрель; Транзиткнига, 2004. – 1424 с.
4. Прокофьева В. Ю. Категория пространство в художественном преломлении: локусы и топосы / В. Ю. Прокофьева // Вестник ОГУ. – 2005. – № 11. – С. 87-94.
5. Субботина Т. В. Локус, топос, урбоним, микротопоним: к вопросу о содержании пространственных понятий / Т. В. Субботина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 24 (239). – С. 111-113.
6. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період: [навч. посіб.] – К. : ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.
7. Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 128 с.
8. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Т. 2. Всемирно-исторические перспективы / Пер. с нем. и примеч. И. И. Маханькова. – М. : Мысль, 1998. – 606 с.
9. Топоров В. Н. Петербургский текст русской литературы: Избранные труды. – Санкт-Петербург: «Искусство – СПБ». 2003. – 616 с.
10. Фоменко В. Г. Місто і література: українська візія: [монографія]. – Луганськ: Знання, 2007. – 312 с.

Пройдаков А. И. Урбанистическая составляющая эссеистики Юрия Андруховича

Аннотация. В статье рассмотрено воплощение урбанистической составляющей, которая обусловливает структурную и семантическую сферы эссе со сборника «Дезориентация на местности» Ю. Андруховича. Осуществлено интерпретацию завуалированной смысловой и кодовой информации сквозь призму анализа элементов урбанистического текста.

Ключевые слова: урбанистическая составляющая, текст, город, локус, топос, урбаноним, урбанистический текст, язык города.

Proydakov A. Urban component of essays by Yuri Andrukhovych

Summary. The given article considers the epitome of urban component, which causes structural and semantic shares of the essays from the collection “Disorientation on a Location” by Yuriy Andrukhovych. Interpretation is carried veiled semantic and code information through a prism analysis of elements of the urbanity text.

Key words: urban component, text, city, locus, topos, urban text, language of the city.

УДК 883.3–1(09):821.343

Савчин Н. Б.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

НОВЕЛІСТИКА ГРИГОРА ТЮТЮННИКА В ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ ТВОРЧІСТЮ ЛЬВА ТОЛСТОГО

Анотація. Стаття присвячена аналізу інтертекстуальних зв'язків у новелістиці Григора Тютюнника з творчістю Льва Толстого як аспект діалогу культур. Використовується приватне листування українського прозаїка, його щоденникові записи, в яких відображено ставлення до творчості Л. Толстого.

Ключові слова: новелістика, інтертекстуальність, діалогізм, традиція, спадкоємні зв'язки.

Постановка проблеми. Григір Тютюнник багато в чому оновив зміст і поетику прозописьма, поглибив дослідження українського національного характеру. Разом з тим він успадкував немало відкриттів як вітчизняної, так і російської літератури. Проте до сьогодні ще в науці про літературу немає праць, присвячених аналізу інтертекстуальних зв'язків новелістики Гр. Тютюнника з творчістю класика російської літератури Л. Толстого. Нині в цьому напрямку йде пошук. Не можна сказати, щоб завжди результативний, проте сам напрямок пошуку продуктивний. Дійсно, українська усна народнопоетична творчість, імена українських письменників Т. Шевченка, М. Коцюбинського, В. Стефаника, Г. Косинки, як і імена російських митців Л. Толстого, А. Чехова, В. Шукшина не випадково згадуються в тому чи іншому зв'язку, коли мова заходить про Григора Тютюнника.

Відомі літературознавці і критики М. Ільницький [2], Н. Крутікова [3], В. Кузьменко [1], О. Неживий [5] та багато інших дослідників присвятили творчості прозаїка численні відгуки, рецензії, критичні статті та нариси. Однак досі ще ні в літературній критиці, ні в літературознавстві немає спеціальної праці, в якій би висвітлювались інтертекстуальні звя'зки новелістики Гр. Тютюнника з творчістю класика російської літератури Л. Толстого, що й визначило **актуальність** пропонованої статті та обумовило її мету.

Мета статті полягаэ у тому, щоб проаналізувати новелістику Григора Тютюнника в інтертекстуальних зв'язках з творчістю Льва Толстого як аспект діалогу культур на матеріалі приватного листування українського прозаїка, його щоденникових записів, в яких відображено ставлення до творчості Л. Толстого.

Іван Дзюба зауважив: «Багата українська література, але він один (Гр. Тютюнник. – Н. С.) може стояти в ній поруч із Стефаником» [1, с. 5]. Науковець також не поділяє думки про те, що Тютюнник вільно почувався тільки в матеріалі сільського життя і сільських характерів, а місто, робітництво зокрема, йому як художникові «не давалося». Так, багато що в міському житті було прозаїкові естетично неприйнятне, і це неприйняття ніби мимоволі інколи в нього проривається (зокрема і в болючому «Дні моєму суботньому»), але водночас «картини робітничого побуту і праці в нього виразні й предметно насичені. Тут він чимось нагадує Івана Юхимовича Сенченка. І так само, як Сенченко, шукав таке робітниче середовище, де живе українська атмосфера» [1, с. 15].

Ірина Демченко, окреслюючи психологізацію пейзажу як архетипу адекватного сприйняття художнього твору в новелі «Зав'язь» Григора Тютюнника, зіставляє її з новелою Ольги Кобилянської «Природа». Порівнюючи своєрідність психологізації пейзажів у згаданих творах, дослідниця констатує, що ці пейзажі «виступають відповідником до космічного ритму природи, яка, в свою чергу, є не тільки учасником дії, але й відіграє дуже важливу роль у створенні адекватного сприймання кожного твору, використовується для акцентуації гармонії макро– і мікрокосмосу. Це своєрідний заклик письменників до єднання з універсамом» [1, с. 58].

Не можемо обійти увагою статтю Миколи Сулими «Елементи автобіографізму у творчості Архипа Тесленка й Григора Тютюнника». Підстав для такого зіставлення маємо доволі, тож унаслідок проведеного дослідження науковець робить цілком аргументований висновок: «Особливий хист, яким Бог наділив обох письменників, дозволив їм надати особистим перипетіям, особистим переживанням загальнолюдського значення, автобіографізм під їхніми перами набув ознак документа епохи, автопортрет став портретом цілого покоління» [1, с. 222].

Про спорідненість прозописьма Григора Тютюнника з творчістю Василя Шукшина оприлюднив цікаву розвідку Микола Ільницький, назвавши статтю «Від епічності до епічності» [2]. Згодом ідею зіставлення творчих особистостей українського й російського прозаїків підтримав Ярослав Козачок. Його дисертаційна робота «Григір Тютюнник, Василь Шукшин: Проблемно-художнє зіставлення» (1991) присвячена з'ясуванню концепції світу й людини, котра виникла на рівні світогляду прозаїків і певною мірою визначила типологічну близькість моделей світу обох письменників, аналізу сюжетно-тематичних аналогій у малій прозі Г. Тютюнника та В. Шукшина.

Почасти одні критики й літературознавці докоряли Тютюнникові в надмірному традиціоналізмові. Інші саме в цьому вбачали рідкісне новаторство письменника. На наш погляд, під новаторством митця необхідно розуміти дієвість його творів на душі й світогляд своїх сучасників. Григір Тютюнник узяв на озброєння необхідні йому духовні настанови, художні відкриття класиків, користуючись

якими, звісно ж, видозмінюючи їх, переплавляючи відповідно до власних творчих уподобань, він торкався животрепетних проблем нашої доби. Його твори насичені психологізмом, як мало у кого з письменників. Хіба не в цьому полягає справжнє новаторство сучасного письменника?

Григір Тютюнник, як ніхто інший, зірко помітив руйнівні процеси, що відбуваються в морально-звичаєвому укладі українського народу, призводячи до деградації сім'ї і особистості, розпусти, пияцтва, «демобілізації» добра, колективізму, доброчинства (оповідання «Оддавали Катрю», «Син приїхав», «Грамотний», «Нюра», «Смерть кавалера», повісті «Облога», «Житіє Артема Безвіконного»). У новелі «Медаль» людині, що помирає, причому в селі, яке так само дихає на ладан, вручають медаль «За трудову доблесть». Тепер, щоправда, сільським трударям і медалей не вручають.

Письменник боявся слова пустого й нещирого, не любив пустих і нещирих людей, ніколи не допускаючи їх до свого серця. Зате як розкошували в його товаристві його друзі. Він часто «програвав», імпровізуючи, свої майбутні новели й оповідання, влаштовував своєрідні «літературні змагання» – на найвлучніше слово. Був, за свідченням друзів [1, с. 67], «душею компанії, дружнього застілля. А в очах – зачаєний сум».

Світлішав лицем і душею тільки при дітях. У повістях «Климко», «Вогник далеко в степу», в адресованих дітям збірках «Ласочка», «Степова казка» Григір Тютюнник показав себе тонким психологом, справжнім знавцем дитячої душі. Тієї «діалектики душі» (і дитини, і дорослої людини) письменник вчився як у самого життя, так і в своїх попередників у літературі.

Ім'я російського письменника Льва Толстого, на наш погляд, варто називати в числі перших його духовних наставників.

Н. Крутікова, говорячи про проблеми вивчення традицій Льва Толстого в творчості сучасних українських прозаїків, констатує: «Труднощі у визначенні таких літературних зв'язків зростають, коли традиції сприймаються не безпосередньо, а на історичній віддалі, в абсолютно нових суспільних умовах, на іншому культурному рівні, в аспекті нових художніх завдань» [3, с. 52]. Так само непросто з'ясувати глибинні зв'язки, котрі існують між творчістю Льва Толстого й прозописьмом Григора Тютюнника.

Нагадаємо, що з творчістю автора «Війни і миру» Тютюнник познайомився ще в шкільні роки. Особливо захоплювався автобіографічною трилогією письменника, і це допомагало усвідомити характер сприйняття дійсності дитиною і підлітком, відкривало безпосередність відчуття і радість існування маленької людини. Порівняння викликало в майбутнього новеліста думку про глибоку відмінність соціальних обставин дитинства Толстого і дитинства селянського хлопчика, який під час голоду в сорок другому році їв «картопляну зав'язь, жолуді, пробував конину– коли вона кипить, з неї багато піни» [1, с. 15].

Дослідниця Л. Мороз з цього приводу справедливо зауважує: «...Який Фрейд чи Юнг дослідить і визначить: як формувалася – чи, точніше, деформувалася психіка маленької людини, в якої забрано – назавжди! – батька (без жодної причини), яка пережила війну і фашистську окупацію, яка росла в умовах кріпаччини (ніжно названої колгоспним ладом – від слова «лад»? – який потворний парадокс!)? Які рубці на серці (навіть не на спині) залишилися в тієї маленької людини, за якою ганявся з батогом вершник, що наглядав за виконанням незбагненного (м'яко кажучи) «закону про п'ять колосків» (в оповіданні «На перекаті» бачимо навіть медичні наслідки тих злочинів влади: хлопчина втрачає дар мовлення)» [4, с. 183].

Григір Тютюнник глибше почав вивчати твори класика російської літератури в університеті, а надто, коли темою дипломної роботи обрав принципи психологізації героїв у творах Л. Толстого. Студіювання текстів видатного письменника перетворилось для українського митця в справжню школу художньої майстерності. Причому, подумки сперечаючись з класиком російської літератури, а почасти й занотовуючи свої роздуми до щоденника, Григір Тютюнник здебільшого «відкидав» художній досвід свого попередника. Можна посилатися для прикладу, хоча б на запис у щоденнику від 28 листопада 1961 року:

«Писати, як Толстой, зараз не можна. Класичний аналіз психіки в наш час не пройде. По-перше, він довгий і надокучливий при прагненні передбачити всякий вчинок. По-друге, словесний матеріал такого плану, як «схвильовано», «розчулено», «печально», «страждати» встигли достатньо звульгаризувати. По-третє, ступінь самопізнання людини в наш час набагато досконаліший, і ми, пробуючи писати по-толстовському, просто ломимося у відчинені двері. Одне слово, читач навчився розуміти письменника, як Печорін Вернера. Йому достатньо натякнути. Потрібна деталь. Але – ніяких крайностей. Сюжет також поступається типу, характеру. Потрібні нові типи, а сюжет – в ім'я цих типів, ні в якому разі – навпаки.

Внутрішній сюжет заразливіший, від нього читачеві трудніше відчепитися, піти, забути, тобто сюжет–настрій» [5, с. 29].

Як бачимо, толстовські тексти він сприймає крізь призму власного бачення сутності мистецтва – **як треба** найдоцільніше подавати читачеві життєву **правду** в нових реаліях доби.

Разом з тим чимало творчих відкриттів самого Гр. Тютюнника немов би підготовлені прозою Л. Толстого, яка була для українського новеліста могутнім стимулом у самостійному відтворенні добре знаного ним життя українського села, відкривала шляхи зображення поетичного світу як дитячих відчуттів, так і надій та прагнень дорослих, що їх не затьмарила навіть найпохмуріша радянська дійсність. Тютюнник увібрав у себе традиції попередника в художньому письменстві, вдивляючись в особисті якості людини, довіряючи в цьому плані власному талантові.

І для Толстого, і для Тютюнника головна цінність – людська особистість, однак якщо людина у Толстого переважно вибудовує себе, самовдосконалюється, то людина у Тютюнника переважно розбирається в самій собі, в своїй власній природі.

Але ж і Григір Тютюнник стверджує усією своєю творчістю найвищу цінність людської особистості! Не випадково чимало конфліктів у його новелах та оповіданнях починаються з того, що хтось якимось чином заважає проявитись цій особистості, принижує її, ображає її людську гідність.

Над смислом життя багато героїв Тютюнника роздумовують по-толстовськи, порівнюючи різні долі, різні сві-

тогляди, світосприйняття... А розібратися в самих себе, в своїй природі прагнуть десятки тютюнниківських героїв.

Доволі часто в епістолярних діалогах з адресатами Григір Тютюнник вживає інтертекстуальні вкраплення, алюзії та парафрази із творів Толстого, цитує (здебільшого не дослівно, а по пам'яті) «мудрого старця».

Візьмемо навмання кілька прикладів із приватних кореспонденцій українського новеліста, які, на наш погляд, можуть бути показовими у цьому контексті: «Ну, годі, а то я, як той толстовський Берг з «Війни і миру», що дуже любив говорити про себе» [5, с. 84]; «Не хочу уподібнюватися дубу, змальованому Толстим, у якого ще не розпустилися листочки» та інші.

Як бачимо, вимоги письменник ставить перед собою надзвичайно високі. В дусі часу – буремного, динамічного. У вік космічної ракети і твори треба писати високохудожні, довершені. Тут Григір Тютюнник цілком солідарний з крилатим висловом Олеся Гончара про те, що художній твір – як ракета: один грам зайвої ваги – і вона не злетить...

І ота стриманість, органічність звучання фрази відчутна в кожному рядку його прозописьма, спресованого в тугу пружину. Прозописьма аскетичного «не тому, що воно художньо бідне, а тому, що *художньо сповідне*» [1, с. 303].

Григір Тютюнник, на наш погляд, надав прозі і нового змісту, і разом з тим опікувався його формою. Він зумів побачити неповторність кожного людського типу своєї доби, створивши оригінальний різновид новели – сплав традицій Л. Толстого, В. Стефаника та інших з індивідуальним світовідчуттям.

Висновки. Художня творчість Григора Тютюнника – одне з прикметних явищ у розвитку літературного процесу в Україні у тоталітарних умовах 60–70-х років XX століття. Українська ментальність письменника є продуктом колективної творчості нашого народу, яка своїм корінням сягає несвідомих глибин етнопсихіки і ціннісних орієнтацій. Аналіз толстовських інтеркстів у творчості митця свідчить про те, що ментально-лінгвістичний феномен Гр. Тютюнника належить до «помежового існування» носія національної культури в умовах полікультурності. Материнські традиції у родині, архетипна пам'ять української культури стали основою становлення «зрусифікованого автора українського походження». Звідси – вільне володіння прозаїка двома мовами, прикладом чого є ряд творів, котрі спочатку були написані російською мовою («В сумерках», «Алеся», «Глухомань»), а потім перекладені (або вільно відтворені) українською («В сутінки», «Олеся», «Глухомань»).

Григір Тютюнник надав прозі і нового змісту, і разом з тим опікувався його формою. Він зумів побачити неповторність кожного людського типу своєї доби, створивши оригінальний різновид новели – сплав традицій Л. Толстого з індивідуальним відчуттям.

Художній простір творчості Гр. Тютюнника вибудовується на ґрунті ключових засад геополітичного світобачення, багатоаспектно зреалізованих в його щоденникових нотатках, в епістолярних діалогах з друзями, редакторами, видавцями. У прозописьмі українського письменника та в його художніх перекладах з російської літератури формується перманентний діалог автора з російськими та українськими митцями, з самим собою, своїми героями, читачами, різноманітними соціальними, культурними і мистецькими дискурсами, з сучасною йому добою. Отже, інтертекстуальність, одним з найважливіших, найбільш поширених видів якої є взаємозв'язки («впливи») літератур, – невід'ємна складова художнього новаторства Гр.Тютюнника.

Аналіз інтертекстуального прозового доробку Гр. Тютюнника, матеріалізованого цитатами, алюзіями, ремінісценціями, парафразами, відкрив діалогічні зв'язки з широким культурним колом: з творчістю Л. Толстого та інших письменників. Багаті й різнобічні інтертекстуальні зв'язки творів Гр. Тютюнника є свідченням ерудиції автора, енциклопедичного характеру його знань.

Література:

1. «Прийшов, щоб не розлучатися...»: На пошану 70-річчя Григора Тютюнника: Наук. зб. / Упоряд. М. М.Конончук. – К. : Твім інтер, 2005. – 328 с.
2. Ільницький М. Від епічності до епічності / М. Ільницький // Дніпро. – 1980. – № 12. – С. 137-145.
3. Крутікова Н. Традиції Льва Толстого і український радянський роман / Ніна Крутикова // Лев Толстой у дослідженнях радянських літературознавців: зб. статей. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 50-76.
4. Мороз Л. З. Григір Тютюнник: Нарис життя і творчості / Лариса Мороз. – К. : Дніпро, 1991. – 207 с.
5. «...Щоб було слово і світло»: Листування Григора Тютюнника / Передмова, упорядкування, примітки, підготовка текстів О. І. Неживого. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 232 с.

Савчин Н. Б. Новеллистика Григора Тютюнника в интертекстуальных связях с творчеством Льва Толстого

Аннотация. Статья посвящена анализу интертекстуальных связей в новелистике Григора Тютюнника с творчеством Льва Толстого как аспект диалога культур. Используется частная переписка украинского писателя, его дневниковые записи, в которых отражено отношение к творчеству Л. Толстого.

Ключевые слова: новелистика, интертекстуальность, диалогизм, традиция, преемственные связи.

Savchyn N. Intertextual links of novels by Hryhir Tiutiunnyk with the works of Lev Tolstoi

Summary. The research deals with the analysis of the intertextual links of novels by Hryhir Tiutiunnyk with the works by Lev Tolstoi as an aspect of a dialogue of crosscultures.

Key words: novel, intertextuality, dialogues, tradition,

УДК 821.161.2.0'06

Сивак Л. М.,
кандидат філологічних наук, викладач
Буковинського державного фінансово-економічного університету

МІФОПОЕТИЧНИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В РОМАНІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «КРОВ ЛЮДСЬКА – НЕ ВОДИЦЯ» ТА ОДНОЙМЕННІЙ П'ЄСІ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЗМУ

Анотація. У статті висвітлюється проблематика роману та п'єси Михайла Стельмаха «Кров людська – не водиця», зокрема конфлікт людини і влади у період революційних потрясінь, боротьба селян за землю і волю. Розглядаються міфологічна основа твору, основні параметри художнього світу, своєрідність ментальності українського селянина. З'ясовується дискурсивна практика автора, розкриваються особливості його лірико-романтичної стильової палітри, особливості міфопоетики письменника.

Ключові слова: міфопоетика, концепція, ідея, конфлікт, характер, людина, революція, земля.

Постановка проблеми. Кожна епоха зумовлює нове осмислення та сприйняття мистецьких досягнень минулого, визначаючи при цьому актуальність порушуваних авторами проблем, художню привабливість їхніх творів. Важливе завдання сучасного українського літературознавства – концептуальне переосмислення історико-літературного процесу другої половини XX століття, зокрема у руслі комплексного аналізу художнього доробку письменників, що творили в умовах тоталітарної системи й естетики соцреалізму. Мова йде про вироблення зваженого погляду на спадщину цілого ряду письменників, які хоча й належали радянській епосі української історії, але не були її безпосереднім породженням. Значною мірою це стосується творчості Михайла Стельмаха (1912–1983) – талановитого майстра слова, прозаїка, поета, драматурга і фольклориста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Чисту правду душі» (М. Гоголь) у творчості М. Стельмаха, художню багатогранність його прози відзначали у різні часи багато дослідників. Серед них: О. Бабишкін, О. Борзенко, Ю. Бурляй, В. Загороднюк, М. Домницький, І. Дузь, М. Гуменний, Я. Гуменний, Є. Гуцало, М. Іщук, О. Килимник, Ю. Мариненко, В. Марко, Л. Новиченко, О. Руденко-Десняк, І. Семенчук, М. Ткачук, Г. Штонь та ін.

Виклад основного матеріалу. У низці робіт про письменника з огляду на відомі причини часто переважає соціологічне начало у трактуванні ідейної проблематики творів, а саме: увага акцентується на класових конфліктах, що дивовижно накладалися на елементи психології пригнобленого народу, об'єктивне утвердження ідеологічних цінностей більшовиків (революції, образу комуніста тощо).

Художня концепція людини і світу як категорія літературознавства повинна бути переосмислена відповідно до вимог сучасності й продовжувати існувати, незважаючи на ідеологічне забарвлення цього поняття в минулому, оскільки правильно зрозуміти творчий задум письменника, зокрема і М. Стельмаха, можна тільки проаналізувавши цю художню категорію в його творах. Своєрідність художнього світу визначається своєрідністю світобачення (світорозуміння, світосприймання) митця. Звідси й один із найважливіших методологічних постулатів: аналіз художнього світу письменника – це дослідження його бачення, його художнього мислення, це «з'ясування характеру відношення пізнаваного до пізнаваної дійсності, наявної в нього загальної концепції дійсності і її специфічного відтінку» [1, с. 341]. Домінанти художнього світу виконують функцію внутрішніх системотворчих чинників.

Яким же є погляд на Україну, що його пропонує М. Стельмах? Лише уважне неупереджене прочитання літературного доробку митця, допоможе змити з нього ті ідеологічні нашарування, непомірно роздуті з відомих причин літературними критиками, відкривши тим самим глибинні художні смисли, що завжди властиві талановитому творові.

У пошуках відповіді на це питання доцільно ще раз звернутися до написаного більш ніж півстоліття тому, у 1957 році, на зорі хрущовської відлиги, роману з промовистою назвою «Кров людська – не водиця», де письменник піднімає одну з найдраматичніших проблем у світовій і вітчизняній літературах (звернімося до творів Т. Шевченка, Е. Золя, І. Франка, В. Стефаника, М. Коцюбинського, О. Кобилянської) – проблему відносин – «земля – людина». За землю брат убивав брата. З нею пов'язані найбільші страждання і мрії про щастя, болі й радості.

Попри заявлений уже в назві фольклоризм, роман, темою якого є «сільські настрої» [8], значною мірою збудовано саме на переосмисленні книжних зразків. Тут є багато від Т. Шевченка, тут і відчутно переосмислений М. Коцюбинський з його образами селян, що марять «святою земелькою», і О. Кобилянська з мотивом влади землі.

Однак при всій «архаїчності» М. Стельмаха в українській літературній традиції, його ставлення до цієї традиції дуже й дуже неоднозначне. Він аж ніяк не її продовжувач, швидше навпаки, а його «народництво» краще назвати навіть не неонародництвом, а пранародництвом.

Як слушно відзначає літературознавець Ю. Мариненко, «національні візії, проблеми є системотворчим чинником Стельмахової історіософії. Так, боротьба за землю – це змагання української людини за гідне місце під сонцем» [6, с. 23].

Мордовані, обідрані скороминучими владами, отаманами і різними батьками, без гасу, без солі, без сірників, без взуття, в грубій полотняній одежі стоять ті селяни на шляхах історії і болючими очима дивляться тільки на землю:

«А вона, розкішна і убога, ласкава і жорстока, манила їх теплим дзвоном червоної пшениці і гнала в холодних кайданах у Сибір; вона пестила руки м'яким, як дівоча коса, колосом і рвала спини німецькими і гайдамацькими шомполами. То невже вона й тепер поманить і обдурить дядька?

…Для нього і небо – це, найперше, теж земля, де можна орати, і сіяти, і насаджувати райські сади» [9, с. 15].

Ось фрагмент розмови двох випадкових перехожих-селян, які щойно, можна зрозуміти, втратили коней:

« – Тепер хоч сам на себе цю збрую натягуй, – потряс вуздечкою сивобородий і раптом, як людина, яка пустилась берега, викидає з глибини грудей: – Господи, хоч би вже червоні прийшли! Змилостися, господи!

– Хет! – махнув рукою низькорослий. – Всяка власть мужику на погибель. А червоні продрозверстку накладають.

– Зате землю дають!

– Хет, кому дають, а в кого й відрізають.

– У нас не відріжуть» [9, с. 51].

Незначний на перший погляд епізод, проте, на нашу думку, цим безіменним хліборобам волею автора визначено виявити симптоми тяжкохворого суспільства. За їхніми короткими репліками, жестами, «за тією шкапою», читаємо в романі, розкривається селянське животіння тих часів».

Саме так розуміє ситуацію письменник. Знедолений і зневажений селянин стоїть на краю прірви; зневірившись у всьому й у власній долі, готовий кинутись у вир головою, навіть, висловлюючись образно, в обійми «червоного бога». До такого висновку, на такий спосіб мислення спонукає Стельмах читача. Виходить, що в романі М. Стельмаха співіснують два плани, чи точніше, дві нерівнозначні складові. Перша зовнішня, реалістично вмотивована і значною мірою формальна – це вся та політграмота, за якою автор змушений приховувати другу складову – власне, основу свого твору.

Дослідники радянського періоду розглядали роман «Кров людська – не водиця» переважно в традиційному ключі. Його тематика окреслювалась таким чином: «Відтворення народного героїзму в розпалі класової битви за зміцнення влади Рад в українському селі на початку двадцятих років…» [8, с. 41]. Приблизно так само, переважно з ідеологічних позицій, характеризувалися герої твору: «Самобутні персонажі, віднайдені прозаїком у живій дійсності раніше, тут поповнились виразними типами селян із Новобугівки на Поділлі. Село це – не самотній, відокремлений острівець у морі соціально-революційних змін: класове становище його жителів-бідняків з усією історичною неминучістю спрямовує їх на позиції Жовтня. По другий бік барикади опиняються куркулі і куркуленки, усякі панські недобитки, денікінське і петлюрівське охвістя, буржуазно-націоналістичні маніяки» [2, с. 11]. Звісно, наукового інтересу ці заангажовані твердження не становлять, але зауважимо, що навіть у них поза зовнішніми ідеологічними нашаруваннями проглядається віддзеркалення народної основи.

Село у М. Стельмаха – це справді «не самотній, відокремлений острівець», а швидше – весь світ, культурний простір, що його треба захищати від втручання злих сил. За збереження цього світу відповідає селянський колектив – правда індивідуальна відступає тут перед правдою громади. Сакральна цінність колективу – земля; маніпулювання з нею порушує усталену рівновагу, а звідси конфлікт між громадою та індивідом. Вимоги виживання селянського колективу просто вимагають репресій проти тих, чиї інтереси входять у суперечність з інтересами громади, проти тих, хто одноосібно привласнює собі землю – колективну святиню. Виходить, збагачуючись, набуваючи землю у власність, так звані «куркулі» порушують рівновагу, впорядкованість селянського світу, чим загрожують самому його існуванню. Тож перерозподіл землі – концептуальний стрижень роману М. Стельмаха. Це ніби відновлення первісної гармонії, ритуал космізації, після чого зло має відступити.

Отже, перша драма роману – драма українського селянства, якому запропонована козирна карта від влади – омріяна земля. У відвойованих червоноармійцями селах за допомогою збільшовизованих матросів (Мірошниченко) створюються форпости комунізму – комнезами, біднота ділить землю. Та чи справді земля належатиме українському незаможникові?

Внутрішній смисл зводиться до боротьби ідеологій, хто переможе в боротьбі за вплив на свідомість селянина. Більшовик Мірошниченко знає чому «й руки в селянина довші, аніж в будь-кого», від чого «печаляться, морщаться і димами куряться хліборобські душі, тягнучись до свого єдиного раю – землі» [9, с. 15]. Знає не лише він, знають і ті, хто стоїть над ним. Добре, підкреслимо, знають, якими путами можна прив'язати до себе селянську душу: дати спробувати селянинові пройтися з плугом по власному полю. А що це пастка, наразі хлібороб не знає, але знає читач: стоїть у романі над Мірошниченком зловісна постать у шкіряній куртці з наганом – Кульницький, виношує партійний план комунізації сільського господарства. Добре спланована пастка, бо примара радгоспу вже нависла над хліборобами. Не знають ще цього в Новобугівці, тому й несе Марійка до церкви «мисочку та свічку» й із усією своєю селянською ревністю благає Бога, «щоб товариш Ленін переміг усіх супостатів, які не мають ніякого «чувства» до мужика». І тому вже ні Петлюра, ні Скоропадський, ні Врангель не будуть ходити по цій землі, «бо вже дядько свій довгожданий наділ побачив, а хлібороба й смертю не відірвеш од землі» [9, с.15].

Художнє мислення письменника елементарне, воно будується на основі опозицій: добро і зло, світло і темрява, свій і чужий, колективне та індивідуальне тощо.

Ці опозиції виділяють селянський простір як цінісний, своєрідну основу всесвіту. Усе, що до нього не належить, може нести потенційну загрозу. У цьому контексті важливо згадати про стосунки селян із владою. Це має бути передусім «своя» влада – не «панська» й не «міська», вона мусить відображати волю колективу. У зв'язку з цим досить показовою є розмова петлюрівських агентів, які з подивом відкривають для себе селянські прагнення:

– Об'явили хлібороби свою селянську республіку і не визнають ніякої влади, крім своїх людей. Обрали навіть міністрів і не сумніваються, що вони в полотняних штанах засідають.<…>

– Як ви на це дивитесь, пане сотнику? – побігли до самого підборіддя складки від вигнутого рота підполковника.

– Як? Дуже просто. Селянин усі віки шукав справедливості і доброго царя. Коли навіть у нього дурник Іван в якомусь царстві-государстві ставав царем, то чому тепер дядько не може стати міністром у своїй волості» [9, с. 74].

Образ Супруна Фесюка унаочнює іншу сторону селянської драми. Червона влада, виявляється, не лише дає, але й забирає ту ж таки землю. Якщо перед кимось і завинив Фесюк своїм багатством, то лише перед собою і власною родиною, надто дорого дались йому власні достатки. Мабуть, один з небагатьох героїв, хто насправді глибоко відчуває і розуміє істинний смисл, того, що відбувається в його селі. Промовистий факт: чи не єдиний із героїв твору істинний гуманіст; куркуль Супрун Фесюк свідомо відмовляється від будь-якого насилля в ім'я чого б воно не проголошувалось.

Друга драма – драма «апостолів справедливості». Із великою симпатією виписані письменником Свирид Мірошниченко та Григорій Нечуйвітер, носії більшовицької ідеології. Свирид Мірошниченко продовжує галерею правдолюбів української класики (Мусій Швачка з новели Г.Косинки «Політика», Давид Мотузка з роману А.Головка «Бур'ян» тощо). Уособлює тип літературного героя-месії, покликаний «страждати за людей». «Хтось за них повинен страждати, щоб вони кращими були» [9, с. 210] – так розуміє його призначення Катерина Чумак. Вочевидь, пересічна особистість, хлібороб за покликанням, потрапив Свирид Якович під вплив більшовицької ідеології, повірив у власний месіянізм і в можливість, як сам говорить, плугом зломити «задавнені злидні». Ще зовсім недавно на морі, вхолодних екіпажах», а згодом у матроських загонах і в партизанських лісах не раз йому мріялося, як «… якогось погожого, неодмінно сонячного ранку викличуть його, кавалера двох георгіївських хрестів, якісь добрі і вчені люди, дадуть йому на руки грамоту і скажуть:

– Ось тобі, Свириде, за твій піт і кров твоя земля. Бери і раюй на ній» [9, с. 15]. Проте, виявилося, доля розпорядилася інакше: цією «доброю і вченою людиною» в своєму селі став він.

Цікаво виписаний інший «апостол» справедливості Нечуйвітер. Уперше він з'являється в спогадах Данила Підіпригори. На Поліссі, берегах «примхливого Тетерева» напередодні революції довелося молодому вчителеві потрапити на організований семінаристами мітинг. «Чорноволосий студент з очима і постаттю бунтаря тримав у ріці затиснутий камінь і, розмахуючи ним, метав іскри на терасу і своїх супутників.

– Ви тільки подумайте! Це поки що єдине на Україні родовище справжнього сірого і рожевого мармуру, на нього, як на дівочі скроні, лягла прекрасна ніжність білих і червоних прожилок (…) Його прикрасили зерна чорного лосняку і кристали піриту, флюориту і червоного залізняку. З цієї краси треба різати богинь і героїв, але цю красу нищить на вогні поміщик-дикун Коростишев. Він з мармуру випалює вапно!» [9, с. 163].

Промова юнака недвозначно зраджує в ньому патріота-самостійника, мазепинця, якого обурює варварське господарювання на українській землі.

Уперше на це об'єктивно звертає увагу Ю. Мариненко: «Справді, унікальним, наприклад, у Стельмаховому Нечуйвітрові є те, що в ньому вгадується вчорашній боротьбист чи укапіст, тобто, представник того крила компартії, що заходилося було на початку 20-х розбудовувати Українську державу, наївно вірячи в можливість поєднання комунізму з національною ідеєю, тих, хто, зрештою, першими постали перед судом «трійок», наповнили собою численні гулаги, або ж, загнані в глухий кут, розчаровані, зневірені, безславно розрубували «гордіїв вузол» життя самогубством. Аналогічна ситуація з Мірошниченком, по різні сторони барикади знаходяться він і його однопартієць Кульницький» [5, с. 46].

Непросто складається доля селянина в романі. Проте і їй тепер заздрить підполковник армії УНР Погиба: «яка не буде влада, а цей полатаний дядько залишиться на Україні, матиме сякий-такий закуток, і, гляди, дочекається своєї землі, і сам, сучий син, більшовиком стане. А куди воєнний вир закине його, Погибу, і ким він стане в найближчі часи?» [9, с. 51]. Це є третя драма героїв Стельмахового роману.

Драма учасників національної революції. Вони, як показано в романі, істинні патріоти, трагічні лицарі національної ідеї, обдурені історією, яка поманивши їх своєю романтичної візією, не дала головного – достойного цьому рухові вождя, лише фальшивих пророків. Не витримали вони випробування. Особисті амбіції переважили інтереси нації, замість консолідувати націю, з'їдали один одного, тим самим сіяли зневіру в народі, розділили суспільство. У кризові моменти самі зневірилися у власному народі, кинулися хто до німців (Скоропадський), хто до поляків (Петлюра), хто до білогвардійців (Петрушевич), а хто й до більшовиків (Винниченко).

У даному випадку йдеться про органічне неприйняття селянином будь-якої влади у вигляді соціальних інституцій та ідеологій, байдуже – чи то влада петлюрівська, чи радянська. Із чужою владою селянин співіснує, він її терпить як щось неминуче, але не приймає, для нього влада завжди репресивна, загрозлива. У романі М. Стельмаха сільські активісти Свирид Мірошниченко та Тимофій Горицвіт ніяка не влада – це речники колективу, культурні герої. Обидва проходять ініціацію, випробування, обидва, врешті, більше втрачають і жертвують заради інших – Мірошниченко втрачає дітей, Горицвіт жертвує власним життям.

Корені зла, переконує Стельмах, містяться в дегуманізації людини. Людство, щоб залишати за своїм поступом право називатись гуманним, ніколи не повинне сплачувати за свої здобутки людським життям.

Всесвітня література знає чимало творів, де вартість життя індивіда проголошувалась вагомішою від усіх набутків соціального прогресу. З граничною оголеністю це виразив Достоєвський словами Івана Карамазова щодо шукаючої людством «вищої гармонії», яка, на думку цього героя, а з ним і самого письменника, «не варта сльозинки хоча б однієї...замученої дитини» [4, с. 207]. «Уявіть, що ви самі будуєте дім людської долі з метою у фіналі ощасливити людей, подарувати їм, нарешті, мир і спокій, – розвиває ту ж думку митець у нарисі «Пушкін». – І ось уявіть собі також, що для цього необхідно і неминуче треба замучити всього лиш одну людську істоту, смішну навіть на чийсь погляд істоту... І чи можете ви припустити хоч на одну хвилину ідею, що люди, для яких вибудували

цей дім, погодилися б самі прийняти від вас таке щастя... і, прийнявши це щастя, залишитись навічно щасливими?» [4, с. 378]. Історична практика показує, що прогрес людства, пов'язані з ним здобутки різних поколінь будувалися на жертовності попередніх. І, на нашу думку, мета Достоєвського не заперечити це, а увиразнити моральні кордони людського щастя, поза якими саме поняття цього щастя перетворюється на свій антипод – благополучне існування за рахунок страждань, а то й смерті інших.

Поставлена в аморальні умови особистість деградує. Війни, беззаконня, постійні грабунки здеморалізували людей: «подешевшало життя», «люди за війну злими поробилися», навіть «бджола злішою стала». Ось чому так рідко персонажі твору турбуються проблемами добра. Практично всі заангажовані в конфлікті характери (і група, так би мовити, Січкаря, і увесь комнезам Мірошниченка) опікуються одним – землею. Якось ігнорує батькове застереження – «Земля у нас – тяжке діло: кров'ю пахне» – Тимофій Горицвіт: теше кроковку. Лише поодинокі постаті, що з різних, здається, причин не можуть у цій ситуації стати на твердий ґрунт, намагаються хоч подумки для себе гармонізувати цей жорстокий бездушний світ. Мабуть, тому й почувають себе так невпевнено в тому світі, що не хочуть прийняти його правил. Немало вже пролито за той шматок землі людської крові, мислить Данило Піпригора, «а чи стане вона щедрішою, чи покращають люди після цього, чи ще більше озлобляться в своїх нестатках і темені?»

І, мабуть, тому так самотньо над усім Поділлям звучить голос сліпого Андрійка. Двічі, рефреном. Уперше в шостому розділі, як застереження – «прекрасним самотнім голосом, що невідомо для кого з кобзарською тугою підіймався на битій подільській дорозі, невідомо кого благав не проливати людську кров, бо:

Людська кров – не водиця –

Проливати не годиться…»

Вдруге – наприкінці двадцять сьомого розділу, так само самотньо «віковою тугою», як своєрідний коментар до вчинків «зрячих» людей. Не хочуть чути в романі сліпого Андрійка «зрячі» люди… А втім і не їм адресована ця пісня-заклинання – читачеві.

Загроза, культурний злам, криза, що їх майже перманентно переживало українське село в часи громадянської війни, активізували захисний ресурс людської свідомості. М. Стельмах дуже добре зрозумів цю ситуацію, можливо, швидше усвідомив, відчув і, можливо, також великою мірою прийняв колективну логіку. Звідси тяжіння до простих відповідей на складні питання, характерне для його творчості: добро і зло, правда і кривда, друзі й вороги. Однак у цих простих відповідях якраз і закладене те, що можна назвати «правдою життя» в чистому вигляді. Хай з інтелігентського погляду романи М. Стельмаха наскрізь фальшиві, але це погляд меншості, якою нехтують в періоди кризи й перелому: не до рефлексій коли йдеться про виживання. Характерно, що письменник весь час підносить простонародне – аж до придуркуватості – юродство як позитивну ознаку. Таким і має бути селянин, щоб вижити в жорстокому світі, ховаючи за простакуватою маскою власну вистраждану життєву правду.

Образна система роману «Кров людська – не водиця» підпорядкована головному лейтмотиву твору, втіленого у самій назві. Поняття землі, якої через ген первородного гріха не можуть поділити люди, пролитої крові за неї, постає тут у містично-сакральному ключі.

У 1958 році у співавторстві із режисером В. Крайниченком Стельмах здійснив по суті інсценізацію роману «Кров людська – не водиця». Ні масштабності охоплення фактів, ні масових батальних сцен автором не передбачено. Він скористувався прийомом стисненого часу. Події, змальовані тут, не сягають за межі маленького подільського села, що загубилось на землі. Вони відбуваються у 1920 році, протягом однієї доби. Але в цій тривалості часу, немов у фокусі, сконцентровано всю складність історичних подій тогочасної України. «Стельмахівське село, – писав М. Рильський, – велика прозора краплина, в якій відбивається історія всієї України протягом десятиріч, те стельмахівське село – це, загалом беручи, вся сільська (і не тільки сільська) Україна в її великій боротьбі, в її муках і в її радощах». [7, с. 181].

Через душу, психологію людини йде Стельмах, при звужених хронологічних рамках оповіді, до показу долі народу, до розмови про час і людину. П'єса вирішувала питання про смисл життя, тому вона виявилась не сільською хронікою подій на Поділлі, а драматичним твором справді інтелектуальної наснаги і вагомості.

За словами І. Давидової, епічну прозу Стельмах переклав мовою епічної драми [3, с. 57]. Багатоплановість її епічності стала зримою. Не можна сказати, що спроба переведення роману в інший літературний жанр зроблена досконало. Подекуди в інсценізації сюжетні вузли так і не розплутуються. Механічно, а не творчо поєднані в ній образи Тимофія Горицвіта і Бондаря. В інсценізації Тимофій Горицвіт не став яскравою індивідуальністю. Послаблено драматичне напруження у сценах Данила Підіпригори та його дружини Галини. Неглибоко розкрито й образ Свирида Мірошниченка, йому бракує дієвості.

Проте у драмі збережено пісенну красу епічної оповіді, глибину авторових роздумів. За умов багатоплановості композиції, паралельності сюжетних ліній відразу відчувається епічне спрямування твору, витриманість у єдиному стилі. Тема землі, поетично виражена, стала символом драми. Як і в романі, зоровий образ землі стає авторським ключем для вирішення епічного задуму, виростає в значний самостійний образ з великим ідейним навантаженням. У ремарці автор пише: «Краєчком ока глянуло сонце на землю... Земля задзвеніла тисячею голосів. Здавалось, поле ожило і його серце билося в одному звучанні з серцями селян». Відразу відкривається основний конфлікт – ставлення селянина до землі і необхідність боротьби за неї.

Не всі сюжетні вузли розв'язані у драмі. Автор повільно розвивав дію (деякі картини видаються навіть статичними), уникав дисонансів, які б порушували епічний стиль розповіді. Проте, як і в романі, завдяки конкретній психологічній виразності автора, основні образи – Свирида Мірошниченка, Тимофія Горицвіта, Данила Підіпригори, Фесюка – у п'єсі постають як монументальні характери.

Особливо велике значення у драмі надається пісні – народній і авторській. Тут і ліричні пісні («Плавай, плавай лебедонько», «Цвіла, цвіла калинонька»), широко епічні («Ой поля, ви, широкі поля»), лагідні колискові («Ой люлі, люлі, налетіли гулі»).

Було у п'єсі, на відміну від роману, і поверхове, ілюстративне тлумачення сценічних образів. Так занадто гротескно подано образ Бараболі та Палилюльки. Плакатність у їх зображенні призвела до того, що показ групи негативних героїв був дуже поверховим. Та і проблематика роману значно ширша, хоча чи можна дорікати за це Стельмаху, який насамперед прозаїк, а не драматург.

Проте, незважаючи на численні недоліки першої спроби Стельмаха-драматурга (нагадаємо, що задумана вона була як інсценізація роману і написана у співавторстві з В. Крайниченком, а не є власним доробком митця), сукупність художніх засобів, обраних письменником, надають образності змісту, стилю і формі. Тож критика зауважує, що письменник є «ліричним у стилі і драматичним у сюжеті» [3, с. 62].

Висновки. Хоч в силу обставин роман «Кров людська – не водиця», як і однойменна п'єса, значною мірою не міг уникнути усталених тенденцій доби, зазначимо, що ідейний зміст цього твору далекий від соцреалізмівських декларацій – переважають тут традиційні у вітчизняній класиці проблеми: закономірне прагнення соціальної справедливості, чесності, відносин, не заснованих на корисливості, викриття культу мамони, зажерливості, стяжання, зневаги до трудящої людини. Роман трагедійний у своїй основі, і фольклорні елементи чи то у характеристиці персонажів, чи то у зображенні особистого і всенародного горя відіграють ключову роль, окреслюючи авторську концепцію в усвідомленні праведного і грішного, творчого і руйнівного, де сувора реальність трансформується у легендарний епос з трагічним мотивом.

При всіх суперечливих оцінках ворогуючих сторін роман М. Стельмаха «Кров людська – не водиця» несе у собі вічні ідеї етичного плану, в основі яких і євангельські заповіді, і єдність із пракоренями, і вірність родині, роду, рідній землі, яка виступає у романах письменника суддею людських діянь, мірилом порядності людини, причиною і наслідками морального вибору. Цей твір поліфонічний у багатьох загальнолюдських суспільно-моральних проблемах, не пов'язаних лише з конкретною епохою.

Література:

1. Белецкий А. И. Избранные труды по теории литературы / Под общ. ред. Н. К. Гудзия. – М., 1964 – 478 с.
2. Гуцало Є. Герой творчості – народ / Є. Гуцало // Стельмах М. Твори: в 7-ми т. – К. : Дніпро, 1982. – С. 5-21.
3. Давидова І. М. З думою про народ. На сцені – драматургія Михайла Стельмаха / І. М. Давидова; Ін-т мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К. : Мистецтво, 1973. – 156 с.
4. Достоевский Ф. М. Собрание сочинений. В 10-ти т. / Ф. М. Достоевский. – М. : Слово/slovo, 2012. – Т. 10: Братья Карамазовы (роман) (книги 9-12), рассказы, очерки. – 380 с.
5. Мариненко Ю. В. Проблеми національної ідентичності в українській прозі 40-50-х років ХХ ст.: автореф. дис. д-ра філол. наук: 10.01.01 / Львівський національний ун-т ім. І.Франка. – Львів, 2007. – 32 с.
6. Мариненко Ю. В. Роман Михайла Стельмаха «Кров людська – не водиця»: історіософський аспект / Ю. В. Мариненко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Вип. 6. – С. 41-51
7. Рильський М. Поезії Михайла Стельмаха / М. Рильський // Про Михайла Стельмаха: літературно-критичні матеріали. – К. : Рад. письменник, 1972. – С. 180-183.
8. Семенчук І. Р. Михайло Стельмах : нарис творчості / І. Р. Семенчук. – К. : Дніпро, 1982. – 231 с.
9. Стельмах М. Твори: В 6-ти т. – К. : Дніпро, 1972. – Т. 2. – 595 с.

Сивак Л. М. Мифопоэтический мир украинского крестьянства в романе Михаила Стельмаха «Кровь людская – не водица» и одноименной пьесе: к проблеме историзма

Аннотация. В статье освещается проблематика романа Михаила Стельмаха «Кровь людская – не водица», в частности конфликт человека и власти в период революционных потрясений, борьба крестьян за землю и волю. Рассматриваются мифологическая основа произведения, основные параметры художественного мира, своеобразие ментальности украинского крестьянина. Выясняется дискурсивная практика автора, раскрываются особенности его лирико-романтической стилевой палитры, особенности мифопоэтики писателя.

Ключевые слова: мифопоэтика, концепция, идея, конфликт, характер, человек, революция, земля.

Syvak L. Myth and poetic world of Ukrainian peasantry in the novel of Mykhailo Stelmakh «Blood is human is not water» and the play of the same title: to the problem of historical method

Summary. This article deals with the problematic of Mykhailo Stelmakh novel and play «Blood is human is not water», in particular with the human and power conflict in the period of revolutionary rebels and peasants fight against the land and freedom. Mythological basis of the novel, the main parameters of the fiction world, the peculiarity of Ukrainian peasant mentality are regarded in this literature work. The author's practice of discourse analysis is analyzed, the peculiarities of his lyric and romantic background, the myth and poetics of the author are revealed.

Key words: myth and poetics, concept, an idea, conflict, character, revolution, land.

УДК 811.161.2 ‘282.2(477.61)

Слободян О. В.,
аспірант кафедри філологічних дисциплін
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ РІВНИНИ У СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЛУГАНЩИНИ

Анотація. Народна географічна термінологія східнослобожанських говірок Луганщини ще не була предметом спеціального вивчення. У статті описано народні географічні терміни на позначення рівнини, що мають загальне значення, та здійснено семантичний, етимологічний, словотвірний аналіз термінів, виявлених у говірках Луганської області, у зіставленні з українською літературною мовою та її діалектами.

Ключові слова: народна географічна термінологія (НГТ), лексичне значення, лексико-семантична група (ЛСГ), сема, інтегральна сема, диференційна сема, семантичний синкретизм.

Постановка проблеми. У семантичній структурі народної географічної термінології репрезентовано географічне середовище, що визначало спосіб життя селян, їх світогляд і світорозуміння. НГТ має високу інформаційну насиченість, оскільки «така лексика є яскравим свідченням особливостей духовної і матеріальної культури народу, вона розповідає про життя слів у живому народному розмовному мовленні» [12, с. 7]. Будучи своєрідним ключем до осягнення просторових уявлень народу, географічна термінологія відтворює фрагмент мовної картини світу [8, с. 11]. Вона не виникає внаслідок цілеспрямованого дослідження певної поставленої проблеми, а є результатом вікової взаємодії людини та природи [4, с. 187].

Останні дослідження і публікації. Географічну термінологію в українських діалектах досліджували: І. Верхратський, С. Грабець, Т. Громко, О. Данилюк, Й. Дзендзелівський, Т. Марусенко, І. Потапчук, Я. Рудницький, Н. Сіденко, М. Толстой, П. Тутковський, Є. Черепанова, С. Шийка, М. Юрковський. Найменування географічних об’єктів зібрані у тематичних регіональних словниках І. Верхратського, Я. Рудницького, С. Грабця, Є. Черепанової, О. Данилюк, Т. Громко, В. Лучика, Т. Поляруш. Географічна апелятивна лексика була зафіксована у діалектних словниках або проаналізована при розгляді інших тематичних груп, зокрема у лексикологічних та лексикографічних працях Г. Аркушина, В. Ващенка, К. Глуховцевої, П. Гриценка, Б. Грінченка, Я. Закревської, П. Лисенка, М. Никончука, М. Онишкевича, Є. Тимченка, Л. Фроляк, В. Чабаненка, В. Шульгача та ін.

Мета нашого дослідження полягає в тому, щоб продемонструвати функціонування географічних термінів у східнослобожанських говірках Луганщини.

Виклад основного матеріалу. Однак українська діалектологія не має суцільного системного наукового опису та загальнонаціонального словника географічної термінології, оскільки матеріали аналізованої тематичної групи українського діалектного континууму зібрані й описані нерівномірно, що , передусім, можна сказати і про східнослобожанські говірки Луганщини. Рельєф Луганської області − хвиляста рівнина, що підвищується від долини Сіверського Дінця на північ і на південь. Результатом спостережень над географічною термінологією північної Луганщини є репертуар лексем, виявлений на її теренах на позначення рівнини. Це і загальновживані, і локально поширені феномени.

Отже, сема «рівнина» (загальне значення) в українських східнослобожанських говірках Луганщини маніфестована термінами: *вигон* (Бабич); *долина* (Сват, Лантрат); *луки* (Кам, Д-О); *оболон’* (Науг); *плошча* (Піщ, Павл), *плошчад’* (Тим), *плоскос’т’* (Сват), *плошчи*^{е}*на* (Оборот, Трет, Білокур, Білов, Павл, Кам, Піщ, Степ), *плашчи*^{е}*на* (Павл); *раўн’іна* (Ілліч), *р’іўнина* (Сват, Город, Сем, Мик, Калм, Бар, Зел, Мор, Терн, Білов), *р’іўнина* (Сич, Лантрат, Трет, Штор), *р’іўн’ава* (Мик, Троїцьке, Парн), *р’іўн’ава* (Кал), *р’іўн’а* (Бутк), *р’імнота* (Ілліч), *роўнина* (Свист, Пол), *роўн’іна* (Степ), *роўно* (Вільш); *степ* (Город, Калм). Зафіксовано й двослівні найменування: *роўне м’ісце* (Вільш), *гладка зе*^{и}*мл’а* (Бабич).

Основними географічними термінами на позначення рівнини в загальному значенні виступають утворення від прикметника *рівний* (псл. **orvьnъ* від і.-є. **reu* – широкий, просторий, відкритий, явний, пристрасний [4, с. 87]) з коренем ***рівн– (ровн-).*** Лексема *рівнина́* засвідчена багатьма відомими лексикографічними працями: «равнина, ровное мѣсто..» [Грінченко, IV, с. 23] на початку XX ст.; *рівнина́* «Досить велика ділянка земної поверхні без істотних западин та підвищень» [5, с. 549] у середині XX ст., *рівни́на* – велика ділянка земної поверхні без істотних западин та підвищень [4, с. 1224]) на початку XXI ст. Це значення лексеми *ровнина, ровніна* перекликається з рос. *ровнять* [3, с. 98], де спостерігаємо спорадичну зміну суфіксів ***-ин, -ін***. Порівняймо з іншими мовами: у білор. мові вживають *раунина*, у болг. і сербохор. − *равнина*, польск. − *równina*, чеш. і слов. *rovina*. Усі ці назви утворено суфіксом ***-ина.*** Однозвучні назви виявлено на індоєвроп. ґрунті: авест. *ravan* – “вільний простір”; лат. *rus, ruris* “земля”, “поле”, “сільська місцевість”, “село” [11, 321]. Щодо кінцевого наголосу у ГТ *рівнина́* учені констатують таке: це збереження праслов’янського стану, а наголос на суфіксальному ***-и́на*** – вторинне явище [9, с. 43]. За нашими спостереженнями, лексему *р’івни*^{і}*на* у східнослобожанських говірках Луганщини зафіксовано переважно в мовленні діалектоносіїв, що мають певну освіту, її функціонування є виявом впливу літературної мови на мову місцевого населення. Функціонує ця лексема переважно в мовленні молодшо-

го покоління, а представники старшого покоління мовців розуміють значення номена, але не використовують його, уживаючи лексему *рівнява.* У репертуарі репрезентантів семи є чимало фонетичних і словотворчих варіантів ГТ *рівнина,* вони представлені у народній географічній термінології Волині [7, с. 82], Кіровоградщини [2, с. 8], Рівненщини [16, с. 51], у Чернігівсько– Сумському Поліссі [15, с. 108], східностепових говірках центральної Донеччини [14, с. 74] та західноподільських говірках [13, с. 75]

Лексема *р'іўн'ава* відприкметникового походження, у ній вирізняємо корінь *р'іўн'*– та суфікс **-ав(а).** Утворення за такою моделлю є дуже давнім, але в сучасних слов'янських мовах номен *rovn'ava* не поширений. Українські деривати з суфіксом **-яв(а**) нечисленні, мають наголос на корені. Цей наголос є вторинним по відношенню до давнішого – на першому суфіксальному голосному. Первинність місця наголосу **-ава**, **(java)** на передостанньому складі пов'язана з самою фонетичною структурою суфікса, де наголошений склад, з походження довгий, інтонаційно характеризувався акутом. Пересунення наголосу в українських утвореннях на перший склад відбулося під впливом прикметника *рівний* [9, с. 45].

У говірках Рівненщини та у базовій основі окремих термінів зафіксовано спорадичну заміну приголосних *-вн*– на *-мн-*, тобто, зміну *рівн*– на *рімн-*: *рімнина* «рівнинна місцевість» [16, с. 52]. Таку ж зміну приголосних спостерігаємо і в східнослобожанських говірках Луганщини на прикладі географічного терміна *рімнóта*, який також зафіксований у західноподільських говірках [13, с. 74], де дослідниця фіксує семантично абсолютно співвідносні терміни *р'іўнота* і *р'імнота.*

Термін *р'іўнота* походить з давнішнього **rivьnota.* За формою *рівнота* – суфіксальне утворення за праслов'янською моделлю від прикметникового кореня *рівн*– та суфікса ***-ота***, який в основному використовують у словах з абстрактним значенням. Кінцевий наголос у цьому слові – збереження давнього, праслов'янського наголосу. Цей наголос притаманний утворенням із суфіксом ***-ота***, які мають абстрактне значення [9, с. 45]. Дериваційну активність основ *рівн-*, *ровн-*, *рімн-*, мотивовану зовнішньою домінантою «рівнинна місцевість», «рівнина», відзначено в ряді регіональних ономастичних досліджень [16, с. 52; 5, с. 15; 2, с. 8; 10, с. 247; 9, с. 43-46; 14, с. 73; 16, с. 51-52; 13, с. 75].

Для найменування рівнини в загальному значенні в деяких населених пунктах східнослобожанських говірок Луганщини використовують географічний термін *степ*, який не має загальноприйнятої етимології, проте функціонує в українській літературній мові в значенні «великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівний простір, у зоні сухого клімату» [4, с. 686]. Майже те саме відзначає Мурзаєв Е. М.: у літературній мові лексему *степ* вживають для позначення усіляких відкритих рівнинних слабкозасолених просторів великих розмірів (також пустель і напівпустель). [11, с. 367] . Припускають, що термін *степ* походить від східнослов'янського **сътепь* [5, с. 409], порівняння **стьпь* з лит. *stiẽpti, stiepiù* «тянутися, простиратися», латиськ. *stìept* «тянути, витягати» вважають недостовірним. Проте є імовірність, що нім. *steppe* «степ» запозичене з рос. Особливо цікаве англ. *Steppe* – також запозичене з рос. [7, с. 732]). Термін *степ* уживаний у тих населених пунктах, де немає чіткої номінації зазначеного географічного об'єкта. У діалектах української мови цей феномен займає великий ареал: півн.-поліс. *степ* «рівне поле, рівнина» [5, с. 210]; кіровогр. *степ* «рівнина» (в загальному значенні) [3, с. 186]), у східностепових говірках Центральної Донеччини *степ* «безліса рівнина, рівний великий простір» [14, с. 83], у західноподільських говірках *степ* «рівнина (в загальному значенні), місцевість, відкрита всім вітрам» [13, с. 76].

Значення «рівнина» (загальне значення) на території східнослобожанських говірок Луганщини мають назви: *площа*, *площадь*, *плоскость*, *площина*, *плащина.* Термін *площадь*, окрім названої, поширений ще й з диференційною семою «широка рівнина».

Для вираження релевантної ознаки рівнини (символічне перебування всієї поверхні на одній площині) вживають терміни з псл. основою **plosk*– «сплющений», що тотожне з ***плоский,*** який походить від **plāšktja* «рівний, плоский» [5, с. 452-453]. На українському просторі цю лексему зазвичай уживають зі значенням «який не має заглиблень і підвищень на поверхні; з рівною поверхнею» [5, с. 591]; пор.: *площина* «плоскість, рівнина» [6, с. 197]; псл. **ploskědь* «плоский» [7, с. 287]; *площина* «велика ділянка рівної поверхні землі, рівнина» [3, с. 594], *плоскость* «плоска передгірна спадаюча рівнина» [7, с. 441].

Очевидною в східнослобожанських говірках Луганщини є зміна кореня **площ / плащ** у термінах *площина*, *плащина*. Із незначними семантичними відтінками аналогічні географічні терміни побутують в інших регіонах України, пор. укр. діал. *плóскість* «рівне поле, рівнина»; *площáдка* «рівнина на підвищенні»; *площинá* «лісова поляна», «пологий берег річки» [15, с. 169]; *плóскість* «берег пологий, не крутий, тиха течія річки, рівнинна місцевість»; *плоскотня* «територія з рівнинним рельєфом»; *площа* «рівнина», «поле, підготовлене до обробітку»; *площина* «рівнина» [6, с. 73]. Термін *площина* в говірках Волині використовують з дещо іншим значенням: «місце на річці, куди вода носить пісок, мул»; *плоскість* «рівнина»; *площа* «частина певної території»; *площина* «рівнина на підвищенні», «заболочена низина» [3, с. 151-152]. Лексема *плошчад'*, що маніфестує в східностепових говірках Донеччини семему «майдан у центрі населеного пункту», розглядають як таку, що знаходить на периферії ЛСГ найменувань рівнинного рельєфу, тому що до її семантичної структури входять, з-поміж інших, диференційні ознаки: «рівнинність» та «географічний орієнтир» [14, с. 77]. Значення «рівнинна місцевість» на території Рівненщини мають назви *плóскість*, *площинá*. Невелику рівнинну поверхню, рівнину називають *площáдка.* [16, с. 50], Сему рівнина (загальне значення) у західноподільських говірках виражають лексеми *п|лошча, плошчи^е|на* [13, с. 75].

Репрезентантом семи рівнинина також виступає термін *до|лина* (псл. **dolъ* «низ, долина» [2, с. 89]), що походить з праслов'янського **dol-ina*, співвідносне з давньоруським *долина*, рос. *долина*; польським, рум. *dolina*, чеським *dolina*, серб. *долина*, франц., англ. *doline*, нім. *doline*. За формою *долина* – суфіксальне утворення, що складається з іменника *діл*– та спільнослов'янського суфікса **-ina.** Найпоширенішим значенням слова є «рівнина в неглибокій западині». Це значення є загальноукраїн-

ським [9, с. 37]. Лексема *долина*, на думку Т. О. Марусенко, має деякі специфічні риси говіркового вжитку і демонструє або звуження семантики, або її розширення [9, с. 37]. Напр., в українських говірках *долина* – «рівнина, укрита травою». Ці значення, хоч і близькі до основного, усе ж різняться від нього. У першому випадку відбулося семантичне звуження, у другому – розширення. [9, с. 37]. Саме таке явище ми спостерігаємо на прикладі східнослобожанських говірок Луганщини, де лексема *долина* як репрезентант ЛСГ РІВНИНА, окрім описуваного, має різні семантичні відтінки: «рівнина», «рівнина, укрита травою», «рівнина в низині», «рівнина біля річки», «рівнина в лісі», демонструючи явище семантичного синкретизму. Також, як зазначає Т. О. Марусенко, в одній і тій же місцевості слово може вживатися з двома, а то й трьома різними значеннями. Це ми можемо простежити на прикладі східнослобожанських говірок Луганщини. У селі Тернівка Марківського р-ну лексема *долина* зазвичай функціонує із значенням «рівнина в неглибокій западині» та «рівнина в низині». Порівняймо з іншими українськими діалектами: *долина* «рівнина в неглибокій западині» [9, с. 37], *долина* «рівнинна місцевість» [7, с. 45].

Наступним терміном на позначення «рівнина» є найменування *луки (*походить з праслов'янського **lǫka,* який має декілька диференційних сем в ЛСГ РІВНИНА: «рівнина, укрита травою», «рівнина в низині», «рівнина біля річки». Лексему *луки* розглядають як похідну від *лука*. На думку Т. О. Марусенко, «особливістю вживання слова *лука* є досить значне поширення форми множини замість однини». Таке явище спостережено в багатьох населених пунктах Кіровоградщини та Київщини, де на означення рівнини, порослої травою, уживають форма множини – *луки* [9, с. 41]. Не винятком є й східнослобожанські говірки Луганщини. Порівняймо з іншими мовами: польське *łąka* «рівнина над закрутом річки»; болг. *лъка* «рівнина»; лтс. *lanka* «низина; латв. *lanka* «подовгаста, низька рівнина». Порівняймо з іншими українськими діалектами: *лука* «рівнина, поросла травою», «рівнина в неглибокій западині», «рівнина в неглибокій западині» [9, с. 40].

Репрезентантом аналізованої ЛСГ назв є термін *оболонь,* утворений від псл. **bolonь* «трав'яниста низина», його розглядають як похідне від кореня – bol. Порівняно з іншими мовами: білор. *болона, болонь*, *абалона*, давньорус. *оболонье, болонь,* польськ. *bołonia, bołonie błon*, чеськ. *blana,* нижньолуц. *bołomje,* полаб. blůn, blůnə, blůně «оболоння», болг. *блана* [1, с. 224]. Звертаючись до терміна *bolonь* (*bolnje, obolnje*), М. Толстой зауважує, що основна маса східнослов'янських діалектів, у яких він поширений, зберігає стійку семантику слова, з незначними модифікаціями: *боло́нна, боло́нина, боло́нь, оболо́на, оболо́нина* «широке, відкрите рівне місце при селищі або в полі, поляна». Т. О. Марусенко зазначає, що давнішнім, первинним значенням цього слова повинно бути «низина біля річки, укрита травою», проте на українському ґрунті воно не зазнало великих семантичних перетворень, а тільки розширило своє значення. Про це свідчить функціонування лексеми в різних українських діалектах: у західноподільських говірках *болоня* «рівнина, укрита травою» [13, с. 241]; на Волині *оболоннє* «луг при березі річки», *оболонь* «мокра, заболочена низина»; у говорах Чернігівсько-Сумського Полісся термін *оболо́на* (*оболоння)* «низина біля річки», *боло́ння (боло́ннє, боло́ньє, боло́нья)* «мокра заболочена низина», *оболо́на (оболо́ння)* «низина, залита водою.

Лексема *вигон* у східнослобожанських говірках Луганщини, як і в західноподільських говорах та подільському говорі Кіровоградщини, має фонетичний варіант *вигін* і передає семантику «рівнина (загальне значення)», яке для неї не є основним (пор.: основне значення – «луг випасний») [13, с. 74].

Лексема *вигон* в українських східнослобожанських говірках як репрезентант ЛСГ РІВНИНА, окрім аналізованого значення, має сему «рівнина, укрита травою». Фонетичний варіант *вигін* частіше виступає зі значенням «рівнина на підвищенні».

Використання неодослівних утвореннь на позначення «рівнина» (загальне значення) *ровне місце, гладка земля,* ймовірно, пов'язане з тим, що географічна номенклатура не належить до частотної лексики української мови, а також із тим, що розвиток цивілізації призводить до зменшення важливості географічної лексики у повсякденному спілкуванні, а отже, до її забування, через що діалектоносії (у словниковому складі яких відсутня певна лексема) змушені вдаватись до описових конструкцій [14, с. 52].

Висновки. Отже, географічні терміни, які складають ЛСГ найменувань рівнинного рельєфу, містять інтегральну сему «рівнинність». Основною диференційною одиницею, за якою здійснюється протиставлення найменувань аналізованої групи, є «спосіб використання» географічного об'єкта. Функціонування аналізованих термінів свідчить про відсутність у мовленні діалектоносіїв усталеної системи однослівних найменувань.

Література

1. Білоус Л. В. Географічні апелятиви, похідні від верх– / верш-, діл– / дол– (на матеріалі говірок Вінниччини) / Л. В. Білоус. – 130 с.
2. Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) / Т. В. Громко / Відп. Ред. В. В. Лучик. – Кіровоград: РВЦ КДПУ, 2000. – 172 с.
3. Громко Т. В. Словник народних географічних термінів Кіровоградщини / Т. В. Громко, В. В. Лучик, Т. І. Поляруш. – К.; Кіровоград : РВГІЦ КДПУ, 1999. – 224 с.
4. Гулик О. Місцева орографічна та гідрографічна термінологія у мікротопонімії півночі Львівщини / О. Гулик // Вісник Львівського університету. − Львів : Вип. 46. − Ч. ІІ. − 2009. − С. 187-196
5. Данилюк О. К. Географічна термінологія Волині: дис. канд. філол. наук : 10. 02. 01 / О. К. Данилюк. – Луцьк, 2000. – 222 с.
6. Данилюк О. К. Словник народних географічних термінів Волині / О. К. Данилюк. – Луцьк: Надстир'я, 1997. – 108 с.
7. Данилюк О.К. Словник народної географічної термінології Волині / О. К. Данилюк. − Вид. друге, доповн. і виправл. − Луцьк : Вежа-Друк, 2013. − 148 с.
8. Лабунец Н. В. Русская географическая терминология в ситуации языкового контакта / Н. В. Лабунец. − Тюмень: Изд-во, ун-та, 2007. – 180 с.
9. Марусенко Т. О. Назви рівнин в українській мові / Т. О. Марусенко // Дослідження з мовознавства: зб. статей аспірантів і дисертантів / Ф. Т. Жилко. – К. : Наук. думка, 1962. – С. 29-48.
10. Марусенко Т. А. Материалы к словарю украинских географических апеллятивов (названия рельефов) / Т. А. Марусенко // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика) / В. В. Мартынов, Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1968. – С. 206-255.
11. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – М. : Мысль, 1984. – 653 с.

12. Полякова Е. Н. От «араины» до «яра». Русская народная географическая терминология Пермской области. − Пермь: Пермское кн. Изд-во, 1988. − 180 с.
13. Потапчук І. М. Народна географічна термінологія в західноподільських говірках / І. М. Потапчук: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 356 с.
14. Сіденко Н. П. Географічна апелятивна лексика східностепових говірок Центральної Донеччини / Надія Петрівна Сіденко: [Текст] десерт. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – Донецьк, 2003. – 261 с.
15. Черепанова Е. А. Народная географическая терминология Черниговско-Сумского Полесья / Е. А. Черепанова. – Сумы, 1984. – 274 с.
16. Шийка С. В. Народна географічна термінологія Ровенщини / С. В. Шийка: [Текст] десерт. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. – К., 2013 – 451 с.

Джерела:

1. ВТССУМ – Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ, Ірпінь. – Перун, 2005. –1728 с.
2. Грінченко – Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4 т. – К. : Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 495 с.; 1996. – Т. 2. – 588 с.; 1996. – Т. 3. – 516 с.; 1997. – Т. 4. – 616 с.
3. Даль – Даль В. И. Толковый сдловарь живого великорусского языка : В 4-х т. – М. : Русс. язык, 1990. – Т. 4.
4. ЕССУМ – Етимологічний словник української мови : [у 7 т.] / За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2012.
5. СУМ – Словник української мови : в 11 т. − Т. 1-11. К. : Наук. думка, 1970–1980.
6. Толстой Н. И. Славянская географическая терминология. Семасиологические этюды / Н. И. Толстой. – М. : Наука, 1969. – 260 с.
7. Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. / М. Фасмер; под. ред. и с предисл. Б. А. Ларина. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.

Список умовних скорочень назв населених пунктів

Город – с. Городище, Біловодський р-н; Сват – м. Сватове; Оборот – с.Оборотнівка, Сватівський р-н; Бар – с. Бараниківка, Біловодський р-н; Зел – с. Зелеківка, Біловодський р-н; Павл – с. Павлівка, Білокуракинський р-н; Піщ – с. Піщане, Старобільський р-н; Міст – с. Містки, Сватівський р-н; Терн – с. Тернівка, Марківський р-н; Лантрат – с. Лантратівка, Троїцький р-н; Трет – с. Третяківка, Біловодський р-н; Парн – с. Парневе, Біловодський р-н; Сич – с. Сичівка, Марківський р-н; Розсип – с. Розсипне Троїцький р-н; Бабич – с. Бабичеве, Троїцький р-н; Луб – с. Луб'янка, Білокуракінський р-н; Мик – с. Миколаївка, Попаснянський р-н; Нов – с. Новорозсош, Новопсковський р-н; Сем – с. Семикозівка Біловодський р-н; Науг – с. Наугольнівка, Сватівський р-н; Тим – с. Тимошино Білокуракінський р-н; Білокур – с. Білокуракине; Кам – с. Кам'янка Новопсковський р-н; Калм – с. Калмиковка мілоський р-н; Мор – с. Морозівка Міловський р-н; Білов – с. Біловодськ; Штор – с. Штормове Старобільський р-н; Бутк – с. Бутківка Старобільський р-н; Ілліч – с. Іллічівка Троїцький р-н; Свист – с. Свистунівка Сватівський р-н; Пол – с. Половинкине Старобільський р-н; Степ – с. Степове Марківський р-н; Вільш – с. Вільшани Троїцький р-н.

Слободян Е. В. Географические термины, обозначающие равнины в восточнослобожанских говорах Луганщины

Аннотация. Народная географическая терминология восточнослобожанских говоров Луганщины еще не была предметом специального изучения. В статье описаны народные географические термины, обозначающие равнины, и осуществлен семантический, этимологический, словообразовательный анализ терминов, выявленных в говорах Луганской области, в сравнении с украинским литературным языком и его диалектами.

Ключевые слова: народная географическая терминология (НГТ), лексическое значение, лексико-семантическая группа (ЛСГ), сема, интегральная сема, дифференциальная сема, семантический синкретизм.

Slobodyan O. Geographic terms to describe in plain shidnoslobozhanskyh dialects Lugansk

Summary. People geographical terminology dialects Luhansk has not been the subject of special study. The paper describes national geographic terms to describe plain with a general meaning, and semantic, etymological, derivational analysis terms found in dialects Luhansk region, in comparison with Ukrainian literary language and its dialects.

Key words: folk geographic terminology (FGT), lexical meaning, lexical-semantic group (LSG), Sam, Sam integral, differential same, semantic syncretism.

УДК 821. 161. 2: 82-31

Стецик Н. М.,
аспірант
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ХУДОЖНЄ НОВАТОРСТВО РОМАНУ ОСИПА ШПИТКА «ВИРІД»

Анотація. У статті проаналізовано художні особливості та ідейно-тематичне спрямування автобіографічного роману Осипа Шпитка «Вирід». Визначено стильові домінанти твору, які вирізняють його з-поміж інших модерністських текстів.

Ключові слова: автобіографічний роман, художня своєрідність, ідейно-тематичний зміст, екзистенціалізм, іронія.

Постановка проблеми. Осип Шпитко – талановитий західноукраїнський письменник кінця XIX – початку XX ст., ім'я якого мало відоме сучасному читачеві. Із різних причин творчість цього митця опинилася на периферії українського літературного процесу: художній доробок Осипа Шпитка майже не осмислений критикою, а більша частина його творів не видана й досі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поодинокі спроби дослідження життя і творчості письменника здійснені в розвідках Петра Карманського, Івана Лучука, Петра Ляшкевича. У них коротко висвітлено біографічні відомості про Осипа Шпитка та подано загальний огляд художнього доробку автора. Відтак не маємо цілісного уявлення про естетичну природу образного світу письменника, ідейне спрямування та художньо-стильові домінанти його творчості.

Формування мети статті. Мета статті полягає в аналізі художніх особливостей роману «Вирід» Осипа Шпитка, визначенні стильових домінант твору, що вирізняють його з-поміж інших художніх текстів української літератури початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Прижиттєва літературна критика зазвичай обережно обминала ексцентричну й контроверсійну постать Осипа Шпитка. Однією з причин такого дивного й не цілком зрозумілого ставлення тогочасних літературознавців до письменника та його творчості була, очевидно, скандальна й неординарна вдача самого Шпитка: він завжди принципово й категорично відстоював власні художньо-естетичні та світоглядно-філософські погляди й ідеї. Нерідко навіть найменші зауваження щодо своєрідності індивідуального творчого методу чи стилю митця видавалися йому необ'єктивними й викликали шалене обурення та спалахи гніву, про що пише в есе «Перший богеміст на галицькому ґрунті» сучасник письменника Петро Карманський: «[…] Наші дороги розійшлися з того приводу, що я в його знаменитих фейлетонах викреслював йому одну крапку над і, чого він за ніяку ціну не міг простити ні мені, ні взагалі всім «ідіотам з університетами». Наші граматики певно не знають, що їх химерність спричинила такий поважний «казус беллі» та що з їх вини мені дісталося на письмі стільки епітетів, до матерщини включно» [1, с. 39].

Осип Шпитко – плідний і продуктивний автор. Наприкінці XIX – на початку XX ст. твори цього письменника публікувалися в різних періодичних виданнях («Літературно-науковий вісник», «Комар», «Буковина», «MONITOR», «Дзвін», «Діло» та ін.) і водночас виходили окремими книгами. Зокрема, відомими свого часу були його сатиричні вірші (збірки «Новомодний співаник», «Хруніада», «Новомодні коляди»), ліричні поезії («Осінні квітки»), прозові твори (автобіографічний роман «Вирід», оповідання «Іван Підкова», «Дві нені», «Особлива крадіж», збірка «Дві новелки») та публіцистика (памфлети «Projekt na znizscsenije Rusi», «Опришок в реверенді: Правдива історія з бориславського пекла», фейлетони «Про сьвятихДамазия і Панкратия», «Листи з пекла: Анцихрист до Люципера»).

Чільне місце у художній спадщині Осипа Шпитка займає опублікований у 1901 році роман Вирід – «перший екзистенційний твір не лише на наших теренах, а й у Європі» [2, с. 13]. Він став своєрідним викликом усім естетичним канонам тогочасної української літератури і засвідчив якісно новий етап в історії розвитку українського письменства – початок творення літератури, вільної від будь-яких обмежень, традицій і канонів. Про це мова йтиме далі.

У «Вироді» Осип Шпитко вперше в українській літературі звернувся до забороненої на поч. XX ст. теми еротизму. Синкретизм глибоких екзистенційних мотивів та тонкої іронії, гумору, виразних елементів еротики й флірту – та стильова домінанта роману, що вирізняє його з-поміж інших модерністських текстів. Цим твором Осип Шпитко «заклав певні закономірності у розвиток української прози, бо навіть не хотячи його мимовільними послідовниками стали, для прикладу, такі сучасні прозаїки, як Ю. Покальчук та Ю. Винничук» [3, с. 127]. Тогочасна українська літературна критика, не будучи готовою до появи твору з цілком новим ідейно-тематичним змістом та неординарним, надзвичайно розкутим і легким художнім стилем, належним чином не оцінила роман, тому він не міг відіграти своєї ролі в українському літературному процесі.

У романі Осипа Шпитка простежується відхід від традицій літератури доби реалізму. Тут, зокрема,вже немає прикметних для реалістичного типу творчості прийомів детального відтворення об'єктивної картини дійсності, опису соціальних (чи морально-етичних) проблем і конфліктів, послідовного дотримання міметичних принципів (наслідувального відтворення дійсності), типізації та схематизації в зображенні героїв,натомість переважають нові засоби художнього мислення, властиві добі модернізму. У романі «Вирід» Осип Шпитко зосереджує увагу не на зовнішньому середовищі, як це спостерігалося в текстах

реалістичної літератури, а на зображенні внутрішньо-психологічного буття героя. Прикметно, що утворі вже простежуються окремі елементи естетики постмодернізму. Зокрема, чіткими й виразними є широковживані художні прийоми цього літературного напряму – гумор, іронія, самоіронія, пародія, бурлеск, почасти гра метафорами тощо.

«Вирід» – це автобіографічний роман-сповідь зі складною символікою та глибоким філософським підтекстом. Головною темою твору є духовне і моральне деградування особистості, відірваної від суспільства. У романі взаємодіють два просторово-часові виміри: дитячий, що пов'язаний, здебільшого, із перипетіями в сім'ї героя та сільським побутом; і дорослий – зображення постійних мандрів Луневича, його суцільного розгульства, пиятики, неунормованих сексуальних стосунків та безперервних пошуків самореалізації в різних галузях діяльності.

Назва роману має знаковий характер. Вона виведена з прізвиська головного героя – Романа Луневича і є деталлю-лейтмотивом, що наділена символічним значенням та виступає певним концептуальним кодом усього твору. Вирід – це той, що відродився від усіх, не такий, як інші, не сприймається більшістю через власні життєві принципи, які не збігаються із загальноприйнятими в суспільстві. «Інакшість» Луневича виявляється вже в ранньому дитинстві. За характером та структурою внутрішнього, психологічного буття він ніби не людська дитина, а виплід злих сил, «виродок», «відміна», «чортеня». «Смислообраз «відмінника» глибоко закорінений у релігійну і,загалом,у міфологічну свідомість». Згідно з народними віруваннями, «підмінними вважали дітей, яких ворожі сили підкинули породіллям, викрадаючи натомість їх немовлят» [4, с. 105]. Підмінним дітям властива незвична поведінка, особливі здібності, неординарна вдача та навіть специфічна зовнішність [5, 125–126].

Міфосемантика «відміни» постійно нав'язується свідомості Романа Луневича. Прізвисько «вирід» він отримав одразу ж після свого народження, однак серйозних причин, які б зумовили відверто негативне ставлення рідних до нього, автор у творі не наводить: *«Ще малим у колисці прозвали мене виродом, мабуть, через те, що я плакав і був, загалом, дуже непосидючий, так що покійний мій тато давав крейцері за те, щоб мене вколисати або забавити»* [6, с. 16]. Назва «вирід» для героя стає більш звичною й природною, ніж ім'я: *«мені швидко навкучилося здрібніле «Ромцю», я сам немов почував, що властивіша для мене назва – вирід. (...) Чому воно так було – сего не розумію»* [6, с. 17].

Подібний смислообраз зустрічаємо також і в новелі Леся Мартовича «Відміна» (1904). Він, зокрема,чітко виражений у постаті головного героя Микитки, який безпосередньо «скований метафізичними переживаннями концепту виродка» та «перебуває в повній і деспотичній його волі» [4, с. 106]. Адже життя хлопця, як і самого Луневича, є суцільним ланцюгом несамовитих дій та ексцентричних витівок, яким, схоже, немає меж. Їхній характер і внутрішній склад наскільки незвичайні й неординарні, що, власне, й справді аж примушують таки повірити в його не людську природу: *«Я не вірив у ніякі забобони, але тепер вірю, що він – відміна. Це дідько підміняв свою дитину»* [7, с. 143]. Загалом між романом Осипа Шпитка й новелою Леся Мартовича можна простежити чимало спільних рис. Очевидною, зокрема є ідейно-тематична спорідненість цих творів, що найбільшою мірою виявляється в образах головних героїв.

Органічним компонентом текстової структури роману «Вирід» є авторський хронотоп: у творі відбито чимало фактів, які мали місце в житті письменника, відтворено його поведінковий стереотип,що простежується в образі наратора й головного героя твору – Романа Луневича, реальним прототипом якого є сам Осип Шпитко. Образ головного героя роману можна ідентифікувати з письменником на підставі багатьох спільних рис,найприкметнішими серед яких є: ексцентрична манера поведінки, схильність до епатажних, скандальних витівок, зухвалих дій і вчинків, надзвичайно розкутий, авантюрний стиль життя. Тут чітко простежуємо синтез життєвого й творчого принципів Осипа Шпитка, що, власне, становить одну з визначальних рис художнього методу письменника. Життя і творчість митця були неподільними, вони органічно взаємодоповнювали одне одного. Часто історії, що відбувалися з автором, переливалися в літературні сюжети і навпаки – елементи з творів згодом,у тій чи іншій мірі, реалізовувалися в дійсності.

Подібна тенденція властива всьому модерністському дискурсові. Таку особливість влучно відзначив і простежив на долі російського символізму Владислав Ходасевич. Дослідник вважає, що принцип єдності життєвого й творчого методів був властивий багатьом письменникам початку ХХ століття. Свою думку науковець ілюструє низкою фактів і прикладів, зокрема й любовною історією Ніни Петровської (Ренати) з Валерієм Брюсовим та Андрієм Бєлим. Коли любовні емоції Валерія Брюсова були вичерпані, «його потягнуло до пера». Згодом пережита любовна історія лягла в основу його роману «Огненний Ангел». При цьому автор «придумав розв'язку і підписав «кінець» під історією Ренати раніше, ніж життєва колізія, що лягла в основу роману, розв'язалася в дійсності» [8, с. 15].

На думку вченого, символісти намагалися перетворити мистецтво в дійсність, а дійсність у мистецтво. «Життєві події, через наявність, хиткість ліній, якими для цих людей окреслювалася реальність, ніколи не переживалися як тільки і суто життєві; вони відразу ставали частиною внутрішнього світу і частиною творчості». І навпаки: «написане будь-ким ставало реальною, життєвою подією для всіх. Таким чином, і дійсність, і література творилися ніби загальними, часом ворогуючими, але і в ворожнечі поєднаними силами всіх, хто потрапив у це незвичне життя, у цей «символічний вимір» [8, с. 9]. Це виявляється у філософсько-естетичних засадах згаданого літературного напрямку, на визначенні його повсякденної життєвої поведінки.

Усе сказане «не було прикметним лишень для російського літературного простору. Подібна тенденція охопила все модерне літературно-мистецьке життя Європи цього періоду, позначене пошуками нових життєвих і художніх форм. Українська література не була в цьому плані винятком» [9, с. 24].

Отже, намагання письменників початку ХХ століття знайти спільний життєво-творчий метод було закономірною необхідністю в пошуках нової художньої форми. Осип Шпитко у своїй творчості (зокрема й у романі «Вирід») теж дотримувався цього важливого принципу.

В есе Петра Карманського «Перший богеміст на галицькому ґрунті» (з книжки «Українська Богема») описано немало контроверсійних епізодів з життя Осипа Шпитка. Їх ми знаходимо і в сюжеті роману «Вирід». Зокрема, зі спогадів Карманського дізнаємося, що в Бразилії письменник «творив з місцевих українських робітників анархістичну організацію «Чорної Маски» – для визволення України…» [1, с. 38]. У творі цей епізод відбитий цілком і повністю. Головний герой Луневич теж організовує таємні гурти «Товариство месників» і «Чорні маски»: *«І я затягнувся помалу в ряди оборонців гноблених та поневолених братів, став ширити соціальні ідеї (...).*

Я заходив до різнорідних домів, до різнорідних нір, приглядався всьому й усім; сонних, голодних дурнів намовляв просто до грабунку. «Іди, – говорив я не одному, – та кради, грабуй, бий – нехай їх усі чорти беруть! Не бійся ніякого гріха, бо його нема, так як нема Бога. Вони придумали собі такого Бога, аби його боялися всі ідіоти, такі, як ти. (...) Коли хочеш, то приходи тоді, а тоді… там, а там… на згромадження «Товариства месників»» [6, с. 69-70].

Спостерігаємо також і протилежне явище, коли епізоди, зображені в творі, в тій чи іншій мірі реалізовуються згодом у дійсності. За авторським задумом, головний герой твору Роман Луневич займається редагуванням Краківського часопису «Haslo», в якому головну для себе місію вбачає в завданні бути «оборонцем поневоленого люду»: *«Я (...) виїхав до Кракова, щоб обняти редакцію «Hasla» і, служачи справі люду, мати, передовсім, на оці власну справу народну»* [6, с. 73]. Цей момент із роману згодом переливається в життєву парадигму письменника. Названий часопис, вірогідно, можна ототожнювати зі серією статей, які Осип Шпитко видавав у Бразилії в 1920-х рр. під загальною назвою «Христос народів» (а роман «Вирід», нагадаємо, було написано ще в 1901 р.).

У романі діє експліцитний наратор, який використовується письменником для безпосередньої репрезентації власного світогляду. Така наративна стратегія «подає подію як виражальний засіб характеру персонажа» [10, с. 406] і дозволяє розкрити внутрішній, психологічний стан героя. Використовуючи прийом першоособового оповідача, Осип Шпитко передає цілісне злиття наратора-споглядача і споглядуваного. Навколишня дійсність у романі відтворюється насамперед через суб'єктивне сприйняття головного героя, проходить через його свідомість, забарвлюється його психологічним станом у різноманітних, іноді складних і напружених, життєвих епізодах.

Новим у творі є суперечливий і багатогранний образ головного героя Романа Луневича. В ньому простежуємо постмодерний тип героя-авантюрника. З одного боку, це ексцентричний і надзвичайно амбітний Дон-Жуан, що веде богемний, розпусний спосіб життя: *«(...) закохаюся в неї, по самі вуха закохаюся і – буду ссати райські солодощі до безміру, до одуру, просто до одуру!.. А там – Бог із нею!.. Пощо мені кидається в очі? Пощо виказує стільки тепла, ніжності, серця? Пощо?.. (...)Що я винен, що дивлячись на неї, я мимовільно перекидаюсь думками в ту далеку минувшину і бачу перед собою мого першого херувима, мою першу любку, дорогу Естеру, моє щастя, мій рай, моє життя, моє небо?.. (...)Чому б мені не бути раз щасливим?.. Коли що й станеться, то вони самі собі повинні приписати вину. Псові не можна ніколи вірити!..»* [6, с. 101-102]. Своєю надмірно розкутою манерою поведінки він демонструє несприйняття законів суспільної моралі; все, що традиційно вважається правильним, звичним і нормальним, для нього є категорично неприйнятним, чужим і ворожим. Луневич – типовий ловелас, нічим не обмежений у своїх бажаннях (у першу чергу тілесних). Він є досвідченим «звідником чужих жінок», який, «потішаючи нещасних», ніякої відповідальності, а злочину тим більше, в цьому не вбачає: *«Страшна злість обгорнула мене. Замордувати хоче її й мене… За що ж мене? Що я йому зробив злого? За те, що я любив його жінку?.. А хіба я ходив за нею? Хіба я намовляв її до сього, уживав яких підступів, нечесних способів, аби її «звести»? Вона сама, сама до мене прибігала, сама мене полюбила і за все те, що сталось, я не міг брати на себе ніякої відповідальности. Я чув себе цілком невинним і чистим у сій справі (...). Я не міг опертися, просто мусів задоволити нещасливу жінку, що мала право любити і бути любленою»* [6, с. 31]. Подібно до Дон Кіхота, головний герой завжди шукає пригоді нових яскравих вражень,бо лише в такий спосіб може існувати. Постійна тяга до змін і всього незвіданого, що, схоже, була закладена в ньому генетично, стає визначальним чинником у формуванні його неординарної та контроверсійної особистості: *«Не знаю, що мене тягло за одно до якихось вищих діл, знаю, натомість, лиш те, що всяке тихе,сільське життя не для мене, не селі я б швидко стуманів, з ідіотів»*[6, с. 79]. Вміння пристосовуватися до нового суспільного середовища й незвичних, екстремальних умов життя є головною рисою Луневичевої вдачі. З іншого боку, Роман Луневич – складна екзистенційна особистість:він самотній, замкнутий, розчарований в життєвих ідеалах і цілком занурений лише у власні думки, почуття й переживання. Герой належить до того типу складних і неординарних особистостей, яких суспільні правила й закони не змінюють, а лише ламають і нівечать: *«В міру зросту буків, прізвиськ та прокльонів я, замість поправитись, ставав ще гіршим, потайнішим, вправлявся ліпше в ошукуванню, в брехні, набирав якогось незрозумілого мені гарту і байдужости на все»* [6, с. 17].

Роман Луневич ще з дитячих літ не піддавався «*примусам із гори*», зокрема, й шкільної дисципліни та схоластичних методів навчання: *«Всякий примус із гори був для мене чимось страшним, я його ненавидів цілим моїм «я», лютився навіть тоді, коли мене заставляли співати»* [6, с. 18]. Герой пройнятий екзистенційним бунтом проти заборон. Уже тоді він усвідомлював, що будь-які «примуси» можуть стати на заваді здійснення мрій *«про цілковиту волю, про повну і нічим необмежену вільність розпоряджування своєю особою»* [6, с. 17]. Його зухвалі скандальні витівки та досить дивна й неординарна манера поведінки нерідко викликали нерозуміння, подив і сміх серед однолітків.

Образи другорядних персонажів Осип Шпитко змальовує схематично й одноплановo, без тонких психологічних характеристик. Письменник обмежується лише загальними портретними рисами та акцентує здебільшого увагу не на зображенні чи описі дійових осіб, а на вираженні особливого, подеколи іронічного, ставлення до них героя-оповідача. Зазвичай такими персонажами в романі виступають екзальтовані коханки Луневича, зустрічі з якими стають невід'ємним змістово-композиційним еле-

ментом твору: кожна любовна інтрига головного героя органічно доповнює ланцюг яскравих і феєричних епізодів, що послідовно один за одним охоплюють його життя – закінчення одних стосунків неодмінно зумовлює початок інших. Другорядні образи в романі виконують лише роль своєрідного тла або фону, на якому всебічно висвітлюється складний внутрішній світ героя-оповідача.

Прикметними рисами художнього методу Осипа Шпитка є іронія, метафоризація та сарказм. Більшість персонажів твору зображено в пародійно-гумористичному чи навіть бурлескно-іронічному тоні. Загалом же майже кожний епізод у романі пройнятий глузуванням і сарказмом, які зчаста набувають карикатурного перебільшення. Дається взнаки, отже, тонкість і легкість іронічного стилю письменника, дотепність і гострослів'я. Ще однією особливістю художнього методу Осипа Шпитка є тонке відчуття гумору в описах персонажів. Наприклад, при характеристиці Луневичем своєї «пристаркуватої» дружини Богуміли він після слів пошани, начебто незначною негативною рисою називає її найголовніший недолік: *«Або й вона сама, Богуміла… Господи! Така то свята, така добра – лиш одну-одніську хибу відкрив я у неї перед шлюбом: була бридка!»* [6, с. 81].

В описах інтимних картин Осип Шпитко використовує прийоми метафоризації, символізації, алюзій та натяку: *«Надя врешті, се дівчина, що має всі потрібні умови на женщину, а з того виходить таке, що не любити її усіма змислами, лиш деякими – було б просто моральним переступництвом супроти моральних законів… Вкінці до чорта! Не зірву я сього пуплішка – то прийде другий, очевидно розумніший від мене – і зірве він. Чому ж би я не мав бути тим розумнішим і тим хвилевим щасливим, що упокоївся солодощами її чару? Чому? Хіба я не маю таких самих прав, як і інші люди? (…)»* [6, с. 108].

Досить помітно названі прийоми виражені також і в наступному фрагменті тексту: *«Я гадав, що одурію, мукам не було кінця. Мені жаль було сього чудового пуплішка. Серце рвалось, кров грала в жилах звичайно, по-давньому, а я завше трясся, мов від лихорадки, на вид гарної жінки, особливо в хвилі, коли чув її гарячий віддих, теплоту її ніжного тіла, коли електрична струя прошибала мене й її... Не дивниця, що і при Наді я розігрівся, о, дуже розігрівся. Я вже гострив кігті, скалив зуби, мов той кровожерний тигр і лагодився одним скоком на мою жертву.»* [6, с. 114].

У романі Осипа Шпитка чітко простежуються зародки філософії екзистенціалізму. Особливо виразними постають такі екзистенціальні модуси, як: відчуження, самотність, відчай, вибір, абсурд людського буття. Крізь їхню призму й розгортається сюжетно-композиційна канва «Вироду». Традиційно появу й розвиток екзистенціалізму в українській літературі дослідники пов'язують з іменем Валер'яна Підмогильного, творча діяльність якого припадає на 20-ті рр. XX ст. Згідно з думкою науковців, він є одним із зачинателів цього напряму та водночас найяскравішим його представником [11, с. 220]. Однак важко однозначно й беззастережно погодитися з подібним твердженням. Адже творча активність основоположника української інтелектуальної прози розгорнулася значно пізніше, ніж був створений роман «Вирід» Осипа Шпитка.

Валер'янові Підмогильному, безсумнівно, вдалося створити високохудожні зразки прози з екзистенціальної проблематики. У його творах втілені ключові екзистенціальні мотиви: абсурдність людського існування, ірраціоналізм навколишнього світу, страх перед майбутнім, самотність, відчуженість, пошук сенсу буття. Однак предтечею українського екзистенціалізму є, безперечно, роман «Вирід» Осипа Шпитка.

Найвиразніше в сюжеті роману «Вирід» прочитується мотив відчуження, який виявляється в екзистенційному стражданні і є своєрідним привілеєм свідомості, що стає домінантою характеротворення Романа Луневича. Він гостро відчуває свою непотрібність і недоречність власного існування: *«Мені здавалося тоді вже, що нема правди на світі, що мене б'ють задармо, що мене ніхто не любить, що я нікому не потрібний, що… я справді якийсь не такий, як інші діти, що я – вирід»* [6, с. 17]. Основною прерогативою екзистенційних рефлексій героя є відраза до себе: *«До чого я здібний? До всього на світі, значиться: можу обіжати людей, бити невинних, визискувати, грабувати, красти, а навіть мордувати. (…) З того виходить таке, що нема нічого вже підлішого від мене, або, сказавши іншими словами: я є найпідлішою людиною…, ні, навіть не людиною, лиш найпідлішим і найбруднішим сотворінням під сонцем»* [6, с. 103]. Луневич намагається протистояти суспільству, ворожому, «іншому», недосконалому, яке нав'язує йому свою волю, мораль, інтереси й ідеали. Він доходить висновку, що саме суспільство є справжньою причиною трагічної невлаштованості його життя, адже воно, не зрозумівши й не сприйнявши його належно, відкинуло від себе і цим спричинилося до всіх його моральних падінь.

У постаті Романа Луневича простежується глибока екзистенційна особистість, для якої все можливо, все дозволено, позаяк усе однаково не має сенсу: існування – це «буття для смерті» як єдиної мети життя. Тому, за авторським задумом, герой шукає свого продовження в самогубстві.

Висновки. Отже, автобіографічний роман «Вирід» Осипа Шпитка є новаторським і самобутнім явищем української художньої літератури. Цим твором започатковано нові тенденції в українському письменстві – звернення до заборонених тем, поєднання глибоких екзистенційних мотивів та тонкої іронії, гумору, виразних елементів еротики й флірту.

Подальші перспективні напрями аналізу пов'язані з дослідженням типологічної спорідненості роману Осипа Шпитка «Вирід» та новели Леся Мартовича «Відміна».

Література:

1. Карманський П. Українська Богема / Петро Карманський. – Львів: Олір, 1996. – 144 с.
2. Ляшкевич П. Житіє Осипа Шпитка (Легенда. Біографія. Творчість) / П. Ляшкевич // Шпитко О. Вирід. – Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2000. – Вип. 5. – С. 5-14.
3. Лучук І. Правдивий богеміст української літератури / І. Лучук // Шпитко О. Вирід. – Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2000. – Вип. 5. – С. 126-127.
4. Піхманець Р. Халамидник і забіяка: психологічне підґрунтя художньої думки Леся Мартовича / Р. Піхманець // Дзвін. – 2011. – № 2. – С. 101-131.
5. Гнатюк В. Нарис української міфології / В. Гнатюк. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. – 264 с.

6. Шпитко О. Вирід. / Осип Шпитко. – Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2000. – Вип. 5. – 128 с.
7. Мартович Л. Твори / Лесь Мартович. – К. : Державне вид-во художньої літератури, 1954. – 484 с.
8. Ходасевич В. Ф. Некрополь: Воспоминания / В. Ф. Ходасевич. – М. : Советский писатель Олимп, 1991. – 192 с.
9. Піхманець Р. Листи Василя Стефаника як джерело вивчення його життя і творчості / Роман Піхманець // Парадигма. Вип. 2: ювілейний збірник на пошану Любомира Сеника. – Львів, 2004. – С. 191-228.
10. Луцак С. Наративна стратегія малої прози Леся Мартовича та Івана Франка / Світлана Луцак // «Покутська трійця» в загальноукраїнському літературному процесі кінця XIX – початку XX століття. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 406-417.
11. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 752 с.

Стецик Н. Н. Художественное новаторство романа Осипа Шпытко «Вырод»

Аннотация. В статье проанализированы художественные особенности и идейно-тематическое направление автобиографического романа Осипа Шпытко «Вырод». Установлены стилевые доминанты романа, которые выделяют его среди других модернистских текстов.

Ключевые слова: автобиографический роман, художественное своеобразие, идейно-тематическое содержание, экзистенциализм, ирония.

Stetsyk N. Artistic innovation of the novel by Osip Shpytko «Vyrid»

Summary. The article analyzes the artistic features and ideological and thematic orientation of «Vyrid» – autobiographical novel by Osip Shpytko. Determined the dominant style of the work that distinguishes, it from other modernist texts. It was established that the novel is innovative and original artistic phenomenon in Ukrainian literature beginning of the 20th century.

Key words: autobiographical novel, artistic originality, ideological and thematic content, existentialism, irony.

УДК 821.161

Тузков С. А.,
доктор филологических наук,
профессор кафедры русской филологии и перевода
Мариупольского государственного университета

ПОД ЗНАКОМ «DEJA VU»: ЗАМЕТКИ НА ПОЛЯХ РОМАНА Ф. ДОСТОЕВСКОГО «БЕСЫ»

Аннотация. Анализ романа Ф. Достоевского «Бесы» осуществляется сквозь призму оппозиции «Н. Ставрогин – П. Верховенский», которая ретроспективно отражает ситуацию борьбы добра и зла в современном мире. Подчёркивается, что решающее значение в их противостоянии приобретают ироническое мироощущение первого и цинизм второго.

Ключевые слова: оппозиция, борьба добра и зла, ирония, цинизм, ересь.

Постановка проблемы. Антинигилистический роман Ф. Достоевского «Бесы» (1870–1872) современниками писателя воспринимался как «пасквиль на революцию», карикатурный отклик на злободневную реальность, но он оказался долговременным пророчеством «ужаса диктата идеи над живой жизнью» [1, с. 199]. Сначала в России, а затем и вне России – в Италии, Германии, Китае, на Кубе, в Камбодже вплоть до современного терроризма. В этом ряду не последнее место занимает революционно-реставрационный переворот конца 1980-х – начала 1990-х гг. (а затем – начала XXI века), как в России, так и в странах, отпочковавшихся от бывшего Советского Союза.

Но, если у Ф. Достоевского «бесы», одержимые идеей социального переустройства, ещё только рвутся к власти; то «бесы» XX–XXI вв., придя к власти, создают новое общество социального неравенства.[1.] Удивляет, что писатель, подобно гениальному шахматисту, в своём романе далеко просчитал ходы развития социальных идей и процессов.[2.] По логике Ф. Достоевского, научно-технический прогресс сопровождается духовно-нравственным распадом, создавая предпосылки лишь для внешне независимого существования и материального процветания людей, но не для преображения их внутреннего мира, «не просветляет духовно-психологическое ядро «свободной» личности, где коренятся властолюбие, зависть, тщеславие» [2, с. 236]. Отсюда – спиралеобразное движение во времени нигилистического беснования последователей С. Нечаева – П. Верховенского, не способных понять «социально-интеллектуальные» проявления жизни, но легко осваивающих своим «маленьким умом» технику «реалистического» использования слабостей человеческой натуры (сентиментальности, чинопочитания, боязни собственного мнения etc.) для достижения властолюбивых целей. Современные «бесы-верховенские», «лакеи мысли» с придавленным до желчи самолюбием и заносчивой гордостью, не в состоянии понять, что безмерное и бесконечное так же необходимо человеку, как и та малая планета, на которой он обитает (любимая мысль А. де Сент-Экзюпери). Их высшей целью становится – говоря словами Ф. Достоевского – «жрать, да спать, да гадить, да сидеть на мягком».

В духовном облике современных «бесов», по остроумному замечанию В.Вахрушева, гротескно соединяются черты шута-комика (Хрущев), носителя чёрного юмора (Сталин) и беспощадного тирана-садиста, заранее предвкушающего свою радость при виде унижений и гибели миллионов людей (Ленин): «В этом типе предугадан и сконцентрирован, изображён тип такого человека, который легко приспособляется к существованию в любой социально-политической системе, легко меняет свои политические убеждения, если это ему выгодно. Это носитель, если угодно, идеи полной политической безыдейности, прикрываемой демагогией» [3, с. 250]. И что поразительно – из всех общественных движений вымывается наиболее совестливая, интеллигентная часть; а торжествуют те, кто нагл, развязен и лишён соображений порядочности, – циники и прагматики, безошибочно узнаваемые в каждом своём шаге: «бесы-верховенские». То же самое и вне политики – все друг друга изобличают, поощряют доносчиков и почти никто не смотрится в зеркало (разве только для самолюбования): «Своя правда есть у каждого – равно как в каждом сидят ложь и зло. Нельзя изгнать вовсе зло из мира, но можно в каждом человеке его потеснить …» [4, с. 3].

«Потеснить зло» – именно такой, на все времена, нам представляется жизненная позиция порядочного человека… Скрытой интригой романа Ф. Достоевского «Бесы» является противостояние П. Верховенского и Н. Ставрогина: «Широкомасштабная провокация Петра Степановича, предполагавшая убийство Шатова и самоубийство Кириллова, имела <…> конечную цель: обрести союзника, соучастника и соруководителя смуты в лице Ставрогина» [5, с. 203]. **Цель нашей статьи** – обозначить основные вехи этого противостояния, ретроспективно отражающего ситуацию борьбы добра и зла в современном мире.

Изложение основного материала. Н. Ставрогин и П. Верховенский – в соответствии с авторским замыслом – сосуществуют в едином символическом поле, но на различных его смысловых полюсах (красоты и уродства, света и тьмы, Христа и Антихриста), о чём свидетельствует и этимология их фамилий: распятию на кресте (Ставрогин от греч. *стаурос* – Т-образный крест), душевному и физическому страданию противопоставляется стремление верховодить, всюду быть первым. Отсюда – неизбежные библейские аллюзии в литературоведческих работах, посвящённых интерпретации романа Ф. Достоевского. «Главный бес» – П. Верховенский – естественно, чаще всего ассоциируется с образом Антихриста, тем более, что он открывает парадигму «бесов» (Ф. Дзержинский, В. Менжинский, А. Вышинский) и «бесенят» (В. Жириновский, В. Яворивский) XX–XXI веков. Особое значение

при этом приобретает, на первый взгляд, казалось бы, случайная деталь: между прочим, выясняется, что П. Верховенский, вероятнее всего, сын не Степана Трофимовича, а безымянного поляка, которым однажды увлеклась его мать [6, с. 309]. Но тогда расцветшее в России «бесовство» становится не порождением, а извращением русского либерального идеализма; его истоки – в западном материализме (в 1871 году, когда в каждом номере журнала «Русский Вестник» по частям печатались «Бесы» Ф. Достоевского, была провозглашена Парижская Коммуна).

Ставрогин, примыкающий к онегинско-печоринскому типу личности, появляется на страницах романа в ореоле тайны и уходит неразгаданным, если – разумеется – оставить «незамеченной» не вошедшую в основной текст романа главу «У Тихона». Поэтому многие исследователи видят в Ставрогине оборотня, скрывающегося под масками Христа и Антихриста: «Принадлежа то свету, то тьме, Ставрогин каждым персонажем воспринимается единовременно в обоих полюсах …» [7, с. 133]. Если одной из ипостасей Ставрогина является Христос, а другой – Антихрист, то становятся понятны его «инфернальность» и иррациональная пассивность, которая особенно заметна на фоне чрезвычайной, «бесовской» активности П. Верховенского.

В романе (и в главе «У Тихона») упоминаются лишь немногочисленные поступки Ставрогина:

отказ от блестящей карьеры: «… *как-то безумно и вдруг закутил.., связался с каким-то огребьем петербургского населения*…» [4, с.60-61];

совращение Матрёши: именно совращение, а не насилие – Ставрогин добивается, чтобы десятилетняя девочка сама его ласкала [6, с. 666-671];

женитьба на полубезумной калеке Марье Лебядкиной: «*Безобразнее нельзя было вообразить ничего*…» [6, с. 672];

изощрённое издевательство над жителями губернского города: любившего повторять, что его «не проведут за нос», Гаганова однажды в клубе «*неожиданно, но крепко ухватил за нос двумя пальцами и успел протянуть за собою по зале два-три шага*»; при всех поцеловал хорошенькую жену Липутина в губы, «*раза три, в полную сласть*»; вместо того, чтобы прошептать на ухо губернатору какой-то секрет, «*вдруг прихватил зубами и довольно крепко стиснул в них верхнюю часть его уха* …» [6, с. 65-71];

«создание» энтузиастов, поражённых моноидеей (Шатов, Кириллов, П. Верховенский);

исповедальное письмо и самоубийство.

Все они, казалось бы, противоречат здравому смыслу и – на первый взгляд – свидетельствуют в пользу его болезни. Версия – всё объясняющая и всех устраивающая (Чацкий, Онегин, Печорин).

Ставрогин – асоциален: он понимает абсурдность обывательских принципов, которые служат залогом существования общества и, не принимая его ценностей, пренебрегает принятыми нормами, моралью и мнениями, презирает человеческую глупость и – как следствие – стадность! Разумеется, не придерживаясь общепринятых норм поведения, Ставрогин разрушает (губит) не только свою жизнь, но и жизни близких ему (любящих его) людей – матери, Лизы, Шатова, Кириллова … Однако сознательно он занимается только саморазрушением, чему в немалой степени способствуют его раздвоенность и предельное равнодушие (Ф. Ницше: «Кто не умеет найти пути к своему идеалу, тот ведёт более безрассудную и наглую жизнь, чем человек без всякого идеала»): тех, кто по той или иной причине попадает в круг его губительного воздействия (Марья Лебядкина, Лиза, Шатов, Кириллов …), он по-своему – скорее пассивно, чем активно – даже пытается спасти, освободив от своего на них влияния.

Привычка к «противочувствованиям» превращает его «духовные поиски» в бесконечную (их бессмысленность и безрезультативность очевидны!) цепь, состоящую из звеньев преступлений. «Срывы» Ставрогина носят скорее экспериментальный, чем стихийный характер – испытывают давление «рассудочного ножа» – но ни аргументами «за», ни доказательствами «против» не убеждают его в существовании Бога, а значит «не вовлекают сердце в органическую область совести, покаяния и любви» [2, с. 244]. Из героев романа Ф. Достоевского, пожалуй, только он естественно вписывается в ситуацию современного мира, в котором, если воспользоваться известными словами Ф. Ницше, Бог умер: «Чтобы сделать соус из зайца, нужен заяц; чтобы уверовать в Бога, нужен Бог» [6, с. 259].

Думается, наиболее точную оценку Ставрогину – из всех известных нам – даёт Т. Касаткина: «Ставрогин – высший тип ироника у Достоевского, да и, наверное, во всей мировой литературе» [8, с. 71]. Эта мысль для нас имеет большое значение ещё и потому, что в своей работе Т. Касаткина сравнивает и противопоставляет иронию и цинизм как два различных типа эмоционально-ценностной ориентации [8, с. 69-71].

Интересующая нас оппозиция «Ставрогин – П. Верховенский» как раз и отражает это противопоставление. Если Ставрогин олицетворяет «дух иронии», то П. Верховенский – классический пример циника. Доминирование иронического начала в образе Ставрогина, а циничного – в образе П. Верховенского объясняет не только, почему П. Верховенский так настойчиво добивается расположения Ставрогина, но и причину их разрыва: «Цинизм с большой яростью разрушающий все прочие системы ценностей <…> максимально использует иронию именно как реакцию на иную эмоционально-ценностную ориентацию. Однако с тем большей энергией цинизм защищает от иронии свою последнюю ценность – собственное «я» циника, окутанное сентиментальностью…» [8, с. 70], в то время как для ироника «нет ни одной нравственной ценности, даже ценности собственного «я» [8, с. 71]. Именно в отношении к самому себе (для П. Верховенского собственное «я» – высшая ценность; для Ставрогина собственное «я» не имеет никакой ценности) – ключевое отличие главных героев романа Ф. Достоевского. Реплика Ставрогина в письме к Даше, объясняющая его отказ принять предложение П. Верховенского возглавить смуту: «… *я не мог быть тут товарищем, ибо не разделял ничего. А для смеху, со злобы, тоже не мог, и не потому, чтобы боялся смешного, – я смешного не могу испугаться, – а потому, что всё-таки имею привычки порядочного человека и мне мерзило*» [6, с. 649], – парадоксальным образом лишь усиливает это впечатление.

Комментируя поступки Ставрогина, Т. Касаткина акцентирует внимание на том, что для ироника жизнь – игра («насмешливая жизнь») [8, с. 72-79]. «Асоциальные» поступки Ставрогина – всего лишь игра, испытание самого себя, своих сил … Основные события романа происходят после послед-

него приезда Ставрогина в губернский город, – к этому времени он уже закончил все свои «опыты», всё о себе понял: «*Я знаю, что мне надо бы убить себя, смести себя с земли как подлое насекомое; но я боюсь самоубийства, ибо боюсь показать великодушие. Я знаю, что это будет ещё обман, – последний обман в бесконечном ряду обманов…*» [6, с. 649] и принял решение относительно своего будущего: «*… я, как Герцен, записался в граждане кантона Ури, и этого никто не знает. Там я уже купил маленький дом. У меня ещё есть двенадцать тысяч рублей; мы поедем, и будем там жить вечно. Я не хочу никогда никуда выезжать*» [6, с. 648].

Возникают вопросы:

Зачем Ставрогин, прежде чем навсегда уехать из России, приезжает в родной город?

Почему он пытается спасти всех тех – Марью Лебядкину, Лизу, Шатова, Кириллова, – чьими судьбами равнодушно «играл» в течение последних пяти лет?

И, наконец, что заставляет его совершить самоубийство?

В каноническом тексте романа Ф. Достоевского они не имеют ответов: «Ставрогин появляется в романе в ореоле тайны и уходит неразгаданным» [7, с. 133]. Отсюда – сложившееся в современном литературоведении восприятие образа Ставрогина как «русского Гамлета» или сфинкса («загадка Ставрогина»). Ответы на эти вопросы несложно найти в главе «У Тихона», которая – как указывалось выше – не вошла в окончательную редакцию романа, что не мешает нам учитывать её содержание при анализе образа Ставрогина: диалог святого и грешника; верующего в Бога и еретика, наряду с самохарактеристикой героя (записки Ставрогина), многое проясняет в его мироощущении. При расставании со Ставрогиным Тихон впадает в транс: «*Я вижу как наяву, – воскликнул Тихон проницающим душу голосом и с выражением сильнейшей горести, – что никогда вы, бедный, погибший юноша, не стояли так близко к самому ужасному преступлению, как в сию минуту!*» [6, с. 683-684].

Преступление, о котором говорит Тихон – самоубийство. И Ставрогин, несомненно, понимает это: «*Ставрогин даже задрожал от гнева и почти от испуга: «Проклятый психолог!» – оборвал он вдруг в бешенстве и, не оглядываясь, вышел из кельи*» [6, с. 684]. Единственный раз на протяжении всего повествования мы видит, что Ставрогин способен испытывать сильное чувство. И это чувство – бешенство! Всё дело в том, что он больше не уверен в себе: «демон иронии» посмеялся над ироником, внушив ему страсть к Лизе. Ніколас до последнего момента не признаётся даже себе в том, что Лиза, любовь к ней, привнесла в его жизнь незнакомое ему до сих пор ощущение смысла существования (а ведь именно его он так долго и безрезультатно искал!), – по инерции он продолжает «играть».

Смерть Лизы обесценивает существование Ставрогина настолько, что делает невозможным осуществление задуманного ранее бегства из России, жизнь отшельника, и, напротив, возможным ранее для него невозможное – покончить жизнь самоубийством!

В отличие от Ставрогина, П. Верховенский абсолютно предсказуем и поэтому не интересен. Цинично используя людей, которых он не уважает, но пользуется их услугами для достижения собственной цели, П. Верховенский пытается и Ставрогина «приручить», предлагая ему сыграть главную роль Ивана-Царевича (по сути – самозванца) в предстоящей смуте. Привычка манипулировать людьми развивает у П. Верховенского завышенную самооценку, поэтому отказ Ставрогина воспринимается им как минутная блажь. Он до конца не хочет поверить в то, что Ставрогин не станет играть по его правилам, в его игру: «*Поймите же, что ваш счёт теперь слишком велик, и не могу же я от вас отказаться! Нет на земле иного, как вы! Я вас с заграницы выдумал; выдумал, на вас же глядя. Если бы не глядел я на вас из угла, не пришло бы мне ничего в голову*!..» [6, с. 413]. Близорукость П. Верховенского – следствие его одержимости «бесами», несущими соблазн эгоцентризма, воли к господству себе подобными, способности преступать выработанные людьми моральные заповеди. Для него растление других – средство компенсации собственной неполноценности. Нигде не взять П. Верховенскому того, чем при всех своих недостатках и при своей инфантильности наделён Ставрогин, – внутренней свободы.

Ф. Достоевский проницательно заметил, что «бесы-верховенские» своих врагов, среди которых нередко оказывались и бывшие друзья, «*… от неуменья вести дело, ужасно любят обвинять в шпионстве*» [6, с. 251]. Любопытно, но Ставрогина буквально боготворят все те, кого он «создал» – Марья Лебядкина, Шатов, Кириллов, наконец, тот же П. Верховенский… (Ставрогин – Шатову: «*… вы, кажется, смотрите на меня как на какое-то солнце, а на себя как на какую-то букашку сравнительно со мной*») [6, с. 250]. При этом Ставрогин не то что не ценит, а даже тяготится таким к себе отношением этих людей. А П. Верховенскому, напротив, при всём желании, не удаётся добиться подобного поклонения: «наши» (Виргинский, Липутин, Шигалев, Лямшин, Толкаченко) постоянно отстаивают своё «право свободы … движений». Чтобы добиться повиновения, П. Верховенскому приходится постоянно прибегать к ухищрениям и уловкам. Даже вопрос об убийстве Шатова среди «наших» вызывает разногласия, вплоть до того, что Шигалев, «*единственно потому, что всё это дело, с начала до конца, буквально противоречит*» его программе, отказывается принимать непосредственное участие в «*замышляемом предприятии*» и демонстративно покидает остальных [6, с. 279-280]. Виргинский и до, и после убийства пытается – пусть по-интеллигентски «деликатно» – протестовать [6, с. 277-585].

Как ни странно, единственно достойную позицию занимает Ставрогин, предупреждая Шатова о том, что его хотят убить. Реакция Шатова предсказуема – он возмущён: «*Это нелепость!.. Я объявил честно, что я расхожусь с ними во всём! Это моё право, право совести и мысли …*» Ответная реплика Ставрогина говорит не только о его отношении к П. Верховенскому, но и о том, что он прекрасно понимает «лакейскую сущность» подобных ему людишек с «коротеньким умом»: «*Знаете, вы не кричите… этот Верховенский такой человечек, что, может быть, нас теперь подслушивает, своим или чужим ухом…*» [6, с. 249]. В свою очередь, Шатов – в разговоре со Ставрогиным – тоже достаточно выразительно характеризует П. Верховенского: «*Этот клоп, невежда, дуралей…*» [6, с. 250]. А Федька Каторжный – в последнем разговоре-ссоре с П. Верховенским – замечает: «*Господин Ставрогин пред тобою как на лестнице состоит, а ты на них снизу, как глупая собачонка, тявкаешь, тогда как они на тебя сверху и плюнуть-то за большую честь почитают*» [6, с. 542]. Его слова буквально реализуются в главе «Иван-Царевич», которая – в отсутствии главы «У Тихона» –

вынужденно воспринимается как композиционный центр романа. Сошлёмся на наблюдения Ю. Карякина, который в своих комментариях к главе «Иван-Царевич» обращает внимание, с одной стороны, на динамизм повествования в этой главе: «… *всё это время Ставрогин, ускоряя шаг, идёт по тротуару, а Петруша то семенит следом, то возле, то забегает вперёд… Представьте этот бешеный ритм движения, заданный Ставрогиным, и этот бешеный ритм речи, произносимой Петрушей…*». С другой стороны, – на оппозицию «верх – низ», своего рода «знак» идейного противостояния героев: «Ставрогин всё время – «наверху», Петруша – «внизу» [9, с. 320]. Характерно, что и после последнего всхлипа-крика П. Верховенского, понимающего, что ему не удастся уговорить Ставрогина взять на себя «роль Стеньки Разина»: «*Врёте вы, дрянной, блудливый, изломанный барчонок, не верю, аппетит у вас волчий!..*» [6, с. 413]. Ставрогин, не отвечая, идёт вверх по лестнице. Опять – «вверх»! В то время как П. Верховенский кричит ему – «снизу»!

Итак, попробуем схематично обозначить принципиальные различия между главными героями «провинциальной хроники» Ф. Достоевского:

П. Верховенский	Н. Ставрогин
отсутствие веры	поиски Бога
цинизм	ирония
желание «верховодить», подчинять своей воле других людей	отказ от власти: вместо самозванства отшельничество
самодовольство	саморазрушение
мстительность	самопожертвование

Выводы. О трагических пророчествах Ф. Достоевского, в своё время, немало писали Ю. Карякин, Л. Сараскина, Б. Тарасов [9; 10; с. 2]. Но, к сожалению, и сегодня «бесовщина» процветает как в политике (под маской либерально-демократических идей), так и в «массовом обществе», которое «носорожьей» поступью движется в направлении утопии: отсутствие нравственных координат, неопределённость, взаимное отчуждение – следствие телевизионного занавеса и информационной помойки, насаждающих обывателям «новые старые ценности.

Примечания

1. На Украине – также «вакханалия бесовщины»; преследуя материальную выгоду, свою неприязнь ко всему украинскому они скрывают за ложным (лживым!) патриотизмом. Их лже-патриотизм граничит с национализмом в самой грязной его форме.

2. Парадокс истории: на рубеже 80-90-х годов XX века появляется сразу несколько отдельных изданий романа Ф. Достоевского «Бесы», прежде для широкого читателя труднодоступного и отдельно не издававшегося, – по времени эти издания совпадают с новым разгулом старой «бесовщины»: «Терпит бесовщина «Бесов», трепеща и веруя, – и в том слабость и сила бесов: мнят себя выше разоблачений, но уже не поднимают руку на несомненность художественного» [11, с. 178].

3. Откликаясь на реплику-рану Василя Стуса: «В украинской литературе абсолютно нечего читать. Сейчас культ бездарных яворивских, их время, их час», невольно вздыхаешь в рифму: «Время бездарных яворивских и сейчас!» Для справки: В. Яворивский – председатель союза писателей Украины, лауреат премии им. Т. Шевченко (1984), доносчик, «чернобыльский коммерсант», политпроходимец.

4. Сегодняшний Н. Ставрогин – еретик. Современные «бесы» – вынюхиватели ереси.

5. Ср.: «… беда человека в том, что он, отказавшись от стремления к высшему, к духовным откровениям человеческого гения, может двинуться не к божественной высоте, а избрать дьявольскую, бесовскую духовность» [12, с. 143].

Литература:

1. Иванова Н. «Бесы»: реинкарнация: Не только театральные впечатления / Н. Иванова // Знамя. – 2004. – № 11. – С.199-207.
2. Тарасов Б. Вечное предостережение: «Бесы» и современность / Б. Тарасов // Новый мир. – 1991. – № 8. – С. 234-247.
3. Вахрушев В. «Бесы» Достоевского: Жанр и смысл романа / В. Вахрушев // Дон. – 2005. – № 2. – С. 241-253.
4. Карякин Ю. Ф., Сараскина Л. И. «Закружились бесы разны, будто листья в ноябре…» / Ю. Ф. Карякин, Л. И. Сараскина // Литературная газета. – 1992. – 11 марта. – № 11. – С. 3.
5. Сараскина Л. И. Право на власть: Размышляя над первоисточником / Л. И. Сараскина // Октябрь. – 1989. – № 7. – С.183-203.
6. Достоевский Ф. М. Бесы / Ф. М. Достоевский. – М. : Правда, 1990. – 704 с.
7. Владимирская О. И. О возможных мотивах изъятия главы «У Тихона» из романа «Бесы» Ф. М. Достоевского / О. И. Владимирская // Русская речь. – 1990. – № 4. – С. 130-134.
8. Касаткина Т. А. Эмоционально-ценностная ориентация иронии и её воплощение в романе «Бесы» Ф. М. Достоевского: Образ Николая Ставрогина / Т. А. Касаткина // Филологические науки. – 1993. – № 2. – С. 69-80.
9. Карякин Ю. Ф. Достоевский и канун XXI века / Ю. Ф. Карякин. – М. : Советский писатель, 1989. – 656 с.
10. Сараскина Л. И. «Бесы»: роман-предупреждение / Л. И. Сараскина . – М. : Сов. писатель, 1990. – 479 с.
11. Михайлов А. В. К новому Достоевскому / А. В. Михайлов // Наш современник. – 1991. – № 3. – С. 177-179.
12. 12. Кантор В. Бесы versus Мадонна / В. Кантор // Октябрь. – 2007. – № 9. – С. 138-145.

Тузков С. О. Під знаком «déjà vu»: нотатки на полях роману Ф. Достоєвського «Біси»

Анотація. Аналіз роману Ф. Достоєвського «Біси» здійснюється скрізь призму опозиції «М. Ставрогин – П. Верховенський», яка ретроспективно відображає ситуацію боротьби добра та зла у сучасному світі. Підкреслюється, що вирішальне значення у їх протистоянні набуває іронічне світосприйняття першого та цинізм другого.

Ключові слова: опозиція, боротьба добра та зла, іронія, цинізм, єресь.

Tuzkov S. Under the «déjà vu» sign: the notes on the edge of the F. Dostoyevski's novel «The devils»

Summary. The analysis of the novel «Demons» by F. Dostoyevski is being carried out in the light of the opposition «N. Stavrogin – P. Verkhovenski» which reflects the situation of the struggle between good and evil in the contemporary world. It is underlined that the ironic attitude of the first and the cynicism of the second gain the decisive importance in their opposition.

Key words: opposition, struggle between good and evil, irony, cynicism, heresy.

УДК 82-1.161

Чикарькова М. Ю.,
доктор философских наук,
профессор кафедры социально-гуманитарных наук,
экономической теории и права
Черновицкого торгово-экономического университета

ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ «ЖИЗНЬ-СМЕРТЬ» «БЫТИЕ-НЕБЫТИЕ» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ МИРЕ ФЕДОРА СОЛОГУБА

Аннотация. В статье анализируется функционирование онтологических категорий «жизнь-смерть» / «бытие-небытие» в лирике Ф. Сологуба. Хотя уже обращалось внимание на влияние Кьеркегора, Шопенгауэра и Ницше, на значительный удельный вес в поэзии Сологуба мотивов смерти и сна, невозможно уяснить их подлинное звучание без введения указанной системы бинарных оппозиций.

Ключевые слова: поэзия Ф. Сологуба, жизнь, смерть, бытие, небытие, сон, гностицизм.

Постановка вопроса. Творчество Ф. Сологуба предоставляет благодатный материал для философского осмысления – как тут не вспомнить речение Аристотеля «Поэзия философичнее, и серьезнее истории…» [2, с. 655]. И вообще, символизм, особенно русский, насыщен философичностью: как писал В. Асмус, он был одновременно и художественно-поэтическим течением, и течением философским, и особым направлением эстетики, – даже с выходом в политическую проекцию [3]. Феномен русского символизма сигнифицирует максимальный духовный взлет Серебряного века в преддверии трагического крушения основ русской культурной традиции после 1917 года. Нам, наблюдающим итоги этого катаклизма, важно понять, почему судьба феномена, репрезентирующего высший взлет диалога модернистов с классической традицией, «жертвенна и трагична» [5, с. 533]. Сологуб же является представителем «старших символистов» (Мережковский, Гиппиус, Брюсов и др.), с которыми связывается представление о «декадентах». Ему, как и прочим декадентам, приписывали «отчаянные признания беспомощности перед жизнью, страх перед ущербностью собственного сознания» [14, с. 482]. Но очевидно, что в «декадентство» он вовсе не укладывается. И нельзя сказать, что материал этот исследован достаточно полно, хотя проблема «Сологуб и философия» спорадически привлекает исследователей, сразу оговоримся, что в основном анализируется проза, а не лирика.

Цель нашей статьи является в анализе философского дискурса сологубовского поэтического творчества в разрезе основополагающих онтологических категорий (жизнь/смерть, бытие/небытие). Конечно, это само по себе непросто: переводить на язык логики образный строй поэтической речи – задача достаточно рискованная. Тем не менее, интеллектуальная насыщенность сологубовского текста, его явственные мировоззренческие ориентации дают основания для такого экскурса.

Анализ последних исследований и публикаций. Назовем несколько работ, которые анализируют влияние на Сологуба-прозаика различных философов: Кьеркегора [9], Шопенгауэра [7], Ницше [20]. Уже сам підбор этих имен дает определенный ключ к мироощущению Ф. Сологуба. Кьеркегор в своем стремлении разъяснить суть христианства выделял в развитии человека три стадии: эстетическую, этическую и религиозную; всякому, сколько-нибудь знакомому с прозой Сологуба, очевидно, что именно этот путь писатель и прошел. Шопенгауэр, один из отцов новейшего европейского пессимизма, внес в картину мира квиетистские ноты, взятые из буддийской философии, отрицающей Благого Творца. Ницше, провозгласивший «Бог умер!» и проповедующий культ грядущего сверхчеловека, повлиял на Сологуба еще более, чем первые два философа.

Тем не менее, конкретное бытование в поэзии Сологуба хотя бы самых основных философских категорий никем, по сути, не исследовалось. В рамках небольшой статьи невозможно проанализировать все онтологические категории, весомо проявляющие себя в его стихотворениях. Мы сосредоточимся на важнейших из них – *«жизнь-смерть» /«бытие-небытие»*, которые являют собой бинарные оппозиционные пары, випукло отражающие ход авторского дискурсивного мышления, и по частотности использования являющиеся, наверное, употребительными в творчестве этого поэта. Конечно, в рамках статьи сложно претендовать на исчерпывающую характеристику, но можно наметить основные линии, требующие незамедлительного анализа.

Отметим, что наиболее исследованным моментом здесь ожидаемой оказалась категория *смерти*: очевидно, что мотив смерти – один из центральных в поэзии Ф. Сологуба [1, с. 8; 11], он часто соседствует со смежным мотивом *сна* [13], Л. Евдокимова пытается найти его корни в мифах и фольклоре [10]. Однако нам представляется, что невозможно адекватно рассмотреть мотив смерти в творчестве поэта без амбивалентной пары – *жизни*, равно как и очертить специфику бытия в художественном мире поэта можно лишь путем сопоставления с *небытием*. Спорадически эти мотивы рассматривались в некоторых научных исследованиях, однако это делалось либо на основе прозы Ф. Сологуба (причем его творчество выступало лишь одним из фрагментов художественной мозаики Серебряного века) [19], либо это было, по сути, упоминанием в рамках иной тематики [4].

Изложение основного материала. Жизнь у поэта может представать как сон: «Измученный порывами /

Я словно вижу сон» [17, с. 13], «Жизнь моя, всемирному томленью // Ты подобна, легкая, как сон» [17, с. 125]. Концепция, конечно, не новая – со времен П. Кальдерона и распространения барокко восприятие жизни как сна стало практически commonplace в художественной культуре. Однако любопытно, что смерть воспринимается автором тоже как сон: «После жизни недужной и тщетной <…> Мы забудемся сном без видений, / Мы потонем во тьме безответной» [17, с. 24]. И тут опять-таки в самом восприятии смерти как сна нет ничего нового. Однако необычным представляется тот момент, что Ф. Сологуб использует одинаковую символику для обозначения и жизни, и смерти – все это обнимается у него словом «сон». Н. Кузьмичева, глубоко изучающая мотив сна у Ф. Сологуба, совершенно резонно замечает, – наиболее характерно для поэта уподобление его жизни, смерти, «бессознательному» существованию человека [12, с. 6]. Впрочем, «взаимозаменяемость» жизни и смерти в художественной системе Ф. Сологуба провозглашается самим автором достаточно четко: «Всё равно – умереть или жить» [17, с. 202]. В ином произведении жизнь называется сестрой смерти, причем «ничтожной», «робкой, лживой» [17, с. 45]. Да и другие стихотворения характеризуют жизнь в подобном же ключе – она «безжалостно-скупая» [17, с. 192], скучная – «Влачится жизнь по скучным колеям» [17, с. 206], грубая – «<…> разбуженный от грез // Прикосновеньем грубой жизни» [17, с. 89], жестокая – «Все дары жизнь разбила, как стекло» [17, с. 209]. И потому «Больному сердцу любо / Строй жизни порицать» [17, с. 88]. Жизнь бессмысленна и абсурдна: «Вся жизнь, весь мир – игра без цели. // Не надо жить» [17, с. 217]. В известном эпатажном стихотворении Ф. Сологуба «Когда я в бурном море плавал» о союзе с дьяволом дается весьма интересная интерпретация подобного неприятия жизни и мира – как платы за спасение дьяволом жизни:

Тебя, отец мой, я прославлю
В укор неправедному дню,
Хулу над миром я восславлю,
И, соблазняя, соблазню.

[17, с. 220].

Д. Философов еще в начале прошлого XX-го века отмечал, что Ф. Сологуб пишет о трагедии богооставленности, о позабытом Богом человеке, восстающем на Божество, который богоборчески уходит к дьяволу; впрочем, это спасение на погибель, ибо дает силы лишь замкнуться в гордом одиночестве, но не смотреть на мир и людей с открытым лицом [18].

С. Валюлис, анализируя данное произведение, отмечает, что, с одной стороны, Ф. Сологуб принимает гностико-каббалистическую аксиому «Дьявол есть перевернутый Бог», с другой – он создает вариант «негативной теологии», где дьявол – не антипод Бога, творящего добро, но наделен Его чертами. Поэт применяет закон «тождества совершенных противоположностей» [6, с. 29]. Не забудем и о том, что гностическая доктрина была весьма популярна в художественной среде Серебряного века [16].

Весьма неоднозначна трактовка жизни в стихотворении «В тихий вечер на распутье двух дорог» – колдунья дает лирическому герою талисман, что несет с собой дар вечной жизни, но жизнь эта кажется скорее проклятием, нежели благом:

Этот камень все на шее ты носи
И другого талисмана не проси.
Не для счастья, иль удачи, иль венца, –
Только жить, всё жить ты будешь без конца.
Станет скучно – ты веревку оборвешь,
Бросишь камень, станешь волен, и умрешь.

[17, с. 214].

В отличие от жизни, вызывающей у Ф. Сологуба неприятие и тоску, *смерть* предстает и вездесущей, и желанной: «О смерть! Я твой. Повсюду вижу / Одну тебя, – и ненавижу / Очарования земли» [17, с. 45]. Ю. Айхенвальд называл поэзию Ф. Сологуба «стихами смерти», добавляя, впрочем, что его лирика интересна именно этой попыткой «синтезировать живое и мертвое» [1, с. 74]. Многократно подчеркивается поэтом готовность променять жизнь на смерть: «Чуждый суетных желаний, // Умереть давно готов» [17, с. 60]. Тем более, что смерть может быть очищающей силой, уничтожающей зло, она уносит жизнь, но вместе с ней – и зло: «И я понял, что зло под дыханьем твоим / Вместе с жизнью людей исчезает, как дым» [17, с. 112]. Н. Пустыгина отмечает, что в представлении Ф. Сологуба возможны два пути к обретению свободы: 1) полное одиночество; 2) создание нового мира, «по своему велению, т.е. творчество» [15, с. 113]. Мы же добавим, что, на наш взгляд, для Ф. Сологуба существовал и третий путь – путь обретения свободы через смерть. И, к слову, именно этот путь станут позже предлагать экзистенциалисты, во многом черпавшие из древнего богоборческого гностицизма. Смерть несет с собой свободу, освобождение от земного бремени, от «зла материального тела» [детальнее об архетипе жизнеотрицания у Ф. Сологуба см.: 16, с. 146-173]:

Подруга-смерть, не замедляй,
Разрушь порочную природу,
И мне опять мою свободу
Для созидания отдай

[17, с. 224].

Рассмотрим теперь, какими же предстают в его стихотворениях *бытие/небытие*, ибо жизнь и смерть – это лишь их составные. Сразу же бросается в глаза, что не только жизнь, но и бытие в целом не вызывает у поэта сколь-либо оптимистических чувств – достаточно обратить внимание на эпитеты и метафоры, коими он награждает его. В лучшем случае оно неопределенно-туманно: «туманный воздух бытия» [17, с. 33]; однако чаще предстает откровенно лживым и жестоким: «Многоцветная ложь бытия, / Я отравлен дыханьем твоим» [17, с. 61], «По жестоким путям бытия» [17, с. 27]. Подчас поэту кажется, что для человека в этом континууме предназначено лишь примитивное витальное существование:

Где моя гордость, где сила моя?
К низшим склоняюсь кругам бытия.
Силе таинственной дух мой предав,
Жизнью, подобной томлению трав,

Тихо живу, и неведомо мне,
Что созревает в моей глубине

[17, с. 111].

Бытие в целом столь же бессмысленно, как и отдельна жизнь, оно связано лишь с потерями: «О мысль моя, ты побывала / На всех просторах бытия <…> И чем меня ты

обольстила? / К чему меня ты увлекла? / Ты ничего мне не открыла / И много, много отняла» [17, с. 127] и неизбежно соседствует с тоской: «Я забыть не могу // Бесконечной тоски бытия» [17, с. 108]. Оно столь же кратко, как и жизнь, и единственное, что остается человеку – наслаждаться этим кратким мигом: «Краток праздник бытия. / Жизнь твоя и не твоя, – / Наслаждайся» [17, с. 133]. Но бездумный эпикуреизм «декадента» вовсе не присущ лирике Ф. Сологуба, и бытие вызывает у поэта непреодолимое томление и желание поскорее освободиться от самого существования:

На прахе охладелом
Былого бытия
Природою и телом
Томлюсь безумно я.

[17, с. 88].

Это отягощенность материальным телом, неприятие всего материального, вновь отсылают нас к гностицизму, вновь ставшему популярным на рубеже XIX–XX веков. Потому неудивительно ни то, что лирика Ф. Сологуба насыщена столь характерным для этой псевдохристианской картины мира противопоставлением и, одновременно, – неразделенности добра и зла. Неудивительно также, что тайной бытия, по Ф. Сологубу, владеет не кто иной, как языческая ведунья:

… Снова
Вещаю тайну бытия.
И нет и не было Иного, –
Но я – Твоя.

Сгорали демоны и боги.
Но я с Тобой всегда была
Там, где встречались две дороги
Добра и Зла

[17, с. 242].

Над вселенной, оставленной Благим Создателем, простирает крылья завладевающий беспомощным Творением дьявол, именуемый, как и в Библии, «древним змием», сеющим зло и насилие:

Змий, царящий над вселенною,
Весь в огне, безумно злой.

[17, с. 204].

Безумием окована земля,
Тиранством золотого Змея.

[17, с. 206].

«Золотой Змей» – это модификация Желтого Дракона; именно так поименовал в другом произведении писатель Солнце, источник жизни, воспетый поэтами в веках. Оставленное Богом Творение перерождается в злобного, палящего демона, впадает в исступленный бунт против замысла своего Создателя. Иными словами, Бог-Творец присутствует в мире Сологуба имплицитно; лишь его отсутствие заставляет ощутить, как он все же необходим.

Впрочем, можно ли утверждать, что бытие никогда не предстает поэту в радужной оболочке счастья и полноты? Нет, в художественной оптике Ф. Сологуба мы можем увидеть его и таким, но лишь когда речь идет не о нашей Земле. Где-то там, далеко, на фантастической Земле Ойле, которая является плодом фантазии поэта, бытие предстает блаженным: «На Ойле далекой и прекрасной<…> Славит все блаженство бытия» [17, с. 142].

Но было бы, конечно, неоправданным упрощением говорить о том, что во всех без исключения стихотворениях Сологуба превалирует идея трагичности и бессмысленности земного бытия. При желании можно найти и иные примеры:

Но что за гранью жизни краткой
Меня ни встретит, – жизнь моя
Горит одной молитвой сладкой,
Одним дыханьем бытия.

[17, с. 158].

Гностическое презрение к Божьему Творению – материи – уступает подчас место малым и естественным радостям бытия: «Я один в стране пустынной, / Но услады есть в пути<…> И поет мне ветер вольный / Речью буйной, безглагольной / Про блаженство бытия» [17, с. 87]. Прослеживается тенденция: приятие бытия и жизни обнаруживаются в тех стихотворениях, в которых развиваются уже христианские мотивы. «Ничего не отвергну в создании, – И во всем есть восторг и веселье <…> и с Отцом бытие мое слито» [17, с. 86]. Однако, как известно, Ф. Сологуб вовсе не был истовым христианином, а потому и подобные умиротворяющие интонации у него весьма нечасты. Подобные примеры не столь многочисленны, как предыдущие и не являются определяющей тенденцией в творчестве поэта.

Интересно также и то, что в некоторых стихотворениях весьма явственно прослеживается влияние философской доктрины солипсизма. Солипсизм весьма категоричен в своем неприятии т. н. реальности. Мир существует лишь в нашем сознании и лишь до тех пор, пока мы его воспринимаем, – это один из ключевых моментов философии Ф. Беркли. Приведем лишь один репрезентативный пример: «Я глаза затворил, / Я весь мир погасил» [17, с. 82]. В других стихотворениях влияние солипсизма выражено не столь явно, но все же довольно прозрачно читается между строк:

Потому что нет иного
Бытия, как только я;
Радость счастья голубого
И печаль томленья злого,
Все, во всем душа моя.

[17, с. 85].

Эти строки представляют интерес не только скрытой отсылкой к философии солипсизма, но и любопытным переосмыслением в солипсическом ключе пантеистического тезиса: в природе разлита душа – но не Бога, а человека. Ведь антропоцентризм – одно из ключевых философских понятий Серебряного века, этого высшего взлета сознания эпохи Модерна.

Итак, в обезбоженном, обездушенном мире Сологуба как бы погас источник подлинного света, и материальный Золотой Змей Солнца не способен рассеять тяжкий и неизбывный «мрак безумия земного» [17, с. 156].

Выводы. Подводя итог рассмотрению функции ключевых онтологических категорий в поэзии Ф. Сологуба, можно сделать определенные выводы о характере его концепции действительности. Мир здесь, как и у неоромантиков, – картина откровенно субъективная; Сологуб отрицает благостность Творения, повторяя основные постулаты буддийско-гностической доктрины, отрицающей Благого Создателя. Материальный мир без христианского

Бога превращается в юдоль скорби и непрестанное томление души под абсолютной властью Зла. Попытки трактовать такой мир как субъективно солиптическую грезу лишь усугубляют трагическое впечатление беспомощности «богоставленного человека». И лишь робкие проблески доверия к бытию говорят о редуцированной до последнего предела надежде на преодоление власти смерти и небытия, на почти иссякнувшую в душе поэта «радость счастья голубого».

Литература:

1. Айхенвальд Ю. Федор Сологуб // Айхенвальд Ю. Силуэты русских писателей: В 2 т. – М.: ТЕРРА – Книжный клуб; Республика, 1998. – Т. 2. – С. 74–82.
2. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. – Т.4 / Пер. с древнегреч.; Общ. ред. А. И. Доватура / Аристотель. –М.: Мысль, 1984. – 830 с.
3. Асмус В. Ф. Философия и эстетика русского символизма / В. Ф. Асмус. – М. : Либроком, 2013. – 88 с.
4. Белобородова И. В. Онтологическая проблема двоемирия в творчестве Ф. Сологуба / И.В. Белобородова // Проблемы изучения и преподавания русской и зарубежной литературы. – Таганрог, 2005. – Вып. 6. – С. 65-80.
5. Бердяев Н. А. Философия свободы; Смысл творчества / Н. А. Бердяев. – М. : Правда, 1989. – 607 с.
6. Валюлис С. Онтологическое пространство в лирике Федора Сологуба / С. Валюлис // Грани культуры Серебряного века. – Вильнюс, 2014. – С. 26–38.
7. Данилевский Р. Ю. Немецкая диссертация о Ф. Сологубе и А. Шопенгауэре / Р. Ю. Данилевский // Рус. лит. СПб., 1998. – № 4. – С. 21–22.
8. Дмитриев Н. П. Апология смерти в творчестве Ф. Сологуба / Н. П. Дмитриев // Университетские чтения–2012. – Пятигорск, 2012. – Ч. 9. – С. 109–113.
9. Долгенко А. Н. Влияние экзистенциальных идей С. Киркегора на русский декаданс: (На примере романа Федора Сологуба «Тяжелые сны») / А. Н. Долгенко // II Межвузовская научно-практическая конференция студентов и молодых ученых Волгоградской области, 27 нояб. – 1 дек. 1995 г. – Волгоград, 1995. – Вып. 1. – С. 20–23.
10. Евдокимова Л. В. О фольклорно-мифологических истоках мотива смерти в произведениях Ф. Сологуба / Л. В. Евдокимова // Филологический поиск. – Волгоград, 1993. – Вып. 1. – С. 110–120.
11. Канунникова И. А. Путь в Дамаск: (Ф. Сологуб и А. Введенский: мотив смерти как доминанта художественного мира) / И. А. Канунникова // Проблемы современного филологического образования. – М.; Ярославль, 2002. – Вып. 2. – С.128-135.
12. Кузьмичева Н. В. Мотив сна в поэзии русских символистов: (На материале поэзии Ф. Сологуба) / Н. В. Кузьмичева: Дис. на соиск. уч. степ.канд. филол. н.: 10.01.01 – Русская литература / Яросл. пед. гос. ун-т им. К. Д. Ушинского. – Ярославль, 2005. – 176 с.
13. Кузьмичева Н. В. Смерть как сон в поэзии Ф. Сологуба / Н. В. Кузьмичева // Resphilologica. – Архангельск, 2007. – Вып. 5. – С. 219-224.
14. Литвин Э. С. Валерий Брюсов / Э. С. Литвин // История русской литературы: В 4 т. / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин Дом). – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1980–1983. – С. 480-520.
15. Пустыгина Н. Г. Философско-эстетические взгляды Ф. Сологуба 1906-1909 и концепция театра «единой воли» (Статья первая) / Н. Г. Пустыгина // Типология литературных взаимодействий. Труды по русской и славянской филологии. Литературоведение. – Тарту, 1983. – № 620. – С. 109-122.
16. Слободнюк С. Л. Архетипы гностицизма в философии русского литературного модернизма / С. Л. Слободнюк: Дисс. на соиск. уч. степ. д-ра философ. н.: 09.00.03 – История философии. – Магнитогорск, 1998. – 337 с.
17. Сологуб Ф. Избранное / Ф. Сологуб. – СПб: ТОО «Диамант», 1997. – 448 с.
18. Философов Д. Федор Сологуб. Собрание стихов Книга III и IV. 1897– 1903. Москва, 1904. Книгоиздательство «Скорпион» / Д. Философов // Новый путь. – 1904. – Февраль. – С. 210-215.
19. Шаталова О.В. Стилистические особенности субстантивов БЫТИЕ и НЕБЫТИЕ в художественном тексте / О. В. Шаталова // Рациональное и эмоциональное в языке и речи: грамматика и текст. – М., 2005. – С. 126-129.
20. Heftrich U. Dionysos in der Provinz: Nietzsche, Shakespeare, Euripides in Sologubs «Kleinem Damon» / U.Heftrich // Vladimir Solov'ev und Friedrich Nietzsche. – Frankfurt am Main, 2003. – S. 95-111.

Чікарькова М. Ю. Онтологічні категорії «життя-смерть» / «буття-небуття» в художньому світі Федора Сологуба

Анотація. У статті аналізується функціонування онтологічних категорій «життя-смерть» / «буття-небуття» у дискурсі лірики Ф. Сологуба. Хоча вже зверталася увага на вплив К'єркегора, Шопенгауера та Ніцше, на значну питому вагу у поезії Сологуба мотивів смерті та сну, неможливо з'ясувати їхнє справжнє звучання без введення вказаної системи бінарних опозицій.

Ключові слова: поезія Ф. Сологуба, життя, смерть, буття, небуття, сон, гностицизм.

Chikarkova M. Ontological categories «life–death» / «being–non-existence» in the Fedor Sologub's art world

Summary. The article analyses the functioning of the major ontological categories «life – death» / «being – non-existence» in the discourse of F. Sologub's poetry, one of the most prominent representatives of Russian Symbolism. Although it has drawn attention to the influence on Sologub by Kierkegaard, Schopenhauer and Nietzsche, a significant proportion of his poetry motifs of death and sleep, we cannot understand their true sense without the introduction of a system of these binary oppositions.

Key words: F. Sologub's poetry, life, death, being.

УДК 821.161.1 – 3.09 + 929Даль

Юган Н. Л.,
доктор филологических наук, профессор,
профессор кафедры мировой литературы и русского языкознания
Луганского национального университета имени Тараса Шевченко

СПЕЦИФИКА ВОПЛОЩЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЫ МИРА В ПЬЕСЕ В. И. ДАЛЯ «НОЧЬ НА РАСПУТЬЕ»

Аннотация. В статье рассматривается художественная картина мира, воплощённая в пьесе В. И. Даля «Ночь на распутье». Она имеет фольклорно-мифологическую обусловленность, что и предопределяет специфику времени, пространства, системы образов и авторской позиции.

Ключевые слова: художественная картина мира, национальная картина мира, миф, время, пространство, персонаж, авторская позиция.

Постановка проблемы. Пьесы не характерны для творчества В. И. Даля. Тем более интересен единственный увидевший свет драматургический опыт писателя. В 1839 г. в последней, четвёртой книге «Былей и небылиц» появилась пьеса «Ночь на распутье, или Утро вечера мудренее» [1].

Поэтика данного произведения не была предметом целостного литературоведческого исследования. В нашей статье раскрыта суть жанрово-стилевого новаторства В. И. Даля в пьесе-сказке «Ночь на распутье», обозначены роль и место произведения в историко-литературном процессе и творческой эволюции писателя [2]. Особенности фантастики и художественной картины мира никогда не были предметом специального научного рассмотрения.

Цель статьи – анализ специфики воплощения художественной картины мира в пьесе В. И. Даля «Ночь на распутье».

Изложение основного материала. Сюжет произведения прост и занимателен. В его основе лежит хорошо продуманная автором интрига. Дочь русского князя Вышеслава Зорю коварно похищает юродивый Тумак, которого затем обманывает его дальний родственник, злой дух природы Леший. Для спасения девушки добрый языческий герой Домовой при помощи княжьего племянника и нахлебника Весны крадёт одну из Русалок Водяного. После обмена героинь в семье русского князя и природе восстанавливается нарушенная гармония.

Сюжет пьесы «Ночь на распутье» об извечной борьбе добра и зла в мире человека и природы удивительно тонко передаёт национальное народное мироощущение. В произведении В. И. Даля два плана – условно-реалистический и фантастический. «Ночь на распутье» не содержит конфликтных ситуаций между поколениями. Зоря покорна своему отцу, который сам выбирает достойнейшего. Да и женихи настроены миролюбиво по отношению друг к другу. Конфликт здесь строится на столкновении условно-реального мира, где люди живут в любви и доброте, с миром фантастическим, в котором господствуют тёмные, жестокие силы, враждебные человеку. Мир природы в поэтической сказке «Ночь на распутье» играет большую роль. У белого камня, в лесу, на озере происходят все основные события. Герои за границами человеческих владений оказываются во власти волшебных сил, и здесь, за белым камнем, против них могут активно действовать хитрый Леший, злобный Тумак, рассерженный Водяной, своенравные, безжалостные русалки. В далевском произведении природа враждебна человеку. Демоны леса, воды, грозы подстерегают героев, и человек сам, без вмешательства добрых сил, не в состоянии справиться с ними.

Рассказ о противостоянии добрых и злых начал природы у В. И. Даля мифологизирован. В произведении последовательно воспроизведены универсальные элементы (функции) сюжетной схемы архаичной волшебной сказки [3, с. 164]. Имена главных героев Зоря, Весна, Домовой (Дедушко), Леший, Русалка, Оборотень, Водяной являются знаковыми для национальной мифологии.

Основные свойства и качества духов природы восходят к русским быличкам, которые отражают древнейшие религиозные верования восточных славян. Собственно и разделение «сфер влияния» между героями соответствует языческим представлениям. Домовой правит в княжеских владениях, Леший – в чаще леса, Водяной и Русалки – в водоёмах и около них [4, с. 168]. Они ограничены в возможности свободного перемещения в пространстве, теряют чудесную силу, покидая свою среду обитания.

Домовой «боронит» семью князя «от всякой напасти», ухаживает за лошадьми. Если кто-то не угоден духу, то он увидит утром своего коня «в мыле» [5, IV, с. 24-25]. Дедушко так говорит о себе: «<…> Кто обидит меня – жеребца любимого в подворотню протащу – // Загоню на смерть в одну ноченьку трёх борзых коней; // Обтрясу в саду груши-яблони, гряды вымну все; // А то ложки и плошки с поставца в лохань кину помойную <…>, // А кто мирно со мной по добру живет, во любви держу; // Кони выхолены, дворы выметены, ухожи прибраны <…>» [5, IV, с. 40]. Отмеченные качества героя восходят к народной традиции [4, с. 174-175].

Заботливый хозяин, он в то же время является большим проказником. Домовой бранит лежебоку Весну, стаскивает всю мебель его комнаты в одну кучу, а затем душит героя. Как и в народных поверьях, Весна, проснувшись, спрашивает в страхе: «К добру, аль к худу?» [5, IV, с. 57-59; 4, с. 174]. К быличкам восходит и умение Домового принимать самый различный облик: в пьесе он называется конюхом Анисимом Икотою [5, IV, с. 59; 4, с. 173].

Полная противоположность домашнему духу в сказке – Леший. Лаконичную, но меткую характеристику своему

дяде даёт Тумак: «Леший не любит никого» [5, IV, с. 27]. Герой легко изменяет свой рост, он становится «вровень с деревьями» [5, IV, с. 28]. Леший издает разнообразные звуки, подражая крику животных, «аукает и хохочет» [5, IV, с. 38]: «Завываю иволгой призывною, // Рассыпаюсь разгульным хохотом, // То косячим жеребцом заржу, // Распотешусь молодецким посвистом» [5, IV, с. 30-31]. Аналогично представлены внешность и свойства этого духа в быличках [4, с. 167-168]. Из народных преданий В. И. Даль взял ещё одно качество для своего мифологического персонажа: он «водит» по лесу отца Зори и её женихов [5, IV, с. 41-44, 51; 4, с. 168]. Проделки Лешего легко распознают в тексте Домовой, Русалка, старый ратник [5, IV, с. 44, 46, 51].

Колоритный обитатель фантастического мира далевской сказки – Водяной. Герой живёт среди русалок и является их «большаком». Внешний облик и повадки Водяного восходят к народным поверьям: он «нырял на поморье по водяного коня», «кричит выпью, водяным быком», постоянный его атрибут – весло [5, IV, с. 66-67, 89].

Близки к народным верованиям созданные в тексте образы русалок. Молодые девушки с распущенными до пят косами плавают в озере, выходят на берег и водят там хороводы, резвятся, поют, хохочут, вьют венки из цветов [5, IV, с. 31-36, 49, 51-53, 64]. Каждая из них имеет камышовый гребень, которым расчёсывает свои мокрые волосы. Если волосы русалки обсохнут, она заснёт. Это поверье легло в основу сцены похищения Русалки Весной [5, IV, с. 49, 72, 75, 77-80; 4, с. 172]. Как и в суеверных рассказах, героини пьесы завлекают прохожих и щекочут их для потехи. В сказке их жертвами становятся Тумак и князь Удача [5, IV, с. 32-35; 4, с. 173].

Оборотень по народным представлениям является недобрым духом. Его главная особенность состоит в умении перевоплощаться, «перекидываться». В пьесе В. И. Даля Оборотень то «вскрикивает петухом и пробегает зайцем», то «свищет и летит полетушей» [5, IV, с. 37, 65-66, 87]. О себе он говорит: «Мы и тут, и там, ныне рыбой, а заутре птицей» [5, IV, с. 88]. В тексте у персонажа мало слов, но его поведение, предвещающее беду или предостерегающее от опасности, понятно всем – и людям, и природным существам [5, IV, с. 37, 65, 87-89].

Соотносятся с мифологией имена и характеры некоторых героев-людей. Так, невеста Зоря молода, красива, по-девичьи робка и застенчива, как небесная зоря, которая предвещает восход сильного и могущественного огненного бога Солнца. Домовой, называя дочь князя «сестренницей Зори-зорюшки утренней» [5, IV, с. 44], намекает на восточнославянский миф о вечно юных и прекрасных небесных девах [6, I, с. 43-45]. Имя Весны, выполняющего при дворе князя роль шута, также глубоко символично. Он так же весел и беззаботен, как люди, дождавшиеся весеннего пробуждения природы. Ещё Весна напоминает легкомысленного славянского божка любви Леля. Он думает только о девичьих хороводах, не собираясь жениться на своих многочисленных подружках.

Как нам уже приходилось указывать, мифические аналогии, заложенные в именах героев, образуют в «Ночи на распутье» своеобразный сюжет. Зорю похищает Леший, который является в славянской мифологии облачным духом [6, II, с. 168]. Облака, покрывшие небо, препятствуют восхождению солнца. Огненному богу помогает его «родственник» – Домовой, являющийся стихийным богом огня в домашнем очаге [6, II, с. 38]. В свою очередь Домовой, стараясь выручить Зорю, обращается за помощью к Весне. Такое обращение имеет свой смысл в мифологии. В народных представлениях весна и зоря постоянно сближаются, а мифы, повествующие об этих, различающихся по своей сути, природных явлениях, отождествляются и смешиваются [6, I, с. 56, 58; III, с. 331]. Исчезновение одной из сестёр Солнца, сопровождающей его при выходе на небо, грозит вселенской катастрофой. В тексте просматривается схема простейшего солярного мифа, характерная и для славянской мифологии. Конечно, в своей сказке писатель далёк от идеи реконструкции какого-то определённого мифа [3, с. 45-46].

Мифологическое начало в пьесе имеет индивидуально-личностное преломление: вопрос о судьбе человечества сужается до вопроса о счастье отдельного человека. Обобщённо-символический план повествования, связанный с мифологическими параллелями, наполняется конкретным жизненным содержанием. Перед нами не образы-аллегории, а люди со своими характерами, которые способны на глубокие и сильные чувства и переживания. Да и близкие к народным верованиям мифические персонажи в далевской пьесе имеют некоторые индивидуальные черты.

Например, Леший у В. И. Даля – злобный и своенравный природный дух, он грубо разговаривает с Домовым и Водяным, обзывает Тумака и обманывает его. Но он по-своему несчастен. Герой давно и безнадёжно влюблён в Зорю, безрезультатно пытается добиться её расположения и уговорами, и угрозами. Он обречён на одиночество. Робкий Водяной самоотверженно борется за Русалку, в споре не уступает подлому и коварному Лешему. Бескомпромиссность в борьбе приводит его к победе, после чего Водяной снова становится тихим и смирным, старается оправдаться перед Лешим. Русалки вместе с характерными именами (Зыбуша, Волнуша, Порезвуша и др.) наделяются способностью чувствовать и сострадать. Они тоскуют в одиночестве без женихов, ухаживают за пастушком-сиротой и оберегают его. Эти демонологические персонажи в пьесе В. И. Даля возвышены и опоэтизированы.

Действующие в произведении мифические герои являются порождением древнего национального русского быта. Тайное, неизведанное, принадлежащее миру могущественной природы, соседствует здесь с бытовой реальностью. Силы и факторы, таинственные сами по себе, вместе с тем поданы отражёнными через восприятие человека. Русские герои знают о существовании потусторонней реальности и о её законах, но не вступают в противодействие, предпочитая мирное сосуществование. Князь Вышеслав угождает доброму домашнему духу Домовому и задабривает его. Злых природных существ Лешего, Водяного, Оборотня люди, населяющие русское княжество, стараются избегать. Мифологические персонажи также не преступают установленных границ. Нарушение строго регламентированных, закреплённых народным мировоззрением в мифах и отдельных фольклорных жанрах отношений человека и природы приводит к конфликтам и разрушению гармонии между миром человека и природы.

Олицетворённые в ярких и колоритных образах силы природы вмешиваются в человеческие взаимоотношения, пытаясь оказать влияние на судьбы людей.

При этом люди и мифические существа удивительно похожи друг на друга. Так, Тумак и Леший оба озлоблены, никем не любимы, коварны. Они влюблены в Зорю, мечтают о ней и не гнушаются никакими средствами для осуществления своих тайных намерений. Злым персонажам противопоставлены добрые представители природного и человеческого миров – выручающие девушку Домовой и Весна. Первый – озорник, который любит пошутить над людьми, но в то же время преданный им друг, покровитель, защитник. Другой – шут, лентяй, повеса, несколько наивный и простодушный, но искренний в своих чувствах и добрый сердцем. Шесть женихов (4 заморских гостя, Тумак и Леший) добиваются руки Зори, и шесть русалок страстно желают заполучить князя Удачу. Совпадают и мотивы поведения героев – любовная тоска, одиночество. Причём между русалками царит такое же согласие и взаимопонимание, как и между приезжими претендентами на руку княжны. В тексте соотнесены ещё две пары: Русалка и Зоря, князь Вышеслав и Водяной. Каждая из девушек принадлежит к своему миру и оказывается похищенной женихом чуждой ей действительности. Правитель русского княжества и повелитель водной стихии стремятся освободить своих родных и любимых девушек.

Действия и поступки героев-людей и персонажей языческих существ представляют собой зеркальное отражение. Человеческие чувства и принципы взаимоотношений имеют своё естественное продолжение в природной среде. Не столько волшебством достигают своих целей герои русских быличек (кроме заговоров, они, впрочем, ничем другим и не пользуются), сколько хитростью, ловкостью, находчивостью, обманом. Ценными же качествами в борьбе со злом оказываются верность, преданность, взаимовыручка. Любовь и дружба побеждают, а коварство и злоба наказываются. При всех своих различиях общество людей и мир природных существ живут по единым морально-этическим законам. Человек является органичной частью природы и не может быть изъят из неё, а мифологические персонажи не могут существовать без людей и обойтись без их помощи. Происходит взаимопроникновение двух миров – реальности и ирреальности, сна и яви, – что рождает в тексте удивительную фантасмагорию.

В пьесе «Ночь на распутье» В. И. Даль выразил свою оригинальную точку зрения на принципы взаимодействия природы и человека, которая, безусловно, основана на национальных фольклорно-мифологических представлениях о мироустройстве. Превращение мифических фигур, взятых из народных быличек, в персонажей пьесы способствовало некоторой индивидуализации характеров. Но при этом фантастические герои далевской пьесы остаются хорошо знакомыми с детства каждому русскому человеку природными духами, существование которых в крестьянской среде XIX в. не подвергалось сомнению. Народные суеверные рассказы выполняют в тексте не только характерологическую функцию. Под их воздействием традиционная сказочная схема с её глубинной мифологической основой трансформируется, наполняясь новым содержанием. Изменения касаются практически всех уровней художественной структуры.

Перед нами в пьесе предстаёт уже не сказочный условный царь из «тридесятого государства», а удельный русский князь Вышеслав, имя которого ассоциируется с исторической личностью – сыном князя Владимира Святославича [1, с. 202, 207-208, 250]. Титулы женихов указывают на место их правления, которое определяется в координатах не сказочной, а реальной географии – князь Карпатский, княжич Болгарский, царевич Армянский, королевич Мурманский. Заметим, что прозвище князя Карпатского – Удача, невольно воскрешает в памяти былинного богатыря Михайло Казарянина из Галичья: Удачей его называл князь Киевский [7, с. 225].

В произведении легко обнаруживаются бытовые реалии времён Киевской Руси. Удельного князя окружают придворные – бояре, окольничий, кравчий [8, IV, с. 475; I, с. 651; II, с. 665, 183]. В своём рассказе торговый гость упоминает, что «заморские» товары в Царьграде выменивал на «куниц-соболей» [1, с. 205]. Предложенные им для продажи «паволока», «аксамит», «багрянец», «камка» являются давно устаревшими и вышедшими из употребления русскими наименованиями тканей [1, с. 204-205; 8, I, с. 8, 36; II, с. 82; III, с. 6]. Рудигар одет как средневековый рыцарь в «латы» и «шишак», а сокровища Мурманского включают в себя «бердыши харалужные», «шеломы златочеканные», «струги мореходные» [1, с. 210; 124, I, с. 82, 335; IV, с. 340, 542, 627]. С помощью этих деталей в далевском произведении воссоздан старорусский колорит.

Люди, живущие в изображённой в «Ночи на распутье» условно-исторической действительности, не похожи на традиционных героев народной сказки. Они слабы и беззащитны перед силами природы, не могут противостоять действиям мифологических существ. Потому их участие в сюжете, по сравнению со сказочным волшебным повествованием, ограничено.

Домовой усыпляет князя и женихов «до утра», которое «вечера мудренее». Традиционная временная сказочная формула [9, с. 225; 24, с. 162] в речи «чудесного помощника», а затем и князя Вышеслава служит моральным выводом, утверждающим победу добра над злом [1, с. 248, 250]. Аналогично в фольклоре «волшебный помощник» укладывает спать неспособного выполнить трудную задачу, отчаявшегося героя, а затем сам решает его проблемы.

Персонажи так оценивают все произошедшие с ними удивительные события: «<…> сон не сон и быль не быль», «<…> замучил меня страшный и престрашный сон! <…> где проснулась, пробудилась, и сам ты видал» [1, с. 249]. Все чудеса воспринимаются героями как сон, а во сне, как известно, может быть всё, что угодно. Сон в произведении – возможность объяснения фантастики для обычных людей. Функция сна, по сравнению с фольклорной сказкой, у В. И. Даля значительно расширяется.

Далевские герои совершенно иначе реагируют на типичные для сказки и её персонажей чудеса: «КНЯЗЬ ВЫШЕСЛАВ: <…> Что, князья, дела предивные? РУДИГАР: В нашей северной земле, князь, сказывают, дела такие бывали. БРАКОВИТ: Я о сю пору ещё не опамятуюсь! ХОЧАТУР: А у нас и во сне этого не творится!» [1, с. 250]. Удивление, недоумение – типичная реакция человека, соприкоснувшегося с неизведанным.

Отличается от народной сказки и организация в пьесе времени и пространства. Событийное время здесь чётко

очерчено: от пира у князя Вышеслава в полдень до рассвета следующего дня. Как и в волшебной сказке, оно движется в одном направлении, не возвращаясь назад [10, с. 241], однако по-разному ощущается в разных мирах – человеческом обществе и природной среде.

Люди в тексте часто говорят о времени, констатируют наступление того или иного временного отрезка, строят планы на будущее. Например, в конце пира князь Вышеслав объявляет гостям о предстоящей утром охоте и о вечерней прогулке «в луга», об этом он говорит позже и Зоре [1, с. 204, 207]. Тумак в разговоре с Лешим указывает на ограниченность времени и в связи с этим настаивает на необходимости быстро принимать решение [1, с. 213]. Временные ориентиры в речи героев усиливают динамизм повествования. Время идёт само по себе и неподвластно человеку, и вместе с тем герои ощущают его быстрое течение.

Иначе в фантастическом мире. Действие в основном происходит ночью. Причём ночь в далевской пьесе – не просто время суток, которое сменяет вечер и предшествует утру, это период, когда злые силы вступают в свои права. Здесь теряется представление об объективности времени. Оно подвластно волшебным героям. Колыбельная песенка Домового, обрамляющая повествование о чудесных событиях в сказочном лесу, по сути, вводит в произведение новое временное измерение, а затем отменяет его. В пределах этого собственно сказочного пространства нет никаких упоминаний о времени, здесь невозможно обозначить какие-то временные промежутки. Трудно понять, обычное ли это время суток или мрак безвременья. Время в мире природы неопределённо, зыбко. Создаётся впечатление, что заря не наступит, пока героиня не будет освобождена. Такое представление о времени, как нельзя лучше, способствует созданию атмосферы загадочного, тайного, страшного, неизведанного.

Столкновение обычного русского человека с природными духами у В. И. Даля – повествование не о заведомо вымышленных, сказочных событиях, а о необъяснимых, непостижимых, странных и даже страшных явлениях реальной действительности. В пьесе, по сравнению с фольклорной сказкой, изменена установка на восприятие рассказанного. Не игра фантазии, а серьёзное и правдивое изложение событий, которое преподносится слушателям и читателям как непреложный факт, но давно произошедший. В соответствии с этим в тексте воссоздана реакция героев на мистику – удивление и страх. Далевская пьеса в жанровом отношении не является строго народной волшебной сказкой. Это, скорее, «сказка-быличка» или «старая бывальщина», как в соответствии с представлениями фольклористики начала XIX в. точно определил жанровую специфику произведения сам автор. Но с таким определением можно согласиться с одной существенной оговоркой. Пьеса не знает страшного, трагического финала былички, здесь сохранён оптимизм народной сказки и её жизнеутверждающая идея: высоконравственным, смелым и умным людям покровительствуют добрые духи, а зло в конце произведения наказывается.

Выводы. В далевской пьесе появляется устойчивая тенденция сближения незыблемой древнейшей структуры народной сказки (берущей своё начало в мифах) и поэтики былички. Подобное жанровое взаимодействие проявляется в идейно-художественной специфике текста, в том числе находит отражение в его сюжете и композиции, влияет на пространственно-временную организацию повествования, характеристику героев, принципы их взаимоотношений и др. Данный оригинальный авторский подход обусловил не только особенности фантастики «Ночи на распутье», но и воссоздание в тексте национальной картины мира.

В далевской «Ночи на распутье» наиболее полно в творчестве писателя проявилась связь литературного и мифологического видения мира. «Мифологическое отождествление» (термин А. Гулыги) в пьесе заключается в отсутствии деления на мир видимый, осязаемый и подчинённый понятным для человека законам и на мир невидимых потусторонних сил. У человека, который находится в непосредственной связи с землёй, сохраняется ощущение сопричастности к окружающей его жизни природы. Он стремится различать естественное и сверхъестественное. Точнее, у него отсутствует само по себе понятие о сверхъестественном. Всё, что он наблюдает и переживает, каким бы оно ни казалось удивительным, воспринимается как само собой разумеющееся, поскольку и люди, и духи природы находятся в одной плоскости, являются составляющими одной и той же действительности. Связь между человеком и результатами его труда лежит в основе одухотворения, а тем самым и мифологизации даже мира вещей, окружающих его. Ещё одной особенностью воссозданной в «Ночи на распутье» мифологической картины мира является представление о циклическом характере времени, а также о неоднородности пространства, состоящего из множества различных локусов. В результате создаётся впечатление возможности «сжатия» или же, напротив, «растягивания» времени в отдельных локусах, перемещения между ними «вне времени». Возникает сюжет о пребывании в «ином» мире. Постигая и осмысливая пространство, мифологически мыслящий герой пьесы оперирует бинарными оппозициями: «своё – чужое», «дом – лес», «центр – периферия», «сакральное – демоническое». Исходным является противопоставление космоса хаосу. Поэтому к оценке составляющих эти бинарные оппозиции человек подходит с точки зрения опасности или безопасности пространства для коллектива. Локусы отделены один от другого границами, преодоление которых превращается в переход в сферу действия «чужого». Представленный в пьесе В. И. Даля мифологический тип мироощущения указывает на то, что речь идёт об изображении патриархальной среды, в которой нарушение принятых в коллективе предписаний и запретов недопустимо. Таким образом, художественная картина мира «Ночи на распутье», пространство – время – герой, имеет фольклорно-мифологическую обусловленность.

Перспективой работы в данном направлении является исследование специфики художественной картины мира в творчестве В. И. Даля в целом.

Литература:

1. Даль В. И. Ночь на распутье, или Утро вечера мудренее / В. И. Даль // Юган Н. Л. Художественная специфика цикла В. И. Даля «Были и небылицы»: [монография]. – Луганск: Альма-матер, 2006. – С. 201-250.
2. Юган Н. Л. Жанрово-стилевое новаторство пьесы В. И. Даля «Ночь на распутье» / Н. Л. Юган // Вісник Луганського нац.

пед. університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. – Луганськ, 2004. – № 7 (75). – С. 161-169.
3. Юган Н. Л. Художественная специфика цикла В. И. Даля «Были и небылицы»: [монография] / Н. Л. Юган. – Луганск: Альма-матер, 2006. – 263 с.
4. Указатель сюжетов русских быличек и бывальщин о мифологических персонажах / Сост. С. Айвазян, О. Якимовой // Померанцева Э. В. Мифологические персонажи в русском фольклоре. – М., 1975. – С. 162-182.
5. Даль В. И. Были и небылицы Казака Владимира Луганского: в 4 кн. / В. И. Даль. – СПб., 1833–1839.
6. Афанасьев А. Н. Поэтические воззрения славян на природу: в 3 т. / А. Н. Афанасьев. – М. : Яз. слав. древн., 1995.
7. Древние российские стихотворения, собранные Киршею Даниловым / АН СССР; изд. подг. А. П. Евгеньевой, Б. Н. Путиловым. – М. : Наука, 1977. – 488 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль. – М. : Рус. яз., 1998.
9. Лихачёв Д. С. Поэтика древнерусской литературы / Д. С. Лихачёв. – М. : Наука, 1979. – 360 с.
10. Бессараб М. Я. Владимир Даль / М. Я. Бессараб. – М. : Соврем., 1972. – 288 с.

Юган Н. Л. Специфіка втілення художньої картини світу у п'єсі В. І. Даля «Ночь на распутье»

Анотація. У статті розглянуто художню картину світу, яку втілено в п'єсу В. І. Даля «Ночь на распутье». Вона фольклорно та міфологічно обумовлена, що впливає на специфіку часу, простору, систему персонажів та авторську позицію.

Ключові слова: художня картина світу, національна картина світу, міф, час, простір, персонаж, авторська позиція.

Yugan N. Specificity incarnation artistic picture of the world in the play V. I. Dahl «Night at the Crossroads»

Summary. The article considers the artistic world epitomized V. I. Dahl in the play «Night at the Crossroads». It has a folk-mythological conditioning that determines the specificity of time, space, system images, and the author's position.

Key words: artistic world, national picture of the world, myth, time, space, character, author's position.

УДК 821.161.2 – 3.09+929

Ященко Ю. В.,
аспірант кафедри української літератури та методики її викладання
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

КОРОТКА ПРОЗА ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ ЯК «МИСТЕЦЬКА АВТОБІОГРАФІЯ»

Анотація. У статті здійснено спробу дослідити коротку прозу Е. Андієвської (збірки «Джалапіта: Вибрані твори» та «Казки») як вияв її внутрішньої «біографії». Розглянуто та співставлено домінантні життєві та творчі орієнтири Е. Андієвської, які є суголосними пріоритетам героїв її короткої прози.

Ключові слова: авторська свідомість, «мистецька автобіографія», коротка проза, світогляд.

Постановка проблеми. Категорія автора, тексту, читача, їхні взаємини, а також авторська свідомість, яка актуалізується на різних текстуальних рівнях – одні з найважливіших та найсуперечливіших проблем сучасної літературознавчої науки, які вартують ґрунтовного вивчення й належного тлумачення. Авторська свідомість є джерелом художнього твору. Однак чи можна шляхом прочитання художнього твору «прочитати» автора та його індивідуальність? А надто – осягнути таку складну та суперечливу особистість як Емма Андієвська.

В українській літературі другої половини XX та першої половини XXI століття Е. Андієвська відома насамперед як автор численних поетичних збірок та кількох великих епічних полотен. Незважаючи на те, що сама письменниця у своїй творчості відводить перше місце поезії, предметом свого дослідження ми обрали саме малу прозу. Деякі дослідники побіжно акцентують увагу на її короткій прозі. О. Деко наголошував: «… я у творчому доробку Е. Андієвської поставив би на перше місце прозу, перша книжка якої видана 1955 року…» [1, с. 7].

До малої прози Е. Андієвської на сьогодні належать збірки новелеток (її власне жанрове означення)»Подорож» (1955, Мюнхен, перевидано у 1995 році в Києві), «Тигри» (1962, Нью-Йорк), «Джалапіта» (1962, Нью-Йорк, перевидано у 2006 році у Львові), «Проблема голови» (2000, Львів) та «Казки» (2000, Париж – Львів – Цвікау). Мала проза письменниці перекладена англійською й опублікована у часописах «Journal of Ukrainian Literature. A Journal of Translations» (NewYork, 2004. – Vol. 1: добірка новел зі збірки «Тигри»: «Баштан», «Тигри», «Пристрасть», «На пошті», «В ресторані»).

М. Р. Стех свого часу зазначав, що мала проза Е. Андієвської «становить своєрідний міст між медитативною, метафізичною поезією авторки… і не менш позаособистою, колективно-філософською цариною романів…» [2, с. 147]. Дослідник наголошував, що «саме коротка проза Андієвської, разом з двома чи трьома циклями віршів …, дає уважному читачеві виняткову можливість зазирнути в індивідуальний вимір творчости авторки, її особистий світ, не лише для того, щоб шукати в ньому віддзеркалень «реальних» автобіографічних фактів, а щоби розкривати комплекси психологічних, філософських і морально-етичних дилем…, які були і досі є для Андієвської «провідниками» у творчому процесі, невидимо визначаючи загальний його напрям та форми вираження» [3, с. 147].

Не останню роль у кристалізації нашого прагнення зробити наголос на цьому сегменті мистецького доробку Е. Андієвської відіграли її власні слова, що її мала проза є найзмістовнішим матеріалом для спроб осягнення її глибоко індивідуальної картини світу: «… якщо хочете довідатися про мої «таємниці», читайте мої твори…» [4, с. 159].

Аналіз досліджень і публікацій. За слушним зауваженням П. Сороки, неможливо розгадати внутрішню сутність текстів Е. Андієвської і зрозуміти їх приховану нуртуючу силу з першого прочитання: «Вони вимагають, щоб до них повертатися знову і знову, вчитуватися, розкодовувати, осмислювати і домислювати. Як неможливо приймати її прозу великими дозами, так неможливо «проковтнути» поетичні збірки за одним разом, на одному подиху…» [5, с. 100]. Мала проза Е. Андієвської, «міфологічна, абстрактна, розрахована на тих, хто вміє відчувати не лише зовнішню красу, а й внутрішній, прихований від звичного зору чар, вона овіяна магією таємничості, яка одночасно приваблює і насторожує» [5, с. 141]. Тож не дивно, зауважує дослідник, що її читачі поділяються на два типи: тих, які щиро захоплюються нею, і тих, які відмовляються сприймати її серйозно. Для поверхневого читача ця проза нонсенсна, абсурдна і алогічна, він не підготовлений її зрозуміти, але для того, хто відчув, що реалізм вичерпав свої потенції, вона є джерелом невичерпної насолоди і дивовижних відкриттів [5, с. 140].

Найприкметнішою особливістю творчого стилю малих оповідань Е. Андієвської П. Сорока вбачає «уміння побачити те, що заслонене для інших, почути і збагнути невидиме, окреслити його межі і контури, а також співставити з реальним світом» [5, с. 140-141]. На необхідності уважного читання текстів для розуміння їх прихованого чару наполягає О. Галета [6, с. 144]. Схопити і змалювати словами існуюче, але непомічене – так формулює стратегію малої прози Е. Андієвської дослідниця.

Подібну магію таємничості прозописьма Е. Андієвської відмічають й інші дослідники. Так, наприклад, І. Кропивко характеризує її коротку прозу яскравою, привабливою, простою і водночас загадковою, подібною самій мисткині: «Смисл її творів зашифрований. Шифр – на поверхні, смисл прихований за одним-двома основними наративними прийомами, що розгортаються через весь твір, однак інтерпретація вимагає від читача заглиблення в культурні смисли різних релігій, літератур давнини й сучасності, вміння побачити складне за простим і не сприймати все буквально, адже параболічна образність і тонкий

гумор становлять особливу рису її авторської манери» [7, с. 130-131]. П. Сорока називає прозу письменниці настільки доброю, що сприймати її великими дозами практично неможливо [8, с. 118].

Особливу увагу дослідників, які торкаються розгляду прозового набутку письменниці, привертають експерименти Е. Андієвської у сфері жанру. Зокрема, авторські пошуки у жанрах новели та казки досліджував свого часу І. Зимомря, присвятивши їх аналізу один з розділів дисертаційного дослідження «Проза Емми Андієвської: психологічний дискурс» [9]. Модифікації жанрів малої прози письменниці – це вираження індивідуальної манери письма, що виливається у самобутнє явище, інспіроване різними напрямами, течіями, тенденціями літератури XX ст. та зумовлене тогочасним культурним контекстом в цілому.

І. Кропивко так само звертає увагу на унікальність прозописьма Е. Андієвської, іменуючи смисл текстів родзинкою та загадкою, яку прагне розгадати читач: «Загадка не була б такою «смачною», якби не форма, у яку закладений зміст. Найчастіше це нескладний сюжет, що є розгортанням метафори чи реалізацією певної моральної або релігійної сентенції, іноді розглядом від зворотнього» [7, с. 130-131].

Отже, огляд літератури, присвяченої творчому набутку мисткині, засвідчує, що на сьогодні жодна студія не пропонує комплексного, глибинного розгляду її короткої прози. Картина її дослідів, за О. Соловеєм, виглядає сумно [10]. Відсутність цілісної наукової інтерпретації малої прози Е. Андієвської і визначили **актуальність нашого дослідження.**

Мета статті полягає у тому, щоб дослідити малу прозу (збірки «Джалапіта: Вибрані твори» (2006) та «Казки» (2000)) Е. Андієвської як вияв внутрішньої «біографії» мисткині.

Виклад основного матеріалу. Хоча новели у збірці «Джалапіта: Вибрані твори» чи «Казки», на перший погляд, не мають безпосереднього відношення до того, що ми звикли вважати особистою лірикою, «автобіографічний» матеріал (звісно, у сенсі «мистецької автобіографії») уважний читач може знайти в короткій прозі Е. Андієвської, варто лише дещо пильніше придивитися до її текстів.

Мисткиня неодноразово зазначала у своїх численних інтерв'ю, що сила людської уяви й розуму неперевершені, тільки треба їх охоче розвивати: «… світи інші тут, перед нами, тільки ми пробігаємо повз них, навіть не побачивши, що вони є. Колосальні всі галактики, все найневимовніше перед нашим носом, тільки треба побачити» [11, с. 143].

На жаль, зазвичай людина, яка живе уявою, завжди є чужою для інших, самотньою, замкненою у світі, яким інші гордують або намагаються знищити тому, що самі бояться по-новому осягнути світ. У різних висвітленнях вищезгадані думки проявляються в таких новелетах: «Баштан», «Подорожі», «Тигри», «Рослини», «Леви», «Пристрасть» і «Зосередження».

Герой новели «Подорожі», йдучи «за письменницею», зауважує: «… я розмістив речі під таким кутом зору, що їх можна помітити лише тоді, коли знаєш, під яким кутом зору вони стоять. Люди не спостережливі» [12, с. 31]. Погоджується з ним і бляшанка у «Казці про рівнину, подарунок моря»: «… надзвичайне трапляється щомиті, тільки ми його не помічаємо…» [13, с. 58].

Персонажів новел та казок Е. Андієвської споріднює з письменницею не лише їх світовид, а й деякі риси характеру. Так, наприклад, Б. Єржабкова, характеризуючи мисткиню, говорила про неспроможність перерахувати всі особисті та «зовсім не щоденні» прикмети Е. Андієвської, проте наголошувала на декількох: на її винятковій доброті, добродушності, чесності, надзвичайній щедрості, готовності жертвувати собою для інших, терплячості, з якою Е. Андієвська вміє чекати чуд, її довіра до людей, зокрема її віра в людську доброту, чутливість, її безмежна відкритість і щирість, з якою вона вступає в контакт із незнайомими особами, та багато інших моральних чеснот [14, с. 59].

Сама Е. Андієвська говорила: «… людина може реалізуватися, роблячи добро, навіть якщо за це отримуватиме довбнею по голові. Робити тільки добро, не очікуючи віддачі…» [15, с. 134]. Такою ж безмежною добротою та жертовністю наділено героя циклу «Джалапіта» – загадкового Джалапіту, який «має тільки одну сталу прикмету: доброту, решта все плинне» [12, с. 16], «Джалапіта такий добрий, що на ньому хоч млинці смаж» [12, с. 16], «… люди мучили Джалапіту, а він був настільки добрий, що не міг боронитися» [12, с. 10].

Ще одна риса характеру, яка зближує героїв короткої прози Е. Андієвської з особистістю самої мисткині, – це щедрість: «… я дарую направо і наліво все, що лише потрапить мені під руку…» [12, с. 41]. Такими ми бачимо і героїв новел, і такою ж постає сама письменниця, коли розповідає про власний мистецький побут. «Зміна помешкання» та «Подорожі» – новелети, які перегукуються зі світо видом письменниці: «… бувши людиною, що не любить, щоб в її діях і помислах товклися сторонні, як на ярмарку…» [12, с. 31] та «… я люблю, щоб там, де я живу, не було зайвих речей…» [12, с. 41].

Зазначимо, що присвятивши своє існування мистецтву, Е. Андієвська свідомо відмовила собі у суто жіночій долі – материнстві, родинному затишку, – які ніколи не були для неї пріоритетними: «… я з дитинства знала, що для реалізації потрібне лише таке життя. Купа дітей повзала б по мені, і я не змогла б сказати: « Сиди, не рипайся!» І ніколи б не змогла зробити те, що маю…» [15, с. 134]. Так само «не по-жіночому» бачить письменниця і кохання: «Кохання до чоловіка – то пастка, кінець жіночої свободи…» [15, с. 133].

Саме тому не викликає подиву аналогічна позиція героя новели «Зміна помешкання»: «… мені не треба ні родини, ні меблів, я хочу тільки вільно дихати і щоб мені не заважали, більш нічого, що ж до голих стін, то це єдиний випадок, коли в них можна жити» [12, с. 41].

У новелі «Зосередження» головний герой журиться: «… якби мені дали зосередитися, я міг би поглядом вирощувати невеликі організми і навіть дрібні тварини, незалежно від того, де я перебуваю, але мені завжди заважають то діти, то знайомі, або раптом жінка вирішує, що я маю приймати гостей, і то саме в ту хвилину, коли я бачу, як уже щось починає ворушитися, щоб втілитись» [12, с. 49]. Митець страждає через відсутність можливості зосередитися: «… якби вони залишили мене самого хоч на годину, поки я сам їх не покличу, вони побачили б те, що їм важко навіть уявити, але вони вважають, що й того, що є на очах, цілком вистачає, і нічого збільшувати світ на ще щось, що треба освоювати, і взагалі біло б далеко краще, якби я викинув з голови ці думки й зайнявся чи-

мось більш доцільним. Вони не тямлять, що вся доцільність мого життя саме в тому, щоб зосередитися, бо через мене вони врятували б те, що, можливо, ніколи вдруге не матиме змоги явитися на світ, всі ті творива, які я чую і які спроможні потрясти найзатятіших невір…» [12, с. 49].

Єдина і незаперечна цінність життя для Е. Андієвської, так само, як і для героя новели «Зосередження» – це творчість: «… я в усьому – у папері, на якому пишу, у вірші, у ручці, у сонці, що світить у кімнату, у мусі, що пролітає…» [15, с. 134]. Стан творчості для Е. Андієвської – «…щастя, їзда на блискавці» [15, с. 131].

Наскрізною ідеєю творів Е. Андієвської виступає свобода вибору людини, її прагнення вільного простору, на що вказував і один з дослідників мистецького набутку Е. Андієвської П. Сорока: «Це проза про вільну людину і глибинну сутність свободи, яка не знає меж і яку ніщо не спроможне порушити та здолати…» [5, с. 141].

В одному інтерв'ю мисткиня сформулювала власну творчу та життєву стратегію: «Кожен є творцем власного життя. Вибір є і там, де немає жодного вибору. Кожна людина, коли хоче, чогось усім своїм єством, цього обов'язково досягне. Справжня воля викристалізовує навколо себе події. Навіть мачина може змінити світ. Тільки ледача людина гадає, що її порятують вареники з неба. Провидіння не любить ледачих» [14, с. 61].

Усі ці пріоритети Е. Андієвська проектує на своїх героїв. «… Всьому можна зарадити. Треба лише мати витримку й наполегливість», – переконана бляшанка у «Казці про рівнину, подарунок моря» [13, с. 58]. «Казка про слимака» завершується настановою: «Тієї миті, як жива істота захоче, аби її існування змінилося, воно й справді зміниться, тільки не кожен здатний допасуватися до цього» [13, с. 46].

Про життєву необхідність волі для людини (як і для всього живого) говорять герої кількох казок Е. Андієвської: «… воля, над якою нема нічого в світі…» [13, с. 73]; «… людина без волі ніколи не помічає, що вона живий труп» [13, с. 36]; «Без волі нема жодного життя. Щойно вона дає відчути смак речей і всього існування. Без волі, мені здається, не зрушилася б і краплина» [13, с. 36]; «… коли людині чогось не вільно, вона не може бути щасливою» [12, с. 142].

Чи не найважливішим для людини є віра у себе та у власні сили. На цьому щораз наголошує письменниця у своїх інтерв'ю, листуваннях з читачами та дослідниками. Таку ж ідею, наприклад, містить у собі «Казка про чоловіка, що заступав Усевишнього»: «… доки чоловік вірив, що Божа іскра в ньому допоможе і в найтяжчій скруті, доти й ішло все гаразд <…> Поки ти не сумнівався, тієї іскри вистачало, щоб упоратися не лише з людьми, а й з усією світобудовою, бо ця іскра міцніє чи никне залежно від твого власного настановлення. А сумніви – це вияв не моєї, а твоєї власної волі, яка й віддалила тебе від мене, зробивши безсилим. Коли ти подолаєш цю прірву, глибина якої залежить виключно від твого власного кута зору, ти станеш таким, як я, бо я і є ти!» [13, с. 112-113].

Висновки. Отже, уважне прочитання короткої прози Е. Андієвської дає нам змогу доступитися до індивідуального виміру творчості мисткині та її унікального особистого світу. Обмежені рамки розвідки не дозволяють ретельно проаналізувати увесь масив малої прози Е. Андієвської, однак зумовлюють перспективу та вектор подальшого дослідження. Відтак у майбутніх розвідках, залучаючи решту прозової спадщини письменниці, прагнемо максимально осягнути її строкату й глибоко індивідуальну картину світу.

Література:

1. Деко О. Мов одна пелюстка: Еммі Андієвській – 70 / О. Деко // Літературна Україна. – 2001. – 5 квітня. – С. 7.
2. «Іншим обличчям в по той бік…» – [Текст] / М. Р. Стех Кур'єр Кривбасу – С. 77-85.
3. Стех М. Р. «Іншим обличчям в потойбік…» [Текст] : рання коротка проза: «Подорож» (1955), «Тигри» (1962), «Джалапіта» (1962) / М. Р. Стех // Кур'єр Кривбасу, 2004. – лютий. – № 171. – С. 146-154.
4. «Провидіння не любить ледачих…». Розмова Людмили Таран з Еммою Андієвською // Кур'єр Кривбасу. – 2004. – жовтень–грудень. – № 179-181. – С. 157-161.
5. Сорока П. Емма Андієвська. Літературний портрет / П. Сорока – Тернопіль, 1998. – 240 с.
6. Галета О. Ландшафтна архітектура Емми Андієвської (малі прозові форми) // Емма Андієвська: Проблеми інтерпретації [Текст]: зб. наук. ст. / М. Р. Стех та ін. – Донецьк: Норд-Прес, 2011. – 159 с. – С. 144-149.
7. Кропивко І. Збірка вибраних творів малої прози Е. Андієвської «Джалапіта»: жанровий наратив та стильова своєрідність / І. Кропивко // Вісник Дніпропетровського університету ім. Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – 2011. – № 2 (2). – С. 130-139.
8. Сорока П. Квіти на ешафоті. Сторінки щоденника / П. Сорока // Кур'єр Кривбасу. – 2000. – липень. – № 128. – С. 115-145.
9. Зимомря І. Проза Емми Андієвської: психологічний дискурс: дис. канд. філол. наук: 10.01.01 / І. М. Зимомря. – Кіровоград, 2004. – 227 с.
10. Лисенко Т. Океанічний лабіринт, або феномен Емми Андієвської [Текст] : (Інтерв'ю) / Т. Лисенко // Сучасність. – 2003. – № 11. – С. 142-146.
11. Соловей О. Мала проза Емми Андієвської 1950-х – 1960-х років: до проблем інтерпретації // Емма Андієвська: Проблеми інтерпретації [Текст]: зб. наук. ст. / М. Р. Стех та ін. – Донецьк: Норд-Прес, 2011. – 159 с. – С. 120-134.
12. Андієвська Е. Джалапіта: Вибрані твори / Е. Андієвська. – Львів: ЛА «Піраміда», 2006. – 160 с.
13. Андієвська Е. Казки / Е. Андієвська. – Париж – Львів –Цвікау: Зерна, 2000. – 131 с.
14. Єржабкова Б. Спроба портрету Емми Андієвської з нагоди 70-ліття / Б. Єржабкова // Визвольний шлях. – 2001. – № 4. – С. 58-75.
15. Шаф О. В. Сонет Емми Андієвської в західноєвропейському контексті: [Текст] / О. В. Шаф. – Дніпропетровськ: Освянніков, 2008. – 138 с.

Ященко Ю. В. Короткая проза Эммы Андиевской как «художественная автобиография»

Аннотация. В статье совершена попытка исследовать прозу Э. Андиевской как проявление внутренней «биографии» писательницы. Рассмотрены и сопоставлены доминантные жизненные и творческие ориентиры Э. Андиевской, которые являются созвучными приоритетам героев ее короткой прозы.

Ключевые слова: авторское сознание, «художественная автобиография», короткая проза, мировоззрение.

Yashchenko Yu. Emma Andievska's Short Stories as «artistic autobiography»

Summary. In this article we made an attempt to investigate the short prose by E. Andievska (in particular, the collection of novels «Jalapita: Selected Works» and «Fairy Tales») as a manifestation of the internal «biography» of the writer. We have examined and compared the dominant life and creative base points of E. Andievska that are in harmony with the priorities of the heroes of her short prose.

Key words: author's consciousness, «artistic autobiography», short prose, philosophy.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 821.111-3

Кушнірова Т. В.,
доктор філологічних наук, доцент кафедри світової літератури
Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

ОСНОВНІ МОТИВИ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ РОАЛЬДА ДАЛА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ПОЦІЛУНОК»)

Анотація. В статті аналізуються основні мотиви в художній прозі англійського письменника Роальда Дала. Розглядається еволюція мотивів, їх роль у розвитку сюжету і в розкритті внутрішнього світу персонажів. Виокремлюються особливості індивідуального стилю письменника, а також зв'язок із літературною традицією.

Ключові слова: Роальд Дал, мотив, хронотоп, жанр, стиль, домінанта, літературна традиція.

Постановка проблеми. Роальд Дал (1916–1990) – визначний англійський письменник норвезького походження, творчий доробок якого наразі є доволі популярним. Народився письменник у Південному Вельсі, під час другої світової війни був військовим льотчиком, де й отримав тяжке поранення. Переважна більшість сюжетів у ранній прозі письменника, навіяні війною та службою у BBC, мають військову проблематику. Широку популярність принесли збірки «Той, хто схожий на тебе» (1953) та «Поцілунок» (1959). Наразі перекладено більше десятка його книг, частина із них – дитячі казки, що мають шалену популярність серед читачів. Сучасне літературознавство звернулося до спадщини митця [1; 4; 5; 6], часом досить побіжно аналізується його творчість, розглядаються певні аспекти прози письменника. Ми маємо на меті детально проаналізувати «дорослу» прозу Р. Дала, зокрема збірку «Поцілунок», акцентувати увагу на певних творах, окреслити жанрово-стильові константи і домінанти, визначити мотиви, що є стрижневими у творчості письменника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роальд Дал – видатний майстер англійської літератури кінця XX століття, творчість якого цілком вписувалась у формат літератури постмодернізму. Герой Роальда Дала, як і літератури постмодернізму загалом, – людина, що загубилась у повсякденному бутті, втратила зв'язок зі всесвітом, гостро переживає власну відчуженість і втрату духовних орієнтирів. Постмодернізм в образно-символічній формі відтворює загальний абсурд життя, розрив соціальних і духовних зв'язків у світі, падіння людства у безодню, де немає шансів на спасіння. «Створений ним (Роальдом Далом – Т.К.) світ парадоксальний, потенційно безкінечний у розгортанні сенсів, вербалізованих у постійному діалозі з читачем» [4, с. 280].

Мотивна організація художньої прози Роальда Дала різнобарвна та ієрархічно вибудувана. Домінантним у художній прозі митця стає мотив гри та укладання парі: герої грають на перегонах, в казино, закладаються один з одним та самі з собою. Наприклад, хлопчина із новели «Фантазер» («The Wish») (1948) вирішує випробувати себе. Він грається зі своїм життям, оживляючи у підсвідомості власні страхи: килим, по якому збирається йти, в його уяві постає у двох вимірах (розпечене вугілля (червоні плями) й отруйні змії (чорні плями)), що тягне за собою й відповідні психологічні заміщення. «Червоні плями – це розпечене вугілля. Ось що я маю зробити: пройти звідси до самих дверей, не торкнувшись їх. Якщо наступлю на червоне, я обпечусь. Навіть не обпечусь – просто згорю в попіл. А чорні плями... ну, так, чорні – це змії, отруйні змії, гадюки і кобри, кожна завтовшки з дерево, і якщо я торкнусь котроїсь із них, мене вкусять, і я помру ще до вечері. А якщо дістанусь на той бік цілий і неушкоджений, не маючи ні опіків, ні укусів, тоді завтра, на день народження, мені подарують цуценятко» [2, с. 156]. Дитина настільки прониклась грою, що не зчулась, як поринула в ірреальність; реальний хронотоп силою думки обертається ірреальним та повністю поглинає підсвідомість героя. «Повне розчинення в ролі і ситуації, переживання уявної небезпеки, яка для героя стає реальнішою за дійсність, формує інтенсивне емотивне поле, в результаті якого виникає відомий психологам ефект «тунельного сприйняття» [4, с. 280]. У новелі актуалізується особистісний хронотоп, оскільки герой існує в особливій реальності, вибудуваній на афектній підсвідомості. Фінал твору характеризується вільним наративом, тобто читач сам повинен домислити кінцівку твору. «Він почав падати. Він падав управо, спочатку дуже повільно, потім швидше і швидше, в останній момент інстинктивно простягнув руку, щоб зупинити падіння, і наступним, що він бачив, була його гола рука, вже готова зануритись у саму середину цієї чорної блискучої маси (зміїне кобло – Т.К.), і в ту мить, коли вона торкнулась її, він скрикнув, однісіньким пронизливим криком жаху. Надворі, де сяяло сонце, далеко, за домом, мати шукала сина» [2, с. 160]. Автор веде інтелектуальну гру із читачем: викликає тремтіння і змушує балансувати на межі реального й ірреального, незрозумілого та жахливого, що стає візитівкою індивідуального стилю Роальда Дала.

Постмодерністська гра стає стильовою домінантою творчості Роальда Дала, «принцип творчої співгри з читачем» (І. Хассан) [4, с. 257] є характерною рисою його творів. «Іронічна авторська свідомість реалізує себе в інтертекстуальній грі з читачем, вигадливо організованій і свідомо прихованій позиції, розкриттю якої слугують підтекст і контекст твору» [4, с. 281]. Гра письменника з реаліями буденності та літературними архетипами порушує глибинні зв'язки та дає можливість переосмислити дійсність, переграти певні ситуації, щоб знайти відповіді на болючі питання. Відсутність остаточних формулювань і однозначних відповідей інтенсифікує і підтримує напругу художнього простору, що не потребує осучаснення, апелюючи до вічних констант людської душі.

Мотив гри так чи інакше присутній у кожному творі письменника, стаючи лейтмотивним та проглядаючись на усіх рівнях художнього тексту. Наприклад, у новелі «Господарка пансіону» («The Landlady») (1959) даний мотив стає домінантним: читач разом із головним героєм Біллі Вівером зустрічає милу пані сорока п'яти років із дуже добрими блакитними очима, яка привітно і тепло посміхалась [3, с. 7]. Герой відгукується про жінку найкращим чином, вважаючи її доброю та благородною. Справжній жах від прозріння пронизує героя уже у фіналі твору, коли він раптово усвідомлює, що усі живі істоти в будинку господарки пансіону нею вбиті і забальзамовані (папуга, пес у кріслі, два попередні мешканці готелю). Сповідь господині щодо двох попередніх постояльців, що навічно залишились гостювати у неї на горищі, уже сприймаються героєм як вирок. Він уже нічого змінити не може і, отруєний злочинницею, тихо відходить в інший світ. Мотив гри є константним для цього твору, оскільки господарка пансіону грається зі своєю здобиччю, як павук зі своєю поживою. Героїня веде «мозкову» гру з молодим чоловіком, не приховує від нього своїх намірів, але й не розкриває їх повною мірою, «кидає» натяки, виголошує фрази, що залишаються незрозумілими до кульмінаційного моменту. Наративний шар новели теж вибудуваний на мотиві гри. Автор-наратор бавиться з реципієнтом, дозуючи інформацію так, що до фіналу читач не «бачить» розв'язки, однак вибудовує різні версії завершення історії.

Гра з читачем – провідна риса літератури постмодернізму, ознаки якої притаманні й творчості Роальда Дала. Новела «Дегустатор» («Taste») (1951) у жанровому плані нагадує інтелектуальну новелу, оскільки сюжет побудований на мотиві ідентифікації зразків мистецтва. Голова родини іноді запрошує на обід відомого знавця вин і щоразу вихваляється перед ним дорогими і рідкісними зразками. Перед поданням вина вилежуються в кабінеті господаря добу, а вже потім подаються до столу. Сюжет твору ґрунтується на мотиві укладання парі, коли гість повинен здогадатися, яке вино цього разу буде подане до столу. Предметами розіграшу стають донька господаря та розкішний маєток гостя. Для твору характерні авторські відступи, у яких наратор розмірковує про смакові якості того чи іншого винного зразка. Дегустатор ідентифікує вино і виграє дочку господаря. Дал деталізує жах голови родини від програшу. Однак розв'язка доволі несподівана та непередбачувана: служниця приносить гостю окуляри, які він, щоразу перед обідом таємно навідуючись до кабінету господаря, цього разу забуває на столі. Сюжет новели характеризується динамізмом та чіткістю, однак автор вдається до ліричних відступів, які стосуються виноградарства. У жанровому плані можна говорити про наявність ознак шахрайського роману, оскільки головний герой постає таким собі шахраєм, котрий намагається збагатитися нечесним шляхом. Мотив укладання парі стає ключовим у даному творі, і таким, навколо якого розгортається сюжет і зав'язуються конфлікти.

Для Роальда Дала характерне гротескне мислення, здатність розгледіти анекдотичну ситуацію, яка обертається найнесподіванішим чином, жорстоке почуття гумору. У новелі «Дорога в небеса» («The Way Up to Heaven») (1954) відтворено будні сім'ї Фостерів, в якій голова родини мав звичку постійно знущатися над дружиною, доводячи її до нервових зривів. Знаючи фобію дружини щодо спізнень, він знову і знову її випробовує, збільшуючи цим страждання. «І ще він, мабуть, знав, що якщо пропустити всі терміни, її можна довести майже до істерики. В останні роки їхнього подружнього життя бували випадки, коли здавалося, що він тільки цього й добивався, щоб вони спізнилися на потяг, чим збільшував страждання бідної жінки» [3, с. 48]. Містер Фостер грався з дружиною, наче кіт із мишею, і апогеєм такої гри стає пасивна помста змученої жінки. Чергового разу, коли нерви героїні були на межі, чоловік знову повертається додому, оскільки «забуває» подарунок для доньки. Жінка, нервуючи у таксі, чує з будинку крики чоловіка про допомогу, але вирішує не затримуватись. Діставшись до Парижа, місіс Фостер поводиться інакше, ніж зазвичай: впевнено, спокійно, холоднокровно. Вона вперше побачила своїх онуків, і, здавалося, вперше відчула радість життя, вперше усвідомила себе щасливою. Щодня жінка водила дітей на прогулянку, пригощала смаколиками, купляла подарунки і розповідала цікаві історії. Героїня відчула себе по-новому, наче скинула кайдани, насолоджуючись щохвилини життям. Проте раз в тиждень вона писала листи своєму чоловікові – милі, безпосередні, наповнені новинами та плітками, які щоразу закінчувалися словами: «Не забувай вчасно поїсти, коханий, хоча, боюся, саме цього ти, мабуть, і не будеш робити, доки мене немає вдома» [3, с. 60]. Маски добропорядної дружини місіс Фостер не скидає й до кінця оповіді: приїздить додому, спокійно проходить до будинку, телефонує у службу ремонту ліфта, де вже з місяць помер її чоловік, і ґречно чекає майстра. Для новели «Дорога в небо» характерний мотив «межі», де доведена до відчаю жінка здатна в екстремальній ситуації здійснити вчинок, що для неї не характерний. Даний мотив притаманний більшості оповідань даної збірки та стає стильовою константою творчості Роальда Дала.

Мотив гри є домінантним і в новелі «Радість священнослужителя» («Четвертий комод Чиппендейла») («Parson's Pleasure») (1958), де головний герой, містер Боггінс, нарядившись у рясу священика, їздить маленькими поселеннями з метою наживи. Час від часу він навідує невеличкі ферми, щоб задарма скупити антикваріат. Мотив маски у даному творі виконує не лише психологічну функцію, але й впливає на зовнішнє портретування, оскільки герой у оточуючих асоціюється за зовнішніми ознаками (ряса священика) і викликає довіру. Церковний сан дає можливість безперешкодно заходити до будинків, вести довірливі бесіди, обдурювати господарів зубожілих ферм та скуповувати задешево зразки мистецтва. Однак цього разу містер Боггінс сам себе переграв: здибавши в одному з маєтків комод Чіппендейла, він усіма силами намагається його придбати. Однак спритні фермери Раммінс, Берт і Клод відчули, що священик їх дурить і вирішили самі його перехитрити. Герою все-таки вдалося «обвести навколо пальця» чоловіків, сказавши, що даний зразок мистецької цінності не представляє, і тому може бути придбаний частинами. Поки Боггінс підганяв до садиби автомобіль, фермери, боячись, що комод не влізе у транспорт, розпилюють його на маленькі шматочки. Яке ж розчарування чекає священика, коли він бачить розпиляний витвір мистецтва… Фінал новели традиційний для Роальда Дала: раптовий, непередбачуваний, шокуючий.

Мотив маски, що виходить з мотиву гри, часом більш значущий у творчості Роальда, ніж домінантний мотив. Зокрема маска священика в іншому творі «Бідолаха Джордж» («Georgy Porgy») (1959) Р. Дала хоча й одягнена ним за професією, але аж ніяк не відповідає його духовним поривам. Маска священика була певним бар'єром, що відгороджує героя від навколишнього світу. Отримана в дитинстві психологічна травма, що майже тридцять років «дрімала» у підсвідомості героя, при першому контакті з жінкою проривається зовні і доводить персонажа до божевілля. Протягом усього життя чоловік живе зі страхом, що наближається до жаху, перед представницями слабкої статі. Герой рано втрачає матір (мотив матері константний у даному творі), яка для нього була певною опорою в житті, тому всі фобії він «задавлює» в собі і сублімується на роботі. Свої дивні нахили персонаж переносить на пацюків, експериментує з ними, намагаючись з'ясувати, чи зможе встояти перед активним натиском своїх прихожанок. Людина – істота соціальна, тому суспільство певним чином впливає на неї: один поцілунок збудив підсвідомість персонажа, ожививши дитячі страхи. Хлопчиком він бачив як крільчиха (у пам'яті збереглася навіть її кличка – Жозефіна) з'їла своїх дитинчат. Страх бути з'їденим заживо супроводжує героя протягом життя, тому звичайний поцілунок викликає у нього дикий жах, та кидає його у викривлений простір. Реальність зміщується ірреальністю, персонаж дезорієнтований у просторі та часі: єдиним прихистком для нього стає божевільня, де вже не треба боротися за свою свідомість. Персонаж і не намагається спробувати вийти із цього стану, йому там комфортно. Мотив гри у даному творі має інверсне трактування, оскільки героя випробовує на міцність і соціум, і його власна психіка. У фіналі новели продукується думка про те, що людина не може протидіяти зовнішнім силам, які уособлюють соціальну складову, тобто соціум здатен зламати особистість, довести її до психологічного зриву. Таким чином актуалізується особистісний хронотом, оскільки саме підсвідомість та душа людини творить часопростір і стає ареною для боротьби антагонічних сил.

Соціально-побутовий хронотоп продукує появу у творчості Роальда Дала соціальних мотивів та їх субмотивів. Простір у новелістиці Дала найчастіше театрально-декоративний, що призводить до активізації рольової маски. Мотив маски, ширше мотив гри, характерний і для новели Р. Дала «Місіс Біксбі і подарунок полковника» («Mrs. Bixby and the Colonel's Coat») (1959). Характерно, що усі дійові особи приміряють певну соціальну маску. Місіс Біксбі упродовж багатьох років носила маску порядної турботливої дружини та дбайливої родички. Щомісяця героїня їздила до Балтімора, щоб навідати свою «тітку», ночувала там і поверталася в Нью-Йорк наступного дня, щоб встигнути приготувати чоловікові вечерю. «Містер Біксбі прихильно ставився до цього. Він знав, що тітонька Мод живе в Балтіморі, і його дружина дуже любить цю стару жінку, і, безперечно, було б нерозумно позбавляти їх задоволення зустрічатися раз на місяць» [3, с. 92]. Однак ідилія порушується авторським одкровенням: тітонька виявляється насправді таким собі Полковником, коханцем головної героїні, який вирішив порвати з нею, подарувавши шикарний подарунок – норкову шубу. У спробі перехитрити чоловіка, місіс Біксбі закладає шубу в ломбард з метою подальшого викупу. Містер Біксбі на прохання дружини забирає пакунок і приносить його додому, однак це була не омріяна героїнею шуба, а просто шмат хутра. Дал закінчує оповідь традиційно для себе: героїня в коридорі офісу зустрічається із секретаркою свого чоловіка, міс Палтіні, яка прямувала на обідню перерву. «Вона легко рухалася, від неї пахло тонкими духами, вона виглядала королевою, найсправжнісінькою королевою в прекрасній чорній норковій шубі, яку Полковник подарував місіс Біксбі» [3, с. 110]. Розв'язка новели не дає розуміння того, що далі стається з героями, адже вони всі носять маски. У творах Дала відсутні дидактичні мотиви, фінал характеризується вільним наративом, читач сам має зробити певні висновки.

У творчості Роальда Дала соціальні мотиви спостерігаються й у творах, які жанрово можна віднести до літератури «жахів», зокрема новелі «Свиня» («Pig») (1959). В тексті переповідається про долю хлопчини Лексингтона, батьки якого випадково загинули від кулі поліцейських біля свого будинку на дванадцятий день його життя. Сироту забирає на виховання бабця-вегетаріанка, яка має будинок далеко від людської «цивілізації». Автор вдається до ідилічних мотивів, описуючи життя хлопчика на фермі. З часом ідилія закінчується: Глосспан помирає і Лексингтону доводиться мати справу із хижацьким реальним світом, у якому немає місця любові, турботі та чеснотам. Адвокат вітає героя зі смертю бабусі та забирає майже всі його заощадження (півмільйона доларів). Опинившись у жорстокій реальності, герой втрачає душу. У даній новелі особливо гучно звучить мотив душі, фіналом якого стає фізична загибель. Вихований вегетаріанцем, Лексингтон у сумнівній харчевні скуштував м'яса. Нічого смачнішого, за його словами, він досі не їв. Його не збентежило зауваження кухаря щодо походження м'яса. І лише у фінальній екскурсії м'ясокомбінатом герой чітко усвідомлює, що відбивна може бути не лише із тварини, але й із людини. Його, наче свиню, відправляють на заклання. «Раптово наш герой відчув себе жахливо сонним, однак, лише коли його здорове, сильне серце відкачало із тіла останню краплину крові, тільки тоді він перейшов із цього кращого зі світів у наступний» [3, с. 223]. В авторських ремарках відчувається іронія, зокрема він називає існуючий світ «кращим», однак переповідана ним історія говорить про різко протилежне. Автор вдається до вільного наративу, спонукаючи реципієнта до діалогу.

У творчості Р. Дала домінантне місце посідає мотив загибелі, точніше смерті, причому смерті досить дивної, містичної, часом ірреальної, та такої, що не піддається раціональним тлумаченням. Підвердження цьому ми знаходимо і в новелі «Господарка пансіону», «Вільям і Мері», «Дорога в небеса», «Свиня». Даний мотив стає константним у новелі «Едвард – завойовник» («Edward the Conqueror») (1953), де чоловік йде на вбивство беззахисної тварини, лише б та не заважала його спокою. Луїза, господарка садиби, підбирає кота, який, на її думку, є реінкарнацією визначного композитора Ліста. Кіт поводився, наче людина, і полюбляв музику (захопливо слухав Ліста, Шопена (крім скерцо сі мінор)). Луїза бачить портретну схожість між котом і великим композитором: п'ять бородавок на обличчі Ліста, які вона розгледіла на портреті майстра, є саме там й у кота. Чоловік Луїзи, хоча і збен-

тежений схожістю, не поділяє радості, оскільки дружина перестає господарювати, зосередивши всю увагу тільки на котові. Не довго думаючи, Едвард знищує живу істоту. Наратор не деталізує ситуацію, читач може лише здогадуватися, що сталося з твариною.

Поряд із соціальними мотивами у новелістиці Роальда Дала співіснують і фантастичні мотиви: мотиви наукового експерименту, відкриття тощо. Сюжет новели «Маточне молочко» («Royal Jelly») (1959) побудовано безпосередньо на означеному мотиві, коли батько-психопат забирає у матері контроль над новонародженою дівчинкою, щоб виростити з неї «особу» за своїм сценарієм. Головний герой новели Альберт Тейлор проводить експеримент зі своєю дитиною, підливаючи їй у їжу бджолиний фермент, від якого немовля стає більш спокійним та, на його думку, здоровішим. Малюк стає краще спати, їсти, однак швидко набирає вагу та перетворюється на «особу», що все більше нагадує бджолу. Емоційного напруження у творі додає зовнішнє портретування, яке подається автором ще на початку оповіді. Герой досить дивно виглядає: «Альберт не був високим; у нього було повне тіло, пухке на вигляд, короткі кривуваті ноги. Голова була величезна і кругла, покрита щетиною, а більша частина обличчя – тепер, коли він перестав голитися, – ховалась під коричнево-жовтою бородою…» [3, с. 131]. Зовнішнє портретування передує трагедії, що мала місце у звичайній (за Далем – Т.К.) родині, та відтворює емоційний стан матері, яка із жахом спостерігає, як її чоловік і дитина змінюються. Жінка в останню мить розуміє, що батько із звичайного дитяти формує гігантську бджолину матку, що повинна започаткувати новий рід. Часопросторова складова має реальне підґрунтя, підживлене описами наукових відкриттів, які ґрунтовно і послідовно доводяться. Наукові експерименти додають оповіді достовірності, тому хронотоп сприймається не як ірреальний, а як цілком ймовірний, та такий, що має місце у реальному житті.

Значне місце у творчості Дала посідають історичні мотиви, зокрема його автобіографічний цикл на військову тематику («Переходжу на прийом», 1945). Певні твори історичними можна назвати лише побіжно, оскільки у них відтворено суб'єктивне наративне бачення певної події. Одним із таких творів є новела «Народження катастрофи» («Genesis and Catastrophe») (1959). Жанрово твір нагадує історичний анекдот, оскільки герой, про якого йдеться в оповіді, є реальною особою, а поява його на світ трактується автором крізь призму суб'єктивізму. Задля більшої достовірності автор зазначає, що історія, ним переповідана, ґрунтується на реальних подіях. Читач посвячений в таїну народження героя, внутрішньосімейних стосунків, однак до фіналу не розуміє, про кого йде мова. Він сумує разом із матір'ю, яка уже втратила трьох дітлахів; вороже ставиться до батька, котрий не підтримує дружину і ладен здихатися ще однієї дитини (причина смерті малюків вуалюється, стимулюючи уяву); і зичить малюкові доброго здоров'я та довгих літ життя. Слова Клари, матері немовляти: «Він повинен жити, Алоїз, повинен. О Боже, будь же милостивим до нього» [3, с. 177], – стають наскрізним мотивом-мовленням, характерним для даного твору. Наратор, граючись, переповідає історію народження Адольфа Гітлера, максимально стимулюючи емоційну сферу, яка змінює жанрову модальність та характеризується полярністю (на початку оповіді читач бажає здоров'я матері і немовляті, а у фіналі – персонажі викликають відразу).

У творчості Дала зустрічаються новели з домінантним фольклорним стрижнем, зокрема «Чемпіон світу» («The Champion of the World») (1959), де головний герой, Клод, браконьєр зі стажем, змальований автором у іронічному ключі (герой вигадує неймовірні способи полювання на фазанів). Оповідь ведеться від першої особи, що надає доробку суб'єктивної правдоподібності. В основу сюжету покладено фольклорний мотив обдурачення бідняком жадібного пана. Містер Віктор Хейзел був місцевим пивоваром, що вибився в «люди» із самих «низів» і страшенно цим пишався. «Він зневажав усіх людей, які мали низьке суспільне становище, … і відчайдушно прагнув спілкуватися лише з тими, з ким, на його думку, і потрібно спілкуватися» [3, с. 227]. Пивовар полюбляв до дня відкриття мисливського сезону влаштовувати показові полювання і щороку запрошував до себе багатіїв. Одного разу головний герой, поданий таким собі Іваном-дурником, вирішив провчити пана і виловити його фазанів. Традиційно цього не можна було зробити, тому герой фантазує і вигадує безліч чудернацьких способів, одним із яких він і скористався. «Беремо родзинки. Вимочуємо їх, доки вони не розбухнуть. Потім лезом робимо надріз, і трохи спустошуємо. Далі беремо одну з моїх червоних капсул (снодійне – Т.К.) і висипаємо весь порошок у родзинку. Потім беремо голку і дуже ретельно зашиваємо надріз» [3, с. 233]. Таким сміховинним чином головні герої й ловлять птахів. Однак ті при транспортуванні (жінка перевозила їх у візочку з малюком) раптово прокидаються, і, наче хмара саранчі, обсідають заправну станцію, на якій працює герой. Подія викликала широкий резонанс серед населення. «На дорозі з вантажівкою з цеглою і фургоном бакалійника шикувалися машини, люди відкривали дверцята і виходили, щоб краще побачити, що відбувається» [3, с. 253]. Після короткого діалогу головних героїв щодо закриття станції, текст раптово обривається, полишаючи читача в роздумах щодо подальшої «долі» фазанів та головних героїв. Принцип вільного наративу характерний і для даної новели, де домінантною стає гумористична складова, що дає можливість ідентифікувати даний твір як гумореску.

Висновки. Таким чином, система мотивів у художній прозі Роальда Дала є напрочуд різнобарвною та ієрархічно вибудуваною, оскільки письменник вдало поєднує у своїх творах новелістичну традицію, фольклорні мотиви та сюрреалістичний чорний гумор. Домінантними у творчості митця стають мотиви гри, що проглядаються на різних рівнях: образному, просторово-часовому, наративному, імагогічному, причому шар наратор-реципієнт є особливо значущим, оскільки константною ознакою творчості Роальда Дала стає відверте іронізування над традиційними суспільними інститутами, стереотипними, загальноприйнятими етичними нормами, що породжує принцип вільного наративу. Іронічна авторська свідомість організує художній універсум, постійно апелюючи до читацького інтелекту і спонукаючи його до співпраці. З мотиву гри виходять відповідні субмотиви: маски, смерті, самотності, помсти, душі тощо. Для творчості Роальда Дала характерні фантастичні мотиви, зокрема, наукового експерименту, відкриття тощо, які впливають на хронотоп, додаючи оповіді достовірності, та позначаються на

жанрі творів, наділяючи їх ознаками літератури «жахів». Константними стають історичні мотиви, причому подані досить суб'єктивно, та фольклорні, що жанрово наближають доробок Роальда Дала до народної традиції.

Література:

1. Бочкар О.В. Тріада жіночих образів у збірці оповідань Роальда Дала «Поцілунок»: неготичний аспект / О.В. Бочкар // Сучасне літературознавство та прикладна лінгвістика: американські та британські студії: Матеріали II Міжнародного симпозіуму. – К.: «Талком», 2014. – С. 39–43.
2. Даль Роальд. У кого что болит / Роальд Даль. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 352 с.
3. Даль Роальд. Хозяйка пансиона / Роальд Даль. – М.: Захаров, 2002. – 254 с.
4. Історія зарубіжної літератури XX ст.: навч. посіб. / В.І. Кузьменко, О.О. Гарачковська, М.В. Кузьменко та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 496 с.
5. Тимофеев В.Г. «Недобрый» волшебник Роальд Даль / В.Г. Тимофеев // Даль Р. Дегустация. – СПб.: Азбука, 2000. – С. 311–316.
6. Хлебчик Л.С. Постмодернистская игра с фольклором в новеллистике Роальда Даля / Л.С. Хлебчик // Вестник Полоцкого государственного университета. – 2007. – № 7. – С. 128–131.

Кушнирова Т. В. Система мотивов в художественной прозе Роальда Даля (на материале сборника «Поцелуй»)

Аннотация. В статье рассматриваются основные мотивы в художественной прозе английского писателя Роальда Даля. Отслеживается эволюция мотивов, их роль в развитии сюжета и в раскрытии внутреннего мира персонажей. Выделяются особенности индивидуального стиля писателя, а также связь с литературной традицией.

Ключевые слова: Роальд Даль, мотив, хронотоп, жанр, стиль, доминанта, культурная традиция.

Kushnirova T. System of motives in prose Roald Dahl (based on the book «Kiss Kiss»)

Summary. In this article the main motives of prose of English writer Roald Dahl are examining. Tracking the evolution of motive, his role in development of plot and in disclosure of inner world of the characters. Distinguished features of individual style of writer, as well as communication with the literary traditionю.

Key words: Roald Dahl, motive, chronotope, genre, style, dominant, literary tradition.

РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА СХІДНІ МОВИ

УДК 811.112.2'342.2'38'42

Артюхова А. А.,
кандидат филологических наук, доцент кафедры германских и романских языков
Национального университета «Одесская юридическая академия»

АГРЕССИВНАЯ РИТОРИКА КАК ПЕРСУАЗИВНЫЙ СПОСОБ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ВЫСТУПЛЕНИЙ НЕМЕЦКОГО ПОЛИТИКА ГРЕГОРА ГИЗИ)

Аннотация. В статье дается определение агрессивной риторики как персуазивного способа в политической коммуникации. Рассматривается трансформация понятия «речевая агрессия» в сторону положительного семантического наполнения. Определяется комплекс агрессивных речевых приемов, которые формируют риторический портрет Грегора Гизи на лингвальном и паралингвальном уровне.

Ключевые слова: агрессивная риторика, риторический портрет, риторическая фигура, просодическая интенсивность, кинетическая интенсивность, Грегор Гизи.

Schweigen ist Silber, Reden ist Macht
(H. Peter Ditko)

Постановка проблемы. Политическая коммуникация находится под постоянным пристальным вниманием как простых граждан, которые сами являются ее участниками, так и ученых, которые изучают ее осуществление, виды и способы реализации. Политическая коммуникация носит ярко выраженный риторический характер. Риторическая компетенция помогает оратору донести свою точку зрения до широкой аудитории, установить контакт, позиционировать себя в выгодном свете, убедить слушателей в правильности своего мнения и побудить к конкретным действиям. И чем решительнее, увереннее и агрессивнее политик, тем эффективнее оказывается его речевое воздействие на аудиторию.

Целью данной статьи является определение понятия «агрессивная риторика» и описание ее компонентов на лингвальном и паралингвальном уровнях. Для достижения поставленной цели предполагается решение следующих **задач:** 1. Анализ феномена «агрессия» и трансформации его значения на современном этапе. 2. Описание риторического портрета немецкого политического деятеля Грегора Гизи. 3. Определение комплекса агрессивных речевых приемов, используемых оратором. **Объектом** исследования является немецкий политический дискурс. **Предметом** – риторические фигуры в выступлениях немецкого политика. **Материалом** для анализа стали публичные выступления Г. Гизи в период с 1989 по 2014 год.

Изначально речевая агрессия понимается как форма речевого поведения, нацеленного на оскорбление или преднамеренное причинение вреда человеку или группе людей. Она сопровождается эмоциональным состоянием говорящего и применением инвективной лексики [1]. В то же время отмечается, что неотъемлемой чертой речевой агрессии являются экспрессивность и эмоциональная окрашенность, которые повышают персуазивность речи. В настоящее время ученые отмечают трансформацию понятий «агрессивность», «агрессивный» в сторону положительного семантического наполнения. Агрессивность все чаще ассоциируется с настойчивостью, амбициозностью, харизматичностью. Следует также отметить, что причинами таких изменений является пропагандирующее влияние СМИ, которые целенаправленно влияют на формирование ассоциативных полей тех или иных явлений и придают им необходимую направленность. Это означает, что СМИ стремятся стереотипизировать значение слова «агрессивный» и зафиксировать его смысл с позитивной коннотацией [2].

Таким образом, опираясь на современную тенденцию трактовки речевой агрессии, можно говорить об **агрессивной риторике** как искусстве настойчиво, решительно осуществлять речевое воздействие с целью убеждения общественности в правильности своих решений и действий. Особенно актуальным это является в условиях политической коммуникации. Политик должен быть агрессивным, так каждая партия стремится к борьбе. Если политик не агрессивен, его просто заменят другим. И что главное, публика любит агрессивных политиков. Именно такие политики вызывают восхищение, доверие, ощущение стабильности и безопасности. Харизматичные политики всегда отличались острыми высказываниями, категоричностью взглядов, агрессивностью речи [2].

Одной из самых примечательный политических фигур Германии, отличающейся агрессивностью своей риторики, уже много лет является Грегор Гизи. На протяжении 20 лет с небольшими перерывами он избирается депутатом бундестага от левых партий. Особую известность политик получил благодаря своим публичным выступлениям с критикой политики стран Запада, в первую очередь, США. Его характеризуют как непотопляемого харизматичного политика и публициста, обладающего ораторским даром, к которому даже критики относятся с симпатией. Г. Гизи – это феномен, он живет и говорит. Он восхищает слушателей, так как он оратор, который живет своими словами [2].

При анализе речи политиков наиболее востребованными являются термины «коммуникативный имидж», «речевой портрет», «риторический портрет», «языковая личность». Имидж – это обобщенный портрет личности, создающийся в представлении общественности на основании заявлений и конкретных дел личности. Имидж возникает только тогда, когда носитель имиджа становится публичным, то есть, когда есть субъекты его непосредственного или опосредованного восприятия. Имидж выступает своего рода посредником между по-

литиком и массой [3, 109]. Под коммуникативным имиджем понимают также долговременную коммуникативную роль человека [4, 100]. Совокупность лингвальных, паралингвальных и экстралингвальных характеристик коммуникативной личности образует ее **речевой портрет**. Г.Г. Матвеева понимает под речевым портретом «набор речевых предпочтений говорящего в конкретных обстоятельствах для актуализации определенных намерений и стратегий воздействия на слушающего» [5, 14]. М.В. Китайгородская и Н.Н. Розанова называют речевой портрет «функциональной моделью языковой личности» [6, 29]. Существует также теория, что речевой портрет является динамическим феноменом, и языковая личность конкретного политического деятеля обнаруживает себя в лингвопортретных вариантах. Основным фактором модификации речевого портрета политика является социальный статус личности. Лингвопортретное варьирование реализуется в условиях различного социального контекста в зависимости от тех статусных функций, которые выполняет политик [7].

Изложение основного материала. В данном исследовании мы используем термин **«риторический портрет»**, так как описание коммуникативной личности Г. Гизи осуществляется на материале риторических фигур (далее РФ), которые являются маркерами риторической силы политического выступления [8].

Итак, предметом анализа лингвального уровня риторического портрета Г.Гизи стали используемые им РФ. В трех политических выступлениях было выявлено 95 риторических фигур, причем стоит отметить, что в выступлении, которое состоялось 11 ноября 1989 года в Берлине и посвящено событиям, предшествующим падению Берлинской стены и объединению Германии, содержится всего 12 РФ, в речи от 8 сентября 2009 года, посвященной войне в Ираке – 22 РФ, а в выступлении 13 марта 2014 года относительно событий в Украине – 61 РФ. Такая яркая разница в фигуральной насыщенности речи свидетельствует о динамическом развитии риторического портрета данного политика с течением времени и в зависимости от усиления его позиции на политической арене Германии.

В выступлении 1989 года Г. Гизи использует самые простые РФ. Наиболее частотными являются парантезы и эллипсы, например: **Allerdings, und das sage ich genauso deutlich, keinen ersten Mann der Partei und des Staates mehr ohne demokratische Kontrolle oder mit absolutistischen Herrschaftsformen und nie wieder mit Zügen von Personenkult** (1). Данные фигуры указывают на неподготовленность и спонтанность речи. Также встречаются простые повторы и антитезы.

Речь, произнесенная в 2009 году, демонстрирует большее разнообразие РФ, звучит увереннее, эмоциональнее и агрессивнее. Наиболее частотными РФ являются риторические вопросы, например: **Wozu waren sie überhaupt dort?** (2), анафора, например: **Als die Taliban dort regierten, durften die Mädchen nicht zur Schule gehen. Als die Taliban dort regierten, gab es Frauensteinigung** (2) и инверсия, например: **Terror bekämpft man auf anderem Wege** (2).

Знаменитое выступление Г. Гизи 13 марта 2014 года в немецком парламенте, посвященное кризису в Украине и аннексии Крыма является ярким примером агрессивной риторики, эффективного речевого воздействия. Политик в совершенстве владеет риторическим инструментарием, умело использует фигуры и их комплексы, логически структурируя речь, расставляя необходимые акценты. Самой частотной РФ на данном этапе является антитеза (28%). Антитеза представляет собой языковое членение на противоположные компоненты общего понятия, которое, как правило, умалчивается. Структура антитезы представляет собой дихотомию, которая дифференцируется по следующим признакам: 1) размер противопоставляемых сегментов, например, слово, предложение, текст; 2) его лексическое наполнение, как правило, антонимия; 3) синтаксический порядок антитезы [9, 60]. Данная фигура создает большое эмоциональное напряжение, например: **Auf dem Maidan gab es viele <u>demokratische Kräfte</u>, aber auch <u>Faschisten</u>** (3).

Отличительной чертой риторики Г. Гизи также является противопоставление синтаксических форм, например, временных форм глагола и модальности: **Bei der Abwahl des Präsidenten <u>gilt</u> sie <u>nicht</u>, und bei der Abstimmung auf der Krim <u>soll</u> sie plötzlich <u>gelten</u>** (3), наклонения (изъявительное / сослагательное), например**: Ich bleibe aber der Meinung, dass die Abtrennung der Krim <u>völkerrechtswidrig wäre</u>, genauso wie die Abtrennung des Kosovo <u>völkerrechtswidrig war</u>** (3). Данные синтаксические трансформации создают эффект антитезы.

Также очень часто Г. Гизи прибегает к использованию повторов (25%), например: **Wenn viele <u>Völkerrechtsverletzer</u> dem <u>Völkerrechtsverletzer</u> Russland vorwerfen, das <u>Völkerrecht zu verletzen</u>, ist das nicht besonders wirksam und glaubwürdig** (3) и риторических вопросов (20%), например: **Akzeptieren Sie die ukrainische Verfassung ganz oder nur in bestimmten Teilen, wenn es Ihnen genehm ist?** (3).

Однако самой яркой отличительной чертой агрессивной риторики Г. Гизи является использование риторических комплексов, состоящих из переплетения двух или даже трех РФ. Например, излюбленным приемом политика является сочетание антитезы и повтора, например: **<u>Die USA</u> wollen mehr Einfluss gewinnen und vorhandenen verteidigen, und <u>Russland</u> will mehr Einfluss gewinnen und vorhandenen verteidigen** (3). Использование повтора в данном речевом отрезке еще более усиливает напряжение, создаваемое противопоставлением **«die USA»** и **«Russland».** Антитезу оратор также может усиливать не только повторами, но и при помощи градации, развертывания понятия в сторону усиления его семантики. Например: **Putin will <u>die gesamte Krise in der Ukraine militärisch</u> lösen. Er hat nicht begriffen, dass <u>die Probleme der Menschheit weder mit Soldaten noch mit Gewehren</u> zu lösen sind. Ganz im Gegenteil!** (3) В данном высказывании он подчеркивает, что кризис в Украине является частью проблем всего человечества, который нужно разрешать исключительно мирным путем. В первой части предложения используется слово **«militärisch»**, во второй же части для усиления риторического воздействия оно расширяется во фразу **«weder mit Soldaten noch mit Gewehren».** Противопоставление также усиливается эксплицированным восклицанием **«ganz im Gegenteil!»** Комплекс антитезы и повтора также используется в форме риторического вопроса, например: **Fragen Sie doch einmal einen**

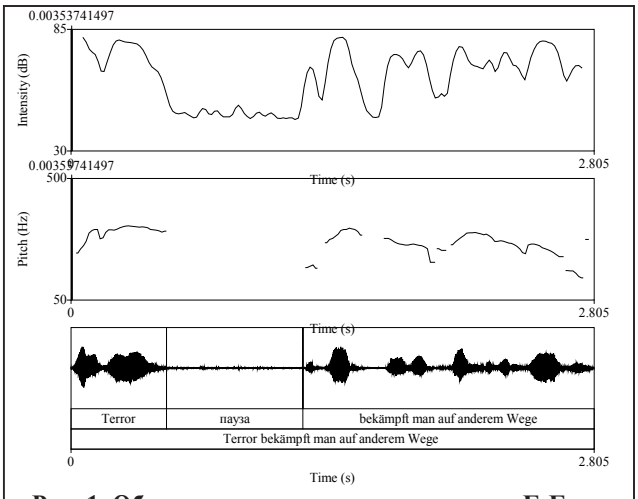

Рис. 1. Образец инверсии из выступления Г. Гизи

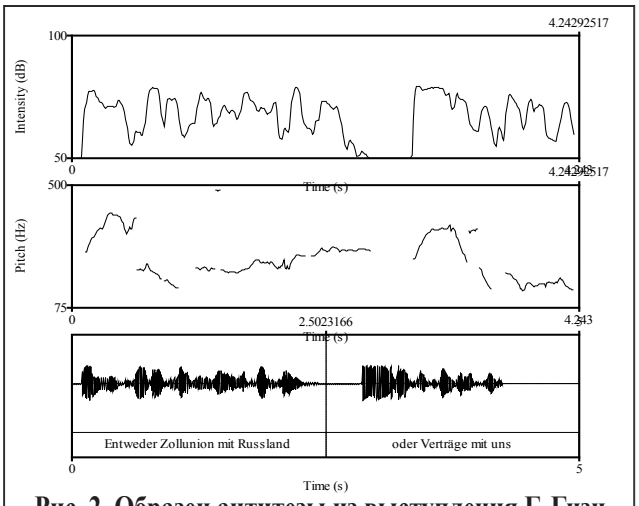

Рис. 2. Образец антитезы из выступления Г. Гизи

Richter, ob <u>ein Diebstahl</u> <u>aus edlerem Motiv</u> im Vergleich zu einem Diebstahl <u>aus unedlerem Motiv</u> <u>kein Diebstahl</u> ist? (3). Эффект повтора и антитезы усиливается аппелятивной функцией риторического вопроса, направленного непосредственно на аудиторию.

На паралингвальном уровне риторический портрет Г. Гизи создается при помощи определенных фонационных и кинетических средств. Просодическая специфика его выступлений характеризуется интенсификацией всех ее компонентов (динамических, тональных и темпоральных). Для обозначения данного акустического эффекта в экспериментальной фонетике используются термины **«просодическая интенсивность»** [10, 15], **«просодическое выделение» («prosodische Hervorhebung»)** [11, 13], **«просодическая эмфаза» («prosodische Emphase»)** [12, 16; 13, 381]. В настоящей работе используется термин «просодическая интенсивность», под которой понимается резкое изменение высоты тона, громкости, вариации темпа и паузации в определенных участках речи. Повышенная просодическая интенсивность на определенных участках в сравнении с другими является, прежде всего, индикатором повышенной эмоциональности, вовлеченности говорящего, показателем эмфатического стиля речи [14, 143; 15].

Рассмотрим способы просодического выделения на примерах частотных РФ. Так, например, в инверсии **<u>Terror</u> |… bekämpft man auf anderem Wege** || (2) темпоральное выделение осуществляется при помощи паузы, следующей за ключевым элементом РФ «**Terror»,** которая составляет 761 мс, при общей длительности фразы 2 799 мс (см. рис. 1).

Следовательно, данная фраза характеризуется высоким коэффициентом паузации (1,38). Элемент **«Terror»** также характеризуется интенсификацией динамического и тонального параметров, которые проявляются в высокой громкости Imax до 82 дБ и возрастании высоты тона Fmax до 192 Гц.

Комплексная просодическая интенсификация характерна также для антитезы, представленной в форме эллиптического восклицания **Entweder Zollunion mit Russland | oder Verträge mit uns!** (3). Противопоставляемые части антитезы разделены при помощи паузы (см. рис. 2), а в начале компонентов фигуры отмечается высокая интенсивность Imax 79 дБ и увеличение высоты тона Fmax до 400 Гц.

Паралингвальный уровень речевого портрета Г. Гизи содержит также **кинетический (жестовый)** компонент, который находится в функциональном единстве с просодическим оформлением речи. Среди жестов или кинем выделяются три основных класса: а) кинемы, имеющие самостоятельное лексическое значение и способные передавать смысл независимо от вербального контекста, б) кинемы, выделяющие и сопровождающие какой-то речевой или иной фрагмент коммуникации, и в) кинемы, управляющие ходом коммуникативного процесса, т. е. устанавливающие, поддерживающие и завершающие коммуникацию [16, 59]. Жестовое оформление высказывания функционально детерминировано, и взаимосвязь жеста и речи носит двойственный характер. Обеспечивая, с одной стороны, саморегуляцию системы коммуникативного акта, акцентирующие (выделяющие) жесты сопровождают речь и одновременно выполняют коммуникативную функцию, они коммуникативно значимы [17; 18]. Акцентуирующие жесты сопровождают звучащую речь, таким образом, они являются маркерами функционально или содержательно значимых компонентов звучащего текста, и могут служить своеобразным инструментом для анализа структуры текста и его типологических особенностей [17, 13].

Агрессивной риторике присуща также и «кинетическая интенсивность». Жестикуляция делает оратора «видимым», увеличивая его образ [10, 15]. Жест воспринимается адресатом как «кинематическая» форма вербального призыва, с помощью которого оратор осуществляет свое воздействие на приверженцев и/или противников, побуждая их к действиям, направленным на достижение определенной цели [19, 368–369].

Анализируя кинетическую специфику выступлений Г. Гизи, хотелось бы остановиться на жестах, сопровождающих наиболее частотную для него РФ, антитезу. Так, сложный риторический прием, сочетающий в себе комплекс риторических вопросов с повторяющимися элементами и заканчивающийся **антитезой <u>Die Basken</u> fragen, warum sie keinen Volksentscheid machen dürfen, ob sie zu Spanien gehören wollen oder nicht. <u>Die Katalanen</u> fragen, warum sie keinen Volksentscheid machen dürfen, ob sie zu**

Spanien gehören wollen oder nicht. Natürlich fragen das nun auch die Bewohnerinnen und Bewohner der Krim (3), сопровождается разведением рук в противоположные стороны на противопоставляемых элементах **«die Basken», «die Katalanen» – «die Bewohnerinnen und Bewohner der Krim».**

Для акцентирования антитезы, например: **Ich bleibe aber der Meinung, dass die Abtrennung der Krim völkerrechtswidrig wäre, genauso wie die Abtrennung des Kosovo völkerrechtswidrig war** (3). оратор в первой части использует левую руку с О-образным жестом, а во второй части с поднятым указательным пальцем.

Жест, который сопровождает и визуально усиливает интенсивность антитезы, используется в следующем отрезке: **Die Ostukraine tendiert in Richtung Russland. Die Westukraine tendiert in Richtung Westeuropa** (3). Данная фигура, содержащая противопоставление восточной и западной частей Украины иллюстрируется соответствующим жестом, указывающим направление движения. Первая часть РФ сопровождается движением обеих рук вправо, вторая часть – влево.

Результаты, полученные в ходе исследования, позволяют сделать следующие **выводы**. Агрессивная риторика как пресуазивный способ в политической коммуникации представляет собой искусство настойчиво и решительно осуществлять речевое воздействие с целью убеждения общественности в правильности своих решений и действий. Одним из политиков, выделяющихся агрессивностью своей речи, является Грегор Гизи, чей риторический портрет находится в динамическом развитии и создается на лингвальном уровне использованием определенных РФ и риторических комплексов, самыми частотными из которых являются антитеза, повтор и риторический вопрос. На паралингвальном уровне агрессивная риторика Г. Гизи характеризуется интенсификацией просодических и кинетических средств, которые сопровождают и выделяют РФ акустически и визуально. Перспективой данного исследования является сравнительный анализ агрессивной риторики в политической коммуникации на материале немецкого и украинского языков с учетом гендерного фактора.

Литература:

1. Закоян Л.М. Выражение агрессии в современном русском и английском языках: Дис. … канд. филол. наук.: 10.02.20 / Л.М. Закоян. – Москва, 2010. – 300 с.
2. Ditko H. Peter Redner für die Freiheit / H. Peter Ditko – Norderstedt: Books on demand GmbH, 2009. – 132 s.
3. Романова Т.В. Коммуникативный имидж и речевой портрет современного политика / Т.В. Романова // Политическая лингвистика (27) Екатеринбург, 2009. – С. 109–117.
4. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие / И.А. Стернин. – Воронеж: «Истоки», 2012. – 178 с.
5. Матвеева Г.Г. Диагностирование личностных свойств автора по его речевому поведению / Г.Г. Матвеева. – Ростов-на-Дону: ДЮИ, 1999. – 82 с.
6. Китайгородская М.В., Розанова Н.Н. «Свое» и «чужое» в коммуникативном пространстве митинга / М.В. Китайгородская, Н.Н. Розанова // Русистика сегодня. – 1995. – № 1. – С. 28–41.
7. Асташева О.И. Речевой портрет политика как динамический феномен: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / О.И. Асташева. – Екатеринбург, 2013. – 23 с.
8. Артюхова А.О. Риторико-просодичні особливості німецького мітингового дискурсу (інструментально-фонетичне дослідження) автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04; Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 2012. – 20 с.
9. Plett, Heinrich F. Einführung in die rhetorische Textanalyse / Heinrich F. Plett. – Hamburg: Helmut Buske Verlag, 2001. – 156 s.
10. Петлюченко Н.В. Харизматическая личность политического лидера в пространстве немецкого и украинского апеллятивных дискурсов: сопоставительный аспект: автореф. дис. … док. филол. наук: 10.02.17 / Н.В. Петлюченко; Киевский нац. Лингвистический ун-т. – Киев, 2010. – 35 с.
11. Essen O. von. Allgemeine und angewandte Phonetik / Otto von Essen. – Berlin, 1966. – 269 s.
12. Beck H.R. Politische Rede als Interaktionsgefüge: der Fall Hitler / H.R. Beck. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2001 – 225 s.
13. Selting M. Prosodie im Gespräch / M. Seltig. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1995. – 386 s.
14. Нушикян Э.А. Типология интонации эмоциональной речи / Э.А. Нушикян. – Киев–Одесса: Вища школа: 1986. – 159 с.
15. Kranich W. Phonetische Untersuchungen zur Prosodie emotionaler Sprechausdruckweisen / W. Kranich. – Frankfurt am Main: Lang, 2003. – 241 s.
16. Крейдлин Г.Е. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации / Г.Е. Крейдлин. – М.: Языки славян. культуры, 2005. – 224 с.
17. Беликов А.П. Функциональное взаимодействие речи и жеста: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Авенир Павлович Беликов; Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова. – Одесса, 1991. – 23 с.
18. Kendon A. Gesture: Visible Action as Utterance / A. Kendon. – Cambridge: University Press, 2004. – 410 p.
19. Петлюченко Н.В. Харизматика: мовна особистість і дискурс: монографія / Н.В. Петлюченко. – Одеса: Астропринт, 2009. – 464 с.

Иллюстративные источники:

1. Rede von Gregor Gysi auf der Kundgebung am 4. November 1989 in Berlin.
2. Die Rede von Gregor Gysi auf der Protestkundgebung «Schluss mit dem Bomben! Raus aus Afghanistan» am 08.09.2009 am Brandenburger Tor in Berlin.
3. Die Rede von Gregor Gysi im Bundestag am 13.03.2014 «Ukraine – Es gibt nur den Weg der Diplomatie. Antwort auf die Regierungserklärung der Bundeskanzlerin zur Situation in der Ukraine».

Артюхова А. О. Агресивна риторика як персуазивний засіб у політичній комунікації (на матеріалі промов німецького політика Грегора Гізі)

Анотація. У статті дається визначення агресивної риторики як персуазивного способу в політичній комунікації. Розглядається трансформація поняття «мовна агресія» у бік позитивного семантичного наповнення. Визначається комплекс агресивних мовних прийомів, які формують риторичний портрет Грегора Гізі на лінгвальному та паралінгвальному рівні.

Ключові слова: агресивна риторика, риторичний портрет, риторична фігура, просодична інтенсивність, кінетична інтенсивність, Грегор Гізі.

Artiukhova A. Aggressive rhetoric as the persuasive method in the political communication

Summary. The paper deals with the definition of aggressive rhetoric as the persuasive method in the political communication. The transformation of the concept «speech aggression» towards its positive semantic is considered. The complex of aggressive speech means, which form the rhetorical portrait of Gregor Gysi on the verbal and nonverbal levels is determined.

Key words: aggressive rhetoric, rhetorical portrait, rhetorical figures, prosodic intensity, kinetic intensity, Gregor Gysi.

УДК 811.112.2'36-112

Бакуменко О. О.,
аспірант ІІІ курсу кафедри німецької філології
Київського національного лінгвістичного університету

СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ В ДІЄСЛОВАХ ІЗ ПРЕВЕРБОМ AN– В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ XVII СТ.

Анотація. У статті розглянуті семантичні зміни в німецьких дієсловах з превербом an– у п'єсах XVII ст. Відповідно до значення преверба у контексті в даних конструкціях можна виявити риси складних слів та префіксальних дієслів.

Ключові слова: семантичні зміни, преверб, дієслова з превербами, складні слова, префіксальні дієслова.

Постановка проблеми. Дієслова німецької мови з відокремлюваними превербами – мовне явище, що через суперечливість своїх властивостей не має однозначного трактування в науковій літературі. Одні мовознавці відносять їх до синтаксичних сполук (Е. Драх [1, с. 24], Й. Целлер [2], С. Вурмбрандт [3]), інші наполягають на їхній приналежності до фразеологічних одиниць (Ж. Буї [2], К.А. Левковська [4]) або до морфологічних утворень (М.Д. Степанова [5], В. Фляйшер, І. Барц [6], С. Шлотхауер, Г. Ціфонун [7]). Досліджуючи сутність даних одиниць сучасної німецької мови, вчені в першу чергу звертали увагу на їхню структуру, намагаючись певною мірою врахувати і їхнє значення. Проте грунтовний аналіз даних утворень можливий за умови їхнього вивчення в діахронії. Адже саме з'ясування особливостей формування превербіальних конструкцій дає змогу пояснити їхню побудову та виявити специфіку їхнього функціонування. Оскільки семантичні зміни передують формальним, то від того, наскільки преверб становитиме одне семантичне ціле з дієсловом, залежить характер перетворень у вираженні всієї конструкції. Так, складним словам на відміну від словосполучень характерний більш міцний зв'язок між складовими частинами, що знаходить вияв у семантичній компресії, а префікси ще міцніше пов'язані із твірною основою [8, с. 55–60, 74]. Приналежність дієслів з превербами до певного словотвірного типу має з'ясовуватися шляхом встановлення ступеню мотивованості їхніх складових частин [9, с. 37]. Такий аналіз запропоновано у даній статті.

Мета статті – проаналізувати семантичні зміни в дієсловах з відокремлюваним превербом an– у німецьких п'єсах XVII ст.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання відповідних завдань:

– встановити морфологічні ознаки превербів;

– визначити семантичні особливості дієслів з відокремлюваним превербом an– у п'єсах XVII ст.;

– проаналізувати характер зв'язку преверба an– зі словом, від якого він походить;

– простежити взаємозв'язок між значенням першого компонента таких утворень та їхнім словотвірним статусом.

Вивчаючи властивості дієслів із превербами, науковці намагаються встановити їхню приналежність до певного мовного рівня. Визначальним критерієм, за яким ці одиниці відносяться до словосполучень, є здатність їхньої першої частини відокремлюватись. У такий спосіб порушується важлива характеристика цілісності слова – прагнення до внутрішньої стабільності. Так, Е. Драх вважає ці утворення дієслівними сполуками, що мають писатися окремо. Однак в інфінітиві та в підрядній частині складнопідрядного речення преверб перебуває в контактній позиції з дієсловом та пишеться разом. Існують, щоправда, і випадки морфологічної роз'єднаності, коли між частинами даної конструкції стоїть інфінітивна частка zu чи префікс ge-, що слугує для творення дієприкметника II.

Преверб має фіксоване місце в реченні на відміну від компонентів словосполучення, у якому модифікатор дієслова не зазнає чітких обмежень місця, але в залежності від мети повідомлення може опинитися і в кінці речення: Sie aßen zusammen eine Bratwurst. Sie aßen eine Bratwurst zusammen.

Для преверба позиція в середині речення неможлива. В цьому випадку вона є граматично неправильною: Er machte das Licht aus. *Er machte aus das Licht [1, с. 24–25].

Виняток становить використання даної мовної одиниці на початку речення, що є поетичним прийомом: Auf steigt der Strahl (C.F.Meyer). Однак найменша ідіоматизація дієслова виключає таку можливість: *An lächelt sie mich freundlich.

Дані утворення відрізняються від словосполучень за наголосом: Ich werde abschreiben. Ich werde bald schreiben. У першому реченні головний наголос падає на преверб, а другорядний – на корінь дієслова, в другому – і прислівник, і дієслівна лексема наголошені однаково [1, с. 25].

Даному мовному явищу притаманна здатність слугувати основою для творення інших слів, що споріднює його з морфологічними одиницями: aufführen → Aufführung, Aufführer, aufführbar [7, с. 295].

Так само, як і префікси, преверби можуть надавати дієслову аспектуального значення (blühen → erblühen; blühen → abblühen) або вносити зміни до аргументної структури речення (Er lud Stroh auf den Wagen → er belud den Wagen mit dem Stroh. Er lud den Wagen vom Stroh ab) [10, с. 59–62].

Отже, дієслова з відокремлюваними елементами прислівниково-прийменникового походження мають спільні риси як зі словосполученнями, так і зі складними та префіксальними дієсловами, що радше свідчить про те, що дані конструкції перебувають на етапі свого становлення.

На проміжний характер даних утворень вказує М.Д. Степанова, називаючи їхню першу частину «напівафіксами», яким притаманні такі ознаки:

– формальне співпадіння з основою вільного кореня;

– етимологічний зв'язок з відповідним словом;

– збільшення продуктивності;

– семантична схожість з відповідним словом згідно більшого чи меншого ступеня переосмилення [5, с. 529].

Однак термін «напівафікс» свідчить про тривалість процесу перетворення певного компонента композита на афікс, тобто вказує на діахронічний характер перебігу цього явища. Результатом таких змін має бути остаточна втрата зв'язку зі словом, від якого походить цей елемент [9, с. 46; 4, с. 230].

Виклад основного матеріалу дослідження. Відокремлювані частини дієслівних конструкцій мають прислівниково-прийменникове походження. Тож їм притаманні певні риси, що споріднюють їх з цими мовними одиницями. Як і прислівники, вони є дейктичними: Klebe bitte die Tapeten an die Wand! Ich habe sie dorthin schon geklebt. В другому реченні dorthin, модифікуючи дієслівну дію, вказує на напрямок, в якому вона відбувалася. Прийменник an, керуючи іменником, уточнює напрямок дії [11, с. 7]. Преверб ніби поєднує в собі ці властивості, задаючи напрямок дії та разом з дієсловом скеровуючи її на певний об'єкт: Ich habe die Tapeten schon angeklebt. У даному випадку акцент зроблено саме на характері виконання дії, а відокремлюваний елемент та дієслово становлять одне семантичне ціле. Із зміцненням зв'язку між ними преверб дедалі більше втрачає локативне значення, перетворюючись на префікс. Тож встановлення словотвірного типу даного утворення можливе за допомогою з'ясування ступеня мотивованості його компонентів. Для цього застосовано критерій подібності значень обох частин та слів, що вони від них походять. Оскільки преверб є невід'ємною частиною дієслівної конструкції, його не можна розглядати окремо від дієслова, на семантику якого впливає найближче оточення. Тож даний аналіз проводиться із урахуванням контексту.

Отже, уточнення дієслівної дії за допомогою відокремлюваного елементу відбувається шляхом вказівки на напрямок руху. У випадку з an– йдеться про наближення до місця чи об'єкта дії, що є характерним і для дієслів з цим компонентом в німецькій мові XVII ст.:

1) **Truffaldino:** Es kam mir doch vor / als wenn jhr in seine Freundschafft gehöret; seyd jhrs aber? Daß ich mit dem Geschencke nicht unrecht ankomme [12].

Труфальдіно: Мені здається, що ви, начеб-то, належите до його товариства. Чи це ви? Чи може я не правильно доставив подарунок (переклад тут і далі з німецької мови наш – О.Б.).

2) Renn't die Trabanten an / die Maur' vnd Thor besetzen [13].

Атакуйте прибічників, що охороняють стіну та ворота.

У першому з наведених прикладів відокремлювана частина виражає прибуття суб'єкта дії до місця призначення, в другому – напрямок дії на інших осіб. В обох випадках дієслова з першим компонентом є композитами, оскільки an– повністю співвідноситься зі словом, від якого походить. Твірна основа також має прозору семантику. В наступному реченні преверб an– окрім напрямку дії позначає також її підсилення:

3) Kan jemand ohne fall auf glattem Eyß bestehn?

Wenn jhn der neyd anstößt? [13]

Чи може хтось встояти на рівному льоду не падаючи, коли його підштовхує заздрість?

У даному випадку an– є метафоризованим, оскільки має місце перенесення значеннєвого акценту з локативності на якість виконання дії, але первинну семантику ще можна в цьому елементі помітити. Дієслово stoßen в превербіальній конструкції також зазнає метафоризації внаслідок вживання останньої із суб'єктом на позначення абстрактного поняття.

4) **Celinde:** Es ist eine Sache / die mir nicht ansteht zu wissen / und die mir noch weniger ansteht nach zusagen / gleichwohl / was thut die gute Affection nicht? [12]

Челінде: Це – справа, про яку мені не личить знати, і яку мені не слід повторювати, однак, що не зробиш заради приязності.

В цьому прикладі дієслово anstehen є повною ідіомою, оскільки його складові частини більше не співвідносяться з мовними одиницями, від яких походять, а преверб an– позначає «надавати комусь щось», у результаті чого відбувається підсилення дієслівної дії.

Подальша ідіоматизація відокремлюваного елементу an– призводить до розвитку в ньому семантики початку дії, яка одночасно співіснує з інтесивністю виконання останньої, що доводить наступний приклад:

5) Darff einer jhm versagen

Mehr / alß wol möglich fäll't (wie groß der mutt!) zu tragen:

Dem schmiert er auffruhr an! [13]

Якщо хтось відмовить дати йому більше, ніж можна терпіти (яка відважність), проти того він повстане.

Дієслово schmieren спочатку виражало «змащувати жиром», що не має нічого спільного з тим, що превербіальна конструкція передає в контексті [14, с. 643]. Це свідчить про її приналежність до повних ідіом.

Ще більшої ідіоматизації набуває преверб, позначаючи виключно початок дії:

6) Allegro macht den Kasten auf / und da fängt er überlaut an zu schreyen [12].

Алегро відчиняє ящик та починає пронизливо кричати.

У цьому реченні обидві частини утворення повністю втратили семантичний зв'язок з мовними одиницями, від яких утворилися.

Висновки. Таким чином, преверб an– у дієслівних конструкціях XVII ст. може позначати локативність дії. В такому разі він є компонентом композит. Виражаючи направленість дії на предмет, особу, цей відокремлюваний елемент поступово починає передавати підсилення дієслівної дії, що сприяє набуттю ним префіксальних ознак. У результаті ідіоматизації преверба відбувається перетворення складних дієслів на префіксальні утворення. З розвитком абстрактного значення an– розпочинається формування рис інхоатива.

Перспективи подальшого дослідження. Предметом подальших лінгвістичних розвідок має бути дослідження семантики дієслів з превербом an– та іншими відокремлюваними елементами в п'єсах XVI ст. з метою детального вивчення їхнього функціонування.

Література:

1. Hundsnurscher F. Das System der Partikelverben mit aus in der Gegenwartssprache: Beiträge zur germanistischen Sprachwissenschaft 11 / Franz Hundsnurscher. – Hamburg: Buske, 1997. – 241 S.
2. Booij G. Jochen Zeller (2001) Particle verbs and local domains / Geert Booij // Yearbook of Morphology. – New York, Boston, Dordrecht, London, Moscow: Kluwer Academic Publishers, 2003. – P. 273 – 277.
3. Wurmbrand S. The structure(s) of particle verbs [Електронний ресурс] / Sussi Wurmbrand // Semantisch Komplexe Verben und Ihre Argumentstruktur. – Marburg, 2000. – Режим доступу: http://wurmbrand.uconn.edu/Papers/structure-particles.pdf.
4. Левковская К.А. Теория слова. Принципы её построения и аспекты изучения лексического материала / К.А. Левковская. – М.: Высшая школа, 1962. – 295 с.
5. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А.Н. Зуев, И.Д. Молчанова, Р.З. Мурясов; [под ред. М.Д. Степановой]. – М.: Русский язык, 1979. – 536 с.
6. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – [3. Aufl.] – Tübingen: Niemeyer, 2007. – 371 S.
7. Schlotthauer S. Zwischen Wortbildung und Syntax: Die «Wortigkeit» von Partikelverben: Präverbfügungen in sprachvergleichender Perspektive / S. Schlotthauer, G. Zifonun // Wortbildung heute. Tendenzen und Kontraste in der deutschen Gegenwartssprache: [Studien zur deutschen Sprache]. – Tübingen: Narr Verlag, 2008. – № 44. – S. 287–308.
8. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. – М: Наука, 1981. – 200 с.
9. Habermann M. Verbale Wortbildung um 1500: eine historisch-synchrone Untersuchung anhand von Texten Albrecht Dürers, Heinrich Deichlers und Veit Dietrichs/ Mechthild Habermann. – Berlin, New York: de Gruyter, 1994. – 581 S.
10. Erben J. Einführung in die deutsche Wortbildungslehre / J. Erben. – Berlin: E. Schmidt, 2000. – 191 S.
11. Мамедова Р.Г. Наречие как лексико-грамматический класс слов в современном немецком языке: автореф. дисс. … канд. филол. наук: специальность 10. 663 (немецкий язык) / Р.Г. Мамедова – Ярославль, 1972. – 15 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

1. Weise Ch. Masaniello [Електронний ресурс] / Ch. Weise. – 1683. – Режим доступу: http://gutenberg.spiegel.de/buch/2103/1.
2. Gryphius A. Leo Armenius [Електронний ресурс] / A. Gryphius. – 1650. – Режим доступу: http://gutenberg.spiegel.de/buch/2207/1.
3. Der Duden: in 12 Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache / Duden. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 1997. – Bd. 7. Etymologie. – 1997. – 840 S.

Бакуменко О. О. Семантические изменения в глаголах с превербом an– в немецком языке XVII ст.

Аннотация. В статье рассмотрены семантические изменения в немецких глаголах с превербом an– в пьесах XVII ст. В соответствии со значением преверба в данных конструкциях в контексте можно обнаружить свойства сложных слов и префиксальных глаголов.

Ключевые слова: семантические изменения, преверб, глаголы с превербами, сложные слова, префиксальные глаголы.

Bakumenko O. The semantic changes in German verbs with preverb an– in XVII century

Summary. The article deals with research of the semantic changes in German verbs with preverb an– in plays of XVII century. According to meaning of preverb in context particle verbs reveal features of compound words and prefixed verbs.

Key words: semantic changes, preverb, particle verbs, compound words, prefixed verbs.

УДК 82.0:81'342.8

Бехта І. А.,
доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології
факультету іноземних мов
Львівського національного університету імені Івана Франка
Карп М. А.,
старший викладач кафедри іноземних мов
землевпорядного факультету
Львівського національного аграрного університету

МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ЗАСОБИ КОГЕЗІЇ ТА КОГЕРЕНТНОСТІ У СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Анотація. У статті розглянута теоретико-методологічна проблематика мультимодальних засобів когезії та когерентності у сучасних літературних казках: охарактеризовані особливості вербальної та гетерогенні складові текстотвірних категорій зв'язності й цілісності, та розроблена методологічна база для комплексного аналізу вищезазначеного лінгвістичного феномену.

Ключові слова: мультимодальний текст, когезія, когерентність, вербальна складова, гетерогенні складові, семіотико-синергетична інтерпретація, літературна казка.

Постановка проблеми. Особливістю мультимодальних текстів є використання у їхній текстовій фактурі різноманітних засобів подачі інформації одночасно. Лінгвісти використовують й іншу термінологію на позначення цього феномена, як-от: полікодовий текст, креалізований текст та семіотично ускладнений текст. Серед британських художніх текстів, а саме літературних казок сучасності, фіксуємо нові текстові масиви із складною текстовою архітектурою та різними семіотичними компонентами. Важлива роль у цьому процесі власне й належить мультимодальним засобам когезії (зв'язності) та когерентності (цілісності) у сучасних художніх текстах, масштабність та різноманіття яких свідчить про їхнє чимале значення для читацької аудиторії. Такі художні тексти володіють мультилінгвальною (полікодовою) структурою, тобто складаються з тексту та образної інформації. Вони становлять новітній тип тексту, який комбінує слова, звуки, графіку, анімацію та відео, що й робить їх привабливими для сучасних комунікативно-орієнтованих мовознавчих досліджень.

Авторитетні мовознавці сучасності, серед яких В. Гутвінскі, Дж. Клайв, Р.Б. Маркелс, М. Мастермен, Р. Пейдж, Р. Фердіг та Т. Сандерс, приділяють значну увагу вивченню проблематики мультимодальності художніх текстів, а зокрема аспектів когезії та когерентності [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Найпопулярнішою у текстолінгвістиці є класифікація засобів когезії та когерентності, запропонована М.А.К. Халлідеєм і Р. Хасан у науковій праці «Когезія англійської мови», що побачила світ у 1976 році. Пов'язуючи текст з «текстурою» та дискурсом, автори намагались визначити когезію за допомогою граматичної структури та мовної системи [8, 10, 326].

Проблематика текстотвірних категорій когезії та когерентності є важливою для сучасної лінгвістики, оскільки від її вирішення залежить подальший розвиток теорії мультимодального художнього тексту, правильне розуміння його складників, спрямування, призначення та інтерпретації.

Більшість дослідників схиляються до думки про окреме існування вербальних та візуальних складових мультимодальних засобів когезії та когерентності сучасних художніх текстів. Слушно вести мову не про підпорядкованість візуальної частини вербальній чи навпаки, а про акцент на тому чи іншому виді, чи способі подання інформації. Тому слід наголосити на умовності поділу мультимодального тексту на вербальну та візуальну частини.

Метою цієї статті є розкриття теоретико-методологічних особливостей мультимодальних засобів когезії та когерентності у сучасних літературних казках. Досягнення окресленої мети передбачає розв'язання таких завдань: охарактеризувати текстотвірні категорії когезії та когерентності; виявити особливості плюральності форм мультимодальних засобів когезії та когерентності британських художніх текстів XXI століття; розробити комплексний семіотико-синергетичний підхід методологічної бази для аналізу мультимодальних засобів когезії та когерентності у сучасних літературних казках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із фундаментальних принципів лінгвістичної теорії є розмежування мови та мовлення, тексту та дискурсу. В основі мовлення лежить звернення до мови та її невичерпних можливостей. Сучасний художній текст виступає як результат застосування вербальних елементів системи мови та гетерогенних складових. У сприйнятті тексту ми спостерігаємо, як функціонує мова, і як її використовує той, хто створив цей текст.

Мультимодальний текст є прагматично визначеним, оскільки його творить людина, яка комбінує вербальний матеріал мови з невербальною складовою для передавання належного змісту, вкладає в нього синтаксично-семантичне та семіотико-синергетичне наповнення, й виражає своє ставлення до висловлюваного. Сприйняття тексту як комунікативного цілого передбачає розгляд усіх його частин як елементів реальної комунікації з урахуванням єдиної комунікативної суті мовленнєвого акту [9, с. 241]. Текст розглядається в аспекті з'єднання різних членів мовної структури в одне і якісно нове ціле.

Текст не складається з речень, а кодується у них [8, с. 7]. Кроком у дослідженні сучасного тексту стали пошуки

змістовних і формальних ознак, тобто на зміну «граматиці тексту» прийшла «лінгвістика текстовості». Завдання сучасної лінгвістики – розкрити текст як автономну структуру засобами зв'язності, які об'єднують фрагменти тексту у змістовну єдність, через його семантичну, синтаксичну, когнітивну та прагматичну парадигми. Важливо, що сучасна лінгвістика залучила до сфери своїх досліджень мультимодальний текст як щось семіотико-синергетично цілісне і закінчене. Тепер, коли лінгвістика освоює текст поряд із такими одиницями, як слово та речення, перед нею відкриваються можливості грунтовніше проаналізувати проблему «мова та культура». Це пов'язано з тим, що текст можна розглядати як твір, сконструйований людиною, а культурі властиво бути твором і текстом.

Мультимодальний текст – це не безмірний простір, а матеріально актуалізована структурована єдність, основними категоріями якої є когезія та когерентність. Саму ж структуру тексту, в якій все взаємопов'язане, розглядають як синергетичний процес [10, с. 256–257].

Інтеракцію між когезією, когерентністю та мультимодальністю можна зобразити графічно:

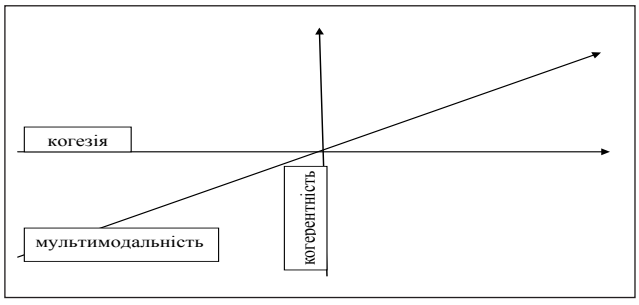

Відповідно до схеми когезія являється горизонтальною текстотвірною категорією логічного плану, що дотримується чітко визначених правил граматики, лексики та семантики. Когерентність є вертикальною категорією, яка забезпечує смисловий зв'язок між надфразовими єдностями, необхідний для виявлення гіпертеми і мікротем. У свою чергу мультимодальність виступає проміжною ланкою між когезією та когерентністю, що з'ясовує питання щодо їхньої взаємодії або ж протидії у сучасному художньому тексті. Ось чому важливо зосередитись на вирішенні цієї лінгвістичної проблеми, яка вимагає подальших наукових досліджень.

Когезія сучасного художнього тексту регулюється у синтагматичному розрізі. Внутрішні семантичні засоби зв'язності ґрунтуються на спільності предмета опису, що є тим стрижнем, що проходить через текст і буцімто стягує його частини в єдине ціле.

М.А.К. Халлідей та Р. Хасан виокремили п'ять видів когезійних зв'язків: референцію, субституцію, еліпсис, кон'юнкцію та лексичну когезію. У той час як референція функціонує виключно на семантичному рівні, субституція діє на граматичному рівні автономно. Еліпсис служить засобом зв'язності, оскільки різні елементи попередніх речень чи цілі речення можуть упускатися. Кон'юнкція сигналізує про пресупозицію, яка створює ланку між вищезгаданою та наявною інформацією (з'єднує минуле з теперішнім та майбутнім). Лексична когезія відноситься до «когезійного результату, що досягається за допомогою вибору словника» [8, с. 31, 88, 142, 226, 274].

Когезія є типовою, хоча й не обов'язковою ознакою зв'язного тексту, і утворюється за допомогою низки структурних і лексико-семантичних засобів, які можуть вживатися в найрізноманітніших комбінаціях. Оскільки когезія, тобто структурна зв'язність елементів художнього тексту, є експліцитною і піддається певному вимірюванню, аналіз особливостей лексико-граматичних засобів когезії в межах тексту може дозволити дослідити характеристики авторського стилю письменника, особливості певного жанру та дискурсів різного типу.

Когезія завжди розглядалася лінгвістами як найважливіша текстова категорія, що забезпечує когерентність мультимодального художнього тексту. Це набір певних відношень, що є спільним для всіх текстів і здійснюється за допомогою низки структурних та лексико-семантичних засобів, які є у кожному тексті у найрізноманітніших комбінаціях.

Когерентність виступає конституюючою ознакою мультимодального художнього тексту. Категорія цілісності дозволяє відчути текст у його ідіоматичності, відійти від уявлення про нього, як про механічну суму компонентів. Зовнішніми ознаками когерентності є обмеженість тексту початком і кінцівкою. Поняття цілісності тексту приводить до його змістової й комунікативної організації. Когерентність визначають як функційно-комунікативну співвіднесеність тексту з одним об'єктом. Передати цілісність є головним завданням комунікації, всупереч наявним у тексті розчленованості й деталізації. Когерентність постає певним інваріантом змісту, що виражається за допомогою мовного коду та позамовних засобів спілкування.

Когерентність відноситься не до лінійної або глобальної зв'язності, а до сфери денотатів, тобто елементів досвіду, зведених волею художника в єдину картину життя. Вона супроводжує адресата шляхом пізнання тексту та зміцнює «текстову пам'ять».

Тему художнього тексту (провідного засобу когерентності) розглядають як абстракцію загального змісту, або як одну з мікроодиниць у процесі пошуку текстового ядра; як несучий відому інформацію сегмент пропозиції, або як вихідний пункт повідомлення відносно «новизни» повідомленої семантичної інформації. В основі теми лежить відрізок дійсності – предмет, який за допомогою суб'єктивної пізнавальної діяльності утворює думку і стає змістом свідомості групи індивідуумів. Будучи смисловою єдністю, тема програмує пошук потенційних зв'язків між фактами.

Синтез усіх можливих категорій тексту призводить до сприйняття художнього твору як цілісного. Когерентність виступає конституюючою ознакою будь-якого тексту, що відрізняє текст від не тексту. Відштовхуючись від мультимодального художнього тексту як витвору мовленнєвого процесу із застосуванням плюральних складових, слід визнати ієрархічно вершинними категорії когезії та когерентності, до яких прилягають інші категорії.

До вербальної складової належить текст, а до візуальної – всі елементи, актуальні з точки зору їхнього зображення: візуальні (фотографії, малюнки), графічні та колажовані. Кожна складова містить певну інформацію, ігнорувати яку просто не припустимо.

Присутність візуальної складової є константою у мультимодальному тексті. Проте народження цілісного образу можливе лише за умов взаємодії вербальної з візуальною складовою. Ці обидві складові у структурі художнього

тексту не можуть існувати окремо, бути самодостатніми, тому що лише в їхньому поєднанні народжується зміст художнього твору і закладаються передумови його розуміння реципієнтом. Схематично структуру сучасного художнього тексту можна охарактеризувати таким чином: вербальна складова, яка включає візуальний шар. Аналіз взаємодії вербальної складової тексту та засобів його візуалізації відповідає новим тенденціям розвитку лінгвістичної науки в її культурно-семіотичних та мультимодальних координатах.

Проте вербальна частина щодо візуальної виступає як більш насичена інформацією. У вербальній складовій інформація є найбільш відкритою та зрозумілою для сприйняття, адже вербальна частина не має у собі передумов для створення семіотичного бар'єра. Вербальна частина насправді містить найбільш легко зрозумілу та засвоювану інформацію, яка до того ж є конкретною.

Візуальна частина здатна проілюструвати вербальну інформацію, а у багатьох випадках у сполученні з вербальним компонентом створити нові додаткові поняття. Завдяки наявності у мультимодальному тексті невербальних засобів, вербальні елементи значно збільшують можливості подачі інформації. Саме візуальні засоби, у першу чергу, малюнки та фотографії, допомагають привернути увагу читача та справити на нього перше враження.

Важливу роль також відіграють графічні засоби, що дають змогу передати структурно-смислові особливості мультимодального тексту. Велика літера, лапки та курсив є особливими елементами контексту. Графічне маркування слугує сигналом семантичного ускладнення виділених одиниць і є носієм допоміжної інформації. Без зв'язку з вербальним рівнем графічна форма не має власної значущості. За допомогою графічного маркера читач легко розпізнає замисел автора художнього твору і декодує істинний смисл повідомлення мовленнєвого контексту. Колажована складова у системі мультимодальних засобів когезії та когерентності стала невід'ємною частиною художнього процесу та зумовила особливості організації художніх творів, а також визначила їх смислові та інтерпретаційні поля.

Форми та способи дискурсу мультимодального художнього тексту з їх внутрішньою та зовнішньою організацією мовних та немовних засобів групуються під певним кутом зору відповідно до їхньої прагматики та цільового спрямування. Сучасний текст і дискурс не є тотожніми поняттями: дискурс структурує і організовує текст, тобто під ним треба розуміти мовленнєву діяльність, тоді як текст є результатом цієї діяльності. Під текстом розуміють переважно абстрактну, формальну конструкцію, а під дискурсом – різні види її актуалізації, які розглядаються з погляду ментальних процесів та у зв'язку з екстралінгвістичними чинниками [11, с. 1–35]. У сучасних дослідженнях з теорії тексту наголошують, що текст через організовану множину мовних одиниць-знаків набуває змісту лише в процесі комунікації, тобто при сприйманні реципієнтом.

Сучасний художній текст – це полігон не лише для слова, речення та інших одиниць мови, а й для фотографій, малюнків, графіки й колажу, де виявляються якості їх структури, функцій та значення. «Учені, які розпочинають вивчати текст, очевидно і не підозрюють, що їм доведеться мати справу з об'єктом, який за своєю грандіозністю не поступається Всесвіту, – по суті, є лінгвістичним всесвітом» [12, с. 13]. Під час вивчення мультимодального художнього тексту можна виокремити два головні напрямки: від автора (дослідження формування задуму і створення тексту); або від читача (аналіз сприйняття тексту і його задуму реципієнтом). Відтак маємо антиномію: текст, як його розуміє автор, і текст, як його розуміють читачі.

Художня своєрідність мовленнєвої організації літературного твору (літературної казки) виявляється у доборі або ж творенні слів і форм їх синтаксичного сполучення, що репрезентують текст художнього твору й виокремлюють емоційно-смислову комунікативну спрямованість його мови у її художній репрезентації, увиразненні мовленнєвої оболонки твору на різних структурних рівнях людської мови: звуковому, словесному, синтаксичному [13, с. 176]. Важливою особливістю мовленнєвої структури художнього прозового твору є наявність двох суб'єктних планів мовлення – дискурсу наратора і дискурсу персонажів.

Можемо вивчати мультимодальний текст або з погляду організації його композиційно-мовленнєвої структури, або з погляду системної репрезентації способів і форм персонажного дискурсу у ньому. Адже елементами композиційно-мовленнєвої структури тексту є одночасно і композиційно-мовленнєві форми, і персонажний дискурс. А разом вони становлять цілісну дихотомічну структуру художнього тексту.

Матеріалом цього дослідження слугуватимуть сучасні британські мультимодальні художні твори початку XXI ст., а саме літературні казки, написані дитячим письменником та лауреатом Премії імені Роалда Даля за найсмішнішу дитячу книжку (The Roald Dahl Funny Prize) Філіпом Ардою (Philip Ardagh). Л. Брауде дає таке визначення літературній казці: «Літературна казка – авторський, художній, прозаїчний або віршовий твір, заснований або на фольклорних джерелах, або цілком оригінальний; твір переважно фантастичний, чародійний, що змальовує неймовірні пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв і, в окремих випадках, орієнтований на дітей; твір, в якому неймовірне чудо відіграє роль сюжетотворного фактора, служить вихідною основою характеристики персонажів» [14, с. 270–291].

Методика наукового дослідження мультимодальних засобів когезії та когерентності у сучасних літературних казках ґрунтується на загальних положеннях системного когнітивно-прагматичного, герменевтичного, поетико-інтерпретативного та функціонального аналізу. Майже всі дослідження прагмалінгвістичного спрямування групуються навколо єдиного проблемного центру – пошуку відповіді на запитання: де прагматичний смисл використання мови? У тексті? За текстом? В авторі? В інтерпретаторі? Заслуговує на увагу думка А.В. Кравченка про те, що когнітивна лінгвістика має зосередитися на проблемах видів і типів знаків, видів і типів знань, репрезентованих у цих знаках, механізмі вилучення знань із цих знаків, а також умовах виникнення і розвитку знаків, та принципах, які регулюють їх функціонування [15, с. 3]. Метод лінгвопоетичної інтерпретації передбачає тлумачення змісту тексту на основі розкриття системно-семантичних відношень мовних одиниць різних рівнів. Функціональна парадигма передбачає відповіді на запитання – для чого? І як? Для

отримання якого результату існує елемент, конструкція, система? Як вони виконують завдання, для реалізації якого завдання існують, які властивості виявляють?

Висвітлення аспектів семантики, структури, функції літературно-художнього мультимодального тексту у ракурсі вивчення його когнітивного, прагматичного та наративного потенціалу через гіпертекстову організацію, акцептоване крізь призму семіотики знака і його синергетичне витлумачення. Особливістю семіотичного аналізу є використання інструментарію, відпрацьованого лінгвістикою: намагання знайти сталі одиниці коду – знаки, зрозуміти особливості їх поєднання в одиниці вищого рівня, дослідити особливості їх використання людиною.

Кількісний аналіз отриманих мовних фактів буде проведено з метою з'ясування та встановлення тенденцій взаємозалежності гіпертекстової кореляції оповідних структур у концептосистемі літературно-художнього твору, оскільки саме такі методи дають можливість осягнути кількісні характеристики об'єкта дослідження, побачити за кількісними ознаками якісні.

Висновки. Отже, мультимодальні вербальні та гетерогенні засоби когезії та когерентності сучасних літературних казок, генетично пов'язаних із текстовою комунікацією, набувають плюрального смислу і полівалентної художньої орієнтації у творчості письменників сьогодення. Крім того, сучасний спектр можливих методів лінгвостилістичного семіотико-синергетичного аналізу об'єднує в собі спеціальні, загальнолінгвістичні та загальнонаукові методи вивчення. Саме такий синтез використання методів прогнозує результативність наукового пошуку й уможливлює його повноту.

Література:

1. Clive J. Cultural Cohesion: the Essential Essays / James Clive. – W.W. Norton, 2013. – 640 p. – ISBN 9780393346367.
2. Ferdig R.E. Exploring Multimodal Composition and Digital Writing. Advances in Multimedia and Interactive Technologies / Richard E. Ferdig. – the USA: IGI Global, 2013. – 352 p. – ISBN 9781466643468.
3. Gutwinski W. Cohesion in Literary Texts / Waldemar Gutwinski. – Netherlands: De Gruyter, 1976. – 176 p. – ISBN 90 279 3413 4.
4. Markels R.B. A New Perspective on Cohesion in Expository Paragraphs. (Studies in Writing and Rhetoric) / Robin Bell Markels. – the USA: the Conference on College Composition and Communication, 1984. – 106 p. – ISBN 0-8093-1152-6.
5. Masterman M. Language , Cohesion, and Form / M. Masterman / [edited by Tarick Wilks]. – New York: Cambridge University Press, 2005. – 313 p. – ISBN 13978-0-521-45489-6.
6. New Perspectives on Narrative and Multimodality / edited by Ruth Page. p. cm. – (Routledge Studies in Multimodality; 1). – New York; London: Routledge, 2010. – 229 p. – ISBN 0-203-86943-5.
7. Sanders T. Cohesion and Coherence: Linguistic Approaches [Електронний ресурс]/T.Sanders,M.Pander.Режимдоступу:http://www.let.uu.nl/~Ted.Sanders/personal/uploads/pdf/Sanders%20Pander%20Maat%20(2006).pdf. – p. 201.
8. Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English / M. A. K. Halliday, R. Hasan. – London; New York: Routledge, Taylor and Francis Group, 2013. – P. 8, 10, 31, 88, 142, 226, 274, 326. – 374 p. – ISBN 0-582-55041-6.
9. Леонтьев А.А. Слово в речевой деятельности / А.А. Леонтьев. – М., 2003. – с. 241.
10. Москальчук Г.Г. Структура текста как синергетический процесс / Г.Г. Москальчук. – М., 2003. – С. 256–257.
11. Dijk T.A. van. Discourse as Structure and Process / T.A. van Dijk // Discourse studies. A Multidisciplinary Introduction. 1. – London: SAGE, 1997. – P. 1–5. – 356 p. – ISBN 0803978456.
12. Звегинцев В.А. О целеоформленности единиц текста / В.А. Звегинцев // Известия АН СССР. Серия «Литература и язык». – 1980. – Т. 1. – № 1. – с. 13.
13. Галич О.Теорія літератури / О.А. Галич, В.М. Назарець, Є.М. Васильєв / За наук. ред. О.А. Галича. – К., 2001. – с. 176.
14. Брауде Л.Ю. К истории понятия «литературная сказка» / Л.Ю. Брауде // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. – 1977. – Т. 36. – № 3. – С. 270–291. – с. 284.
15. Кравченко А.В. Когнитивная лингвистика и новая эпистемология / А.В. Кравченко // Известия АН СССР. Серия «Литература и язык». – Т. 60. – № 5 – с. 3.

Бехта И. А., Карп М. А. Мультимодальные средства когезии и когерентности в современных литературных сказках: теоретико-методологическая интерпретация

Аннотация. В статье рассмотрена теоретико-методологическая проблематика мультимодальных средств когезии и когерентности в современных литературных сказках: охарактеризованы особенности вербальной и гетерогенных составляющих текстовых категорий связности и целостности, разработана методологическая база для комплексного анализа вышеупомянутого лингвистического феномена.

Ключевые слова: мультимодальный текст, когезия, когерентность, вербальная составляющая, гетерогенные составляющие, семиотико-синергетическая интерпретация, литературная сказка.

Bekhta I., Karp M. Multimodal means of cohesion and coherence in modern literary tales: theoratical and methodological interpretation

Summary. The article reviews theoratical and methodological issues of multimodal means of cohesion and coherence in modern literary tales; significant features of verbal and heterogeneous components of such textual categories as cohesion and coherence are described; methodological framework for comprehensive analysis of the above-mentioned linguistic phenomenon is developed.

Key words: multimodal text, cohesion, coherence, verbal component, heterogenous components, semiotic and synergetic interpretation, literary tale.

УДК 811.133.1'373.7

Вигнанська І. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри французької філології
Львівського національного університету імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ БІБЛІЙНИХ ОДИНИЦЬ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ

Анотація. В статті розглянуто особливості фразотворення фразеологічних біблійних одиниць (ФБО), на конкретних прикладах відображено їхні структурно-семантичні особливості функціонування, процеси контекстуальної трансформації. Досліджено становлення фразеологічної деривації як одного із розділів фразотворення, визначено закономірності утворення вторинних мовних знаків, якими виступають ФБО.

Ключові слова: фразеологічна інтеграція, диференціація, модернізація, транспозиція, фразеодеривація, дефразеологізація, мовна абстракція.

Одним із перспективних напрямків у вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці є вивчення процесів фразотворення. Розвиток лінгвістики, зміна наукових парадигм та досягнення суміжних із мовознавством наук призвели до того, що на даному етапі більшої актуальності набуває когнітивна орієнтація досліджень у мовознавстві. Очевидно, що фразеологія взагалі і фразотворення зокрема не можуть залишитись осторонь такого напрямку досліджень. Саме тому **наукова новизна** полягає в тому, що вперше запропоновано комплексний та багатоаспектний підхід до вивчення фразотворчих процесів ФБО, що супроводжуються їхньою структурно-семантичною трансформацією.

Метою статті є дослідження процесів похідності у фразеології, що обумовило становлення фразеологічної деривації як одного із розділів фразотворення, а також визначення закономірностей утворення вторинних мовних знаків, якими виступають ФБО. У світлі текстотворчих потенцій ФБО особливої актуальності набуває проблема взаємовідношення фразотворення (фразеологічна деривація) та текстотворення. Структурно-системні та змістові характеристики лінгвістичних одиниць розглядаються з точки зору їх діалектного взаємозв'язку, взаємної детермінації [1, с. 78–86]. Текстотворення тісно пов'язане з деривацією, оскільки будь-який текст включає нові одиниці, в тому числі і фразеологічні. Мовна діяльність позбавляється будь-якого змісту, якщо вона не завершується створенням тексту. Отже, щоб описати фразеологічну деривацію, доцільно розглядати її з позицій текстотворення. Текстотворчі властивості ФБО визначаються їх структурно-семантичними особливостями та виражаються у здатності брати участь у створенні внутрішньо текстових зв'язків [2, с. 22].

Одним із процесів фразотворення ФБО є фразеологічна інтеграція, при якій окремі слова, входячи в фразеологічні зв'язки, втрачають свої природні ознаки і набувають нових. При фразеологічній інтеграції сполучувані компоненти повинні мати хоча б одну спільну ознаку, причому такою ознакою може бути і потенційна сема. Внаслідок цього інтегровані слова мають вигляд незвичайної сполучуваності слів **face d'abbé** (червоне лице), cœur épais (безсердечна людина), **pierre vive** (Христос) [3, с. 196] та інші. При фразеологічній інтеграції нове асоціативне значення може набувати один з компонентів, або ж всі компоненти. Коли таке значення набуває лише один компонент, виникає аналітична ФБО. Якщо архісема вільного словосполучення залишається в значенні ФБО, то диференційна сема лише типологічно повторює відповідну сему сполучення. Перетворення потенційних сем на диференційні поглиблює різницю між значенням ФБО та її вільносинтаксичним корелятом. Труднощі семантичного моделювання ФБО пов'язані саме з тим, що неможливо передбачити, яка потенційна сема у значенні вільного сполучення «відновиться» й визначить значення цієї одиниці. Навіть типологічно подібні семи можуть спровокувати сигніфікативний зміст семантичної структури ФБО, оскільки архісема і диференційна сема зі значенням вільного фразеологічного сполучення замінюються новим, що зумовлює зміну денотата та поновлення змісту. Відсутність формально-логічних зв'язків між компонентами зумовлює зіткнення їхніх сем, алогічної сполучуваності, внаслідок чого виникає непередбачений, нереальний образ: **Mangez votre prochain, mangez-vous les uns les autres** (Le Monde, 15 février 2000) (Exhortation parodiée) від **Aimez votre prochain** (Math. 19, 19) [4, с. 24]. Так, **Chemin de Damas** (Actes des Apôtres 9, 3) – вільне словосполучення; архісема – місцевість; диф.сема – місцевість, її призначення; ФБО – духовне переродження; архісема – переродження людини; диф. сема – визначене призначення. Диференційні семи, які цілковито протилежні за сигніфікативним змістом, можуть бути загальними, тоді як потенційна сема є вирішальною у формуванні семантичної структури ФБО. Приклади засвідчують, що в семантичній структурі ФБО, на відміну від аналогічної структури вільних словосполучень, є присутні і конотативні семи, з емоційно-експресивними характеристиками. Це, без сумніву, пов'язано з образним переосмисленням даних ФБО, що і сприяє їх комплікативності в порівнянні з синонімічними словами та словосполученнями вільного вживання. Є випадки, коли наявність типологічних загальних сем робить значення ФБО не прогнозованим. Здебільшого вільне сполучення з конотативним значенням породжує ФБО з таким самим значенням і навпаки: **grincement des dents** (гнів, біль), **porter sa croix** (страждати) і т.п. Складність семантичного моделювання пов'язана з тим, що кожна об-

разна ФБО, яка характеризується повним переосмисленням, може мати кілька конотативних значень.

Другим процесом утворення ФБО на базі окремих слів є фразеологічна диференціація (мотивована база представлена розгорнутим сполученням). Відбувається розкладання слова і відтворення його значення шляхом представлення другорядних ознак. Цей процес пов'язаний із фразеологічною інтеграцією, внаслідок чого сполучуються слова, часто несумісні в мові. При фразеологічній диференціації проходить розщеплення слова, яке супроводжується появою нової форми **(manger le bon Dieu, manger le pain des anges – communier).** Такого роду вирази розглядаються як «троп, який полягає в заміні звичайного слова описовим виразом». Виникнення таких ФБО пояснює В.М. Мокієнко «Розширення фразеологізму стимулюється недостатністю семантики, необхідністю підсилити втрачену словосполученням експресію. Це прагнення можна назвати принципом надлишковості. Найтиповішим явищем, що відображає цей принцип, є перифраза» [5, с. 131]. Перифрастичні ФБО, які виникли в результаті окремих слів, можна відобразити у вигляді таких різновидів: власне перифрастичні утворення: **métal de diable, bourse de diable** – гроші; табуйовані утворення: **maître des ténèbres, esprit malin** – сатана; евфемістичні утворення: **entrer dans la Jérusalem céleste – померти; être en costume d'Adam** – нагий; **sonner le glas** – відчитати відхідну; дисфемістичні утворення: **carillonneur de la noblesse** – людина духовного походження.

Вживання ФБО може внести зміни або в плані змісту, або в плані вираження, або – набагато рідше – в обидва плани. Звідси випадки вживання ФБО можна представити у вигляді трьох основних типів: лексичні, семантичні та лексико-семантичні зміни. Зміни лексичного складу ФБО при збереженні її змістового навантаження розглядаються як фразеологічна модернізація. Визначають дві причини, які призвели до утворення лексичної модернізації існуючих ФБО та утворення нових: мовні та позамовні чинники. Існує три причини зміни лексичного складу ФБО: намагання покращити внутрішню форму ФБО, зробити її мотивованою та зрозумілішою, а також бажання призвичаїти ФБО до умов соціальної чи територіальної групи носіїв мови. Заміна лексичного складу ФБО, особливо часткова, викликана тим, що внутрішня форма стає недостатньо зрозумілою носіями мови на даному етапі його розвитку, сприяє відчуженню одиниці. Введення нового слова в склад ФБО взамін існуючого відновлює внутрішню форму. Однак це проходить частіше в тих випадках, коли таке слово не є синонімічним у відношенні замінюваного. Саме в цьому випадку виникає ФБО, яку можна визначити як нову. Отже, поряд з процесом виникнення ФБО, існує і інший процес, при якому поновлюється форма ФБО. Існують випадки, коли заміна формує модернізацію ФБО, оскільки синонімія, яка виникла при такій заміні, має власне фразеологічний характер. Особливий різновид лексичних змін ФБО та створення на їх основі одиниць із тим самим значенням складають такі перетворення, при яких нова ФБО відрізняється від своєї деривацiйної бази специфікою вживання.

Утворення нових ФБО на основі перемінних слів є фразеологічною транспозицією. Утворення нової одиниці на основі перемінного сполучення слів є первинною транспозицією, вторинною є утворення нової ФБО на основі іншої ФБО тієї ж мови. Під внутрішньо системною первинною транспозицією розуміють перехід такого роду сполучень слів нефразеологічного характеру в розряд ФБО, а отже і утворення нової ФБО шляхом перенесення перемінних сполучень нового фразеологічного значення. В результаті зазначеної транспозиції утворюється якісно нова одиниця мови. Хоча лексичний склад у перемінної ФБО один і той самий, їх семантична розбіжність проявляється перш за все в контексті, граматичних формах чи лексичному оточенні. Утворення ФБО на основі перемінних сполучень мають свою специфіку в порівнянні з утвореннями на основі окремих слів. Специфіка в тому, що перемінне сполучення має додаткове значення, яке притаманне сполученню в цілому, а не ізольовано. Адже слова за межами мови представлені в більш абстрактних значеннях, тому процес фразеологічної інтеграції помітно відрізняється від транспозиції, від утворення ФБО на основі перемінних сполучень слів. Перенесення на перемінне сполучення нового значення породжує відповідні відносини між первинними значеннями компонентів цього сполучення, а також загальним значенням всього перемінного сполучення та новим значенням. В результаті утворюються ті відносини, які і формують внутрішню форму ФБО. ФБО, які виникли на основі перемінних сполучень слів, неоднорідні, різняться характером співвідношення дериваційної та мотивованої бази, що призводить до утворення різних типів переносів значення на перемінне сполучення.

При утворенні нової ФБО спостерігається семантичний баланс, у якому слово, отримавши нове значення, втратило стільки старих властивостей, скільки набувало нових. ФБО **кромішня темрява (ténèbres cimmériennes** – пекло) (Math. 22, 13) спочатку вказувала на **пітьму** (куди кидали грішників), а згодом отримала значення **ténebres profondes.** Іменник **темрява** відновив своє первинне значення, а прикметник кромішня – фразеологічно зв'язане значення, з яким утворив нові сполучення: **кромішні темрява, морок, ніч.** Згодом з ФБО кромішнє (справжнє) пекло виникли сполучення, в яких кромішній має значення **дуже важкий, нестерпний.**

Шляхи проникнення та механізми фразотворення передбачають певну трансформацію семантичної структури фразотвірної бази при збереженні інваріанта її лексико-семантичної структури. Іншим характером перетворень відзначається утворення ФБО, сформованих у результаті первинного фразотвору. Цей процес є вторинним, а в залежності від вихідного фразеологічного матеріалу – відповідно міжсистемною або внутрішньо системною фразеодериваціею. Він супроводжується переважно перетвореннями лексико-граматичної структури фразотвірної бази, які можуть викликати відповідно зміни її семантичної структури. Тому цей фразотворчий процес розглядається як структурно-семантичний тип фразотворення. При **фразеологічній деривації** словосполучення підлягає повному чи частковому семантичному переосмисленню, а компоненти словосполучення набувають значення, яке реалізується лише в даному сполученні та закріплюється у ньому. Ці нові значення і є показником його фразеологічності, а слово набуває семантичну та синтаксичну самостійність, можливість реалізації поза межами тексту, вступаючи при цьому в граматичні зв'язки з перемінними словами чи сполученнями слів. Прямим наслідком

такого семантичного фразеологічного перетворення є поява смислової залежності між компонентами. У ФБО з повним семантичним перетворенням існує двостороння смислова залежність, в результаті чого ФБО набуває цілісного значення.

ФБО не завжди зберігають своє значення в незмінному вигляді, а набуті нові стають показниками їхньої фразеологічності. Переосмислене слово, що є основою творення ФБО, починає відчувати вплив одиниці, внаслідок чого значення слова починає відчуватися щораз більш відокремлено, а слово набуває семантико-синтаксичної самостійності, можливості реалізуватися за межами одиниці, вступати в граматичні зв'язки з іншими сполученнями слів. Спостерігаються також випадки, коли під впливом ФБО нового значення набуває не слово, а сполучення слів, які володіють достатнім рівнем семантичної автономності, щоб реалізувати своє значення за межами ФБО, частиною якої вони є. Словосполучення, які налічують усі структурно-семантичні ознаки ФБО, є самостійними одиницями мови, «фразеологізмом у фразеологізмі», а також слугують посередниками між старим і новим значенням. Тут підтверджується положення Р.А Будагова [6, с. 144] щодо міжсистемної ланки в смисловій історії словосполучення. Наприклад: La droite de Dieu (Mc 12, 36) – правиця Божа (старе значення); assis à la droite de Dieu – сидіти праворуч Отця (проміжна ланка); бути поміченим патроном (нове значення). Ступінь семантичної автономності залежить від ступеня зв'язку, який існує між його новим і старим значенням. ФБО набувають із часом автономності щодо своїх вихідних прототипів, втрачають із ними зв'язок, асимілюючись у мові-реципієнті. Окрім цього вони продовжують розвиватися, а задля комунікативних та експресивних завдань підлягають подальшому семантичному перетворенню, внаслідок чого утворюються нові ФБО.

Велика кількість одиниць є результатом міжсистемної фразеологічної деривації. Вони утворені на основі іншомовних одиниць, сформованих у результаті первинних фразотворчих процесів у мові – джерелі. Внаслідок чого і виникають семантично переосмислені ФБО, в яких у процесі самої фразеодеривації не проходять зміни семантичної структури у порівнянні з базовими іншомовними ФБО навіть при наявності окремих трансформацій їх лексико-граматичної структури, зумовлених частковим неспівпадінням граматичних категорій, синтаксичної побудови з огляду на різну типологію мови **royaume de Jésus Christ – рай; appeler César** – благати найвищої влади; **jouer Judas** – вести себе по-зрадницьки; **avoir le diable dans la botte** – бути неспокійним; **faire à Dieu barbe de feurre** – говорити погано про релігію.

ФБО, які виникли в результаті міжсистемної фразеодривації, набувають з часом автономності по відношенню до своїх вихідних прототипів, втрачають з ними зв'язок, асимілюючись у мові-рецепієнті. Крім цього, вони не припиняють свого розвитку, і виходячи з комунікативних та експресивних завдань, піддаються процесу подальшого перетворення їх лексико-граматичної структури, що шляхом внутрішньо-системної деривації призводить до утворення нових ФБО, і згодом набувають самостійного синтаксичного розвитку.

Активні процеси в семантичному розвитку найбільше виявляються у тих випадках, коли фразеологічна деривація призводить до розпаду ФБО. Це явище, при якому ФБО в результаті утворення нових самостійних значень в її компонентах втрачає основну ознаку фразеологізації, що і призводить до процесу дефразеологізації. Це процес, при якому: компоненти ФБО можуть функціонувати як окремі мовні одиниці, отримувати повну семантичну автономію, а також можливість самостійного синтаксичного розвитку поза межами сполучення. Відповідно, що більш віддалений такий зв'язок, то швидше слово сприймають як окреме, що й прискорює процес дефразеологізації. І навпаки, поява нового значення від впливом ФБО хоча й робить його форму прозорішою, не зумовлює розщеплення цієї ФБО, навіть якщо ще відчувається зв'язок між новим і старим значеннями. Процес дефразеологізації є завершеним тоді, коли отримане нове самостійне значення ФБО настільки віддалене у змістовому відношенні від свого прототипу (перемінного слова), що сприймається вже як омонім. Так, у словосполученні **pape (f) au riz лексема pape (f)** (каша) є омонімом іменника **pape (m)** (понтифік, папа). Розрив зв'язку між двома значеннями призводить до того, що сполучення позбавлене можливості співвідноситися зі своїм генетичним джерелом. Як наслідок, між компонентами встановлюються семантично-синтаксичні відношення, характерні для модельованих утворень. Отож і процес дефразеологізації прямо залежить від ступеня та характеру семантичного розвитку компонента ФБО. Елементи дефразеологізації накопичуються всередині ФБО, готуючи тим самим умови для її розщеплення та переходу в розряд загальновживаних [7, с. 9]. Деякі елементи дефразеологізації можуть існувати в прихованій формі, а фразеологічна деривація, залежно від ступеня характеру семантичного розвитку компонентів, по-різному відображається у ФБО. Фразеологічна деривація в деяких випадках не зумовлює розпаду ФБО, хоча і змінює відношення між її компонентами; вона спричиняє втрату головної ознаки, що і сприяє її дефразеологізації. **(Faire Saint – Michel** – déménager; **arche de Noé – église; fille d'Eve, nouvelle Eve – femme par excellence;** pierre vive – Christ; **trompettes de l'Apocalypse** – menaces).

Фразеологічна ефективність ФБО досягається двома шляхами: через певний специфічний добір, не порушуючи мовної норми; через вмотивовану модифікацію компонентів, відхилення від норми, з метою передачі ФБО лаконічніше, не змінюючи змісту, а також задля досягнення більшої виразності, створення незвичності, привернення уваги читача новим змістом.

Г.О. Винокур вважає, «що мовна норма завжди веде боротьбу між традиціями мови та силами, що направляють природний хід історично-мовного розвитку» [8, с. 17]. Отже, в мові спостерігається протидія двох протилежних тенденцій. З одного боку, це прагнення фразеологічного фонду до недоступності задля адекватного функціонування, з іншого – саме в процесі цього функціонування змінюється та збагачується фразеологічний фонд.

Неоднорідність фразеологічного складу в більшості обумовлена неоднаковим ступенем мовної абстракції, що притаманна ФБО. Ступінь мовної абстракції розглядається як ступінь віддалення від первинного образу, що призводить до ускладнення змістової структури цієї одиниці. Це особливий тип абстракції, рівень якої залежить від взаємодії різних факторів, що беруть участь у фор-

муванні та розвитку ФБО. Мовна абстракція знаходить своє відображення саме у семантичному перетворенні – лінгвістичному процесі, що лежить в основі фразеології. Це головним чином пов'язано з динамічними процесами, характерними для смислового розвитку ФБО (утворення нових значень у ФБО, фразеологічна деривація, дефразеологізація). Ці процеси, викликаючи зміни у семантичній структурі, можуть одночасно змінювати ступінь та характер мовної абстракції ФБО, що призводить тим самим до значних зрушень у фразеологічній системі мови. Показником якісних змін у фразеологічному складі є також їх співвідношення в різний період розвитку, з конкретними чи абстрактними значеннями. Однак абстрактність значення ФБО не варто порівнювати з мовною абстракцією, що лежить в основі процесу фразеологізації.

Хоча всім ФБО притаманна мовна абстракція, не всі з них мають абстрактне значення. Приклади засвідчують про неможливість існування абсолютної взаємозалежності та взаємообумовленості між ступенем мовної абстракції ФБО та ступенем абстрактності виражального ним поняття. Фразеологічна абстракція реалізується через конкретний опис або представлення факту, події, явища, що передається внутрішньою формою ФБО: **Porte étroite** – важко пройдений шлях (букв. вузькі двері) (Matthieu 7, 13–14) [4, с. 9]. Таким чином для внутрішньої форми характерна образність, яка виявляється в семантичній двоплановості ФБО. Подібна образність не притаманна внутрішній формі слова, яке в силу номінативної функції у мові має пряму направленість на предмет чи поняття. Референтна співвіднесеність слова має два ступеня (поняття – денотат), тоді як в ФБО вона є триступеневою (поняття – образне представлення – денотат). **La tour de Babel (Вавилонська вежа)** (Genèse 11, 1) розвиває декілька нетотожних значень. В одному з українських варіантів головним виявилося слово **стовпотворіння,** прикметник **вавилонське** часто опускається. Головне значення ФБО – **agitation, désordre.** У французькій ФБО головний компонент **Babel,** слово **tour** редукується, **une babel** може позначати не лише гучне зібрання чи мовне нерозуміння, але й плутанину (без шуму): **une babel de couloirs** (плутанина коридорів) [9, с. 123].

Специфікою фразеологічної абстракції є поява в ФБО семантичної структури, яка не співпадає з аналогічною структурою слова, що знаходить своє відображення в різних відношеннях та розподіленні денотативних та конотативних сем, які беруть участь в формуванні значень вказаних двох мовних одиниць. Згідно з загальноприйнятою версією в змістовій структурі ФБО переважає конотація. Саме конотативні (потенційні) семи вільного словосполучення часто слугують основою утворення ФБО. Отже між мовною абстракцією та семантичною структурою ФБО існує тісний зв'язок: що глибший процес семантичного перетворення, то більш віддаленим стає зв'язок між значенням ФБО та значенням її прототипу, вищою ступінь фразеологічної абстракції. Хоча фразеологічна абстракція визначається головним чином семантичними факторами, все ж таки на ступінь фразеологічної абстракції впливають деякі структурні ознаки ФБО. Таким чином фразеологічний фонд французької мови складається зі стійких виразів з різною формою мовної абстракції. Не дивлячись на посилення абстрактного характеру фразеології, що пов'язане з загальною тенденцією розвитку, останній засвоює ФБО будь-якого ступеня абстракції, якщо вони актуальні на даному історичному етапі та задовольняють потреби мовного колективу в образно-експресивних засобах вираження [10, с. 48].

Література:

1. Керимзаде М.К. Фразеологическая деривация и контекст / Керимзаде М.К. // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореза. – 1982. – Вып. 198. – С. 82–88.
2. Мурзин А.А. Основы дериватологии / Мурзин А.А. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1984. – 56 с.
3. Jean C. Bologne Expressions d'origine biblique / Jean C. Bologne – Paris.: Larousse, 1999. – 290 p.
4. La Bible Ancien et Nouveau Testament Traduit de l'hébreu et du grec en français courant – Villiers-le-Bel: Alliance biblique Universelle, 1997. – 1210 p.
5. Мокиенко В.М. Фразеология публицистики / В.М. Мокиенко // Теоретические проблемы стилистики текста: тезисы докл. – Казань: Изд-во КГУ, 1975. – 133 с.
6. Будагова Р.А. Сравнительно-семасиологические исследования (романские языки) / Будагов Р.А. – М.: Изд-во: Добросвет–2000, 2004. – 415 с.
7. Чекалина Е.М. Язык современной французской прессы (лексико-семантический аспект) / Чекалина Е.М. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та., 1991. – 167 с.
8. Винокур Г.О. О задачах истории языка / Г.О. Винокур // Ученые записки Моск. гор-пед. ин-та. – 1976. – Т. 5. – Вып. 1. – С. 207–226.
9. Dictionnaire des noms propres de la Bible / Olivier Odelain, Robert Seguineau. – Paris: Éd. Cerf-Desclée de Brouwer, 2002. – 492 p.
10. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение / Кацнель– сон С.Д. – Москва; Ленинград: Наука, 1965. – 110 с.

Выгнанская И. М. Особенности фразообразовательных процессов фразеологических библейских единиц французского языка

Аннотация. В статье рассмотрены особенности фразообразования фразеологических библейских единиц (ФБЕ), на конкретных примерах отражены их структурно-семантические особенности функционирования, процессы контекстуальной трансформации. Исследовано становление фразеологической деривации как одного из разделов фразообразования, определены закономерности вторичных языковых знаков, которыми выступают ФБЕ.

Ключевые слова: фразеологическая интеграция, дифференциация, модернизация, транспозиция, фразеодеривация, дефразеологизация, языковая абстракция.

Vygnanska I. Peculiarities of phrase formation processes of Bible Phraseological Units of the French language

Summary. The article deals with peculiarities of phrase formation processes of Bible Phaseological Units (BPU) of the French language. Vivid examples reflect their structural and semantic functioning as well as processes of contextual transformation. The research aims at defining phraseological derivation as one of aspects of phrase formation. It is outlined regularities of secondary lingual signs formation as far as BPU are supposed to be ones.

Key words: phraseological integration, differentiation, modernization, transposition, phrase derivation, dephraseologization, lingual abstraction.

УДК 811.111' 373

Вишнівський Р. Й.,
кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практики англійської мови
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО МОТИВИ ВЖИВАННЯ ЕВФЕМІЗМІВ (НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У статті на прикладі сучасної англійської мови розглянуто основні мотиви виникнення евфемізмів; висвітлено особливості їх вживання у різних сферах життєдіяльності людини (соціально-економічній, суспільно-політичній, військовій, медичній); виокремлено комунікативний, релігійний, морально-етичний та соціальний мотиви застосування явища евфемії. Наведено приклади евфемістичної лексики, що пом'якшує дискримінацію осіб за етнічними, національними, расовими, релігійними, культурними, розумовими, статевими, фізичними та іншими ознаками.

Ключові слова: евфемізми, англійська мова, мотиви вживання, сфери вживання, дискримінація.

Постановка проблеми. Упродовж останніх десятиліть вивчення мови з точки зору її внутрішнього устрою поступилося місцем дослідженню «мови в дії», тобто в мовленні. Цією тенденцією можна пояснити зростаючий інтерес до проблем її функціонування в суспільстві, проблеми мови як інструменту людської комунікації.

Увага мовознавців зосереджена і на такому різнорідному за своєю структурою і вельми важливому в лексичній системі мови лінгвістичному явищі як евфемії. Різноманітні спроби класифікувати евфемізми відображають прагнення дослідника глибше проникнути в їхню суть, розглянути їх із різних точок зору, докладніше описати структуру. Запропоновані класифікації (Л.В. Артюшкіна [2], А.М. Кацев [10], Р. Голдер [21] та ін.) свідчать про складність і багатогранність цього явища, і допомагають побачити його у всій повноті.

За останні роки з'явилося чимало досліджень, у яких розглядаються різні аспекти евфемії у сучасній англійській мові, що свідчить про неабиякий інтерес до цієї проблематики. Так, на евфемізмах у російській та англійській мовах як засобі маніпулювання у мові ЗМІ зосереджує увагу Ю.С. Баскова [3]; питання евфемії і дисфемії в газетному тексті знайшли відображення у дисертації Т.В. Бойко [4]; В.Б. Великорода аналізує семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові [6]; питання контекстуальної евфемії у сучасній англійській мові розглядає Н.Ц. Босчаєва [5]; гендерний аспект вживання евфемізмів на матеріалі англійської мови досліджує Г.А. Вільданова [7]; системній семантиці англійських евфемізмів присвячена дисертація О.О. Уварової [16]; на матеріалі бульварної жіночої прози XX–XXI ст. О.І. Манютіна аналізує лексико-семантичні та функціональні особливості евфемізмів у сучасній англійській мові [11]; евфемізми у політичній комунікації в англійській та російській мовах – об'єкт дослідницької уваги О.В. Обвінцевої О.В. [13]. Окремі аспекти досліджуваного явища висвітлено у працях як українських (І.О. Алексєєва [1], Л.В. Зайко [8], О. Януш [17], Н.В. Таценко [14] та ін.), так і зарубіжних учених (О.Ф. Іванова [9], В.П. Москвін [12], К. Барідж [19], А. Бертрам [], Дж. Ґарнер [20], Б. Уорен [23] та ін.).

Однак, незважаючи на значну кількість праць, присвячених евфемії у сучасній англійській мові, у науковій літературі відсутні загальноприйняті критерії визначення досліджуваного явища, позаяк серед лінгвістів існують розбіжності щодо створення евфемізмів, визначення мотивів та сфер їх вживання, класифікації евфемічної лексики тощо. Динамічність і багатоаспектна природа евфемізмів є причиною великої різноманітності їх лексико-граматичних форм, емоційної нейтральності та стилістичної забарвленості.

Мета статті – розглянути мотиви виникнення та особливості вживання евфемізмів у сучасній англійській мові.

Виклад основного матеріалу. Аксіомою вважається положення про зв'язок мови і культури. Адже мова є дзеркалом культури, у ній відбиваються суспільна самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, традиції, звичаї, мораль, система цінностей, світовідчуття, бачення світу [15, 14]. Тому дослідники евфемізмів змушені залучати до аналізу не лише евфемістичні висловлювання, але і той соціально-культурний та мовний фон, на якому виникає потреба в евфемізмах. Саме цим фактором зумовлена основна причина вживання евфемізмів – прагнення уникати комунікативних конфліктів, не створювати у співрозмовника відчуття дискомфорту. А тому можна стверджувати, що евфемія не існує окремо від такого поняття, як ввічливість, а вживання евфемізмів, по суті, не що інше, як прояв ввічливості. Сюди належать евфемізми, що пом'якшують вікову, майнову дискримінацію, дискримінацію людей з фізичними й розумовими вадами тощо. Приміром, замість «old» (старий) вживають «mature», «senior», «advanced in years»; замість «poor» (бідний) – «the needy», «low income», «penniless», «socially deprived», «economically disadvantaged»; «cripple» (каліка) замінюють на «physically different»; «mentally challenged» або «intellectually challenged» вживають замість «stupid» (дурний); «mentally sick» – замість «mad» (божевільний); «unwaged» – замість «unemployed» (безробітний); «vertically challenged people» – замість «short people» (люди низького зросту); «hair-disadvantaged» – замість «bald» (лисий); «unseeing» – замість «blind» (сліпий); «aurally inconvenienced» – замість «deaf» (глухий); лексему «invalid» (інвалід) замінюють на «disabled», «handicapped» тощо.

Серед причин вживання евфемізмів мовознавці вказують на почуття сорому, яке змушує мовця уникати прямих позначень речей, дій і користуватися непрямими. Сюди можна віднести такі евфемізми, як: «to clear one's nose» за-

місць «blow one's nose»; «indisposition» або «period» замість «menstruation»; «to be in an interesting/delicate condition», «to be expecting a baby», «to be in the family way», «to be eating for two» замість «to be pregnant» (бути вагітною); евфемізми «Renoir woman», «Rubensesque woman», «of classic proportions», «mature figure», «corpulent», «buxom», «horizontally challenged», «big-boned», «differently sized» та інші заміняють «fat» (повний, товстий, стосовно жінок); «little boy's room» / «little girl's room», «throne room», «smallest room», «convenience», «cottage» вживають замість «toilet» (туалет); евфемізми «to powder one's nose» (попудрити носик), «to fix one's face» (поправити макіяж) вказують на необхідність вийти в туалет тощо.

Варто зазначити, що спочатку евфемізми, як культурне явище, виникли не через потребу ввічливого спілкування, а через накладення певних заборон, табу на вживання тих чи інших слів внаслідок релігійних вірувань і забобонів. Так, А.М. Кацев зазначає, що через ті чи інші релігійні чи моральні причини, тимчасово або назавжди, згідно із строгим розпорядженнями і традиціями, усіма або деякими членами соціуму, у всіх або особливих ситуаціях певні табуйовані слова і вирази повинні виключатися з мовного вжитку [10, 24]. До найбільш поширених евфемізмів належать такі: «to decease», «to pass away», «to join the majority», «to go to a better place», «to go west», «to breathe one's last», «to close one's eyes» замість to «die» (помирати); «the deceased», «the late» замість «dead man» (мрець); «Lord», «Good heavens» замість «God» (Бог); «the Evil One», «Old Nick», «the Old Boy», «prince of darkness», «the Tempter», «shadow of shadows», «king of the shadows» замість «Devil» (диявол), «Satan» (сатана) тощо.

Серед мотивів вживання евфемізмів все частіше на перший план виходить бажання замаскувати неприємну правду. До камуфляжу словами і виразами вдаються у тих випадках, коли пряме позначення явища, предмета чи дії може викликати небажаний суспільний ефект, негативну реакцію масового адресата, осуд тощо. З цієї причини евфемізми використовують в соціально-економічній, суспільно-політичній, військовій, медичній та інших сферах життєдіяльності людини.

Так, різні негативні явища в економіці піддаються стійкій евфемізації. Приміром, термін «economic crisis» (економічна криза) витіснено словом «slump» (падіння), яке замінено на «depression» (депресія) або «recession». Більш сучасні терміни для позначення економічної кризи такі: «period of economic adjustment» (період стабілізації економіки), «period of negative economic growth» (період негативного економічного зростання), «downturn» (спад). Замість непопулярного терміну «tax increases» (зростання податків) використовують «revenue enhancement» (збільшення податкових надходжень до бюджету); замість strike (страйк) – «industrial action» (акція у промисловості); замість «starvation» (голод) – «undernourishment» (недоїдання). Для позначення падіння курсу валют замість «devaluation» (девальвація, знецінення) в англійській мові використовують евфемізм «exchange rate adjustment» (курсове коригування), «currency adjustment» (валютне коригування). Для пом'якшення негативного значення слів «firing», «laying off» (звільнення з роботи) виникли евфемізми «downsizing», «rightsizing», «redundancy» тощо.

Існують чимало евфемізмів, які стосуються військової сфери. Наприклад, замість слова «war» (війна) вживають «conflict» (конфлікт); замість «bombing» (бомбардування) – «limited air strike» (обмежений повітряний удар), «air support» (повітряна підтримка), замість «killing» (вбивство) – «liquidation» (ліквідація); замість «bomb» (бомба) – «device» (пристрій) тощо.

У медичній сфері також можна простежити достатню кількість евфемістичних висловлювань, спрямованих на менше травмування пацієнтів чи їхніх родичів у разі виникнення неприємних ситуацій, інцидентів. Наприклад, замість «insane asylum» (психіатрична лікарня) вживають «mental home», «mental hospital», «mental health center», «mental health clinic», «mental institution»; замість «terminal Home» (богадільня) – «hospice» (хоспіс); замість «cancer» (Рак) – «moonchild» (людина, що народилася під сузір'ям Рака); замість «patient's death» (смерть пацієнта в лікарні) – «terminal episode», «therapeutic misadventure», «negative patient care outcome»; лексему «cancer» (ракова пухлина) замінюють на «long illness», або «growth» (пухлина); «syphilis» (сифіліс) – на «social disease» (соціальна хвороба) тощо.

Багато дослідників (І.О. Алексєєва, Ю.С. Баскова, В.П. Москвін, А.М. Кацев та ін.) виокремлюють в явищі евфемії кілька аспектів, у тому числі й соціальний. Ми згодні з думкою, що використання евфемізмів нерідко зумовлено соціальними мотивами. Саме з цим пов'язане бажання завуалювати, прикрасити назви деяких непрестижних професій в англомовному світі (більшою мірою у США), підняти їхній соціальний статус. Так, замість «garbage collector» (сміттяр) прийнято використовувати «sanitation engineer»; замість «janitor» (двірник) – «enviromental hygienist»; замість «gardener» (садівник) – landscape-architect; замість «servant» (служниця) – «housekeeper»; замість «undertaker» (співробітник похоронного бюро) – «mortician», «funeral director»; замість «hairdresser» (перукар) – «hairstylist» або «beautician» тощо.

З метою підвищення соціального статусу також поширені евфемістичні найменування різних закладів. Приміром, будь-який коледж прагне отримати статус університету; замість «shop» (магазин) воліють використовувати «store»; дорогі вагони першого класу в поїздах називають «first class», а дешевші – «standard».

Створення і вживання евфемізмів часто викликано комерційними мотивами, бажанням залучити клієнта купити той чи інший товар. Евфемістичні перейменування використовують для того, щоб менш заможні люди не відчували себе ущемленими. Приміром, замість слів, що вказують на низький соціальний статус («second-hand», «readymade»), з'явилися евфемізми «ready-tailored», «ready-to-wear», «slightly-second»; старі, вживані речі не називають інакше, як «reconditioned», «rebuilt», «repossessed»; замість лексеми «cheap» (дешевий) найімовірніше буде використано «inexpensive» чи «reasonably priced». Розміри одягу для повних жінок тактовно маркуються як «woman's size», «queen size», «full size» тощо.

Однією з особливостей суспільства США – багатонаціональний склад населення. Цей фактор призвів до необхідності враховувати інтереси всіх етнічних груп, особливо таких, як афроамериканці, латиноамериканці та індіанці, що не могло не позначитися на мові. Так

з'явилися евфемізми, що пом'якшують расову й етнічну дискримінацію. Наприклад, замість «negro» (негр), «black» (чорний) прийнято використовувати евфемізми «Afro-American» (афроамериканець), «member of African Diaspora» (член африканської діаспори), «person of black race» (людина чорної раси), «Non-whites» тощо; замість «Hispanics» (іспаномовний американець) пропонують варіанти «Latino» / «Latina» (латиноамериканець / латиноамериканка), «Chicano» / «Chicana» (американець / американка мексиканського походження), «Spanish American» (американець іспанського походження); слово «Oriental» замінюють на «Asian American» (американець азійського походження); замість «Indian» (індіанець) вживають «indigenous person» (місцевий житель) або «native American» (корінний американець); замість «Eskimo» (ескімос) – «Native Alaskan» (корінний житель Аляски) або «Inuit» (інук, канадський ескімос).

Високий рівень індивідуальних і колективних свобод в англомовному світі, зокрема у США, посприяв стрімкому розвитку феміністського руху, діяльності численних організацій, які відстоюють права сексуальних меншин, борються за збереження навколишнього середовища, права тварин тощо. Цей фактор також зумовив появу великої кількості евфемізмів. Так, морфеми, що вказують на статеву приналежність людини, наприклад, суфікс -man або -ess витісняються з мови разом зі словами, які замінюють на нейтральні. Тому замість «chairman» (голова) більш прийнятним є «chairperson»; лексему «spokesman» (делегат, речник) замінюють на «spokesperson»; «cameraman» (оператор) – на «camera operator», «foreman» (начальник) – на «supervisor»; «fireman» (пожежник) – на «fire fighter»; «postman» (листоноша) – на «mail carrier»; «businessman» (бізнесмен) – на «executive» (виконавчий директор) або паралельно – «business woman»; «policeman» (полісмен) – на «police officer»; «stuardess» (стюардеса) – на «flight attendant»; «headmistress» (директриса) – на «headteacher» тощо. З'явилися також лексичні одиниці, що позначають різні види дискримінації, наприклад, «ableism» (дискримінація осіб з фізичними вадами), «colorism» (за кольором шкіри), «heterosexism» (з нетрадиційною сексуальною орієнтацією), «ageism» (за віком), «animal lookism» (погане ставлення до тварин) тощо.

Висновки. Отже, на підставі розглянутого доходимо висновку, що евфемізми пронизують усі аспекти існування соціуму і культури, позитивно впливають на ведення комунікації, дають можливість уникнути конфліктних ситуацій. Серед основних мотивів евфемізації можна виокремити: комунікативний (бажання проявити ввічливість, висловити повагу до співрозмовника, замаскувати неприємну правду), релігійний (накладення певних заборон на вживання тих чи інших слів внаслідок релігійних вірувань і забобонів), морально-етичний (бажання не порушувати певні морально-етичні норми, установлені суспільством, стосовно осіб за етнічними, національними, расовими, релігійними, культурними, статевими, фізичними та іншими ознаками), соціальний (бажання підвищити значимість певних реалій соціальної сфери).

Перспективними напрямками подальшого дослідження є порівняльний аналіз евфемізмів в англійській та українській мовах за сферами використання, вплив екстралінгвістичних факторів на вживання евфемізмів, способи та засоби евфемізації.

Література:

1. Алексєєва І.О. Евфемізми як відображення соціальних змін: від позначення табу до етикетних форм та політичної коректності // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць. – Київ, 2002. – №7. – С. 1 –10.
2. Артюшкина Л.В. Семантический аспект эвфемистической лексики в современном английском языке: дис. ... канд. филол. наук / Л.В. Артюшкина. – М., 2001. – 135 с.
3. Баскова Ю.С. Эвфемизмы как средство манипулирования в языке СМИ (на материале русского и английского языков) / Ю.С. Баскова: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Краснодар, 2006. – 16 с.
4. Бойко Т.В. Эвфемия и дисфемия в газетном тексте / Т.В. Бойко: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2006. – 25 с.
5. Босчаева Н.Ц. Контекстуальная эвфемия в современном английском языке: Автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филолог. наук (10.02.04) / Н.Ц. Босчаева. – Л.: ЛГУ, 1989. – 16 с.
6. Великорода В.Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові / В.Б. Великорода: Автореф. дис… канд. філол. наук. – Львів, 2008. – 19 с.
7. Вильданова Г.А. Гендерный аспект эвфемизации: на материале английского языка / Г.А. Вильданова: Дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – Бирск, 2008. – 194 с.
8. Зайко Л.В. Політкоректна лексика сучасної англійської мови як різновид евфемізмів. [Електронний ресурс] / Л.В. Зайко // – Режим доступу: http://www.stattionline.org.ua/filologiya/31/1893-politkorektna-leksika-suchasno%D1%97-anglijsko%D1%97-moviyak-riznovid-evfemizmiv.html.
9. Иванова О.Ф. Эвфемистическая лексика как отражение ценностей англоязычных культур: дис. ... канд. филол. наук / О.Ф. Иванова. – М., 2004. – 181 с.
10. Кацев А.М. Эвфемизмы в современном английском языке: Опыт социолингвистического описания / А.М. Кацев: Дис. … канд. филол. наук. – Л., 1977. – 190 с.
11. Манютіна О.І. Лексико-семантичні та функціональні особливості евфемізмів у сучасній англійській мові (на матеріалі бульварної жіночої прози XX – XXI ст.): Автореф. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / О.І. Манютіна; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2008. – 20 с.
12. Москвин В.П. Эвфемизмы: Системные связи, функции и способы образования // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. – 58–70.
13. Обвинцева О.В. Эвфемизм в политической коммуникации (На материале английского языка в сопоставлении с русским) / О.В. Обвинцева: Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Екатеринбург, 2004. – 192 с.
14. Таценко Н.В. Семантичні та прагматичні аспекти евфемії у англомовному політичному дискурсі (на матеріалі промов Барака Обами) / Н.В. Таценко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Том 26 (65). – № 1 – С. 164–168.
15. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация (Учеб. пособие) / С.Г. Тер-Минасова. – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.
16. Уварова Е.А. Системная семантика английского эвфемизма / Е.А. Уварова: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – М., 2012. – 20 с.
17. Януш О. Евфемізми і мовна естетика. [Електронний ресурс] / О. Януш. – Режим доступу: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine50-22.pdf.
18. Bertram A. NTC's Dictionary of Euphemisms. – NTC Publishing Group, 1998. – 314 p.
19. Burridge K. Is Political Correctness a Euphemism for Euphemism? [Електронний ресурс] / K. Burridge. – Режим доступу: http // www.abcnetaii/m/arts/Img.»stories/s21564htm.
20. Garner J.F. Politically Correct Bedtime Stories. – New York: Macmillan; Toronto: Maxwell Macmillan Canada; New York: Maxwell Macmillan International, 1994. – 79 p.
21. Holder R.W. How Not To Say What You Mean: A Dictionary of Euphemisms / R.W. Holder. – Oxford-New-York: Oxford University Press, 2002. – 525 p.
22. Neamen J.S., Silver C. Book of Euphemism. The hilarious guide to the unmentionable. / J.S. Neamen, C Silver. – London: Wordsworth Editions LTD, 1995. – 310 p.
23. Rawson H. Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. (Revised Edition) / H. Rawson. – N.Y.: Crown Publishers Inc., 1995. – 463 p.
24. Warren B. What Euphemisms Tell us about the Interpretation of World / B. Warren. – Studia Linguistica, 1996. – V. 46. – № 2. – P. 128–142.

Вышнивский Р. И. К вопросу о мотивах употребления эвфемизмов (на примере современного английского языка)

Аннотация. В статье на примере современного английского языка рассмотрены основные мотивы возникновения эвфемизмов; освещены особенности их употребления в различных сферах жизнедеятельности человека (социально-экономической, общественно-политической, военной, медицинской); выделены коммуникативный, религиозный, морально-этический и социальный мотивы применения явления эвфемии. Приведены примеры эвфемистической лексики, смягчающей дискриминацию лиц по этническим, национальным, расовым, религиозным, культурным, умственным, половым, физическим и другим признакам.

Ключевые слова: эвфемизмы, английский язык, мотивы употребления, сферы использования, дискриминация.

Vyshnivskyi R. Views on motives of using euphemisms in Modern English

Summary. The article deals with basic motives of using euphemisms in Modern English. The peculiarities of use of English euphemisms in various spheres of human activity (social, economic, socio-political, military, medical) are shown; the communicative, religious, moral, ethical and social reasons for phenomenon are singled out. We have provided examples of euphemistic vocabulary that mitigates discrimination against individuals on ethnic, national, racial, religious, cultural, intellectual, sexual, physical and other characteristics.

Key words: euphemisms, English, motives of use, spheres of use, discrimination.

УДК 81'42.133

Єсипович К. П.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов,
докторант кафедри французької філології
Київського національного лінгвістичного університету

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО НАРАТИВУ (НА МАТЕРІАЛІ ПАМ'ЯТКИ ФРАНЦУЗЬКОГО АНІМАЛІСТИЧНОГО ЕПОСУ «РОМАН ПРО ЛИСА»)

Анотація. У статті запропоновано методику моделювання когнітивної мапи наративного простору оповідей, які входять до французького анімалістичного епосу. Когнітивна мапа є сукупністю ментальних репрезентацій – результатом когнітивного, пропозиційного й актантного видів аналізу твору.

Ключові слова: наратив, наративний простір, когнітивна мапа, екстрадієгетичний оповідач, зовнішня фокалізація, анімалістичний епос.

Постановка проблеми. Наратологія утворилася внаслідок перегляду літературної теорії в рамках структуралістської доктрини. Предмет дослідження наратології полягає у вивченні природи, форми і функціонування наративу. Фокус уваги наратології полягає у можливих співвідношеннях між розповіддю і наративним текстом. За класичною теорією оповідання художні твори визначали свою належність до наративного класу за ознаками комунікативної структури. Інше уявлення про наративність сформувалося у структуралістській наратології. За такого підходу термін наративний вказує на певну структуру викладу ілюстративного матеріалу, а отже наративними вважаються твори, в яких ідеться про історію, в якій відображені певні події, й текст може розглядатися, як сукупність його структурних одиниць [1, с. 12–21].

Активне дослідження наративу в XX ст. сприяло формуванню багатьох наратологічних теорій, а саме теорії російських формалістів В. Проппа, В. Шкловського, діалогічної теорії наративу М. Бахтіна, структуралістських семіотичних теорій Р. Барта, А. Греймаса, Ж. Женетта, мета яких полягала у віднайденні смислотвірних принципів оповіді. У філософському розумінні наративом є спосіб набуття людиною своєї ідентичності, в якій оповідач об'єктивує власну суб'єктивність [2, с. 7].

Такими одиницями можуть виступати функції, певні відносини елементів (суб'єкт/об'єкт, відправник/отримувач, помічник/опонент), де кожний текст будується за моделлю поширеного речення із різною комбінаторикою характерів – іменників, їх атрибутів – прикметників та їхніх дій – дієслів, а власне розповідне речення є намічанням невеличкої оповіді [3, с. 200].

Л. Татару, досліджуючи зв'язок між текстом і наративом, вважає наратив ментальною репрезентацією, яка відрізняється від усіх інших форм думки глобальним характером і є результатом конвергенції всіх когнітивних операцій, які відбуваються в результаті породження та сприйняття цього світу. Одним із провідних понять наратології є поняття «наративного простору», який є своєрідним середовищем існування та взаємодії учасників історії світу [4, с. 21]. Точкою відліку в просторі є фігура дійової особи, суб'єкта, людини, навколо якої формується сам простір, а його наповнювачами виступають певні об'єкти [5, с. 26–27]. Базуючись на положеннях теорії Ж. Женета бачення оповіді «ззаду» отримало назву нульової фокалізації, бачення «зсередини» – внутрішньої фокалізації, бачення «ззовні» – зовнішньої фокалізації. Таким чином згідно з теорією Ж. Женета в оповіді, яка ведеться від особи оповідача, розташованого поза самою історією, присутній екстрадієгетичний оповідач, де під дієгезисом розуміється розказана історія [6, с. 206–207].

Таким чином, можна припустити, що простір оповіді заповнений вербальними знаками, або концептами, які репрезентують предмети, явища та процеси. Розкриття змісту таких концептів створює підґрунтя для інтерпретації змісту оповіді, а саме процес взаємодії героїв можна описати за допомогою актантних ролей.

Кожен фрагмент тексту розглядається як окрема ментальна репрезентація, в якій фігурують герої твору. Певна кількість таких репрезентацій укладає цілісну когнітивну мапу твору. Наративний простір досліджуваної оповіді складається з кількох ментальних репрезентацій – результат когнітивного, пропозиційного й актантного видів аналізу. Така репрезентація являє собою сукупність квалітативних та трансформативних характеристик актантів – фігурантів внутрішнього простору тексту.

Метою нашої наукової розвідки є дослідження різножанрових текстів, які створюють різнобарвну палітру французького фольклорного дискурсу. До таких текстів належить «Роман про Лиса» – перлина анімалістичного епосу епохи середньовіччя.

Великий масив оповідань про Лиса – Ренара, ім'я якого впродовж наступних років стало загальною назвою тварини «лисиці», виникає наприкінці XII – початку XIII ст. На той час у Франції та в Європі загалом спостерігається розквіт міської культури (фабліо), що спричиняє виникнення сатиричного напрямку в літературі. Невідомі автори починають складати невеличкі віршовані оповідання про витівки хитромудрого лиса. Одним з авторів такого циклу був невідомий поет П'єр із Сен-Клу, з яким власне й пов'язують виникнення назви поеми «Роман про Ренара». Доробок невідомих

авторів нараховує 26 окремих оповідей, які називають «гілками». Перша поєднує прадавні гілки, створені між 1174 и 1205 рр.

«Роман про Лиса» складається з 34 тисяч рядків. Перші гілки роману мали суто розважальну функцію, але пізніше у XIII ст. історії набувають сатиричного підтексту. Між гілками оповіді немає сюжетного зв'язку. Лише головним актантом виступає підступний Ренар. Основною ідеєю роману є конфлікт лиса Ренара й вовка Ізенгріна, в якому беруть участь різні представники тваринного світу, від найменшого равлика до найбільшого лева, тому протягом століть низка текстів збагачувалася новими сюжетами [7].

Виклад основного матеріалу дослідження. Продемонструємо методику нашого дослідження на фрагменті з роману про Лиса – гілка III «La pêche aux anguilles – Ysengrin pris dans la glace» [8].

Досліджуючи особливий жанр фольклорного дискурсу анімалістичний епос, ми репрезентуємо цілісний образ світу за допомогою побудови його когнітивної мапи, яка відображає характеристики героїв та їхню взаємодію. Кожне оповідання являє собою наративний простір, який ми можемо візуалізувати за допомогою побудови такої мапи.

Екстрадієгетичний оповідач представляє читачеві час і місце подій, які відбуватимуться надалі. Дія оповіді відбувається взимку, напередодні Різдва: / Ce fu. I. poi devant Noel, як іронічно зауважує автор / Que l'en metoit bacons en sel: «у часи, коли солили бекон». Небо було ясним та зоряним // Li ciex fu cler et estelez, а озеро, де Ізенгрін мав рибалити, було вкрите таким товстим шаром льоду, що на ньому можна було танцювати: Et li vivier fu si gelez / Ou Ysengrin devoit peschier, / Qu'en pooit par desus treschier / Fors tant c'un pertuis i avoit / Qui des vilains faiz i estoit. / I. seel i estoit lessiez.

У запропонованому уривку фігурують дійові особи, які розглядаються як два актанти – фігуранти оповіді: актант 1 – Renard – Лис, який готує пастку своєму куму – вовку, актант 2 – Ysengrin, постійний супротивник Лиса.

У рамках пропозиційного когнітивного аналізу актанти можуть виступати у різних відмінкових ролях. Так, актант 1 виконує роль агенса, натомість актант 2 одночасно поєднує в собі роль експерієнсера та бенефактива.

В аналізі тексту пропозиції досліджуються за схемою центр (ядро) – аргументи (залежні частини). Ядром пропозиції є дієслова дії або руху, які передають відносини між героями.

Ренар покликав Ізенгріна ловити вугрів / La vint Renart toz eslessiez / Et son compere apela. Він пояснив, що в озері багато риби, й він знає, як винайти знаряддя, щоб зловити багато вугрів та вусанів: «Sire, fet il, traiez vos ça. Ci est la plenté des poissons, et li engin ou nos peschons Les anguilles et les barbiaus et autres poissons bons et biaus».

Ізенгрін пропонує Ренару взяти відро і прив'язати його до власного хвоста: Dist Ysengrin: «Sire Renart, or le prenez de l'une part, sel me laciez bien a la queue», а хитрий лис із задоволенням робить це: «Renart le prant et si li neue, entor la queue au miex qu'il puet».

Проведемо поетапний пропозиціональний аналіз фрагмента «Задум Ізенгріна», результати якого представлені нижче у таблиці:

Пропозиціональні структури	Моделі пропозиціональних структур
Actant 1 – VINT – APELA – Actant 2	АГЕНС – ДІЯ – ДІЯ – БЕНЕФАКТИВ
Actant 2 – DIST – LACIEZ – Actant 1	БЕНЕФАКТИВ – ДІЯ – ІНСТРУМЕНТ – АГЕНС

У запропонованому уривку ментальна репрезентація схеми взаємодії між актантом 1 і актантом 2 має такий вигляд: RENART–YSENGRIN. Модель досліджуваних пропозиційних структур вибудовується за схемою: АГЕНС – ДІЯ – ДІЯ – ІНСТРУМЕНТ – БЕНЕФАКТИВ – БЕНЕФАКТИВ – ДІЯ – ІНСТРУМЕНТ – АГЕНС, де слот ДІЯ представлений наступними динамічними предикатами: vint (старофр.) «veni », neue / (старофр.) «nouer» – «attacher (quelque chose) par un nœud» / eslaisser (старофр.) «faire un eslais (un tour) de galop» [9; 10].

Наступний уривок умовно назвемо «Підступність Ренара». Хвіст Інзенгріна примерз до озера: La queue est en l'eve gelee / Et en la glace seelee. / Cil se conmence a soufaschier, / Le seel quide a mont sachier, / En mainte guise s'i essaie. / Ne set que fere, mout s'esmaie. Ізенгрін кличе Ренара, який вже збирається втекти на світанку: Renart conmence a apeler, qu'ileques ne volt plus ester, que ja estoit l'aube crevee. Ренар підняв голову / Renart a sa teste levee / відкрив очі, подивився на Вовка: Si le regarde et les elz ovre / і порадив припинити рибалити, тому що Інзенгрін зловив занадто багато риби «Sire, fet il, quar lessiez ovre. Alon nos ent, biax doz amis, Assez avons de poissons pris».

Et Ysengrin li escria:
«Renart, fet il, trop en i a.
Tant en ai pris, ne sai que dire».
Et Renart conmença a rire
Si li a dit tout en apert:
«Cil qui tout covoite, tot pert» [8].

Ренар почув крики людей: Renart l'oï, si torne en fuie, втікає та ховається в укритті: Tant qu'en sa tesniere se fiche. Ізенгрін відчуває себе жахливо, його шкіра рветься: Ysengrin remest en la briche , / Qui mout s'esforce et sache et tire, / A poi la pel ne li descire. Задля власного порятунку йому необхідно відірвати собі хвіст: Se d'ilec se veut departir, / De sa queue l'estuet partir.

Пропозиціональний аналіз фрагмента «Підступність Ренара»

Пропозиціональні структури	Моделі пропозиціональних структур
Actant 2 – apeler – Actant 1	БЕНЕФАКТИВ – ДІЯ – АГЕНС
Actant 1 – regarde – Alon nos ent – Actant 2	АГЕНС– ДІЯ – БЕНЕФАКТИВ
Actant 2 – escria – Actant 1	БЕНЕФАКТИВ – ДІЯ –АГЕНС
Actant 1 – rire – Actant 2	АГЕНС – ДІЯ – БЕНЕФАКТИВ
Actant 1 – oï	АГЕНС – ДІЯ
Actant 2 – remest, tire	БЕНЕФАКТИВ – ДІЯ

У запропонованому уривку ментальна репрезентація схеми взаємодії між актантом 1 і актантом 2 має такий вигляд: RENART–YSENGRIN–RENART. Модель досліджуваних пропозиційних структур вибудовується за схемою:

БЕНЕФАКТИВ – ДІЯ – ДІЯ – АГЕНС – БЕНЕФАКТИВ – ДІЯ –АГЕНС де слот «ДІЯ» представлений наступними динамічними предикатами: Alon nos ent (старофр.) «s'en aller», escria (старофр.) «écrier», oï (старофр.) «ouir», remest (старофр.), «remettre» tire (старофр.) «tirer» [9; 10]. Наративний простір фрагменту «Романа про Лиса» можемо відобразити таким чином:

Наративний простір фрагменту «Підступність Ренара»

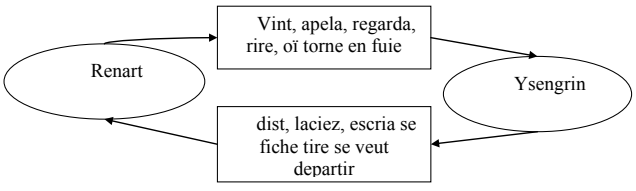

Висновки. Когнітивна мапа наративного простору фрагмента «Романа про Лиса» укладена чисельними ментальними репрезентаціями. Кожну репрезентацію представлено акторами, визначеними за допомогою актантного аналізу тексту, їх квалітативні та трансформативні характеристики слугують наповненням низки концептів, виділених у результаті пропозиційного аналізу тексту. Ментальна репрезентація схеми взаємодії між актантом 1, актантом 2 має такий вигляд: RENART–YSENGRIN–RENART, отже модель досліджуваних пропозиційних структур вибудовується за схемою: АГЕНС – ДІЯ – БЕНЕФАКТИВ – ДІЯ – АГЕНС.

Література:

1. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М., Языки славянской культуры, 2003. – С. 12–21.
2. Янков И. Нарратив в историческом освоении действительности: феномен обновления и социокультурный смысл / И. Янков: автореф. дис. ... канд. философских наук. – Екатеринбург, 1997. – 20 с.
3. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв. Трактаты, статьи, эссе / Р. Барт. – М.: Изд–во Московского университета, 1987. – С. 196–238.
4. Татару Л. Глобальная ментальная репрезентация повествовательного текста / Л. Татару // Сб. мат-лов 29 сентября – 1 октября 2010 года / отв. ред. Болдырев; М-во обр. и науки РФ, Ин-т языкознания Рос. академии наук. Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2010. – С. 23–36.
5. Кубрякова Е. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. Кубрякова // Изв. РАН. Серия литературы и языка. – М., 1997. – С. 22–31.
6. Genette G. Figures III. – P.: Seuil, 1972. – 282 p.
7. Le roman du Renard: mis en vers d'après les textes originauxhttp://books.google.com/books?id=RI8GAAAAQAAJ&oe=UTF–8.
8. Le roman de Renard. [Режим доступу]: http://roman–de–renart.blogspot.com/2009/08/la–peche–aux–anguilles–ysengrin–pris.html.
9. Antidote Druide: correcteur, dictionnaires, guides [Электронный ресурс]. – Québec, Druide informatique, 2009 [7]. – Электрон. опт. диск (CD–ROM. – Систем. треб: Windows, Mac OS X, GNU/Linux. – Название с титул. экрана.
10. Dictionnaire du Moyen Français (1330–1500. [Режим доступу]: http://www.atilf.fr/dmf.

Есипович К. П. Когнитивный подход в исследовании средневекового нарратива (на материале памятника французского анималистического эпоса «Роман о Лисе»

Аннотация. В статье предложена методика моделирования когнитивной карты повествовательного пространства рассказов, входящих во французский анималистический эпос. Когнитивная карта представляет собой совокупность ментальных репрезентаций – результат когнитивного, пропозиционального и актантного видов анализов.

Ключевые слова: нарратив, нарративное пространство, когнитивная карта, экстрадиегетический повествователь, внешняя фокализация, анималистический эпос.

Yesypovych K. Cognitive approach to study of medieval narrative (based on French animalistic epos pamflet «Roman de Renart»

Summary. In this acticle there is proposed modeling method of cognitive map of narrative space of stories belonging to French animalistic epos. The cognitive map is a set of mental representations and is a result of cognitive, propositional and actantial types of analyses.

Key words: narrative, narrative space, cognitive map, extradiegetic narrator, external focalization, animalistic epos.

УДК 811.111 : 81'282.4 «18/19»

Жукова Н. М.,
доцент кафедри іноземних мов
Запорізького національного технічного університету

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ YARN В АВСТРАЛІЙСЬКІЙ АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ КІНЦЯ XIX – СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТЬ

Анотація. Статтю присвячено вивченню лінгвокультурної спадкоємності специфічного концепту YARN в австралійській англомовній картині світу кін. XIX – сер. XX ст.ст. Проаналізовано інноваційні вербальні засоби та способи репрезентації концепту. Досліджено модифікації в структурі концепту.

Ключові слова: австралійська англомовна картина світу, лінгвокультурна спадкоємність, код культури, специфічний концепт YARN, метафора, структура концепту.

Постановка проблеми. Останні десятиріччя активно ведеться дослідження унікальності лінгвокультурного простору різних націй шляхом аналізу концептів (О.Л. Бєссонова, В.А. Маслова, М.В. Піменова, А.М. Приходько, Z. Kövecses та ін.). **Актуальність** нашої роботи зумовлена необхідністю вивчати ці інформаційні структури в діахронії, щоб висвітлити формування своєрідного світобачення мовців, зокрема носіїв австралійської англомовної картини світу (далі – АвАКС), для якої донорською стала картина світу носіїв британського арго, транспортованих в Австралію. Оригінальність даної картини світу проявляється у специфічних концептах, до яких належить концепт YARN / СПІЛКУВАННЯ, ключовим словом-репрезентантом якого став британський арготизм.

Нами вже проаналізовано лінгвокультурну спадкоємність концепту YARN в АвАКС кінця XVIII – середини XIX століть [1]. **Наукову новизну** цієї роботи становить аналіз еволюції засобів репрезентації концепту YARN в АвАКС, дослідження модифікацій у структурі концепту, які відбулися в кінці XIX – середині XX століть.

Мета розвідки полягає в тому, щоб дослідити, як проявляється лінгвокультурна спадкоємність концепту YARN в АвАКС у кінці XIX – середині XX століть, які інновації застосовуються для його вербалізації. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: визначити, які засоби та способи репрезентації концепту в АвАКС кінця XVIII – середини XIX століть було збережено в кінці XIX – середині XX століть, проаналізувати нові мовні одиниці та способи вербалізації концепту, дослідити зміни в його структурі.

Об'єктом дослідження є специфічний концепт YARN / СПІЛКУВАННЯ в австралійській англомовній картині світу кінця XIX – середини XX століть.

Предмет аналізу – еволюція концепту YARN / СПІЛКУВАННЯ в австралійській культурі, спадкоємність та інновації в засобах і способах його вербалізації, в його структурі в АвАКС кінця XIX – середини XX століть, порівняно з кінцем XVIII – серединою XIX століть.

Матеріал дослідження становлять мовні одиниці, які репрезентують концепт YARN в АвАКС кінця XIX – середини XX століть. Джерелом матеріалу виступили художні та історичні твори, видані в Австралії та Англії за період кінця XIX – середини XX століть, а також авторитетний регіональний словник.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки наявності імені концепту можливим є аналіз синонімічних відповідників ключового слова-репрезентанта, його лексичної та синтаксичної сполучуваності, вивчення ознак концепту, репрезентованих мовними і концептуальними метафорами.

Австралізми *yarn* і *to yarn* не зазнали семантичного розвитку в англійській мові Австралії (далі – АвА) кінця XIX – середини XX століть: *yarn* «a chat, a discussion», *to yarn* «to talk, to chat». Проте лексична одиниця *yarn* виступила базою морфологічної деривації для іменника *yarner* «a person who tells yarns»: *«Old Rosey, an inveterate yarner ...»* [8, с. 49]. Вона ж увійшла до складу композита: *«... Bob the bush-yarner, who can tell tall ones himself»* [24, с. 3].

В АвА збереглися ФО з компонентом *yarn* (*to pitch a yarn to smb.*, *a tall yarn*): *«... you can pitch your own yarn to him»* [11, с. 41], *«... settling himself down for a tall yarn ...»* [41, с. 214]. Крім того, утворилася нова ФО – *snake yarn* «a tall story»: *«They are all facts ... not merely 'snake' yarns!»* [цит. за: 3, с. 605].

Номінативне поле концепту значно розширилося за рахунок синонімічних відповідників лексеми *yarn*. Іменник *yarn* вступає в синонімічні відносини з іменниками *anecdote*, *chat, conversation*, *cuffer*, *dinkum (straight) oil*, *discussion*, *dit*, *fairy (twister)*, *ghost-story* / *hair-raiser*, *good oil*, *gossip, legend, lie, mag*, *parable, plod*, *story, tale, talk*, *wongi(e)*, *yabber*, *yacker*; дієслово *to yarn* – з *to chat*, *to gossip*, *to mag*, *to talk*, *to wongi*, *to yabber*.

Як і в АвА кінця XVIII – середини XIX століть, іменник *yarn* використовується у зворотах, аналогічних за структурою зворотам з іменниками *chat, conversation, story, tale*. В кінці XIX – середині XX століть ця одиниця встановлює синтаксичну сполучуваність, характерну для лексем *gossip, lie*:

to have a CHAT / CONVERSATION with sb. about sth. to have a GOSSIP with sb.	to have a YARN about sth. «... *have a yarn about this* ...» [21, с. 22]. to have a YARN with sb. «... *have a yarn with him* ...» [50, с. 23].
to get into a CONVERSATION	to get into a YARN «... *he got into a yarn with Alf*» [26, с. 291].

to tell sb. a STORY	to tell (sb.) a YARN «... *tell a good yarn*» [14, с. 134], «*Tell us some yarn* ...» [26, с. 291].
to make up a STORY	to make up a YARN «*A lot of the yarns are made up* ...» [50, с. 28].
a STORY / TALE of	YARNS of «... *yarns of their adventures* ...» [23, с. 170].
a dirty LIE	dirty YARNS «... *the dirty yarns was goin' round* ...» [34, с. 26].

Контекстуальне використання одиниці *yarn* свідчить про збереження синонімізації з лексемами *hair-raiser, story* і про встановлення синонімічних відносин з іменниками *anecdote, conversation, ghost story, legend, lie, parable, story, tale, talk:*

YARN – ANECDOTE, YARN – CONVERSATION: *«... each of us had some anecdote to relate ... until the pauses grew longer between the yarns, and ultimately conversation came to a stop»* [39, с. 229].

YARN – GHOST STORY / HAIR-RAISER: *«... yarns ... with some sort of a ghost in them»* [37, с. 313], *«... the yarns ... make your 'air stick up stiff»* [7, с. 51], *«... in preparation for a blood-curdling yarn ...»* [44, с. 143].

YARN – LEGEND: «*... many stockman's yarns ..., they have all the hazy uncertainty which usually envelops information of the legendary kind*» [44, с. 139].

YARN – LIE: «*That yarn was a lie*» [34, с. 25].

YARN – PARABLE «(esp. in the Bible) a story told to illustrate a moral or spiritual truth»: «*I offered to read the Bible to him, but I was always coming across some queer yarn* ...» [37, с. 50].

YARN – STORY: «*... gruesome stories ... some of them, yarns* ...» [14, с. 138].

YARN – TALE: «*... yarns of their adventures ..., tales as evocative of shudders as that of the Ancient Mariner to the Wedding*» [23, с. 170].

YARN – TALK: «*... a stupendous yarn – ... Jack doing the talk* ...» [10, с. 38].

Синонімічно використовується словосполучення to have a yarn із фразеологізмом to talk shop: «*We must have a yarn about this presently, but Ruth won't let us talk shop*...» [21, с. 22].

З огляду на синтаксичну сполучуваність дієслова to yarn можемо зазначити збереження синонімічних кореляцій з *to chat, to gossip, to talk:*

to CHAT to / with sb. to GOSSIP with sb. about sth. to TALK to / with sb. about / of sth.	to YARN with sb. «... yarning with Percy ...» [28, с. 67], «... yarned with us ...» [цит. за: 3, с. 756].

Контекстуальними синонімами дієслова *to yarn* виступають дієслова *to talk*, *to lie*: *«... sat and yarned ... Sat and talked ...»* [4, с. 123], *«They came only to yarn and ... tell lies about themselves, and libel absent friends»* [47, с. 43].

У межах загальноанглійського фонду синоніми лексеми *yarn* не є взаємозамінними (наприклад, **to make up a chat, to tell a conversation, to gossip to sb.,* etc.). Натомість лексема *yarn* задовольняє вимоги до синонімів у будь-якій позиції, в різних синтаксичних конструкціях.

Окрім розглянутих синонімів загальноанглійського рівня, розрізняємо регіональні синоніми – австралізми. За період кінця XVIII – середини XIX століть виник один регіональний синонім лексеми *yarn – yabber (yabber) / yabba* «talk, conversation, discussion, language». Згодом синонімічний ряд поповнили регіоналізми: *cuffer* «a story or yarn, a 'tall story'», *dinkum (straight) oil* «reliable information, an accurate report», *dit* [In Services' (chiefly naval) speech] «a yarn, a reminiscence», *fairy (twister)* «a tall story», *good oil* «reliable (and therefore) welcome information», *illywhack* «the patter of an illy whacker», *mag* «talk, gossip or chat, a tale», *spruik* «a speech, a rant», *wongi(e) / wangie / wongy* «a conversation, a chat, the local idiom», *yacker / yakker* «talk, chatter».

Як свідчить компонентний аналіз семантичної структури цих одиниць, лексема *yarn* має найширший семантичний обсяг. Синоніми *yarn* мають обмежену сферу функціонування (наприклад, *dit* [In Services' speech]). Лексеми *mag, spruik,* виникаючи в АвА пізніше за *yarn,* використовуються в аналогічних конструкціях: *«... had a bit of a yarn ...»* [цит. за: 3, с. 756] ↔ *«I usually ... have a bit of a spruik to him ...»* [цит. за: 3, с. 622], *«... 'ave a bit of a mag with Fredy»* [цит. за: 3, с. 380].

В кінці XVIII – середині XIX століть дієслово *to yarn* мало синонімічні відносини з австралізмом *to yabber (yabber) / yabba* «to talk, to converse», «to say, to ask». Пізніше для дієслова *to yarn* синонімічний ряд австралізмів розширився: *to mag* «to prattle, to talk incessantly», *to spruik* «to hold forth (in public), to deliver a harangue, esp. to advertise a show, etc., to discourse on a subject», *to wongi* «to talk, to tell».

Отже, співвідношення *yarn* із мовними засобами на позначення процесу спілкування і його результату в АвА підтверджує збереження гіперонімічного статусу лексеми *yarn.*

В АвАКС кінця XIX – середини XX століть зберігаються параметри концептуалізації знань і уявлень про діяльність, позначену лексемою *yarn*, актуальні в кінці XVIII – середині XIX століть. Однак набір характеристик комунікації продовжив зростати. Структура концепту YARN деталізується й ускладнюється.

До складу структури YARN / СПІЛКУВАННЯ ми відносимо такі компоненти: 'ДІЯ, ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ (ПРОЦЕС)', 'СИТУАЦІЯ СПІЛКУВАННЯ – місце, час, зміст спілкування', 'УЧАСНИКИ СПІЛКУВАННЯ (КОМУНІКАНТИ) – адресат, адресант повідомлення, комунікативні настанови, стосунки між учасниками'.

Порівняємо наповнення структури концепту в АвАКС кінця XVIII – середини XIX та кінця XIX – середини XX століть.

Обов'язковою залишається наявність щонайменше двох учасників комунікації – 'адресанта' та 'адресата повідомлення', при чому, як і раніше, вербальний зворотній зв'язок не настільки важливий, як контакт на рівні спільних емоцій.

'УЧАСНИКАМИ КОМУНІКАЦІЇ' виступають представники широких верств населення (*boss, cronies, farm drudges, merchant captains, landsmen, old mates, master,*

neighbours, new arrivals та ін.). Правила спілкування залишаються підпорядкованими принципу партнерства, що виявляється у зменшенні дистанції між комунікантами та ігноруванні:

– соціального статусу (*«... a yarn with his cronies and the other farm drudges ...»* [11, с. 8], *«... here's the master coming, and you can pitch your own yarn to him»* [11, с. 41]);

– професійної зайнятості (*«... merchant captains ... could spin yarns ...»* [23, с. 169], *«... have a yarn with a passing teamster, a drover or bagman ...»* [28, с. 67]);

– стосунків (*«Some of me old mates ... turned up for ... a yarn»* [цит. за: 3, с. 756], *«... the yarn I pitch the neighbours»* [20, с. 39], *«We had a yarn with one of these new arrivals ...»* [32, с. 155]).

Вербальна діяльність «having a yarn» залишається швидше прикладом «спільного виконання чогось» (і «пов'язаного із цим почуття»), ніж вербальним самовираженням. У процесі комунікації *(yarn)* один із учасників може лише слухати, не реагувати вербально (*«... you two had a stupendous yarn ... – Jack doing the talk, and you listening ...»* [10, с. 38]), необхідною умовою є віра в почуте (*«Wot's the good of telling a yarn if it's not believed?»* [41, с. 216]).

Пріоритетними 'КОМУНІКАТИВНИМИ НАСТАНОВАМИ' діяльності, позначеної лексемою *yarn,* в австралійській культурі залишились такі:

'приємно провести час, отримуючи задоволення від спілкування' (*«... each could tell a good yarn. So the time passes very pleasantly»* [14, с. 134], *«... to indulge in a yarn»* [13, с. 107]);

'налагодити контакт' (*«... have a yarn ... and be unquestionably accepted as one of themselves»* [28, с. 67], *«... he told me his yarn, which somehow endeared him to me»* [42, с. 95], *«... confidentially told me ... yarns»* [26, с. 309]);

Неактуальними виявились настанови 'поділитися досвідом життєдіяльності' та 'отримати пораду'.

Щодо компоненту 'ЗМІСТ СПІЛКУВАННЯ', то, як і раніше, його становить інформація правдива (*«... this is a true yarn ...»* [16, с. 41], *«... honest yarns»* [18, с. 50]) і кумедна (*«... shaking with laughter at some ... yarn»* [49, с. 18]). Крім того, в АвАКС кінця XIX–XX століть наповнення цієї складової розширилося і охоплює також повідомлення, що не відповідає дійсності (*«... those wretched little yarns you make up»* [37, с. 313], *«... how a fellow would sooner any hanged yarn be taken in about him than the truth?»* [37, с. 346], *«... apocryphal yarns as to some trees ...»* [46, с. 176]); містить елементи містифікації (*«... some queer yarn ...»* [37, с. 50], *«... there are many stockman's yarns ..., they have all the hazy uncertainty which usually envelops information of the legendary kind»*, *«... yarns ... which have to do with this wonderful monster»* [44, с. 139]); є серйозним (*«... this is a true yarn, and ... there's nothin' funny in it ... there's nothin' to laugh at in it ...»* [16, с. 41]).

Тематичне спрямуванням 'ЗМІСТУ' комунікації – це, як і в кінці XVIII – середині XIX століть:

вигадані події або події, достовірність яких не можна перевірити (*«... yarns of the people that were here first»* [46, с. 256], *«... a queer yarn ... about that 'mythical' colony»* [17, с 5], *«The old fellow can tell a shady yarn ...»* [37, с. 42]);

особистий досвід, пригоди (*«That yarn ... how the girl had turned down Mac ... and married the moneyed Englishman»* [28, с. 61], *«... a muddled yarn about meeting an old chum ...»* [33, с. 112], *«... yarns of their adventures ...»* [23, с. 169], *«... exchanging yarns, the lying records of their criminal lives»* [46, с. 191]);

ділове життя, праця (*«I got into a yarn with the Boss, and asked him if could [sic] find us a job»* [цит. за: 3, с. 756]).

'МІСЦЕ СПІЛКУВАННЯ', як і раніше, не обмежується приміщенням. Комунікація протікає і біля вогнища, розкладеного в буші (*«It was while bushing ... by a wood fire that we got in the way of telling yarns»* [цит. за: 3, с. 119]), і в будівлі (*«Come inside, ... I'll finish the yarn»* [6, с. 36], *«Go in and have a yarn»* [28, с. 129]).

Наповнення складової 'ЧАС СПІЛКУВАННЯ' в структурі концепту YARN дещо змінюється. У сполученнях лексеми *yarn* із темпоративами продовжують реалізовуватися ознаки YARN як 'дечого реального, що має місце у теперішньому часі' (*«... now ... with a fixed intention of having ... a yarn»* [13, с. 6]), відбувається 'увечері', 'у темний час доби' (*«... after a quiet yarn ... have settled down for the night»* [22, с. 125], *«I'll give her the whole yarn to-night»* [42, с. 171], *«The evening meal was prepared and disposed of, ... the two men ... sat down to indulge in a yarn»* [13, с. 107]).

Крім того, спілкування співвідноситься з майбутнім, не минулим часом (як раніше): *«... at the end of the days We sit and smoke over yarn ...»* [30, с. 373].

Процес комунікації характеризується як довгочасністю, так і короткою тривалістю.

Ознака 'довгочасність' реалізується в конструкціях з дієсловом *settle (o.s.) (down): «... settled himself comfortably ... prepared to spin me a yarn»* [14, с. 138], *«... settled down ... like for a tough yarn»* [11, с. 44]; із темпоративами: *«... 'yarned' far into the night ...»* [цит. за: 3, с. 756].

Концептуальна ознака 'коротка тривалість' актуалізується при контекстуальному використанні ФО *to have a yarn: «... have a yarn with Daddy till I get dressed»* [28, с. 129]; в конструкціях із темпоративами (*«... yarned with Bourne for a few minutes»* [36, с. 155], *«B.Y. yarned with us awhile ...»* [цит. за: 3, с. 756]).

Отже, категоріальна ознака часу продовжує відображати амбівалентність концепту YARN.

'СТОСУНКИ МІЖ КОМУНІКАНТАМИ' характеризуються як формальні, так і неформальні: *«I got into a yarn with the Boss ...»* [цит. за: 3, с. 756], *«... let's have another long-sleever apiece, an' then I'll finish the yarn»* [6, с. 36], *«... We sit and smoke over yarn and joke ...»* [30, с. 373].

Метафорична профілізація концепту YARN в АвАКС кінця XIX – середини XX століть інтенсифікується. Продовжується реалізація концептуальних метафор (далі – КМ) YARN ≡ ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ, YARN ≡ АРТЕФАКТ, ВИТВІР МИСТЕЦТВА, YARN ≡ ІСТОТА, YARN ≡ АКТИВНЕ ДЖЕРЕЛО ЕНЕРГІЇ, YARN ≡ ЇЖА. Крім того, для репрезентації концепту залучено метафори YARN ≡ КОНТЕЙНЕР, YARN ≡ РИБА.

Розглянемо виділені КМ.

КМ ***YARN* ≡ *ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ***. Основними засобами кодування залишаються предметний, діменсіональний коди культури. Інноваційним є використання акціонального коду.

Завдяки використанню лексеми *yarn* з покажчиками множини концепт YARN, як і раніше, постає як 'дещо множинне': *«... many stockman's yarns ...»* [44, с. 139], *«A lot of the yarns are made up ...»* [50, с. 27], *«... one of those ... yarns ...»* [37, с. 313].

Як і в АвАКС кінця XVIII – середини XIX століть, *yarn* може бути виміряне або мати ознаку 'безмірність' (*«... yarning interminably»* [45, с. 112]).

На новому етапі розвитку АвАКС концепт YARN існує не лише як 'дещо дискретне, що має частини і кінець' (*«... fragmentary ... yarns»* [26, с. 308], *«... had a bit of a yarn ...»* [цит. за: 3, с. 756], *«... a portion of my yarn»* [15, с. 105], *«My yarn has ... spun itself out, and ... the rest must be kept for another evening»*, *«... hasn't given us his yarn quite complete»* [41, с. 208]), але і як 'дещо цілісне' (*«... all the yarn about him»* [37, с. 17], *«... the whole yarn ...»* [42, с. 171]).

Продовжується репрезентація YARN як 'дечого реального', що має фізичні характеристики (*«... a solid yarn»* [11, с. 61], *«... a tough yarn»* [11, с. 44]), що можна перемістити (*«... to carry yarns between people»* [37, с. 151]).

Крім того, за аналогією до фізичного об'єкта, *yarn* можна використати для виробництва (*«... a rough chart that we compiled from all the fag-ends of yarns and gossip ...»* [46, с. 171]), можна вкоротити (*«... we must cut the yarn for here is our camp»* [40, с. 117]).

За допомогою атрибутивних конструкцій з *yarn* реалізується концептуальна ознака 'розмір'. Концепт YARN характеризується не лише як 'дещо довге', але і як 'дещо коротке'. Так і розмова може бути (не)тривалою: *«... little yarns ...»* [37, с. 313], *«... that's a long yarn»* [14, с. 146].

КМ ***YARN* ≡ *КОНТЕЙНЕР***. Основні засоби кодування – елементи просторового коду. Завдяки використанню лексеми *yarn* в конструкціях з прийменниками *in, into* актуалізується концептуальна ознака 'вмістилище': *«... he got into a yarn with Alf»* [26, с. 291], *«... yarns ... with some sort of a ghost in them»* [37, с. 313], *«... this is a true yarn, ... there's nothin' funny in it.»* [16, с. 41]).

YARN постає як 'дещо, що можна відкрити', тобто розпочати оповідання, розмову: *«Long before the opening of this yarn ...»* [5, с. 25].

КМ ***YARN* ≡ *АРТЕФАКТ, ВИТВІР МИСТЕЦТВА***. Основними засобами кодування залишаються елементи духовного, предметного, акціонального кодів: *«... good yarns, well spun»* [48, с. 34], *«... some fine yarns ...»* [12, с. 24], *«... richly embroidered yarns of their adventures»* [23, с. 169].

Тематична приналежність дієслів у сполученні з лексемою *yarn* також демонструє сприйняття цього феномену як продукту креативної діяльності: *«... to spin me a yarn»* [14, с. 138], *«... yarns you make up ...»* [37, с. 313].

КМ ***YARN* ≡ *ЖИВА ІСТОТА.*** Основними засобами кодування продовжують виступати елементи акціонального коду, та залучаються елементи духовного коду. Концепт YARN постає як 'дещо рухливе, динамічне' завдяки конструкціям лексеми *yarn* із дієсловами руху: *«Yarns go best when pipes are glowing»* [43, с. 132], *«As my yarn progressed ...»* [15, с. 166].

Концепт репрезентується як жива істота, що має силу (*«... to tone down the awful strength of the yarn»* [45, с. 80], *«That's a mighty ... yarn»* [9, с. 63]); має голос (*«... after a quiet yarn ...»* [22, с. 125]); характеризується відсутністю інтелекту (*«... this stupid yarn ...»* [21, с. 37], *«... a foolish yarn ...»* [21, с. 22], *«... idiotic yarns»* [26, с. 309]); має почуття гумору (*«... the humour of his good yarns made atonement for the rest»* [35, с. 88]); проявляє емоції (*«... the snivelling yarn»* [38, с. 275]); може стомлюватися (*«... a weary yarn»* [26, с. 59]); може бути вбитою (*«... sits and murders honest yarns»* [18, с. 50]).

КМ ***YARN* ≡ *АКТИВНЕ ДЖЕРЕЛО ЕНЕРГІЇ***. Основні засоби кодування, як і раніше, – елементи акціонального коду. У дієслівних і атрибутивних конструкціях YARN виступає в ролі 'агенса', маючи певний вплив на об'єкт дії: *«... the yarns ... make your 'air stick up stiff'»* [7, с. 51], *«... yarns that made the hair stiffen on the scalp and cause a feeling of chill on the spine»* [14, с. 138], *«... some hair-raising yarns»* [48, с. 74], *«The yarn has knocked me silly»* [17, с. 19], *«Startling yarns of every kind»* [цит. за: 3, с. 444].

КМ ***YARN* ≡ *ЇЖА***. Основними засобами кодування є не лише елементи акціонального, а й гастрономічного коду культури. Лексема *yarn* сполучається із дієсловами на позначення прийому їжі: *«... I never could swallow all the yarn ...»* [37, с. 17], *«... if they don't suck in the first yarn ...»* [37, с. 345], *«... any hanged yarn be taken in ...»* [37, с. 346], *«A lot of the yarns are made up ... I pretend to take it all in ...»* [50, с. 27].

Мовна одиниця *yarn* також використовується із атрибутами, що характеризують продукт харчування: *«His yarns were racy»* [19, с. 23], *«... some spicy yarn»* [49, с. 18].

Залучення гастрономічного коду культури для метафоричної профілізації концепту YARN висвітлює концептуальну ознаку 'вітально важливий компонент життєдіяльності'. Іншими словами, ця діяльність (yarn) необхідна австралійцям для повноцінного існування.

КМ ***YARN* ≡ *РИБА***. Основні засоби кодування – елементи зооморфного коду культури. Цю метафору актуалізують такі атрибути лексеми *yarn,* як *fishy, fish*: *«That's a mighty fishy yarn»* [9, с. 63], *«... the old German told him some fish yarn»* [25, с. 60].

Аксіологічні ознаки концепту YARN залишаються амбівалентними. Оцінний модус емоцій, викликаних феноменом *yarn,* як негативний (*«... that awful yarn?»* [29, с. 148], *«... My pitiful yarn would fail me ...»* [27, с. 165]), так і позитивний (*«He used to delight in going to travellers' camps to have a 'yarn' ...»* [цит. за: 3, с. 756], *«... to indulge in a yarn»* [13, с. 107], *«... the man likes a good yarn»* [цит. за: 3, с. 756], *«... his latest comic yarn»* [42, с. 137]).

В атрибутивних конструкціях з лексемою *yarn* використовуються експресиви як з інгерентною (*hanged, queer, stupendous, wretched little* тощо), так і з адгерентною експресивністю (*blood-curdling, dry, fishy, quiet, shady, solid, tall, tough* тощо).

За рахунок маркерів інтенсифікації ознаки YARN постає як ‘дещо, дуже позитивне’ (*«... the wonderfullest yarn ...»* [2, с. 91], *«... richly embroidered yarns ...»* [23, с. 169]) і ‘дещо дуже негативне’ (*«... an awful long yarn ...»* [10, с. 78], *«... a mighty fishy yarn»* [9, с. 63]).

Зазначимо девіацію від норми, за рахунок якої досягається інтенсифікація експресивності: утворення найвищого ступеня порівняння багатокомпонентного прикметника суплетивним способом – *the wonderfullest*.

В АвАКС кінця XIX – середини XX століть ідеться навіть про формування певного стандарту YARN: *«It’s a regular old standard yarn, and I daresay could be traced back to the times of Governor Macquarie»* [46, с. 138], *«There’s the usual yarn about a jackeroo mistaking Thompson for a brother rouser»* [31, с. 202], *«Had you a yarn with him?» «Not much of a yarn certainly ...»* [26, с. 227].

Висновки. Концепт YARN продемонстрував лінгвокультурну спадкоємність в австралійській англомовній картині світу кінця XIX – середини XX століть порівняно з кінцем XVIII – серединою XIX століть.

Ключове слово-репрезентант концепту не зазнало семантичного розвитку, проте послужило базою морфологічної деривації. Номінативне поле концепту суттєво розширилося за рахунок як регіонально немаркованих одиниць, так і, більшою мірою, австралізмів. При цьому лексема yarn утримала гіперонімічний статус. Збережено раніше утворені ФО з компонентом yarn та сформовано фразеологізм snake yarn.

Складові структури концепту було збережено та інформативно розширено. Наповнення складових ‘учасники спілкування’, ‘місце’ та ‘стосунки між комунікантами’ залишилося таким, як і раніше. Важливим є принцип партнерства, контакт на рівні спільних емоцій. Тематика спілкування не змінилася і охоплювала широкий спектр тем.

‘Зміст спілкування’ утворювала інформація не лише правдива і кумедна, а й така, що не відповідає дійсності, містить елементи містифікації, є серйозною. Наповнення складової ‘час’ зазнало змін в плані співвідношення спілкування не лише з теперішнім часом, вечором, а і з майбутнім (не з минулим, як це було раніше). Пріоритетними ‘комунікативними настановами’ залишилися: ‘приємно провести час, отримуючи задоволення від спілкування’ та ‘налагодити контакт’, а неактуальними стали настанови ‘поділитися досвідом життєдіяльності’ та ‘отримати пораду’.

Для метафоричної профілізації концепту YARN залучено вже задіяні на попередньому етапі розвитку австралійської англомовної картини світу та нові коди культури. З метою репрезентації концепту застосовувалися не лише раніше актуалізовані, а й нові метафори (YARN ≡ КОНТЕЙНЕР, YARN ≡ РИБА). Метафорична репрезентація YARN демонструє сприйняття цього феномена як амбівалентного, що поєднує часом протилежні ознаки. Це – діяльність, вітально необхідна австралійцям.

Зростає набір експресивних мовних засобів для характеристики yarn, що відображає загальну тенденцію носіїв австралійської англомовної культури до емоційного сприйняття дійсності.

Виник певний стандарт YARN / СПІЛКУВАННЯ, що підтверджує зростання важливості цього специфічного концепту в австралійській англомовній картині світу.

Перспектива подальших розвідок полягає в дослідженні еволюції концепту YARN в австралійській англомовній картині світу кінця XX – початку XXI століття.

Література:

1. Жукова Н.М. Лінгвокультурна спадкоємність та інновації в репрезентації концепту YARN в австралійській англомовній картині світу кінця XVIII – середини XIX століть // Н.М. Жукова // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук. праць. – К.: Логос, 2012. – Вип. 22. – С. 53–67.
2. Abbott J. H. M. Tommy Cornstalk: Being Some Account of the Less Notable Features of the South African War from the Point of View of the Australian Ranks [Electronic resource] / J. H. M. Abbott. – London, New York, Bombay: Longmans, Green and Co., 1902. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/abbtomm.
3. The Australian National Dictionary: A Dictionary of Australianisms on Historical Principles / [ed. by W. S. Ramson]. – Oxford, et. al.: OUP, 1997. – 814 p.
4. Barry J.A. Barton’s Jackeroo [Electronic resource] / J.A. Barry // Steve Brown’s Bunyip and Other Stories. – Sydney: N.S.W. Bookstall Co., 1905. – P. 120–130. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/barstev.
5. Barry J.A. Ex Sardanapalus [Electronic resource] / J.A. Barry // Steve Brown’s Bunyip and Other Stories. – Sydney: N.S.W. Bookstall Co., 1905. – P. 23–33. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/barstev.
6. Barry J.A. Mo-poke! [Electronic resource] / J.A. Barry // Steve Brown’s Bunyip and Other Stories. – Sydney: New South Wales Bookstall Co., 1905. – P. 34–38. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/barstev.
7. Barry J.A. Number One North Rainbow [Electronic resource] / J.A. Barry // Steve Brown’s Bunyip and Other Stories. – Sydney: N.S.W. Bookstall Co., 1905. – P. 43–55. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/barstev.
8. Baynton B. Bush Church [Electronic resource] / B. Baynton // Bush Studies. – London: Duckworth and Co., 1902. – P. 48–62. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00031.
9. Becke L. The Fate of the Alida [Electronic resource] / L. Becke // By Reef and Palm and Other Stories. – London: T. Fisher Unwin, 1898. – P. 58–68. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00065.
10. Bolderwood R. The Fencing of Wandaroona: A Riverina Reminiscence [Electronic resource] / R. Bolderwood // A Romance of Canvas Town and Other Stories. – London: Macmillan and Co., 1901. – P. 15–83. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/bolroma.
11. Bolderwood R. A Sydney-Side Saxon [Electronic resource] / R. Bolderwood. – London: Macmillan and Co., 1891. – 96 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/bolsydn.
12. Bonwick J. The Tasmanian Lily [Electronic resource] / J. Bonwick. – London: Henry S. King, 1873. – 147 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/bontasm.
13. Boos Ch., de. A Settler and a Savage: One Hundred Years Ago in Australia [Electronic resource] / Ch. de Boos. – Sydney The N. S. W. Bookstall Co., 1906. – 218 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/debsett.
14. Boothby G.N. The Race of Life [Electronic resource] / G.N. Boothby. – London: Ward Lock and Co., 1906. – [2nd ed.]. – 170 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/boorace.
15. Boothby G.N. In Strange Company: A Story of Chili and the Southern Seas [Electronic resource] / G.N. Boothby. – London:

Ward, Lock and Bowden, 1894. – 170 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/booinst.
16. Chee A. Bill's Yarn and Jim's [Electronic resource] / A. Chee // The Bulletin Story Book: A Selection of Stories and Literary Sketches from «The Bulletin». – Sydney: The Bulletin Newspaper Company, 1902. – P. 41–44. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/bulstor.
17. Dawe C. The Golden Lake: The Marvellous History of a Journey Through the Great Lonely Land of Australia [Electronic resource] / C. Dawe. – London: Trischler and Company, 1890. – 209 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/dawgold.
18. Dennis C.J. The Bore [Electronic resource] / C.J. Dennis // Backblock Ballads and Later Verses. – Sydney: Angus and Robertson, 1918. – 50 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/v00032.
19. Duffy Ch. G. My Life in Two Hemispheres [Electronic resource] / Ch. G. Duffy. – London: T. Fisher Unwin, 1898. – 80 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/fed0001.
20. Dyson E. Jonah's Luck [Electronic resource] / E. Dyson // Rhymes from the Mines and Other Lines. – Sydney: Angus and Robertson, 1896. – P. 37–39. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/dysrhym.
21. Favenc E. The Moccasins of Silence [Electronic resource] / E. Favenc. – Sydney, Melbourne, Adelaide, Brisbane and London: George Robertson & Co., 1896. – 67 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/favmocc.
22. Fullerton M.E. Cattle. Pastoral [Electronic resource] / M.E. Fullerton // The Australian Bush. – London, Toronto: J. M. Dent and Sons, 1928. – P. 124–127. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00026.
23. Fullerton M.E. Pearling in Australian Waters [Electronic resource] / M.E. Fullerton // The Australian Bush. – London, Toronto: J.M. Dent and Sons, 1928. – P. 168–171. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00026.
24. Furphy J. Foreword [Electronic resource] / J. Furphy // The Buln-Buln and the Brolga. – Sydney, London: Angus and Robertson, 1948. – P. 3–5. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00106.
25. Furphy J. Rigby's Romance: A «Made in Australia» Novel [Electronic resource] / J. Furphy. – Melbourne : C.J. DeGaris Publishing House, 1921. – 174 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00105.
26. Furphy J. Such Is Life, Being Certain Extracts from The Diary of Tom Collins [Electronic resource] / J. Furphy // Sydney: The Bulletin Newspaper Company, 1903. – 348 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00015.
27. Goodge W.T. The Loafer's Lay [Electronic resource] / W.T. Goodge // Hits! Skits! And Jingles! – Sydney: The Bulletin Newspaper Publishing, Limited, 1904. – P. 165–166. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/goohits.
28. Hardie J.J. The Bridle Track [Electronic resource] / J.J. Hardie. – Sydney: Angus and Robertson, 1936. – 162 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/harbrid.
29. Ironbark. Handmarks [Electronic resource] / Ironbark // The Red Kangaroo and Other Australian Short Stories / [ed. by W. R. Charleton]. – Sydney: John Fairfax, 1907. – P. 143–148. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/charedk.
30. Kendall H. The Song of the Shingle-splitters [Electronic resource] / H. Kendall // Poems of Henry Kendall. – Sydney: Angus and Robertson, 1920. – P. 373–374. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/v00009.
31. Lawson H. Baldy Thompson [Electronic resource] / H. Lawson // While the Billy Boils. – Sydney: Angus and Robertson, 1896. – P. 155–164. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00008.
32. Lawson H. Coming Across – A Study in the Steering [Electronic resource] / H. Lawson // While the Billy Boils. – Sydney: Angus and Robertson, 1896. – P. 155–164. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00008.
33. Lawson H. Drifting Apart [Electronic resource] / H. Lawson // Triangles of Life and Other Stories. – Melbourne, Sydney: Lothian Book Publishing Co., 1913. – P. 109–115. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00007.
34. Lawson H. The House that Was Never Built [Electronic resource] / H. Lawson // Romance of the Swag. – Sydney: Angus and Robertson, 1924. – P. 18–26. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00007.
35. Lawson H. Peter Anderson and Co. [Electronic resource] / H. Lawson // In The Days When The World Was Wide. – [rev. ed.] – Sydney: Angus and Robertson, 1900. – P. 88–91. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/v00002.
36. Manning F. The Middle Parts of Fortune: Somme and Ancre, 1916 [Electronic resource] / F. Manning. – Glasgow: The Piazza Press, 1929. – 222 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/manmidd.
37. Martin C. An Australian Girl [Electronic resource] / C. Martin. – London: Richard Bentley and Son, 1891. – [2nd ed.] – 419 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00113.
38. Martin C. The Silent Sea [Electronic resource] / C. Martin. – London: Richard Bentley and Son, 1892. – P. 166–306. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00079.
39. McG. The Burial Service of a Musician [Electronic resource] / McG // The Bulletin Story Book: A Selection of Stories and Literary Sketches from «The Bulletin». – Sydney: The Bulletin Newspaper Company, 1902. – P. 228–229. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/bulstor.
40. Newland S. Paving the Way: A Romance of the Australian Bush [Electronic resource] / S. Newland. – Adelaide: Rigby Limited, 1954. – 425 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00114.
41. Nisbet H.F. V. The Land of Hibiscus Blossom: A Yarn of the Papuan Gulf [Electronic resource] / H.F. V. Nisbet. – London: Ward and Downey, 1888. – 222 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/nisland.
42. Nisbet H. Swampers: A Romance of the Westralian Goldfields [Electronic resource] / H. Nisbet. – London: F. V. White and Co, 1897. – 179 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/nisswam.
43. Ogilvie W.H. How We Won the Ribbon [Electronic resource] / W.H. Ogilvie // The Bulletin Reciter: a Collection of Verses for Recitation from «The Bulletin». – Sydney: The Bulletin Newspaper Company, Limited Publishers, 1901. – P. 132–134. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/v00041.
44. Patchett M. The Story of a Photograph [Electronic resource] / M. Patchett, A. Harriet // Coo-ee: Tales of Australian Life by Australian Ladies. – London: Richard Edward King, 1891. – P. 133–146. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00100.
45. Paterson A.B. An Outback Marriage: A Story of Australian Life [Electronic resource] / A.B. Paterson. – Sydney: Angus and Robertson, 1906. – 157 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00054.
46. Ranken G. Windabyne: A Record of By-gone Times in Australia [Electronic resource] / G. Ranken. – London: Remington and Company, 1895. – 277 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/ranwind.
47. Rudd S. Our New Selection [Electronic resource] / S. Rudd. – Sydney: Bulletin Newspaper Co., 1903. – 93 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00005.
48. Spielvogel N.F. The Gumsucker at Home [Electronic resource] / N.F. Spielvogel. – Melbourne, Sydney, Adelaide, Brisbane: George Robertson & Company, 1914. – 77 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/spigums.
49. Stone L. Jonah [Electronic resource] / L. Stone. – London: Methuen and Co. Ltd., 1911. – 175 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/p00032.
50. Wenz P. Diary of a New Chum [Electronic resource] / P. Wenz. – Melbourne: Book Lovers Library, 1908. – 32 p. – Access mode: http://purl.library.usyd.edu.au/setis/id/wendiar.

Жукова Н. М. Репрезентация концепта YARN в австралийской англоязычной картине мира конца XIX – середины XX веков

Аннотация. Статья посвящена изучению лингвокультурной преемственности специфического концепта YARN в австралийской англоязычной картине мира кон.. XIX – сер. XX вв. Проанализированы инновационные вербальные средства и способы репрезентации концепта. Исследованы модификации в структуре концепта.

Ключевые слова: австралийская англоязычная картина мира, лингвокультурная преемственность, код культуры, специфический концепт YARN, метафора, структура концепта.

Zhukova N. Representation of concept of YARN in the Australian English worldview in the late XIXth – middle XXth centuries

Summary. The article is devoted to study of linguistic and cultural succession of specific concept of YARN in the Australian English world view in the late XIXth – middle XXth centuries. Innovative verbal means and ways of representing concept are analyzed. Modifications in the structure of concept are studied.

Key words: Australian English worldview, linguistic and cultural succession, code of culture, specific concept of YARN, metaphor, structure of a concept.

УДК 81'276.16

Кріпак Ю. В.,
аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології
Київського національного лінгвістичного університету

ФУНКЦІОНУВАННЯ СФАБРИКОВАНО-КООПЕРАТИВНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ АГРЕСІЇ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті розглядається феномен мовленнєвої агресії, що може набирати різних форм, одна з них – сфабриковано-кооперативна, де справжні негативні інтенції адресанта не співпадають з комунікативним дружнім вираженням. Вплив на партнера з комунікації реалізується у вигляді чисельних тактик, які розробляються та досліджуються в цій статті.

Ключові слова: мовленнєва агресія, інтенція, тактика, стратегія, комунікативна макростратегія, мовленнєвий вплив, сфабриковано-кооперативний агресивний дискурс.

Постановка проблеми. Прагматичні засади стали основою для багатьох робіт та ефективно продовжують розгортатися на сучасному етапі досліджень. Цілком логічною виглядає диференціація інтенцій на: інформативні, питальні, спонукальні, оптативні, емоційно-оцінні, інтерактивні, які виступають найбільш релевантними для репрезентації багатогранної діяльності мовної особистості та реалізуються у вигляді реплікоутворювальних або текстотвірних структур, дискурсивних висловлень вербального / невербального вираження [6, с. 453]. Очевидним є те, що у випадку сфабриковано-кооперативного агресивного дискурсу адресанта не влаштовує поведінка співбесідника, він намагається скорегувати її у вигідному для себе руслі, поєднуючи негативні інтенції внутрішнього рівня з вдаваною гармонійною комунікацією зовнішнього рівня, яка відповідає принципу збереження позитивного і негативного ввічливого обличчя за теорією П. Браун та С. Левінсона [7, с. 100–128], що дозволило нам виділити квазікооперативні агресивні тактики. Розвиток даного напрямку підтверджує актуальність нинішніх розробок та наших положень зокрема. Об'єктом дослідження статті виступає агресивна макростратегія, реалізована в сучасному англомовному дискурсі. Предметом є сфабриковано-кооперативна агресивна мовленнєва поведінка. Основна **мета** полягає у ідентифікації, визначенні специфіки та характеристики даного поняття.

Спонукальні висловлення виражають різні мовленнєві дії: наказ, вимогу, заборону, заклик, застереження, пораду, рекомендацію, запрошення, умовляння, пропозицію. Функціонально-семантичний діапазон інтенцій волевиявлення широкий, проте чітко маркує два типи синтаксичних реалізацій: конструкції категоричні (імперативні, емоційно-експресивні) та некатегоричні (ввічливі, етикетні): з одного боку, наказ як одна з категоричних форм спонукання, що спрямована на негайне виконання якоїсь дії з боку співрозмовника, а з іншого – ввічливе прохання, порада, пропозиція, запрошення, мовленнєві акти, які свідчать про комунікативну координацію між спілкувальниками, відображають толерантне спілкування [6, с. 455].

Спочатку звернемось до розгляду тактик «поради», «прохання», «пропозиції», «побажання», «повчання», що мають певні спільні особливості і відіграють важливу роль у нейтралізації агресивної поведінки мовця.

Характерним для **тактики «поради»** є повідомлення важливої, значимої інформації. Порада – рекомендація з намаганням доведення дієвості, посиланням на ефективність особистого використання. Головною ціллю відправника при використанні поради – зробити все можливе, щоб адресат прийняв його точку зору та систему оцінок [1]. Для мовленнєвого акту з прагматичним значенням поради пропозиційною умовою є майбутня дія чи стан, що рекомендується слухачеві чи третій особі; попередніми умовами є спроможність адресата реалізувати дію чи змінити наявний стан речей; умовою щирості бажання мовця, щоб адресат виконав дію; суттєвою умовою намагання адресанта спонукати адресата виконати майбутню, корисну для останнього дію чи змінити наявний стан. Мовленнєвий акт зі значенням поради є некатегоричним, «м'яким» директивом, основними прагматичними ознаками якого є незалежність адресата від адресанта та право вільного вибору адресатом виконання чи невиконання дії [2]. Мовленнєві акти поради, прохання залишають за адресатом свободу в прийнятті рішення, причому порада здійснюється, насамперед, на користь адресата, тоді як **тактиці «прохання»** властива значна залежність від нього [5, с. 93]. **Тактика «пропозиції»** виражається у формі адресування співбесіднику альтернативного виходу з ситуації, пропонується вчинити по-іншому щодо певного питання, **тактика «побажання»** надає очікуваний та омріяний сценарій розв'язки.

У наступному прикладі подруги з обранцями знаходяться на вечірці. Габріель Соліс у процесі жарту цілує Тома Скаво, чоловіка своєї подруги. Лінетт Скаво не задоволена ситуацією, але щоб не зруйнувати дружні відносини, намагається корегувати поведінку Габріель. Спочатку вона вдається до регулятивних тактик «кола своїх» **(a)** за допомогою лексеми дружнього ставлення **Gaby** та «заниження власних здібностей» / «незадоволення собою» **(b)** в комплексі з тактикою «неприйняття» **(c)**, застосовуючи **kind of** для пом'якшення. Далі попередньозазначена регулятивна тактика **(b)** імплементується разом з тактикою «прохання» **(d)**. Наступним кроком комунікативної поведінки Лінетт є тактика «пропозиції» **(e)**, а Габріель застосовує тактику «неприйняття» **(c)**, де

little bit допомагає надати полегшеного забарвлення. Брі стає на сторону Лінетт, висловлюючи власну думку за допомогою тактики «побажання» **(f)**. Як прохання, так і пропозиція здійснюється за допомогою маркера **maybe.**

«**(a)** So, uh, Gaby ... you know that thing you and Tom did tonight»? «The kiss? Was that hysterical? The look on Tom's face»! **(b)** «Yeah. I know this sounds silly, **(c)** but it kind of bugged me». «You're not serious». «Yeah, I am. **(b)** I don't I don't want to make a big deal out of it, but, uh, **(d)** could you maybe not do that again»? «Okay». «You know, we were just having fun, entertaining the crowd». «**(e)** Oh, sure, but but maybe next time you could try juggling instead». «What's going on»? «Nothing». «Really? I sense a little tension». «No, no tension. What»? «You make it sound like ... I was making a pass at your husband. **(c)** And that's just a little bit insulting». «I just said it bugged me. Why is that a problem»? «Is this about that kiss»? «What kiss»? «Oh, you were in the living room. Gaby planted a big, wet kiss on Tom as a joke. It was hilarious». «You see»? «**(f)** Yeah, but to be fair to Lynette, you are an ex-model. And surely it must have dawned on you that some women might prefer it if you didn't kiss their husbands» [9, 03:07].

Тактика «повчання» за градацією в порівнянні з тактикою поради є менш стриманою. Оскільки майже кожен індивід впевнений у правоті своїх дій та вчинків, він може хворобливо сприйняти повчання як удар по власній гідності. Адресант же, повчаючи опонента, ставить себе на щабель вище, демонструючи свою привілейованість та обізнаність із даного питання. Звернімось до розгляду такої ситуації: прогресивні жінки з Манхеттену обмінюються інформацією з приводу сердечних справ. Одна з них вірить у кохання, а інша виступає експертом у завоюванні чоловіків. Перед тактикою повчання **(b)** Саманта, яка виступає у ролі експерта, застосовує лексему **sweetheart,** щоб показати власне дружнє ставлення в межах регулятивної тактики «кола своїх» **(a)**, надалі поширюючи свої досвічені думки. Шарлота, партнер з комунікації, не приймає та не розділяє її позицію.

«And I completely forgot about him after that». «But are you sure that isn't just 'cause he didn't call you»? «**(a)** Sweetheart, **(b)** this is the first time in the history of Manhattan that women have had as much money and power as men plus the equal luxury of treating men like sex objects» … «What are you saying? That you're just going to give up on love? That's sick» [13, 7:34].

Тактика «посилання на авторитет» є частовживаним у мовленнєвому просторі засобом для досягнення запланованої мети, що здійснюється за допомогою аргументації на користь впливових осіб. Окрім акцентування уваги на важливості певних персон, фокус також зміщується на положення, які вважаються правильними та доведеними в суспільстві – доктрини та догми. Автори вдаються до посилання на авторитет / авторитетну організацію та звернення до прикладів, статистики, результатів досліджень, що стосується першої з них, можливе посилання на конкретну особу або організацію, або вживання слів, що виражають узагальнені поняття (експерти, науковці, економісти, фахівці, автори проекту, психологи) [3, с. 70]. Спираючись на постулати та важливих осіб, агресор може запускати механізм корегування поведінки партнера по комунікації.

Звернемось до прикладу, в якому чоловік та дружина, Карлос і Габріель Соліс, мають різні думки з приводу виховання дитини, де Карлоса не влаштовує позиція дружини найняти сторонню допомогу у вигляді няні. Щоб довести свою думку, він вдається до тактики «посилання на авторитет» **(a)**, спочатку забезпечуючи аргументацію на рахунок наукових, церковних та природніх канонів, а потім ставлячи в приклад власну матір. У кінці діалогу подружжя не приходить до спільної точки зору:

«Put down the burrito. What is all this crap about me not getting help»? « **(a)** Look, a brand-new baby needs to bond with its mother. The church knows it, science knows it, nature knows it». «We have the money. What is wrong with getting a little help? Then I'll be able to relax once in a while, and I'll be able to be a better mother». «**(a)**You wanna be a better mother? Do what my mama did, make sacrifices. My mama worked her fingers to the bone for me». «And that's what put her in an early grave! Well, that and the hit-and-run thing [10, 10:53]».

Тактика «загальних висловлень» передбачає нечіткість та загальність у наданні інформації, відбувається порівняння з встановленими в будь-якому соціумі суспільними правилами. Сфера щодо дотримання норм є обширною, що є важливим для адресанта, оскільки надається можливість апелювати до різнорідних тем, при бажанні представляти вигідні для себе факти як нормативні та правильні, повністю знімаючи з себе відповідальність. Розглянемо приклад, в якому екс-подружжя продовжує зустрічатися після розлучення, де жіноча сторона хоче, щоб обранець покинув свою коханку, що дозволить їй розійтися з теперішнім чоловіком, застосовуючи тактику «загальних висловлень» **(a)**.

«Oh, I gotta get back. I told Edie I was just going for a jog. Do I look sweaty enough for a 5 mile run»? «Yeah. Unfortunately, it's my sweat. Mmm. Mmm. When are you gonna dump her»? «It's complicated, okay? Besides, I don't see you in any big hurry to dump Victor». « **(a)** Generally speaking, women don't leave their husbands for guys who have girlfriends. Just boot the bitch. What are you afraid of [12, 1:20]?».

Звернімось також до наступної ситуації, де тактика «загальних висловлень» дозволяє уникнення відповідальності за сказане **(a)**.

«Yoohoo! Susan»! «Hey, Edie». «So, whee! How much do you hate me»? «What»? «Oh, Karl said that you know all about our dirty little secret». «Yes. Yes I do». «Well, I feel awful. I should've told you that I was doing your ex. It would've been the classy thing to do». «**(a)** Well, etiquette is a lost art for a lot of people». «You've got to believe me, I never ever thought anything would happen with us. But on our first date, Karl took me to a Mexican restaurant. You know what I get like when I drink tequila. Couple of shooters, and my bra unhooks itself». «**(a)** Circumstances beyond your control, I get it. So, if you'll excuse me» [8, 30:18].

В основі **тактики «дистанціювання»** знаходиться дуальна опозиція «свій – чужий» чи її варіанти «ми – вони», «друг – ворог», що лежить в основі етнічної самосвідомості. Можливо, вона є відбитком досвіду зіткнення людей зі своїми тваринними предками, які сприймались як дещо небезпечне та вороже, і для того, щоб стати во-

жаком в древньому суспільстві, необхідно було здолати чужих, щоб стати своїми [4, с. 215].

Розглянемо наступний приклад. Карл, колишній чоловік С'юзен Майер навідується до неї в момент пиття кави зі своїм бой-френдом Майком та бачить будинок на колесах, в якому вона збирається жити зі спільною з Карлом донькою Джулі, оскільки їх будинок згорів. Карл, який завжди ревносно ставився до Майка, бачить, що екс-дружина не зацікавлена у спілкуванні. С'юзен застосовує тактику вибачення **(a)** та вказує на те, що не в змозі приділити йому увагу за допомогою тактики «незмоги кооперації» **(b)**. Карл намагається приховати свої почуття та представити себе у вигідному світлі, вибачаючись за такий перебіг подій перед Майком, надалі вводить його у «коло своїх» за допомогою лексичної одиниці buddy **(c)**, та одразу вказує, що це – сімейна розмова з натяком на те, що Майк є зайвим, оскільки не являється її членом, намагаючись таким чином створити дистанцію **(d)**.

«What the hell is this»? «Karl. What do you want»? «Well, I can't believe you're forcing our daughter to live in a house with wheels. I think we need to talk about this». «It's temporary, and **(a)** if you don't mind, **(b)** I'm having coffee». «Oh, it's okay, Susan». «**(c)** Hey, sorry. I don't mean to chase you out, buddy, **(d)** but, uh, this is really a family thing». «Oh, no, I understand». «Cool [11, 17:14]» .

У наступному фрагменті бачимо, як свідомо ігнорується ім'я інтерактанта. Головний редактор модного журналу Міранда Прислі навмисно називає свою нову помічницю іншим ім'ям **(a)**.

«**(a)** Emily. Emily»? «She means you». «There you are, **(a)** Emily. How many times do I have to scream your name»? «Actually, it's Andy. My name is Andy. Andrea, but, uh, everybody calls me Andy». «I need 10 or 15 skirts from Calvin Klein». «What kind of skirts do you» «Please bore someone else with your questions. And make sure we have Pier 59 at 8:00 am tomorrow. Remind Jocelyn I need to see a few of those satchels that Marc is doing in the pony. And then tell Simone I'll take Jackie if Maggie isn't available. Did Demarchelier confirm»? «D-Did D-Demarchel» «Demarchelier. Did he? Get him on the phone». «Uh, o okay». «**(a)** And, Emily»? «Yes»? «That's all» [14, 15:43].

Своїми діями персонаж демонструє, що співробітниця ще не прийнята в «модну сім'ю», де знають її ім'я: довірливе відношення ще необхідно заслужити, а поки її відносять до «кола чужих».

Тактика «незмоги кооперації» повідомляє адресату, що при всьому бажанні виконання дій неможливе. **Тактика «неприйняття»** сигналізує про те, що думка партнера по комунікації не розділяється. В випадку **тактики «уникнення»** демонструється відмежування та ненадання інформації, чіткість фактів у викладі матеріалу розсіюється.

Звернемось до мовленнєвої ситуації. Лінетт Скаво приходить до своєї подруги Габріель після того, як між ними стався інцидент. Габріель, яка ще не відійшла від попередньої суперечки, застосовує тактику **«незмоги кооперації» (a)** та тактику **«уникнення» (b)**, аргументуючи тим, що не знає, коли у неї з'явиться вільний час (I don't know). Габріель приймає позицію подруги лише після вибачень.

«I hope it's okay. Carlos let me in». «Actually, **(a)** I'm right in the middle of something, **(b)** and I don't know when I'll be done». «I'm just here to say I am sorry, and I have been a complete idiot». «All done [9, 28:33]».

Отже, кордон функціонування тактики «поради» поширюється від нейтральних рекомендацій, в яких надається інформація та повністю заохочується незалежність та мінімізується сторонній вплив, до таких випадків, де інвазивність набирає обертів, проте дозволяє самостійність прийняття рішень. Хоча другий випадок вважається більш ефективним, для майстерного мовленнєвого впливу обирається поведінка, яка дозволяється адресатом у певній мовленнєвій ситуації. Прохання являє собою звернення з метою домогтися бажаного результату, пропозиція надає альтернативного вирішення питання, побажання демонструє, якого розгортання сценарію хотілося б адресанту. У випадку повчання розкривається привілейована експертна, на погляд мовця, думка. Тактика «загальних висловлень» оперує загальновживаними поняттями за допомогою висловлень generally speaking, women don't leave their husbands for guys who have girlfriends, a lot of people, some wives ask their husbands, «посилання на авторитет» констатує незаперечні цінності, тактика «неприйняття» не поділяє думку партнера з комунікації та за допомогою лексем a little bit, kind of, sort of пом'якшує висловлення, найбільш вагомою характеристикою «уникнення» вважаємо кореляції до I don't know. Тактика «кола чужих» виносить певного персонажа за межі певної спільноти за допомогою протиставлення. Всі вищезазначені різнорідні тактики об'єднує спільна мета в випадку квазікооперативної мовленнєвої агресії – домогтися власних цілей, не втративши ввічливого обличчя. Перспективою подальших досліджень агресивної поведінки мовця вважаємо детальне вивчення семантичних та прагматичних характеристик зазначених тактик.

Література:

1. Бондаренко Л.И. Интенциональные значения, репрезентированные в текстах медиа-жанра «Совет» / Л.И. Бондаренко // Збірник наукових праць за редакцією д-ра філол. наук, академіка АН ВО України, проф. Ю.О. Шепеля. – 2013. – Режим доступу: http://lingvodnu.com.ua/arxiv-nomeriv/lingvistika-lingvokulturologiya-2012/intencionalnye-znacheniya-reprezentirovannye-v-tekstax-media-zhanra-sovet.
2. Бондарєва Н.О. Структурно-семантичні і комунікативно-прагматичні особливості висловлювань із концептом «Порада»: дис. … канд. філол. наук: 10.02.01 / Н.О. Бондарєва – К., 2005. – 2003 с. – Режим доступу: http://mydisser.com/ua/catalog/view/312/862/20826.html.
3. Козак С.В. Комунікативні стратегії як засіб маніпулятивного впливу в англомовних прес-релізах / С.В. Козак // Наукові записки. Серія «Філологічна». – 2012. – № 23. – С. 68–70.
4. Самарина И.В. Прагмалингвистическое исследование речевой деятельности политиков по коммуникативным стратегиям «создания круга своих» и «создания круга чужих» / И.В. Самарина // Вестник СамГу. – Самара: Изд-во Самарского гос. ун-та. – 2006. – № 8 (48). – С. 214–219.
5. Стасюк Н.В. Семантичні та прагматичні ознаки мовленнєвого акту заклику (на матеріалі українського політичного дискурсу) / Н.В. Стасюк // Лінгвістика. – 2014. – № 1 (31). – С. 91–100.
6. Шабат-Савка С.Г. Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій / С.Г. Шабат-Савка // Studia Linguistica. – 2011. – № 5 . – С. 451–457.
7. Brown P. Politeness: Some universals in language usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987 – 345 p.

Джерела ілюстративного матеріалу:

8. Desperate Housewives / directed by Marc Cherry. – ABC Studios and Cherry Productions. – 2005. – Season 2. – Episode 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до серіалу: http://filminenglish.ru/episode/?id=5551&a=2.
9. Desperate Housewives / directed by Marc Cherry. – ABC Studios and Cherry Productions. – 2005. – Season 2. – Episode 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до серіалу: http://filminenglish.ru/episode/?id=5551&a=2.
10. Desperate Housewives / directed by Marc Cherry. – ABC Studios and Cherry Productions. – 2005. – Season 2. – Episode 19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до серіалу: http://filminenglish.ru/episode/?id=5551&a=2.
11. Desperate Housewives / directed by Marc Cherry. – ABC Studios and Cherry Productions. – 2005. – Season 2. – Episode 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до серіалу: http://filminenglish.ru/episode/?id=5551&a=2.
12. Desperate Housewives / directed by Marc Cherry. – ABC Studios and Cherry Productions. – 2008. – Season 4. – Episode 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до серіалу: http://ororo.tv/en/shows/desperate-housewives#4-2.
13. Sex and the city / created by Darren Star. – HBO Production. –1998. – Season 1. – Episode 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до серіалу: http://ororo.tv/en/shows/sex-and-the-city.
14. The Devil Wears Prada / directed by David Frankel. – 20th Century Fox. – 2006. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до фільму: http://vk.com/feed#/videos58013282?q=the%20de&section=search&z=video58013282_169749526%2Fclub58013282.

Крипак Ю. В. Функционирование сфабрикованно-кооперативной речевой агрессии в современном англоязычном диалогическом дискурсе

Аннотация. В статье рассматривается феномен речевой агрессии, который может принимать различные формы, одна из которых – сфабрикованно-кооперативная, где настоящие негативные интенции адресанта не совпадают с дружественным коммуникативным выражением. Влияние на партнера реализуется в виде множественных тактик, которые разрабатываются и исследуются в данной статье.

Ключевые слова: речевая агрессия, интенция, тактика, стратегия, коммуникативная макростратегия, речевое влияние, сфабрикованно-кооперативный агрессивный дискурс.

Kripak Yu. Functioning of fake cooperative speech aggression in Modern English dialogical discourse

Summary. The article deals with phenomenon of speech aggression that may be expressed in different forms, one of which – fake cooperative, where true negative intentions do not agree with friendly speech behavior. The influence on addressee is realized by means of numerous tactics, which are worked out and studied in this article.

Key words: speech aggression, aim, tactics, strategy, communicative macro strategy, speech influence, fake cooperative aggressive discourse.

УДК 811.581'11(045)

Любимова Ю. С.,
аспірант кафедри східної філології
Київського національного лінгвістичного університету

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ МОВІ (ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. У статті подано огляд методологічних принципів дослідження категорії модальності в сучасній китайській мові, проаналізовано особливості вивчення категорії модальності в китайській мові в функціональному аспекті.

Ключові слова: функціоналізм, функціонально-семантичне поле, модальність, китайська мова.

Постановка проблеми. Лінгвістичний функціоналізм – один із найперспективніших сучасних напрямків дослідження мовної системи. Структурний і функціональний напрямки лінгвістичних студій ґрунтуються на принципі системності, і саме цим визначається необхідність виявлення специфічних форм і аспектів системності в рамках кожного з напрямків: при вивченні об'єкта з погляду його структури і з погляду його функцій [1, с. 5]. Таким чином акцентується призначення мовної одиниці, що й відрізняє цей підхід з-поміж усіх інших. Китайська мова з її проблематикою граматичної системи та виділення частин мови здається нам ідеальним об'єктом для функціоналістичних досліджень, які уможливлюють розуміння устрою китайської мови, як ізолюючої мови з аглютинативною морфологією.

Функціоналістичні студії сучасності. Сьогодні все більше і більше лінгвістів, а також фахівців суміжних галузей науки звертають увагу на функціональний підхід, та використовують його у своїх дослідженнях для розв'язання поставлених завдань, хоча сам функціоналізм має більш давню історію. До числа попередників сучасного функціоналізму можна зарахувати таких учених, як О.О. Потебня, І.О. Бодуен де Куртене, О.М. Пєшковський, С.Д. Кацнельсон у Росії; Е. Сепір в Америці; О. Єсперсен, В. Матезіус та інші, К. Бюлер, Е. Бенвеніст, А. Мартіне в Європі. Його основні принципи, серед яких був принцип розуміння мови як цілеспрямованої системи засобів вираження, були проголошені у «Тезах Празького лінгвістичного гуртка».

На думку І.О. Бодуена де Куртене, мова – явище психічне і соціальне, впорядкований і систематизований збірник людських уявлень [2, с. 70]. Розглядаючи питання соціальної зумовленості мови, Є.Д. Поліванов неодноразово вказував, що в минулому мовознавці приділяли недостатньо уваги соціальним причинам мовних змін [3, с. 52]. Відомими є й діалектологічні дослідження Л.В. Щерби, які сприяли формуванню ідей про функціональну природу мови [4], а також функціональні дослідження категорії модальності В.В. Виноградова. Граматична концепція О.О. Потебні була переважно функціональною і включала розгорнутий аналіз висловлюваних у мові мовних значень [5, 35–80].

Західноєвропейська школа зробила вагомий внесок у розвиток функціоналізму, розглядаючи під впливом ідей біхевіоризму комунікативну ситуацію, як один із численних проявів внутрішнього стимулу природи людини [6, с. 32]. Увагу дослідників було перенесено з мови на людину як суб'єкт комунікації і суспільства. Американський функціоналізм, у свою чергу, під впливом ідей Н. Хомського, характеризується когнітивною спрямованістю.

Петербурзька лінгвістична школа, у свою чергу, зробила вагомий внесок у розвиток ідеї функціоналізму. Сьогодні праці О.В. Бондарка, який вивчає і описує функції одиниць мовного устрою, і закономірності взаємодії і функціонування цих одиниць, доволі актуальні. На окрему увагу заслуговує теорія О.В. Бондарка про функціонально-семантичні поля у межах мовної системи, функціонування моделей полів у тексті і мовленні. У сучасній лінгвістичній традиції функціональний підхід передбачає розгляд у єдиній системі засобів, які належать до різних мовних рівнів, але об'єднані на основі спільності їхніх семантичних функцій, а також функціонування мовних одиниць, яке здійснюється у взаємодії з елементами внутрішньомовного і позамовного середовища [1, с. 6].

Мета представленої статті полягає у визначенні основних методологічних принципів функціоналізму для дослідження сучасної китайської мови.

Предмет пропонованої статті становлять методологічні принципи функціоналізму на прикладі категорії модальності в китайській мові.

На жаль, протягом тривалого часу китайське мовознавство було відокремленим від загальних наукових дискусій через ізольованість самої держави, а сучасні традиції, у свою чергу, також не досить активно впроваджувалися у китайське мовознавство, адже основним принципом і, зокрема, основною помилкою був пошук та аналіз усіх тих категорій, які наявні у «звичайних», як їх називає видатний синолог В.А. Курдюмов, мовах [7, с. 18]. Вітчизняні й іноземні синологи намагалися застосувати «індоєвропейський» підхід до дослідження китайської мови, що виявилося недостатньо результативним через певну невизначеність досліджуваних категорій у мові.

Як зазначалося вище, за типологічною класифікацією китайська мова належить до ізолюючих мов, для яких характерна відсутність вираження у реченні у формах слів їхнього відношення до інших слів і брак маркування синтаксичної функції слова [8, с. 9]. За теорією В.М. Солнцева і Н.В. Солнцевої про поділ усіх мов на два макротипи: ізолюючі і неізолюючі, китайська мова не лише ізолююча, вона також містить у собі аглютинативну морфологію, яка може існувати й розвиватися у рамках ізолюючого

устрою. Це пояснюється тим лінгвістичним фактом, що ізоляція – це синтаксичний спосіб граматичного зв'язку слів, що виокремлює її з-поміж морфологічних понять флексії і аглютинації, які вказують на устрій слова [9, с. 15]. У китайській мові відомі випадки фузії (флективності), як наприклад, наявність формоутворюючого суфікса множинності 们men, або словоутворюючого афікса 儿er.

Але такі реалізації аглютинативної морфології аж ніяк не допомагають проаналізувати синтаксичні відношення, і виступають так званою «синтаксичною морфологією». Жодна з форм слів у китайській мові не використовується для вираження синтаксичних відношень, їхнє вираження відбувається за допомогою службових слів, а також за допомогою фіксованого порядку слів у реченні, який вказує на особливу роль кожного слова у реченні й взаємозв'язок між ними [9, с. 12].

Брак чітко виражених граматичних категорій роду, виду, способу, числа, часу в китайській мові ускладнює традиційний аналіз граматичної системи мови й робить його недосконалим. Наприклад, на думку синолога О.О. Драгунова, додаток у китайській мові – це синтаксична категорія, яка допомагає дієслову перетворитися на фінітний присудок. Він вважав, що дієслово має бути оформлене відповідним чином, щоб функціонувати як повноцінний присудок у реченні, однак оформлення не обов'язково має бути морфологічним, воно також може бути і лексико-синтаксичним – наприклад, додаток при перехідних дієсловах [10, с. 127]. Зрештою, наявність у словах морфологічних показників, тобто форми, не впливає в китайській мові на спосіб поєднання слів у реченні [11, с. 16].

Відомий китайський лінгвіст Ван Ляо-І у своїх працях часто звертався до концепцій Отто Єсперсена і вважав, що лише у граматиці можуть бути реалізовані засоби змінності й сполучуваності, закладені у словах як будівельний матеріал, а отже, лише на лексико–граматичній основі можлива класифікація частин мови [12, с. 10], а сама граматика – це збірка правил, яка дає мові змогу перетворити думку людини на матеріальну звукову оболонку. На нашу думку, вибір функціонального підходу до аналізу граматичної системи китайської мови уможливлює вихід за межі простих, уже давно вивчених граматикою засобів й оперування більш складними структурами, пов'язаними із системою взаємодії різнорівневих елементів, а також уможливлює розуміння унікального граматичного устрою та взаємовідносин між структурними елементами на всіх мовних рівнях.

В основу лінгвістичного функціоналізму покладено теорію польових структур. Функціонально–семантичне поле (ФСП) становить угруповання граматичних, лексичних і лексико-семантичних мовних одиниць, які взаємодіють на основі спільності їхніх семантичних функцій. В умовному просторі функцій і засобів встановлюється конфігурація центральних та периферійних компонентів поля, а також виділяються зони перехрещення з іншими полями [1, с. 11]. Принцип поля відіграє важливу роль в аналізі семантичних категорій у їхній мовній інтерпретації. Таким чином, граматика, яка базується на принципі поля, дає змогу інтегрувати в єдиній системі ті мовні засоби, які в традиційній граматиці виявляються відокремленими залежно від їхньої належності до тієї чи іншої формальної підсистеми [13, с. 18]. З поняттям поля співвідносять поняття категорійної ситуації (КС), яке безпосередньо пов'язане зі структурою поля. Як зазначає О.В. Бондарко, під категорійною ситуацією розуміємо типову змістову структуру, яка базується на певній функціонально-семантичній категорії і функціонально-семантичному полі [1, с. 12].

Коли йдеться про ФСП, про його компоненти і зв'язки між ними, то мається на увазі поле в абстрактному парадигматичному мовному просторі, а КС, у свою чергу, реалізує ці елементи в мовленні, вказуючи на закономірності і типи їхнього функціонування. За теорією О.В. Бондарка [13, с. 18], виділяють моноцентричні і поліцентричні ФСП. Моноцентричний тип структури найбільш чітко представлений полями, в яких у центрі перебуває певна граматична категорія, що концентрує в цілісній системі найбільш спеціалізовані й регулярні вираження цього кола функцій. Як наприклад, модальність, аспектуальність, темпоральність тощо. Поліцентричний тип структури, у свою чергу, не має чітко визначеного, вираженого центру. Поліцентричними полями можна вважати локативність, кількісність, таксис тощо. Усі ФСП поділяються на такі групи: 1) ФСП з предикативним ядром, 2) ФСП з суб'єктно-об'єктним ядром, 3) ФСП з якісно-кількісним ядром, 4) ФСП з предикативно-обставинним ядром. Наприклад, модальність належить до ФСП з предикативним ядром. Взагалі, категорія модальності – одна з найбільш цікавих для вивчення, вона досі залишається предметом багатьох наукових дискусій.

Модальність – це комплекс актуалізаційних категорій, які з погляду мовця характеризують відношення змісту висловлення до дійсності [14, с. 59]. В.В. Виноградов у своїй праці «Про категорію модальності й модальні слова в російській мові» пише, що для досконалого вивчення синтаксису необхідно вивчати такі категорії, аналіз яких сприяє розумінню структури речення: однією з таких категорій він називає модальність [15, с. 55]. Кожне речення, на його думку, містить у собі модальне значення – вказівку на відношення до дійсності. Категорія модальності належить до основних, центральних мовних категорій, які знаходять своє відображення в різних мовах. І.І. Мєщанінов виділяє її як поняттєву категорію, яка передає в самій мові поняття, які існують в соціальному середовищі [15, с. 57].

Модальність, як одна з основних мовних категорій, постає як комплексна група об'єктів. Кожна з модальних субкатегорій може бути представлена як функціонально-семантичне поле, і тоді власне категорія модальності виступає як комплекс ФСП, у межах яких аналізуються певні типові категорійні ситуації. Поле модальності характеризується ускладненою семантичною структурою і становить макрополе [16, с. 66].

На думку В.І. Горєлова, модальні дієслова – це лексико-семантичні засоби вираження модальності в китайській мові, за допомогою яких виражаються значення можливості, необхідності і бажання [17, с. 51].

Ван Ляо-І присвячує один із розділів своєї наукової праці «Основи китайської граматики» категорії модальності і її формальним вираженням у мові. Ван Ляо-І пише, що будь-яка фраза містить емоційно-оцінне забарвлення, яке виражається в китайській мові за допомогою модальних дієслів, як-то: 能néng, 会huì, 可以kěyǐ, 要yào, 想xiǎng, 应该yīnggāi, 该gāi, 需要xūyào і т. п.,

модальних часток 了le, 呢ne, 吗ma, 吧 ba та ін., за допомогою яких у висловленні виражається відтінок визначеності, пояснення, підкреслення, питання, риторичного питання, умови, припущення, імператива, наполягання, примусової згоди, обурення, впевненості, а також модальними прислівниками 难道nándào，到底 dàodǐ, 简直 jiǎnzhí, 敢 gǎn та ін., за допомогою яких у мові виражається здивування, незгода, іронія, заперечення, посилення, рішучість, риторичне питання [12, с. 91–103].

Модальність як ФСП з предикативним ядром становить особливу категорію через певну особливість китайської мови: в реченні може не бути підмета, але наявність присудка засвідчує повноцінність і змістовність речення – думка, яку ми хочемо висловити, концентрується у присудку, і без нього речення позбавляється сенсу.

Зрештою, кожна мова володіє спеціалізованими засобами для вираження будь-якої категорії [18, с. 7]. Таким чином, функціональна граматика в розробленому школою О.В. Бондарка варіанті базується на єдиній функціональній основі, що розглядається як парадигматична система (моделювання структури ФСП, польове структурування) і в проекції на висловлення (аналіз КС в їхньому варіативному розмаїтті). Це категоріальна граматика, що водночас має вихід до ситуацій, висловлюваних у мові [1, с. 15].

Висновок. Беручи до уваги типологічну характеристику китайської мови, особливий стан її граматичної системи, розвиток китайського мовознавства, ми можемо зробити висновки, що розглянута в статті модель функціональної граматики актуальна для вивчення сучасної китайської мови. Проаналізовані в пропонованому дослідженні методологічні принципи й теоретичні поняття лінгвістичного функціоналізму знайшли своє відображення в наукових працях китайських і зарубіжних лінгвістів. Як стверджував Чжоу Цзумо, а також Люй Цзіпін, Лі Чжичен, Вень Лянь, Ху Фу, Цао Бохань та інші китайські мовознавці, дослідження на основі єдності форми і значення – ось та мета, яка може стати ключем до вирішення проблем граматики сучасної китайської мови [19, с. 12].

Граматична система сучасної китайської мови відрізняється широтою і розмаїттям представлених у ній фактів і явищ, а китайський синтаксис, як найважливіший розділ граматики, особливо наочно демонструє багатство своїх засобів і прийомів, тому **перспективи подальших пошуків** у розглянутому теоретичному напрямку полягають в аналізі модальних полів, лексико-граматичних засобів вираження категорії модальності, в характеристиці та типології категорійних ситуацій у полі модальності, а також в аналізі міжкатегорійних зв'язків функціонально-семантичного поля модальності.

Література:

1. Бондарко А.В. Введение. Основания функциональной грамматики. Исходные понятия / А.В. Бондарко // Теория функциональной грамматики. Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис. – Л.: Наука, 1987. – С. 5–39.
2. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию / И.А. Бодуэн де Куртенэ. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – 391 с.
3. Поливанов Е.Д. Статьи по общему языкознанию / Е.Д. Поливанов. – М.: Наука, 1968. – 376 с.
4. Сусов И.П. История языкознания [Электронный ресурс] / И.П. Сусов / М.: Восток–Запад. – 2006. – гл. 9.1. – Режим доступа к ресурсу: http://homepages.tversu.ru/~ips/Hist_09.htm#9.1.
5. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М., 1958. Т. I–II. 536 с.
6. Левицкий А.Э. Функциональный подход в современной лингвистике / А.Э. Левицкий. // Studia linguistica. Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – № 4. – С. 31–38.
7. Курдюмов В.А. Курс китайского языка, теоретическая грамматика / В.А. Курдюмов. – М.: Цитадель–трейд, Лада, 2005. – 576 с.
8. Солнцев В.М. Введение в теорию изолирующих языков / В.М. Солнцев. – М.: Восточная литература, 1995. – 352 с.
9. Солнцев В.М. Теоретическая грамматика современного китайского языка (проблемы морфологии). Курс лекций / В.М. Солнцев, Н.В. Солнцева. – М.: Военный институт, 1978. – 152 с.
10. Драгунов А.А. Исследования по грамматике китайского языка / А.А. Драгунов. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 230 с.
11. Солнцев В.М. Типологические свойства изолирующих языков (на материале китайского и вьетнамского языков) / В.М. Солнцев // Языки Юго-Восточной Азии. Проблемы морфологии, фонетики и фонологии. – М., 1970. – С. 11–19.
12. Ван Ляо-И. Основы китайской грамматики / Ляо-И Ван. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1954. – 261 с.
13. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / [Бондарко А.В., Ахапкина Я.Э., Воейкова М.Д. и др.]. – СПб: Наука, 2005. – 478 с.
14. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность. / [Бондарко А.В., Беляева Е.И., Бирюлин Л.А. и др.]. – Л.: Наука, 1990. – 263 с.
15. Виноградов В.В. О категории модальности и модальных словах в русском языке / В.В. Виноградов // Исследования по русской грамматике: избранные труды. – М., 1975. – С. 53–87.
16. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике / Г.С. Щур. – М.: Наука, 1974. – 256 с.
17. Горелов В.И. Теоретическая грамматика китайского языка / В.И. Горелов. – М.: Просвещение, 1989. – 318 с.
18. Гак В.Г. Функционально–семантическое поле предикатов локализации / В.Г. Гак, А.В. Бондарко, М.Д. Воейкова и др. // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность. – СПб.: Наука, 1996. – С. 6–26.
19. Шутова Е.И. Синтаксис современного китайского языка / Е.С. Шутова. – М.: Наука, 1991. – 391 с.

Любимова Ю. С. Методологические принципы исследования категории модальности в современном китайском языке (функциональный аспект)

Аннотация. В статье представлен обзор методологических принципов исследования категории модальности в современном китайском языке, проанализированы особенности изучения категории модальности в китайском языке в функциональном аспекте.

Ключевые слова: функционализм, функционально-семантическое поле, модальность, китайский язык.

Lyubymova Iu. Methodological principles of research on the category of modality in modern Chinese (functional aspect)

Summary. The article touches upon issue of methodological principles of research on category of modality in modern Chinese language. The article focuses upon peculiarities of functional approach to analysis of modality in Chinese.

Key words: functionalism, functional-semantic field, modality, chinese.

УДК 81'373

Магеррамова М. А.,
кандидат филологических наук, доцент кафедры современного немецкого языка
Азербайджанского государственного университета иностранных языков

ОСОБЕННОСТИ И СРЕДСТВА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ГЛАГОЛОВ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье определяется роль глаголов в словообразовании немецкого языка и происходит выявление их особенностей, как одной из многочисленных семантических групп. Автор показывает, что глаголы являются почти самыми важными в лексическом богатстве немецкого языка, потому что с помощью глаголов формируется важнейший член предложения – сказуемое, а понять сказуемое – значит понять смысл предложения.

Ключевые слова: глагол, семантико-синтаксическая классификация, семантическая группа.

Постановка проблемы. В целом, актуальность темы исследования определяется общей направленностью современных лингвистических исследований по теоретической и практической лексикологии и лексикографии на выявление основных системных и функциональных особенностей состава языка. Актуальность темы обусловлена также необходимостью комплексного изучения системно-языковых связей одной из основных лексических группировок, требуя дальнейших исследований синтаксической и лексической сочетаемости глаголов перемещения с целью установления когнитивных аспектов глагольной семантики и реконструкции отдельных фрагментов языковой картины мира.

Примерно 90% терминов в немецком языке составляют имена существительные; 5% – прилагательные; 3% – глаголы; 3% – причастия; менше 1% – наречия. Данная информация указывает на значительное наличие в терминологии имен существительных, и на незначительность других частей речи. Вывод состоит в том, что незначительную долю составляют сложные слова других частей речи, так как основную часть терминов, встречающихся в научно-технических текстах, составляют сложные существительные. Актуальность исследования состоит в том, что глаголы являются самой трудной для усвоения лексики в немецком языке, поэтому важно определить их место в системе словообразования немецкого языка.

Следует отметить, что глаголы были объектом разноплановых исследований многих ученых, таких как А.Г. Безруков, Р. Вескимейстер, Н.С. Дмитриева, Г.Н. Мельничук и др. Занимались исследованием данной проблемы также зарубежные лингвисты (H. Diersch; N. Orthen; G. Wotjak и др.). Тем не менее в этих работах не ставилась цель выделения целой группы глаголов перемещения по всему лексическому составу немецкого языка с помощью традиционных и современных лингвистических методов с учетом семасиологичного и ономасиологичного подходов. При обзоре исследований по этой проблеме обнаружилось также отсутствие комплексного анализа глаголов в парадигматическом и синтагматическом аспектах. Все это и определило направление исследования глаголов указанной семантики в современном немецком языке [1].

Исходя из этого, **цель статьи** заключается в определении роли глаголов в словообразовании немецкого язика, и выявление их особенностей, как одной из многочисленных семантических групп.

Изложение основного материала. Глаголы являются почти самыми важными в лексическом богатстве немецкого языка, потому что:

с помощью глаголов формируется важнейший член предложения – сказуемое (понять сказуемое – значит понять смысл предложения);

от глагольных основ образованы многие существительные – производные (с помощью суффиксов) и сложные (соединенные основы глаголов или существительных).

Поэтому главнейшей целью изучения немецкого языка являются глаголы. Владея ими, можно понимать десятки и сотни существительных.

В качестве примера приведем слово verbrauchen – потреблять, и то, как с одного глагола можно образовать целую группу слов:

der Verbrauch – der Verbraucher – der Energieverbraucher – der Stromverbraucher – der Wasserverbraucher – der Gasverbraucher [6].

Следует отметить, что значителен слой немецкой производной лексики, возникшей из основ глаголов без изменения коренного гласного: fallen – Fall, fangen – Fang, laufen – Lauf, raten – Rat, schlafen – Schlaf, schlagen – Schlag или же с изменением только коренного гласного: brechen – Bruch, fließen – Floß, schieben – Schub. Тем не менее большое количество новых слов в немецком языке образуется от глагольных основ с помощью разных суффиксов и приставок, например: leiten – **ein**leiten – die Einleit**ung** [6].

Большая группа составных лексических единиц (примерно 40%, встречающихся в научно-технических текстах композитумов) образуется с **определителем – глагольной основой**. Данная модель получает все большее распространение и является продуктивной. Определитель сложных существительных данного типа выражается иногда и в форме инфинитива, однако он является, по мнению лингвистов, уже, скорее, существительным (субстантивированный инфинитив), о чем свидетельствует соединительный элемент. Также в качестве определителя сложных существительных нередко используется личная форма глаголов, например: Iststärke, Istmass, Sollwert [2].

С точки зрения взаимоотношений компонентов сложные существительные данного типа могут раскрываться, как соединения имени или именной глагольной формы. Так, в некоторых случаях такое определение выражает цель, которой служит данный предмет: Drehstahl – Stahl zum Drehen; Schleifscheibe – Scheibe zum Schleifen [5].

У ряда сложных образований данного типа семантические отношения между компонентами могут быть выявлены с помощью трансформации композитума в словосочетаниях с зависимым генитивом, при этом глагольная основа оказывается выраженной субстантивированным инфинитивом, например: Denkkraft – Kraft des Denkens, Heilprozess – Prozess des Heilens.

Проанализируем то, насколько важное знание глаголов для понимания смысла текста в немецком языке. В качестве примера приведем предложение:

«Die Ausrüstung der Volkswirtschaft mit modernen Anlagen, die Einführung neuester Technologien und Anwendung von Systemen zur Überwachung der Qualität der Erzeugnissen erfordern moderne elektronische Rechner, elektronische Geräte und Apparaturen».

В целом, зная большое количество глаголов (а именно глаголами и образованными от глаголов существительными выражены в этом предложении и сказуемое, и все подлежащие), можно перевести предложение:

«Оснащение народного хозяйства современными установками, введение новейших технологий и применение систем контроля качества изделий требуют современных ЭВМ, электронных приборов и аппаратов».

От многих глагольных и других основ образуются с помощью приставок (или суффиксов) прилагательные, существительные, а также другие глаголы. Важнейшие словообразовательные средства можно представить следующим образом: суффикс -er образует от глагольных и других основ существительные мужского рода, обозначающие:

1) лиц по роду занятий, профессии, специальности, например: gerben – дубить (кожу), der Gerber – дубильщик;

2) технические устройства, приборы, например: geben – давать, der Geber – датчик;

3) лиц – жителей государств, городов и других населённых пунктов,

например: Berlin → der Berliner – берлинец; Afrika → der Afrikaner – африканец [4].

Также стоит обратить внимание на то, что в научно-технической литературе немецкого языка широко употребляются устойчивые словосочетания такого типа, как «глагол+существительное». Сами по себе часто формируют сказуемое, где действие глагола ослабевается или же теряется, или является связочной частью сказуемого, а существительное несет смысловую нагрузку. Наиболее употребительными глаголами, входящими в словосочетания, являются: bringen, nehmen, treten, kommen, stehen, geben, stellen.

По мнению И.Н. Суслова, П.И. Фроловой, важнейшие устойчивые словосочетания сгруппированы вокруг стержневых глаголов [6]:

Стержневой глагол	Устойчивые словосочетания	Перевод
bringen приносить, приводить	zum Ausdruck bringen zur Anwendung bringen zur Darstellung bringen in Einklang bringen mit (D) zum Einsatz bringen in Gang bringen zur Geltung bringen an den Tag bringen ans Licht bringen zutage (zu Tage) bringen zum Vorschein bringen	выражать, применять, 1) изображать, 2) излагать, приводить в соответствие с чем-либо, применять, приводить в действие, выявлять, обнаруживать, представлять в выгодном свете, вскрывать
finden находить	Anwendung finden Verwengung finden Eingang finden Einsatz finden	применяться, употребляться, находить применение, входить в употребление
geben давать	Anlaß geben Anstoß geben Aufschluß geben Auskunft geben Einblick geben Ausschlag geben	давать повод, послужить стимулом, разъяснять, давать представление, давать представление о чем-либо, объяснять что-либо, иметь решающее значение
gehen идти	in Erfüllung gehen ins einzelne gehen	выполняться, рассматривать подробно, останавливаться на деталях
haben иметь	Absicht haben Gelegenheit Geltung haben den Grund haben	иметь намерение, иметь возможность, иметь значение, быть справедливым, иметь причину (основание)
kommen приходить, приезжать, прибывать	zur Anwendung kommen zum Ausdruck kommen in Berührung kommen	использоваться, выражаться, приходить в соприкосновение, рассматриваться
kommen приходить, появляться	zur Geltung kommen zum Vorschein kommen zu Tage kommen zur Wirkung kommen	проявляться, обнаруживаться, действовать, вступать в действие (в силу)
legen класть, положить	Gewicht legen auf (A) Wert legen auf (A) an den Tag legen zugrunde (zu Grunde) legen (D)	придавать значение, обнаруживать, вскрывать, положить в основу чего-либо
leisten делать, совершать, исполнять, оказывать, давать	Hilfe leisten Beitrag leisten zu (D) Widerstand leisten (D)	оказывать помощь, способствовать чему-либо, оказывать сопротивление чему-либо

nehmen брать, взять	Anteil nehmen an (D) in Angriff nehmen in Anspruch nehmen in Aussicht nehmen	принимать участие, участвовать в чем-либо, приступать к чему-либо, браться за что-либо, занимать, требовать
sein быть	der Auffassung sein von Bedeutung sein von Belang sein von Wert sein in Begriff sein	придерживаться мнения (точки зрения), иметь значение, намереваться, собираться что-либо сделать

Выводы. Словообразованию, как отмечают Н.И.Суслов, П.И.Фролова, уделяется достаточно внимания. Общепринятым положением является его системность, закономерная связь его элементов друг с другом и с общим построением словарного состава языка. Знание законов, способов и средств словообразования не только способствует обозрению всего круга лексики того или иного языка в теоретическом плане, но имеет и непосредственно практическое значение для овладения не родным языком. Значителен слой немецкой производной лексики, возникшей из основ глаголов без изменения коренного гласного или с изменением коренного гласного. Много новых слов образуется в немецком языке от глагольных основ с помощью разных приставок и суффиксов. Очень важно словообразование глаголов и их роль в понимании смысла немецкого текста, поскольку глаголы являются самой трудной для усвоения лексикой в немецком языке, поэтому их место важно в системе словообразования немецкого языка.

Литература:

1. Вашунин В.С. Субстантивные сложные слова в немецком языке / В.С. Вашунин. – М.: Высш. шк., 1990. – 158 с.
2. Вульферт И.И. Пособие по переводу немецкого научно-технического текста / И.И. Вульферт. – М.: Литература на иностранных языках, 1999. – 260 с.
3. Дементьева Т.М. Терминологическая лексика композитной конструкции в языке права европейского союза / Т.М. Дементьева // Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2007. – № 3. – С. 65–72.
4. Земская Е.А. Словообразование как деятельность. – М.: КомКнига, 2005. – 264 с.
5. Левковская К.А. Словообразование современного немецкого языка / К.А. Левковская // Вопросы языкознания. М., 1995. – № 1. – С. 151–154.
6. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А.Н. Зуев, И.Д. Молчанова, Р.З. Мурясов и др. под рук. М.Д. Степановой. – 2-е изд., стереотип. – М.: Рус. яз., 2000. – 536 с.
7. Фонетическое и лексическое значения глаголов в современном немецком языке // Материалы Всерос. конф. «Актуальные проблемы психологии, этнопсихологии и фоносемантики». – Москва: Ин-т психологии и Инст. языкознания РАН. – 1999. – С. 144–145.

Магеррамова М. А. Особливості і засоби словотвору дієслів у сучасній німецькій мові

Анотація. У статті визначається роль дієслів у словотворенні німецької мови і відбувається виявлення їх особливостей, як однієї з багаточисленних семантичних груп. Автор показує, що дієслова є найважливішими в лексичному багатстві німецької мови, тому що за допомогою дієслів формується найважливіший член речення – присудок, а зрозуміти присудок – значить зрозуміти зміст речення.

Ключові слова: дієслово, семантико-синтаксична класифікація, семантична група.

Maherramova M. Features and tools of derivation of verbs in modern German language

Summary. The article defines role of verbs in forming words in German language and identifies their features as one of the main semantic groups. The author shows that verbs are most important in lexical richness of German language, because using verbs formed an important member of sentence is predicate, and to understand it means to understand the meaning of sentence.

Key words: verb, semantic-syntactic classification, semantic.

УДК 811.112.2-42

Осовська І. М.,
доктор філологічних наук, доцент кафедри германського, загального і порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

АВТОХТОНИ ДИСКУРСУ ЯК КОНСТАНТИ КОЛЕКТИВНОГО КОГНІТИВНОГО ПРОСТОРУ

Анотація. В статті на прикладі сучасного німецького матримоніального конфронтативного дискурсу представлена методика виокремлення автохтонів – ключових концептів, що створюють його каркас, окреслюючи сфери гармонійної нестабільності сучасної німецької пари.

Ключові слова: дискурс, матримоніальний дискурс, автохтон, концептосистема, когнітивний простір.

Постановка проблеми. Простір є основною реалією, сприйнятою та виокремлюваною людиною, організованою навколо неї як мікрокосмосу [1, с. 15], а тому питання просторового моделювання лінгвістичних систем відкриває нові перспективи з огляду на багатовимірний простір мови.

Філософія вважає простір основною формою існування матерії, що відображає порядок розміщення одночасно існуючих об'єктів, тобто є структурою світу чи системою відношень. Розвиток філософської думки призвів до трансформування арістотелівських топосу («простору як місця») і порядку (об'єднання всіх окремих місць) в абсолютний і відносний простори І. Ньютона, «об'єктно-заповнений» простір Г. Лейбніца, усвідомлювані вже як універсальна можливість взаємодії речей, «засіб, завдяки якому стан речей стає можливим» [2, с. 311–312].

Лінгвокогнітивні дослідження активізували інтерес до процесів сприйняття й усвідомлення простору, виокремлюючи способи і форми репрезентації просторових відношень засобами мови на тлі просторової граматики Р. Ленекера, гіпотези про загальну просторову форму Дж. Лакоффа, ментальних просторів Дж. Дінсмора та Ж. Фоконьє, втілюючи припущення, що, оскільки простір є властивістю матерії, існуючої у різноманітних формах і видах, то й сам він здатний урізноманітнити форми свого існування як результат реалізації кожної матеріальної структури в певному виді простору [3]. Відповідно, зростає й інтерес науковців до особливостей функціонування взаємопов'язаних специфічних просторів (економічного, психологічного, культурного, мовного), що формуються навколо людини і комплексно впливають на неї.

Найбільш визнана у сучасній лінгвістиці типологія просторів Ю.Є. Прохорова містить семантичний простір – сукупність одиниць, що іменують елементи картини світу; семіотичний простір (семіосферу в термінології Ю.М. Лотмана) – сукупність буттєво сформованих правил розуміння, оцінки і організації хаосу людського буття; концептуальний простір – сукупність історично сформованих базових структурних елементів організації людського буття, що закріплені в наборі семіотичних сфер, іменовані в наборі семантичних сфер і забезпечують існування людини в реальному просторі.

Оскільки фрактально-ієрархічні відносини між концептуальними системами можуть уявлятися крізь призму універсальної категорії простору [4], логічно припустити, що просторова організація певної моделі світу, суголосної із типом дискурсу (наукової, наївної, художньої тощо), оптимально поєднуючи як сутнісні характеристики об'єктів, так і мовні, когнітивні й національні особливості суб'єктів, є формою існування відповідної інформації. У такому контексті концептуальним простором дискурсу певного типу є сукупність усіх актуалізованих у ньому ментальних одиниць у розмаїтті їхніх когнітивно-семантичних і лінгвокультурних властивостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наше уявлення про людину і простір формується усвідомленням дифузії просторів концептуального (людини) та реального (світу). Перший формується у свідомості людини як певне уявлення про другий (пор. [3, с. 67–68]). Концептуальний простір, взаємодіючи із перцептивним, створює складну символічну систему [5, с. 24], що корелює із уявленням про певний набір знань, наявних у людини як мовної особистості та члена лінгвокультурної спільноти, і відома під назвою індивідуального когнітивного простору. Індивідуальний когнітивний простір (уявлення про реальність у свідомості конкретного індивіда), колективний когнітивний простір (знання та уявлення, якими володіють усі члени спільноти) та когнітивна база (комплекс знань лінгвокультурної спільноти) є складовими загального комплексу знань.

Розуміння когніції як процесу «пропускання світу через саме життя» та надання йому певної «самопороджувальної» ролі через створення «особистісних реалій» у формі ментальних моделей [6, с. 9] свідчить про можливість трактування будь-якої інформації, сприйнятої людиною, як будівельного блоку в образі відображеної у мозку оточуючої її дійсності. Будучи частиною цього процесу, явища, засвоювані свідомістю людини через переробку отриманої інформації, відповідають іншим стимулам із оточуючого середовища і здійснюють внесок у безперервний процес самовідтворення особистості. Таке розуміння дозволяє пояснити унікальність індивідуального когнітивного простору особистості. Однак, попередній досвід, фактори уваги та сприйняття, а також особистісні цілі та бажання спричинюють наявність однакового досвіду у різних людей в однакових ситуаціях. Незважаючи на, здавалося б, максимальну суб'єктивність характеристик людського досвіду, що формується виключно в індивідуальному когнітивному просторі особистості, існує ряд спільних для певного соціуму аспектів когнітивного простору, що завдяки своїй універсальності забезпечують доступ до використання всіма членами групи, утворюючи кластер узагальнених знань у певній області

людської діяльності та формуючи колективний когнітивний простір. Цьому сприяє існування так званих «дискурсних спільнот» (discourse communities) – ключових понять комунікативної моделі «доменно-аналітичної парадигми» [7], теоретичного підходу в інформаційних технологіях, заснованого на визнанні найдосконалішим способом розуміння інформації вивчення доменів знань як дискурсних спільнот. Останні вважають складовими колективних когнітивних просторів. Кожна людина є одночасно членом різноманітних дискурсних спільнот, які, хоча й «поневолюють людську свідомість через ідеологію» [там само], однак створюють узагальнений комунікативний і когнітивний досвід.

На тлі дослідження сучасного німецького сімейного дискурсу (СД) [8] суголосним із висловленим є поняття колективного когнітивнго сімейного простору – певним чином структурованої сукупності знань та уявлень, якими неодмінно володіють усі індивідууми – члени сімейної соціальної групи як дискурсної спільноти. Саме родинна приналежність визначає наявність базового ядра знань і досить стереотипний на рівні групи вибір елементів периферії, які є інформативними для фіксованого кола адресатів – членів сім'ї. Останні, усвідомлюючи події та дії, конструюють ментальне уявлення певного факту приватної дійності на основі більш загального знання про типові події, своєрідного когніотипу – комплексу даних про конкретну життєву область, історично та прецедентно сформованого набором стереотипів, правил і конвенцій, які визначають всі види діяльності та реалізуються у мовленнєвій або текстовій діяльності комунікантів.

Усвідомлення того, що смисл висловлення не існує в готовому вигляді, а моделюється у живому комунікативному процесі, дозволяє трактувати когнітивний простір як складну ієрархічно структуровану саморегулювальну систему формування та розвитку людського досвіду. У такому контексті сімейний колективний когнітивний простір є складовою індивідуального когнітивного простору людини, а СД – сферою взаємодії індивідуального і соціально-колективного, соціокогнітивним конструктом із множинними включеннями та механізмами функціонування.

Представлене розуміння когнітивного сімейного простору базується на гіпотезі про те, що будь-яка дія або висловлення як мовленнєва дія актуалізує модель когнітивного сімейного простору через певну кількість координат, якими маркуються універсальні дискурсотвірні категорії та домени їх профілювання в СД. Це зумовлено тим, що ситуації володіють, як правило, характерним набором фактів, функцій, відношень між ними та інших релевантних ознак, а тому можуть бути представлені через певні універсальні ментальні структури [9, с. 61–66].

Викладене можна вважати доречним для усвідомлення когнітивних основ механізму формування і функціонування сімейного колективного когнітивного простору, що є ментальною базою СД як дискурсивної практики.

Типові уявлення про сімейні стосунки перетворюються в уявлення про стереотипні ситуації взаємодії у сім'ї як малій соціальній групі, змодельовані в пам'яті як об'єкти концептопростору СД, основою якого є специфічна конфігурація його автохтонів – концептосистема СД – «міжпольова формація, де певна множина концептів ситуативно впорядкована за принципом логічної доцільності, та на цій основі включена в систему вищого порядку, сукупність національно маркованих ментальних одиниць лінгвокультури – концептосферу» [10, с. 237]. На тлі викладеного мета даного дослідження полягає в об'єктивному встановленні автохтонів концептосистеми СД певного типу.

Виклад основного матеріалу. Концептуальний каркас дискурсу певного типу створює мережа знань. Оскільки концептосистеми визначають індивідуальні ментальні простори, які забезпечують координацію мовленнєвих дій комунікантів, можна припустити, що когнітивний простір СД задає номенклатуру концептів, що дає уявлення про структуру та взаємодію системних елементів, дозволяючи осягнути можливі варіанти дискурсивних трансформацій.

Важливим нюансом є нерівнозначність концептів у дискурсі. Попри наявність базового (одиниці найвищого рівня абстракції, метахтону, що проявляється у темі, макроструктурі, сценарії) та дериватних (аллохтонних [10]), каркас дискурсу формують генеративні (автохтонні [10]) концепти – дискурсотвірні, регулярно відтворювані в його межах. Автохтони СД є категоріальними одиницями основи його концептосистеми, що транспортують набір ознак, які дозволяють мовцям розрізняти елементи моделі, надають інформацію певного об'єму щодо моделі, демонструючи наявність / відсутність зв'язків між її складовими. Автохтони володіють генеративними, комбінаторними і регуляторними властивостями [11], які проявляються у: а) створенні мінімального контексту, необхідного для вводу концептуальних змінних в структуру СД; б) створенні композиції, обґрунтованої їхньою валентністю; в) визначенні інтерпретації інших ментальних одиниць, актуалізованих у СД.

Адекватним методологічним підходом при встановленні автохтонів дискурсу був визначений синтез концептуального аналізу, прийомів корпусної лінгвістики і лінгвокватитативних методів, що дозволяє прослідкувати ментальну репрезентацію СД у вигляді його концептосистеми у статистично верифікованій концептуальній структурі. Продемонструємо це на прикладі одного з різновидів німецькомовного СД – конфронтативного матримоніального дискурсу (КМД), ситуативно окресленого учасниками зі статусними ролями Ehemann / Partner – Ehefrau / Partnerin, глобальною конфронтативною стратегічністю, хронотопними характеристиками вільного часу і сімейного помешкання.

Когнітивні структури є глибинними мисленнєвими утвореннями, виявлення яких може здійснюватися лише через вивчення смислів мовних одиниць, адже «лексичне значення є концепт, активований словом у мисленні» [12, с. 76]. Уявлення, згідно з яким «значення мовного вираження прирівнюється до позначеного ним концепту» [13, с. 2], є визнаним як когнітивістами пострадянського простору, так і зарубіжними школами когнітивної лінгвістики.

Оскільки об'єктивуються концепти на рівні мови в різних знакових формах, то процес вибору слова активує систему значень через концептуальну сітку відповідної культури. Вжите індивідами слово є ніби «спалахом» інформації, – як номінатором певного поняття чи смислу, так і елементом знання носія мови в контексті його національного менталітету, соціальних, психологічних, гендерних і світоглядних характеристик. Вербальне втілен-

ня концептів підводить до необхідності виявлення їхніх актуалізаторів (відомих як об'єктиватори, експлікатори, номінанти, вербалізатори, концептуальні кваліфікатори) – вербальних одиниць, що забезпечують концептуальну основу КМД.

Отже, з метою виокремлення констант концептосистеми КМД було здійснено інвентаризацію текстів, зафіксовані об'єктиватори концептів (іменники, дієслова та прикметники), групування яких у семантичні області (домени) дозволило визначити матрицю концептів як основних смислів у межах КМД. При цьому аналізувалися повнооб'ємні діалоги (загальним обсягом близько 224250 слововживань) як сюжетно і тематично об'єднані, прагматично та стратегічно завершені.

Оскільки лише повторюваність тих чи інших вербалізаторів може свідчити про певну актуальність і закономірність, були застосовані елементи статистичного аналізу, що дає змогу через визначення статистичної значущості а) презентованості домену в текстах КМД та б) певних концептів у виокремлених доменах надати статус автохтонів КМД певним концептам з інших полів.

Верифікація даних за методиками розрахунку критерію хі-квадрат і коефіцієнту спряженості К дає змогу через визначення наявності відповідностей між розподілами частот актуалізаторів концептів певного домену в текстах КМД та певних концептів у статистично значущих доменах виокремити із множини зафіксованих аллохтонів – концептуальних змінних, що презентують нетипові та малоймовірні кванти знань та є по суті складовими інших концептуальних просторів [10, с. 243], закономірні автохтони концептосистеми КМД. Саме на останні спирається певна ментальна структура при виборі лексеми, необхідної мовцю для адекватної вербалізації інтенції в процесі вербальної інтерпретації концептуального простору КМД. Концепти-автохтони КМД є основними складовими і смисловими домінантами, категоріальними одиницями основи його концептосистеми, які транспортують набір ознак, дозволяючи мовцям розрізняти елементи моделі, надаючи інформацію певного об'єму щодо моделі, демонструючи наявність / відсутність зв'язків між її складовими.

Традиційне вивчення наповнюваності концептуальних структур ґрунтується, як правило, на визначенні частотності лексем, що втілюють певні елементи або характеристики імені концепту. Однак, квантитативні прийоми, зокрема хрестоматійний для шкіл лінгвостатистики метод перевірки статистичних гіпотез – критерій хі-квадрат (χ^2), дозволяють визначити наявність відповідностей або розходжень між розподілами частот спостережуваних величин (див. детальніше [14, с. 156]), або ж, як у нашому випадку, величини і загалу, фактично верифікуючи їх закономірність у даному дискурсивному середовищі.

Пропонуємо приклад обчислення величини χ^2 для іменників, прикметників і дієслів (як парцел, що разом формують ЛТГ / домен) для КМД:

Таблиця 1

Статистична значущість ЛТГ об'єктиваторів концептів у КМД

ЛТГ	Іменники		Дієслова		Прикметники		Разом
	χ^2	К	χ^2	К	χ^2	К	χ^2
Нежива природа, надприроднє	3,70						3,70
Речовини			0,05				0,05
Жива природа					1,16		1,16
Фізіологія і фізіологічні потреби	2,13						2,13
Побутова і фінансово-господарська сфера	3,39		0,26				3,65
Розумова діяльність індивіду	**28,64**	**0,03**	**19,30**	**0,03**	**25,92**	**0,03**	**73,86**
Вербальна діяльність			0,04				0,04
Риси характеру	**4,78**	**0,01**	**---**		**5,09**	**0,01**	**9,87**
Фізична діяльність	**10,36**	**0,02**	**10,89**	**0,02**	**6,36**	**0,02**	**27,61**
Статеві стосунки						0,01	0,01
Професійна діяльність	**9,80**	**0,02**	**6,23**	**0,02**	**8,68**	**0,02**	**24,71**
Суспільні цінності і конвенції	**44,45**	**0,04**	**4,48**	**0,01**	**5,25**	**0,01**	**54,18**
Політико-економічні, правові і суспільні умови	1,37						1,37
Соціальна діяльність і співпраця	**12,24**	**0,02**	**7,54**	**0,02**	**6,23**	**0,02**	**26,01**
Відпочинок і дозвілля			0,99				0,99
Сфера обслуговування			0,13				0,13
Родинна приналежність	**4,85**	**0,01**	**8,69**	**0,02**	**4,89**	**0,01**	**18,43**
Почуття і емоції	**5,59**	**0,02**	**27,03**	**0,03**	**5,98**	**0,02**	**38,60**
Універсальні смисли	0,93		---		2,43		3,36
Темпоральність					1,24		1,24
Локативність	2,43						2,43
Разом	134,66		85,63		73,23		293,52

Коефіцієнт спряженості для суми χ^2 = 293,52: К=0,13

Перевищення показника величини χ^2 (відмічене жирним шрифтом) свідчить про перевагу емпіричного вживання домену / ЛТГ над теоретично очікуваним, підтверджуючи його селективний характер та, відповідно, важливість для досліджуваного різновиду і типу СД.

За аналогічною процедурою визначається показник величини χ^2 для всіх зафіксованих актуалізаторів концептів у межах кожного з виокремлених доменів. Таблиця 2 демонструє отримані в результаті такого підрахунку у текстах КМД найбільш значущі концепти для кожного із попередньо визначених статистично значущих доменів.

Таблиця 2

Значущість концептів у доменах ментального ресурсу КМД

Домен	Найбільш значущі концепти χ^2 / K
Риси характеру	UNPÜNKTLICHKEIT (44,27 / 0,07), VERSCHWENDUNG (31,24 / 0,06), UNZUVERLÄSSIGKEIT (30,19 / 0,06), UNZUFRIEDENHEIT (21,43 / 0,05), SCHLAMPIGKEIT (11,34 / 0,03), UNDANKBARKEIT (11,01 / 0,03)
Фізична діяльність	VERNICHTUNG (5,68 / 0,02), GEWALT (5,44 / 0,02)
Професійна діяльність	STRESS (20,11 / 0,05), TERMIN (12,12 / 0,03), PENDELN (11,14 / 0,03)
Суспільні (анти)цінності і (анти)конвенції	NORMVERLETZUNG (32,63 / 0,06), EIGENTUM (20,44 / 0,05) , UNGESUNDE LEBENSWEISE (16,36 / 0,04), SCHEIDUNG (11,16 / 0,03), UNORDNUNG/CHAOS (4,97 / 0,02)
Соціальна діяльність і співпраця	STREIT/KONFRONTATION (21,52 / 0,05), ENTFREMDUNG (12,06 / 0,03), HINDERNIS (5,96 / 0,02)
Родинна приналежність	VERWANDTE (6,31 / 0,02), PARTNER (5,49 / 0,02)
Почуття і емоції	ÄRGER/HASS (21,63 / 0,05), BETRUG (16,48 / 0,04), SCHULD (11,91 / 0,03), VERACHTUNG (11,21 / 0,03), ENTTÄUSCHUNG (5,63 / 0,02), VERLUST (5,41 / 0,02)

Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що каркас сучасного німецького КМД формують 27 концептів-автохтонів. Такими є:

– з домену «риси характеру» – антиконцепти морального та антропоморфного плану UNDANKBARKEIT (Du verdammter Scheißkerl, du undankbarer…), SCHLAMPIGKEIT (Nicht nur im Zimmer, in deiner Seele herrscht Unordnung! Wie kann man denn so schlampig sein!); UNPÜNKTLICHKEIT (Ich muss leider deine Unpünktlichkeit betonen. Was? Wieder den Termin verpasst?), VERSCHWENDUNG (Das war verschwenderisch!), UNZUVERLÄSSIGKEIT (Ich kann mit dir nie sicher sein! Ich kann mich nicht auf dich verlassen!), UNZUFRIEDENHEIT (Nie bis du zufrieden, das ist schon zum Kotzen!);

– з домену «фізична діяльність» – концепти GEWALT (Der hat mich verprügelt), VERNICHTUNG (Ich werd dich vernichten! Ich werde dich zunichte machen!);

– з домену «професійна діяльність» – концепти TERMIN (Ich schufte für dich, ich plage mich mit diesen Terminen von morgens bis abends, und du…), STRESS (Der Tag war anstrengend, ich wurde hin und her gerissen), PENDELN (Dieses Pendlerleben macht mich kaputt);

– з домену «цінності і конвенції» – концепти NORMVERLETZUNG (Du bist der Verbrecher! Seit langem vernachlässigst du deine Erziehungspflicht, damit kann ich mich nicht zurechtfinden!), SCHEIDUNG (Dann bleibt nur eine Lösung – die Scheidung), CHAOS / UNORDNUNG (Alles unvorbereitet und unüberlegt! Ich kann nicht so chaotisch leben.), UNGESUNDE LEBENSWEISE (Wie viel kann man essen, du isst nicht mehr, du frisst! Trinker bist du, Alkoholiker! Ich hab dich gewarnt, diese Trinkerrunde bringt zu nichts!), EIGENTUM (Du bist Innhaberin, die Verantwortung liegt auf dir, Deine Mutter, diese alte Kuh, hat ihm alles vererbt!);

– з домену «соціальна діяльність і співпраця» – концепти ENTFREMDUNG / FEINDLICHKEIT (Ich bin meiner Familie entfremdet; Du bist mir fremd geworden), KONFRONTATION / STREIT (Gemeinsam einsam – darunter leiden wir, unser Krieg zermurbte mich; Ewige Streitigkeiten ist das, was uns gelingt), HINDERNIS (Ich frage mich warum ich Möglichkeit der Teilhabe an Freizeit, Mobilität und Konsum durch euch eingeschränkt habe?);

– з домену «родинна приналежність» – концепти PARTNER (Sag mal, so ohne dich – fehlt mir da denn etwas? Du ärgerst mich ununterbrochen), VERWANDTE (Dein Vater, der alte Geck…Warum muss man immer die Deinigen überschätzen und die Meinen vernachlässigen?! Ich will, dass du mit deiner Sippe moglichst wenig zu tun hast);

– з домену «почуття і емоції» – палітра концептів з негативною аксіологією BETRUG (Ach, diese blöde Kuh! Du hast mich wieder betrogen), ENTTÄUSCHUNG (Du hast mich völlig enttäuscht, ich kriege es nicht mehr hin; Unsere Gutbürgerlichkeit ist zum Kotzen!), VERLUST (Ich verpasste meine besten Jahre, ich hab sie einfach verloren), ÄRGER / HASS (Dein Gefühl für Familienbeziehungen nervt mich. Ich hasse dich, deine Eltern und alles, was mit dir verbunden ist!), VERACHTUNG (Bist du etwa der Prinz aus regierendem Hause? Ich bin die Firma. Ich bin der kreative Kopf. Ich mach aus Scheiße Gold! Na und, was kannst du denn? Wirst du mich etwa im Stich lassen? Echt stark, so baut man Vertrauen auf!), SCHULD (Verdammt, willst du mir jetzt die Schuld geben, dass er vom Dach gesprungen ist?).

На основі статистичного аналізу можна припустити, що релевантним для КМД є знання про розумову і фізичну діяльність, риси характеру, почуття і емоції, родинні стосунки, суспільні цінності та конвенції, соціальну і професійну діяльність. Очевидними сферами гармонійної нестабільності німецької пари є такі суспільно засуджувані концепти, як порушення норм, шкідливі звички, розлучення. Особливого значення в КМД набувають питання власності і майнових прав комунікантів. У спільному житті неприхильно сприймаються та стають приводом до конфронтації непунктуальність, неорганізованість, марнотратство, ненадійність, незадоволеність, неохайність та невдячність. Почуттєвою основою виникнення або наслідку подружнього / партнерського конфлікту вважаються злість,

зрада, зневага, розчарування, втрата. Конфронтація пов'язана із фізичним насиллям та знищенням. Істотне значення для виникнення конфлікту відіграють професійні фактори, найбільш актуальними з яких є добирання на роботу, ділові застрічі та професійний стрес загалом. Важливими для комунікантів в соціальному контексті є партнер і рідня.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що когнітивний простір СД є невід'ємною частиною індивідуального когнітивного простору людини – складної ієрархічно структурованої саморегулювальної системи формування і розвитку людського досвіду. Основними концептуальними константами його різновидів, зумовлених стратегічно-рольовою дивергентністю (одним із яких виступає КМД) є сегменти специфічної концептосистеми. Експлікувавши структуру мислення осіб матримоніальної групи в конфронтативній ситуації на базі продукованих ними текстів, ми спробували виявити в структурах мислення спільні елементи, що інтегрують КМД – концепти-автохтони, які створюють матрицю, каркас, впливають на процес його лінійного стратегічного розгортання. Автохтони КМД вказують на очевидні сфери гармонійної нестабільності німецької пари, насамперед, почуттєві (невдячність, неохайність, непунктуальність, ненадійність, марнотратство, зрадливість), але й професійно-зумовлені (стрес, добирання на роботу) та соціальні (порушення норм), що можуть результуватися у розчаруванні, зневазі, ворожості і насиллі. Перспективу подальших досліджень в даному ракурсі може становити поглиблення аналізу елементів і структури концептопростору як різновидів СД так і інших дискурсивних практик на основі запропонованої методики.

Література:

1. Костюшкина Г.М. Категоризация опыта в языковых системах / Г.М. Костюшкина // Концептуализация и категоризация в языке: [коллективная монография] / под ред. Костюшкиной Г.М.; Иркут. гос. лингвист. ун-т. – Иркутск: ИГЛУ, 2006. – С. 3–60.
2. Понти М. Феноменология восприятия / М. Понти. – СПб., 1999. – С. 311–312.
3. Борисова С.А. Пространство – Человек – Текст / С.А. Борисова. – Ульяновск: УлГУ, 2003. – 327 с.
4. Колесник О.С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури: [монографія] / О.С. Колесник. – Чернігів: РВВ ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2011. – 312 с.
5. Гуревич Л.С. Когнитивное пространство метакоммуникации: дисс. … доктора филол. наук: 10.02.19 / Л.С. Гуревич – М., 2011. – 400 с.
6. Maturana H.R. The tree of knowledge – The biological roots of human understanding / H.R. Maturana, F. J. Varela. – Boston: The New Science Eibrary, Publications, Boston, U.S.A., 1987. – 263 p.
7. Little M. . Discourse Communities and the Discourse of Experience [electronic resource] / Miles Jordens Little, Emma-Jane Sayers. – Australia: Centre for Values, Ethics and the Law in Medicine, University of Sydney, 2003. – Mode of access: http://hea.sagepub.com/cgi/content/abstract/7/1/73.
8. Осовська І.М. Сучасний німецькомовний сімейний дискурс: ментальний і вербальний ресурс: [монографія] / І.М. Осовська. – Чернівці: Видавничий дім «Родовід», 2013. – 404 с.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
10. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики: [монографія] / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
11. Приходько А.Н., Путий Е.С. Дискурсообразующий потенциал концептов (на материале викторианского дискурса) / А.Н. Приходько, Е.С. Путий // Язык. Текст. Дискурс. Научн. альманах Ставроп. отд. РАЛК / Под. ред. проф. Г.Н. Манаенко. – Ставрополь: СГПИ, 2011. – Вып. 9. – С. 105–114.
12. Жаботинская С.А. Имя как текст: концептуальная сеть лексического значения (анализ имени эмоции) / С.А. Жаботинская // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2013. – № 6. – С. 47–76.
13. Clausner T.C. Domains and image schemas / T.C. Clausner, W. Croft // Cognitive Linguistics. – 1999. – Vol. 10. – № 1. – P. 1–31.
14. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – Изд. 2, исправл. и дополн. – Винница: Нова Книга, 2012. – 680 с.

Осовская И. Н. Автохтоны дискурса как константы коллективного когнитивного пространства

Аннотация. В статье на примере современного немецкого матримониального конфронтативного дискурса представлена методика определения автохтонов – ключевых концептов, создающих его каркас и определяющих сферы гармоничной нестабильности современной немецкой пары.

Ключевые слова: дискурс, матримониальный дискурс, автохтон, концептосистема, когнитивное пространство.

Osovska I. Autochthons of discourse as constants of the collective cognitive space

Summary. The given article in terms of modern German matrimonial conflict discourse presents methods of singling out autochthons – the key concepts that create a frame of the discourse, outlining the scope of harmonious instability of modern german couple.

Key words: discourse, matrimonial discourse, autochthon, conceptsystem, cognitive space.

УДК 811.111'342.9

Пеливан О. К.,
кандидат филологических наук, доцент кафедры теоретической и прикладной фонетики английского языка факультета романо-германской филологии Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

УЧАСТИЕ ЧАСТОТНОГО ПАРАМЕТРА ИНТОНАЦИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ВЕЖЛИВОСТИ/НЕВЕЖЛИВОСТИ В УСТНЫХ КОНФЛИКТНЫХ ДИАЛОГАХ

Аннотация. Статья посвящена выявлению роли частотного параметра интонации в реализации вежливости/невежливости в англоязычном формальном и неформальном конфликтном диалогическом дискурсе.

Ключевые слова: вежливость, невежливость, формальный конфликтный диалогический дискурс, неформальный конфликтный диалогический дискурс, частотный параметр интонации.

Постановка проблемы. В данной статье представлены результаты экспериментально-фонетического исследования, посвященного изучению частотного параметра интонации в реализации вежливости/невежливости в английском формальном и неформальном конфликтном диалогическом дискурсе.

Объектом данного исследования выступает устный англоязычный конфликтный диалогический дискурс.

Предметом исследования являются просодические средства (частотный параметр интонации) реализации вежливости/невежливости в англоязычном конфликтном диалогическом дискурсе.

Актуальность работы определяется необходимостью комплексного анализа лексического состава, синтаксической структуры и, в особенности, просодической организации устного англоязычного конфликтного диалогического дискурса.

Прежде чем перейти к описанию результатов исследования, представляется целесообразным остановиться на понимании вежливости в трудах отечественных и зарубежных лингвистов.

Труды отечественных и зарубежных лингвистов охватывают широкий спектр проблем, связанных с пониманием вежливости.

Как предмет лингвистического анализа, вежливость подвергалась изучению в работах таких лингвистов как: Lakoff (1973); Brown, Levinson (1987); Kasper (1990); Leech (1993); Формановская (1989); Карасик (1992), Земская (1994); Ратмайр (2003). В их трудах вежливость анализируется либо с точки зрения общих стратегий поведения, либо с точки зрения выявления специфики выражения положительного отношения к человеку на материале частных речевых актов в конкретном языке. Вежливость, по общему убеждению, является демонстрацией уважения к собеседнику. Определение вежливости как хороших манер акцентирует процессуальную сторону (поведенческий, внешний план) названного феномена. Вежливость трактуется, как корпус стратегий ухода от конфликтов [3, 197], а также, как тип социальной индикации (прагматический подход к вежливости, как лингвистическому явлению) [6, 76]. Принципы вежливости предстают, как прагматические особенности речи. В теоретическом плане понятие вежливости получило разработку в современной прагматике в рамках теории речевого общения. Одним из принципов, сформулированных Г.П. Грайсом [9, 229], является принцип вежливости, играющий решающую роль в оформлении высказывания и в отборе речевых вариантов выражения этикетных речевых актов.

В наиболее общем плане вежливость можно определить, как принцип социального взаимодействия, в основе которого лежит уважение к личности партнера. Следование принципу вежливости накладывает определенные ограничения на поведение членов общества, которые заключаются в том, чтобы учитывать интересы партнера, считаться с его мнением, желаниями, чувствами, облегчать, по возможности, возлагаемые на него задачи. Соблюдение данного принципа, в конечном счете, имеет целью добиться максимальной эффективности социального взаимодействия за счет «соблюдения социального равновесия и дружественных отношений» [9, 230].

В прагматической теории речевого общения вежливость рассматривается как универсальный принцип. Принцип вежливости определяется как особая стратегия речевого поведения, направленная на «предотвращение конфликтных ситуаций», «цель которой – сохранить «лицо» в ситуациях, когда существует угроза его потерять» [9, 230]. Данный стратегический принцип реализуется в практике речевого общения с помощью различных тактических приемов, посредством которых говорящий регулирует свое речевое поведение, исходя из оценки ситуации. Говорящий оценивает риск «потери лица» в заданной обстановке, он решает, совершать или нет речевой акт, а если совершать, то какую форму выражения вежливости избрать – открытую, эксплицированную или скрытую, имплицированную. Принцип вежливости, регулирующий отношения между личностью и обществом, относится к области этикетного поведения. Браун и Левинсон в своей специальной «теории вежливости» [2] подвергают анализу типы интеракции, стратегии вежливости. Акцент при этом ставится на рассмотрение вежливости, как манеры говорения и слушания коммуникантов, т. е. подчеркивается внешняя по отношению к языку, процессуальная сторона коммуникации. В их модели вежливость предстает, как компенсирующий акт, предпринимаемый в противовес разрушительному воздействию ликоущемляющего акта (FTA – face threatening act).

Вежливость может проявляться в двух аспектах: позитивном и негативном [7; 8; 5; 10]. «Позитивная вежливость служит усилению положительного имиджа адресата: говорящий показывает, что он… с симпатией относится к нему и солидарен с ним… Демонстрация внимания, комплименты, … взаимное подчинение – вот примеры проявления позитивной вежливости. Негативная вежливость выражает дистанцированную позицию, т. е. подчеркивает независимость личности, ее потребность в неприкосновенной территории, и основана, главным образом, на стратегии избегания, с помощью которой говорящий дает понять адресату, что он, по возможности, не нарушит границ его территории. Негативная вежливость включает сдержанность, официальность и владение собой; все возможные угрозы для авторитета адресата сглаживаются с помощью извинений и перемены темы» [8, 21].

На наш взгляд, именно негативная вежливость наиболее ярко должна проявляться в исследуемых нами конфликтных диалогах.

Несмотря на большое количество работ, посвященных изучению феномена вежливости, следует отметить, что просодические средства реализации вежливости изучены недостаточно.

Целью данной работы является определить роль мелодического параметра интонации в реализации вежливости/невежливости в устных формальных и неформальных конфликтных диалогах.

В связи с этим представляется целесообразным подробнее остановиться на определении конфликта в целом и речевого конфликта в частности. Следует отметить, что феномен конфликта достаточно глубоко изучен в психологии, а на современном этапе исследования межличностной коммуникации представляет огромный интерес и для лингвистов.

По мнению В.С. Третьяковой, конфликт (от лат. conflictus – столкновение) – это ситуация, в которой происходит «столкновение двух сторон (участников конфликта) по поводу разногласия интересов, целей, взглядов, в результате которого одна из сторон (S) сознательно и активно действует в ущерб другой (физически или вербально), а вторая сторона (A), осознавая, что указанные действия направлены против его интересов, предпринимает ответные действия против первого участника» [11, 129]. Что же касается речевого конфликта, то он «имеет место тогда, когда одна из сторон в ущерб другой сознательно и активно совершает речевые действия, которые могут выражаться соответствующими негативными средствами языка и речи. Такие речевые действия говорящего – субъекта речи – определяют речевое поведение другой стороны – адресата: он, осознавая, что указанные речевые действия направлены против его интересов, предпринимает ответные речевые действия подобного рода, выражая отношение к предмету речи или собеседнику. Эта противонаправленная интеракция и есть **речевой конфликт**» [11, 131].

По мнению М.Я. Дымарского, «речекоммуникативный конфликт – это возникшее в ходе речевой коммуникации (коммуникативного контакта) столкновение, противостояние двух сторон (партнеров) коммуникации, которое обнаруживает себя через конфликтные коммуникативные ходы, такие как нанесение адресату коммуникативного и/или психологического ущерба (недоверие, угроза), понижение его статуса (дискредитация, негативная характеристика, оскорбление, высмеивание), противодействие нанесенному ущербу, а также через коммуникативные ходы, в которых наряду с тем или иным неконфликтным заданием содержится конфликтный потенциал за счет употребления особых средств, таких как директивный речевой акт как потенциальный конфликтный коммуникативный ход» [12, 29].

Материалом настоящего исследования послужили саундтреки к 4 англоязычным фильмам. Общий объем материала составил 120 страниц стандартного текста А–4 (254 диалога, 228 минут звучащего текста), из которого был отобран экспериментальный материал для электроакустического анализа (34 минуты звучащего текста, 52 конфликтных диалога).

Для достижения поставленной цели был проведен электроакустический анализ материала исследования, который проводился в лаборатории экспериментальной фонетики ОНУ им. И.И. Мечникова с помощью компьютерной программы PRAAT.

Электроакустическому анализу подвергались следующие частотные характеристики:

• частотный диапазон диалогического единства (ДЕ);

• пиковое (максимальное) значение частоты основного тона (далее ЧОТ) ДЕ;

• локализация пикового значения ЧОТ в синтагме (1 ударный слог, шкала, ядро).

Исследование участия мелодического компонента интонации в реализации вежливости/невежливости в устных формальных и неформальных конфликтных диалогах включало в себя, прежде всего, изучение диапазона ЧОТ в исследуемых диалогах. При этом учитывались значения как верхнего, так и нижнего предела ЧОТ.

Результаты подсчетов представлены на рисунке 1.1.

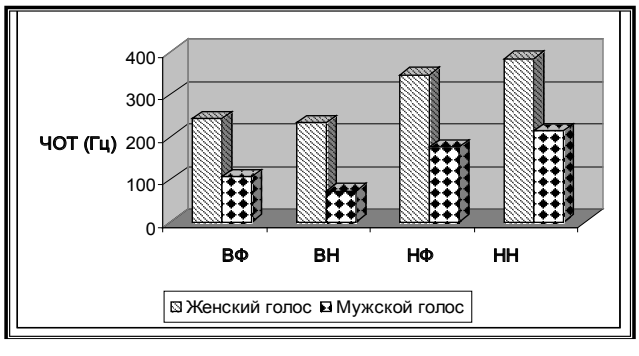

Рис. 3.1. Значения диапазона ЧОТ в конфликтных ДЕ

Данные рисунка свидетельствуют о том, что невежливым формальным и неформальным диалогам характерен более широкий диапазон ЧОТ (346 (женские голоса)/177 (мужские голоса) и 384 (женские голоса)/214 (мужские голоса) Гц соответственно), чем вежливым формальным и неформальным диалогам (243 (женские голоса)/106 (мужские голоса) и 234 (женские голоса)/73 (мужские голоса) Гц соответственно). Это дает нам основание утверждать, что диапазон ЧОТ играет важную роль в реализации невежливости в конфликтных формальных и неформальных диалогах.

Исследование частотного диапазона позволило не только выявить степень участия этого интонационного

параметра в реализации вежливости и невежливости, но и установить, от какого предела ЧОТ (верхнего или нижнего) зависит ширина диапазона. Полученные данные отражены в таблицах 1.1 и 1.2.

Таблица 1.1

Усредненные значения верхнего и нижнего диапазона частоты основного тона (Гц)

Диапазон (Гц)		Вежливые формальные	Вежливые неформальные	Невежливые формальные	Невежливые неформальные
Верхний предел	Ж	320	312	396	472
	М	183	151	237	302
Нижний предел	Ж	102	109	93	121
	М	77	78	70	88

Из таблицы видно, что в невежливых формальных и неформальных конфликтных диалогических единствах средние значения верхнего предела частоты основного тона самые высокие – 396 (женские голоса)/237(мужские голоса) и 472 (женские голоса)/302 (мужские голоса) Гц соответственно, за ними следуют вежливые формальные ДЕ, в которых среднее значение верхнего предела ЧОТ составляет 320 (женские голоса)/183 (мужские голоса) Гц. Самый низкий показатель среднего значения верхнего предела частоты основного тона присущ вежливым неформальным диалогическим единствам – 312 (женские голоса)/151 (мужские голоса) Гц.

Что касается средних значений нижнего предела частоты основного тона, то здесь ситуация несколько иная. Максимальное усредненное значение нижнего предела ЧОТ наблюдается в невежливых неформальных ДЕ – 121 (женские голоса)/88 (мужские голоса) Гц. Приблизительно равные средние значения нижнего предела частоты основного тона в вежливых формальных и неформальных диалогических единствах – 102 (женские голоса)/77 (мужские голоса) и 109 (женские голоса)/78 (мужские голоса) Гц соответственно. Самый низкий показатель среднего значения нижнего предела ЧОТ присущ невежливым формальным ДЕ – 93 /70 (мужские голоса) Гц.

Таким образом, было установлено, что в невежливых формальных и неформальных диалогах, которым характерен достаточно широкий диапазон ЧОТ, расширение диапазона, в основном, происходит за счет повышения верхнего предела (89% и 93% соответственно), и только в 11% и 7% случаев соответственно диапазон расширяется за счет снижения нижнего предела ЧОТ.

Таблица 1.2

Степень участия верхнего и нижнего пределов диапазона ЧОТ в величине значений диапазона ЧОТ в исследуемых диалогах (%)

Типы ДЕ	Вежливые формальные	Вежливые неформальные	Невежливые формальные	Невежливые неформальные
Верхний предел	46	51	89	93
Нижний предел	54	49	11	7

Однако в вежливых формальных и неформальных диалогах расширение диапазона гораздо чаще происходит за счет снижения нижнего предела ЧОТ (54% и 49% соответственно), а сужение – за счет повышения нижнего предела ЧОТ при достаточно высоких значениях максимумов ЧОТ.

Результаты исследования пиковых значений ЧОТ представлены в таблице 1.3.

Таблица 1.3

Пиковые значения частоты основного тона в конфликтных диалогах

Пиковые значения ЧОТ	Вежливые формальные	Вежливые неформальные	Невежливые формальные	Невежливые неформальные
Ж	320	312	396	472
М	183	151	237	302

Данные таблицы свидетельствуют о том, что в вежливых формальных и неформальных диалогах пиковые значения ЧОТ значительно ниже (320 и 312 Гц соответственно), чем максимальные значения ЧОТ в невежливых формальных и неформальных диалогах (396 и 472 Гц соответственно). Это дает нам основание утверждать, что максимумы частоты основного тона в значительной степени участвуют в реализации невежливости в формальных и неформальных конфликтных диалогах и частично – в реализации вежливости в вежливом конфликтном диалогическом дискурсе.

Исследование локализации пиковых значений ЧОТ в синтагме позволило выявить интересные данные, представленные в таблице 1.4.

Таблица 1.4

Локализация пикового значения частоты основного тона

Локализация пикового значения (%)	Вежливые формальн	Вежливые неформальные	Невежливые формальные	Невежливые неформальные
1ударн.	12	60	14	8
Шкала	4	–	–	–
Ядро	84	40	86	92

Как показывают данные таблицы, в вежливых формальных диалогах в 84% случаев пиковое значение ЧОТ локализуется на ядре, в 12% – на 1 ударном слоге и в 4% – на шкале. В вежливых неформальных диалогах максимальное значение ЧОТ расположено на 1 ударном слоге (60%) и в 40% случаев – на ядре. В невежливых формальных диалогах пиковые ЧОТ совпадают с ядром в 86% и с 1 ударным слогом в 14%. В невежливых неформальных диалогах пиковое значение ЧОТ локализуется на ядре в 92% случаев и в 8% – на 1 ударном слоге.

На следующем этапе исследования целесообразно выяснить, совпадают ли пиковые значения частоты основного тона с эмфатическим центром высказывания.

Полученные результаты исследования свидетельствуют о том, что в большинстве случаев эмфатический центр высказывания совпадает с пиковым значением ЧОТ, что отражено в таблице 1.5.

Таблица 1.5

Совпадение эмфатического центра с пиковыми значениями ЧОТ (в %)

Совпадение эмфатического центра с пиковыми значениями ЧОТ (в %)	Вежливые формальные	Вежливые неформал.	Невежл. Формал.	Невежлив. Неформал.
	88	89	97	85

Как видно из таблицы, в невежливых формальных диалогах самый высокий процент совпадения пиковых значений ЧОТ с эмфатическим центром (97%), вторыми по частотности являются вежливые неформальные диалоги (89%), за которыми следуют вежливые формальные (88%) и невежливые неформальные (85%). Было установлено, что совпадение эмфатического центра с пиковым значением ЧОТ в невежливых формальных конфликтных диалогических единствах (97% случаев) приобретает тенденцию функциональной зависимости, т. е. прямую связь. Следовательно, пиковое значение ЧОТ является **обязательным** параметром в реализации эмфазы в невежливом формальном общении и играет ведущую роль в реализации эмфазы в вежливых и невежливых неформальных и в вежливых формальных ДЕ.

Выводы. Проведенное исследование позволило констатировать, что частотный компонент интонации в целом, и значения частотного диапазона и пиковой ЧОТ в частности, играют важную роль в реализации невежливости и частично участвуют в реализации вежливости в конфликтных диалогах. Следовательно, частота основного тона является важнейшим информативным параметром для дифференциации вежливости и невежливости.

Перспективным представляется комплексное исследование всех интонационных параметров (частотных, динамических и темпоральных), участвующих в реализации вежливости/невежливости и дифференциации конфликтных диалогов различных типов.

Литература:

1. Lakoff, R. Language and Women's Place / R. Lakoff. – New York: Harper & Row, 1975. – P. 45–79.
2. Brown P., Levinson S. Universals in language usage: Politeness phenomena / P. Brown, S. Levinson // Questions and politeness: Strategies in social interaction // Eds. Goody E.N. – Cambridge: Cambridge University Press, 1978. – P. 56–289.
3. Kasper, G. Linguistic Politeness: Current Research Issues / G. Kasper // Journal of Pragmatics, 1990. – № 2. – P. 193–218.
4. Leech, G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London: Longman Publishing Group, 1983. – P. 131–139.
5. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения / Н.И. Формановская. – М.: Высшая школа, 1989. – 234 с.
6. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: Ин–т языкознания РАН, Волгоградский пед. Ин-т, 1992. – 333 с.
7. Земская Е.А. Категория вежливости в контекстах речевых действий // Логический анализ языка: Язык речевых действий. М.: Наука, 1994. – С. 131–137.
8. Ратмайр Р. Прагматика извинения: Сравнительные исследования на материале русского языка и русской культуры / Р. Ратмайр. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 272 с.
9. Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика. Вып. XVI. – М.: Прогресс, 1985. – С. 217–236.
10. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge / P. Brown, S. Levinson. – UK: Cambridge University Press, 1987. – 352 p.
11. Третьякова В.С. Конфликт глазами лингвиста // Юрислингвистика – 2: русский язык в его естественном и юридическом бытии. Барнаул, 2000. – С. 127–140.
12. Дымарский М.Я. Где находится порог языкового конфликта? // Аспекты речевой конфликтологии: Сб. ст. под. ред. чл.-корр. Российской академии образования, проф. Ильенко. СПб., 1996. – С. 25–34.

Пеліван О. К. Участь частотного параметра інтонації в реалізації ввічливості/неввічливості в усних конфліктних діалогах

Анотація. Стаття присвячена виявленню ролі частотного параметра інтонації в реалізації ввічливості/неввічливості в англомовному формальному і неформальному конфліктному діалогічному дискурсі.

Ключові слова: ввічливість, неввічливість, формальний конфліктний діалогічний дискурс, неформальний конфліктний діалогічний дискурс, частотний параметр інтонації .

Pelivan O. The role of the pitch component of intonation in politeness/impoliteness realization in conflict dialogues

Summary. The immediate aim of article is to define the role of pitch component of intonation in politeness/impoliteness realization in formal and informal conflict dialogical discourse.

Key words: politeness, impoliteness, formal conflict dialogical discourse, informal conflict dialogical discourse, the pitch component of intonation.

УДК 81'37'42:811.124'02

Полович І. Й.,
викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»

ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ БЛАГО У «МОРАЛЬНИХ ЛИСТАХ ДО ЛУЦИЛІЯ» ЛУЦІЯ АННЕЯ СЕНЕКИ

Анотація. У статті проаналізовано особливості мовної реалізації етичного концепту БЛАГО, представленого в епістолярній спадщині Сенеки. Розглядаються ядро, периферія концепту та його функціонально-семантичні особливості. Розкривається особливе смислове наповнення концепту, як явища давньоримського культурного простору у світогляді Сенеки.

Ключові слова: антична картина світу, етичний концепт, благо, семантика, чеснота, локус, Сенека.

Постановка проблеми. Проблема репрезентації культурних концептів у мові, їх національної специфіки, генезису і структури набирає дедалі більшої актуальності в рамках сучасних когнітивних досліджень. Надзвичайно цікавими з точки зору науки є етичні концепти, дослідження яких є новою тенденцією в когнітивній лінгвістиці. Інтерес до них зумовлений тим, що етичний концепт відповідає уявленню не лише окремої людини, а й етнічної спільноти про ті смисли, значення, асоціати, що оперують у процесі мислення, відбивають знання, досвід, визначають історико-культурологічний фон.

Концепт БЛАГО репрезентується у латинській мові субстантивованим прикметником bonum, що вперше з'являється у функції іменника в період ранньої латини, а саме у Плавта. По мірі зацікавлення римського суспільства давньогрецькою філософією ця лексема почала набувати глибинно-філософських конотацій, характеризуючи одну з основних категорій моральної філософії. Наскільки нам відомо, дослідження даної категорії досі не набуло широкого розповсюдження у лінгвокультурологічних студіях і лише частково розглядались як філософське поняття у працях Г. Конері, Ф. Холланда, В. Фамінського, Н. Витченка.

Об'єктом нашого дослідження виступає концепт БЛАГО в Сенеки, а його предметом – функціонально-семантичні особливості вербальної репрезентації даного концепту.

Метою пропонованої статті є аналіз формального вираження концепту БЛАГО із застосуванням польового підходу.

Актуальність дослідження полягає у антропоцентричній спрямованості та значущості концепту БЛАГО в античній картині світу, зокрема давньоримській.

Виклад основного матеріалу. Концепт БЛАГО у Сенеки, як частина комплексу морально-етичних уявлень людини про світ, в римській лінгвокультурі розглядається через сукупність моральних, національних, релігійних компонентів, які детермінуються культурою, соціальним ладом, людськими відносинами, особистим світосприйняттям автора. Когнітивне дослідження семантики концепту БЛАГО дає змогу розширити розуміння про його природу, визначити його місце у тій частині картини світу, яка пов'язана із системою людських цінностей.

Як відомо, концепт не ототожнюється зі значенням слова, а є результатом зіткнення словникового значення слова з особистим та народним досвідом людини. Він оточений емоційним, експресивним, оцінним ореолом [1, с. 47]. Аналіз значень іменника bonum у Oxford Latin Dictionary, який фіксує його на різних часових зрізах, показав, що семантична структура даної лексеми, як вербального репрезентанту концепту БЛАГО, включає таке коло значень: 1) одна з добрих речей, станів тощо, які належать до визначеної сфери або походять з визначеного джерела, якості розуму, тіла (і т. д.); 2) будь-яка добра річ чи обставина, благо, перевага, вигода, благословення, добро, добра новина; 3) удача, процвітання, достаток; 4) добра особливість чи якість, чеснота, досконалість; 5) те, що є морально добрим, правильним чи справедливим, хороша поведінка або правильні принципи, добрі справи; 6) добра поведінка, добра послуга, доброта; 7) майно, статок, нерухомість [2, с. 258].

Використання польового підходу до аналізу даного концепту дозволяє виділити у ньому ядро, ближню та дальню периферії.

Ядром концепту БЛАГО є іменник, що називає його, тобто лексема bonum. На ближній периферії розташовуються центральні значення вищезгаданої лексеми, що підкреслюють духовну сферу та авторські понятійні компоненти БЛАГА, такі як virtus – доброчесність, sapientia – мудрість, ratio – розум, honestum – чесність, pax – мир, fides – віра, gaudium – радість, libertas – свобода, pudicitia – цнотливість, providentia – передбачливість, memoria – пам'ять, humanitas – людяність, iustitia – справедливість, voluptas – насолода, задоволення. На дальню периферію виносимо реалізації вищезгаданого іменника, пов'язані з матеріальною сферою.

У «Моральних листах до Луцилія» автор висловлює своє бачення, названого поняття. Для Сенеки це, перш за все, найвища етична категорія, що містить у собі певний позитивний сенс, і є невід'ємною частиною духовно повноцінного життя людини: «Ergo id unum bonum est quo melior animus efficitur» (LXXVI, 17). – Отже, благо тільки те, що робить душу кращою. Тим не менш, під благом розуміється також і певна система цінностей, предметів та явищ, що мають певну внутрішню ієрархію: «Quaedam, ut nostris videtur, prima bona sunt, tamquam gaudium, pax, salus patriae; quaedam secunda, in materia infelici expressa, tamquam tormentorum patientia et in morbo gravi temperantia.

Illa bona derecto optabimus nobis, haec, si necesse erit. Sunt adhuc tertia, tamquam modestus incessus et compositus ac probus vultus et conveniens prudenti viro gestus» (LXVI, 5). – Одні, як вважають, – це перші із благ, такі, як радість, мир, процвітання вітчизни; другі – з числа благ. Ті, що стають явними в нещасті, такі як витривалість під тортурами і стриманість у важкій хворобі. Перших благ ми бажаємо собі безумовно, других – якщо буде в них потреба. Є й третій рід благ, таких як: пристойна постава, спокійне і відкрите обличчя, рухи, належні людині розумній.

Сенека стверджує, що всі роди благ є paria, рівними між собою: «Non est itaque quod mireris paria esse bona, et quae ex proposito sumenda sunt et quae si ita res tulit» (LXXI,17). – Отже, немає причин дивуватися тому, що є рівні між собою блага, прийняті нами навмисно, і блага, нав'язані обставинами. Проте в окремих випадках автор наважується виокремити блага, які називає «tristia» – прикрими та «maiora» – вищими (LXVI, 49). До них він зараховує, насамперед, ті, що не притаманні людській природі – «contra naturam sunt»; «fortiter obstare tormentis et sitim» – мужньо протистояти мукам та спразі (LXVI, 37), «malae valetudinis et dolorum gravissimorum perpessionem» – погане здоров'я та терпіння сильного болю (LXVI, 47), адже, як стверджує автор, «maius est enim difficilia perfringere quam laeta moderari» – куди важче подолати труднощі, ніж стримати радість (LXVI, 49).

У концептів, які входять в семіосферу внутрішнього світу людини, виділяють два прагматично різних типи локалізації: а) локалізація всередині людини і б) локалізація суб'єктів та об'єктів внутрішнього світу в ідеальному (уявному) просторі [3, с. 296]. Під терміном «локус», який спочатку побутував у природничих науках, а в філологію був уведений Ю.М. Лотманом, розуміємо будь-який простір, включений у художній текст автором навмисно чи підсвідомо, який має межі, тобто такий, який знаходиться між точкою та безкінечністю. Як правило, це закритий просторовий образ [4, 112].

Мовна фактологія демонструє, що БЛАГО знаходиться всередині тіла людини, яке, по суті. є вмістилищем всього духовного – емоцій, почуттів. «Nihilominus cum sit amicorum amantissimus, cum illos sibi comparet, saepe praeferat, omne intra se bonum terminabit…» (IX, 18). – Все ж, хоч мудрець і любить як ніхто друзів, хоча він ставить їх нарівні з собою, а часто і вище себе, – він буде вірити, що все його благо – в ньому самому.

Локусами даного концепту також служать серце, як основний орган сприйняття божественного начала, істинної етики, та душа, що часто ототожнюється з серцем: а) «Fides sanctissimum humani pectoris bonum est, nulla necessitate ad fallendum cogitur, nullo corrumpitur praemio…» (LXXXVIII, 29). – Вірність є найсвятіше благо людського серця, її ніяка необхідність не примусить до обману, ніяка нагорода не звабить…

б) «Quis sit summi boni locus quaeris? – Animus» (LXXXVII, 21). – Ти запитаєш, де домівка вищого блага? – В душі.

Оказіональні локуси, представлені різного роду ситуаціями як позитивного, так і негативного характеру, в яких людина може проявити свою суть: «…hoc bonum inter meras voluptates, hoc est inter tristia et acerba» (LXVI, 44), – одне благо серед суцільних насолод знаходитися, інше – серед нещасть та негараздів…

Як найвищою духовною категорією БЛАГОМ може володіти не кожен. Сенека зазначає, що його носіями може бути лише vir bonus – чоловік добрий, (CII, 9), (XCII, 16) vir beatus – блаженний, щасливий чоловік (LXXI, 18) (LXXVI, 16), (XLV, 9), (LXXIV, 10), vir prudens – розумний чоловік (LXVI, 5), sapiens (XCII, 14) – мудрець. Серед них автор виділяє улюбленого Катона та наближеного до ідей стоїчної філософії давньогрецького філософа Стільпона. Їм філософ протиставляє звідника (leno) і начальника гладіаторів (lanista), підкреслюючи, «contemptissimo cuique contingit bonum non esse» – що дістається найжалюгіднішому, благом бути не може (LXXXVII, 18). БЛАГО, як ознака чоловіків, вказує на гендерний аспект концепту, це, насамперед, пов'язано із нормами соціальної поведінки та статусом жінки в давньоримському суспільстві.

БЛАГО у Сенеки отримує не лише позитивні, але й, зрідка, негативні конотації. Сенека йменує «благом» речі, які стосуються тілесних насолод, різко критикуючи їх. Зокрема «voluptas» – насолоду, він характеризує як «falsum bonum» – хибне благо (LIX, 4), вважає її «bonum pecoris» – благом для худоби (XCII, 6), а «corpuscula bona» – тілесні блага, називає позбавленими благородства (LXXI, 33) та такими, що, на відміну від благ духовної сфери, не є рівними, та відрізняться між собою – «magnis inter se intervallis distabunt» (LXXI, 33) і не володіють смисловою значущістю.

В авторському розумінні обов'язковою передумовою істинного БЛАГА є наявність у ньому такої позитивної моральної риси як honestum – чесності. Наявність чесності передбачає певну норму поведінки: «Eadem aut turpia sunt aut honesta…omnia autem honeste fient si honesto nos addixerimus idque unum in rebus humanis bonum iudicarimus quaeque ex eo sunt…» (XCV , 43). – Одне і теж є або ганебне, або чесне… Проте все може стати чесним, якщо ми сприятимемо чесності і вважатимемо, що у справах людських лише те благо, що від неї походить. Мірилом чесності є доброчесність: «…et omnia incommoda suo iure bona vocabuntur quae modo virtus honestaverit» (LXXI, 5), – …і всі біди справедливо благами назвуться, якщо чесними їх зробить доброчесність.

БЛАГО перебуває у тісному зв'язку з virtus – доброчесністю. Точніше, БЛАГО передбачає життя згідно з доброчесністю. Сенека називає virtus найпершим, початковим благом – «primum bonum» і ототожнює її з душею: «…ad primum bonum revertamur et consideremus id quale sit. Animus intuens vera, peritus fugiendorum ac petendorum, non ex opinione sed ex natura pretia rebus imponens, toti se inserens mundo et in omnis eius actus contemplationem suam mittens, cogitationibus actionibusque intentus ex aequo, magnus ac vehemens, asperis blandisque pariter invictus, neutri se fortunae summittens, supra omnia quae contingunt acciduntque eminens, pulcherrimus, ordinatissimus cum decore tum viribus, sanus ac siccus, imperturbatus intrepidus, quem nulla vis frangat, quem nec attollant fortuita nec deprimant – talis animus virtus est» (LXVI, 6), – …повернемося до початкового блага і розглянемо, що ж це таке. Це душа, яка спрямовує погляд до істини, знає, до чого прагнути, чого уникати, цінує всі речі за їх природою, а не за загальною думкою про них, проникає в увесь всесвіт і спрямовує своє споглядання на все, що в ньому діється, яка однаково пильна в думках і вчинках, сповнена величі,

і діяльна, яку не перемогти ні бідам, ні удачам, бо вона не піддається ні ласкам, ні ворожнечі фортуни, і стоїть вище всього, що може нам перепасти; душа, прикрашена гідністю і спокійною силою, розсудлива і твереза, непохитна і безстрашна, що не зламається ніякою силою, ні від якої випадковості не підноситься і не падає. Душа ця є доброчесність.

Вищенаведений приклад яскраво ілюструє бачення доброчесності стоїками. Перед ними доброчесність постає як певний склад душі, диспозиція, через яку вирішується, що є БЛАГОМ, а що злом: «Dicimus et illa bona esse quae a virtute profecta contractaque sunt, id est opera eius omnia; sed ideo unum ipsa bonum est quia nullum sine illa est» (LXXVI, 16). – Ми кажемо, що благами є все те, що від доброчесності походить та до неї причетне, тобто всі її справи; тому вона сама є єдиним благом, без якого немає жодного іншого. Тому доброчесність не тільки сама вважається БЛАГОМ, але й є його джерелом, тою суттю, від якої походять інші БЛАГА: «Dicimus et illa bona esse quae a virtute profecta contractaque sunt, id est opera eius omnia…» (LXXVI,16). – Ми говоримо, що благо також і все, що походить від доброчесності і до неї причетне, тобто всі її діяння.

Епітети розглядаються багатьма науковцями, як основний засіб утвердження індивідуального, суб'єктивно-оцінного відношення до описуваного явища. Через епітет створюється відповідний емоційний фон та досягається бажана реакція читача [5, 137]. Трактування доброчесності, як основного БЛАГА, Сенека конкретизує за допомогою епітетів: optabilis – бажана (LXVII, 5), praestantius – видатна, чудова (LXVII, 16), pulchrius – гарніша (LXVII, 16), satis – достатня (LXXIV, 25), sola – одна, єдина (LXXVI, 19), (XXVII, 3), inmortalis – безсмертна (XCVIII, 9) sempiterna – неминуща, постійна (XCVIII, 9), perfecta – досконала (XXXI,8). Також у сполученні з лексемою bonum автор застосовує особливі епітети, притаманні лише характеристиці доброчесності: mansurum bonum – постійне благо (XXVII, 3), perfectum bonum – досконале благо, inexsuperabilis bonum – необхідне благо (LXXXV, 19), vera bonum – правдиве благо (XCVIII, 9), tantum bonum – велике благо (XCII, 24), unicum bonum – єдине благо (LXXVI, 16), summum bonum – вище благо (XXXI, 8), (LXVI, 7), (LXXI, 18). Саме вони навіюють думку про те, що доброчесність є унікальним у своєму роді явищем, величним і прекрасним, прагнути якого повинен кожен, і що доброчесність, одного разу здобута, не може бути втраченою, вона є вічним надбанням.

Вдаючись до порівнянь, автор розкриває особисте сприйняття доброчесності. Зокрема, Сенека порівнює цю чесноту з днем та денним світлом, даючи зрозуміти читачеві всю її силу та всеосяжність: «Sola virtus praestat gaudium perpetuum, securum; etiam si quid obstat, nubium modo intervenit, quae infra feruntur nec umquam diem vincunt» (XXVII, 3). – Одна лише чеснота дає нам радість довговічну і надійну: все, що заважає їй, подібно до хмари, яка проноситься низько і не може здолати денне світло.

Доброчесність персоніфікується, вона як жива істота чи навіть людина, здатна приносити радість – «praestat gaudium perpetuum, securum» (XXVII, 3), давати накази – «et bonum est et optabile quidquid ex huius geritur imperio» (LXVII, 16), не потребувати майбутнього, рахувати дні – «futuro non indigere nec dies suos conputare» (XCII, 25).

В уявленні Сенеки про БЛАГО вагоме місце посідає ratio – розум. «Proprium bonum» – власним благом автор називає «ratio perfecta» – досконалий розум, він і є virtus – доброчесність (LXXVI, 9), тобто автор ототожнює ці поняття, оскільки розум – це вміння мислити, вміння розрізнити добро і зло, і без удосконалення якого не є можливою доброчесність, як основна природна ціль людини. Розум є тим унікальним явищем, яким наділена лише людина, і яке здатне наближувати людину до божества, роблячи її блаженною: «… Nam cum sola ratio perficiat hominem, sola ratio perfecte beatum facit; hoc autem unum bonum est quo uno beatus efficitur» (LXXVI,16). – Бо коли один лише розум веде людину до досконалості, то лиш один той розум може зробити людину блаженною; отже немає для людини іншого блага, окрім того, що робить її блаженною. Також розум здатен «породжувати» інші блага, які автор окреслює епітетами vera – істинні, solida – міцні, sempiterna – постійні, і яким протиставляє тлінні, тілесні блага.

Розум є необхідною, але недостатньою умовою для доброчесності. Стан мудрості відіграє основну роль. Мудрість – sapientia, розглядається як поєднання voluntas – волі, що є певним імпульсом, бажанням стати доброчесним, та scientia – знання, яке здобувається за посередництва філософії. Недарма автор вважає, що мудрість є «perfectum bonum mentis humanae» – досконалим благом людського розуму, адже вона є запорукою благого життя людини: «Quis dubitare, mi Lucili, potest quin deorum inmortalium munus sit quod vivimus, philosophiae quod bene vivimus?» (XC, 1). – Хто б сумнівався, мій Луцилію, що даром безсмертних богів є те, що ми живемо, а те, що живемо добре, даром філософії.

Мудрість та доброчесність вважаються парними категоріями, своєрідними вершинами морального вдосконалення людини. На відміну від загальновизнаних, матеріальних благ, які є минущими, мудрість та доброчесність є незмінними та певними, вічними в людині: «… nam illud verum bonum non moritur, certum est sempiternumque, sapientia et virtus; hoc unum contingit inmortale mortalibus» (XCVIII, 9), – …бо справжнє благо – мудрість і доброчесність не вмирає: воно є незмінним та певним; ось воно – єдине безсмертне благо, що смертних торкається.

у листах знаходимо вказівку на те, що мудрість має соціальний характер, Сенека називає її «commune bonum» – спільним благом (LXXXV, 36), вона стосується не лише мудреця, але й тих людей, що його оточують – «Si cum hac exceptione detur sapientia, ut illam inclusam teneam nec enuntiem, reiciam…» (VI, 4). – Коли б мені подарували мудрість за умови, щоб я тримав її й нікому не розголошував, я б відкинув її…

Зрідка Сенека вважає БЛАГОМ передбачливість (providential) та пам'ять (memoria), для яких, на відміну від попередніх, властива негативна конотація. Незважаючи на те, що передбачливість філософ називає «maximum bonum» – наймогутнішим, найвеличнішим із благ (V, 8), він все ж стверджує, що воно разом із пам'яттю є причиною людських нещасть: «Multa bona nostra nobis nocent; timoris enim tormentum memoria reducit, providentia anticipat…» (V, 9). – Численні наші блага йдуть нам на шкоду: пам'ять повертає муки страху, передбачливість пророкує муки майбутні…

Pax – мир в Сенеки, перш за все, полягає у гармонії душі і тіла. Стан, коли ніщо не турбує тіло і не тривожить душу, можна сміливо називати щастям, в чому автор листів погоджується з Епікуром. Саме такий стан філософ називає «absolutum humanae naturae bonum» – довершеним благом людської природи: «…absolutum enim illud humanae naturae bonum corporis et animi pace contentum est» (LXVI, 46), – довершене благо людської природи – задовольнятись миром душі і тіла.

Libertas – свободу і мир у їх загальноприйнятому розумінні автор називає «bonum individuum» – неподільним благом, таким чином підкреслюючи, що ці блага належать як усім одразу, так і кожному індивідууму окремо. Свобода є явищем духовним, яке залежить від світосприйняття людини, і ніяк не залежить від зовнішніх обставин: «…emi non potest. Itaque in tabellas vanum coicitur nomen libertatis, quam nec qui emerunt habent nec qui vendiderunt: tibi des oportet istud bonum, a te petas» (LXXX, 5), – купити її не можна. Те, що вноситься в списки, є лиш пустим ім'ям свободи, якої не мають ні ті, хто купив, ні ті, хто продав: треба, щоб ти сам собі дав це благо, сам у себе добився.

Якщо інші БЛАГА більшою мірою були орієнтовані на відношення до самого себе, то iustitia – справедливість, яку ще Цицерон розглядав як соціальне явище [6, 170], стосується відношення до інших людей. Однак, на думку Сенеки, суть справедливості полягає не лише в тому, що ті вчинки, які ми здійснюємо – добрі чи лихі – однаковою мірою повертаються до нас, а й у тому, що суть справедливості, як і всіх чеснот, є у ній самій, у нашій спроможності діяти відповідно до них: «Nostrum enim hoc bonum est, quemadmodum iustitia non est (ut vulgo creditur) ad alios pertinens: magna pars eius in se redit» (LXXXI, 19). – Адже це є наше благо, подібне до справедливості, яка, хоч як скрізь і вважають, стосується інших: більша частина її до себе повертається.

Окрім вищеперелічених БЛАГ із позитивною конотацією філософ виділяє gaudium – радість, libertas – свободу, pudicitia – цнотливість, humanitas – людяність та fides – віру, проте вони засвідчені одиничними вживаннями і не займають вагомого місця у «Листах» Сенеки.

У проаналізованих листах вкрай рідко знаходимо реалізації іменника bonum у значенні «майно, статок, надбання», що, очевидно, зумовлено філософськими поглядами Сенеки. У листі LXXIV філософ характеризує матеріальні цінності епітетом «fugacissimi» – найбільш скороминущими, які нічого, окрім метушні та нещасть, не несуть: «…nemo autem sollicito bono fruitur…» (XIV, 18), – хто тремтить над своїм майном, той не може втішатися ним; «Nullum habet maius malum occupatus homo et bonis suis obsessus» (XIX, 11), – …жодна біда не є більшою за ту, яку має зайнята і поглинута своїм майном людина.

Висновки. Аналіз семантики та функціонування концепту БЛАГО в Сенеки дає підстави стверджувати наявність у нього складної польової структури. Ядро та ключове слово концепту – **bonum,** перш за все характеризує духовний світ людини, а вже потім – матеріальну сферу. Широкою є периферія даного концепту, куди ми включили авторські понятійні компоненти, серед яких найбільшою актуальністю та найвищою позитивною акцентуацією вирізняються доброчесність, мудрість, розум, чесність, що відображають філософські погляди Сенеки, як представника стоїцизму.

Використання теорії поля при дослідженні морально-етичних концептів та їх вербальної репрезентації у латинській мові видається перспективним напрямком, який доцільно поширити і на аналіз інших складових згаданої концептосфери не лише у Сенеки, а й інших римських авторів. У зв'язку з цим видається цікавим і актуальним аналіз когнітивних ознак морально-етичних концептів, що дозволить виявити структуру інтуїтивних та підсвідомих знань про них, зафіксованих у концептуальних метафорах.

Література:

1. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В.А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 294 с.
2. Glare, P.G.W. Oxford Latin Dictionary. / P.G.W. Glare. – Oxford: Clarendon Press, 1968. – 2126 p.
3. Пименова М.В. Душа и дух: особенности концептуализации. / М.В. Пименова. – Кемерово: ИПК «Графика», 2004. – 386 с.
4. Субботина Т.В. Локус, топос, урбоним, микротопоним: к вопросу о содержании пространственных понятий. / Т.В. Субботина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 24 (239). – Филология. Искусствоведение. Вып. 57. – С. 111–113.
5. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. / И.Р. Гальперин. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1958. – 459 с.
6. Титаренко И.Н. Философия Луция Аннея Сенеки и ее связь с учением Ранней Стои / И.Н. Титаренко. – Ростов н/Д: Изд. СКНЦ ВШ, 2002. – 272 с.
7. Сенека Л.А. Моральні листи до Луцилія / Л.А. Сенека. – К.: Основи, 1996. – 608 с.
8. Epistulae morales ad Lucilium [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.thelatinlibrary.com/sen.html.

Полович И. Й. Вербальная репрезентации концепта БЛАГО в «Нравственных письмах к Луцилию» Луция Анней Сенеки

Аннотация. В статье проанализированы особенности языковой реализации этического концепта БЛАГО, представленного в эпистолярном наследии Сенеки. Рассматриваются ядро, периферия концепта и его функционально-семантические особенности. Раскрывается особое смысловое наполнение концепта, как явления древнеримского культурного пространства в мировоззрении Сенеки.

Ключевые слова: античная картина мира, этический концепт, благо, семантика, добродетель, локус, Сенека.

Polovych I. Verbal representation of the concept BOON in «Letters From A Stoic» by Seneca

Summary. The article analyzes linguistic features of implementation of ethical concept BOON, presented in Seneca's epistolary legacy. The core, periphery of concept and its functional and semantic features are considered. Special semantic content of concept is revealed as a phenomenon of Roman cultural area in Seneca's outlook.

Key words: ancient worldview, ethical concept, boon, semantics, virtue, locus, Seneca.

УДК 811.111'42:32:22

Решетар О. В.,
викладач кафедри англійської філології факультету іноземної філології
Ужгородського національного університету

БІБЛЕЇЗМИ В БРИТАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. В статті подано огляд тлумачень політичного дискурсу, запропоновано визначення біблеїзмів та проаналізовані лексичні маніфестації біблеїзмів дискурсу британських політичних лідерів.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, біблеїзми, прагматика.

Постановка проблеми. Протягом кількох тисячоліть Біблія є найвагомішим джерелом духовної культури людства, джерелом універсальних, сакральних заповідей та постулатів, що виступають складовими пан-християнської культурної свідомості. Століттями людство наповнювалось біблейською мудрістю, духовними цінностями. Вплив Біблії на формування та розвиток народів важко оцінити, адже з часу виникнення християнства людство започаткувало нову еру свого існування.

Книга Книг є однією з видатних пам'яток світової культури. На її основі більше ніж дві тисячі років формувалась історія, мистецтво, література, норми людської поведінки. Святе Письмо дає уявлення про духовну та матеріальну культуру, про становлення та зміну етичних орієнтирів та суспільних систем, що знаходяться від нас далеко як хронологічно, так і територіально. У західній культурі Біблія має суттєву інтегруючу функцію.

Біблійний стиль, образність, а головне – змістове наповнення мали та матимуть вагомий вплив на мову та літературу.

Вітчизняна наука недостатньо вивчила мову Святого Письма. Попри значну зацікавленість проблематикою в рамках діахронічного вивчення біблеїзмів та їх класифікації (А. Біріх, Ю.А. Гвоздарєв, І.Б. Дубровська, О.В. Кунін, Н.П. Матвієва, Е.М. Солодухо), дослідження фразотворчих процесів (А. Біріх, О.В. Кунін, Л.І. Степанова та ін.), функціонування цих одиниць у творах художньої літератури (Є.М. Верещагін, В.М. Мокієнко, О.І. Трофімкіна, В.І. Хазан, І. Харазінська, І.С. Хостай, І.О. Шмелькова), лінгвістичних питань перекладу (Т.А. Малютіна), біблійних алюзій (J.F. Ditsky, M. Shockley, J.E. Tierney та ін.), їх природи та функціонування (R.A. Brower, O. Durrani), вчені не дійшли згоди щодо універсального визначення терміну «біблеїзм».

Серед закордонних учених одним із перших дослідників біблеїзмів був С. Стоффел, який вивчав етимологію біблійних фразеологічних зворотів. Л.П. Сміт, прагнучи встановити тематичні групи фразеологічних одиниць, базуючись на їх змінних прототипах, найчіткіше виділив біблеїзми в окремий клас, однак учений тільки зазначив про існування в англійській мові таких одиниць, не дослідивши їх специфіку.

Відштовхуючись від суті терміна, пропонуємо власне визначення біблеїзму як слова, фразеологічної одиниці або лексеми, яка прямо вживається у тексті Біблії, чи пов'язана з ним через образ або сюжет, образно інтерпретується, а також характеризується семантичною сталістю значення та духовною цінністю.

Особливе місце займає Книга Книг у Об'єднаному Королівстві. Тривалий час Біблія була найпопулярнішою та найбільш цитованою книгою в Англії, а біблійна символіка закріпилась у свідомості людей. Вплив Біблії на формування та розвиток англійської мови – надзвичайно вагомий. З одного боку, як елемент загальної картини світу, Біблія впливає на формування менталітету, етичних ідеалів та моральних цінностей, з іншого – мова Біблії та система біблійних образів справляють моделюючий вплив на мову.

Вибір політичного дискурсу пояснюється актуальністю питань, пов'язаних із політичною діяльністю та значною інтегрованістю населення в політичні процеси. У політичному дискурсі використання біблеїзмів справляє емоційний, когнітивний вплив на адресата. В контексті британської лінгвокультури вплив Біблії на сучасний політичний дискурс має специфічні риси. Біблія постає мірилом людських цінностей та частиною прагматичних установок нації.

Біблеїзми маркуються на всіх мовних рівнях: фонетичному, морфемному, лексичному, синтаксичному та на рівні тексту. В нашій статті ми представляємо аналіз біблеїзмів у британському політичному дискурсі, здійснений на лексичному рівні.

Основи теорії політичного дискурсу були закладені представниками кембриджської та оксфордської філософських шкіл у 50-их роках XX ст. шляхом аналізу лінгвістичного контексту громадської думки. До класичних робіт із даної проблематики належать праці Т.А. ван Дейка, Ю. Габермаса, Р. Барта, Н. Ферклоу, П. Серіо, а також дослідження вітчизняних авторів О.Н. Баранова, О.І. Шейгал, Г.Г. Почепцова. Вивченню дискурсу присвячено багато досліджень, автори яких тлумачать це явище в надзвичайно різноманітних наукових системах.

На нашу думку, найчіткіше визначення належить Т.А. ван Дейку відповідно до якого, дискурс є комунікативним явищем, складовою якого є ще й соціальний контекст, тобто надання інформації про учасників комунікації та процеси сприйняття повідомлень [8]. Британський учений Гай Кук визначив дискурс як «єдність та взаємодію тексту й контексту» [7, с. 33].

О.Г. Алтунян стверджує, що саме політичний дискурс і є сукупністю політичних текстів та усних виступів, обмежених рамками соціуму й часу [1, с. 6]. Продовжує гіпотезу Е.О. Опаріна, зазначаючи, що політичний дискурс поєднує у собі тексти, що були створені та створюються для комунікації в суспільно-політичній діяльності [6, с. 20].

Отож попри те, що політичний дискурс неодноразово був об'єктом дослідження (А.А. Большаков,

Е.В. Ганапольска, М.Н. Грачов, В.Б. Касевич, А.В. Олянич, А.П. Сєдих, Е.С. Храброва, А.П. Чудинов, Е.И. Шейгал, W. Schmidt), різні аспекти британського політичного дискурсу розглядаються у працях Е.В. Будаєва, О.Р. Левенкової, Л.В. Правікової, А.П. Чудінова, Д.В. Шапочкіна, О.Й. Шейгал та інших, до цього часу не проводилось дослідження вживання британськими політичними лідерами біблеїзмів, що і визначає **актуальність теми дослідження.**

Мета статті – дослідити лексичні маніфестації біблеїзмів політичного дискурсу британських політичних лідерів.

У протестантському Об'єднаному Королівстві біблеїзми найчастіше зустрічаються в промовах королеви, адже Англіканська церква є загальнодержавною та підпорядковується монарху. Реалізація біблеїзмів відбувається у вигляді цитат із Біблійних текстів та перифраз:

«A report to the last Synod concluded with St Paul's encouragement to the Ephesian church to «lead a life worthy of the calling to which you have been called, with all humility and gentleness, with patience, bearing with one another in love, making every effort to maintain the unity of the Spirit in the bond of peace [9]".

«Treat everyone and their families as you would wish to be treated, with respect, humility, loyalty and kindness and they will reward you in equal measures. Look after them and they will follow you to the ends of the earth» [10].

I believe that the Christian message in the words of a familiar blessing, remains profoundly important to us all: «Go forth into the world in peace, be of god courage, hold fast that which is good, render to no man evil for evil, strengthen the faint-hearted, support the weak, help the afflicted, honour the men» [11].

Значна кількість промов політиків – це ствердження християнських цінностей.

Дана тенденція відслідковується також у зверненнях королеви Єлизавети II: «Prince Philip and I are delighted to be with you today to pay tribute to the particular mission of Christianity and the general value of faith in this country» [12].

У британському політичному дискурсі використовуються також переосмислені біблеїзми, що з'явились у мові на основі біблейських подій, притч, історій, псалмів, тобто прецедент цих текстів другого порядку.

Для Великобританії монархія є символом традицій, непорушності соціального устрою, тому алюзії на біблійні тексти та християнську релігію у промовах королеви підкреслюють стабільність цього інституту влади: «The founder of the Christian faith himself chose twelve disciples to help him in his ministry» [12].

Урядовці, міністри на чолі з прем'єр-міністром здебільшого використовують у своїх промовах біблеїзми в формі цитат та алюзій: «An abhorrence of prejudice based on race, class, gender or occupation is fundamental to the Gospels» [14] – нагадування християнських цінностей.

Приклад цитати з промови Д. Кемерона – алюзія на десять єгипетських страт: «…excessive regulation is not some external plague that's been visited on our businesses» [13].

«Churches and other faith groups make a major contribution in delivering healthcare» [14] – звернення до християнської релігії та церкви.

Британські урядовці досить рідко, лише в неординарних випадках використовують біблеїзми, залишивши це прерогативою королеви. Хоча іноді посадовці застосовують біблеїзми задля увиразнення думки: «Damn it all, you can't have the crown of thorns and the thirty pieces of silver (Aneurin Bevan, Minister of Labour and National Service)» [15].

Однак, значною маркованістю характеризуються сталі словосполучення, а також цілі вирази та фрази, що відносяться до Біблії [4, 93]: «Parliament has survived as an unshakeable cornerstone of our constitution and our way of life» [9].

Досить часто у своїх промовах королева закликає до молитви, ба навіть сама промовляє слова молитов: «May God be with all of you, as you assume your responsibilities as the first Members of the National Assembly of Wales, and may He bless your deliberations in the years to come» (Elizabeth II, Parliament Message, 2002) [9]. I hope we all, whatever our faith, can draw inspiration from the words of the familiar prayer: «Teach us Good Lord to serve Thee as Thou deserved: To give and not to count the cost; to fight and not to heed the wounds; to toil and not to seek for rest; to labour and not to ask for any reward, save that of knowing that we do Thy will» [9].

На завершення своєї промови королева історично виголошує благословення членам парламенту: «My Lords and Members of the House of Commons, I pray that the blessing of Almighty God may rest upon your counsels (Elisabeth II, Parliament Message, House of Lords, 2013, 2014) [9]. Good luck and God bless you all» [9].

Висновок. Такими чином, біблеїзми в політичному дискурсі, головна функція якого полягає в маніпуляції, тільки підсилюють вплив завдяки яскравій експресивності та насиченій виразності. Використання біблеїзмів у політичному тексті характеризує належність мовця до певної національної культури. Використання в тексті християнських цінностей сприяє більш проникливому його сприйняттю реципієнтами. Для англійського політичного дискурсу більш характерно використання алюзій та ремінісценцій на біблійні сюжети та цитати. У промовах королеви не зустрічаються інші біблеїзми, окрім прямих цитат із Біблії та навколо біблійних протестантських текстів, що використовуються тільки ситуативно в чітко регламентованих випадках.

Слід зазначити, для політичних діячів характерним є прояв морально-ціннісних понять, застосовуючи лексичні одиниці біблійного походження з метою залучення більшої уваги та отримання більшої довіри.

Отож, у британському політичному дискурсі використання біблеїзмів відбувається в більшості випадків задля рефлексії, а не для емоційного впливу, є надзвичайно продуманим та аргументованим, та прямо опирається на текст Біблії. На нашу думку, перспективним є дослідження політичного дискурсу у зіставному аспекті, наприклад, британського та українського.

Література:

1. Алтунян А. Г. Анализ политических текстов. Курс лекций: Учебное пособие для студентов вузов, обучающихся по направлениям и спец. «Политология», «Журналистика», «Связи с общественностью», «Юриспруденция»/ А.Г. Алтунян. – М.: Логос, 2006. – 383 с.
2. Бирих А. Из истории русских библейских выражений / А. Бирих, И. Матешич // Русский язык за рубежом. М., 1994. – № 5–6. – С. 41–47.

3. Бетехтина Е.Н. Фразеологические единицы с антропологическим компонентом библейского происхождения в русском и английском языках/ Е.Н. Бетехтина // Библия и возрождение духовной культуры русского и других славянских народов. К 80-летию Русской / Северо-Западной библейской комиссии (1915–1995). – СПб.: Петрополис, 1995. – С. 20–31.
4. Верещагин Е.М. Библейская стихия русского языка / Е.М. Верещагин // Русская речь. М., 1993. – № 1 – С. 90–98.
5. Герасимов В.И., Ильин М.В. Политический дискурс-анализ / Политический дискурс: история и современные исследования / В.И. Герасимов, М.В. Ильин // – Сборник научных трудов/ РАН. Институт научной информации по общественным наукам. – М., 2002. – № 3. – С. 61–71 .
6. Опарина Е.О. Метафора в политическом дискурсе / Политический дискурс: история и современные исследования / Е.О. Опарина // Сборник научных трудов. – М., 2002. – № 3. – С. 20–32.
7. Cook G. Discourse / G. Cook. – Oxford: Oxford University Press, 1989. – 180 p.
8. Van Dijk T.A. From Text Grammar to Critical Discourse Analysis / T.A. van Dijk [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.discourse-in-society.org/teun.html.
9. Elizabeth II. Parliament Message. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201314/ldhansrd/text/1305080001.htm#13050834000162.
10. Elizabeth II. Message. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.royal.gov.uk/LatestNewsandDiary/Speechesandarticles/2013/TheCountesofWessexsspeechattheSovereignsParade9Au.aspx.
11. Elizabeth II. Christmas Message 2001. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.royal.gov.uk/message/index.htm.
12. Elizabeth II. Christmas Message 2003. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.royal.gov.uk/LatestNewsandDiary/Speechesandarticles/2003/TheQueendeliversherChristmasMessagetotheCommonweal.aspx.
13. D. Cameron. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.theguardian.com/politics/2013/jan/23/david-cameron-eu-speech-referendum.
14. Tony Blair. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.theguardian.com/politics/2001/oct/02/labourconference.labour6.
15. Aneurin Bevan. Speech. [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.nyebevan.org.uk/speeches/.

Решетар О. В. Библеизмы в британском политическом дискурсе

Аннотация. В статье представлен обзор толкований политического дискурса, предложено определение библеизмов и проанализированы лексические манифестации библеизмов дискурса британских политических лидеров.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, библеизмы, прагматика.

Reshetar O. Biblical expressions in British political discourse

Summary. The article touches upon different approaches to explanation of political discourse and provides definition of biblical expressions. It focuses upon the study of lexical manifestations of biblical expressions in discourse of British political leaders.

Key words: discourse, political discourse, biblical expressions, pragmatics.

УДК 811. 14' 02' 37

Сай І. В.,
викладач
Національного університету «Львівська політехніка»

РОЛЬ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ТИПУ БАХУВРІХІ В СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ І–ХІІ ПІСЕНЬ ПОЕМИ ГОМЕРА «ІЛІАДА»)

Анотація. У статті подано аналіз стилістичної функції прикметників типу бахувріхі на матеріалі «Іліади» Гомера, досліджено найпоширеніші із них, проведено їхню семантичну класифікафію.

Ключові слова: складні прикметники, бахувріхі, епітет, Гомер, «Іліада».

Постановка проблеми. Старогрецькій, як і ряду інших індоєвропейських мов, притаманне широке використання складних слів, зокрема прикметників типу бахувріхі. Схильність старогрецької мови до широкого застосування складних слів, особливо характерну для мови епосу, неодноразово підкреслювали лінгвісти. В ряді робіт містяться окремі цікаві спостереження, як про складні слова взагалі, так і про складні прикметники типу бахувріхі зокрема. У сучасній лінгвістиці їм присвячена **значна кількість досліджень** на матеріалі інших мов: англійської (Г.С. Кириченко, Л.К. Крайняк), французької (О.В. Азарова), німецької (В.Г. Рудий), української (Н.Ф. Клименко, О.М. Рудь). Але незважаючи на велику кількість спеціальних праць, які побачили світ у різний час, були різноманітними за об'ємом охоплення матеріалу і за методами дослідження, багато що в цій темі все ще потребує висвітлення, тим паче на базі старогрецької мови.

Метою даного **дослідження** є з'ясування стилістичних функцій та особливостей складних прикметників типу бахувріхі, а також їхня значеннєва (семантична) класифікація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надзвичайно важливим при аналізі складних прикметників типу бахувріхі у Гомера є питання про їх стилістичну функцію, тобто їх роль у самому тексті поеми.

Оскільки складні прикметники виступають переважно означенням до іменників і характеризують їх за зовнішніми та внутрішніми ознаками, то основною стилістичною функцією складних прикметників типу бахувріхі, є традиційно притаманна будь-яким прикметникам функція епітетів. Епітет, який має своїм основним завданням підкреслити якусь характерну рису предмета, що найбільш яскраво викликає уявлення про нього, споконвіків вважався характерною ознакою епічного стилю; дійсно, в подальшому творчість «чистого» епітету йде на спад, поступаючись місцем новим, більш складним формам відтворення дійсності. У зв'язку з цим, як пише М.Е. Грабар-Пассек, вивчення епітетів ставить перед кожним дослідником дві проблеми: «одну більш вузького, «особистого» характеру – які саме риси переважно охоплюються епітетами «Іліади»; другу, більш широкого – які характерні риси мислення і мови на ранніх ступенях розвитку зумовили це тяжіння до характеризації предметів» [2, с. 18], адже вивчення епітета аж ніяк не є формальним завданням, а вводить нас в саму основу сприймання предмета.

Героям «Іліади» притаманні індивідуальні риси, як притаманна епосу сама індивідуальність, але індивідуальність ця особлива, героїко-епічна, з усіма відповідними наслідками, про які у жодному випадку не слід забувати [7, с. 183].

У досліджуваному матеріалі переважають епітети **постійні** чи **традиційні**. Їх можна охарактеризувати як такі, що вживаються безвідносно до конкретної обстановки або моменту. Постійність їх виявляється в тому, що якість, позначена кожним епітетом, у різній мірі, але обов'язково притаманна всім епічним героям, міфічним істотам, предметам та явищам без винятку. Про такі гомерівські епітети Й.М. Тронський писав: «Давно було встановлено, що вони мають постійний характер, визначаючи предмет, до якого відносяться (бог, людина, річ і т. д.) взагалі, незалежно від конкретної обстановки: небо «всіяне зірками» завжди, навіть вдень, корабель «швидкохідний», навіть коли перебуває на якорі» [8, с. 50].

Такі епітети, будучи повністю однаковими, часто приєднуються до імен найрізноманітніших героїв. Так, усі персонажі-герої є μεγάθυμοι, μεγαλήτοροι мужні, відважні (μεγάθυμος 'Αγήνωρ (4, 467) – мужній Агенор; Τρωες μεγάθυμοι (5, 27) – відважні троянці; 'Οδυσσηι μεγαλήτορι (5, 674) – мужньому Одісею, μεγαλήτορος 'Αγχίσαο (5, 468) – мужнього Анхіза), αντίθεοι богорівні (αντίθεον Πολύφημον (1, 264) – богорівного Поліфема, αμ' ατνιθέω Πολυνείκει (4, 377) – разом з богорівним Поліником), доблесні δαΐφρονες ('Ιδομενηα δαΐφρονα (4, 252) – доблесного Ідоменея, 'Αχιλεύς δαΐφρων (2, 875) – доблесний Ахіл), боги αθάνατοι безсмертні, усі жінки та богині – одягнуті у прекрасні пеплоси (ευπεπλοι) та прекраснопоясані (ευζωνοι), у них прекрасні щоки καλλιπάρηοι та білі руки λευκώλενοι. Усі ці епітети увійшли в народний епос, і творець «Іліади», черпаючи з нього матеріал для своєї поеми, залишив у ній, зберіг численні суттєві риси тодішньої поетики, типізації та першооснов реалізму: «Іліада» наскрізь просякнута народною епічною творчістю по змісту, духу і стилю. Звідси в ній і постійні формули та епітети» [4, с. 326].

Однак, не можна собі уявити, що народна епічна творчість у гомерівську епоху обмежувалася лише такою типізацією, що її стиль зупинився і застиг лише на загальному. Це взагалі б виключило розширення та збагачення народного епосу новими персонажами, новими оповідями, новими вражаючими масу народних слухачів піснями. А маса ця, як відомо, не була байдужою до введення нових епічних облич, дій та характерів. «Живий» інтерес, ціка-

вість не можливі, якщо поруч із традиційним, звичним не буде чогось нового, незвичного не лише в історії, в сюжеті, але і в поетичних образах. Попри силу традиції, елементи диференціації тут неминучі. Саме тому, між іншими, «створюються також деякі, які відображають новизну життєвого змісту і його сприйняття, епітети не загальні, а так би мовити особисті, особливі» [4, с. 326].

Подальше виділення та виокремлення персонажа чи, іншими словами, «подальша його індивідуалізація на фоні загальної героїчної характеристики, притаманної епосу, досягається за рахунок частотності вживання відповідного епітета, переважного закріплення його за героєм» [7, с. 184]. Хоча всі епічні герої швидкі в бігу, і хоч епітетом «швидконогий» (ποδάρκης) позначений і розвідник Долон (10, 316), і візники на змаганнях біля могили Патрокла, перевага у цій якості залишається за Ахіллом, згаданим із таким епітетом лише у I–XII піснях поеми 4 рази (1, 121; 2, 688; 6, 423; 11, 599). Аналогічна ситуація і з епітетом о, η χαλκοχίτων, –χίτωνος – одягнутий у мідний панцир, міднобронний. Гомер називає «міднобронними» і аргів'ян ('Αργείων χαλκοχιτώνων (4, 285)), і епеїв ('Επειων χαλκοχιτώνων (4, 537)), і троянців (Τρώων χαλκοχιτώνων (5, 180)), а все ж цей епітет по праву «належить» ахейцям, які вживаються з ним 17 раз. Всі богині та героїні «Іліади» гарноволосі (ηυκομοι, ευπλόκαμοι): Афіна, Фетіда, але найбільш гарноволоса, очевидно, Лето – це її постійний епітет – ηύκομος Λητώ.

Крім епітетів, спільних для всіх осіб, предметів та явищ певного розряду, в «Іліаді» існують епітети, ніби закріплені за певними особами, предметами та явищами.

Інколи відмітна риса, виражена в такому особисто-постійному епітеті, приписується лише одному-єдиному персонажу, є постійною лише для нього, хоча типові якості, виражені в загальних епітетах, також супроводжують його ім'я. Ці вирізняючі епітети, які постійно супроводжують певних героїв, можуть характеризувати їх з одної примітної сторони, виділяючи чи то рису духовну, внутрішню (πολύμητις 'Οδυσσεύς (1, 311) хитромудрий Одісей), чи то фізичну (αμφιγυήεις ''Ηφαστος (1, 607–608) кривоногий Гефест, чи вид обладунку (ευκνήμιδες 'Αχαιοί (1, 17) прекраснопоножні ахейці), чи якусь іншу особливість. Ці особисто-постійні епітети можуть характеризувати будь-кого із персонажів, але найчастіше Гомер застосовує їх при описі богів: βοωπις ''Ηρη (1, 551) волоока Гера, αργυρότοξος 'Απόλλων 2, 766) срібнолукий Аполон, γλαυκωπις 'Αθήνη (1, 206) совоока Афіна, ροδοδάκτυλος 'Ηως (1, 477) рожевоперста Еос, 'Ιρις ποδήνεμος (5, 353) вітронога Іріда та інші.

Усього у розглянутих частинах «Іліади» виявлено 24 особисто-постійних епітети, що не так уже й багато, якщо взяти до уваги їх загальну кількість. Очевидно у такий спосіб автор «обдарував» лише найважливіших персонажів.

Можливий й інший, цілком логічний тип класифікації епітетів. Та перш ніж здійснити його, нам необхідно було виділити ряд диференціюючих ознак.

Найбільш легко виділився ряд характеристик, які беруть своє походження виключно від зовнішніх почуттів, тобто зорових (форма, блиск, колір, розмір), слухових, рухових (характер і швидкість руху) і т. д. Набагато складнішим виявилось розчленування більш індивідуальних епітетів, які не відносяться до якогось одного зовнішнього відчуття. Тим не менше, в групу «зовнішньої ознаки» вдалося об'єднати характерні риси зовнішності та одягу, ознак влади богів, людей (як груп, так і окремих особистостей), матеріал предметів, вид місцевості, характерні ознаки тварин та речей. До поняття «внутрішньої ознаки» були віднесені психологічні характеристики живих істот і внутрішньо притаманні ознаки предметів. Особливу групу склали оціночні епітети та епітети відношення, і нарешті, останню, невелику, але дуже цікаву підгрупу утворюють епітети інтелектуальної ознаки.

Таким чином, маємо 5 основних підгруп: 1) епітети зовнішньої ознаки; 2) епітети внутрішньої ознаки; 3) оціночні епітети; 4) інтелектуальні епітети; 5) епітети відношення.

За кількістю найбільш вагоме місце в досліджуваних піснях «Іліади» займають епітети з області зовнішніх відчуттів, чи так звані епітети зовнішньої ознаки. Вони означають такі характерні ознаки живих та міфічних істот та предметів, які впадають у вічі та вражають своїм багатством та витонченістю, порівняно з якою наша мова видається надзвичайно бідною. Тут ми знаходимо епітети на позначення форми (η αυλωπις – конусоподібний), довжини (ταναήκης – довголезий etc.), ширини (ευρυμέτωπος – широкочолий), відчуття предмета на дотик (καρχαρόδους – гострозубий). Багатим є і світ кольорів, хоча яскравих кольорів порівняно мало. Маємо складний епітет на позначення блиску (αιολομίτρις – блискучепоясний), темних кольорів (η κυανόπεζα – з темносиніми ніжками), двічі є згадка про білий колір (λευκώλενος – білорукий, αργιόδοντος – білозубий); кольори червоної гами постають перед нами через призму порівнянь: αιθοψ – полум'яно-іскристий, ροδοδάκτυλος – рожевоперста). Поряд із тонким розчленуванням кольорів моря (наприклад, прекрасне – οινοψ, яке містить у собі можливість порівняння темного кольору глибин чи коралових рифів із кольором хорошого вина), зовсім відсутні прості кольори зеленого і блакитного. Втім, як влучно зауважує М.Е. Грабарь-Пассек «кольори в примітивній мові позначаються своєрідно: завжди тонко розрізняються масті тварин, і є відсутнім бузковий колір, який рідко зустрічається в природі» [2, с. 21].

Тонко розчленовані різні ступені і форми швидкості руху: ταχύπωλος – швидкокінний, ωκύπους – швидконогий та ін.

Чим уважніше вивчати чуттєві епітети у Гомера, тим гостріше відчувається повне безсилля сучасних мов у передачі цих безкінечних нюансів сприйняття, охоплених мовою старогрецькою. Ці, що назавжди запам'ятаються ποδάρκης (швидконогий), λευκώλενος (білорука), αργυρότοξ (срібнолукий), αμφιγυήεις (кривоногий), αιολοθώρηξ (кольоровопанцирний) в українській мові передаються не лише тьмяно, але й «важко» звучать.

Всі підкласи зовнішньої ознаки в «Іліаді» надзвичайно багаті. Гомер не називає, а показує, і тому іменники часто «одягнуті» у епітети. Так, ахейці καρηκομόωντες (довговолосі), ευκνήμιδες (з гарними поножами), ταχύπωλοι (швидкокінні). Сім епітетів характеризують у досліджуваному матеріалі кораблі. Це – ωκύπορος (швидкохідний), ευπρυμνος (з прекрасною кормою), ευσέλμος (з гарною палубою), πολυκλήϊς (багатовеслий), πολύζυγος (з численними

лавками), μεγακήτης (з великим черевом, «пузатий»), μιλτοπάρηος (червонощокий).

Влучними рисами наділені не лише окремі особистості і боги, а й групи людей: Φρήκες ακρόκομοι – високочубі фракійці, Δαναοί ταχύπωλοι – швидкокінні данайці, Παιόνες, Τρωάδες ελκεσιπέπλοι – довгопеплосні троянки. Надзвичайно хороші і описи ландшафтів. Епітети: πολυστάφυλος – багатий, рясний виноградом, λεχεποίης – з трав'янистим ложем, πολυπιδαξ – багатий джерелами, βαθύσχοινος – з густим очеретом, πολύκνημος – з багатьма узгір'ями, πολυδειράδος – багатоверхий створюють буквально у кількох словах опис будь-якого пейзажу.

Внутрішня ознака, тобто епітети, які характеризують внутрішній світ героїв, навпаки, одноманітні, навіть визначення хоробрості героїв повторюються із певною монотонністю. Найбільшою сполучуваністю в даній підгрупі відзначаються три епітети: μεγάθυμος, μεγαλήτωρ (мужній) та теж практично синонімічний їм за значенням δαΐφρων (відважний), які сполучуються відповідно з 20, 10 і 16 різними іменами. Серед інших на увагу заслуговують такі: υπέρθυμος – надто чи дуже відважний, θρασυκάρδιος – з відважним серцем, ταλασίφρων – твердодухий, ακριτόμυθος – пустослівний та ін.

На внутрішні якості, притаманні окремим героям та божествам, вказують так звані «інтелектуальні» епітети, як от: Κρόνου παις αγκυλομήτεω (2, 205) – дитина хитромудрого Кроноса, πολυμήχαν' 'Οδυσσευ (8, 93) – багатий на вигадки Одісей.

Ще більш безособистісними є оціночні епітети: Πολύξεινος θεοειδής, 'Αλέξανδρος θεοειδής (богорівні Поліксен, Александр); αντίθεος Πολύφημον, αντίθεος Μύγδων (богорівні Поліфем, Мігдон), ισόθεος φώς (богорівний муж).

Серед оціночних епітетів цікавим є тип похвальних епітетів з компонентами καλλι– та ευ-. Перерахувати все те, що у Гомера є прекрасним, важко. Прекрасно тече річка (ευρρειος ποταμοιο (6, 508)), вода (καλλίρρον υδωρ (2, 752), (12, 33)), прекрасні корми та палуби мають швидкохідні кораблі, які пливуть по її хвилях (νηες ευπρυμνοι (4, 247–248)), прекрасні колеса колісниці (εύτροχον αρμα (8, 438)), яку тягнуть прекрасногриві коні (καλλίτριχες ιπποι (10, 491)), прекрасну зовнішність мають жінки (γυναικ' ευειδέ' (3, 48)), у них прекрасне волосся (Τρωαι ευπλόκαμοι (6, 380)), щоки (Θεανω καλλιπάρηος (6, 298)), ноги (καλλισφύρου νύμφης (9, 560)), вони прекрасно вдягнені (ειματέρων ευπέπλων (6, 378)); прекрасно пахне спальня (εν θαλάμω ευώδεϊ (3, 382)) і у прекрасних поножах виходять на бій ахейці (ευκνήμιδες 'Αχαιοί (1, 17)).

Вказаних епітетів у Гомера багато. Вони характеризують зовнішній вигляд людей та богів, їх одяг, обладунки воїнів. Згадані епітети служать характеристиці тваринного світу та різних виробів. При цьому слід зауважити, що гарне у Гомера не лише не має якогось ізольованого характеру, не лише важко відокремлюється від уявлень про фізичні речі взагалі, але й дуже часто прямо пов'язане з великими розмірами або із надзвичайними силами. Наприклад, епітет будинку *ευτειχος* можна перекласти не «з гарними стінами», а «з міцними стінами», оскільки тут ευ– вказує саме на міцність стін, а не на їх красу.

Серед епітетів, які використовує Гомер у досліджуваних піснях «Іліади», вдалося виявити також групу художніх означень, які виражають ставлення до різних подій та явищ, до людських вчинків та дій. Значне місце займають тут епітети, які відносяться до всього, що пов'язане з війною.

Гомер чітко усвідомлює, що війна – велике горе для народу, джерело бід, горя, страждання, причина нещасть та мук. Тому її епітетом є, наприклад, πολυδάκρυος – багатослізна (3, 165). Той же самий епітет характеризує і її міфологічне втілення – Ареса (3, 132; 5, 516). Те, що війна характеризується так і Зевсом, і Ахіллом, і Пріамом, і Андромахою, і Агамемноном, й іншими героями, і «самим» автором, свідчить, звичайно, про народність цих епітетів [45, с. 327]. Але Гомер вдається до них зовсім не механічно, і не в силу поетичної традиції, а тому, що його відношення до війни, до подій і дій – народне. Народне і авторське тут зливаються в одне ціле.

Народне сприймання війни відчувається також у епітетах зброї. Серед них можна виділити естетичні епітети: ξίφος αργυρόηλος (2, 45) – меч, прикрашений.

Відсотково-кількісна картина розглянутих нами епітетів виглядатиме так: постійних чи традиційних епітетів виявлено 151 (86,4%), особисто-постійних – 24 (13,6%); значеннєва класифікація: епітети зовнішньої ознаки – 112 (65,2%), епітети внутрішньої ознаки – 23 (13,1%), оціночні епітети – 27 (15,4%), епітети ставлення/відношення (3,5%), інтелектуальні епітети – 5 (2,8%).

Вивчення епітетів дозволяє зробити такі **висновки**. Сприйняття світу в епоху створення епосу відбувається, головним чином, через зовнішні відчуття, дані яких надзвичайно тонко розчленовані і загострені. Мова з вражаючою для нашого часу гнучкістю і послухом слідує за зовнішнім сприйняттям, вловлюючи та закріплюючи найтонші її вигини. Навпаки, в ділянці зображення емоційних оцінок та душевних якостей сприймання однотипне і, очевидно, являло собою дуже слабо розчленований комплекс, що різко відбивається і на мові. Тонкі нюанси, які відрізняли зовнішні відчуття, тут відсутні.

Складні епітети мають свої специфічні особливості у порівнянні з епітетами простими. Це зумовлено тим, що складні прикметники, які виступають у ролі епітетів, володіють більшою семантичною ємкістю, що дозволяє в єдиній словесній формі виразити багатий зміст, нове складне уявлення. Складні прикметники виражають такі відтінки рис та якостей, які важко передати за допомогою простих прикметників [3, с. 148].

Не менш важливим фактором, який, очевидно, обумовив введення в мову складних прикметників типу бахувріхі, була тенденція до просторово-часової економії мовних засобів, чим і пояснюється широке вживання їх в художній літературі, зокрема в епосі.

Значення застосування таких утворень полягає і в тому, що вони здатні збільшувати об'єм семантичних можливостей слова, усуваючи тим самим розгорнуті конструкції з декількома означеннями.

Складні прикметники типу бахувріхі використовувались Гомером і зі стилістичною метою для утворення слів, що були більш точними означеннями і служили для конкретизації та означення передаваних значень.

Прикметники бахувріхі мають значення також внаслідок їх значного емоційно-експресивного забарвлення. Специфічне стилістичне забарвлення, емоційно-експресивна насиченість цих слів дає змогу поету використову-

вати їх для характеристики дійових осіб та оточуючої їх дійсності.

У них можуть поєднуватися значення компонентів синонімічних чи компонентів з протилежним значенням, вони замінюють багатослівні описи, служать засобом створення поетичного порівняння. Ці якості складних прикметників сприяють створенню поетичних образів і складають специфіку складного епітета, що й обумовлює актуальність даної роботи і визначає **перспективу подальшого дослідження** складних прикметників цього типу у інших творах поетичного жанру та епосі зокрема.

Література:

1. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь (препринт V-го издания 1899 г.). – М.: 1991. – 1371 с.
2. Грабарь-Пассек М.Е. Эпитеты и сравнения в «Илиаде» Гомера // Іноземна філологія, 1971. – вип. 36. – С. 17–27.
3. Петрова З.М. «Сложные имена прилагательные в поэзии второй половины 18 века (поэзия классицизма: Тредиаковский, Державин)». Сб. «Процессы формирования лексики русского литературного языка (от Кантемира до Карамзина)». М–Л.: Наука, 1966. – 293 с.
4. Сахарный Н.Л. «Илиада». Разыскания в области смысла и стиля гомеровской поэзии. Архангельськ: 1957. – 379 с.
5. Симачевская Ж.Н. Структурно-семантические особенности сложных прилагательных типа бахуврихи в научно-техническом стиле современного английского языка: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Киев, 1974. – 27 с.
6. Смирницкий А.И. К вопросу о слове. // Вопросы теории и истории языка М., 1952, С. 182–203.
7. Тронский И.М. Вопросы языкового развития в античном обществе. Л.: Наука, 1973. – 207 с.
8. Тронский И.М. К вопросу о «формульном стиле» гомеровского эпоса. В кн.: Philologica. Исследования по языку и литературе памяти акад. В.М. Жирмунского. Л.; Наука, 1973, С. 48–57.
9. Шталь И.В. Художественный мир гомеровского эпоса. М.: 1983. – 287 с.
10. Arthurus Ludwich. Homeri Carmina. Recensuit et selecta lectionis varietate instruit. Pars Prior. Ilias. V. I, MDCCCCII // Reprinted photographically by the permission of B. G. Teubner Verlagsgesellschalf, Leibzig //’Εκδόσει Δημ. Ν. Παδήμα.

Сай И. В. Роль сложных прилагательных типа бахуврихи в структуре художественного произведения (на материале I–XII песен поэмы Гомера «Илиада»)

Аннотация. В статье представлен анализ стилистической функции прилагательных типа бахуврихи на основании материала «Илиады» Гомера, исследовано наиболее распространенные из них, произведено их семантическую классификацию.

Ключевые слова: сложные прилагательные, бахуврихи, эпитет, Гомер, «Илиада».

Say I. The role of compound adjectives «bahuvrihi» in the structure of literary composition (on the basis of I–XII songs of Homer’s «Iliad»)

Summary. The article is dedicated to stylistic function analysis of compound adjectives of bahuvrihi type based on Homer’s «Iliad». It focuses on most wide-spread of them and their semantic classification.

Key words: compound adjectives, bahuvrihi, epithet, Homer, «Iliad».

УДК 811.112'42

Сарміна Г. Л.,
кандидат філологічних наук,
асистент кафедри іноземних мов Інституту журналістики
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

РОЛЬ МОВНИХ ДЕВІАЦІЙ У ДОСЛІДЖЕННІ ДЕЛІКТНИХ ТЕКСТІВ

Анотація. У статті вивчається проблема дослідження методу ідентифікації невідомого автора деліктного тексту шляхом аналізу помилок. Розглянуті причини порушення мовних норм, критерії розмежування інтенційних та неінтенційних девіацій, описані основні етапи їх аналізу й основні комунікативні ролі соціолінгвальної спрямованості автора деліктного тексту.

Ключові слова: деліктний текст, девіатологічна лінгвістика, імітація мовлення, девіації, помилки.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку мовознавчої науки позначено багатьма напрямками лінгвістичних розвідок, помітне місце серед яких посідають дослідження комунікативних взаємодій у сфері лінгвістичного аналізу тексту в криміналістичній практиці. Такі дослідження розширюють можливості судової лінгвістики як науки, що послуговується лінгвістичними методами розслідування злочинів, скоєних шляхом вербальної поведінки.

В Україні формується галузь судової лінгвістики і напрямок лінгвістичної експертизи, котрий фокусує увагу на дослідженні деліктного тексту шляхом застосування лінгвістичних методів на основі спеціальних знань в галузі філології. Об'єктом дослідження судової лінгвістики є тексти, пов'язані з деліктами (від лат. delictum – проступок, правопорушення), тобто тексти злочинного характеру, які вже є, якими інкримінують або можуть інкримінувати злочин [1, 3]. Деліктні тексти містять corpus delicti, тобто об'єктивні ознаки караного діяння, тож перебувають у тісному зв'язку зі злочином або самі є предметом злочину [2, 41].

Розвиток сучасних технологій, розширивши можливості зберегти анонімність особи, котра скоїла кримінальний злочин, стимулює пошук нових методів розслідування з метою виявити особу злочинця.

Відомо, що укладачі текстів, автори-інкогніто намагаються уникнути зовнішніх слідів: не змащують слиною марки на конверті, не вкидають листа до поштової скриньки поблизу свого місця мешкання, а електронну пошту не надсилають з власного акаунта. Поширеними є спроби змінити почерк, щоб унеможливити з'ясування особи укладача, а також писати друкованими літерами, застосовувати шаблони, вирізані слова й літери тощо.

Проте й укладання тексту залишає певні сліди, які можуть бути предметом аналізу і розслідування, адже феномен мови комплексно експлікує сутність людини, однак цей факт не є загальновідомим і ще не закріпився у свідомості більшості мовців. Утім судова лінгвістика спрямовує свою увагу саме на лінгвістичний аналіз, котрий передбачає розгляд вербальних і невербальних компонентів комунікації й особливостей укладання деліктних текстів. Укладачі змінюють характер викладу, що ускладнює аналіз текстів й ідентифікацію автора, саме тому проблема штучного викривлення мовлення, його сутність та вияви мають неабияку вагу й потребують ґрунтовного вивчення.

Основним методом імітації мовлення є те, що укладач припускається помилок на всіх рівнях мови – в орфографії, морфології та синтаксисі, фразеології, лексиці тощо. Помилки, зроблені в тексті, можуть дати уявлення про укладача тексту, адже «мова на всіх рівнях є зрадницькою. Занадто розмаїтим є ідеолектальний репертуар анонімного автора, а загальна текстуальна компетенція укладача зумовлює застосування вірогідних підходів до ідентифікації його» [3, 51].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких розглядається окреслена проблема, свідчить про те, що загальнотеоретичні основи дослідження відхилень від мовних норм було закладено вітчизняними і зарубіжними лінгвістами, зокрема в працях Ф.С. Бацевича, Т.Г. Бондаренка, К. Дерн, А.О. Капелюшного, Ю.В. Карасикова, Г. Кніффки, С. Кордера, Г. Нікеля, Б. Спіллнера, Д. Херубіма тощо. Варто зазначити, що сучасні мовознавчі студії фокусують увагу навколо вивчення природи і сутності помилок, типологізації та функціонування їх у комунікативному процесі, а також їхнього впливу на опанування мови в умовах інтерференції. Як складова аналізу імітації мовлення укладача деліктного тексту мовні девіації не розглядалися вітчизняними дослідниками, що і зумовлює актуальність даної статті.

Об'єктом дослідження є девіації (помилки) у деліктних текстах, предметом – їх характеристики, типології, причини виникнення. Загальна проблема полягає у відсутності комплексного дослідження методу ідентифікації автора шляхом аналізу помилок, що передбачає вирішення таких завдань:

– уточнити поняття «помилка» і «мовна девіація»;
– описати етапи аналізу помилок у деліктному тексті;
– проаналізувати критерії розокремлення інтенційних або неінтенційних помилок;
– розглянути причини порушення мовних норм;
– описати комунікативні ролі соціолінгвальної спрямованості укладача деліктного тексту.

Як було зазначено, основним методом імітації мовлення є те, що укладач припускається помилок на всіх рівнях мови – в орфографії, морфології та синтаксисі, фразеології, лексиці тощо. Помилки, зроблені в тексті, можуть дати уявлення про укладача тексту. Досліджуючи помилки в

деліктних текстах, лінгвісти послуговуються здобутками тієї галузі мовознавства, яка фокусує увагу на вивченні помилок, їх природи й функціонування – девіатологічної лінгвістики (Fehlerlinguistik) [4]. Ця наука фокусує свою увагу навколо мовних девіацій, під якими розуміємо тип комунікативної невдачі чи збою у спілкуванні (зокрема у міжкультурному), причиною яких є недостатня мовна компетенція учасників. Це різноманітні помилки, неточності, обмовки, описки, лінгва-ляпсуси тощо, пов'язані зі специфікою лексичної та граматичної семантики мови, якою відбувається спілкування [5] Отже, під помилкою ми розуміємо різновид мовної девіації.

Аналіз помилок передбачає три основних етапи, а саме – ідентифікація, опис, пояснення [6, 126]. Невід'ємною складовою аналізу помилок є розокремлення їх відповідно до категорій: лексичні або граматичні, інтенційні або неінтенційні. В процесі аналізу широко застосовується метод порівняння текстів на предмет наявності і типовості помилок, а також метод квалітативного аналізу, який передує методу квантативного аналізу.

Імітація може бути хаотичною або цілеспрямованою. Під хаотичною імітацією варто розуміти безсистемне припущення помилок, а під цілеспрямованою – припущення помилок з метою скопіювати стиль індивіда зі зниженим рівнем мовної компетенції, мовні ознаки іноземця або мовні ознаки певного автора [7, 244]. Успішність таких дій залежить від мовної компетенції укладача тексту. У будь-якій фальсифікації – нехай йдеться про банкноту чи писемний текст – якість кінцевого продукту залежить від ступеня розуміння фальсифікатором природи і сутності того, що саме він фальсифікує [8, 122].

Вивчення помилок у деліктному тексті зумовлює розмежування понять «загальна мовна компетенція» й «індивідуальна мовна компетенція» [9, 187]. Під загальною мовною компетенцією розуміють загальний рівень опанування мови, тобто знання правил граматики, достатній лексичний запас, правильну інтерпретацію лексичного значення, застосування правил комунікації на рівні інших мовців. Індивідуальна мовна компетенція характеризує індивідуальний спосіб (манеру) вживання мовних засобів, що відбувається несвідомо й інтуїтивно [9, 189]. Стратегію інтенційної імітації, або викривлення мовлення, відбивають умисні граматичні, семантичні помилки, відхилення у структурі тексту тощо.

Розмежування навмисно або ненавмисно припущених помилок відбувається за допомогою таких питань:

1. Чи трапляються помилки виключно на рівні орфографії та словотвору?
2. Чи має місце співіснування правильних та хибних форм у межах однієї граматичної категорії?
3. Чи збільшується кількість помилок у тексті (по ходу тексту)?
4. Чи вживаються ідіоматичні звороти у правильних формах?
5. Чи поєднується компетентне володіння ідіоматикою та лексикою з помилками?
6. Чи має місце хибне вживання лексики?
7. Чи спотворюється розуміння тексту? [10, 81–82].

У випадку, коли відповіді на питання 1–4 є ствердними, а відповіді на питання 5–7 – негативними, мова йде про навмисну імітацію мовлення.

Звичайно, в деліктних текстах трапляються не тільки помилки, а й інші види девіацій. Злочинці використовують певні текстові зразки, що зумовлює добір типових формулювань, однак трапляються відхилення від них, що знаходить вияв у порушеннях стилю, хибних висловлюваннях тощо, які супроводжують увесь текст або його частини. Відхилення від усталених норм відбувається при порушеннях формул звертання, привітання, прощання, запозиченні фрагментів інших текстових типів тощо.

Основними причинами порушень мовних норм є:

• укладач має недостатню мовну компетенцію, щоб продукувати писемні тексти;

• укладач припускається помилок, бо перебуває у стресовій ситуації, під впливом наркотичних речовин або алкогольних напоїв;

• укладач навмисно припускається помилок, щоб увести в оману адресата, який має вважати злочинця малоосвіченою особою;

• укладач свідомо застосовує особливий виклад, щоб справити хибне враження щодо його стилістичних ознак [11, 84; 12, 188].

З метою приховати власну особу, укладач деліктного тексту вдається до прийомів кодування, які втілюються шляхом реалізації мовних засобів вираження карнавалізації [13]. Сутність комунікативної стратегії карнавалізації полягає у спробах автора створити певне амплуа; реалізація зазначеної стратегії відбувається шляхом комунікативних ролей соціальної і соціолінгвальної спрямованості. Основними ролями соціолінгвальної спрямованості, які виділяються на підставі виокремлення помилок на всіх рівнях мови, є роль іноземця й роль невігласа.

Комунікативна роль іноземця може вербалізуватися за допомогою низки експліцитних й імпліцитних мовних засобів. Експліцитна інформація подається шляхом вживання укладачем слів, висловлювань або цілих речень іноземною мовою. Автор деліктного тексту може посилатися на культурні номінації, зокрема на країну або місцевість, звідки він походить, та надавати експліцитну інформацію про те, що він іноземець, послуговуючись лексемами Heim, Heimatland, Heimatreise, Heimatort, Geburtsort, Heimatstadt.

Імпліцитним засобом імітування ролі іноземця або не носія мови є припущення помилок на всіх мовних рівнях, зокрема в морфології, синтаксисі, орфографії та пунктуації. Серед типових помилок, яких зазвичай припускається не носій мови, є такі, що становлять найбільші труднощі в опануванні німецької мови [7, 250].

На рівні морфології основними ознаками імітування мовлення іноземця є такі: уживання неправильного роду іменника; неповних форм дієслова (хибних флексій); подвійного заперечення; хибних форм дієслівного керування. Важливою ознакою імітації є співіснування правильних і хибних форм у межах тієї самої категорії, що свідчить про обізнаність укладача із правильною формою.

На рівні синтаксису імітація мовлення характеризується: порушенням рамкової конструкції в процесі утворення складних часових форм (Futurum I, Perfekt) і переважанням паратактичних конструкцій над гіпотактичними (прагнення ввести в оману адресата реалізується через побудову синтаксично неповних речень).

Орфографічні помилки, які трапляються під час імітації мовлення не носія мови, характеризуються особливою своєрідністю. Йдеться про: хибне передавання довготи голосного; написання іменників з малої літери; хибне вживання літер s, ß; написання умлаутів; передавання на письмі дифтонгів.

Отже, помилки є конститутивним елементом комунікативної ролі іноземця. Про імітування мовлення іноземця свідчать: домінування помилок на рівні граматики попри правильне вживання лексики; безсистемні (поодинокі) помилки на різних рівнях мови; домінування орфографічних помилок попри доречний добір лексики; уживання спрощеного вокабулярія.

Ознаки людини з низьким рівнем освіти або невігласа варто відшукувати на рівні орфографії та пунктуації. На відміну від не носія мови, граматичні конструкції індивіда, для якого мова є рідною, здебільшого є безпомилковими. Проте орфографічні помилки та відхилення в пунктуації можуть свідчити про недостатній рівень освіченості. Щоб констатувати імітацію, треба аналізувати текст комплексно і з'ясувати, чи повторюються типові помилки.

Відсутність знаків пунктуації, зміна або додавання літер, випущені фрагменти, протиставлення написання іменників із маленької літери написанню з великої є типовими елементами такої комунікативної ролі. Водночас постійні помилки та хиби попри правильні граматичні конструкції, фрази й доречно дібрану лексику свідчать про показну імітацію.

Якщо помилки трапляються рідко, і їх у тексті небагато, можна припустити, що то є писемні огріхи, проте якщо вимальовується картина, де помилкам властива певна повторюваність, можна твердити про стратегічність такої інтенції. Важливим чинником з'ясування того, чи має місце імітація, є комплексне дослідження цілого тексту або серії текстів (наприклад, серії шантажних листів), що дає змогу дійти висновку, чи наявні (систематичні) помилки є характерними для певного мовця.

Висновок. Перспективи подальших досліджень полягають у комплексному вивченні всіх типів мовних девіацій, котрі трапляються у деліктних текстах.

Література:

1. Сарміна Г.Л. Комунікативні особливості німецькомовних шантажних листів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – германські мови / Г.Л. Сарміна. – Київ: Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2014. – 20 с.
2. Fobbe E. Forensische Linguistik: Eine Einführung / E. Fobbe. – Tübingen: Narr Verlag, 2011. – 282 S.
3. Kipping K. Textpartituren als forensische Beweismittel / Karl Kipping // Die Polizei. – 1988. – 2. – 51 S.
4. Cherubim D. Fehlerlinguistik. Beiträge zum Problem der sprachlichen Abweichung / D. Cherubim (Hg.). – Tübingen: Niemeyer, 1980. – 306 S.
5. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – Київ: Довіра, 2007. – 205 с.
6. Kniffka H. Recent development in forensic linguistics / H. Kniffka, S. Blackwell, M. Coulthard. – Frankfurt: Peter Lang, 1996. – 406 S.
7. Dern C. Verstellungsstrategien in Erpresserschreiben / C. Dern // ZGL 36. – 2008. – S. 240–265.
8. Coulthard M. Making texts speak: The work of the forensic linguists / M. Coulthard. – SAP 33. – 1998. – P. 117–130.
9. Buntgarten T. Anonymität und Urheberschaft. Kommunikatio nswissenschaftlichelinguistische und informationstheoretische Modellierung möglicher Urheberschaften von anonymen Textdokumenten / T. Buntgarten // Recent development in forensic linguistics / Hannes Kniffka, Susan Blackwell, Malcolm Coulthard. – Peter Lang, 1996. – S. 181–201.
10. Dern C. Autorenerkennung / C. Dern. – Stuttgart: Richard Boorberg Verlag, 2009. – 225 S.
11. Busch A. Wissenstransfer und Verstellung in Erpresserschreiben: Zur Analyse von Verstellungsstrategien auf korpuslinguistischer Basis / Albert Busch, Susanne Catharina Heitz // Sigurd Wichter; Albert Busch (Hg.). Wissenstransfer – Erfolgskontrolle und Rückmeldungen aus der Praxis. – Frankfurt am Main: Peter Lang, 2006. – S. 83–99.
12. Kniffka H. Working in Language and Law: A German Perspective / Hannes Kniffka. – Bonn University Palgrave Macmillan, 2007. – 291 p.
13. Бахтин М.М. Франсуа Рабле и народная смеховая культура средневековья и Ренессанса / М.М. Бахтин. – Москва: Худож. лит., 1990. – 543 с.
14. Бацевич Ф. Основи комунікативної девіатології. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. – 236 с.
15. Nickel G. Einleitung zur Fehleranalyse zum Problem des Fehlerbewertung // Projekt für andgewandte kontrastive Sprachwissenschaft. Arbeitsbericht. Universität Stuttgart, 1971. № 5, Juli. S. 1–33.

Сармина А. Л. Роль языковых девиаций в исследовании деликтных текстов

Аннотация. В статье изучена проблема исследования метода идентификации неизвестного автора деликтного текста посредством анализа ошибок. Рассмотрены причины нарушений языковых норм, критерии разграничения интенциональных и неинтенциональных девиаций, описаны основные этапы их анализа, а также основные коммуникативные роли социолингвальной направленности автора деликтного текста.

Ключевые слова: деликтный текст, девиатологическая лингвистика, имитация речи, девиации, ошибки.

Sarmina G. The role of speech deviations in incriminating texts' investigation.

Summary. The problem of anonymous incriminating texts author's identification by means of deviations analysis was (has been) investigated. The motives of language standards breach, criteria of intentional and non intentional deviations differentiation have been examined, stages of analysis and the main communicative sociolingual roles of incriminationg texts author have been described.

Key words: incriminating text, speech imitation, deviations, mistakes.

УДК 811.133.1'367.2

Філоненко Н. Г.,
доцент кафедри романської філології, докторант
Київського національного лінгвістичного університету

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПАРЦЕЛЯЦІЇ У СУЧАСНОМУ ФРАНЦУЗЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ

Анотація. У статті окреслюються функціональні закономірності парцеляції, вивчаються когнітивний та емотивний аспекти вживання парцелятів у сучасному французькому художньому прозовому тексті на матеріалі п'ятьох романів різних письменників.

Ключові слова: емотивний синтаксис, парцеляція, художній текст, усне та письмове мовлення.

Постановка проблеми. Синтаксичні дослідження французького художнього прозового тексту в антропоцентричній парадигмі крізь призму когнітивного підходу спираються сьогодні на питання взаємозалежності між мовою, мовленням і мисленням, а також на зв'язок між письмовим та усним мовленням. Окремо постає питання відображення синтаксичних особливостей усного мовлення у тексті художнього твору, як у мовленні персонажів, так і в авторському мовленні.

Уникаючи називати сучасну французьку літературу постмодерновою, Б. Бланкман характеризує сучасний французький роман, як особливу фікцію, що є інтеграцією авторських спогадів та уяви [1, 7]. Стилістичні прийоми, які використовуються французькими авторами у тексті, покликані забезпечити створення ефекту дійсності вигаданого світу літературного твору.

Одним із способів передачі усного мовлення у тексті художнього твору є парцеляція, яка викликає наукові дискусії серед дослідників французької мови. Вивчення синтаксично-семантичних різновидів парцеляції у французькій мові проводяться як французькими вченими, наприклад, Ш. Баллі [2, 3], так і зарубіжними [4, 5], а також вітчизняними вченими [6]. Парцеляція вважається разом із дислокацією та інверсією категоріями емотивного синтаксису [4, 4–9].

Дослідження явища парцеляції виходить на мікросинтаксичний рівень з огляду на функції і види парцелятів та зміщення тема-рематичних центрів, а також на макросинтаксичний рівень у прагматичному аспекті. У синтаксичному плані Ш. Баллі вважає парцеляцію зникненням рубежів речень [2, 312]. Межі між парцеляцією та іншими спорідненими явищами, такими як дислокація та еліпс, не є достатньо чіткими, однак критерій внутрішніх та зовнішніх кордонів речення, зокрема й пунктуаційні особливості оформлення тексту, відіграє у визначенні парцеляції та її вирізнення від дислокації та еліпсу головну роль. Парцеляція у синтаксичному плані тексту принципово пов'язана з еліпсом, оскільки, згідно з думкою Ш. Баллі: «у мові […] не буває ні психологічно, ні лінгвістично абсолютних монорем» [3, 62].

Отже, у сучасних синтаксичних студіях тексту проблема відокремлення парцеляції від близьких за синтаксичними характеристиками до неї явищ не є вирішеною. Крім зазначеного питання, когнітивний ракурс нинішніх синтаксичних досліджень тексту дозволяє окреслити закономірності концептуальних складників синтаксичних явищ, зокрема парцеляції у художньому тексті

Метою статті є встановлення загальних закономірностей вживання синтаксичного явища парцеляції у сучасному французькому художньому прозовому тексті у залежності від авторської інтенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ш. Баллі відзначає той факт, що явище парцеляції є притаманним саме усному мовленню: «правильний логічний зв'язок між членами речення, […] що може здаватися допомогою у розумінні, є, насправді, завадою в усному мовленні» [2, 312]. Наявність значної кількості парцелятів, як у мовленні персонажів, так і у мовленні оповідача, у французькому художньому прозовому тексті, а також у письмовому мовленні, свідчить як про авторську інтенцію, так і про загальну тенденцію сучасної французької літератури до уподібнення усного та письмового мовлення.

Питання парцеляції – це дотичні сфери макросинтаксису та мікросинтаксису. Парцеляція входить до кола досліджень як синтаксису тексту, так і синтаксису речення, оскільки ідентифікація і вивчення парцелята має відбуватися при опрацьовуванні фрагментів тексту, які містять серії парцелятів.

Одним із базових інструментів формування парцелятів є пунктуація. Крапка – це не тільки засіб пунктуації і знак меж між відрізками висловлювань, а й важливий спосіб передачі цілих комплексів авторських смислів. Вона відіграє роль когнітивної позначки ідентифікації парцельованого сегмента як такого, і є основним засобом утворення парцелятів завдяки зсувам тема-рематичних центрів і розриву суб'єктно-предикатного синтаксичного зв'язку у реченні, що функціонує у тексті. Вторинною ознакою утворення парцелятів є велика літера, з якої починається парцельований сегмент.

Переваги речення як рамки дослідження є безсумнівними, оскільки його демаркаційні, а саме пунктуаційні, характеристики речення є очевидними, а саме формально головним маркером кінця речення сполучення двох знаків – крапки та великої літери наступного слова, з яких крапка сприймається як ключовий. Періодичні автономні та неавтономні одиниці у процесі інтерпретації художнього прозового тексту сприймаються як ізольовані завдяки демаркації пунктуаційними знаками [7, 106–107]. Отже, значимі рематичні центри маркуються у парцелятах в основному за допомогою крапки, що функціонує у якості конфігураційного когнітивного маркера, призначеного для вповільнення сприйняття інформації.

Прийом парцеляції застосовується авторами, очевидно, для смислотвірного ефекту, який у художньому тексті

має такі концептуальні складники: «прискорення чи уповільнення сюжетного часу; тривалість, результативність, раптовість, несподіваність або різкість, багаторазовість виконуваної дії; вираження конкретної пояснювальної семантики щодо простору, часу та якості перебігу дії чи реалізації стану істот та неістот; звуження або розширення просторових уявлень; створення асоціативного простору» [8, 18]. Отже, перераховані складники відображають, перш за все, аналіз сукупності сенсорних сигналів, який формує суб'єктивну оцінку мовця.

Емоції є інтегрованим складником розумової діяльності людини, а парцеляція, як засіб вираження емоцій, може вважатися когнітивним сигналом порушення мовних стереотипів, який використовується з метою зміни звичної інтерпретації у відповідності до закону «економії творчих сил» [8, 5; 9, 11].

На нашу думку, згідно з «принципом оцінності» [10, 224], який бере участь у формуванні мовлення оповідача у сучасному французькому художньому тексті, нами віднайдена функціональна закономірність у вживанні парцелятів: у мовленні оповідача первинним є відображення особливостей суб'єктивного сприйняття оповідачем подій у світі персонажів, тоді як для парцелятів у мовленні персонажів притаманне висловлення емоцій.

Сучасний французький письменник Л. Годе у романі «Le soleil des Scorta» використовує парцеляти з метою вираження комплексу емоцій (смутку, розчарування з приводу своєї долі) і досягнення ефекту вповільнення хронотопу: «Le sort s'est joué de moi. Avec délices» [11].

Вияв суму підкріплюється антонімом délices (насолода, радість) – що виражає емоцією, яку начебто відчуває персоніфікований супротивник персонажа – його доля.

У романі Л. Годе «Le soleil des Scorta» парцеляція у мовленні персонажа є частотним прийомом, який має експресивну, емоційну і характерологічну (передачу внутрішнього мовлення персонажів) функції.

Для парцеляції, яку використовує Л. Годе, властиве виокремлення як одного, так і кількох парцельованих сегментів. Основним типом парцелятів виступають присудкові сегменти, які знаходяться у смисловій та синтаксичній залежності від основного повного речення: «Il attaquait les paysans dans les champs. Volait les bêtes. Assassinait les bourgeois qui s'égaraient sur les routes» [11].

У наведеному прикладі Л. Годе порушує нормативну для речення французької мови пропозиційну схему підмет + присудок, розриваючи тема-рематичний зв'язок. Дія, яка виражається парцельованими присудками, сприймається оповідачем як повторювана, ітеративно-тривала, розширена у часі і просторі. Це сприйняття підтримується і часовою формою Imparfait.

Основною функцією парцеляції у романі А. Раімі «Syngué sabour. Pierre de patience» є позначення інтенсивності і тривалості дії, що відзначається такою стилістичною фігурою, як градація, а також уповільненням сюжетного часу: «Elle retire sa main, serre les doigts, et, la bouche contre l'oreiller, pousse encore un cri. Un seul. Long. Déchirant. Et reste immobile. Longtemps. Très longtemps» [12].

У наведеному прикладі серії парцелятів ефект гальмування динаміки ситуації посилюється як семантикою дієслова rester та прикметником immobile, що беруть участь у вербалізації концепту СТАН, так і трикратним повтором темпоративу long, що передається прикметником long та прислівником longtemps.

Незважаючи на те, що акцентоване фокусом парцеляції дієслово має властивість маркувати час та окреслювати динаміку подій, основною функцією присудкових парцелятів є саме послаблення швидкості плину хронотопа, що помічається у семантиці дієслів. Необхідно відзначити, що у романі А. Раімі «Syngué sabour. Pierre de patience», так само як і у романі Л. Годе «Le soleil des Scorta, найчастіше присудкові парцеляти вживаються серійно, тобто у кількості більш, ніж один: «Elle s'approche de l'homme d'un pas craintif. S'arrête. Contemple le mouvement de sa poitrine [12]. Elle fuit hors de la pièce. Fouille la maison. Revient. Cheveux défaits. Poussiéreux» [12].

На противагу двом зазначеним вище творам, у романах Ж. Феррарі «Sermon sur la chute de Rome», Ж.-К. Рюфена «Rouge Brésil», А. Женні «L'art français de la guerre» автори уникають парцеляції у мовленні оповідача, однак, й у мовленні персонажів наявні парцеляти не є частотними, і вони функціонують як засоби вираження негативних емоцій, а не перцептивної оцінки: «Ce n'est pas ce que j'ai entendu. Pas du tout» [13] – роздратування.

«Amour, amour, gémissait-il entre ses pleurs, ne meurs pas! Ne meurs jamais!» [14] – вираження негативної емоції розчарування високого ступеня посилене відповідною пунктуацією – знаком оклику.

«Vous n'avez pas dit les noms. Pas dit, perdu» [15] – розчарування.

Висновки. Часте вживання сучасними французькими авторами синтаксичного прийому парцеляції у художньому прозовому тексті свідчить про успішну реалізацію авторської задачі з максимального уподібнення ілюзорного художнього світу літературного твору до реальності. Таким чином, ми констатуємо нарощення тенденції до зближення норм усного і писемного мовлення у сучасному французькому художньому прозовому тексті.

Дослідивши тексти п'ятьох письменників XXI сторіччя, романи яких були нагороджені найпрестижнішою французькою премією за кращий роман французькою мовою, а саме: Л. Годе «Le soleil des Scorta», А. Женні «L'Art Français de la guerre», А. Раімі «Syngué sabour. Pierre de patience», Ж.-К. Рюфен «Rouge Brésil», Ж. Ферарі «Le Sermon sur la chute de Rome», ми дійшли висновку, що існує функціональна закономірність у вживанні парцелятів. Для мовлення оповідача головним є відображення особливостей суб'єктивного сприйняття оповідачем подій у світі персонажів. У мовленні персонажів парцеляти вживаються для висловлення емоцій.

Подальше вивчення кількісних показників вживання парцеляції, поглиблене дослідження функціональних особливостей, деталізація різних семантичних та синтаксичних типів парцелятів і їхніх експресивних властивостей може надати об'єктивні результати щодо когнітивних характеристик синтаксичних конструкцій французької мови.

Література:

1. Blanckeman B. Les Fictions singulières, étude sur le roman français contemporain / B. Blanckeman. – P.: Prétexte Éditeur, 2002. – 168 p.
2. Bally Ch. Traité de stylistique française (2e édition) / Ch. Bally. – Winter (Heidelberg), 1921. – 1vol. – 331p.

3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: Издательство иностранной литературы, 1955. – 416 с.
4. Турбина О.А. Природа эмотивного синтаксиса и его категорий / О.А. Турбина. – Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика. – № 2. – Т. 10. – 2013. – С. 4–9.
5. Богоявленская Ю.В. Парцелляция в русском и французском языках: структурные и семантико-синтаксические особенности: дисс. … канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Ю В. Богоявленская. – Екатеринбург, 2003. – 220 с.
6. Станіслав О.В. Проблема парцеляції у сучасній лінгвістичній науці // Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 377–381.
7. Grobet A. Le rôle des ponctuants dans le marquage des unités périodiques, à la lumière d'un exemple tiré de Fin de partie de Samuel Beckett / A. Grobet // Defays J.-M., Rosier L. et Tilkin F. A qui appartient la ponctuation? Bruxelles: Duculot. – 1998. – 99–116.
8. Шевченко Т.В. Парцеляція в українському поетичному мовленні другої половини ХХ століття: Автореф. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровськ – 2007. – 21 с.
9. Шкловский В.Б. О теории прозы / В.Б. Шкловский. – М.: Федерация, 1929. – 266 с.
10. Кагановська О.М. Текстові концепти французької художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): дис. … доктора філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / О.М. Кагановська. – К., 2003. – 502 с.
11. Gaudé L. Le soleil des Scorta / L. Gaudé. – Actes sud, 2004. – 250 p.
12. Rahimi A. Syngué sabour. Pierre de patience / A. Rahimi. – P. O. L.,ʃ 2008. – 154 p.
13. Ferrari J. Le Sermon sur la chute de Rome / J. Ferrari. – Arles, Actes Sud, 2012. – 201 p.
14. Rufin J.-C. Rouge Brésil / J.-C. Rufin. – P.: Gallimard, 2001. – 560 p.
15. Jenni A. L'Art Français de la guerre / A. Jenni. – P.: Gallimard, 2011. – 620 p.

Филоненко Н. Г. Функциональный аспект парцелляции в современном французском художественном прозаическом тексте

Аннотация. В статье определяются функциональные закономерности парцелляции, изучаются когнитивный и эмотивный аспекты употребления парцеллятов в современном французском художественном прозаическом тексте на материале пяти романов разных писателей.

Ключевые слова: эмотивный синтаксис, парцелляция, художественный текст, устная и письменная речь.

Filonenko N. Functional aspect of parceling in modern French literary prose text

Summary. The article outlines functional patterns of parceling, studies cognitive and emotive aspects of parceling in modern French literary prose text based on five different writers novels.

Key words: emotive syntax, parceling, literary text, oral and written expression.

УДК 811.111'42.7.097

Човганюк М. М.,
асистент кафедри англійської філології
Інституту іноземних мов
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЙ ПОЗИТИВНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ У ДИСКУРСИВНОМУ ПРОСТОРІ ТОК-ШОУ: КОМПЛІМЕНТ

Анотація. У статті наведено докладний аналіз першої стратегії позитивної ввічливості у дискурсивному просторі ток-шоу Ларі Кінга, зокрема стратегії «Помічай та приділяй увагу адресатові (його інтересам, бажанням, потребам, речам тощо») та окреслено її основні характеристики. Значну увагу автор статті приділяє компліменту, що є головною формою прояву даної стратегії, а також тактикам реалізації стратегій ввічливості та мовним засобам, що використовуються для її імплементації.

Ключові слова: стратегія позитивної ввічливості, дискурсивний простір, ток-шоу, комплімент, мовленнєвий акт компліменту, мовний засіб.

Постановка проблеми. Починаючи з 90-х років XX століття процес дослідження ввічливості зазнав істотних змін, і поряд із виокремленням зазначеної категорії в окрему проблему, спостерігається тенденція зростання наукового інтересу до феномену ввічливості з боку філософії, етики, культурної антропології, психології, етнопсихології, культурології, антропології, психолінгвістики, соціолінгвістики, прагматики, прикладної лінгвістики, теорії комунікації. Проте на сучасному етапі розвитку філологічних знань чисельні наукові розвідки ввічливості продиктовані не лише потребами зміщення акценту на міждисциплінарний характер досліджень, а й необхідністю студіювання зазначеного феномену в окремих дискурсивних практиках, зокрема, ток-шоу Ларі Кінга.

Філологічні дебати, започатковані в 1978 році дослідниками П. Браун і С. Левінсоном у вигляді окремої частини до роботи про соціальну взаємодію наприкінці XX століття набувають оновленого концептуального наповнення в роботах, присвячених дослідженню ввічливості та вивченню її різних аспектів дослідниками вітчизняного, пострадянського та зарубіжного простору (Н. Бабич, М. Білоус, С. Богдан, В. Литовченко, О. Мельничук, О. Миронюк, Н. Плющ, М. Стельмахович, М. Телеки, Т. Чмут, В. Шинкарук, Х. Арндт, Ш. Блюм-Кулька, Е. Гуді, К. Еліх, Г. Каспер, Ф. Кульмас, А. Кашер, Т. Кочман, Р. Лакофф, М. Сіфіаноу, Р. Уоттс, Б. Фрейзер, Дж. Хаус, Дж.-Р. Хванг та ін.). В умовах сьогодення науковці А. Байрактароглу, О. Дончева-Навратілова, Дж. Ілен, А. Кнап-Потхоф, Дж. Ліч, М. Лочер, С. Мілз, Р. Повольна, М. Сіфіаноу, М. Ференчік, С. Фукушіма, Г. Хелд, Дж. Холмз та ін. не тільки репрезентують комплексний аналіз вже існуючих підходів до трактування поняття «ввічливість», а й пропонують оновлені візії й напрямки подальшої розробки ввічливості, наприклад механізмів реалізації її інтенціонального аспекту у процесі інтеракційного спілкування, спрямованого на встановлення і підтримання міжособистісного контакту.

Як відомо, у результаті ретельного дослідження чисельних прикладів з англійської, целтальської та тамільської мов П. Браун і С. Левінсон виокремлюють моделі вибору для мовця і постулюють п'ятнадцять стратегій позитивної ввічливості, які зорієнтовані на встановлення спільності інтересів співрозмовників із метою полегшення міжособистісної взаємодії, акцентуючи увагу на її кооперативному аспекті, слугують укріпленню сумісних дій комунікантів, а також виступають засобом свідомого цілеспрямованого стимулювання спілкування.

Отже, **метою** цієї розвідки є аналітична процедура компліментарних висловлювань, як одного із засобів актуалізації стратегій позитивної ввічливості у дискурсивному просторі ток-шоу Ларі Кінга, зокрема стратегії «Помічай та приділяй увагу адресатові (його інтересам, бажанням, потребам, речам тощо») (Notice, attend to H (his interests, wants, needs, goods, etc.))

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегія «Помічай та приділяй увагу адресатові (його інтересам, бажанням, потребам, речам тощо») охоплює ситуації, в яких адресанту слід виявити увагу до помітних змін у житті адресата або незвичайних предметів, що йому належать, наприклад: Goodness, you cut your hair! (…) By the way, I came to borrow some flower; You must be hungry, it's long time since breakfast. How about some lunch?; What a beautiful vase this is! Where did it come from? [8, 103].

На думку Р. Чена, головною формою прояву даної стратегії, що демонструє інтерес до адресату, є комплімент [9] (у перекл. з франц. Compliment – вітання) – люб'язний, приємний вислів з похвалою, схваленням [6, 346]. Комплімент визначається Дж. Голмсом, як «мовленнєвий акт, що експліцитно чи імпліцитно висловлює схвалення комусь, окрім самого мовця, як правило адресату, за якусь чесноту (власність, якість, здібність і т. д.), яка позитивно оцінюється мовцем і адресатом» [10, 465–66].

Зауважимо, що мовленнєвий акт (МА) компліменту складає предмет жвавого наукового інтересу багатьох дослідників у сучасній лінгвістиці, одним із головних завдань яких є здійснення спроби розмежування його з МА схвалення та лестощів. Деякі вчені розрізняють компліментарне висловлення і схвалення за ступенем суб'єктивності: схвалення є об'єктивним, комплімент суб'єктивним [7], а комплімент і лестощі – за мотивацією: комплімент є проявом доброзичливості, а лестощі – прагненням ошукати співрозмовника [2]. Ми вважаємо, що розділення

категорій «комплімент» і «лестощі» у даній роботі не є доцільним, враховуючи той факт, що учасники і ведучий ток-шоу «Ларі Кінг у прямому ефірі» позбавлені мотивації лицемірного вихваляння задля отримання власної користі. Саме зазначена причина пояснює відсутність випадків лестощів і прагнення мовця донести до адресата нещирість свого компліменту. Також не є релевантним розмежування МА похвали і компліменту, адже як похвала, так і комплімент об'єднані спільною позитивною оцінкою мовцем адресата, його дій і/або якостей, і та обставина, що пропозиційний зміст компліменту, як правило, втілює оцінне судження, робить компліментарний ілокутивний акт подібним за формою до ілокутивних актів похвали, схвалення, захоплення. Принципова відмінність ілокутивної сили компліменту, як зазначає М. Колодько, «полягає в тому, що її обов'язковими компонентами є додаткові ілокутивні цілі: а) виразити позитивний інтенційний стан, репрезентативний зміст якого становить позитивне оцінне судження; б) виразити намір/бажання/прагнення принести задоволення адресату; в) виразити позитивне ставлення до адресата» [3, 93]. Проте у даній статті єдиною ознакою, яка уможливлює чітку диференціацію між компліментом і похвалою, є безпосередній зв'язок об'єкта позитивної оцінки з адресатом, адже «можна хвалити когось/щось, схвалювати щось, захоплюватись кимось/чимось, що не має ніякого відношення до адресата, але не можна сказати комплімент людині, яка не присутня при розмові» [3, 93].

У більшості лінгвістичних досліджень комплімент вважають мовленнєвим актом, якому притаманна поліфункціональна спрямованість. Так, його основна прагматична функція, на думку К. Мудрової, полягає в тому, щоб налагодити контакт і підтримати хороші стосунки [5, 189], при цьому не менш важливим є також змінення емоційного стану адресата, тобто справлення на нього позитивного враження. Кербрат-Оречіні вважає компліменти «вербальними подарунками» («verbal gifts») Kerbrat-Orecchioni [11], чиє призначення полягає у покращенні обличчя реципієнта, спрямованості на ведення переговорів або ствердження солідарності між слухачем і мовцем, та заохочення до поведінки, яка є бажаною в конкретних ситуаціях. В.В. Траверсо досліджує прагматичні можливості компліментів, як засобу започаткування спілкування (conversation openers) [12]. Проте М. Сіфіаноу детермінує компліменти, перше за все, як «яскравий приклад стратегії позитивної ввічливості «Помічай та приділяй увагу адресатові (його інтересам, бажанням, потребам, речам тощо», адже компліменти свідчать про ідентифікацію і реакцію на потреби та інтереси реципієнта, а також спробу створення у адресата комфортного відчуття» [13, 396].

У межах даної стратегії доволі чисельну групу складають компліментарні висловлювання, що стосуються зовнішнього вигляду особи у цілому: LARRY KING: **You look good, Mattie**. How are you feeling? (Interview with Mattie Stepanek; Aired February 17, 2003); LARRY KING: **You look pretty**. **I mean you're attractive. You're a beautiful girl** (Interview with Erik and Tammi Menendez; Aired January 12, 2006).

До цієї ж групи відносяться компліменти щодо окремих елементів одягу, який поряд із зовнішністю формує імідж людини: LARRY KING: **I like the shirt. I like that color blue on you.** TOBBY KEITH: Thank you, and Larry, **I like your shirt, too.** (Interview with Country Singer Toby Keith; Aired January 21, 2004); LARRY KING: **Nice suspenders, too** (Interview with Rick Warren; Aired March 22, 2005).

Позитивна стратегія 1 також репрезентована групою компліментів, чиє призначення лежить у площині виявлення уваги до особистісної природи співрозмовника та його характеристики як індивіда і суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності: LARRY KING: **You are an interesting person** (Interview with Janet Jackson; Aired November 6, 2010); LARRY KING: **You're are an unusual guy** (Interview with Eric Clapton; Aired October 12, 2007). При цьому найбільш поширеними є компліментарні висловлювання, що характеризують такі риси співрозмовників, як:

– почуття гумору (LARRY KING: I mean **you are funny. You're very funny** (Al Pacino Interview; Aired June 15, 2007));

– чесність (LARRY KING: **You are an honest man.** I appreciate your honesty (Could Autism be Caused by Child Vaccinations?; Aired March 6, 2008));

– розум (LARRY KING: **You are smart,** you went to Princeton. You weren't show biz (Brooke Shields Interview; Aired December 6));

– щедрість, доброту (PARKER: **You're a generous man** (Interview with actress Sarah Jessica Parker; Aired February 25, 2004));

– сміливість (LARRY KING: KING: **You are a courageous young lady** and we salute you (Interview with Dean Cain; Aired March 28, 2002)).

Ретельна аналітична процедура компліменту як засобу реалізації позитивної стратегії 1 в ток-шоу Ларі Кінга свідчить про те, що поряд з персонально адресованими компліментами співрозмовнику (LARRY KING: Well, do you date? Are you – **you're a single, attractive, talented woman**. MINNELLI: Yes, but I – thank you (Interview with Liza Minnelli;Aired October 5, 2010)), доволі значну групу складають випадки схвальних оцінних висловлювань, призначених видатним політикам та діячам культури і мистецтва, які не присутні на програмі Ларі Кінга або пішли з життя, наприклад: LARRY KING: **He was something, wasn't he?** GREY: **He was a very special guy. Very gifted and special** («Dancing With The Stars» Competitors Discuss Challenges, Triumphs; Aired November 11, 2010). Саме цей приклад яскраво ілюструє прокоментовану вище відмінність між компліментом і похвалою.

Матеріал, репрезентований у дискурсивному просторі інтерв'ю Ларі Кінга уможливлює виокремлення компліментів, що за формою є непоширеними, тобто містять мінімальний мовленнєвий акт, наприклад: LARRY KING: It's a pleasure to welcome to «LARRY KING LIVE», on our special Saturday night edition, Adrian Fenty. He's the mayor of the District of Columbia.**You look good tonight** (Celebrating the Obama Inauguration; Aired January 17). Поширеними вважаються ті компліменти, що окрім мінімального МА включають додатковий МА, який слугує своєрідною ілюстрацією виявлення свого захоплення й підкріпленням думки: LARRY KING: **Your movie career is very interesting. You do deep roles. You did that wonderful film.** I thought you had the Academy Award nomination for, that you did with Clint about that woman who lost a child (Angelina Jolie Opens Up; Aired December 8, 2010).

Ряд дослідників виокремлюють «прямі» і «непрямі» компліменти, при цьому «прямими» вважаються компліменти, у яких позитивна оцінка адресата виражена у локутивному акті експліцитно, наприклад: LARRY KING: And you will succeed, because **you're a good guy.**_SEINFELD: Thank you, Larry. **And you're a good man too** (Interview with Comedian Jerry Seinfeld; Aired September 25, 2010). Зазначимо, що в аспекті експліцитного чи імпліцитного вираження компліментів у дослідженні були ідентифіковані випадки, в яких компліментарний характер проглядався крізь зміст висловлювання, загальної мовленнєвої ситуації, загальних фонових знань учасників комунікації, і компліменти у дискурсивній практиці ток-шоу є не завуальованими, тобто прямими, наприклад: BRAND:**You stand astride world news, a colossus. How can you be pursued or followed?** (Interview with Russell Brand; Aired November 19).

Окрім стриманої емоційності характерною рисою компліментів, що атрибутуються першій стратегії позитивної ввічливості, є також жартівливість, адже саме добре почуття гумору, на думку Ларі Кінга, є одним із якостей, яким повинен володіти гість, щоб ток-шоу було успішним [на 50-летие творческой деятельности дал интервью коллегам по каналу Си-эн-эн]: MINNELLI: Larry, I've learned that I'm never getting married again. There's no good reason for it. So I intend to have a 17-year-old whose name I don't know, right? I intend to have a 35-year-old who's an intellectual and marvelous to talk to. And I intend also to have guys about 93, with one foot in the grave and one foot on a banana peel. What else can I say? LARRY KING:**You are an angel** (Interview with Liza Minnelli**;** Aired October 5, 2010).

Предметом уваги нашого дослідження є також тактики реалізації стратегій ввічливості, які, на думку ряду вчених, пов'язані з мовним наповненням комунікативних ходів [1, 207], зокрема мовленнєві особливості оцінних висловлювань, що прямо виражають ілокутивну силу компліменту, спрямованого на актуалізацію стратегії позитивної ввічливості «Помічай та приділяй увагу адресатові (його інтересам, бажанням, потребам, речам тощо». Найбільш поширеним лексичним засобом вираження позитивної оцінки є лексична одиниця, що належить до такої частини мови, як прикметник (good, nice, special, wonderful, lovely): LARRY KING: **Do you feel as good as you look?** (Interview with Liza Minnelli**;** Aired October 5, 2010).

Слід зауважити на широкій представленості у цій групі компліментів прислівника-інтенсифікатора **very**, який у сучасній англійській мові є одним із найбільш поширених модифікаторів прикметника, що підсилює кількісний параметр вираженої якості. Проте, на нашу думку, цей інтенсифікатор є нейтральним і не надає компліменту додаткового експресивного відтінку. Саме з цієї причини зазначена мовленнєва тактика розглядається нами в контексті стратегії позитивної ввічливости «Помічай та приділяй увагу адресатові (його інтересам, бажанням, потребам, речам тощо»: LARRY KING: **And you're a very good actor** (Interview with Rickles; Aired May 24, 2007); LARRY KING: **You're very funny** (Al Pacino Interview; Aired June 15, 2007).

Ефективним засобом мовленнєвої реалізації цієї стратегії виступає подвійне заперечення, утворене за допомогою заперечної частки **not** і прикметника з іменником у поєднанні з еліптичними конструкціями, наприклад: MINNELLI: So I got a job. LARRYKING: Doing? MINNELLI: Best foot forward. LARRY KING: **Not a bad job** (Interview with Liza Minnelli**;** Aired October 5, 2010).

Висновки. Таким чином, проведений аналіз першої стратегії позитивної ввічливості у дискурсивному просторі ток-шоу дає можливість дійти висновку, що останній притаманні певні особливості, а саме: різноплановий тематичний ареал компліментів, взаємний характер схвальної оцінки (тобто адресатом, якому призначається компліментарне висловлення, виступає як гість ток-шоу, так і ведучий Ларі Кінг); серйозність і стриманість емотивної оцінки, жартівливість, коротка форма, домінування безпосередньої спрямованості компліментів і переважання компліментарних висловлень, репрезентованих в прямих МА, які зумовлені специфікою дискурсивних характеристик ток-шоу. До мовних засобів, що використовуються для реалізації стратегії надання уваги адресату в дискурсі ток-шоу, відносяться такі лексичні засоби, як прикметники, дієслова, іменники, прислівники з семою позитивності; інтенсифікатор **very,** а також подвійне заперечення та еліпсис.

Література:

1. Гойхман О.Я. Речевая коммуникация / О.Я. Гойхман, Т.М. Надеина. – М.: ИНФРА, 2001. – 272 с.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: ИТДГК «Гнозис» , 2002. – 333 с.
3. Колодько М.К. Комплімент і похвала в сучасній лінгвопрагматиці / М.К. Колодько // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – Випуск 8: збірник наукових праць / за ред. проф. В.І. Гончарова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. – С. 93–99.
4. Кинг Л. Интервью коллегам по каналу Си-эн-эн в честь 50-летия творческой деятельности / Л. Кинг [Электронный ресурс] // Режим доступа:
5. http://fakty.ua/36793-larri-king-quot-kogda-mne-bylo-pyat-let-ya-zakryvalsya-v-tualete-i-voobrazhaya-sebya-znamenitym-diktorom-vecshal-ottuda-quot.
6. Мудрова Е.В. Комплимент как первичный речевой жанр / Мудрова Е.В. [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://library.cie.ru/file.php/dd52a01d7d4dabaf175a66bd641264cb.pdf?load=true
7. Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція АН УРСР, 1975. – 775 с.
8. Серебрякова Р.В. Национальная специфика речевых актов комплимента и похвалы в русской и английской коммуникативных культурах: дисс. канд. филол. наук : 10.02.19 / Р.В. Серебрякова. – Воронеж, 2002. – 202 с.
9. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Use / P. Brown, S. Levinson. – L.; NY, etc. : CUP, 1987. – 345 p.
10. Chen R. Responding to compliments. A contrastive study of politeness strategies between American English and Chinese speakers / R. Chen // Journal of Pragmatics. – 1993.– № 20. – P. 49–75.
11. Holmes J. Compliments and Compliment Responses in New Zealand English / J. Holmes // Anthropological Linguistics. – 1987. – № 28. – P. 458–508.
12. Kerbrat-Orechioni C. Les actes de langage dans le discourse / Catherine Kerbrat-Orechioni. – Paris: Armand Colin, 2008. – 200 p.
13. Sifianou M. «Oh! How appropriate» . Compliments and politeness / M. Sifianou // Linguistic politeness across boundaries. The case of Greek and Turkish. – P. – 391–430.
14. Traverso V. La conversation familière. Analyse pragmatique des interactions /V. Traverso. – Lyon: Presses Universitaires de Lyon, 1996. – 254 p.

Човганюк М. М. Реализация стратегий позитивной вежливости в дискурсивном пространстве ток-шоу: комплимент

Аннотация. В статье приведен подробный анализ первой стратегии позитивной вежливости в дискурсивном пространстве ток-шоу Лари Кинга, в частности стратегии «Замечай и уделяй внимание адресату (его интересам, желаниям, потребностям, вещам и т.д.») и определены ее основные характеристики. Значительное внимание автор статьи уделяет комплименту, что является главной формой проявления данной стратегии, а также тактикам реализации стратегий вежливости и языковым средствам, которые используются для ее имплементации.

Ключевые слова: стратегия позитивной вежливости, дискурсивное пространство ток-шоу, комплимент, речевой акт комплимента, языковое средство.

Chovhanyuk M. Strategies of positive politeness in discursive space of talk show: a compliment

Summary. The article provides a detailed analysis of first strategy of positive politeness in discursive space of Larry King's talk show, in particular strategy «Notice, attend to H (his interests, wants, needs, goods, etc.)» and defines its basic characteristics. The author pays attention to compliment, which is main form of expressing of this strategy, and also tactics of politeness strategies realization and linguistic means, used for its implementation.

Key words: strategy of positive politeness, discursive space of talk show, compliment, speech act of compliment, speech pattern.

УДК 811.111'42

Швайко Д. С.,
аспірант кафедри англійської мови та методики її викладання
Херсонського державного університету

ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З СЕМАНТИКОЮ ЗАПЕРЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ XX-XXI СТ.)

Анотація. У статті йдеться про різні підходи до вивчення синтаксичних конструцій з семантикою заперечення у сучасній лінгвістиці та особливості їх функціонування в англомовному поетичному мовленні. Доведено, що структурованість функції заперечення, як частини інтерпретуючої функції людської свідомості, виступає загальним концептуальним підгрунтям для об'єднання мовленнєвих одиниць у модусну категорію заперечення.

Ключові слова: категорія, модусна категорія, інтерпретація, функція заперечення, пізнання.

Постановка проблеми. Сучасні вітчизняні та зарубіжні наукові дослідження неодноразово зосереджувалися на вивченні реалізації категорії заперечення у різних типах дискурсу (Н.Д. Арутюнова, В.М. Бондаренко, О. Єсперсен, О.Т. Кривоносов, Б.Р. Мамедов, М.М. Орлова, В.З. Панфілов, Є.Й. Шендельс) та в художніх текстах прозових жанрів (Н.А. Одарчук, L.H. Downing) зокрема.

Загальною характеристикою сучасної лінгвістичної науки є поворот до розгляду мовних явищ в антропоцентричному руслі. Наукові розвідки XX ст. звернулися до досліджень мови в нерозривному зв'язку з мисленням, свідомістю, пізнанням, культурою, що зумовило нові перспективи вивчення художнього мовлення і, відповідно, глибше проникнення у сферу поетичного відображення дійсності у художніх текстах (Бєлєхова Л.І., Заболотська О.В., Цур Р., Фріман М.). Актуальність роботи зумовлена загальним спрямуванням сучасних граматичних студій на встановлення та обґрунтування змін у функціонуванні одиниць мовної системи задля з'ясування основних засад вживання синтаксичних конструкцій, і з семантикою заперечення зокрема.

Мета дослідження полягає у систематизації наукових підходів до вивчення категорії заперечення та встановленні когнітивно-комунікативних особливостей функціонування синтаксичних конструкцій із семантикою заперечення в англомовному поетичному дискурсі.

Об'єкт дослідження складають синтаксичні конструкції, що реалізують категорію заперечення в американських поетичних текстах XX–XI ст.

Предметом вивчення є лінгвокогнітивні механізми формування категорії заперечення у синтаксичному просторі віршованих текстів сучасної американської поезії.

Поняття **заперечення** є складним і багатоплановим, адже воно характерне не тільки для лінгвістики, але й для інших наук. Вивчення категорії заперечення було започатковано у філософії, в якій ця категорія витлумачена як така, що пояснює онтологічні причини речей (питання негативних суджень і негативних понять, існування негативного стану). У дослідженнях з логіки заперечення розуміється як логічна операція, яка пов'язана з проблемою істинності чи хибності суджень [1, с. 542–543].

У руслі структуралізму категорія заперечення в лінгвістиці була висвітлена в працях К.Л. Пайка, З. Харріса, Н. Хомського, а також у роботах вітчизняних дослідників – О.С. Ахманової, М.Я. Блоха та ін. У даному напрямку заперечення розглядається як граматична категорія, що має вираження на рівні речення.

Згідно з семантичним підходом, заперечення є семантичною категорією (А.Т. Аміров, Н.С. Горкіна, Г.Н. Макарова). О. Гайдольф одним із перших дослідив особливості семантики і прагматики заперечення та ввів поняття «сфери дії заперечення». У трактуванні дослідника сфера дії заперечення залежить від додаткової інформації з контексту, тобто з комунікативної ситуації [2, с. 6]. У ранніх роботах Ш. Баллі і А.М. Пєшковського заперечення вперше виводиться на рівень висловлювання. У своїх працях Ш. Баллі вперше акцентував увагу на розгляді функціонування заперечних висловлювань у дискурсі та наголошував, що за допомогою заперечення мовець розцінює попереднє стверджувальне речення (яке у більшості випадків належить співрозмовнику, а не мовцю) як хибне.

У рамках прагматичної концепції (З. Шмідт, М. Зеннекамп, В. Гайнеманн, Т. Гівон, Г. Тотті та ін.) заперечення розглядається не як власне граматична категорія, але як складна комунікативна операція, за допомогою якої мовець повідомляє адресату своє ставлення до певного факту. Заперечення виступає як певний глибинний індикатор комунікативного потенціалу з канонічною інструкцією відхилення або корекції думки адресата про стан справ [3, с. 181–182].

Таким чином, функціонування заперечення є комунікативно обумовленим. Навпаки, у поетичному мовленні синтаксичні конструкції з семантикою заперечення уповільнюють, деавтоматизують процес читання віршованого тексту, а отже активізують когнітивний процес обробки інформації. Така модифікація досягається, згідно з концепцією віршованого мовлення В.Б. Шкловського, лише одним стилістичним прийомом – прийомом ускладненої форми [4, с. 124–127], який може проявлятися різними типами неповних висловлень, напр. еліптичних номінативних речень: «**No** soon, **no** hard loan, **no** geometric woodwork/ to make you feel at home. **No** soap, no anonymous /

bourbon, **no** portrait or copy of a portrait painted/ by some writer or star or family member or any/ other-than-artist person» [13], які передають шляхом «висування» (foregrounding) наведених структур у синтаксичному просторі поетичної оповіді зосередженість поета на подіях, предметах, що заперечуються.

Згідно з точкою зору Т. Ґівона, заперечення є маркованим членом опозиції ствердження / заперечення. Дослідник запозичив із когнітивної психології поняття «фон» (ground) та «фігура» (figure), які він трактує так: до **фону** автор функціонально-дискурсивного аналізу реалізації категорії заперечення відносить відсутність змін, тобто всю множину можливого досвіду, а певні події, які можуть виділятися на тлі цієї множини, порушують інертність і, відповідно, представляють **фігури**. З цього випливає, що заперечення виступає як фігура, оскільки марковані члени опозиції відрізняє не таке часте вживання [3, с. 139]. Автор трактує заперечення як «гру слів». Наукова розвідка Т. Ґівона представляє істотний внесок у вивчення функціонального потенціалу синтаксичних конструкцій з семантикою заперечення, проте асиметричність елементів синтаксичного простору англомовних віршованих текстів зумовлює потребу уточнити поняття «категорія заперечення» у когнітивно-дискурсивній парадигмі та з'ясувати концептуальне підгрунтя її вираження в англомовній поезії XX–XXI ст.

Основний матеріал дослідження. Сучасне когнітивне спрямування лінгвістичних розвідок призводить до тверджень, що мова не тільки уможливлює комунікацію, але також і відображає концептуальний світ людства [5], що складається, між іншим, з концептуальних категорій, які включають систему мовних знаків (system of linguistic signs). Це зумовлює властивість концептуальних категорій формувати лінгвістичні категорії, котрі, у свою чергу, не лише важливі для спілкування, але також відображають певний спосіб розуміння світу (a certain way of understanding the world) [6, с. 14].

З. Дірвен і М. Верспур відзначають, що концептуальні категорії об'єднуються навколо певних ідей (концептів). Схожі міркування висловлює і російський лінгвіст М.М. Болдирєв, відмічаючи, що категорія – це концептуальне об'єднання об'єктів, або об'єднання об'єктів загальним концептом [2; 7].

Слідом за вищенаведеним визначенням категорії, категорія заперечення вважається певним об'єднанням різнорівневих одиниць вираження семантики заперечення на спільному концептуальному грунті. Категорія заперечення належить до низки модусних категорій, поруч із якими виступають категорії модальності, оцінності, емотивності, евіденціальності і приблизності. Усі перераховані категорії об'єднує ряд особливостей, головною з яких є функціональний характер їх концептуальної основи. Специфіка модусних концептів і категорій визначається інтерпретуючою функцією мови, зміст якої (заперечення у нашому конкретному дослідженні) і виступає у якості загального концептуального підгрунтя для об'єднання різнорівневих мовних одиниць у відповідну модусну категорію [7, с. 8–11].

Наступний етап дослідження враховує виокремлення основи у вигляді концепту **заперечення.** Проблема полягає у необхідності уточнення змісту самого цього концепту як структури знання, від якої залежить будова, склад і функціональний потенціал досліджуваної категорії в англомовному поетичному мовленні.

Традиційно заперечення розглядається як семантичний примітив, що не розпадається на складові елементи. Так, наприклад, О.В. Падучева в Лінгвістичному енциклопедичному словнику зазначає: «Заперечення – одна з властивих усім мовам світу вихідних, семантично неподільних, смислових категорій, які не визначаються через більш прості семантичні елементи» [8, с. 354]. «Модальним примітивом» вважала заперечення також і автор теорії семантичних примітивів А. Вежбіцкая. Ситуація ускладнюється ще й тим, що, як показує вищенаведене визначення та огляд різних концепцій заперечення лінвіста В. Бондаренко, багато авторів, на жаль, не розрізняють функцію заперечення і власне мовні засоби її вираження, часто використовуючи у межах контексту один і той самий термін на позначення різних понять концептуального і мовного рівнів.

У той же час наведені у вищеназваній словниковій статті типи заперечення (повне, часткове, фразове, прислівне, зміщене, множинне) та засоби вираження семантики заперечення (негативні слова, афікси, форми дієслова, семантика окремого слова або цілого речення) свідчать про асиметричність мовленнєвих інструментів передачі заперечних сенсів, яка підказує, як відзначає Болдирєв М.М., що в основі даної категорії знаходиться концепт не лише неоднорідний, а й такий, що виявляє різні характеристики, обумовлені різноплановістю концептуалізованої функції заперечення, яка передує формуванню модусної категорії. Це зумовлює функціональний характер концептуальної основи модусної категорії, а саме: концепту, на основі якого вона формується. Таким концептом, зазначає сучасний російський лінгвіст М.М. Болдирєв, виступає конкретна мовна функція (функція заперечення), яка певним чином осмислюється.

У свою чергу, інтерпретація, як одна з найважливіших функцій людської свідомості, складає концептуальну основу для формування модусних категорій, і частиною якої (інтерпретації) є функція заперечення. Отже, зважаючи на визначення когнітивної діяльності, що було сформульоване У. Найссером: «Активність, пов'язана з набуттям, організацією та використанням знання» [9, с. 23], вдається уточнити поняття інтерпретації (та заперечення як однієї з її різновидів) як когнітивної діяльності.

Перш за все, поняття інтерпретації може розглядатися у широкому та вузькому сенсі. У широкому розумінні інтерпретацією вважаємо «практично будь-яку мисленнєву операцію, яка направлена на отримання нового знання колективного рівня» [7], і з позицій цього погляду вона є ширшою за власне мовну когнітивну діяльність. Інтерпретація у вузькому сенсі – це мовна пізнавальна активність, переважно окремого індивіда, яка розкриває у своїх результатах його (індивіда) суб'єктивне розуміння об'єкта інтерпретації [2, с. 14–15]. Останнього визначення ми і дотримуємося у нашій роботі.

Одна з найважливіших особливостей інтерпретації полягає, по-перше, в опорі її (інтерпретації як пізнавальної активності) «на схеми знання», і через це наголошується її безпосередній зв'язок із пізнанням (когніцією) [10]. В.З. Дем'янков зауважує, що поняття мовної когніції

співпадає з тим, що в останні роки називають інтерпретацією у широкому сенсі, яка охоплює фактично всі дії над мовою, коли для цих дій з'являється привід – мовлення. Друга характеристика інтерпретації окреслює її суб'єктивність, залежність від індивідуальної концептуальної системи людини. Аналіз специфіки інтерпретуючої функції людської свідомості дозволяє лінгвісту М.М. Болдирєву зробити висновки, що є суттєвими для дослідження модусних категорій, а саме: 1) інтерпретація є структурованою; 2) вона спирається на існуючі схеми знання; 3) вона орієнтована на концептуальну систему людини, тобто є суб'єктивною.

Розглянута специфіка інтерпретуючої функції та зроблені висновки проектуються на функцію заперечення та слугують роз'ясненню причин різноманітної її (функції заперечення) концептуалізації і, відповідно, її широкого діапазону вираження у поетичному мовленні. Категорія заперечення, як і інші модусні категорії, покликана передавати за допомогою мови те, як мовець інтерпретує свої відносини зі світом речей, подій та іншими представниками живої природи, різні взаємозв'язки між подіями та / або об'єктами та / або їх характеристиками, а також своє особисте ставлення до них. Всі ці інтерпретації, пов'язані з різними типами об'єктів та їх взаємозв'язками, охоплюють спектр переданих смислів, і, звісно, не можуть бути одноплановими. Отже, і функція заперечення конкретизується в кожному окремому випадку, залежно від типів інтерпретованих об'єктів, подій і відношень між ними.

Функція заперечення в цьому плані наслідує загальні закони структурування світу у процесі його пізнання, а власне її назва, орієнтація на наявні схеми знань, які типізують об'єкти світу та їх взаємозв'язки, тобто загальний устрій світу [11], задають і характер інтерпретації, який переноситься на виокремлення наступних характеристик концепту заперечення:

наявність або відсутність об'єктів, подій, ознак: наприклад, синтаксична конструкція «We have <u>no time</u> to stand and stare», що представляє собою складне речення, та повтор вживання виразу «no time» в еліптичних конструкціях на кшталт: «<u>No time</u> to stand beneath the boughs/ And stare as long as sheep or cows»; «<u>No time</u> to see in broad daylight/ Streams full of stars, like skies at night» об'єктивує відсутність часу для насолоди простими речами, що лейтмотивом пронизує весь вірш Уільяма Дейвіса, поета з Уельсу середини XX ст., та уможливлює вилучення концептуальної метафори ВІДСУТНІСТЬ ЧАСУ Є ПОГАНО;

відповідність чи невідповідність об'єктів, подій, ознак наявним уявленням – структура категорії заперечення у такому розумінні може бути представлена широким діапазоном вжитих конструкцій. Наприклад, Томас Морін у вірші «A Dress Rehearsal for the Apocalypse» вводить заперечення у синтаксичній конструкції з **there is:** «where he pilfers the poor /saps like myself who believe <u>there is no pity /in death</u>». У визначенні школи логічного аналізу мови Н.Д. Арутюнової така конструкція є буттєвим або екзистенційним заперечним реченням, а когнітивісти Р. Дірвен та М. Верспур вважають такий тип речень «буттєвою» концептуальною подієвою схемою («being» conceptual event-schema). Нашарування підрядних речень у поетичному тексті передає різноманіття думок, переживань та почуттів від сприйняття світу поетом;

інтерпретація мовленнєвих дій (відмова, непогодження, спростування, заборона і т. д.), наприклад, у фрагменті поетичної оповіді Джейн Міллер «& Darkness Moves In» автор наголошує на мовленнєвій дії відхилення виконання певної дії ліричною героїнею за рахунок вживання синтаксичної конструкції простого поширеного речення із предикатом прогресивної часової форми – «I am not going to cry anymore». Завершальне розташування названої конструкції у вірші підкреслює важливість вимовленого відхилення, яке у контексті – героїня розповідає про своє важке життя та боягузливих батьків – поширюється додатковими конотаціями: попередження, заява, внутрішнє переконання, підбадьорювання не втрачати духу боротьби і т. д.;

відсутність тієї чи іншої ознаки також може інтерпретуватися як заперечна характеристика, або оцінка: зокрема, у вірші сучасного американського поета індійського походження Кваме Доуза «A Good Woman Blues» прослідковуємо характеристику або указання якості історій за допомогою заперечення предикату теперішнього часу – «these stories like your clothes/have gotten so thin <u>they don't keep/you warm no more</u>».

Висновки. Отже, структурованість функції заперечення визначає характер її концептуалізації і зміст концепту **заперечення.** Окреслена дискретність функції заперечення представлена різними засобами вираження в англомовному поетичному мовленні, проте така різноплановість фунції підлягає загальному правилу концептуалізації світу в мові. У відповідності із цим правилом, граматичні засоби у їх первинних значеннях виконують функцію загального структурування концептуального змісту, а лексичні (також граматичні засоби у їх вторинних значеннях) – конкретної репрезентації концептуального змісту. Таким чином, лінгвокогнітивні механізми формування семантики заперечення у синтаксичних структурах сучасних віршованих англомовних текстів полягають в інтерпретуючому характері заперечення, суб'єктивності реконструйованих смислів конструкцій із семантикою заперечення та структурованості функції заперечення, що формує засади для вилучення концепту ЗАПЕРЕЧЕННЯ та утвореної ним категорії заперечення, яка виражається у поетичному мовленні різнорівневими одиницями синтаксичного простору англомовної поезії.

Література:

1. Новая философская энциклопедия. – 2-е изд., испр. и допол. – М.: Мысль, 2010. – Т. 3. – 968 с.
2. Болдырев Н.Н. Языковые категории как формат знания// Вопросы когнитивной лингвистики. 2006. № 2. – С. 5–22.
3. Givon T. Functionalism and grammar: John Benjamins Publishing Company, 1995. – 486 p.
4. Бєлєхова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): [моногр.] / Л.І. Бєлєхова. – Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.
5. Dirven R., Verspoor M. Cognitive Exploration of Language and Linguistics (2nd edition): John Benjamins Publishing Company, 2004. – 274 p.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by London: University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
7. Болдырев Н.Н., Магировская О.В. Языковая репрезентация основных уровней познания// Вопросы когнитивной лингвистики, 2009. – № 2. – С. 7–16.
8. Падучева Е.В. Отрицание// Лингвистический энциклопедический словарь. М.: «Советская энциклопедия», 1990. – С. 354–355.

9. Найссер У. Познание и реальность: Смысл и принципы когнитивной психологии. М.: Прогресс, 1981. – 225 с.
10. Демьянков В.З. Основы теории интерпретации и ее приложения в вычислительной лингвистике. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – 76 с.
11. Talmy L. The Relation of Grammar to Cognition // Topics in Cognitive Linguistics. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1988. – P. 165–205.

Швайко Д. С. Функциональная характеристика синтаксических конструкций с семантикою отрицания (на материале англоязычного поэтического дискурса XX–XXI ст.)

Аннотация. В статье рассматриваются различные подходы к изучению синтаксических конструций с семантикой отрицания и выявляются особенности их функционирования в англоязычной поэтической речи. Доказано, что структурированность функции отрицания, как части интерпретирующей функции человеческого сознания, выступает общим концептуальным основанием для объединения речевых единиц в модусную категорию отрицания.

Ключевые слова: категория, модусная категория, интерпретация, функция отрицания, познание.

Shvaiko D. Functional characteristics of syntactic constructions with semantics of negation (case-study of English poetic discourse of the XX-XXI c.)

Summary. This article focuses on distinguishing various approaches to studying syntactic constructions with semantics of negation and on revealing characteristics of their functioning in English poetic speech. It is argued that structural function of negation as a part of human's cognition and its interpretive function serves as a cognitive ground for shaping modus category of negation.

Key words: category, modus category, interpretation, function of negation, cognition.

УДК 811.112.2'276.6:62

Школьна Н. О.,
викладач кафедри англійської мови
Івано-Франківського технічного університету нафти і газу

ПОЛІСЕМІЯ ТЕРМІНІВ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено аналізу полісемії термінів у німецькій мові промислової автоматизації. З'ясовано причини виникнення полісемічних термінів, проведена класифікація багатозначних терміноодиниць, а також встановлені їх кількісні показники.

Ключові слова: полісемія, термін, перенесення значення, метафоризація, метонімія.

Постановка проблеми. Термінологія як самостійна галузь мовознавства почала формуватись в останню чверть XX сторіччя. Проникнення комп'ютерних технологій у всі сфери людської діяльності змушує щоденно стикатися зі спеціальними термінологічними одиницями, які активно залучаються з фахових мов у загальнонародну. Німецька термінологія промислової автоматизації є однією з фахових мов, які перебувають у стані активного становлення. Вивчення особливостей системної організації німецької терміносистеми, семантичних відношень між її одиницями як з теоретичного, так і з практичного боку, сприяє розумінню специфіки мовних процесів. Оскільки розвиток термінології невід'ємний від розвитку загальнонародної мови, тому процес унормування термінологічних одиниць, уточнення їх значень, що сприяє усуненню певних непорозумінь під час застосування термінів фахівцями, зумовлює актуальність цього дослідження.

Об'єктом дослідження виступають терміни німецької фахової мови промислової автоматизації. Предмет дослідження – полісемія термінів у німецькій терміносистемі промислової автоматизації. Матеріалом дослідження слугували спеціальні словники німецької мови, як-от: немецко-русский словарь по автоматике и технической кибернетике [5], немецко-русский (основной) словарь [13].

Мета статті – встановити характеристики полісемії у німецькій фаховій мові промислової автоматизації, що обумовлює такі завдання: 1) визначити чинники, які зумовлюють виникнення полісемічних терміноодиниць, 2) провести кількісний аналіз багатозначних слів у межах терміносистеми промислової автоматизації.

Виклад основного матеріалу. Для термінології будь-якої мови визначальним є існування семантико-парадигматичних відношень, таких як полісемія, омонімія, синонімія, антонімія, гіпонімія і гіперонімія, адже термінологічні одиниці розвиваються як слова загальновживаної мови, і не можуть існувати ізольовано, хоча ці процеси в терміносистемах дещо відмінні, ніж в загальнолітературній мові (пор. [2, 48]).

Зв'язок термінології, як особливо організованої підсистеми мови, з загальнонародною лексикою проявляється у тому, що для термінології і загальнонародної лексики притаманна полісемія [16, 53]. Питання багатозначності термінів має різне трактування у лінгвістиці, адже однією з вимог, що висувається до терміна, є його однозначність в існуючій терміносистемі. Р.А. Будагов і Д.С. Лотте у своїх працях стверджують, що полісемія є негативним явищем, і тому її слід уникати [11, 7]. В.П. Даниленко ж вважає існування полісемії в термінології логічним, адже термін – це слово, і за своєю природою воно багатозначне. Аналогічної думки дотримується Ю.С. Маслов, який вважає, що полісемія зумовлена суспільною потребою, коли широко використовується необмежена здатність мови отримувати нові назви [12, 106].

Проблеми полісемії висвітлювали у своїх працях вітчизняні і зарубіжні науковці, зокрема О.С. Ахманова [1], В.П. Даниленко [3], Б.Н. Головин [2], М.П. Кочерган [6], О.Д. Огуй [14], С.В. Кійко [4] тощо. М.П. Кочерган визначає полісемію, як «наявність різних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів» [6, 194]. За О.С. Ахмановою, полісемія це – наявність у одного і того ж слова декількох зв'язаних між собою значень, які зазвичай виникають у результаті видозмінень і розвитку першого значення слова [1, 335]. Під полісемією ми будемо розуміти «вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в однієї лексеми або одиниці будь-якого мовного знака кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним» [15, 468].

Причинами появи лексичної багатозначності за С.В. Кійко [4, 5] є:

– безмежність зовнішнього світу та обмеженість словникового складу;

– принцип економії;

– взаємозв'язок самих предметів і явищ, який відображається в свідомості людини у вигляді «пучків знань».

Дослідники виділяють внутрішньосистемну (внутрішньогалузеву), міжсистемну (міжгалузеву) і зовнішньосистемну (зовнішньогалузеву) види полісемії [7, 362–371]. Цей поділ можна перенести і на німецьку терміносистему промислової автоматизації.

Під внутрішньосистемною полісемією ми розуміємо наявність полісемантичних значень у терміна всередині однієї терміносистеми в результаті семантичного розвитку значень загальнотехнічних та вузькогалузевих термінів. Прикладом внутрішньосистемної полісемії може слугувати термін Prьfgerдt, який має такі значення: 1) випробувальний [контрольний] пристрій; тестер; 2) контрольник, контрольний пристрій; 3) давач відхилень (в автоматичному контролері) [5, 324].

Ще однією ілюстрацією внутрішньої полісемії може слугувати термін Schaltwerk, що використовується для позначення: 1) механізму, що включається (переключається);

2) контролера; 3) механізму шукача, шукач; 4) схеми з пам'яттю, що переключається, кінцевий автомат [5, 382].

До зовнішньосистемної полісемії відносимо терміни, які паралельно вживаються у кількох терміносистемах, але об'єднані за допомогою прямого або опосередкованого зв'язку. Цей зв'язок простежується в наявності у них спільної семи, хоча ознака уподібнення стосується різних об'єктів. Так, наприклад, Behandlung має такі значення: 1) обслуговування (машини), огляд, догляд; 2) обробка (фізико-хімічна чи термічна); 3) трактування, підхід, розробка; 4) розгляд (завдання, проблеми) [5, 73]. Німецько-російський словник наводить такі значення цього терміну: 1) поводження, обходження відношення; 2) тех. обробка; 3) лікування; 4) розгляд, викладення, обговорення, трактування обробка (матеріалу); 5) юр. розгляд [13, 140]. До цієї ж групи відноситься термін Taster, який позначає: 1) кнопковий [клавішний] вимикач; 2) рег. імпульсний елемент; 3) маніпулятор; 4) зонд, контактний [копірний] щуп, трейсер; 5) вимірювальний штифт [5, 463].

М.О. Лисенко визначає міжсистемну багатозначність, як «тип полісемії термінологічних одиниць, що виникає через вживання окремої лексеми в різних наукових сферах із майже незмінним семантичним центром, але з іншим набором периферійних сем [10, 210–211]. Хоча термінологія фахової мови промислової автоматизації вважається досить новою, слід зазначити, що частина її терміносистеми ґрунтується на лексиці суміжних наук (фізика, інформатика, кібернетика). Наприклад, термін Verknьpfung має такі значення: 1) зв'язок, з'єднання; 2) взаємозв'язок (елементів контуру); 3) логічна операція, логічний зв'язок, логічне з'єднання, об'єднання; 4) логічна схема [5, 498].

Прикладом багатозначного терміну, який використовується у суміжних науках, є лексема Halten зі значеннями: 1) синхронізація; 2) зупинка; 3) фіксація; 4) збереження (даних); 5) утримування (реле), блокування; 6) витримка [5, 198]. У обчислювальній техніці термін Alternator позначає диз'юнктор, у фізиці – це (синхронний) генератор змінного струму [5, 21]. Сюди ж відносимо термін Ableitung, який позначає: 1) відвід, відведення, 2) відвід, відгалуження, вивід (кінців обмотки); у математиці цей термін має два значення: 3) мат. похідна; 4) мат. вивід, виведення (формули); ще одне значення цього ж терміну – 5) ел. витік [5, 12].

Отже, міжсистемна полісемія включає терміни із суміжних з автоматизацією наук, таких як фізика, обчислювальна техніка, математика, електрика.

Досліджуючи явище полісемії, М.П. Кочерган вказує на те, що лексема виникає з одним (первинним) значенням: «Первинне значення є прямим, оскільки прямо називає позначувальний предмет. Багатозначність розвивається на основі перенесення назви з одного предмета на інший» [6, 195]. Розрізняють три типи перенесення: за подібністю, за функцією і за суміжністю.

Перенесення за подібністю називається метафоричним. Як показав проведений аналіз, у терміносистемі промислової автоматизації зафіксована полісемія, яка виникла на основі перенесення за подібністю, наприклад: Band – 1) стрічка (напр. магнітна); 2) смуга (частот), діапазон (частот) [5, 64]. Шляхом метафоричного перенесення розвинулися значення терміну Schema: 1) (електрична) схема; 2) схема, графік, діаграма [5, 383]. Полісемічний термін Kette вказує на такі значення: 1) ланцюг; 2) послідовність; 3) (станочна) лінія; 4) каскад (ГЕС) [5, 225].

При функціональному перенесенні, яке є різновидом метаморфічного перенесення, значення відбувається за функцією. Наприклад: Strom – 1) потік, струмінь; 2) електричний струм; 3) течія; 4) потік подій (у теорії масового обслуговування) [5, 447]. Перенесення найменування за функцією спостерігається також у терміна Bersetzer зі значеннями: 1) дешифратор, декодуючий пристрій, перетворювач (напр. коду); 2) (програма) транслятор; 3) передаючий пристрій (автоматичної лінії) [5, 481].

Семантичні зміни, при яких відбувається перенесення назви предмета чи явища на основі реальних, рідше – уявних зв'язків між відповідними предметами за суміжністю, називаються метонімією. Метонімія віддзеркалює різні типи переносів номінацій: зміст – форма, причина – наслідок, місце походження – продукт, конкретна назва – абстрактна, дія або стан – суб'єкт, частина – ціле, ціле – частина, власне ім'я дослідника – предмет тощо. При аналізі полісемантів у термінологічній системі промислової автоматизації зафіксовані такі метонімічні моделі:

– одиниця виміру – пристрій. Так, у термінології промислової автоматизації лексема Me Яeinheit має два значення: 1) одиниця виміру; 2) (уніфікований) вимірювальний вузол [5, 271];

– пристрій – процес. Наприклад, Reglerinstrumentierung має такі значення: 1) вимірювальна апаратура регулятора; 2) оснащення регулятора вимірювальною апаратурою [5, 359];

– дія – процес – результат. Наприклад, Eingabe – 1) введення (даних); 2) набір даних (на клавіатурі); 3) введена програма; 4) подача, живлення [5, 129];

– процес – пристрій. Наприклад, Schrittfolgesteuerung має такі значення: 1) покрокове слідкуюче керування; 2) система чи (комплексна) апаратура покрокового слідкуючого керування [5, 387];

– процес – виконавець: Bedienung – 1) обслуговування, керування; 2) обслуговуючий персонал; 3) (людина) оператор [5, 68];

– процес – результат. Наприклад, Protokollaufbau має такі значення: 1) складання протоколу; 2) структура протоколу [5, 320].

Особливим видом метонімії є перенесення назви з цілого на частину, і навпаки, яке називається синекдохою [6, 196]. Так, наприклад, термін Automatik використовують із такими значеннями: 1) автоматика (галузь науки і техніки); 2) автоматизм, автоматичність; 3) автоматика, автоматичний пристрій, апаратура автоматичного керування, автоматична система [5, 60]. Звуження значення спостерігається й у терміна Hydraulik: 1) гідравліка; 2) гідросистема, гідравлічна система, гідропривід [5, 206]. Полісемічний термін Empfdnger використовується для позначення будь-якого приймального пристрою та радіоприймача загалом: 1) приймач, приймальний пристрій; 2) (радіо) приймач [5, 145].

Прикладом розширення значення може слугувати термін Amplidneregulung, який позначає: 1) амплітудне регулювання; 2) електромашинна система регулювання [5, 21].

Оскільки полісемія є одним із засобів економії мовного матеріалу для найменування нових понять та реалій, Є.В. Купріянов виділяє міжмовну полісемію, приводячи

як приклад термін електричний генератор і його англійські відповідники alternator, якщо це генератор змінного струму (AL), і generator як загальне позначення пристрою, що перетворює механічну енергію в електричну (EG) [8, 183]. Услід за Є.В. Купріновим ми виділяємо міжмовну полісемію у запозичених термінах з англійської мови, наприклад, Input – 1) вхід, введення, подача, сторона подачі; 2) пристрій введення; 3) вхідний сигнал [5, 217]. Ще одним багатозначним запозиченим терміном є In-line, що позначає: 1) на потоці, в трубопроводі (про прибори); 2) на технологічній лінії [5, 216].

Семантичний розвиток терміна інколи приводить до набуття ним не термінологічного значення, що в свою чергу спричиняє багатозначність. Причиною переходу терміна до загальновживаної лексики є розвиток техніки і впровадження новітніх наукових розробок у повсякденне життя. У свою чергу, багатозначні слова загальнолітературної мови можуть теж набувати термінологічного значення. В.П. Даниленко наголошує, що пристосування слів загального вжитку до вузької сфери є традиційним і досить продуктивним способом найменування спеціальних понять [3, 24]. Наприклад, термін Spiel потрапив у терміносистему із загальновживаної мови, набувши таких значень: 1) ігровий, гра; 2) люфт, зазор; 3) цикл (роботи); 4) пульсація (реле); 5) програш, відтворення (магнітного запису) [5, 415].

Згідно з даними нашої вибірки (див. табл. 1) у фаховій мові промислової автоматизації зафіксовано 2 074 полісемічних термінів, що становить 6,91% від загальної кількості 30 000 словникових статей.

Багатозначними можуть бути не тільки слова і словосполучення, а й абревіації. У вибірці зафіксовано абревіації з 2 значеннями (31 приклад), як-от: Stg [Steuergerdt] 1) пристрій керування, контролер; 2) автопілот; з трьома значеннями (2 приклади), як-от: FI [Fehlerstrom] 1) недостатній струм (для приведення в дію реле); 2) струм витоку, аварійний струм, струм пошкодження; 3) надлишковий струм, струм небалансу; і з чотирма значеннями (2 приклади), як-от: Pr [Prьfung] 1) перевірка, контроль; 2) випробування; 3) тест; 4) проба.

Таблиця 1

Кількісні дані про багатозначні терміни

Кількість значень	Кількість термінів	%
2	1638	78,98
3	294	14,17
4	97	4,68
5	32	1,54
6	6	0,29
7	7	0,34
Разом	2074	100

Середній показник полісемії досліджуваних термінів визначаємо за формулою:

$$K = У Pi ч t,$$

де У Pi – кількість значень слів, t – кількість слів, K – середнє число значень слова [9, 178].

Середній показник полісемічності для німецької терміносистеми промислової автоматизації становить K=2,36. Це свідчить, що для німецької термінології промислової автоматизації властива незначна полісемія.

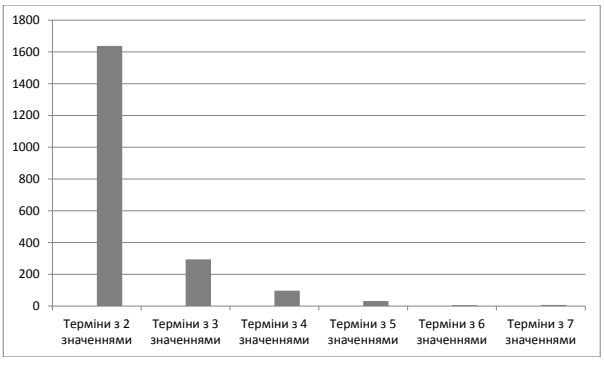

Рис. 1. Розподіл полісемічних термінів.

Як видно з діаграми (див. рис. 1), зі зростанням кількості значень термінів зменшується їх кількість. І.Г. Ольшанський розділяє полісеманти за ступенем семантично-дериваційної активності на три зони: зону активної полісемії (лексеми з 2 значеннями), зону продуктивної полісемії (лексеми з 3-7 значеннями) і зону насиченої полісемії (лексеми з 8 і більше значеннями) [14, 132]. Відповідно до отриманих даних у німецькій термінології промислової автоматизації переважає зона активної полісемії.

Аналіз термінів німецької мови промислової автоматизації свідчить про наявність полісемії та підтверджує факт, що розвиток терміносистеми німецької мови промислової автоматизації відбувається відповідно до загальних мовних законів. Виникненню полісемії сприяють як лінгвістичні (метафоризація та метонімія), так і позамовні фактори (схильність до систематизації та узагальнення, необхідність позначення нових понять та явищ). Для досліджуваної термінології характерна внутрішньосистемна, міжгалузева, зовнішньосистемна та міжмовна полісемія.

Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у вивченні співвідношення між полісемією та омонімією у термінології фахової мови промислової автоматизації.

Література:

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Из-во «Советская энциклопедия». – 1966. – 606 с.
2. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П Даниленко. – М.: – 1977. – с. 246.
4. Кійко С.В. Полісемія дієслів сучасної німецької мови: автореф. Дис. … на здобуття наукового ступеня канд. філолог. наук: 10.02.04 «Германські мови» / С.В. Кійко. – К.: КНЛУ, 1999. – 20 с.
5. Кокорев Л.А. Немецко-русский словарь по автоматике и технической кибернетике / Л.А. Кокорев. – М.: Русский язык, 1978. – 560 с.
6. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 368 с.
7. Краснопольська Н.Л. Полісемія в українській термінології менеджменту / Н.Л. Краснопольська // Наукові записки. – Острог, 2010. – Випуск 14. – С. 362–371 (серія «Філологічна»).
8. Купріянов Є.В. Полісемантичні терміни енергетичного машинобудування в електронному словнику лінгво-енциклопедичного типу / Є.В. Купріянов // Термінологічний вісник: 2013, с. 180–187 (вип. 2 (1)).
9. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике / В.В. Левицкий. – Винница: Новая книга, 2007. – 264 с.
10. Лисенко М.О. Явище полісемії в англійській гідроекологічній термінології / М.О. Лисенко // Вісник Житомирського державного університету: (Випуск 57. Філологічні науки). – 2011. – С. 209–212.

11. Лотте Д.С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов / Д.С. Лотте. – М.: Издательство Академии Наук СССР, 1941. – 24 с.
12. Маслов Ю.С. Введение в языкознание / Ю.С. Маслов. – М.: Высш. шк., 1987. – 272 с.
13. Немецко-русский (основной) словарь: ок. 95 000 слов. – М.: Рус. яз., 1992. – 1040 с.
14. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови / О.Д. Огуй. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 416 с.
15. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К. – 716 с.
16. Циткина Ф.А. Терминология и перевод / Ф.А. Циткина. – Львов: Вища школа, 1988. – 157 с.

Школьная Н. А. Полисемия терминов в немецком языке для специальных целей промышленной автоматизации

Аннотация. Статья посвящена анализу полисемии терминов в немецком языке промышленной автоматизации. Определены причины возникновения полисемантических терминов, проведена классификация многозначних терминоединиц, а также определены их количественные показатели.

Ключевые слова: полисемия, термин, перенесение значения, метафоризация, метонимия.

Shkolna N. Polysemy of terms in the German language for special purposes of industrial automation

Summary. The article deals with polysemy analysis of terms in the German language of industrial automation. The reasons for appearing polysemantic terms were determined, classification of multitudinous term units and their quantitative characteristics are shown as well.

Key words: polysemy, term, interference of meaning, metaphorization, metonymy.

УДК 811.112

Щербина С. М.,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
Гоца Н. М.,
кандидат філологічних наук, асистент кафедри теорії та практики перекладу
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

ОНТОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ БІНАРНИХ КОНЦЕПТІВ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЇХ ВИВЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ

Анотація. Статтю присвячено вивченню одного із актуальних питань сучасної лінгвоконцептології – онтологічної сутності бінарних концептів. Виділяються характерні риси бінарних концептів та окреслюються основні підходи до їх дослідження у сучасній лінгвістиці. Дослідження проводиться з урахуванням дисертаційних праць останніх років, які дозволяють простежити методологічну орієнтацію концептуальних розвідок, об'єктом яких стають бінарні концепти.

Ключові слова: концепт, бінарність, бінарна опозиція, бінарний концепт.

Постановка проблеми. Досить актуальною у зрізі сучасних антропоцентрично зорієнтованих досліджень є думка про те, що універсальним засобом пізнання людиною навколишнього світу є мислення в бінарних категоріях, онтологічною сутністю яких є протилежність як суттєва ознака ментального відображення світу загалом та кожного фрагмента дійсності зокрема. Необхідність всебічного аналізу відношень, за яких об'єкт набуває значення й актуальності лише завдяки існуванню іншого, протиставленого йому об'єкта, підштовхнуло дослідників до вивчення бінарних концептів. Вибір об'єктом дослідження цих ментальних сутностей надав дослідникам можливість не лише розкрити зафіксовані у свідомості людини стереотипні уявлення про навколишню дійсність, але й виявити специфіку цих складних ментальних утворень, які сформувалися у свідомості носіїв певної мови, з одного боку, як онтологічно протилежні, а з іншого – як змістовно взаємопов'язані сутності.

Як свідчить аналіз дисертаційних досліджень, кількість праць, присвячених дослідженню бінарних концептів постійно зростає. Так, у лінгвістичній літературі вже міститься досвід опису таких ключових для будь-якої лінгвокультури бінарних концептів, як: GLORY і DISGRACE (К.В. Русина), GOOD і EVIL (О.А. Миронова), SUCCESS і FAILURE/ УСПІХ і НЕВДАЧА (В.Г. Калініченко, С.М. Щербина), ЖИТТЯ і СМЕРТЬ (Є.В. Грабарова), ДОБРО і ЗЛО (О.П. Лисицька), СВІЙ і ЧУЖИЙ (В.В. Жайворонок, С.Л. Сахно, О.П. Дубчак), ПРЕКРАСНЕ і ПОТВОРНЕ (Т.С. Семегін), ПРАЦЯ і НЕРОБСТВО (І.М. Мірошниченко), СЧАСТЬЕ И НЕСЧАСТЬЕ (І.Б. Русакова), СВЕТ И ТЬМА (О.В. Любезная, Т.М. Григорьева), ПОБЕДА И ПОРАЖЕНИЕ (Т.Г. Смотрова), ЛЮБОВЬ И НЕНАВИСТЬ (Е.Ю. Балашова, В.Е. Муратова), МУДРОСТЬ И ГЛУПОСТЬ (Н.Р. Гафиатуллина), ДРУГ И ВРАГ (Н.А. Погребная) та ін.

Однак, незважаючи на значні напрацювання сучасних когнітологів щодо вивчення бінарних концептів, існує ще ціла низка концептуально-релевантних питань, які потребують нагального вивчення. Зокрема, досить дискусійним на сьогодні залишається питання коректного термінологічного іменування бінарних опозицій концептів. Також існує необхідність розкриття онтологічної сутності бінарних концептів та випрацювання ефективної методики аналізу цих ментальних утворень, що свідчить про актуальність даної розвідки.

Метою нашого дослідження є визначення онтологічної сутності бінарних концептів та окреслення основних підходів до їх вивчення у сучасній лінгвоконцептології. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: визначити сутність понять «бінарність» та «бінарна опозиція» у сучасній лінгвістиці; дати визначення поняттю «бінарний концепт» та описати його характерні риси; окреслити основні підходи до вивчення бінарних концептів у сучасній лінгвістиці.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, специфічна система бачення світу в бінарних категоріях існувала ще за часів архаїчної організації суспільств, які в ході проведення ритуалів сформували дуалістичне бачення навколишньої дійсності. Опис дуалістичної організації світу ліг в основу міфів багатьох народів, сюжет яких зазвичай базувався на протиставленні двох категорій (братів близнюків, стихійних сил, частин світу).

Згідно із сформованою на основі міфологізації повсякдення логіко-філософською теорію бінаризму, структура бінарних опозицій є однією з найголовніших категорій людського мислення. Адже у процесі пізнавальної діяльності індивід постійно вдається до уявних порівнянь предметів, процесів і дій навколишньої дійсності, виокремлюючи серед них протилежне. Як відзначає В.А. Маслова, «питання про бінарні опозиції – це питання про універсальні властивості самої дійсності, й універсальні закономірності її відображення в людській свідомості [12, с. 47]. Універсальність людського мислення увиразнює також всебічний аналіз відношень між об'єктами, за якого один об'єкт набуває значення й актуальності лише завдяки наявності іншого протилежного йому об'єкта [13, с. 72]. Як зазначає Ю.М. Малинович, бінарні опозиції відображають дуальну природу сприйняття світу, яка полягає в єдності протилежностей, що переходять одна в одну [10, с. 62].

Введенню в лінгвістичний обіг терміну бінарна опозиція ми завдячуємо науковим розробкам Ф. де Соссюра, Р.

Якобсона і М. Трубецького. Після побудови фонологічної системи мови, описаної на основі диференційних ознак, бінарний принцип почав використовуватися у різних галузях гуманітарних досліджень, у тому числі й когнітивній лінгвістиці. Як зазначається у праці Т.В. Цив'ян, спосіб опису мовної картини світу, реалізований у бінарних опозиціях, є визначальний своєю простотою, кмітливістю і враховує всю комплексність, узагальненість і строкатість цього феномена [17, с. 5].

Поряд із терміном «бінарна опозиція» у термінологічний апарат когнітивної лінгвістики потрапляє і термін «бінарний концепт», який функціонує тут поряд із такими термінами як «антонімічні концепти» (Н.О. Погребна), «опозиційні концепти» (Т.С. Семегин), «концепти-опозиції» (О.Ю. Пономарьова), чи «концепти та анти концепти» (С.Г. Воркачов, Ю.С. Степанов, А.М. Приходько). І хоча всі ці поняття тлумачаться вченими по-різному, всі вони зазвичай слугують для позначення одного і того ж явища.

Зважаючи на те, що бінарність виступає одним із найважливіших принципів категоризації дійсності та способом впорядкування концептів, найбільш виправданим, на нашу думку, є використання терміну «бінарний концепт». Услід за Т.С. Семегин термін «бінарний концепт» визначаємо як ментальне утворення, яке структурує об'єкти навколишнього світу за характером їх різновекторного аксіологічного навантаження, а також протилежності як суттєвої ознаки ментального відображення світу загалом та кожного фрагмента дійсності зокрема [16, с. 12].

Вивчення бінарних концептів, на думку вчених, є одним із провідних методів опису цілісного фрагмента мовної картини світу [7, с.149]. Адже в центрі будь-якої картини світу лежать бінарні опозиції, що носять універсальний характер. Як наприклад: ЖИТТЯ – СМЕРТЬ, ЩАСТЯ – НЕЩАСТЯ, ПРАВИЙ – ЛІВИЙ тощо [14, с. 127].

Структурно бінарний концепт являє собою поєднання двох рівноправних членів, що співіснують у вигляді певної антонімічної пари. Лівий член такої опозиції маркований позитивно, а правий член опозиції характеризується негативно-оцінним маркуванням. Відношення між членами такої опозиції характеризуються наявністю таких ознак як: асиметричність, наявність спільної інтегральної ознаки, приналежність до одного концептуального поля, природна аксіологічність, бінарний тип відношень на понятійному, образному та ціннісному рівнях.

Асиметричність антонімічних відношень між членами бінарної опозиції ґрунтується на протиставленні негативного члена опозиції, який у когнітивних дослідженнях отримав назву антиконцепт, позитивному члену опозиції, при цьому негативний член опозиції вважається більш складним і важливим, особливо, коли це пов'язано з оцінкою [17, с. 36]. Думка про те, що негативно маркований член бінарної опозиції може бути більш складним та багатогранним, міститься у праці О.Е. Гуреєвої. Досліджуючи поняття концепт та антиконцепт на матеріалі спортивної термінології, дослідниця робить висновок про те, що зміст антиконцепту може бути представлено в термінології безліччю найменувань, в той час як концепт може взагалі не об'єктивуватись в термінології, чи бути виражений незначною кількістю термінів [8, с. 46].

Наявність спільних та відмінних когнітивних ознак, поєднаних певною інтегральною ознакою, дозволяє віднести ці концепти до одного концептуального поля. Як свідчать лінгвістичні розвідки, відношення бінарної опозиції концептів завжди пов'язують лексичні одиниці, які не лише різняться між собою, але й містять набір спільних когнітивних ознак, які визначають підґрунтя їх бінарності. Як зазначає С.П. Денисова, в кожній антонімічній парі завжди існує певний набір спільних компонентів значення, один з яких обов'язково знаходить бінарну конкретизацію в значеннях іншого члена даної опозиції [5, с. 33]. Про обов'язкову наявність спільних когнітивних ознак у членів бінарної опозиції наголошують і інші лінгвісти. Зокрема, І.В. Арнольд вважає, що «опозиція можлива лише тоді, коли між її членами виникають не тільки різні, але й схожі ознаки» [1, с. 123]. Таку ж концепцію знаходимо у працях Т.В. Булигіної, яка, спираючись на досягнення у галузі філологічних наук та доповнюючи їх власними спостереженнями, зазначає, що опозиція має місце тоді, коли відношення між двома її членами зумовлені наявністю хоча б однієї спільної інтегральної ознаки [3, с. 87].

Як відомо, онтологічною сутністю бінарних концептів є їх природна аксіологічність, тому ціннісний компонент перебуває в ядрі таких концептів. Ліва частина такої опозиції маркована за оцінною шкалою позитивно (позитивна оцінка +), а права – негативно (негативна оцінка –) [17, с. 65]. Однак, поряд із позитивним аксіологічним навантаженням, лівий член такої опозиції у певних комунікативних ситуаціях може здобувати негативну конотацію, а правий член опозиції, навпаки, здобуває позитивну оцінку. Так, у ході дослідження мовної об'єктивації бінарних концептів SUCCESS та FAILURE у пареміологічному фонді англійської мови було виявлено однакову здатність цих концептів до зміни аксіологічної площини в межах показників добре – погано [19, с. 297].

Окрім перерахованих нами властивостей бінарних концептів, для проведення всебічного аналізу досліднику слід звернути увагу на те, що бінарний тип відношень таких концептів прослідковуватися на всіх рівнях їх структури. Варто зазначити, що у цьому випадку мова йде про лінгвокультурні концепти, які, як відомо, характеризуються наявністю трьохкомпонентної структури, що вміщує понятійний, образний та ціннісний компоненти. Вдалим прикладом встановлення бінарного типу відношень концептів з урахуванням трьохкомпонентної структури лінгвокультурного концепту є, на нашу думку, праця К.В. Русіної, присвячена дослідженню бінарних концептів GLORY І DISGRACE в американській лінгвокультурі. У зазначеній праці дослідниця встановила, що на понятійному рівні опозиційний тип відношень концептів GLORY І DISGRACE встановлюється завдяки виявленню низки семантичних ознак, які утворюють бінарні опозиції на базі певних протилежних за своєю сутністю понять. На образному рівні опозиційний тип відношень концептів GLORY І DISGRACE виявляється завдяки залученню даних психолінгвістичного експерименту, результати якого дозволили дослідниці встановити набір асоціатів, що формують певний тип опозиційних зв'язків. Ціннісні уявлення про досліджувані концепти формуються на основі виявлення опозиційного набору когнітивних ознак, які визначають норми поведінки англоамериканської спільноти. Наприклад: Glory – 1. Recognition, 2. Achievements;

Disgrace – 1. Public reproach, 2. Unworthy act or person, 3. Desperate condition [15, с. 8].

Окресливши характерні риси бінарних концептів, перейдемо до опису основних напрямків концептуальних досліджень. Як свідчать наукові розвідки, на сучасному етапі наукових досліджень сформувалось вісім основних підходів, за якими здійснюється дослідження концептів, а саме: логічним (М.Ф. Алефіренко, Н.Д. Арутюнова, О.Л. Бессонова), когнітивним (М.М. Болдирєв, С.А. Жаботинська, О.С. Кубрякова, G. Lakoff, M. Johnson), лінгвокультурологічним (А.Д. Бєлова, С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, А.М. Приходько), семантико-когнітивним (А.П. Бабушкін, М.М. Болдирєв, О.С. Кубрякова, М.П. Піменова), семантико-психологічним (З.Д. Попова, Й.А. Стернін), психолінгвістичним (О.О. Залевська), когнітивно-дискурсивним (В.Д. Бялик, А.П. Мартинюк, О.І. Морозова, І.С. Шевченко), поетологічним (Л.І. Бєлєхова, О.П. Воробйова, О.М. Кагановська).

Оскільки в нашій праці мова йде саме про бінарні концепти, вважаємо за доцільне зосередити свою увагу на тих підходах, які найчастіше використовують вчені при дослідженні саме цих концептів. Аналіз лінгвістичних праць свідчить про те, що відповідно до власної методологічної орієнтації дослідники зазвичай вдаються до використання таких напрямків дослідження бінарних концептів як: лінгвокультурологічний (як наприклад: концепти GLORY І DISGRACE, GOOD І EVIL, ЖИТТЯ І СМЕРТЬ та ін.); когнітивний/ лінгвокогнітивний (концепти СВІЙ І ЧУЖИЙ, ДОБРО І ЗЛО та ін.), семантико-когнітивний (КОНЦЕПТИ УСПІХ І НЕВДАЧА, ЛЮБОВЬ И НЕНАВИСТЬ, ДРУГ И ВРАГ та ін.); та когнітивно-дискурсивний (концепти ВАЖКИЙ І ЛЕГКИЙ, МУДРОСТЬ И ГЛУПОСТЬ та ін).

Зосередимось більш детально на цих чотирьох підходах до дослідження концептів. Одним із пріоритетних напрямів вивчення бінарних концептів є когнітивний (лінгвокогнітивний) підхід, який використовується у працях багатьох дослідників (серед яких праці О.С. Кубрякової, Ю.М. Караулова, Дж. Лакоффа). Цей підхід передбачає опис опозитивних моделей, виражених вербально. Визначальним для нього є розуміння бінарної опозиції концептів, як категорії мислення. Як зазначає О.П. Дубчак «головним завданням лінгвіста, який обрав цей підхід, є з'ясування того, яким саме чином бінарна опозиція категоризує дійсність, організує картину світу в національній свідомості, як саме опозитивність концептів впливає на моделювання й організацію мовних засобів, спрямованих на їх мовну об'єктивацію» [6, с. 14].

У такому розумінні бінарна опозиція стає основою когнітивних операцій, спрямованих на пізнання світу [9, с. 82]. Структурно така опозиція представлена двома взаємно протиставленими концептами, кожен з яких є ментальним утворенням зі складним змістовим наповненням. Перший елемент такої опозиції сприймається, як більш істотний, а другий є похідним від нього, значення якого зазвичай виявляється через першу немарковану категорію [13, с. 47].

Основні положення лінгвокультурологічного напрямку концептуальних досліджень висвітлено у працях В.І. Карасика, Г.Г. Слишкіна, С.Г. Воркачова. Цей напрямок передбачає комплексне вивчення певної мови, свідомості та культури. Як зазначає С.Г. Воркачов, використання цього підходу до дослідження концептуальної опозиції ґрунтується не лише на описі семантичної структури протиставлених номінацій, але й на вивченні зв'язків конкретної культури [4, с. 63]. Адже, згідно з основним принципом когнітивної науки «культура формує людину, яка зазнає її впливу» [12, с. 32]. Згідно з основними постулатами цього підходу об'єктом аналізу є саме культурний концепт, як ментальне утворення, що характеризується наявністю у його структурі понятійного, образного та ціннісного компонентів [13, с. 51]. При цьому бінарний тип відношень між членами бінарної опозиції концептів спостерігається на кожному із зазначених структурних рівнів концепту.

Представники семантико-когнітивного підходу до вивчення концептів (А.П. Бабушкін, М.М. Болдирєв, О.С. Кубрякова, З.Д. Попова, Й.А. Стернін та ін) вважають, що основним засобом доступу до концепту є мова, а «об'єктом концептуального аналізу відповідно є смисли, які передаються окремими словами, словосполученнями, типовими пропозиціями та їх реалізаціями у вигляді конкретних висловлювань, а також окремими текстами і навіть цілими творами» [2, с. 31]. Пріоритетним для цього підходу є вивчення одиниць лексичної семантики, як засобу доступу до змісту концепту та моделювання концепту від семантики мови до концептосфери.

Усвідомлення того, що сучасна лінгвістика характеризується синтезом когнітивної та комунікативної парадигм знання, сприяє популяризації когнітивно-дискурсивного напрямку дослідження концептів, який передбачає вивчення мовних одиниць у їхній єдності з мовленнєвою діяльністю людини. Теоретико-методологічні засади цього напрямку детально описані у працях О.С. Кубрякової, А.П.Мартинюк, І.С. Шевченко та ін. Визначальним для такого підходу, як зазначає А. П. Мартинюк, є розуміння того, що «обов'язковою передумовою концептуального аналізу є не лише семантичний аналіз імені концепту та інших номінативних одиниць, що його репрезентують, а й верифікація отриманих даних вивченням дискурсивних реалізацій засобів вербалізації концепту з опорою на методики дискурс аналізу…» [9, с. 12]. Використання такого підходу, на нашу думку, є найбільш релевантним для сучасних концептологічних досліджень.

Окреслені особливості найбільш поширених підходів до дослідження бінарних концептів дозволяють зробити висновок про наявність у них спільних та відмінних рис. Спільним для всіх цих підходів є визнання концепту базовою одиницею свідомості, відмінності між ними, перш за все, пов'язані із фокусуванням на певному типі концептів, а також із різним трактуванням відношень між концептом та лексичним значенням.

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, зазначаємо, що бінарний концепт являє собою складне ментальне утворення, що складається з двох рівноправних членів, поєднаних між собою особливим видом бінарних зв'язків, які відображають різновекторність аксіологічного навантаження двох протилежних фрагментів дійсності.

Щодо основних підходів до дослідження бінарних концептів, то найбільш перспективним із точки зору концептуальних досліджень слід вважати саме когнітивно-дискурсивний підхід, який уможливлює дослідження бінарних концептів як процесу конструювання знання в

міжсуб'єктній дискурсивній взаємодії, що втілюється у різноманітних проявах поняттєво-ціннісного й образно-ціннісного змісту.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в поглибленому аналізі методологічних засад вивчення бінарних концептів із урахуванням типологічної класифікації цих ментальних утворень та визначенням їхньої ролі в дискурсивній практиці.

Література:

1. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в англ. языке и методика её исследования / И.В. Арнольд. – Л.: Просвещение, 1966. – 92 с.
2. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии / Н.Н. Болдырев. – Тамбов: Издательство Тамбовского университета, 2000. – 123 с.
3. Булыгина Т.В. Грамматические оппозиции // Исследования по общей теории грамматики / Т.В. Булыгина. – М.: Наука, 1968. – 292 с.
4. Воркачов С.Г. Концепт счастье: понятийный и образный компоненты / С.Г. Воркачев // Известия РАН Сер. лит. яз. – 2001. – Т. 60, № 6. – С. 47 – 58.
5. Денисова С.П. Типологія категорій лексичної семантики / С.П. Денисова. – К.: Вид-во Київського лінгвістичного ун-ту, 1996. – 294 с.
6. Дубчак О.П. Концептуальна опозиція «свій» – «чужий» в українській мовній картині світу: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / О.П. Дубчак. – Київ., 2009. – 22 с.
7. Гоца Н.М. Лексичні засоби вираження позитивної / негативної оцінки суч. жіночого афро-американського роману/ Гоца Н.М. // Нова філологія. – Запорізький національний університет, 2010. – № 37. – С. 148–153.
8. Гуреева Е.И. Спортивная терминология в лингвокогнитивном аспекте: дис. канд. филол. наук / Е.И. Гуреева. – Челябинск, 2007. – 174 с.
9. Кубрякова Е.С. Когнитивно-дискурсивная парадигма в современном языкознании / Е.С. Кубрякова. – Калининград, 2004. – С. 3–17.
10. Малинович Ю.М. Функционально-семантические категории бинарной оппозиции / Ю.М. Малинович // Текстовая реализация функционально-семантических категорий и полей. Ростов н/Д., 2011. – С. 50–69.
11. Мартинюк А.П. Концепт в дискурсивній парадигмі / А.П. Мартинюк // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2006. – № 725. – С. 9–12.
12. Маслова В.А. Преданья старины глубокой в зеркале языка / В.А. Маслова. – Минск, 1997. – 230 с.
13. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А.М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
14. Руднев В. П. Словарь культуры XX века / В.П. Руднев. – М.: Аграф, 1997. – 384 с.
15. Русина Е.В бинарные концепты «GLORY» И «DISGRACE» в американской лингвокультуре: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Е.В. Русина. – Волгоград, 2008. – 24 с.
16. Семегин Т.С. Динаміка семантичної структури бінарних концептів ПРЕКРАСНИЙ / ПОТВОРНИЙ в англійській та українській мовах: автореф. дис. канд. філол. наук: 10.02.17 / Т.С. Семегин. – К., 2011. – 20 с.
17. Цивьян Т.В. Модель мира и ее лингвистические основы / Т.В. Цивьян. – 3-е изд., испр. – М.: КомКнига, 2006. – 280 с.
18. Шевченко И.С. Подходы к анализу концепта в современной когнитивной лингвистике / И.С. Шевченко // Вісник ХНУ. – 2006. – № 725. – С. 192–195.
19. Щербина С.М. Концепти SUCCESS I FAILURE в асоціативно-образній системі англомовних паремійних одиниць / С.М. Щербина // Наукові записки. – Випуск 104 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – С. 294–298.

Щербина С. Н., Гоца Н. М. Онтологическая сущность бинарных концептов и основные подходы к их изучению в современной лингвоконцептологии

Аннотация. Статья посвящена изучению одного из актуальных вопросов современной лингвоконцептологии – онтологической сущности бинарных концептов. Выделяются характерные черты бинарных концептов и описываются основные подходы к их изучению в современной лингвистике. Исследования проводится с учётом диссертационных работ последних годов, которые разрешают проследить методологическую ориентацию концептуальных трудов, объектом которых становятся бинарные концепты.

Ключевые слова: концепт, бинарность, бинарная оппозиция, бинарный концепт

Shcherbyna S. Gotsa N. The ontological essence of binary concepts and main approaches to their study in modern linguoconceptology

Summary. The article is dedicated to study of ontological essence of binary concepts. The author singles out characteristic features of binary concepts and describes main approaches to their study in modern linguistics. The conducted investigation is based on dissertations defended during last years results of which gave author a good possibility to trace methodological orientation of conceptual works dedicated to study of binary concepts.

Key words: concept, binarism, binary opposition, binary concept.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2 «19» (045)

Павленко О. Г.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської мови
Маріупольського державного університету

УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ: СУЧАСНИЙ ДОСВІД ОСМИСЛЕННЯ

Анотація. У статті визначено основні тенденції розвитку української літератури другої половини XX століття, окреслено художні напрямки та мистецькі стилі із застосуванням філософських підходів до їх осмислення та розуміння.

Ключові слова: шістдесятництво, соцреалізм, жанрово-стильова ситуація, модернізм, постмодернізм, репрезентативність, еклектичність.

Постановка проблеми. Динамічні трансформації в суспільно-політичному житті України напередодні певної історичної доби створюють умови для формування нового художнього мислення, що знаходить своє віддзеркалення в літературі через розширення тематичних горизонтів, пошук новітніх форм реалізації художніх ідей. Друга половина XX століття – період кардинального оновлення художньої свідомості, народження нової української літератури, коли чисельні дискусії між традиціями та новаторством засвідчили про становлення нових напрямів і течій. Жанрово-стильова, формальна різноманітність української літератури попередніх десятиліть, що була зведена до «єдиної соцреалістичної ноти» (В. Дончик) постає в новому обличчі, яке дозволяє «окрім тожсамості бачити інше» (Т. Гундорова), розкриваючись у широкому інтертекстові світової культури.

Виходячи з того, що кожне покоління створює власні літературні зразки, так і кожний історичний час має право на власну критичну позицію з подальшим її переосмисленням і корегуванням. Закономірність такого підходу засвідчує незгасаючий науковий інтерес до визначення провідних напрямків української літератури другої половини XX століття, проблемно-тематичних аспектів та естетичних надбань (Т. Денисова, Т. Гундорова, С. Квіт, Ю. Ковалів, М. Моринець, М. Наєнко, Л. Тарнашинська та ін.), що й зумовлює актуальність цієї розвідки та її основну мету: простежити основні тенденції розвитку вітчизняної літератури зазначеного періоду, окреслити художні напрямки та мистецькі стилі, застосовуючи філософські підходи до їх осмислення та розуміння.

Виклад основного матеріалу. Національне відродження української літератури після модерністської епохи 20–30 років починається з шістдесятництва, яке «переформулювало» всю історію вітчизняної культури, сформувавши власну «точку відліку системи творчих критеріїв і координат, власні, не запозичені зразки, на які варто орієнтуватися» [1, с. 17]

Попри наявне розмаїття смислових конотацій, в основу яких закладені художньо-естетичні та суспільно-політичні критерії (реєстр цих позначень найповніше представлений у передмові до монографії Л. Тарнашинської «Українське шістдесятництво як літературознавча колізія та методологічна проблема»), шістдесятництво постає в нашій рецепції як явище, що детермінується сукупністю смислових контекстів, ознак і характеристик. Змістове наповнення зазначеного поняття, виступає яскравим свідченням доцільності його використання. По-перше, під явищем розуміємо будь-який вияв змін, реакцій, перетворень, що відбуваються в навколишньому світі [2; Т. 11; с. 620], і саме 60-і сповістили про світоглядно-психологічний переворот, що змінив парадигму суспільно-політичної та художньо-естетичної системи. По-друге, явище окреслюємо як подію, факт, що «сигналізує» про появу «незвичайної, видатної особистості» [2; Т. 11; с. 620], яка в 60-і роки виступила символом духовного відродження української нації.

Науково обґрунтований термін, що нібито вичерпно розкриває сутність шістдесятництва, пропонує Л. Тарнашинська, наголошуючи на доцільності означення цього явища в історії України другої половини XX століття як репрезентативного фенотипного (від грецьк.: з'являюсь і тип – за Л. Тарнашинською), де фенотип (термін, введений в науковий обіг данським вченим В. Йогансеном) – це сукупність ознак і властивостей організму, що склалися в процесі його індивідуального розвитку й визначаються взаємодією спадкової основи з умовами, в яких відбувається його розвиток [3; с. 39]. Йдеться про «розширений фенотип» («extended phenotype»), або фенотипічну дисперсію, що є головною передумовою процесів еволюції (організм, як ціле, залишає «потомство», що на новому етапі «визрівання» набуває нових індивідуальних ознак) і таким чином передбачає певну реконтекстуалізацію явища: «власні, не запозичені зразки», шістдесятництва виступали [4, с. 17] орієнтирами для філософських рефлексій літературно-мистецької України другої половини XX століття.

Підстави кваліфікувати шістдесятництво як репрезентативне явище є переконливими, коли йдеться про те, що воно було характерним для суспільного розвитку України. В іншому трактуванні наражаємося на ризик потрапити в пастку поняттєвих «непорозумінь», оскільки між ідеями, які артикулюються, завжди можна знайти рельєфні ознаки прихованих сенсів.

У контексті запропонованого дослідження «репрезентативність» (від фр. representant – представник) – здатність вибіркової сукупності (термін, що використовується в соціології) відтворювати основні характеристики загальної (генеральної) сукупності [5, с. 112] – визначається більш звуженим змістовим наповненням. Навіть найретельніше розроблена вибіркова сукупність, яка за принциповими для

дослідження параметрами має відтворювати його загальний об'єкт, завжди виявляє певні відхилення від загальної сукупності, що має негативний вплив на якість отриманих результатів – чим більша величина відхилень, тим значнішою є помилка репрезентативності. Це означає, що наявність численних ймовірностей експлікацій репрезентативності не претендує на вичерпну, досконалу модель явища шістдесятництва, й через певну суб'єктивність позбавляє можливості охопити величезний діапазон імен і постатей із різним світосприйняттям, ідейно-естетичним і художньо-образним баченням світу.

Смисловий контекст репрезентативності підводить до осмислення явища шістдесятництва як феномену (О. Пахльовська, Н. Зборовська), що вкладається у чітко визначені дефініційні рамки: «явище, єдине в своєму роді, взяте в його цілісності, в єдності з його сутністю» [2. Т. 10, с. 75], що (за І. Кантом) «осягається досвідом і визначається тезою «виявлення предмета в модусі самоочевидності» [6, с. 757]. Іншими словами, феномен не має прихованих смислів, і його справжнім «буттям» виступає те, як він себе проявляє (за Г. Гайдеггером, «себе-саме-по-собі-показування»), виступаючи корелятом свідомості, яка його констатує у своєму переживанні [7]. Така відносна ізольованість, абсолютна орієнтація «на самого себе» (Ж.-П. Сартр) визначає феномен, як більш статичне поняття, яке (за М. Бердяєвим) завжди є частковим. Тому артикульована Л. Тарнашинською думка щодо окреслення явища шістдесятництва як феномену є виправданою тільки стосовно окремих творчих персоналій. В іншому трактуванні, як слушно зауважує дослідниця, «наражаємося на ризик аберації ракурсу, звуження поліфункціональності, який у випадку явища не можливо також розглядати ізольовано від інших, оскільки шістдесятники творили своєрідний просторово-часовий континуум, духовний національний космос» [3; с. 39], наголошуючи на одвічному прагненні особистості до адекватного самовираження.

Висвітлення іманентної суті шістдесятництва здійснюється через з'ясування причин його виникнення, серед яких чи не найголовнішими виступають політико-ідеологічні, соціокультурні та етико-художні. Як художньо-етичне явище, що включає в свій арсенал різні мистецькі напрямки (художню літературу, мистецтво перекладу, музику, образотворче мистецтво тощо) шістдесятництво представляло новий етап модернізму (І. Кошелівець, М. Наєнко), що ставило його репрезентантів перед необхідністю «поєднати етичний та естетичний вибір, і рівновага/нерівновага цих світоглядних домінант і визначала як сутнісний статус письменника в цьому явищі, здатного тією чи тією мірою модернізувати літературу, так і його місце у тогочасному літературному процесі [3, с. 13]. Оскільки модернізм у відношенні до мистецьких явищ не тільки встановлює хронологічні межі свого існування (модерний, або сучасний), а й виступає «ідеологічною дефініцією в тому сенсі, що «ізм» передбачає програму неодмінних змін та ідею реформ» [8, с. 202] і «сприяє об'єктивному вираженню спонтанно оновленої актуальності духу доби» (Ю. Габермас) [9, с. 64], можна говорити про певні парадигмальні переакцентації в культурно-естетичному просторі другої половини ХХ століття.

Фахове узагальнення філософської історії модернізму наголошує на факторі суб'єктивності, який виступає невід'ємною складовою його практики. За Ю. Габермасом, проблема обґрунтування модерну в площині естетичної критики із самого себе переходить до самосвідомості [10, с. 19], чим пояснюється налаштованість філософського корпусу другої половини ХХ століття на висвітлення понять «свідоме/підсвідоме», «міфологія/міфотворчість», «свобода/воля до влади» тощо. Накопичення цього філософського дискурсу, як слушно зазначає Т. Денисова, слугує надійною платформою для перегляду низки понять естетичного модернізму [11, с. 119], визначення часових меж та осмислення його ролі й місця в національному літературному процесі.

Певна наукова недомовленість та інколи диференціація літературознавчого апарату є свідченням того, що термін «модернізм» досі не має точного визначення й вимагає більш глибокого освоєння навіть на понятійному рівні. Тож осмислення цього літературного феномену варто починати з уточнення вже усталених побудов, які детермінують його як складний комплекс літературно-мистецьких тенденцій, що виникли наприкінці ХІХ століття і проіснували до другої половини ХХ століття як заперечення іллюзіоністсько-натуралістичної практики в художній дійсності, як спростування заангажованості митця [9, с. 64], прагнення «змінити, якщо не перевернути, наявні моделі та способи зображення, почасти спрямовуючи їх до абстракції або інтроспекції [12, с. 35], винаходячи нові поетичні та романні форми для вираження, критики та «визволення своєї доби» [13, с. 329].

Отже, шістдесятники пропонували свою мистецьку концепцію, яка апелювала до національної ідеології, «поміркованого модернізму й поміркованого формалізму, а також органічності національної культури» [14, с. 15]. Таке свідоме залучення у творення своєї епохи виступило для них «доконечним складником культурної самоідентифікації та соціальної самоафірмації» [14, с. 35]. Йдеться про формування іншої естетичної свідомості, на підставі якої народжується нова постмодерна творчість із властивими їй антидогматичністю, іронічністю, плюралізмом (на сюжетному, композиційному, образному, характерологічному, хронотопному рівнях), діалогізмом як внутрішнім джерелом руху, поєднанням історичних і позачасових категорій.

Загальна тенденція літературного процесу зазначеної доби виявлялася в прагненні до звільнення від етнографічної обмеженості, превалювання сільської тематики, фольклорності мови й засобів зображення, зменшення побутових й пейзажних натуралістичних описів, розповідей «від автора» тощо. Тяжіння до ліризму, увага до ритму прози, підтексту зображення подій через сприйняття їх персонажами – все, що разом пов'язується з новими напрямками в літературі, зокрема з імпресіонізмом та символізмом, виступило своєрідною опозицією до надмірного соціологізму та ідеологічної спрямованості, що визначали загальні вектори художнього методу в умовах жорсткого політичного диктату. Йдеться про метод соцреалізму, який вважався «єдино плідним» і окреслювався визначальними для нього позаестетичними принципами, заснованими на штучному поєднанні художнього стилю та політичної позахудожньої тенденції (партійність, звульгаризована народність, апеляція до класовості тощо). Дослідження явища шістдесятництва з погляду художньо-стильових домінант неодмінно асоціюється з проблемою визначення меж такого фактичного «одержавлення» концептуальних засад естетичного, творчого пошуку його репрезентантів. Відома теза про те, що творчість шістдесятників продемонструвала компроміс із соціалістичною політикою, потребує уточнення з огляду

на можливість реструктуризації існуючих інтерпретацій. За твердженням В. Моренця, шістдесятники хоч і залишились «останнім пишним, дико запліднeним цвітом на виснаженому древі соціалістичної естетики», все ж «корінням, основами художнього мислення вони сиділи в соцреалістичному ґрунті» [15, с. 14]. Контроверсійною в цьому контексті постає теза В. Дончика щодо полісемічності художнього твору, яка зберігається навіть в умовах ідеологічного тиску (йдеться про соціалізм як певну ідеологічну монодоктрину), і що не всі естетичні надбання творів періоду 1950–1980-х рр. слід «записувати» в актив соцреалізму [16, с. 20]. Такі розбіжності, до певної міри, врівноважуються думкою М. Наєнка, згідно з якою «домінанту шістдесятництва можна визначити лише в контексті космосу світової літератури», і домінанта ця має бути, насамперед, естетичною, а не ідеологічною, хоча й зв'язку з ідеологією не втрачала [17]. Інші суперечності з цього приводу Л. Тарнашинська трансформує в площину рецептивної естетики на рівень «сприймаючої свідомості» (І. Фізер), яка з'ясовує міру суспільної потреби в тій чи іншій художньо-стильовій конфігурації [3, с. 58]. Повертаючи «душу» літературі, «захаращеній казенщиною соцреалізму» (М. Наєнко), шістдесятники «розширювали його межі» (вимога, висунута О. Довженком), наближаючись до зразків органічного письма, заснованого на естетичній домінанті. Здебільшого це реалізовувалося у формах того ж соцреалізму, але ті форми виявлялися у суто зовнішніх виявах, «як свого часу ренесансне мистецтво поставало у формах середньовічного неологізму, лицарства і міжродової інтриги» [17].

Отже, подальша «естетична революція» відбулася завдяки тому «прориву» в естетичну свідомість читача, що його здійснили саме шістдесятники, «відновивши естетичний код літератури Розстріляного Відродження й запліднивши цю естетичну свідомість імпульсами західної естетичної думки та інноваціями західної поетики [3, с. 581].

Прорив шістдесятників поза межі естетики соцреалізму обумовлений прагненням до «привласнення» читацької аудиторії, зміни сприйняття художньої творчості, як елемента ідеологічної системи тоталітарного суспільства, в якому існував стереотип уявлення про літературу, як про предмет «чистого споживання». Повернувши читача до розуміння літератури як духовної співтворчості, шістдесятники тим самим надавали йому можливість відновити динаміку мислення, право на власний вибір і критичну оцінку, відійти від стандартних схем і кліше, зокрема, синдрому «колективного щастя» й повернути життю ту органічність, із якої виростає безкінечний процес створення нового світу» [3, с. 586]. Окреслене ними поле діалогу передбачало пошук істини, що оприявнювався в сфері моральності, шуканні «естетичної правди», радикальному зміщенні «горизонтів очікування» читача, наділивши його іншим естетичним досвідом. Якщо апологети соцреалізму виходили з засад «первинності реципієнта, як об'єкта соціальних перетворень», то шістдесятники намагалися зламати цей стереотип, і їм це вдалося у тій частині свободи творчості, де вони виходили «поза межі соціальної та національної риторики й наближалися до зразків органічного письма, базованого на естетичній домінанті» [3, с. 589]. Альтернативою існуючої традиційної парадигми «читач–народ» виступала не тільки інша, заснована на індивідуальному відчутті читача, і й така, що змінила поняття народ, яке поступово втрачало статус «радянського народу» (йдеться, зокрема, про відому працю І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?») й вибудовувало низку нових смислів, наділених перспективою.

Такий постійний «рух в нове», за межі усталеної традиції, що трансцендує все обмежене і перетворює бачення світу в реальності «у-яві» (Г. Гайдеггер) Є. Бистрицький рубрикує як «проект модерну», згідно з яким автор (автор проекту – О.П.) – це довершено ясний погляд на світ в оптимістичній перспективі утопії, що настільки «втручається» у відображення дійсності, у «світ як картинку» (Г. Гайдеггер), наскільки він жадає «прояснити» його, окреслити його «історично-оптимістичну (світлу)» перспективу [18, с. 36]. Це дає підстави висловити тезу щодо авторства шістдесятників у цьому проекті, відштовхуючись від ситуації їх бачення і розуміння світу, здатності на універсальну трансцендентну точку зору надемпіричного суб'єкта» (Є. Бистрицький), що свідчить про зміни його художньої свідомості (перехід від закритої суб'єктності до суб'єктності відкритої).

Модерністичні лінії в українській літературі досить чітко виокреслюються в творах представників нью-йоркської групи (Б. Рубчак, Б. Бойчук, Ю. Тарнавський, В. Вовк, Ж. Васильківська, П. Килина та ін.). Проте їх модернізм виник як протест проти народництва «з його мовою і пафосом», що був заснований на свободі творчості, радикальному відриві від ґрунту рідних традицій, хуторянства, провінціалізму, від усього того, що є змістом поняття літературних традицій. Таке розуміння свободи уфундувало в них думку про те, що «все, на чому відбилася хоча б тінь патріотизму чи навіть політики, вже з цієї причини не може бути якісним із мистецького погляду [19, с. 9]. Спроби представників нью-йоркської групи здійснити концептуальний переворот у літературі знайшли своє відображення в художніх текстах, домінантним дискурсом яких виступав екзистенціалізм, що виявлявся в різних формах, метафорах та жанрах. Нова мова, вихід за межі старої традиції, раціональність (поезії Нью-Йоркської групи і художні світи, ними сконструйовані, мали виразний раціональний акцент) у поєднанні з інтелектуалізмом засвідчили про існування «вдумливої, сповненої підтекстів, алюзій поезії», що створювалась через індивідуальні шляхи філософських та мистецьких пошуків поза межами естетики соцреалізму.

Як органічне продовження «проекту модерну», соцреалізм виступає його завершенням, про що наголошує Є. Бистрицький в однойменній розвідці «Соцреалізм – завершений проект модерну». Втім цю думку не поділяє Ю. Хабермас, стверджуючи, що модерн – це «незавершений проект», не заперечуючи, однак ідею про деструкцію моделі реалізму (у нашому досвіді соцреалізму). Усвідомлення того, що спрямованість у майбутнє завжди відштовхується від досвіду попередніх зразків (спочатку потрібна певна реальність, щоб потім її деструктувати), дає підстави констатувати, що подальші світоглядно-мистецькі проекти не існують без «проекту модерну», без реалізму в культурі.

Йдеться про виникнення нового літературного напрямку, дистанційованого від класичної та некласичної (модерністської) традиції, що претендує на вираження загальної теоретичної «надбудови» сучасного мистецтва і позначається терміном «постмодернізм». У глибокому фаховому узагальненні руху постмодернізму досліджено як його специфіку,

так і деякі суперечності, пов'язані з різними аспектами його осмислення. Використовуючи нові підходи до вивчення постмодернізму, сучасна літературна критика ставить у центр своїх студій не тільки вирішення проблем теоретичного характеру, а й розробку методологічних концепцій, зокрема, постструктуралізму (Т. Гундорова, С. Павличко, М. Павлишин), неомодернізму (С. Квіт), герменевтики (Є. Баран, С. Квіт), фемінізму (В. Агеєва, Н. Зборовська) тощо.

Як визначальний загальноестетичний феномен західноєвропейської культури, відображений у філософських дослідженнях (Д. Фоккема, Дж. Батлер, Ж. Дерріда, Ж. Дельоз, Ю. Кристева, І. Гассан, І. Ільїн та ін.), постмодернізм формується на підвалинах постструктуралізму, деконструктивізму, рецептивної естетики, розбудовуючи в такий спосіб постструктуралістсько-деконструктивістсько-постмодерністський комплекс як нове, специфічне бачення світу. Виявляючи на рівні художнього тексту нові, емоційно забарвлені, часто еклектичні світоглядні настанови, цей комплекс охоплює розмаїті текстологічні, наратологічні, генеалогічні, комунікативні аспекти, що видаються актуальними для нових культурних, постколоніальних, феміністських студій тощо.

У сучасному літературознавчому дискурсі постмодернізм окреслюється цілою низкою смислових визначень, кожне з яких висвітлює окремі сторони цього феномену, зокрема як «один із центральних міфів контркультури» (Д. Графф), як «синтез постмодерністської й модерністської форм письма» (Р. Барт), як «певний духовний стан» (У. Еко), як «мистецький перфоманс» (Дж. Меллард), як «цивілізаційно-культурна реорієнтація» (Я. Поліщук), як «народження нової ідеології» (О. Пахльовська), як «криза людини» (Т. Денисова), як «переформування соцреалістичного канону» (Т. Гундорова), як «тоталітаризм тоталітаризму», що постулює не свободу вибору, а свободу не мати жодної точки зору (С. Квіт) та ін. Таке розмаїття визначень, що розкривається в різних, інколи контроверсійних поглядах (від виразної популяризації або сприйняття його як даності до епатажної суттєвої негації), спричинена тим, що термін формулювався на теренах американського, а вже пізніше – західно– та східноєвропейського (зокрема українського) простору.

Висновки. Оскільки сутнісною ознакою постмодернізму, що безпосередньо пов'язана з теорією множинності смислів, є еклектизм (від грец. – відсутність єдності, цілісності, послідовності в переконаннях, теоріях; безпринципне поєднання різнорідних, несумісних, протилежних поглядів), маємо всі підстави констатувати, що жанрово-стильова ситуація другої половини ХХ століття не тільки асимілювала попередні тенденції, а й віддзеркалювала специфіку тієї «духовної ситуації» доби, що саме й формувала персональний та колективний «голос» її репрезентантів. Отже, наявність різних стильових напрямків і «дифузних стилеперетікань» (Л. Тарнашинська) у творчій палітрі митців розкриває можливості через систему нових аргументацій знайти ту дослідницьку лінію, яка могла б якнайповніше окреслити їх визначальні параметри, висвітлити провідні постаті, проаналізувати культурно-естетичні надбання, спроектувавши у площину нового дискурсивного контексту. Це відкриває шляхи для широкого дослідницького простору, увиразнюючи перспективи подальших наукових пошуків, спостережень та узагальнень.

Література:

1. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
2. Словник української мови: в 11 томах / за ред. І. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980.
3. Тарнашинська Л. Сюжет доби: дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття / Л. Тарнашинська. – К.: Академперіодика, 2003. – 674 с.
4. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-1980-х рр. / Г. Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 224 с.
5. Ильясов Ф. Репрезентативность результатов опроса в маркетинговом исследовании / Ф. Ильясов // Социологические исследования. – 2011. – № 3. – С. 112–116.
6. Керимов Т. Феномен / Т. Керимов // Современный философский словарь / [под общ. ред. В. Кемерова]. – М.: Академический проект, 2004. –757 с.
7. Кебуладзе В. Феноменологія досвіду / В. Кебуладзе; відп. ред. А. Лой. – К.: Дух і літера, 2011. – 280 с.
8. Encyclopedia of World Art, V. X, N-Y. – Toronto – London, Venezia-Roma, 1958. – 202 p.
9. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – Т. 2 – 624 с.
10. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну / Ю. Габермас. Пер.: В. Куплін. – К.: Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
11. Денисова Т. Перечитуючи модернізм: американська версія / Т. Денисова // Біблія і культура. – 2009. – № 11. – 119 с.
12. Гундорова Т. Трохи про модернізм в Україні та дядька в Києві / Т. Гундорова // Критика: Рецепції. Есеї. Огляди. – К.: Часопис, 1997. – № 1/2, 2010. – С. 35–39.
13. Columbia Literary History of the United States. N.-Y., 1988. – 329 p.
14. Т. Гундорова. Методологічний тиск / Т. Гундорова // Критика. – 2002. – № 12. – 15 с.
15. Моренець В. Слово, що випало з мовчання філософів / В. Моренець // Сади Марії: [поезії] / Михайло Григорів. – К.: Світовид, 1997. – С. 5–33.
16. Дончик В. Художні методи не впроваджуються силоміць. / Віталій Дончик // Слово і час. – 2011. – № 7. – С. 20–22.
17. Історія українського літературознавства / М. Наєнко. – К.: ВЦ «Академія», 2001. – 360 с.
18. Бистрицький Є. Соціалістичний реалізм – завершений проект модерну / Є. Бистрицький // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 7. – С. 34–41.
19. Харчук Р. Сучасна українська проза: Постмодерний період: Навч. посіб. / Р. Харчук. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 248 с.

Павленко Е. Г. Украинский литературный процесс второй половины ХХ века: современный опыт осмысления

Аннотация. В статье определены основные тенденции развития украинской литературы второй половины ХХ века, охарактеризованы художественные направления и стили на основе философских подходов к их осмыслению и пониманию.

Ключевые слова: шестидесятництво, соцреализм, жанрово-стилевая ситуация, модернизм, постмодернизм, репрезентативность, еклектичность.

Pavlenko O. The Ukrainian literary process in second half of XX century: trends in modern criticism

Summary. The article highlights basic tendencies to denote the evolution of Ukrainian literature of second half of XX century as well as characterizes artistic trends and styles from perspective of philosophical approach.

Key words: 60-ies, social realism, genre and style situation, modernism, postmodernism, representativeness, eclectics.

УДК 821.135.1+161.2

Яцків Н. Я.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри французької філології факультету іноземних мов
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ПИСЬМЕННИК ЧИ ЖУРНАЛІСТ? СТАТУС ЛІТЕРАТОРА У ТВОРАХ БРАТІВ ҐОНКУРІВ ТА ІВАНА ФРАНКА

Анотація. У статті досліджується тема митця у творах братів Ґонкурів та І. Франка, виявляються спільні та відмінні риси українського та французьких авторів у висвітленні статусу літератора.

Ключові слова: журналістика, письменство, преса, естетика, документальність, вигадка.

Постановка проблеми. Розквіт преси з другої половини XIX століття зумовлений соціально-економічними, історичними та політичними чинниками розвитку суспільства. З поступом освіти з'являється більша кількість читачів, а цінова політика друкованої преси сприяє заснуванню численних редакцій журналів та газет, які задовольняють потребу читачів у інформації різного ґатунку, від актуальних новин про події, культуру, науку до поширення низькопробних пліток з приватного життя. Якщо раніше преса була доступною тільки для еліти суспільства, то технічний розвиток видавничої індустрії сприяв збільшенню тиражу і його здешевленню, а завдяки розширеній мережі залізничного сполучення – і налагодженню доставки друкованої продукції в різні країни. Ці технічні й економічні фактори спровокували зміни у ставленні до преси і у структурі самої преси. Як говорить герой однойменного роману братів Ґонкурів «Шарль Демайї»: «Маленька газета – це сила» [7, с. 29].

Отож, **метою** даної розвідки є проблема статусу літератора, якого роздирають сумніви: писати так, як ти вважаєш, виражати власне бачення відповідно до естетичних та етичних ідеалів, чи відмовитися від ідеалів і писати для заробітку. Для прикладу і типологічного порівняння зупинимося на романі братів Ґонкурів «Шарль Демайї» та оповіданні Івана Франка «Odi profanum vulgus», у яких ця тема має багато спільних проявів. Зазначимо, що в порівняльному плані творчість обох митців ще не була предметом розгляду, а названий роман французьких письменників взагалі залишається маловідомим в українському літературознавстві.

Традиційний погляд на творчість братів Ґонкурів як представників натуралізму, чи й навіть імпресіонізму, звузив рецепцію їх романістики до рівня тематики та проблематики табуйованих явищ, демократизації суспільних проблем та залишив поза увагою складну стильову палітру їх художньої прози. Якщо у визначенні впливу біологічного детермінізму на формування концепції таких головних героїв як Жерміні Ласерте, дівчина Еліза чи пані Жервезе, можна погодитись із думками російських дослідників В. Шора й З. Потапової [6], то метод, який застосовували письменники для моделювання долі своїх персонажів, далекий від фотографічної й фактографічної точності. Естети, колекціонери, тонкі шанувальники європейського та японського мистецтва, Ґонкури експериментували у своїх творах у пошуках оригінальності, неповторності, досконалості і переконливості своїх шедеврів, використовуючи досягнення різних видів мистецтв. Завдання митця, на їх думку, полягає в тому, щоб побачити приховану сутність світу, виявити правду життя і відтворити її у творах за законами мистецтва. Справжній митець зуміє відібрати і розставити деталі, представити правду життя, навіть відразливу, у такому світлі, що вона стане твором мистецтва, який не залишає байдужим і приносить естетичну насолоду. При цьому митець повинен керуватися своїм внутрішнім чуттям, інстинктом, адже «твір мистецтва – це кусок дійсності, переломлений через темперамент митця». «Виразити те, чого я ще ніде не зустрічав у сучасній літературі – гарячковий трепет життя XIX століття, притому донести його до читача не застиглим, не замороженим, – ось в чому полягало наше велике зухвальство» [2, Т. 2, с. 275–276]. Роздумуючи над естетичним ідеалом та своїм ставленням до мистецтва, Едмон де Ґонкур у нотатках 1885 року зазначав: «Досконалість у мистецтві – це вміння розділити в правильній пропорції реальне і вигадане. На початку своєї літературної діяльності я надавав перевагу вигадці. Пізніше я став ревним прихильником чистої реальності, опису з натури. Тепер, залишаючись вірним реальності, я показую її під означеним кутом зору, який видозмінює її, робить більше поетичною і надає їй фантастичного забарвлення» [2, Т. 2, с. 374]. Опис з натури та певний кут зору, натреновані в молодості у пленерних замальовках, вказують на близькість письменників до живопису (про що багато писав Е. Золя [3]), а магістральна проблема творчості – проблема мистецтва і митця – спонукає авторів до експериментування на рівні стилю та естетичного кредо.

В українському літературознавстві першовідкривачем і популяризатором творчості братів Ґонкурів можемо вважати Івана Франка, на що вказують праці В. Матвіїшина, Р. Голода [6]. Український письменник вивчав досвід світової літератури, цікавився творчістю зачинателів нових мистецьких напрямків та шкіл та «свідомо чи підсвідомо використовував прийоми та засоби художнього зображення з арсеналів обидвох художніх систем» [1, с. 30], зокрема мається на увазі творче засвоєння ґонкурівської манери на основі дослідження стильової палітри франкового оповідання «У столярні» крізь призму синтезу імпресіонізму та натуралізму [1, с. 22].

І. Франка приваблювало звернення французьких письменників до зображення життя людей із простого народу, порівнюючи їх манеру з реалістичним зображенням сучасних українських авторів. Каменяр зауважував, що «щодо

їх методу будови повісті на самім фактичнім матеріалі, на психологічних та патологічних студіях, щодо живості і випуклості представлення всякої речі, Золя і деякі другі «натуралісти» (брати Ґонкури) стоять вище від усіх повістярів, яких ми знаємо. Кожна їх повість – се немов цілий світ фактів і спостережень; так і здається, що списатель якимсь дивним способом вирвав карту з життя першого ліпшого стрічного чоловіка, освітив її по-своєму і подає нам живу, тремтячу, з тілом і кров'ю, дальше реалізм не може вже йти [4, с. 113]. Така оцінка творчості французьких письменників ґрунтується передусім на схвальних відгуках Е. Золя із серії «Паризькі листи», які друкувалися у петербурзькому журналі «Вестник Европы» (1875–1880 р.). Пристрасний захисник теорії натуралізму Е. Золя вибудовував свої положення на аналізі уже опублікованих творів, зокрема на основі роману Ґонкурів «Жерміні Ласерте» (1864 р.) Як свідчить запис у «Щоденнику» Ґонкурів за 1877 р., «для Золя ця книга – одкровення, про що він прямо говорить у своєму відгуку, вміщеному до збірки «Моя ненависть», – і зразу слідом за цим він пише свою «Терезу Ракен» [2, Т. 2, с. 250].

І. Франкові були відомі романи Ґонкурів «Жерміні Ласерте», «Пані Жервезе», «Дівка Еліза», про що свідчать його літературно-критичні статті та листування [6]. Перший роман французьких письменників «Шарль Демайї» не згадується Франком, однак текстові алюзії сцени у редакції, описаній в оповіданні «Odi profanum vulgus» дають припущення зробити висновок про те, що й цей твір не оминув пильної уваги українського письменника.

Однією з сюжетних ліній роману «Шарль Демайї» є тема тогочасної журналістики, зокрема пріоритети комерційної вартості публікацій, підпорядкування видавничої політики законам «blague» і близькість до атмосфери театру і розваг. Уся видавнича продукція преси характеризується терміном «blague» – короткі історії або сценки, які викликають сміх і призначені для того, щоб розважати публіку, що насправді є пустопорожньою балаканиною, не вартою того паперу, який не неї витрачається. Цікавою є історія написання роману, яку розкриває Аделіна Врона у передмові до останнього видання (2007). Дослідниця зазначає, що Ґонкури розпочали свої літературні проби драмою «Les Hommes de lettres»/«Літератори», яку жоден театр не прийняв. Через рік брати вирішили переробити п'єсу у роман, доповнивши свіжими враженнями – історією одруження їхнього колеги-журналіста з актрисою, сімейне життя яких перетворилося на пекло. Уже сама назва твору «Літератори» викликала несприйняття серед журналістів і критиків, які вперше стали предметом прискіпливої уваги у художньому творі, а тому мовчазна настороженість об'єднувала побратимів по перу на одностайну незгоду з публікацією твору. Брати Ґонкури вирішили знову переробити роман на п'єсу з назвою «Життя богеми», яка теж не була прийнята. І остання спроба – п'єси в роман – завершилася 1868 року публікацією твору під назвою «Шарль Демайї». У результаті кількох переробок початкова ідея твору – викриття професії журналістів – змінилася на історію талановитого митця, який розпочинав роботу у редакції відомої газети (як і брати Ґонкури), пізніше залишив те середовище, щоб повністю присвятити себе творчості, написав роман і п'єсу, однак одружився на комедійній актрисі. Сімейне життя Шарля несумісне з творчістю, його дружина виявилася меркантильної інтриганкою, яка довела митця до божевілля. Ця остання метаморфоза теж не принесла очікуваного схвалення читачів, колишні друзі й побратими по перу не були у захваті від правдивих сцен, у яких журналістська братія зображена доволі правдиво й іронічно.

Розвиток сюжетної лінії теж не можна назвати логічно-послідовним, а скоріше фрагментарним. Ґонкури порушують традиції реалістичного роману, який у центрі ставив історію героя на тлі соціально-історичної дійсності. Шарль Демайї вперше з'являється у розділі VIII, а його появу автори анонсують у VII. З діалогічних реплік, які нагадують театральну п'єсу, формується враження представниками редакції про Шарля як талановитого письменника. Без передісторії автори спочатку змальовують будні редакції газети «Скандал» (алюзії на відомі «Figaro» чи «Revue de deux monde») у формі дискусій стосовно чергового номера, поступово читачі дізнаються імена героїв, і, нарешті, їх портрети. Деталізовані описи зовнішності вказують на риси характеру і допомагають відчути внутрішню сутність журналістів, кожен з яких переймається власними інтересами, але аж ніяк не тим, щоб донести до читача правдиву інформацію. Зрештою, сама назва газети визначає її напрям – скандали, чутки, домашнє господарство. Мета такої газети – заробляти гроші і розважати публіку в «цьому світі, де жарти, чутки зі свободою повії та виглядом порядної дівчини переходять від одного до іншого на крилах відголосків із лагідністю хижого звіра, який облизує до крові» [7, с. 18]. Діалоги співробітників газети та Шарля дають читачеві можливість сформувати думку про головного героя, здогадатися, що він має певний досвід у літературі, є автором художніх творів (п'єси, роману), які проте не мали успіху ні у видавців, ні у театральних режисерів, але які породжували ревнощі і заздрість з боку колег, та невпевненість самого Шарля.

Оригінальним, власне, є початок твору Ґонкурів, форма театральної постановки – розмова співробітників газети, яких читач ще не знає, але враження про яких уже формується за змістом їх реплік. Схожий прийом спостерігаємо й в оповіданні І. Франка «Odi profanum vulgus». У розповідну тканину твору автор вводить театральну сценку-дискусію в одному «поступовому і демократичному щоденнику» наприкінці робочого дня. У репліках Заграничного політика з претензіями на «високе мистецтво» та Професора розгортається тонка пародія на літературні диспути західноєвропейського письменства. Характеризуючи своє писання у газеті, Заграничний політик зізнається, що «се конденсована блага, екстракт глупоти і дурисвітства». Саме цим модним французьким словом «blague» (бла-бла-бла) слідом за Ґонкурами називає І. Франко всю тогочасну пресу, що твориться вигадливими і підприємливими журналістами з метою прославитися і розбагатіти, а читачами сприймається за правду. Дискусія у редакції показує, як глибоко І. Франко був обізнаний з новаторськими тенденціями і творчістю тогочасних митців. Своє ставлення до мистецтва український письменник виражає словами Професора: «не люблю тої вашої нової штуки, що нібито обертається до вибранців з тонким смаком, а направду дурить сама себе ,і хоче дурити нас, або вимагає від нас якихось інших нервів, ніж ті, що наділила нас природа» [5, с. 322]. Точку зору прихильників модерного мистецтва виражає Артист словами: «Я також не люблю цибулі, ані її запаху» – алюзія на «Поетичне мис-

тецтво» П.Верлена. Примирити обох намагається Критик: «Я мушу стати в обороні цибулі. Люблю штуку, але й цибулі не дам плювати в лице» [5, с. 322]. «Не друкований» але «вітхнений» поет Заграничний політик обурений тим, що наука змінила поетичну мову, вимагає зрозумілості, логіки, точності. Ясність натуралізму, який проголошував наближення до природи, уже не задовольняє Артиста, що називає це брехнею, бо «природа, на його думку, не знає ясності. Вона знає кольори і відтінки… Не віримо в ніяку об'єктивну правду, в ніяку безоглядну ясність, а віримо тільки в свої нерви і в свою фантазію [5, с. 325].

Персонаж Артиста нагадує манеру творчості Ґонкурів, які ще в період роботи над романом «Жерміні Ласерте», що послужив основою для обґрунтування теорії натуралізму Е. Золя, виражали свою мету мистецтва: «…з нікчемного ембріону, яким є первісний задум, створити… книгу, змусити зародок стати життям, витягнути з власної голови одну за іншою кожну фразу, характери героїв, інтригу, зав'язку, весь той живий світ – роман, який тепер ніби виривається з вашого лона – який це неймовірний труд» [2, Т. 1, с. 358]. Незважаючи на те, що в передмові до роману письменники декларують свою позицію стосовно сучасного роману та його завдань як «справжнє зображення життя, вдумливе, гаряче, пристрасне літературне дослідження однаковою мірою як і соціальна анкета», розкриваючи свою творчу лабораторію, письменники акцентують на тому, що дослідження життя у них відбувається передусім через дослідження себе, через постійні спостереження за дійсністю, які не тільки не притуплюють чуттєвості, а навпаки, ніби ще «підсилюють її, розвивають і загострюють», через «постійне, щоденне анатомування свого я» [2, Т. 1, с. 364] вони виявляють в собі сокровенні струни страждань. Гарячкове збудження, неймовірна чутливість, загостреність усіх відчуттів – стан, у якому перебувають брати в процесі творчості.

Заграничний політик в оповіданні І. Франка, що так захоплюється західноєвропейською поезією, вважає найвищим обов'язком митця – бути артистом, творцем, бути самим собою: «Він незалежний ні від кого, він пан, він цар, він бог» [5, с. 326]. Ніцшеанський аристократизм духу і епатажний естетизм О. Вайльда формують уявлення про поета як пророка, який стоїть вище за натовп, за народ, «він видить те, що буде, живе з тими, що прийдуть колись, розмовляє з ненародженими» [5, с. 326–327].

Ця висока розмова про естетику митців-пророків і журналістику допомагає розкрити фальшиву сутність Заграничного політика, який відмовляється від свого позашлюбного сина, віддає його на виховання селянці бабі Василисі, а коли та не в змозі прогодувати хлопця й привозить його до Львова, до батька, той обіцяє потурбуватися, прилаштувати на навчання, але за високими бесідами й безглуздою писаниною забуває. А хлопець, щоб не померти з голоду і холоду, стає злодієм, жебраком, волоцюгою. Коли журналіст упізнав свого сина в обгорілому трупі хлопчика, що згорів з багатьма іншими на складі сіна військового магазину, де безпритульні переховувалися вночі, він навіть не знайшов у собі гідності й мужності признатися поліцейському, що знав хлопця, а тільки напився й крізь сонне марення й схлипування промовляв Верленового вірша «Осіння пісня».

Проблема статусу літератора у романі братів Ґонкурів та оповіданні І. Франка показує, що літератор не може існувати і творити ізольовано від суспільства. Проте суспільство формує свої вимоги, диктує правила, або ж стає жертвою правил, сформованих журналістами. Загальна тенденція, яка спостерігається як у французькій, так і в українській пресі, демонструє, що професія журналіст не має нічого спільного з літературною творчістю. Журналіст керується правилами моди, дешевої популярності, заробітку. Чесний журналіст серед колег-кар'єристів не має майбутнього, а якщо він ще й талановитий і має намір написати книгу, йому краще відмежуватися від середовища преси. Успіх митця теж залежить від багатьох факторів, але аж ніяк не від його таланту. Протекція, реклама, чи заздрість і ревнощі можуть сприяти чи шкодити митцю, однак той, хто обирає таку дорогу, повинен бути стійким у власних переконаннях, щоб не стати жертвою чужих амбіцій і водночас жертвувати власним добробутом, здоров'ям для своєї творчості. Роман французьких письменників та оповідання українського автора викривають продажність і маніпуляції тогочасної преси, а всі писання визначають як «blague» – бла-бла-бла. Якщо Ґонкури керуються передусім об'єктивністю і не висловлюють власного ставлення до проблеми, то І. Франко створює гірку пародію на західноєвропейську літературу, демонструючи глибоку прірву між словами та вчинками літераторів.

Література:

1. Голод Р. Синтез імпресіонізму та натуралізму як стильова домінанта франкового оповідання «У столярні» // Українське літературознавство, 2010. – Вип. 72. – С. 21–32.
2. Гонкур Э. и Ж. Дневник. Записки о литературной жизни. – М.: «Художественная литература», 1964. – В 2-х т.: 1–710 с., С. 2–749.
3. Золя Э. Собрание сочинений в 26 т. – Т. 24. – М.: «Художественная литература», 1966. – С. 46–61.
4. Франко І. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 26: Літературно-критичні праці (1876–1885). – 462 с.
5. Франко І. Вибрані твори у 3-х т. – Т. 2. – К.: Дніпро, 1973. – 623 с.
6. Яцків Н. Творчість братів Ґонкурів у рецепції Івана Франка // Вісник Прикарпатського університету. – Філологія. – 2013–2014. – Вип. 40–41. – С. 182–186.
7. Goncourt J. et E. Charles Demailly / Présentation, notes, chronologie et bibliographie par Adeline Wrona. – P.: Flammarion, 2007. – 392 p.

Яцкив Н. Я. Писатель или журналист? Статус литератора в произведениях братьев Гонкуров и Ивана Франко

Аннотация. В статье исследуется тема художника слова в произведениях братьев Гонкуров и Ивана Франко, анализируются общие и отличительные черты украинского и французского писателей в разработке статуса литератора.

Ключевые слова: журналистика, писательство, пресса, эстетика, документальность, вымысел.

Yatskiv N. A writer or a journalist? The status of a litterateur in Goncourt Brothers' and Ivan Franko's creative works

Summary. The article deals with investigation of theme of an artist in Goncourt brothers' and Ivan Franko's creative works; common and distinguishing features of the Ukrainian writer and French authors while elucidating status of a litterateur have been revealed.

Key words: journalism, belles-lettres, press, aesthetics, actuality, fiction.

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'372

Гайденко Ю. О.,
викладач кафедри англійської мови
гуманітарного спрямування № 3
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Анотація. У статті розглядається слово, як сполучна ланка системи мови, проблема визначення слова з огляду на його центральний статус по відношенню до інших мовних одиниць.

Ключові слова: слово, дихотомічна природа, номінативна природа, асоціативність, функції, ознаки.

Мова – це універсальний засіб комунікації, що є результатом ретельного історичного добору його носіями одиниць, які засвідчують процеси пізнавальної діяльності людей, еволюцію мислення, суспільного ладу та розвиток культури, мистецтва, освіти; це унікальна, визначальна історична спадщина, що слугує засобом акумуляції та передачі набутих навичок, вмінь, і є відображенням свідомості народу.

Зв'язки типу «мова – культура», «мова – народний дух» чи «мова – духовний розвиток» здавна привертали увагу мовознавців-філософів. Так, у своїй праці «Про різницю будови людських мов і їх впливу на духовний розвиток людства» В. фон Гумбольдт писав: «У кожній мові закладено самобутній світогляд. Як окремий звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною і природою, що впливає на неї зсередини і ззовні» [9, с. 69]. Підкреслюючи здатність мови відображати етнічні особливості народу, О.О. Потебня зауважував: «Мова – це не лише інструмент творення системи людського сприйняття світу, але й засіб формування думки» [9, с. 69].

Постановка проблеми. Центральне місце в системі мови займає слово. Так, І.П. Ющук, згідно з яким слово – це центральна функціонально-структурна одиниця мови, акцентує увагу на фокусному характері слова в її системі: «Усі інші елементи мови існують або для слова й у слові (фонеми та морфеми), або завдяки йому (речення) [13, с. 151].

Не дивлячись на центральний статус цієї мовної одиниці, загальноприйнятого визначення терміна «слово» не існує, а з-поміж величезної кількості дефініцій навіть на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки виділити ту, яка б не викликала питань чи сумнівів із боку лінгвістів, не можливо.

Мета цієї статті – визначити та охарактеризувати ті властивості й ознаки слова, які дозволили б сформулювати його уніфіковану дефініцію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема визначення слова здобула теоретичне обґрунтування у роботах багатьох лінгвістів (Л.Г. Бабенко, Ш. Баллі, Ф. Боас, І.О. Бодуен де Куртене, Р.О. Будагов, І.Р. Вихованець, В.Г. Гак, В. фон Гумбольдт, Є.І. Діброва, В.М. Жирмунський, М.П. Кочерган, Е.В. Кузнєцова, А. Мартіне, А. Мейє, М.В. Панов, О.А. Пляскова, О.О. Потебня, Л.В. Щерба, Ф. де Соссюр, Е. Сепір, В. Скалічка, Д.М. Ушаков, М.М. Шанський, Д.М. Шмельов, І.П. Ющук тощо). Як зауважує В.Г. Гак, «в історії науки було запропоновано більше ніж 70 критеріїв визначення слова, основу яких становили графічні (орфографічні), фонетичні, структурні, граматичні, синтаксичні, семантичні принципи» [3, с. 465], однак погляди мовознавців щодо тлумачення слова різняться. Так, Ф. де Соссюр стверджував, що «поняття слова несумісне з нашим уявленням про конкретну одиницю мови... Не в слові потрібно шукати конкретну одиницю мови». Ш. Баллі, Ф. Боас, А. Мартіне заявляли про необхідність звільнитися від невизначеного поняття слова. Російський мовознавець Л.В. Щерба, який вивченню слова присвятив значну частину своїх праць, засумнівався загалом в існуванні такого поняття [5, с. 183]. З іншого боку, слово – це реальна функціональна одиниця мови, тому відмовитися від слова як предмета лінгвістичного аналізу не видається можливим, адже згідно з Е. Сепіром, «мовленнєвий досвід виражений в стандартизованій письмовій формі чи засвідчений у щоденному вживанні, беззаперечно вказує на те, що за загальним правилом не існує складності усвідомити слово, як щось психологічно реальне» [8, с. 27]. Відомий чеський мовознавець В. Скалічка також радив не відмовлятися від поняття слова, але не давати йому визначення [5, с. 184].

Поширеною тенденцією у лінгвістиці сьогодення є намагання визначити слово через призму суміжних із лінгвістикою царин (культура, філософія, історія, соціологія, психологія тощо). Питання пошуку адекватного визначення слова не втратило актуальності, тому що «в слові перехрещуються найрізноманітніші лінгвістичні інтереси: фонетичні, морфологічні, лексикологічні, синтаксичні, соціо– і етнолінгвістичні, не кажучи вже про слово як об'єкт логіки, психології, філософії, а в наш час також і загальної семіотики, теорії інформації і т. д.» [12, с. 53]. Історичний та психічний аспекти, що знаходять відображення у семантиці слова проілюстровано зокрема у дефініції Р. О. Будагова: «Слово – це найважливіша одиниця мови, яка позначає явища дійсності та психічного життя людини, і звичайно однаково розуміється колективом людей, які розмовляють однією мовою й історично пов'язані між собою» [5, с. 184]. Погляди Р.О. Будагова поділяв О.О. Потебня, згідно з яким «слово виражає не весь зміст поняття, а одну з ознак, саме ту, яка видається народному поглядові найважливішою» [13, с. 153], підкреслюючи тим самим, що слово слугує засобом виокремлення однієї найважливішої на конкретному етапі розвитку народу ознаки предмета, а не групи їх. Зв'язок думки зі словом описав у своєму визначенні Д.М. Ушаков: «Слово – це

одиниця мовлення, що представляє звукове вираження окремого предмета думки» [10].

Конвенційними у мовознавстві є визначення фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного аспектів слова (Л. Блумфілд, П.С. Кузнєцов, І.О. Смирницький, Ч. Хоккет, М.М. Шанський та ін.) або фонетичного, морфологічного, лексичного, синтаксичного слів (І.Р. Вихованець, М.П. Кочерган, Е.В. Кузнєцова та ін.). **Фонетичне слово** – це комплекс фонем, що допомагають розрізняти не лише слова, але і їх форми; **морфологічне слово** – це сукупність морфем. Називаючи (морфологічне) слово морфологічною одиницею-конструкцією, про його формальну і семантичну членованість писав у своїй праці «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» І.Р. Вихованець: «Слово, як значуща одиниця, завжди характеризується формальною і семантичною членованістю: воно членується далі на значущі частини, тобто складається принаймні з двох морфем. Сполучаючись одна з одною, морфеми утворюють лексичне значення та перетворюють слово в одиницю лексичної системи мови» [2, с. 18]. Лексичні слова стають членами речення та слугують їх будівельним матеріалом, і в мовленні входять до складу висловлювань, що виступають основними комунікативними одиницями.

Природи слова, як одиниці знакової системи мови, торкалися у своїх працях іще мовознавці-класики: В. фон Гумбольдт, О.О. Потебня, І.О. Бодуен де Куртене та ін.; на структурі слова, зокрема його двоїстому характері, зосереджував увагу Ф. де Соссюр.

Притаманна слову дихотомічна природа відіграє важливе значення у формуванні його комунікативного потенціалу, адже будь-який комплекс звуків не можна назвати словом. Зважаючи на двобічну сутність основної одиниці мови, В.М. Жирмунський кваліфікує слово, як найменшу мовну одиницю, самостійну за значенням і формою [2, с. 15]. Дуальну будову слова у своєму визначенні окреслила також О.А. Пляскова: «Слово – це комплекс звуків (або один звук), що володіє певним значенням, закріпленим суспільною практикою, і функціонує як самостійне ціле» [6, с. 4].

Отже, слово – це органічна, нерозривна єдність, сторони якої неминуче відображають усі аспекти людського буття, для чого вони і покликані. Процес відображення починається з формування звукової оболонки слова, його акустичного образу. Зміст кожного слова виражається за допомогою його семантики, яка виступає фактичною репрезентацією понять, як категорій мислення у системі мови.

Зв'язок слова із поняттям відображається у його предметно-понятійному змісті і перетворює слово у засіб номінації, тому одним із найбільш вдалих стислих визначень слова у вітчизняній лексикології вважають «функціональне» визначення Д.М. Шмельова, згідно з яким мовні одиниці, в першу чергу, доречно визначати з огляду на ті функції, які вони виконують. Визначаються функції слова у наступному ряді: фонема – смислорозділювальна функція, морфема – будівельна функція, слово – номінативна функція, речення – комунікативна функція [1, с. 30]. Така функціональна градація одиниць мови є логічною, адже розгляд слова як елемента мови, що складається зі звуків, спрямованих на позначення певного поняття, не враховує слово у діяльнісному, мовленнєвому аспекті. Предметно-понятійний зміст відображається у словах-назвах (термін Е.В. Кузнєцової), що вживаються як самостійні номінативні одиниці, тобто контекстуально незалежні та відсторонені від реальних функцій у реченні, а додатковий конотативний компонент маніфестується лише у разі сполучення з іншими словами. Таке «ситуативне» розкриття компонентів лексичного значення слова впливає на виконання ним ряду функцій.

Окрім основної номінативної функції слова також характеризуються наявністю ряду інших: 1) гносеологічної (маніфестують поняття, тому є результатом процесу пізнання); 2) кумулятивної (накопичують та зберігають знання про навколишній світ); 3) характерологічної (виражають реалії та оцінку); 4) дейктичної (розряд слів, що не називають, а вказують на предмет, як от займенники); 5) модальної (виражають ставлення мовця до повідомлюваної ним інформації); 6) службової (відображають емоції, зв'язки мови з фактами об'єктивної дійсності та мовними одиницями) [7, с. 17]. Щоправда лінгвісти мають дещо різні погляди стосовно виконуваних словом функцій або їх найменування. Так, у деяких класифікаціях номінативна функція здобула назву семіотичної (Т.В. Жеребило), сигніфікативної або навіть узагальнюючої (Л.І. Богданова), що позначає здатність слова об'єднувати всі однотипні явища в один клас та називати його.

Превалювання у словах тієї чи іншої функції не оминули увагою мовознавці (Ю.Д. Апресян, В.В. Виноградов, О.О. Реформатський, О.Л. Рубльова, Н.Ю. Шведова та ін.), розділивши їх на типи за функціональною або структурно-семантичною ознакою. Хоча назви типів слів та їх складові у різних класифікаціях варіюються, лінгвісти сходяться на думці, що слова, які виконують службову функцію та лише опосередковано пов'язані з поняттям, називаються неповнозначними (службовими), а ті, що виражають невпевненість чи допустовість – модальними. Повнозначні слова, основною функцією яких є номінативна, також виконують інші суміжні функції: гносеологічну, кумулятивну чи характерологічну, яка есплікується у разі входження до складу слова демінутивного / аугментативно-морфемних формантів.

У випадку вживання слова з іншими словами для досягнення мети комунікації, коли воно маніфестує додаткові відтінки, вираження яких є ситуативно, прагматично обумовленим та визначається рівнем його валентністних відношень із іншими аналогічними одиницями, воно виконує емотивну функцію і не втрачає власного самостійного значення, що легко виокремлюється із текстової / узуальної єдності.

Отже, навіть синтаксичне слово – це член речення із самостійною відносно незалежною від інших одиниць семантикою. Цю властивість слова у своїй дефініції описав Ю.С. Маслов: «Слово — це найменша дискретна (якій властиве роздільне існування) одиниця мови» [2, с. 15]. При цьому, у разі входження до складу речення, слово функціонально та граматично співвідноситься з іншими словами.

Здатність слів вступати у різного роду граматичні відношення корелює з їх потенціями співвідноситися з граматичними категоріями, що є невід'ємною частиною семантики слова. Таким чином, слово може виступати представником

певної категорії у системі мови і репрезентувати не лише світ речей, але й ті лінгвістичні класи, за якими ці речі розподілені у мові. Слово презентує свою частину мови, свій лексико-граматичний розряд і, нарешті, ті обов'язкові граматичні категорії і значення, що характеризують цю частину мови. Воно одночасно домінує, знаменує і завдяки своєму значенню відносить слово до певної загальної категорії, в основі якої полягає відображення та узагальнення об'єктивного світу [4, с. 64]. Так, слова із значенням процесуальності відносяться до розряду дієслів, а з предметним значенням – до складу іменників тощо.

На граматичну природу вживання слова у своєму визначенні звернув увагу А. Мейє: «Слово – це вираження асоціації певного значення з певним комплексом звуків, що піддається певному граматичному використанню» [13, с. 151], підкресливши, що в основі семантики кожного слова закладено певного роду асоціації. Подібної думки з приводу ролі асоціацій у творенні семантики слова дотримується І.П. Ющук, згідно з яким, внутрішня форма – це вмотивованість назви [13, с. 153] (хоча з бігом часу ця вмотивованість може нівелюватися).

Процес найменування предметів і фактів дійсності відбувається завдяки асоціативним взаємозв'язкам, встановленим між мовою та об'єктивною реальністю. Такого роду асоціативні відношення перетворюють кожне слово як одиницю мовної системи в елемент, що інтегрує асоціативність, тому ця властивість є універсальною для слів, та визначає їх комунікативну спрямованість і здатність до дистрибуції. Асоціативність, входячи до плану вираження (семантики слова), не лише визначає дистрибутивні потенції слів, але й дозволяє їм виступати конкретизаторами значення один одного у текстовій єдності. Таким чином, семантика слова інкорпорує асоціативність, яка відбивається у здатності слова називати (номінативності).

Основою номінативності слова виступає асоціативність, яка слугує інструментом заміщення явищ навколишньої дійсності у свідомості людини. Частотність вживання кожного слова залежить від його здатності викликати асоціації із позначуваним поняттям. Градація номінативних одиниць у лексиконі людини та вмотивованість їх вживання мають асоціативну природу. Асоціативність є основою цільнооформленості слова, тобто єдності його фонетичної, лексичної та граматичної складових. Вона не лише визначає лексичну, але й структурну композицію слова, його категоріально-граматичну приналежність. Саме асоціативно-смислові зв'язки мови та навколишньої дійсності формують такі властивості слів як експресивність, емотивність, образність і оцінність.

Однак ряд притаманних слову властивостей не обмежується вищезазначеними ознаками та функціями, а коректне визначення слова передбачає необхідність розгляду не лише подібних до інших мовних одиниць функцій, але й тих, що диференціюють, виділяють його у системі мови. Згідно з В.Г. Гаком, характерними ознаками слова є цільність, виокремлюваність та вільна відтворюваність у мовленні, а слово – це основна структурно-семантична одиниця мови, що слугує для найменування предметів та їх якостей, явищ, відношень дійсності, а також володіє сукупністю семантичних, фонетичних і граматичних ознак, специфічних для кожної мови [3, с. 464].

У класифікації М.М. Шанського перелічено такі конститутивні ознаки слова: номінативність, недвонаголосність, цільність та єдинооформленість, фонетична оформленість, лексико-граматична співвіднесеність, непроникність, відтворюваність, фразеологічність, семантична валентність, переважна вживаність у словосполученнях, ізольованість та постійність звучання і значення [11, с. 11]. Подібні класифікації було запропоновано іншими лексикологами (Є.І. Дібровою, Л.Г. Бабенко, М.В. Пановим, Д.М. Шмельовим), щоправда їх погляди стосовно деяких диференційних ознак різняться.

Окрім вищезазначених дуальної будови ознак та функцій, що характеризують слово як мовну одиницю і перешкоджають можливості його належного, повноаспектного визначення, специфічною особливістю слова як мовного знака є асиметричний дуалізм (термін С.О. Карцевського), що призводить до явищ синонімії, омонімії, полісемії тощо. Складність визначення слова також спричинена унікальністю мови як системи знаків, адже кожна мова характеризується наявністю у ній особливих, непритаманних іншим мовам рис та системних зв'язків, що утворюють її структуру.

Висновки. Пронизуючи всі рівні системи мови, слово виступає сполучною ланкою її одиниць. Центральний статус слова слугує основою набуття ним ряду ізоморфних та аломорфних рис і функцій. Слово – це не лише цільнооформлена звукова та смислова єдність; притаманна йому дуальна природа слугує засобом співвіднесеності мови із фактами навколишньої дійсності. Слово виступає носієм лексичних та граматичних значень, заснованих на асоціативних відношеннях, що, взаємодіючи один із одним, формують його актуальний смисл, тому семантично-категоріальна ознака слів формується асоціативністю, універсальною властивістю, яку інтегрують слова. Складна будова, непаралельність плану змісту і вираження, поліаспектність та поліфункціональність, фундаментальний статус слова у системі мови, його дистрибутивні потенції ускладнюють пошук єдиної універсальної дефініції, яка могла б окреслити все багатоманіття притаманних слову ознак. Так, виокремлення лише фонетичних, морфологічних, орфографічних, лексичних або синтаксичних ознак слів призводить до моноаспектності дефініцій, а намагання окреслити усі або більшість властивих слову ознак неминуче призводить до надміру великих формулювань, що викликають масу запитань із боку лінгвістів.

Література:

1. Богданова Л.И. Стилистика русского языка и культура речи. Лексикология для речевых действий / Л.И. Богданова. – М.: Флинта, 2011. – 248 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 14–19.
3. Гак В.Г. Слово // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 464–465.
4. Іщенко Н. Г. Семантична та поняттєва категорії у мовознавчих студіях / Н.Г. Іщенко // Вісн. Нац. техн. ун-ту України «КПІ». Сер. Філологія. Педагогіка. – 2013. – Вип. 2. – С. 61–64.
5. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 368 с.
6. Пляскова Е.А. Современный русский язык. Лексикология / Е.А. Пляскова. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2006. – 63 с.

7. Рублева О.Л. Лексикология современного русского языка / О.Л. Рублева. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 250 с.
8. Сэпир Э. Язык / Э. Сэпир. М. – Л., 1934. – С. 27.
9. Тарасюк І.В. Мовна адаптація як різновид соціо-культурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища / І.В. Тарасюк // Психолінгвістика. – 2011. – Вип. 7. – С. 65–72.
10. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка [Електронний ресурс] / Под ред. Д.Н. Ушакова. — М.: Гос. ин-т «Сов. энцикл.». – Режим доступу до ресурсу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1029442.
11. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М., 1972. – 11 с.
12. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелёв. – М., 1973. – С. 53–62.
13. Ющук І.П. Українська мова: Підручник. – 3-є видання. – К.: Либідь, 2006. – С. 151–153.

Гайденко Ю. А. К проблеме определения слова

Аннотация. В статье рассматривается слово, как связующее звено системы языка, проблема определения слова, учитывая его центральный статус по отношению к другим языковым единицам.

Ключевые слова: слово, дихотомическая природа, номинативная природа, ассоциативность, функции, признаки.

Gaidenko I. On the problem of word definition

Summary. The article takes up issue of word as a linking element of language system taking into account its central status in relation to other language units.

Key words: word, dichotomic nature, nominative nature, associativity, functions, features.

УДК 811.11'42

Лещенко А. В.,
кандидат филологических наук, доцент, докторант
Черкасского национального университета имени Богдана Хмельницкого

ТИПОЛОГИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОГО ИНТЕРЕСА

Аннотация. Статья посвящена анализу понятия «интерес», рассматриваемому в контексте современных психологических и текстологических исследований. Особое внимание уделяется описанию факторов возникновения и удержания читательского интереса, что способствует дифференциации его различных типов.

Ключевые слова: интерес, тип интереса, разъяснительный текст, нарратив, читательские стратегии.

Постановка проблемы. Изучение процессов понимания и обработки текстов (comprehension and text processing) началось в 1970 г.г. с серии экспериментов в области психологии (П. Торндайк), психолингвистики и лингвистики текста (Т. ван Дейк, Д. Румельхарт, Р. Шэнк и Р. Абельсон, Т. ван Дейк и В. Кинч), теории искусственного интеллекта (Р. Виленски) [5, с. 1]. Внимание ученых было сосредоточено на различных аспектах текстовой целостности и связности, поэтому в качестве материала исследования использовались максимально простые (чаще всего, искусственно сконструированные) тексты, иллюстрирующие теоретические положения предлагаемых концепций. Постепенное расширение сферы исследований за счет включения в нее литературно-художественных текстов обусловило активизацию усилий академического сообщества, направленных на определение и описание основных стимулов читательской деятельности, ключевым из которых является интерес.

В 1980-90 г.г. понятие интереса стало центральным понятием психологии и психолингвистики, а подходы к его изучению определялись соответствующим вектором исследований: психологическим, лингвистическим, когнитивным, рецептивным и пр. При этом феномен интереса интерпретировался авторами по-разному: 1) как обязательное условие, запускающее механизм читательской деятельности (Р. Шэнк, В. Кинч, С. Хайди и У. Бэрд, Е. Тан); 2) как результат обработки информации (В. Кинч, К. Дийкстра и др.); 3) как условие поддержания читательского внимания (Р.-А. де Богранд, С. Хайди, У. Бэрд) [там же, с. 2].

В зависимости от выбранного ракурса исследований объектом научного анализа становились как сущностные аспекты интереса (интенсивность, продолжительность, избирательность внимания и пр.), так и мотивационные и стимулирующие факторы, способствующие поддержанию читательской активности. Параллельно исследовалось взаимодействие интереса с другими составляющими читательской деятельности: с процессами запоминания (С. Хайди (1990), А. Айран-Неджад (1987), У. Шифеле (1991); с эффектом удовольствия от чтения (Дж. Купчик и Р. Геботис (1990), Э. Тан (1996); с эффектом удовольствия от развязки (А. Айран-Неджад (1987); с любопытством (Дж. Ловенштайн (1994); с эффектом неожиданности и саспенсом (У. Бруер и Э. Лихтенштайн (1981, 1982); с воображением и пониманием (М. Садоски, Э. Гоэтц и М. Родригес (2000) [см. 6].

Целью данной статьи является систематизация существующих представлений о понятии «интерес» в контексте психологических и текстологических исследований, а также построение таксономической иерархии типов интереса, с учетом разнородности критериев их дифференциации.

Изложение основного материала исследования. Результаты многочисленных исследований различных аспектов анализируемого феномена позволили ученым разграничить внутренние факторы возникновения интереса, соответствующие личностным интересам индивида, и внешние, коррелирующие с его ситуативными интересами. Под **личностным интересом** (personal / individual interest) понимается «относительно стабильная предрасположенность к чему-либо, которая развивается с течением времени и ассоциируется с повышенной значимостью, знаниями и позитивными ощущениями» [4, с. 194]. Личностный интерес выражается в четко сфокусированных, устойчивых индивидуальных предпочтениях. **Ситуативный интерес** (situational interest) рассматривается как «потенциальная реакция на информацию, поступающую из окружающей действительности», характеризующую определенные аспекты ситуации [там же]. Такой интерес является кратковременным и контекстуально-обусловленным, возникая как реакция на заметный, броский информационный контент и новизну [1, с. 8]. Так, ситуативный интерес к конкретной книге может быть вызван яркой обложкой, положительными отзывами других читателей, успешной маркетинговой стратегией и пр.

Несмотря на различия между личностным и ситуативным интересом, оба феномена связаны не столько дихотомическими, сколько комплементарными отношениями. В пользу этого утверждения свидетельствуют аргументы, которые приводит Сьюзан Хайди [4, с. 193]. Во-первых, и личностный, и ситуативный интерес влияют на формирование у читателя психологического состояния интереса, которое включает в себя повышенное внимание, когнитивное функционирование, настойчивость и аффективный компонент. Во-вторых, оба типа интереса возникают вследствие взаимодействия индивида и определенных аспектов окружающего мира. В-третьих, многочисленные исследования подтверждают мысль о том, что ситуативный и личностный интересы могут взаимодействовать друг с другом. Более того, в некоторых случаях ситуативный интерес может трансформироваться в личностный.

Анализ стимулов, вызывающих и сопровождающих ситуативный интерес, позволил ученым выделить в его структуре две возможные фазы: начальную, где этот интерес возникает, и последующую, где он удерживается

[там же, с. 194]. В современных исследованиях удержание внимания к тексту связывают с проявлением особого типа интереса – **текстового интереса** (text-based interest), «фокусируемого на тех текстовых характеристиках, которые и делают материал для чтения интересным» [там же, с. 196]. К числу таких характеристик относят новизну, неожиданность информации, информационную насыщенность, конкретизацию, ценность (значимость), изменение темы, включение эмоционально маркированной и провокативной информации и пр. [7, с. 2; 4, с. 196–197]. Попытка систематизации текстовых характеристик, влияющих на степень актуализации интереса, была предпринята Грегори Шро, Роджером Брунингом и Карлой Свободой [7]. Мультикомпонентная модель, предложенная авторами, включает шесть источников текстового интереса:

доступность в понимании (ease at comprehension);
текстовую связность (text cohesion);
необычность (vividness);
читательскую вовлеченность (reader engagement);
эмотивность (emotiveness);
предшествующие знания (prior knowledge).

По утверждению ученых, все указанные факторы в разной мере влияют на формирование интереса к тексту, при этом степень их релевантности зависит скорее от индивидуальных характеристик читателя, чем от комплексного взаимодействия этих факторов между собой [там же, с. 11].

В контексте обсуждаемой проблемы считаем необходимым заметить, что в подавляющем большинстве работ изучение факторов текстового интереса имеет явно выраженный прикладной характер. Целью таких исследований является оптимизация стратегий усвоения и запоминания текстовой информации и повышение эффективности процессов обучения. Именно поэтому в качестве материала исследований чаще всего используются так называемые «разъяснительные / объяснительные тексты» (expository / explanatory texts), т. е. научные и научно-популярные тексты, инструкции, пособия и т. д., или смешанные тексты (mixed texts), комбинирующие разъяснительные и нарративные элементы (газетные и журнальные публикации, биографии и пр.). Вместе с тем, вопрос о системном описании интереса в собственно нарративных текстах пока еще остается открытым.

В отдельную категорию исследователи выделяют интерес, возникающий при обращении к какой-либо определенной теме – **тематический интерес** (topic interest) [4, с. 194]. В отношении условий его возникновения мнения ученых расходятся: одни считают тематический интерес формой ситуативного интереса (С. Хайди и Дж. Макларен), другие относят его к проявлениям личностного интереса (У. Шифеле, А. Крапп), третьи полагают, что тематический интерес – есть результат взаимодействия личностных и ситуативных факторов (М. Эйнли). Так или иначе, тематический интерес детерминирует сам процесс чтения, поскольку тема, представленная в заголовке текста или начальном абзаце, зачастую определяет дальнейшие действия читателя в отношении того, будет ли он читать этот текст или нет [там же, с. 194–195]. Тем самым тематический интерес выступает в роли связующего звена между внетекстовым (личностным и ситуативным) и текстовым интересом, чем и объясняется, на наш взгляд, его особый статус.

В рамках изучения тематического интереса Роджер Шэнк (1979) выделяет ряд тематических концептов, которые вызывают предсказуемый интерес у читателя независимо от контекста ситуации. К таким универсалиям ученый относит смерть, опасность, хаос, деструкцию, болезнь, увечье, власть, деньги, секс и романтические отношения [см. 10, с. 4] (позже исследователи дополнили этот перечень еще одним пунктом – жизненной проблематикой (life issues) [см. 1, с. 9]. Называя эти понятия «абсолютными интересами» (absolute interests), Р. Шэнк указывает на два способа, позволяющие усилить их эффективность. Первый способ предполагает включение элементов неожиданности в представление событий (необычность и новизна являются причиной интенсификации интереса). К примеру, предложение «Джон попал в комнату, забравшись в окно» изначально более интересное, чем предложение «Джон вошел в комнату, открыв дверь». Второй способ связан с вовлечением читателя в переживания за судьбу героя, что достигается за счет детализации его образа [см. 10, с. 4].

Концепция литературных универсалий Р. Шэнка ознаменовала расширение границ исследовательского поля, что было связано с привлечением в сферу анализа нарративных (в том числе художественных) текстов. Новый, более широкий формат исследований обозначил необходимость выработки иных критериев дифференциации типов интереса, учитывающих специфику текстов более сложного уровня организации. И такой критерий был предложен Вальтером Кинчем в работе «Изучение текста, уровни понимания, или Почему мы читаем книги» (1980).

Исходя из различий в самой природе текстового интереса, В. Кинч сформулировал понятия **эмоционального интереса** (emotional interest) и **когнитивного интереса** (cognitive interest). Автор рассматривает эмоциональный интерес, как результат «прямого эмоционального воздействия» текста на читателя, осуществляемого за счет изображения событий определенной тематики (смерть, насилие и пр.) и обусловленного как внутренними текстуальными характеристиками, так и личным отношением читателя к текстовым событиям (personal relatedness) или его идентификацией с персонажем (character identification) [см. 10, с. 4]. В современной научной литературе, посвященной изучению феномена интереса, источники эмоционального интереса, как правило, ассоциируют с тематическими доминантами Р. Шэнка [4; 1].

В отличие от эмоционального интереса, когнитивный интерес связан со способом репрезентации текстовых событий и направлен на организационные аспекты текста: «интерес к истории может быть вызван либо замысловатым характером описываемых событий, либо их неожиданным развитием, либо способом повествования» [см. 8, с. 192]. Представленные особым образом текстовые события не должны быть слишком предсказуемы, но при этом читатель должен иметь четкое представление о том, как именно отдельные события или исход событий «укладываются» в общую структуру текста. По словам В. Кинча, «текст, как целое, должен связываться воедино и представлять смысл для читателя, чтобы тот смог выстроить когерентную макроструктуру, в которой каждая текстовая единица имеет свое место и согласуется по смыслу с другими частями текста» [см. 10, с. 4]. Среди

факторов когнитивного интереса автор также упоминает фоновые знания читателя, стиль текста и новизну содержания.

Идеи В. Кинча получили широкое признание среди исследователей текстового интереса, положив начало дискуссии о соотношении когнитивного и эмоционального типов интереса и шире – о соотношении когниции и эмоций в процессах обработки и понимания текстов. Анализируя выводы В. Кинча, Пол Сильвиа отмечает, что типология, предложенная ученым, «отражает скорее причины интереса, нежели различные типы интереса как такового», поэтому любые попытки противопоставить когнитивный интерес эмоциональному [3] являются контрпродуктивными [8, с. 192–194]. Примечательно, что дифференцируя эмоциональный и когнитивный интерес, сам В. Кинч отнюдь не противопоставляет их друг другу. Более того, он указывает на то, что интересные истории активируют оба типа интереса: в отсутствие эмоциональных элементов тщательно организованная история выглядела бы скучной, а без когерентной репрезентации персонажей и событий эмоциональные элементы теряют смысл [там же, с. 192].

Неравноположенность понятий когнитивного и эмоционального интереса становится очевидной при сопоставлении структуры интереса в нарративных и ненарративных текстах. Если когнитивный интерес, фокусируемый на аспектах целостности и связности, является обязательным условием понимания обоих видов текста, то эмоциональный интерес характерен лишь для нарративов (и частично – смешанных текстов). Эмоциональный интерес не может существовать изолированно, он «наслаивается» на интерес когнитивный, в результате чего формируется синтетическое единство более высокого уровня, которое можно условно обозначить как нарративный интерес. Разграничение по оси «нарративный / ненарративный интерес» в целом снимает проблему неравноположенности когнитивного и эмоционального интереса, однако не дает ответа на вопрос о критериях дифференциации самих текстов. На наш взгляд, основанием для подобной дифференциации могут послужить различия в характере коммуникативной установки читателя и, как следствие, в используемых им стратегиях чтения.

В современной теории текста общепризнанным является положение о том, что читательская деятельность определяется интенциями и целями: читатели применяют различные стратегии в соответствии со своими мотивами, которые, в свою очередь, формируются текстуальными и ситуационными факторами [2]. По мнению исследователей, чтение разъяснительных текстов обусловлено установкой на запоминание или обобщение информации, в то время как чтение художественной литературы сопряжено с вовлеченностью (engagement) и получением эстетического удовольствия (enjoyment) от самого процесса чтения [9]. Исходя из этого, понимание текста трактуется, как «показатель степени усвоения предоставляемой или подразумеваемой текстовой информации», а читательская вовлеченность – как «показатель степени восприятия текста, как интенционально-обусловленного артефакта», созданного для передачи определенных чувств, ощущений, убеждений и идей. При этом оба процесса не являются взаимоисключающими, они скорее демонстрируют два различных подхода к описанию читательской деятельности. По замечанию Л. Фелпса, если рассматривать чтение, как процесс получения информации (information-acquisition), то его сущностью является соединение текстуальных объектов в единое целое; если под чтением понимать вовлеченность в текстовые события, то речь идет о взаимодействии автора и читателя (reader-writer interaction), которое осуществляется посредством текста [там же].

Теоретическим следствием данной концепции является вывод о том, что различия в стратегиях обработки ненарративных (разъяснительных) и нарративных (художественных) текстов определяются различием в коммуникативных установках читателя. Экстраполируя данное утверждение на сферу изучения феномена интереса, представляется целесообразным ввести понятия **интенционально-прагматического интереса**, мотивирующего чтение ненарративных текстов, и **интенционально-эмотивного интереса**, характеризующего чтение нарративов. Интенционально-эмотивный интерес может быть **напряженным** и **ненапряженным** в зависимости от родо-видовых, жанровых, сюжетно-композиционных характеристик каждого отдельного текста.

Типология интереса представлена на рис 2.1.

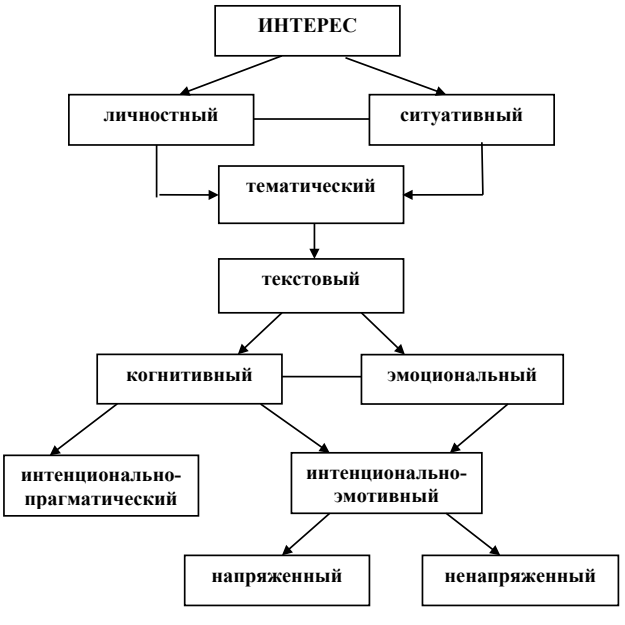

Рис. 1. Типы интереса

Определение критериев дифференциации типов интереса и описание факторов его возникновения и удержания способствуют построению целостной концепции интереса как феномена человеческой деятельности, инкорпорирующей положения теории внимания (Theory of Attention), картирования и конструирования (Mapping and Construal), теории читательского отклика (Reader`s Response Theory).

Литература:

1. Clark C. Interesting Choice. The (relative) importance of choice and interest in reader engagement [Electronic Resource] / C. Clark, C. Phythian-Sence. – London: National Literacy Trust, 2008. – 19 p. – Mode of access: https://lemosandcrane.co.uk/resources/NLT%20

-%20Interesting%20choice.pdf.
2. Dijk T.A., van. Strategies of Discourse Comprehension / T.A. van Dijk, W. Kintsch. – New York: Academic Press, 1983. – 418 p.
3. Harp S.F. The Role of Interest in Learning from Scientific Text and Illustrations: On the Distinctions between Emotional Interest and Cognitive Interest [Electronic Resource] / S.F. Harp, R.E. Mayer // Journal of Educational Psychology. – 1997. – vol. 89. – №. 1. – P. 92–102. – Mode of access: http://visuallearningresearch.wiki.educ.msu.edu/file/view/Harp+%26+Mayer+ (1997).pdf.
4. Hidi S. Interest, Reading, and Learning: Theoretical and Practical Considerations [Electronic Resource] / S. Hidi // Educational Psychology Review. – 2001. – vol. 13. – №. 3. – P. 191–209. – Mode of access: https://www.msu.edu/~ dwong/CEP991/CEP991Resources/HidiInt%26Rdng.pdf.
5. Iwata Y. Creating Suspense and Surprise in Short Literary Fiction: a Stylistic and Narratological Approach [Electronic resource] / A thesis submitted to School of Humanities of the University of Birmingham for the degree of Doctor of Philosophy. – Birmingham, 2008. – 287 p. – Mode of access: http://etheses.bham.ac.uk/284/1/Iwata09PhD.pdf.
6. Levorato M.C. Cognitive and Emotional Responses While Reading a Short Story [Electronic Resource] / M.C. Levorato, A. Nemesio // IGEL. – 2004. – № 2.– Mode of access: http://www.researchgate.net/profile/Chiara_Levorato/ publication/228998350_Cognitive_and_emotional_responses_while_reading_a_short_story/links/0deec525e637279618000000.pdf.
7. Schraw G. Sources of Situational Interest [Electronic resource] / G. Schraw, R. Bruning, C. Svoboda // Journal of Reading Behaviour. – 1995. – Vol. 27. – № 1. – P. 1–17. – Mode of access: http://jlr.sagepub.com/content/27/ 1/1.full.pdf.
8. Silvia P. J. Exploring the Psychology of Interest / Silvia P. J. – Greensboro: University of North Carolina, 2006. – 276 p.
9. Vipond D. Social Reading and Literary Engagement [Electronic resource] / D. Vipond, R.A. Hunt, L.C. Wheeler // Reading Research and Instruction. – 1987. – 26. – № 3. – P. 151–161. – Mode of access: http://www.stthomasu.ca/~hunt/soclread.htm.
10. Wade S. How Interest Affects Learning from Text [Electronic resource] / Wade S. – Urbana-Champaign: University of Illinois, 1990. – 26 p. – Mode of access: https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/17951/ ctrstreadtechrepv01990i00506_opt.pdf?sequence=1.

Лещенко Г. В. Типологія читацького інтересу

Анотація. Стаття присвячена аналізу поняття «інтерес», яке розглядається в контексті сучасних психологічних та текстологічних досліджень. Особлива увага приділяється опису факторів виникнення й утримання читацького інтересу, що унеможливлює диференціацію його різноманітних типів.

Ключові слова: інтерес, тип інтересу, роз'яснювальний текст, наратив, читацькі стратегії.

Leshchenko A. Reader's interest typology

Summary. The article identifies concept of interest in framework of modern psychological and text studies. Special attention is given to analysis of different stimuli owing to which reader's interest is triggered and maintained. As a result, specific types of interest are differentiated.

Key words: interest, type of interest, expository text, narrative, reading strategies.

УДК 81'276

Руденко М. Ю.,
аспірант кафедри германської та слов'янської філології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АРГО, ЖАРГОНУ ТА СЛЕНГУ

Анотація. В статті представлена в лінгвоісторіографічному аспекті література європейських та американських авторів XV–XXI ст., в якій досліджено арго, жаргон та сленг, виявлено особливості їх виникнення, формування та розвитку.

Ключові слова: арго, жаргон, сленг, кент, таємна мова, нестандартна лексика, професійні говори.

Постановка проблеми. Однією з найактуальніших проблем соціолінгвістики є дослідження соціальних діалектів. Р.І. Макдевід зазначає: «Нема жодного суспільства, де не було б соціальних діалектів…» [1, с. 365]. В останні роки у європейському й американському мовознавстві спостерігається підвищений інтерес до проблем соціолектів, вивчення яких є насущною потребою для більш глибокого розуміння специфіки різних форм існування мови, закономірностей її історичного розвитку. У тому числі пожвавилось дослідження арго у Франції, сленгу в Сполучених Штатах Америки, молодіжних соціолектів у Німеччині, Росії, Україні тощо.

Історія виникнення, формування і розвитку соціальних діалектів у мовах світу значно різниться, також значно різняться засади їх дослідження у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві. До цього часу поняття соціолект, його складових тлумачаться по різному, деякі лінгвістики пропонують різні підходи щодо диференціації відповідних явищ. Також є багато розбіжностей стосовно термінологічних понять. Тому, безперечно, існує широке поле для дослідження соціальних діалектів, і зокрема арго, жаргону та сленгу.

Аналізу останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділенню невирішених раніше частин загальної проблеми і присвячується означена стаття. У працях зарубіжних та вітчизняних соціолінгвістів розв'язуються важливі теоретичні проблеми вивчення соціальних діалектів в європейській та американській лінгвістиці, висвітлюються питання їх походження, всебічного розвитку та функціонування. Зокрема, ведеться описова і аналітична робота, присвячена вивченню арго, жаргону, сленгу. Продовжуючи традиції багатьох відомих мовознавців XV – XX ст., значний внесок у дослідження соціальних діалектів, зокрема у вивчення різних аспектів функціонування арго, жаргону й сленгу в людських спільнотах у кінці XX – на початку XXI ст., внесли мовознавці – французькі: Д. Делаплас, Л.-Ж. Кальве, Ж.-П. Колен, П. Мерль, Д. Франсуа-Жежер, німецькі: Х. Вебер, Г. Еман, болгарка Цв. Карастойчева, чех Я. Губачек, поляк С. Грабяс, американські: К. Ебл, Дж. Е. Лайтер, Р. Спіерс, М. Флайер, С. Флекснер, Д. Хаймс, російські: Е.М. Берегівська, В.Д. Бондалєтов, В.С. Єлистратов, О.Т. Ліпатов, М.М. Маковский, Т.І. Ретинська, В.О. Хомяков, українські: О.А. Бугера, О.Т. Горбач, П.М. Грабовий, С.А. Мартос, І.Г. Матвіяс, Ю.Л. Мосенкіс, Л.О. Ставицька та багато інших. Таким чином з'явився певний теоретичний здобуток різноаспектного дослідження арго, жаргону, сленгу. Разом із тим аналіз свідчить, що на цей час залишається багато невирішених проблем, питання соціальних діалектів у науковій літературі висвітлено недостатньо. Багато проблем порушуються лише фрагментарно або попутно, чи залишаються поки що не вирішеними, або не до кінця розробленими. В багатьох працях досліджуються окремі різновиди соціальних діалектів, часто на основі лише певної мови, за певний період часу тощо. Проте дослідження соціальних діалектів може бути успішним лише за умови послідовного й усебічного вивчення проблем соціальної діалектології, у тому числі в лінгвоісторіографічному аспекті.

За **мету** статті поставлено простежити у лінгвоісторіографічному аспекті дослідження соціальних діалектів у європейській та американській лінгвістиці, з'ясувати особливості їх виникнення, формування й розвитку. Відповідно до поставленої мети передбачаємо розв'язання ряду завдань, основними з-поміж яких є: зробити лінгвоісторіографічний огляд праць, присвячених вивченню проблем арго, жаргону й сленгу впродовж XV – початку XXI ст., простежити еволюцію соціолектів, систематизувати наукові здобутки зарубіжних і вітчизняних науковців у царині соціальної діалектології, розкрити перспективи подальшого вивчення арго, жаргону, сленгу у мовознавстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці вважають, що перші згадки щодо соціальних діалектів припадають на період з XII по XV ст. Про це свідчить зафіксований у Франції термін «jargon», відомий з XII ст., який мав значення «пташина мова, цвірінькання, незрозуміла мова» [2, с. 182]. Свідчення про арго зафіксоване у Франції приблизно початком XIII ст. [3, с. 31].

Існує думка, що першою писемною пам'яткою французького арго є словник грабіжницького жаргону М. Шваба «Le jargon des Coquillards en 1455», що дійшов до наших часів в актах судейського процесу банди кокільярів з XV ст. [4, с. 5]. Як відмічається у праці Л.-Ж. Кальве «L'argot», для арго банди кокільярів була характерна велика кількість лексичних одиниць, запозичених із регіональних говорів і інших мов [5, с. 16].

Великий матеріал для дослідження арго представлено в праці О. Шеро «Le Jargon ou Langage de l'Argot reformé» (1630). В ній налічується 216 арготизмів [6, с. 15]. Слово «арго» вперше було зафіксоване саме в цій книзі [Chereau 1630] [7, с. 31].

У 1800 році вийшла в світ праця П. Леклера «Histoire des bandits d'Orgères», в якій наведено матеріали слідства

і протоколи судових засідань, що торкаються злодійської банди із Оржеру (Chauffeurs). Даний матеріал дозволив зробити деякі висновки відносно словотвірної системи арго того історичного періоду [5, с. 25].

Іншими письмовими пам'ятками арго початку XIX століття стали праці колишнього каторжника, який згодом став поліцейським, Ф.-Е. Відока «Mémoises» (1828) і «Les voleurs» (1837). Наведений у працях матеріал наочно відобразив ті ж словотвірні тенденції, що і в арго злодійської банди із Оржеру [5, p. 27].

На відміну від розглянутих вище праць трохи інакше на цьому фоні виглядає праця Фр. Мішеля, людини, яка ніколи не мала відношення до маргінального світу, «Etude de philology sur l'argot et sur les idioms analogues parlés en Europe et en Asie» (1856). У цій праці арго вперше виступає як об'єкт дослідження, при цьому арготичний корпус представляє собою не просто список фактичного матеріалу, а супроводжується поясненнями і етимологією. Автор заклав основи порівняльного вивчення соціальних діалектів. Таким чином, дослідження Фр. Мішеля послужило початком поглибленого вивчення французького арго, першою серйозною спробою систематизації і інвентаризації арготичного вокабулярію на основі письмових свідчень [6, с. 17].

У кінці XIX ст. явище «арго» досліджували відомі французькі науковці, а саме О. Вітю (1884) – жаргон XV ст.; Л. Шен (1888) – арго в містеріях і в баладах Ф. Війона; М. Швоб і Ж. Гійесс (1892) – механізм словотворення в арго [3, с. 31].

Значним явищем в арготології початку XX ст. стали фундаментальні праці Л. Сенеана, в яких автор глибоко й документально дослідив давнє арго та його розвиток у XIX ст. Особливе місце в історії вивчення французького арго має праця Л. Сенеана «Sources de l'argot ancien» (1912). Автор детально і документовано вивчив старе арго, систематизував відомі раніше письмові свідчення арго, а отримані в ході дослідження результати дозволили йому значно доповнити словник Ф.-Е. Відока [Sainéan 1912] [6, с. 18].

Систематизація і інвентаризація старого арго дали дослідникам теоретичну і методичну базу для вивчення сучасного їм арго. У другій половині XIX ст. з'являється інтерес до нового арго, про що свідчить поява словників А. Ріго (1878, 1881), Ш. Вірметра (1894) і Ж. Делесаля (1896) [6, с. 18]. Праця з систематизації вокабулярію нового арго продовжується і в XX ст., коли світ побачили словники арго Ж.-А. Россіньоля (1901), А. Брюана (1901, 1906), Ж. Лакассаня (1928), Ж. Ла Рю (1929), Ж. Сандрі й Н. Каррера (1956) та інші [6, с. 18 – 19]. Вінчає цю серію словник Г. Ено «Dictionnaire historique des argots français» (1965), в якому була представлена широка палітра соціальних діалектів [8, с. 113–116].

У XX ст. сталося переродження арго, воно перестало бути таємною мовою і перетворилося в спосіб виразити своє відношення до мовної норми і одночасно до суспільства [9, с. 6]. Переродження французького арго не могло не викликати інтересу лінгвістів. У кінці XX – на початку XXI ст. продовжується інтенсивна робота з систематизації арготичного вокабулярію, в цей період видається багато словників [6, с. 23], публікуються монографії і статті, присвячені арго, його функціям, семантиці, механізмам словотворення та іншим питанням арготології. Проте дослідники зіткнулися з деякими проблемами при відпрацьовуванні вокабулярію «нового» арго. П. Мерль, автор монографії, присвяченої новим тенденціям в арго, відмічає, що воно ставить у тупик сучасних дослідників субстандарту [10, с. 7–8]. Про змінення статусу арго говорить і Л.-Ж. Кальве, який у своїй праці «L'argot» відмічає, що до арготичного вокабулярію удаються задля «дотримання моди». Крім того, завдяки засобам масової інформації, літературі, словникам та іншим джерелам некодифікованої мови арготизми стають зрозумілими широкому колу людей, що і є причиною безперервного створення арготичної лексики [9, с. 31].

Крім французьких науковців значний внесок у дослідження арго внесли мовознавці інших країн. Х. Ідальго у 1669 р. опублікував в Барселоні збірник «Romances de germania … con el vocabulario», в якому зафіксував перші писемні згадки щодо іспанського арго [3, с. 31].

Арго в Німеччині бере свій початок з XIII ст., але перші словники було створені значно пізніше. Перша згадка про німецьке арго, Rotwelsch, відноситься до XIII ст. [11, с. 41], зокрема перші словники – плід праці Герольда Еслібаха – датуються 1490-м., а «Liber vagatorum» – «Книга бродяг» – була вперше надрукована на верхньонімецькому діалекті (а потім і на нижньонімецькому і нижньорейнському) у 1510 р. Перший докладний словник Rotwelsch з'явився у XVI ст. Передмову до видання 1528 р. написав реформатор церкви Мартін Лютер [11, с. 42].

Мову студентів Німеччини описано в історичних працях К. Ф. Б. Августин (1795), Р. Зальмасиус (1749), Ф. Клюге (1895), Д. Мейер (1894), К. Б. Раготскі (1831). У XX ст. у центрі уваги лінгвістів Німеччини знаходиться мова учнів (Schülersprache, Pennälersprache), праці Р. Айленбергера (1910), Ф. Мельцера (Melzer 1928), докладно проаналізовані Г. Хенне (Henne 1986). У 50–60-і роки XX ст. інтерес до молодіжної мови супроводжувався негативними оцінками даного мовного явища, ось чому кількість дійсно наукових праць у цей період незначна (Marcus 1962, Wolf 1959). З початку 60-х років починається хвиля науково-популярних і розважальних публікацій про мову молоді, що досягає свого апогею в 80-і роки. Однією з перших наукових спроб лексикографічного фіксування молодіжних лексичних елементів став складений Х. Кюппером 6-й том його словника розмовної мови «Wörterbuch der deutschen Umgangssprache: Jugenddeutsch von A bis Z» (Küpper 1970) [12, с. 4–5].

Український дослідник О. Горбач, аналізуючи арго злодіїв, тюремників, каторжан та вуличників посилається на працю «Обстоятельное и верное описание добрых и злых дел российского мошенника, вора, разбойника и бывшего московского сыщика Ваньки Каина, всей его жизни и странных похождений, сочиненное М[атвеем] К[омаровым] в Москве 5 года» (Спб., 1779), вважаючи її чи не найстарішим засвідченим джерелом мови російських розбійників. Також значну цінність для історії російського арго представляє, на думку О. Горбача, книга «История славного вора, разбойника и бывшего московского сыщика Ваньки Каина, со всеми обстоятельствами, разными любимыми песнями и портретом, писанная им самим при Балтийском порте в 1764 году» (Вид. 3-є. – Москва, 1792). У зазначених книгах міститься багатий

матеріал, що відображає стиль і мовлення, притаманне злодіям другої половини XVIII ст., коли Ванька Каїн діяв у Центральній Росії [13, с. 42].

Свій внесок у збагачення й удосконалення словникового фонду загальнонаціональної мови вносять професійні арго. Французьке професійне арго було вперше зафіксоване в книзі Пешона де Рюбі «Благородная жизнь странствующих торговцев, нищих и бродяг» [Pechon de Ruby 1596] [7, с. 27]. Численні факти, що свідчать про зародження специфічної мови у товаристві бродячих торговців, викладені в дослідженні Клемана Касьяні, присвяченого історії французького арго [14, с. 7–11].

Багато вчених займались дослідженнями французьких професійних говорів кінця XVI – початку XX ст. Піонером у порівняльному описуванні професійних арго є Альбер Доза [Dauzat 1917]. На сучасному етапі дослідниками проводиться велика робота з вивчення французьких професійних арго. Важливим етапом у вивченні професійних арго є 90-і роки XX ст. і початок третього тисячоліття. У цей період публікуються лексикографічні праці, що містять дані з більш, ніж ста професійних субмов і наділені цінними етимологічними позначками [7, с. 52, 58].

Перша звістка про російські умовно-професійні арго відноситься до 1786 р.: у рукопису Андрія Мейера представлена «коротка характеристика «отвєрніцкої», або «відверненої», мови кричевських міщан, кравців та інших майстрових людей (з наведенням близько 60 слів)» [15, с. 11]. У російській соціолінгвістиці за цією мовою закріпилась назва «офенська мова» [7, с. 27]. Перші ґрунтовні відомості щодо офенської мови (це близько сотні суздальських таємних слів) наведені в чотиритомному «Сравнительном словаре» (1786 – 1791) під редакцією академіка П.С. Палласа [16, с. 502; 17, с. 116].

Особливе місце в історії вивчення умовних мов займає діяльність В.І. Даля. Його праця над «Толковым словарем живого великорусского языка», стаття «О наречиях русского языка» [Даль, 1852; Сл. Даля] можуть бути віднесені до власне наукової, лінгвістичної традиції вивчення російських таємних мов [18, с. 104–107]. Значний вклад у вивчення умовних мов на території Європейської частини Росії вніс В.Д. Бондалєтов [Бондалєтов, 2004] [7, с. 27]

Дослідження сленгу ведеться ось уже більше чотирьох століть (починаючи з XVI ст.). Назвемо лише кілька імен учених, які в різній мірі пов'язані з вивченням сленгу: А.С. Бо, Г. Бредлі, О. Єсперсен, Дж. Грінок и К.І. Кіттридж, П. Маріо, Г.Л. Менкен, Дж. Меррей, У. Лабов, Е. Партрідж, Л. Соудек, М. Лекерт, Дж. Лайтер, С. Флекснер, В.О. Хомяков, І.Р. Гальперин, М.М. Маковский, Ю.К. Волошин і багато ін.

Відомий дослідник англійського сленгу М.М. Маковський зазначає, що ми не володіємо зафіксованими письмовими документами власне «сленгового» характеру раннього періоду розвитку мови, бо сленг на той час не був чітко диференційований від інших соціальних різновидів мови; у зв'язку з цим доводиться розглядати лише лексикографічні праці, датовані XV ст., присвячені так званому «злодійському» словнику. В цих творах, проте, можна знайти і окремі «сленгові» елементи. М.М. Маковський вважає, що найбільш значною працею в цьому відношенні є словник Т. Хармена (Harman Th. A caveat of warening for commen cursetors called vagobones. London, 1565). Письмовою передумовою словника Т. Хармена, безсумнівно, стала праця Р. Копленда (Coplend R. The Hye Way to the Spyttel Hous, 1530–1540) [19, с. 37].

Найбільш ранні праці зі сленгу [Awdley 1565; Harman 1565; Grose 1785] носили, як правило, характер різних за об'ємом номенклатур або списків (злодійських) слів (branded words), але всі дослідники утримувалися від будь-якого тлумачення самого слова slang, що стало терміном [20, с. 45].

Головним підсумком XVIII ст. у вивченні сленгу став словник Фрэнсіса Гроуза «A Classical Dictionary of the Vulgar Tongue» (1785). У наступні кілька років словник перевидавався два рази з додатками і виправленнями, і виправдав слово «класичний» у своїй назві тим, що в кінці XVIII і на початку XIX ст. став головним довідковим посібником з англійського сленгу, від якого відштовхувалися укладачі словників сленгу в першій половині XIX ст. Це століття характеризувалося докладним дослідженням різних царин використання сленгу і переходом від звичайного укладання словників і глосаріїв до наукового дослідження [21, с. 47–48]. Одне із таких досліджень пов'язане з ім'ям Дж. К. Хоттена, що створив словник «A Dictionary of Modern Slang», вперше виданий у 1859 р. У своєму словнику автор виділяє такі різновиди просторіччя, як сленг і кент, описує історію походження кожного, дає визначення [Hotten 1960, p. 6] [22, с. 9–0].

У кінці XIX – на початку XX ст. у Великобританії видається цілий ряд словників сленгу. В т. ч. у 1937 р. вийшло перше видання словника відомого дослідника англійського сленгу Еріка Партріджа (Eric Partridge) «A Dictionary of Slang and Unconventional English: Colloquialisms and Catch-Phrases, Solecisms and Catachreses, Nicknames, and Vulgarisms» [23, с. 38–39].

Серед словників сленгу, опублікованих у XX ст., можна виділити два головних словника, один з яких відображує британський сленг, а другий – американський [21, с. 49].

Словник Еріка Партріджа «A Dictionary of Slang and Unconventional Enllish» до кінця XX ст. був найбільш повним словником сленгу на англійській мові. Словник було вперше опубліковано у 1956 р., і з того часу він багато разів перевидавався. Словник містив як сучасний, так і історичний сленг, як британський, так і американський, канадський і австралійський сленги [21, с. 49].

Словник «The Random House Historical dictionary of American slang» (1994) замислювався як відображення історичного розвитку американського сленгу. Словник фіксує те, як змінюється значення слова з часом (за основну одиницю береться десятиріччя), кожному зміненню значення відповідають ілюстрації з даного часового періоду [21, с. 50].

Британський лексикограф Е. Партрідж відноситься до найбільш авторитетних дослідників стратифікації англійської мови. Він є автором словників і монографій про англійське просторіччя. У своїй монографії «Slang Today and Yesterday», що вийшла у 1933 р., він пропонує чітку стратифікацію англійської мови, звертаючи особливу увагу на класифікацію нестандартної лексики. Учений виділяє такі підсистеми мови як сленг, колоквіалізми, кент, вульгаризми [Partridge 1979] [22, с. 10]. Далі в більш пі-

знішій праці «Usage and Abusage» він уточнює визначення термінів сленг, кент, арго. Учений також згадує щодо недовгого існування лексичних одиниць у межах різних категорій зниженої лексики і про їх перехід із однієї категорії в іншу, дає характеристику терміну жаргон, вважаючи його не основним [24, с.с. 21, 35, 97, 167].

Про сленг написано тисячі праць, включаючи велику кількість монографічних, і кількість їх постійно зростає. Цікаво, що перший повномасштабний словник загального американського сленгу з'явився лише у 1960 р., коли Харольд Уентворт (Harold Wentworth) і Стюарт Берг Флекснер (Stuart Berg Flexner) випустили свій словник «Dictionary of American Slang», що багато разів потім перевидавався, і який на сьогоднішній день є найбільш авторитетним лексикографічним дослідженням з американського сленгу [23, с. 39]. Головні принципи концепції С. Флекснера викладено у передмові до словника. Лексичну систему субстандартної мови він підрозділяє на п'ять рівнів: 1) стандарт, 2) колоквіалізми, 3) діалекти, 4) кент, жаргон і арго, 5) сленг [25, VI–XV].

Найбільш відомими словниками американського сленгу, виданими у США, на сьогоднішній день є словники Річарда А. Спіерса (1994, 1997), Роберта Л. Чепмена (1998), Дж. Е. Лайтера (1994–1997), Тома Делзелла (1996) [23, с. 40].

Серед російських лінгвістів значний вклад у розробку сленгу вніс В.О. Хомяков. Найбільш цікаві дослідження сленгу в Росії мали місце в 1990-х роках і проходили в межах укладання словників сленгу. Результати збору матеріалу були узагальнені в статтях, супроводжуючих словники [21, с. 41]. Особливої уваги заслуговує «Словарь русского арго» В.С. Єлістратова. В словнику узагальнені результати 13-річної праці автора (з 1980 по 1993) зі збору матеріалу російського арго. Словник містить близько 9 000 статей, а також велику дослідницьку статтю автора «Арго и культура». Тут він пояснює своє розуміння терміна «арго», (знижена стилістично забарвлена лексика, що часто пов'язана з певною соціальною групою). В інших дослідників цьому поняттю відповідали б «сленг» або «соціальний діалект» [21, с. 41].

В українській лінгвістиці треба відмітити вклад в соціальну діалектологію мовознавців О. Горбача, П.М. Грабового, Й.О. Дзендзелівського, І.Г. Матвіяса, Л.О. Ставицької та ін.

Щодо першоджерел українських соціолектів, як зазначають дослідники, вони сягають приблизно XVII–XVIII ст. Різні види соціальних діалектів зафіксовані в лексикографічних описах у середині XIX ст. Зокрема І.І. Щур, подаючи хронологію появи досліджень, що фіксують соціолекти середини XIX ст., до одних із перших розвідок зараховує часопис «Северная пчела» (1854), де наводиться тлумачення слова «грицько», яке використовували у своєму мовленні чорноморські моряки, а також «Одесский вестник» (1866), де розкриваються значення жаргонізмів одеських комерсантів [26, с. 10].

Друга половина XIX – початок XX ст. характеризуються пожвавленням інтересу до явища соціального діалекту, про що свідчать чисельні праці, у яких досліджується мова сліпих музикантів – «невлів», лірників та жебраків, злочинців і бурсацько-семінарського соціолекту. Період із 1920-х років і аж до 60-х засвідчує певний застій та затишшя в українській соціальній діалектології. Згодом у 60–80-ті роки XX ст. з'являються праці О. Горбача та Й. Дзендзелівського. Варто зазначити, що до збірника Й. Дзендзелівського входить 24 публікації періоду роботи від 1968 до 1993 рр., але більшість із них (22 публікації) побачили світ за кордоном [3, с. 35].

У 90-ті рр. XX та на початку XXI ст. в Україні поміж науковців та дослідників набуває популярності термін сленг. Створюються різноманітні словники не літературної лексики. Зокрема, у 1998 році вийшов друком «Перший словник українського молодіжного сленгу», що уклала С. Пиркало. У своїх роботах дослідниця активно популяризує термін сленг і говорить про «необхідність існування і соціальних жаргонів, і діалектів, просторіччя, лайки», адже «професійні жаргони існують і в академіків» [27, с. 26].

Однією з перших спроб ґрунтовного аналізу сленгу є робота Т. Друма («Сленг: погляд зсередини», Дивослово, 1998, № 12), де автор досить глибоко висвітлює способи творення сленгу. Значний вклад у дослідження сленгу внесла Л. Ставицька. У статті «Про взаємодію жаргону і сленгу» (2000 р.) науковець намагалася з'ясувати «шляхи засвоєння молодіжним сленгом нейтралізованого в розширеному вживанні кримінального арго». Пізніше, у 2005 році, виходить у світ монографія Л. Ставицької, де дослідниця не тільки подає детальну класифікацію соціальних діалектів, але й окреслює динаміку соціолектів української мови впродовж XIX – початку XXI ст. [3, с. 36–37].

Це далеко неповний перелік усіх праць закордонних та вітчизняних авторів, де науковці окреслюють ті чи інші проблеми, пов'язані з соціолектами, і більш-менш успішно намагаються їх розв'язати.

Висновки. Соціальні діалекти мають багату історію. Їх дослідження є надзвичайно важливими як для розвитку мовознавчої науки, так і для прикладних, насамперед, лінгводидактичних, виховних, культурних цілей. Вивченням соціальних діалектів займались і займаються багато талановитих і відомих мовознавців, як зарубіжних, так і вітчизняних. Соціальні діалекти представляють багатий матеріал для дослідження, проте треба визнати, що на цей час праці соціолінгвістів не вичерпують усіх теоретичних проблем, практичних аспектів жаргонно-сленгового вокабулярію досліджуваних мов. Зокрема відсутні праці, узагальнюючі дослідження соціальних діалектів різних типів і мов, спеціальні комплексні праці, в яких було б розкрито специфіку вивчення арго, жаргону і сленгу, не достатньо простежується характеристика соціальних діалектів в лінгвоісторіографічному аспекті. Дослідження соціальних діалектів пов'язане з певними труднощами, бо ці підсистеми достатньо численні і різноманітні, дуже рухомі, постійно видозмінюються і розвиваються, все більше переходять в широке уживання, а відтак завжди актуальним буде їх вивчення.

Перспективи подальших досліджень у вивченні арго, жаргону та сленгу ми вбачаємо: 1) у систематизації поглядів мовознавців із питань історії становлення і розвитку, динаміки арго, жаргону, сленгу впродовж XIX – початку XXI ст.; 2) у дослідженні історії формування і вивчення термінології соціальної діалектології та її складових; 3) у подальшому дослідженні типології соціальних діалектів.

Література:

1. Макдэвид Р.И. Диалектные и социальные различия в городском обществе / Р.И. Макдэвид // Новое в лингвистике: Социолингвистика. – М.: Прогресс, 1975. – Вып. VII. – С. 36–381.
2. Українська мова: Енциклопедія / [редкол.: В.М. Русанівський та ін.] – 2-е вид., випр. і доповн. – К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
3. Бугера О.А. Соціальні діалектизми: історія розвитку та теоретичного опрацювання / О.А. Бугера // Філологічні студії. – 2011. – Вип. 6, ч. 2. – С. 30–38.
4. Береговская Э.М. Социальные диалекты и язык современной французской прозы: учеб. пособие / Э.М. Береговская. – Смоленск, 1975. – 120 с.
5. Calvet L.-J. L'argot / L.-J. Calvet. – P.: Presse Universitaire de France, 1999. – 127 p.
6. Овчинникова О.А. Французское арго конца XX века: словообразование и семантика: дис. … канд. филол. наук: 10.02.05 / О.А. Овчинникова. – Смоленск, 2010. – 182 с.
7. Ретинская Т.И. Социолингвистический и функционально-стилистический анализ французских профессиональных арго: дис. … докт. филол. наук: 10.02.05 / Т.И. Ретинская. – Орел, 2012. – 366 с.
8. Prigniel M.A propos du Dictionnaire historique des argots français de Gaston Esnault / M. Prigniel // Le français moderne. – 1966. – № 2. – P. 113–116.
9. Calvet L.-J. L'argot / L.-J. Calvet. – P.: Presse Universitaire de France, 1994. – 128 p.
10. Merle P. Le Blues de l'argot / P. Merle. – P.: Le Seuil, 1990. – 117 p.
11. Колесниченко И.И. Особенности функционирования арготизмов в немецком языке: дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / И.И. Колесниченко. – М., 2006. – 170 с.
12. Семенова Н.В. Фразеология молодежного сленга (на материале немецкого языка): дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Н.В. Семенова. – Владимир, 2006. – 194 с.
13. Горбач О. Арго в Україні / О. Горбач. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006. – 688 с.
14. Casciani C. Histoire de l'argot / C. Casciani // La Rue J. Dictionnaire d'argot. – P.: Flammarion, 1986. – P. 5–54.
15. Бондалетов В.Д. Условные языки русских ремесленников и торговцев. – Вып. 1. – Условные языки как особый тип социальных диалектов / В.Д. Бондалетов. – Рязань: РГПИ, 1974. – 112 с.
16. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева] – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
17. Стратен В.В. Арго и арготизмы / В.В. Стратен // Известия комиссии по русскому языку: сб. статей. – Л.: Изд-во АН СССР, 1931. – Т. 1. – С. 111–147.
18. Приемышева М.Н. Тайные и условные языки в России XIX в. / М.Н. Приемышева – СПб.: Нестор-История, 2009. – Ч. 1. – 455 с.
19. Маковский М.М. Английские социальные диалекты (онтология, структура, этимология): учеб. пособие / М.М. Маковский. – М.: Высш. школа, 1982. – 135 с.
20. Липатов А.Т. Сленг как проблема социолектики: монография / А.Т. Липатов. – М.: ООО «Изд-во «Элпис», 2010. – 318 с.
21. Андреева Г.Р. Лексико-семантические особенности специального сленга (на материале английского языка): дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / Г.Р. Андреева. – М., 2004. – 177 с.
22. Ускова А.И. Статус арго в английском языке и художественной речи: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 / А.И. Ускова. – Воронеж, 2014. – 17 с.
23. Мозжухин К.Е. Сленг в речи студентов американских университетов: дис. … канд. филол. наук: 10.02.04 / К.Е. Мозжухин. – М., 2005. – 194 с.
24. Partridge E. Usage and Abusage: A Guide to Good English / E. Partridge. – Penguin Reference Books, 1964. – 378 p.
25. Wentworth H. Dictionary of American Slang / H. Wentworth, S.B. Flexner. – N. Y., 1975. – 414 p.
26. Щур І.І. Український комп'ютерний сленг: формування і функціонування: дис. … канд. філол. наук : 10.02.01 / І.І. Щур. – К., 2006. – 245 с.
27. Пиркало С. Сленг: ненормативно, але нормально / С. Пиркало // Урок української. – 2000. – № 4. – С. 26–28.

Руденко М. Ю. Лингвоисториографический аспект исследования арго, жаргона и сленга

Аннотация. В статье представлена в лингвоисториографическом аспекте литература европейских и американских авторов XV–XXI в., в которой исследованы арго, жаргон и сленг, выявлены особенности их возникновения, формирования и развития.

Ключевые слова: арго, жаргон, сленг, кент, секретный язык, нестандартная лексика, профессиональные говоры.

Rudenko M. Lingua-historical-graphical aspect in the research of argo, jargon and slang

Summary. The literature of European and American authors of the XV–XXI centuries is introduced in article, where argo, jargon and slang are researched and particular qualities of their appearance, formation and development are indentified.

Key words: argo, jargon, slang, cant, secret language, substandard vocabulary, professional dialects.

УДК 811.112.2'25 (075)

Тараненко О. Г.,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри теорії і практики перекладу германських і романських мов
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля

РОЛЬ ЕМОЦІЇ ЯК ГОЛОВНОГО СКЛАДОВОГО ЧИННИКА КОНОТАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСЕМИ «МУДРІСТЬ» (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ)

Анотація. У пропонованій статті досліджено роль емоції у формуванні конотативного значення лексеми. Надано стислий історичний екскурс у розвиток поняття «конотація». Виявлено тісний зв'язок між виникненням емоції та конотацією. На прикладі «мудрості» проаналізовано дані лексикографічних джерел української мови. Також був проведений відповідний лінгвістичний аналіз як предметного, так й конотативного значення «мудрості».

Ключові слова: лексема, емоція, конотативне значення, предметне значення, картина світу.

На сучасному етапі розвитку теорії значення особливо актуальним є питання про конотативне значення, бо численні вітчизняні та зарубіжні вчені-лінгвісти у своїх роботах, присвячених значенню слова, приділяли значну увагу саме його денотативному (предметному) компоненту. Але окрім предметного, існує значно менш досліджене, але не менш важливе конотативне (емотивне) значення лексеми, що визначає **проблему** даного дослідження. Окреслене коло проблем досліджували такі вчені як Ю.Д. Апресян, В.І. Шаховський,

В.М. Телія, К.І. Мізін, А.С.Зеленько та ін. Вивчення емоцій – це важливий крок для детального вивчення конотації. Спробу об'єднати когнітивні процеси та механізм виникнення й функціонування емоцій зробила когнітивна психологія. Серед видатних учених-психологів, які займалися цією проблемою, М. Арнольд, В. Вундт, К. Ізард, Р. Лацарус, С. Шехтер та ін. Безперечно, що емоції відіграють основну роль у процесі оцінки середовища. Учені О.Ю. Булигіна, В.І. Шаховський досліджують конотацію в прагматичному аспекті; С.Г. Воркачов, Ю.С. Степанов – у лінгвокультурологічному; емотивність фразеологічних одиниць вивчають Л.Г. Бабенко, К.І. Мізін; проблеми емотивного синтаксису та тексту розглядає В.Г. Гак. Тому звернімося до деяких аспектів вивчення конотації та емотивного заряду, який несе у собі лексема. У даній статті розглянемо вплив конотації на семантичну структуру лексеми «мудрість». Ми ставимо нашою метою з'ясувати засоби реалізації конотативного компонента значення репрезентантів «мудрості» у повсякденно-побутовій моделі світу української мови та відтворити семний склад конотативного значення репрезентантів лексеми «мудрість у взаємозв'язку з денотативною структурою цих одиниць в українській мові, а також проаналізувати чинники, що формують мікросистему «мудрість» в українській мові. Об'єктом дослідження є лексеми, у яких реалізовано «мудрість» в українській мові. Переходячи до **основної частини дослідження,** звернімося до поняття конотації у цілому. Історія поняття «конотація» бере свій початок у XIX столітті у працях англійського логіка Дж. Ст. Мілля. Під конотацією Дж. Мілль розумів «характеристики суб'єкта, які повною мірою конституюють значення імені». За його розумінням, «не мати конотації – це на мати жодного значення. Денотація об'єкта – це сума конотаційних характеристик» [1, с. 83]. У розумінні Мілля конотація – «це і є значення слова». Дослідник у галузі конотації В.І. Говердовський стверджує, що «пізніше супроводжуючий зміст та чуттєва цінність закріпились у мовознавстві під загальною назвою конотації». [1, с. 84]. Багато нового додав до теорії конотації Л. Блумфілд. Лінгвіст трактував конотацію широко – як допоміжну інформацію до десигнату, яка «несе додаткову інформацію про суттєві (существенные) якості та ознаки об'єкта» [1, с. 84]. В.І. Говердовський стверджує, що Л. Блумфілд був першим дослідником, що виділив суто семантичні конотації, що відносяться безпосередньо до сфери свідомості. За Л. Блумфілдом, «конотація вказує на певний рівень мовлення, що обґрунтовано соціальними, регіональними, технічними та культурними факторами» [1, с. 84]. У радянській лінгвістиці проблемами конотації займалась О.С. Ахманова. Вона визначає конотацію, як «емоційні елементи у значенні слова, … допоміжний зміст слова чи висловлювання, семантичні та стилістичні відтінки, що його супроводжують. Вони накладаються на його основний зміст, слугують для вираження експресивно-емоційно-оцінних обертонів, та можуть надавати урочистість, грайливість, невимушеність, фамільярність і т. д.» [1, с. 85]. Учена розрізняла інгерентну (внутрішньо притаманну слову поза контекстом) та адгерентну (що формується контекстом) конотацію. Відзначимо, що для нашого невеликого дослідження вивчення саме конотативного значення відіграватиме суттєву роль, бо аналізовані лексеми будуть розглянуті з позицій їх емотивного наповнення. Лексемою вербалізовано почуттєвий чинник свідомості. Почуття є наслідком структуралізації елементарних емоцій (корисних, шкідливих, гарних, поганих, красивих, огидних) за допомогою конкретно-образного мислення) [2].

Сутність когнітивно-оцінної теорії М. Арнольд – Р. Лацаруса полягає в «інтуїтивній оцінці об'єкта» [3, с. 95–96]. Емоція, як і дія, йде за цією оцінкою. М. Арнольд наполягає, що емоція виникає інтуїтивно. Потім людина, базуючись на цій емоції, починає діяти (наприклад, спочатку людина думає, що їй щось загрожує, а потім починає боятися) [3]. Цю інтуїтивну оцінку виражає термін «чуттєве судження», який протиставляють абстрактному «рефлексивному судженню» [3].

Особливо цікавою нам видається теорія диференціальних емоцій К. Ізарда. Її об'єктом виявляються часткові емоції, кожну з яких автор розглядає окремо, як самостійний мотиваційний процес. Емоція допомагає організму пристосуватися до середовища та вижити. Чим більше ці емоції диференційовані, тим гнучкішою буде поведінка організму. Згідно з К. Ізардом, «емоції – це складний процес, що містить у собі нейрофізіологічні, нервово-м'язові та чуттєво переживані чинники»

[3, с. 109–110]. Наголошуємо, що в цьому дослідженні ми не ставимо за мету робити будь-який граматичний аналіз, бо аналізуємо тільки семантичні складові. Під денотативним значенням розуміємо пряме значення, указане в словнику, під конотативним – емоційно забарвлені компоненти значення певної лексеми. Етимологізуємо лексему «мудрість», послуговуючись етимологічними джерелами [4]. Звертаючись до етимологічних словників, констатуємо, що в класичному санскриті мудру людину тлумачать як «дум'я», чим засвідчено тісний зв'язок між оволодінням мудрістю як вищим знанням та наявністю розуму, адже не кожна розумна людина є мудрою, але кожна мудра, безперечно, – розумна [5]. За даними етимологічних словників лексема «мудрість» є загальнослов'янською, похідною від «думати», вона вказує на зв'язок з балтійськими та германськими мовами, утворена від основи *mand, ср. др.-герм. Munter, що означає «бадьорий», «живий», гр. Manthano, що має значення «вчу», «розумію», балт. Mandrus – «бадьорий». Також зафіксовано значення дав.-сакс. Mendian – «насолоджуватися», дав.-нім. «muntri» – «старанність», «запопадливість». [9, с. 670]. Надаємо ще інформацію, представлену в «Етимологічному словнику української мови»: «мудрий – споріднене з прасл. «думати», з лит. «mandrus» – «бадьорий», «гордий», д-вн. «muntar» – «жвавий, бадьорий», д-інд. «medha» – «мудрість, розум, думка», гр. – «дізнаюсь, розумію» [6, с. 529–530]. Ця інформація поглиблює відомості про денотативний компонент лексичного значення концепту «мудрість», відтворений у тлумачних словниках.

Спираючись на аналіз словникових статей тлумачних лексикографічних джерел [7; 8], які дають змогу відтворити повсякденно-побутову вербалізовану модель світу, зокрема, структуру концепту «мудрість», в останньому виділяємо семеми 'розум', 'досвід', 'хитрість', 'вишуканість' ('складність').

Залучаємо й словники синонімів, на основі яких здійснюємо розподіл сем на денотативні та конотативні в структурі кожної семеми.

У синонімічних словниках виявляємо ряди лексем, що відтворюють концептуальну структуру мудрості. У лексемах розрізняємо одиниці денотативні (предметні) та конотативні (почуттєві). Відзначимо, що лексеми, вжиті в прямому значенні, кваліфіковано як денотативні, у переносному – конотативні. Лексеми, які супроводжено словниковими позначками, безумовно, конотативні, бо вони мають емоційне забарвлення. Так, до предметних відносимо лексеми **мудрий, мудрій, мудрець, філософ, розумний, досвідчений, хитрий, майстерний**. До конотативних належать такі одиниці: **премудрий, мудрагель, мудрак, мудрик, сивомудрий, мудрований, мудровати, мудрити, вимудровувати, розумувати, мудрагелик, вигадувати, лукавий, мудрило, зайдиголова, мудряха (мудра жінка), мудрішки (вигадки)** [6, с. 529–530]. Їм притаманна позитивна й негативна конотації, що залежать від контексту. Та все-таки лексеми **премудрий, сивомудрий** відносимо до позитивно забарвлених. У свою чергу, одиниці **мудрований, мудровати, мудрити, вимудровувати, розумувати, мудрагелик, вигадувати, лукавий, мудрило, зайдиголова** містять негативні емоції. М.П. Кочерган підкреслює, що «особливою конкретністю значень характеризується українська мова» [9, с. 14] на відміну від романських, германських і навіть близькоспорідненої російської.

Синонімічні варіанти дають можливість здійснити розподіл семем у структурі концепту «мудрість». Так, констатуємо, що лексеми **розумний, досвідчений, хитрий, майстерний** – це семемні складові названого вище концепту. Це узгоджено з відомостями тлумачних лексикографічних джерел. Саме тому синонімічний ряд лексем (як із позитивною, так і негативною конотацією), що репрезентують концепт «мудрість» в українській мові, є широко розвиненим.

Синонімічні варіанти дають можливість здійснити розподіл семем у структурі концепту «мудрість». Так, констатуємо, що лексеми **розумний, досвідчений, хитрий, майстерний** – це семемні складові названого вище концепту. Це узгоджено з відомостями тлумачних лексикографічних джерел.

Перейдемо до аналізу семної структури семеми 'розум' у складі концепту «мудрість» (23,94%). Водночас вона й найбільш об'ємна щодо значення: «**мудрий** – який має великий розум, досвід і розуміння дійсності, володіє вмінням на їх підставі робити висновки й приймати правильні рішення» [8, с. 234], «наділений, обдарований великим розумом; який має значний життєвий досвід, розумний, досвідчений; який грунтується на глибокому розумінні чогось, на великому досвіді» [7, с. 819]. Це твердження проілюстровано прикладами з художньої літератури: **«Конфуцій, світовий мудрак, У нас заблискав серед двору»** (Граб.), **«Мудрець же фізику провадив», «Правдивий воїн не дрімає, без просипу же і не п'є, мудрує, дума, розглядає, Такий і ворогів поб'є»** [7, с. 819; 8, с. 234]. Семема 'розум' посідає першу позицію в словникових статтях в усіх проаналізованих джерелах. Це дозволяє зробити висновок про її важливе місце в семемній структурі концепту «мудрість».

Спираючись на дані словників синонімів, розподіляємо денотативні та конотативні семи в складі семеми 'розум'. Архісема (інтегральна сема): 'розум як інтелектуальні здібності'. Диференційні (маргінальні) семи значною мірою набувають конотації. Серед них виділяємо денотативні та конотативні. До денотативних відносимо **здоровий глузд, розуміння, інтелект, мудрість, мислячий** [6, с. 529–530]. Для семеми 'розум' сема 'мудрість' виявилася денотативною маргінальною (четверте значення в словниковій статті). Конотативно забарвлених маргінальних сем виявлено значно більше: **толк, мозок, голова, кебета, тяма, тямущий, недурний, хитромудрий, толковий, головатий, мізкуватий, кебетливий** [6, с. 529–530]. Емоції, що містяться в наведених лексемах, є здебільшого позитивно забарвленими. Це виявляє повагу представників українського етносу до цієї якості. Відзначимо, що конотативна сема **'хитромудрий'** у складі семеми 'розум' є маргінальною (восьме значення в словнику) та має негативне емоційне забарвлення. Яскраво виражений конотативний компонент виявлено в семемі 'хитрість' (39,44%). У лексикографічних джерелах цю одиницю супроводжено позначкою «ірон», що дає підстави констатувати наявність емоції. У словниковій статті «хитрість» посідає третю позицію: **«мудрий – те саме, що і хитрий»** [7, с. 819]. Проілюстровано це такими прикладами: **«І на Січі мудрий німець картопельку садить, а ви її купуєте, їсте на здоров'я, Та славите Запоріжжя»** (Шевч.), **«… людей питай, свій розум май, Як не мудруй – а вмерти треба»** (Г.-Арт.), **«Яка ти мудра! Іди на дно. Доволі тут базікати»** (Л. Укр.), **«О, мудрощі поганські. Які ж глибокі! Наче брід у посуху!»** (Л. Укр.) [7, с. 819; 8, с. 234]. Мається на увазі, що для пересічної людини мудрість – це життєвий досвід, уміння виходити з важких життєвих ситуацій. А тому до хитрості, як до якості особистості, ставлення подвійне: з одного боку – заздрість до того, хто може повернути все собі на користь (у цьому й полягає так звана «життєва мудрість»), з іншого – осуд людини, що живе неправдою за рахунок інших. Український народ завжди

відзначався почуттям гумору, тому позначка «ірон.» характеризує неоднозначне ставлення до хитрості у свідомості звичайної людини.

У складі семеми ‘хитрість’ виділяємо архісему ‘хитрість як нечесний спосіб життя’. До денотативних маргінальних сем відносимо **лукавство, хитрощі, розум**. Конотативних маргінальних сем виявилося значно більше: **хитрун, хитрюга, лукавець, крутій, крутько, викрутень, шельма, крутихвіст, лис, лисиця, мудрагель, хитрик, пролаза, хитромудрий, хитромудрощі, підступний, вигадливий, мудрований, складний, мудрування, мудрити, крутійство, фокуси, комбінувати, крутити хвостом** [6, с. 529–530]. Відзначаємо, що майже всі вони мають стійке негативне забарвлення. Такими маргінальними конотативними, що виражають негативну емоцію, постають: **мудрагель, хитромудрий, хитромудрощі, мудрований, мудрування, мудрити.**

Зважимо, що в складі семеми ‘хитрість’ мудрість, як якість особистості, набуває чіткої емоційної негативної забарвленості.

Перейдемо до наступної семеми в складі концепту «мудрість». Це семема ‘досвід’, яка є доволі поширеною (14,09%). Тлумачні словники пропонують таку дефініцію: **«мудрий – досвідчений, який має значний життєвий досвід»** [7, с. 819; 8, с. 234]. Це проілюстровано такими прикладами: **«Мудрим ніхто не вродився»** (Номис.), **«Я поглянув удруге в її сиві мудрі очі, щоб згадати у них план, а заразом, щоб і збагнути й настрій її душі»** (Коб.), **«Щоб хто-небудь мені сказав хоч слово мудре»** (Шевч.), **«Мудреці людей навчали, щоб життя цвіло, як спів»** (Рильськ.), **«Мудрий дід мовляв мені колись: що вік учись, стережись»** (Гл.) [7, с. 819; 8, с. 234]. Наведені приклади свідчать, що мудра людина, насамперед, має значний життєвий досвід. Мудрість також тісно пов’язана з віком (старші люди мудріші, бо в них багатий життєвий досвід).

Як архісему виділяємо ‘досвід, як ознака мудрої людини’. До денотативних маргінальних сем відносимо **навички, практика, життєва мудрість, знання, уміння** [6, с. 529–530]. Отже, для семеми ‘досвід’ сема **‘життєва мудрість’** виявилася денотативною маргінальною. Конотативні маргінальні семи розподілено так: **школа, мудрощі, бувалий, спокушений**. Таким чином, маємо конотативно забарвлену маргінальну сему **мудрощі.** У семеми ‘досвід’ однакова кількість денотативних та конотативних сем. Конотативні семи в більшості випадків забарвлені позитивно.

Останнє місце посідає семема ‘складність, вишуканість’ (11,27%): **«мудрий – нелегкий, складний для виконання, для здійснення, вишуканий»** [7, с. 819; 8, с. 234]. Архісема – «складність для виконання». Денотативні маргінальні семи: **добірний, витончений, елегантний, фешенебельний, шикарний** [6, с. 529–530]. Вони не містять одиниць із семним компонентом «мудрість». По-іншому розподілено конотативні диференційні семи: **тонкий, орнаментальний, салонний, мудрований** (розм.) [6, с. 529–530]. Відзначаємо, що конотативною маргінальною виявилася сема ‘**мудрований**’ зі стійким емоційним компонентом – позначка «розм». Конотацію в цьому випадку визначає контекст.

Як **висновок**, констатуємо, що аналіз структури концепту «мудрість» дав можливість виявити значну кількість конотативних сем у складі семем ‘розум’ (23,94%), ‘хитрість’ (39,44%), ‘досвід’ (14,09%) та ‘вишуканість’ (11,27%).

Відзначаємо наявність у семеми ‘розум’ однієї денотативної маргінальної (**мудрість**) та однієї конотативної маргінальної семи (**хитромудрий**) з негативним забарвленням. У складі семеми ‘хитрість’ маємо шість конотативних сем, які виражено лексемами **мудрагель, хитромудрий, хитромудрощі, мудрований, мудрування, мудрити**. Емоції, зазвичай, негативні. Відзначена семема найбільш емотивно значуща. Денотативних маргінальних сем з компонентом «мудрість» семема ‘хитрість’ не містить. У семеми ‘досвід’ виявляємо одну денотативну маргінальну (‘**життєва мудрість**’) та одну конотативну (‘**мудрощі**’) семи. Конотацію диференційовано контекстом. Семема ‘вишуканість’ має лише одну конотативно забарвлену сему, виражену лексемою **мудрований**. Таким чином, констатуємо перевагу конотативних сем (дев’ять конотативних та дві денотативні). Підтверджують цю тезу дані лексикографічних джерел (тлумачних словників та словників синонімів). Це дає підгрунтя для подальшого дослідження у даній царині, а пропонований метод аналізу можна залучати у дослідженні конотації у різноструктурних мовах та їх порівняльного аналізу.

Література:

1. Говердовский В.И. История понятия коннотации / В.И. Говердовский // Филологические науки. – 1979. – № 2. – С. 83–86.
2. Зеленько А.С. Проблеми семасіології у філософсько-психологічному осмисленні: монографія / А.С. Зеленько. – вид. 2-е перероб. й доп. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 256 с.
3. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 783 с.
4. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М.: Прогресс, 1987. Т. 2: (Е – Муж). – 1967. – 671 с.
5. Словарь санскрита (Дэвангари-язык богов) / Маричи Марута Copyright 2004. [Електронні ресурси] //http: // www. Slovnyk. net./ ?swrd=%EC%EE%E2.
6. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / Редкол. О.С. Мельничук та ін. – К.: Наук. Думка, 1983. Т. 3. – 1983. – 549 с.
7. Даниленко І.Г. Сучасна українська мова. Словник синонімів та антонімів. – Донецьк: ТОВ ВКФ «БАО», 2009. – 592 с.
8. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. /– Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / укл.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Аконіт, 2003. Т. 2 (к – п). – 2003. – 910 с.
9. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство: проблема мовних картин світу/ М.П. Кочерган.– Мовознавство. – 2004.– № 5–6.– С.12–22.

Тараненко О. Г. Роль эмоции, как главной составляющей коннотативного значения лексемы «мудрость» (на примере украинского языка)

Аннотация. В предложенной научной статье исследуется роль эмоции в формировании коннотативного значения лексемы. Также дан краткий исторический экскурс в развитие понятия «коннотация». Выявлены тесные связи между возникновением эмоции и коннотацией. На примере «мудрости» были проанализированы данные украинских лексикографических источников. Также был осуществлен лингвистический анализ как предметного, так и коннотативного компонентов лексического значения «мудрости».

Ключевые слова: лексема, эмоция, коннотативное значение, предметное значение, картина мира.

Taranenko O. The role of emotion as main connotative meaning component of lexeme «wisdom» (on base of Ukrainian language)

Summary. In above article is investigated role of emotion in lexeme connotative meaning forming. The historical development of notion «connotation» is given. The strong connection between connotation and emotion is revealed. On the example of «wisdom» data of Ukrainian lexicographical sources were analyzed. The denotative and connotative components of «wisdom» lexical meaning analysis was held.

Key words: lexeme, emotion, connotative meaning, denotative meaning, worldview.

УДК 811. 161. 1'373.23

Ходоренко А. В.,
доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры перевода
Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара

К ВОПРОСУ ВАЛЕНТНЫХ СВЯЗЕЙ НОМИНАТИВНОГО ЗНАКА (НА ПРИМЕРЕ НАИМЕНОВАНИЙ ГРУПП ЛИЦ)

Аннотация. Рассматриваются особенности валентных связей номинативного знака (на примере наименований групп лиц. Рассматриваются номинативные модели НГЛ, референтное содержание которых создано с помощью метафор.

Ключевые слова: ассоциативные связи, референтное содержание, референт, номинация, номинативный процесс.

Постановка проблемы. Проблема, которая в общем виде поднимается в статье – многоаспектность семантической деривации в парадигме общей теории номинации. **Цель** статьи – показать валентные связи таких номинативных единиц, как наименования групп людей (далее НГЛ), наименований творческих коллективов: «Отпетые КВНщики», Питерский КВН, Университетский проспект, «Большая родня», Автоматические удовлетворители; НГЛ рок-групп, напр.: «Белые розы», «Белый день», «Белый орел», «Белый острог»; НГЛ партий, напр.: «Великая Украина».

В исследовании особенностей механизмов номинации знака НГЛ мы опираемся на **труды отечественных и зарубежных лингвистов,** которые подвергли анализу номинативные процессы языковых единиц, среди которых работы таких лингвистов как: Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, Ю.С. Степанов, В.Н.Телия, А.А. Уфимцева и др. [1–8].

Характерной чертой номинаций (НГЛ) является наличие в значении семантических валентностей синтаксически заполняемых именами носителей признака − субъекта, объекта, орудия и т. п. НГЛ, как когнитивная модель категоризации действительности, посредством языковых импликатур воплощает концепты номинаторов/внеязыковой действительности в языковые формы. Это достигается за счет валентных способностей языковых знаков (модулей в терминологии когнитивных наук). Покажем ниже валентные связи в НГЛ, за счет которых интенсифицируется знак НГЛ.

Валентность языкового знака (О. Есперсен рассматривает валентность по нексусу и юнкции) − способность категоризировать и выделять из класса подобных (цит. по [8]). В своем труде «Философия грамматики» О. Есперсен показывает на примерах, за счет каких грамматических структур реализуется «ограничительная функция» (термин О. Есперсена). Для нас разработки в этой сфере важны для построения системы формальных языковых структур, категоризирующих внеязыковую действительность. Самыми важными из них являются адъюнкты, которые можно было бы назвать ограничительными или квалификативными: их функция состоит в ограничении первичного слова, т. е. в ограничении числа предметов, для обозначения которых оно может быть употреблено, иначе говоря, для специализации и уточнения [8]. Из труда О. Есперсена следует, что валентные связи определяют функциональность языковых единиц. Мы полагаем, что валентность не просто определяет функциональность, в нашем случае НГЛ, но определяет потенциал НГЛ знака, в терминах психолингвистики − прегнантность языковых единиц. Такой внутренний потенциал важен для того, чтобы «донести» идею, заложенную внутри знака до реципиента. Таким образом, валентностью определяются: 1) интенсионал, 2) потенциал, 3) прегнантность НГЛ. В примерах О. Есперсена находим следующее: слово **красный** в сочетании **красная роза** ограничивает применение слова **роза** одним конкретным подразрядом; оно специализирует и определяет розу, о которой я говорю, исключая белые и желтые розы; таким же образом обстоит дело и в других случаях: Наполеон Третий, новая книга, исландские крестьяне, бедная вдова и т. п. [8]. Примерами НГЛ, демонстрирующими ограничительную функцию валентных внутриязыковых связей, являются следующие: АО «Черный отряд», рок-группы «Черный обелиск», «Калинов мост».

В своем труде О. Эсперсен фокусирует внимание на особенностях валентных связей по типу **юнкции,** когда менее специальный термин употребляется для дальнейшего уточнения того, что уже само по себе является до некоторой степени специализированным: способ, каким достигается большая степень специализации, аналогичен способу, каким выходят на крышу здания при наличии лестниц: если одной лестницы не достаточно, берут самую высокую лестницу, которая имеется в распоряжении; к ней привязывают следующую по величине; если и этого оказывается недостаточно, добавляют третью по величине и т. п. То же происходит и со словом **вдова:** когда оно не является достаточно специальным, добавляют слово **бедная** [8].

Таким образом, согласно теории О. Есперсена, валентностные связи языковых единиц по типу «юнкция» определяется адъюнктами и их функциональными разновидностями. В материале НГЛ мы находим нижеследующие знаки.

При исследовании наименований групп лиц систематизированы основные положения теории номинации, обоснован взгляд на НГЛ, как единицу ономастики, определено место НГЛ в системе имён, исследованы функционирования НГЛ в типах дискурсов, классифицированы функции НГЛ, очерчены прагматические аспекты НГЛ, установлена когнитивная составляющая исследуемой единицы. Проанализированы исследования номинаций в теоретическом аспекте. НГЛ называют группу людей,

объединённых по признаку общности интересов, сферы деятельности.

Классифицированы коммерческие и некоммерческие НГЛ, которые отделяются по принципу наличия или отсутствия коммерческой выгоды в сфере деятельности группы лиц. Средствами номинации НГЛ стали онимы-основы, среди которых фамилии, псевдонимы, прозвища, имена. Обоснованы векторы исследования НГЛ-наименований, НГЛ-сообщений, то есть НГЛ систематизированы, как номинативные и предикативные знаки. Как акт номинации и продукт речевой деятельности номинаторов НГЛ освоен языковой системой. Особенности номинации в НГЛ раскрываются в семиологическом и семантическом аспектах. Под семиологическим (или семиотическим) понимается такой способ означивания, который свойственен языковому знаку, под семантическим – способ означивания, порожденный языком номинатора [8].

На уровне семиологической номинации, дейктических особенностей (указание на денотат) НГЛ демонстрируют отношение по типу «денотат имени (группа лиц) – имя (НГЛ)». Денотативным значением НГЛ является группа лиц, объединённых определённой деятельностью или сферой интересов. Сигнификативным значением НГЛ является отражение свойств предмета в сознании языковой личности. С помощью НГЛ передан чувственный образ предмета или явления, который сохранен и воспроизведён в сознании без непосредственного восприятия самого предмета или явления. Сигнификативное значение НГЛ раскрывает общий признак в индивидуальной форме.

На уровне семантической номинации НГЛ выражает чувственный образ экстралингвистической реальности, реализуя валентные связи языковой системы по типу «нексус» и типу «юнкция». Как продукт вторичной номинации НГЛ актуализирует ассоциативные признаки, соответствующие значениям или компонентам значений, переосмысленных в когнитивном аппарате языковой личности. Номинация, в частности семантическая, раскрывается в сфере функционирования. Сфера проявлений номинации групп лиц – дискурс разных типов (рекламный, политический, социальный, дискурс сети Интернет, исторический, в частности, дискурс конца XVIII – начала XIX веков). Значение и компоненты значения номинации, актуализированы с помощью ассоциативных признаков в номинативном и предикативном знаке НГЛ, номинации групп лиц зависят от особенностей сферы функционирования (типов дискурса).

Средства создания исследуемой номинации – слова, словосочетания, предложения. Сигнификат имени НГЛ – языковая форма, предоставляемая такими номинативными средствами, как метафора, метонимия, другие фигуры речи. НГЛ – результат номинативного процесса первичной и вторичной номинации – это особая категория имён, неограниченных сферой коммуникации, которая отличается разнообразием формы и значения, которые в ней воплощены. НГЛ демонстрируют валентные связи «нексус» и «юнкция» (по О. Есперсену).

Валентность «нексус» образована:

1) предикативными сочетаниями, которые онтологизируются в НГЛ (например, в наименованиях творческих коллективов «Небо здесь», «Краденое солнце», «Запрещенные барабанщики», «Поющие вместе», «Поющие гитары», «Поющие сердца», «Красный плюс», наименованиях коммерческих организаций АО «Красный котельщик», ЗАО «Красный аксай», АО «Красный восток»);

2) формами абстрактных существительных, образующих, например, творческие НГЛ: «Парк текущего периода». Исключение из правил и коммерческие НГЛ – ООО «Прогресс»;

3) предложными сочетаниями, которым образованы тврческие НГЛ – «Без билета», «Без фильтра» и коммерческие НГЛ – ОАО «Медицина на Маяковской».

Валентность «юнкция» образована НГЛ, в структуру которых входят:

1) адъюнкты квалитативные, которые образуют творческие НГЛ «Отпетые КВНщики», Питерский КВН, Университетский проспект, МГУ (Москва), «Большая родня», Автоматические удовлетворители; НГЛ – рок-группы, напр.: «Белые розы», «Белый день», «Белый орел», «Белый Острог»; НГЛ – партии, напр.: «Великая Украина», Украинская партия; коммерческие НГЛ, напр.: ООО «Добрый доктор»;

2) адъюнкты родительного падежа, которые образуют НГЛ, напр.: названия клубов весёлых и находчивых (КВН), сборная Ханты-Мансийского автономного округа, «Полисмены удачи» (г. Ижевск), Исключение из правил – НГЛ-названия партий, напр.: Партия вольных демократов, Партия народного доверия, Союз левых сил, Всеукраинская партия Мира и Единства, Партия регионов; коммерческие НГЛ – ООО «Золото азарта»;

3) притяжательные адъюнкты, которые входят в состав НГЛ интернет-групп, напр.: «Наши дети», «Моя прекрасная няня», КВН «Свои секреты», НГЛ-партий, напр.: «Наша Украина», коммерческих НГЛ – АО «Радиостанция «Наше радио»;

4) вставные адъюнкты, которые составляют НГЛ «Уездный город», «Разные люди», названия политических партий, напр.: Гражданская партия «Пора», НГЛ коммерческих групп, напр.: ЧП «Удача».

Переосмысление значений в процессах вторичной номинации протекает в соответствии с логической формой тропов (метафоры, метонимии и т. п.) и функционального переноса. Например: «ручка» (для письма), «вершина» (счастья), «острый» (о восприятии), «белая ворона» – метафора, «класс» (об учениках), «глупый» (вопрос, поступок), «до петухов» – метонимия, «гореть» (о лампочке) – функциональный перенос и т. д. Смысловые компоненты, переходящие при переосмыслении имени во вторичное значение, образуют внутреннюю форму этого значения.

Отображение при номинации не только элементов объективной действительности, но и прагматического, субъективного отношения именующего создает экспрессивную окраску языковых единиц за счет субъективно-модального компонента значения НГЛ. Акты номинации могут происходить при непосредственном взаимодействии с прагматическими факторами. Эти факторы оставляют след также в сигнификате – как то или иное отношение, именующего к обозначаемому: (1) эмоциональное (НГЛ интернет-сообществ «Худая корова – еще не газель», «Зенит − наш клуб навсегда»); (2) оценочное (НГЛ «Босс», НГЛ «Президент»); (3) ориентацию именующего на социальные условия речи или формы существования языка, его социально-стилистическую дифференциацию

(ср. НГЛ: депутаты, плотники и столяры, «Мандат», «Лучшие у нас» (интернет-группы), ООО «Премьер-класс», АО «Люкс» и др.).

Выводы. Таким образом, выводами к настоящей статье являются следующие утверждения. Номинативные процессы в языковом знаке НГЛ семантически обогащаются реализацией **валентных связей по типу «нексус» и «юнкция»,** что достигается посредством использования авторами НГЛ ассоциативных признаков денотатов, тем временем оставляя в сигнификатах модальный компонент оценочности, эмоциональности, социальной дифференциации, отражающий авторское имятворчество.

В процессах номинаций формируется семантика и знаковые функции языковых единиц − способность указывать на элементы действительности. Анализ актов номинации позволяет проследить закономерности употребления языковых единиц. Из этого следует предположение о важности анализа сферы функционирования номинаций − дискурс, типы дискурса, аспекты внеязыковой реальности, в которой он формируется, что представляет собой перспективу исследований в рамках теории номинации.

Приведенные валентные признаки НГЛ создают определённую парадигму, в которой с помощью различных по стуктуре составляющих сконструирована категория имён, функционирующая в различных сферах коммуникации, отличается разнообразием формы и содержания, демонстрирует валентные связи на уровне семантической деривации.

Литература:

1. Арутюнова Н.Д. Введение / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М.: Наука, 1999. – С. 5–23.
2. Вардзелашвили Ж.А. К вопросу о толковании термина «номинация» в лингвистических исследованиях / Ж.А. Вардзелашвили // Славистика в Грузии. Вып. 1. − Тбилиси: ТГУ, 2000. − С. 62–68.
3. Гак В.Г. Языковые преобразования / В.Г. Гак. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 408 с.
4. Краткий словарь когнитивных терминов / Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1996. – 468 с.
5. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания: учеб. пособие / Ю.С. Степанов. – М.: Просвещение, 1975. − 271 с.
6. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 298 с.
7. 7. Уфимцева А.А. Принципы и методы семантических исследований / А.А. Уфимцева. – М.: Наука. – 1976. – 194 с.
8. Ходоренко А.В. Номінація груп осіб у російській мові: семантичний, функціональний та когнітивний аспекти: автореф. дис. ... д-ра філол. наук / А.В. Ходоренко. − Д.: Пороги, 2014. − 42 с.

Ходоренко А. В. До питання валентних зв'язків номінативного знаку (на прикладі найменувань груп осіб)

Анотація. Розглядаються особливості валентних зв'язків номінативного знаку (на прикладі найменувань груп осіб). Розглядаються номінативні моделі НГО, референтний зміст яких утворено за допомогою метафор.

Ключові слова: асоціативні зв'язки, референтний зміст, референт, номінація, номінативний процес.

Khodorenko A. To problem of valent ties in nominative units (on material of people groups names)

Summary. The article deals with some peculiarities of valent ties in nominative units (on material of people groups names). Some features of nominative models with referred content being created with help of metaphor are taken into consideration.

Key words: associative ties, referred content, referent, nomination, nominative processes.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 378.81.2

Митник М. М.,
кандидат педагогічних наук, викладач кафедри перекладу та мовознавства Міжнародного гуманітарного університету

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ТУРИСТИЧНИЙ ПРОДУКТ» ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ФОРМУВАННЯ ФРАНКОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Анотація. У даній статті розглянуто існуючі трактування поняття «туристичний продукт» авторами вітчизняних і франкомовних видань, виділено його особливі ознаки і класифікації для удосконаленого бачення студентами останніх тенденцій розвитку світового туризму і формування умінь та навичок іншомовної комунікативної компетенції професійного спрямування.

Ключові слова: поняття «туристичний продукт», іншомовна комунікативна компетенція професійного спрямування.

Постановка проблеми. Туризм як феномен XX століття продовжує стрімко розширювати й зміцнювати свої позиції як соціокультурна практика й модель рекреації, дозвілля й бізнесу, система міжнародних туристських зв'язків і комунікацій, туристський ринок і великомасштабна індустрія й у цілому як транснаціональне й мультикультурне по своїй природі явище. В умовах відкритого суспільства до майбутніх перекладачів ставиться вимога оволодіння іноземними мовами, яка є не потребою, а швидше необхідністю для міжнародного спілкування як в повсякденній, так і в професійній діяльності, у нашому випадку у сфері туризму

Актуальність нашого дослідження обумовлена реформуванням сучасної системи вищої освіти в Україні та зростаючими вимогами суспільства до мовної підготовки майбутніх перекладачів, здатних виступати учасниками міжкультурного спілкування в професійній сфері. Іншомовна комунікативна компетенція є однією з найважливіших складових професійної компетентності сучасного фахівця. Необхідність оптимізації процесу навчання іншомовних навичок й умінь студентів спеціальності «Переклад» вимагає використання передового досвіду, експериментальних методів та засобів інтерактивних технологій з урахуванням специфіки професійної підготовки. Тому автентичні джерела у навчанні є необхідністю для формування умінь та навичок іншомовної комунікативної компетенції професійного спрямування. Нами пропонований порівняльний аналіз існуючих трактувань вітчизняних й іноземних авторів поняття «туристичний продукт», його особливих ознак і класифікацій полягає в удосконаленні даного терміну з урахуванням вчень авторів франкомовних видань для полегшення вивчення і розуміння студентами іноземної літератури туристичного спрямування. Окрім цього, подібне дослідження важливе для розвитку туристичної галузі та вдосконалення процесу навчання іноземної мови професійного спрямування, зокрема для майбутніх перекладачів у сфері туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у теоретичні й практичні дослідження основ туризму здійснили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: І. Т. Балабанов, В. В. Богалдин-Малих, А. М. Виноградська, С. П. Гаврилюк, А. П. Дурович, В. К. Євдокименко, О. С. Запєсоцький, Д. К. Ісаєв, В. О. Квартальнов, О. О. Любіцева, Т. І Ткаченко, І. М. Школа, Ф. Котлер, В. Мідлтон, Петігрю, Тюржон-Дармон, Монро М. та ін. У їхніх працях досліджуються основні поняття туризму, його види й класифікації, проте в цих доробках не враховані останні франкомовні тенденції розвитку галузі туризму. Вивчення досвіду інших держав, зокрема Франції, країни з розвинутими демократичними традиціями, у цьому питанні є важливим і доречним. Вважаємо за доцільне дослідити не тільки трактування вітчизняними вченими поняття «туристичний продукт», але й урахувати здобутки іноземних авторів у даній галузі для удосконаленого бачення останніх тенденцій розвитку світового туризму ефективного формування умінь і навичок іншомовного мовлення професійного спрямування.

Мета даної роботи полягає в аналізі існуючих трактувань вітчизняних й іноземних авторів поняття «туристичний продукт», особливих ознак і класифікацій туристичного продукту; в удосконаленні трактування поняття «туристичний продукт» з урахуванням вчень авторів франкомовних видань для полегшення вивчення і розуміння студентами іноземної літератури туристичного спрямування.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку туризмології як науки не існує стандартного загально визначеного підходу до трактування поняття «туристичний продукт». Ми пропонуємо розглянути даний термін і у франкомовних виданнях, оскільки в іншомовних туристичних посібниках немає чітко встановленого порядку щодо дефініції вищезазначеного поняття і навіть зустрічається згрупування їх в єдине комплексне поняття.

Об'єктом діяльності підприємств на ринку туристичних послуг виступає туристичний продукт. Тому для початку пропонуємо розглянути існуючі визначення поняття «туристичного продукту» у трактуванні вітчизняних авторів (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення поняття «туристичного продукту» у трактуванні вітчизняних авторів

№/п	Автор поняття	Визначення поняття
1	Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 р.	«Туристичний продукт – попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо)» [16].
2	Бабарицька В. К та Малиновська О. Ю.	Повторюють думки Квартальнова В. О.: «Основна відмінність туристичного продукту від туристичної послуги полягає у тому, що послуга може бути купленою та спожитою за місцем її виробництва. Туристичний продукт можна придбати за місцем проживання, але спожити тільки в місті виробництва туристичних послуг» [2, с. 39].
3	Балабанов І. Т.	«Туристичний продукт – це комплекс туристичних послуг, необхідних для туриста під час його подорожі» [3, с. 187].
4	Бейдик О. О.	«Туристичний продукт – це набір послуг, що входять у вартість туристичної поїздки за певним маршрутом з комплексним обслуговуванням» [4, с. 94].
5	Богалдин-Малых В. В.	«Туристичний продукт будь-яка послуга, що задовольняє ті чи інші вимоги туристів під час їхньої подорожі та підлягає оплаті з їхнього боку, а основним туристичним продуктом є комплексне обслуговування, тобто стандартний набір послуг що продається туристам в одному пакеті» [5, с. 52].
6	Джанджугазова Є. А.	Туристський продукт являє собою сукупність споживчих вартостей з рекреаційним ефектом, які існують у формі конкретних туристських і курортних товарів і послуг, що вироблені і є у наявності у даний момент для споживання у певному природному і суспільному середовищі [6].
7	Зорін І. В., Квартальнов В. О.	Дуже важлива відмінність туристичного продукту від туристичної послуги полягає у тому, що якщо туристична послуга має бути куплена і спожита тільки у місці її виробництва, то туристичний продукт може бути придбаний і за місцем проживання, але скористатися ним можна тільки за місцем виробництва туристичних послуг [7].
8	Ісмаєв Д. К.	«Туристичний продукт це яка-небудь послуга, що задовольняє ті або інші вимоги туристів під час їхньої подорожі, яка оплачується і основним туристичним продуктом є комплексне обслуговування, що продається в одному стандартному пакеті» [8, с. 52].
9	Карягін Ю. О., Тимошенко З. І.	«Туристичний продукт – це те, що може задовольнити рекреаційну потребу і пропонується індустрією туризму з метою зосередження уваги, придбання, використання або споживання» [14, с. 9].
10	Квартальнов В. О.	«Туристичний продукт – це сукупність матеріальних (предметів споживання) і нематеріальних (у формі послуги) споживчих вартостей, необхідних для задоволення потреб туристів, що виникають під час подорожей» [9, с. 106].
11	Лойко О. Т.	«Туристський продукт – це будь-яка послуга, яка задовольняє потреби туристів під час подорожі і підлягао оплаті з їх боку» [11, с. 15].
12	Любіцева О. О.	«…комплекс туристичних послуг, благ та товарів, що забезпечують реалізацію мети подорожі, є туристичним продуктом. Турпродукт у формі туру виступає товаром на туристичному ринку» [12, с. 38].
13	Мальська М. П. та Худо В. В.	Туристичний продукт – упорядкована сукупність туристичних послуг, робіт і товарів (пакет туристичних послуг), що складається як мінімум з двох, або більше одиничних чи множинних туристичних послуг, робіт, товарів і засобів забезпечення, інших туристичних ресурсів, достатніх для задоволення потреб туристом в процесі із метою туризму [13].
14	Ткаченко Т. І.	«Туристичний продукт – це комплекс туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб туриста під час його подорожі» [17, с. 8].
15	Шканова О. М.	«Туристський продукт – 1. Право на тур, призначене для реалізації туристу. 2. Економічна категорія, яка включає: а) тури, об'єднані згідно з їх доцільністю (пізнавальні, оздоровчі і т.д.); б) туристсько-екскурсійні послуги (розташування, їжа, транспортні послуги і т.д.); в) товари туристсько-сувенірного призначення (мапи, листівки, сувеніри)» [15, с. 169].
16	Школа І. М.	«Туристичний продукт – комплекс туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб туриста під час його подорожі» [18, с. 9].

Проаналізувавши існуючі трактування вітчизняними вченими поняття «туристичний продукт» бачимо три основні напрями його сприйняття:як комплекс туристичних послуг;як об'єкт продажу;як інструмент задоволення потреб туристів.

Для того, щоб конкретизувати поняття туристичного продукту в іноземній літературі (а тут – у французьких учених), пропонуємо проаналізувати його трактування, вивчити його структуру і визначити різноманітні елементи, які входять до його складу.

Як вже зазначалось, турпродуктом є послуга або сукупність послуг, тому нам необхідно визначити їх структуру за допомогою наступних трьохрівневих понять [21]:

1. Центральний продукт – це основне поняття, яке відображає конкретні ідеї чи бажання клієнта у пропонованій послузі. Приклади: курорт з мінеральними водами Турецької бані Бургіба, лижна станція Інсбрук, авторалі у Кашмірі.

2. Глобальний продукт – це другий концепт-продукт, який містить у собі всі свої характеристики, може продаватися і приносити прибуток. Наприклад, клієнт купує авіаквиток Париж-Тулуза. Центральним продуктом виступає авіатранспорт, а глобальним є комплекс характеристик продукту (розклад польотів, квиток, місце прибуття, клас перельоту).

3. Розширений чи периферійний продукт є третім рівнем концепції турпродукту, який складається з найрізноманітніших елементів та послуг пропонованих клієнту. Коментарі професійних гідів під час перебування в Ірані клієнтів туроператора КЛІО. Сприятливі психологічні умови, смак у руслі сучасних модних тенденцій або вишуканість – це елементи, за допомогою яких турпродукт може задовольнити клієнтів. Розширений продукт може складатися й з інших послуг, як, наприклад, компанія Авіалінії Сінгапуру пропонує клієнтам готель через затримку рейсу на 12 годин.

Поняття комплексного продукту містить у собі різноманіття елементів і послуг, які складають турпродукти. Основними складовими туристичних продуктів є транспорт, проживання, ресторан, дозвілля та інші послуги (страхування, перекази та ін.)

Упродовж значного часу іноземні професіонали туристичної галузі використовують термін «туристичний продукт» для опису пропонованих послуг. Це поняття містить в собі комплекс різноманітної продукції: вікенд, організований агентством подорожей; паломництво; поїздка на курорт, організована туроператором; похід у музей; ніч у готелі; винайм човна. Тобто, можна констатувати, що турпродукт – це пропонована послуга або сукупність таких послуг, які надаються клієнтам для їхнього задоволення.

Автори франкомовних видань туристичного спрямування виділяють основні ознаки туристичних продуктів: 1) матеріальне вираження і недоторканність: Туристичний продукт – усі матеріальні (готель, ресторан та ін.) і нематеріальні елементи (обстановка, прийом та ін.); 2) чисельні складові: Туристичний продукт складається із певної кількості елементів (послуг), таких як готель, ресторан; 3) певна кількість осіб: Туристичний продукт передбачає наявність фізичних або моральних осіб (тобто, осіб опосередковано задіяних до діяльності туркомпанії); 4) багатогранність продукту: Поняття «туристичний продукт» відображає широкий діапазон: від готелю чи ресторану аж до країни чи континенту, від парку чи заповідника до конкретної події.

Туристичний продукт – це складна сукупність космічних розмірів (географічного, економічного, культурного), тимчасового масштабу змінного розмаху (відпочинки, екскурсії, короткотривалі подорожі, відпустки), різноманітні виробничі процеси (готельна справа, ресторан, транспорт) і складні схеми зв'язків (персонал чи колектив, продавці чи покупці) [19].

Туристичний продукт потрібно розглядати як сукупність неоднорідних складових – це різноманітні послуги, які надаються клієнту, мають специфічні особливості, які пов'язані із стратегіями їх реалізації.

Низка французьких авторів зазначають що, «Туристичний продукт – це сукупність відчутних і символічних характеристик, які включають у собі гарантоване обслуговування» [22, с. 217]. Тому це поняття у цілому розглядається як комплекс наданих послуг туристичного характеру, пропонованих для продажу.

Західноєвропейські вчені туристичної галузі не відступають від класичного трактування поняття «турпродукту», запропонованого засновником науки маркетингу професором Котлером Ф., який вважає, що продукт – це «сукупність всього того, що можливо запропонувати на ринку споживачам для придбання, використання, споживання та здатних задовольнити певну потребу чи бажання» [10, с. 232]. В цьому визначенні підкреслюється різноманітність продуктів, оскільки ними можуть бути фізичні об'єкти, послуги, ідеї тощо. І все більшу увагу приділяють комплексному туристичному продуктові, спираючись на визначення відомого англійського туризмолога В. Мідлтона, який трактує його як «набір чи пакет, відчутних і недоторканних компонентів, склад яких визначається діяльністю людей у туристичному центрі. Пакет визначається туристом як доступні за ціною враження» [1, с.230].

Досить часто у франкомовній літературі туристичного спрямування зустрічаються терміни, які заплутують студентів при перекладі – «montagedeproduits», «forfaittouristique» або «packaging». Агенцією туристичного розвитку Йон від грудня 2007 року у брошурі порад № 28 роз'яснюється, що створювати туристичний продукт – це означає з'єднувати принаймні дві послуги і пропонувати їх клієнтові за однією ціною. І це вони називають також «montagedeproduits», «forfaittouristique» або «packaging». Приклад: номер в готелі, екскурсія в музей чи квиток на спектакль за загальною ціною. Але, дві послуги пропоновані окремо не створюють «forfaittouristique» [23].

Отже, «forfaittouristique» – це поєднання принаймні двох з наступних пропонованих послуг: транспорт (квиток на потяг, літак, автотранспорт …); житло, щонайменше на одну ніч (готель, кемпінг); туристичні послуги (супровідник рейсів, екскурсій…). «Package» – це сукупність щонайменше двох туристичних продуктів, які продаються чи пропонуються для продажу за однією загальною ціною, а основними його складовими є транспорт і проживання. А термін «montagedeproduits»

зустрічається рідше, але нічим не відрізняється від двох попередніх понять.

Висновок. Проаналізувавши франкомовні терміни «montagedeproduits», «forfaittouristique» і «packaging», вважаємо за доцільне запропонувати єдиний переклад для всіх трьох, так як вони відображають одне поняття – комплексний туристичний продукт або комплекс туристичних послуг, в окремих випадках – пакет туристичних послуг. На нашу думку, найбільше вдало відображає сутність туристичного продукту таке визначення: туристичний продукт – це сукупність щонайменше двох туристичних послуг матеріального чи нематеріального характеру, які продаються чи пропонуються для продажу за однією загальною ціною

На відміну від французьких учених туристики, вітчизняні науковці частіше порушують проблему турпродукту відповідно до того, як розвивається сучасна індустрія туризму. Спробам доповнення і удосконалення даного поняття відводяться окремі параграфи і розділи, навіть внесено зміни до Закону України про туризм у 2003 році, в той час, коли французькі автори професійних видань акцентують увагу на більш загальному понятті «комплексний туристичний продукт», а в законі Франції про туризм немає визначення туристичного продукту, але можна знайти поняття «forfaittouristique» (L211-2 від 13 липня 1992року доповнена Ст.1 Закону № 2009-888 від 22 липня 2009 року) – це сукупність щонайменше двох послуг (транспорт і житло)наданих більше ніж на 24 години або з ночівлею, які продаються чи пропонуються в загальній ціні [20].

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що сфера послуг, а зокрема галузь туризму є однією із вагомих складових державної політики, тому потрібно враховувати основні тенденції міжнародного розвитку туризмології як науки. Запропоноване нами удосконалене бачення туристичного продукту на підставі проаналізованих матеріалів франкомовних видань стає важливою ланкою успішного навчання французької мови професійного спрямування майбутніх перекладачів у сфері туризму, адже велике значення має вивчення іноземної літератури і правильне розуміння основних базових понять даної галузі. Окрім вдосконалення процесу формування франкомовної комунікативної компетенції професійного спрямування студентів спеціальності «Переклад» дане дослідження також важливе для розвитку туристичної галузі в цілому. Саме тому проведений зіставний аналіз має стати помічним для майбутніх спеціалістів сфери туризму, які працюватимуть на міжнародному рівні.

Література:

1. Александрова А. Ю. Международный туризм. – М., 2002. – 337 с.
2. Бабарицька В. К., Малиновська О. Ю. Менеджмент туризму. Туроперейтинг. – К. : «Альтерпрес», 2004. – 288 с.
3. Балабанов И. Т., Балабанов А. И. Экономика туризма: Учеб.пособие. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 176 с.
4. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреології та рекреаційної географії. – К. : «Палітра», 1998. – 130 с.
5. Богалдин-Малых В. В. Маркетинг и управление в сфере туризма и социально-культурного сервиса: Учеб.пособие. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института, 2001. – 156 с.
6. Джанджугазова Е. А. Маркетинг в индустрии гостеприимства: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Издательский центр «Академия», 2003. – 224 с.
7. Зорин И. В., Квартальнов В. А. Туризм как вид деятельности. – Издательство «Финансы и статистика». – 288 с.
8. Исмаев Д. К. Маркетинг иностранного туризма в Российской Федерации. Теория и практика деятельности туристских фирм: Учеб. пособие. – М. : Мастерство, 2002. – 192 с.
9. Квартальнов В. А. Туризм: Учебник для образоват. учреждений турист.профиля / В. А. Квартальнов; Рос. междунар. акад. туризма. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 315с.
10. Котлер Ф., Боуэн Дж., Майкенз Дж. Маркетинг. Гостеприимство и туризм: Учебник для вузов /Пер. с англ. под ред. Р. Б. Ноздревой. – М. : ЮНИТИ, 1998. – 787 с.
11. Лойко О. Т. Туризм и гостиничное хозяйство: Учебное пособие. – Томск: Изд-во ТПУ, 2005. – 152 с.
12. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторовіаспекти). – 3-є вид., перероб. та доп. – К.: Альтерпрес, 2005. – 436 с.
13. Мальська М. Туристичний бізнес: теорія та практика :Навч. пос. / М. Мальська, В. Худо. – Київ: ЦУЛ, 2007. – 424 с.
14. Маркетинг турпродукту: [підручник] / Ю. О. Карягін, З. І. Тимошенко, Т. О. Демура, Г. Б. Мунін; За заг. ред. Г. Б. Муніна, О. О. Гаци. – К. : Кондор, 2009. – 394с.
15. Менеджмент туристичної індустрії / Школа І. М., Ореховська Т. М., Козьменко І. Д. та ін. – Чернівці: Книги-XXI, 2005. – 596 с.
16. Про внесення змін до Закону України «Про туризм»: Закон України № 1282-IV від 18.11.03 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 13.
17. Ткаченко Т. І., Гаврилюк С. П. Економіка готельного господарства і туризму: Навч. посібник. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 178 с.
18. Шканова О. М. Маркетинг послуг. – К. : Кондор, 2003. – 304 с.
19. Ahmed W. B. Techniques du tourisme / W. B. Ahmed [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ihet.rnu.tn/download/Guides%202%20Les%20services,%20les%20produits,et%20les%20attraits%20touristiques.pdf.
20. Code du Tourisme. Art. L211-2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.legifrance.gouv.fr/affichCodeArticle.do;jsessionid= 67B210504A5DAAEE1052CE0D50CC2636.tpdjo10v_1?idArticle=LEGIARTI000020897220&cidTexte=LEGITEXT000006074073&dateTexte=20100126.
21. Conception de produit touristique. Cours. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.doc-etudiant.fr/Social/Sociologie/Cours-La-conception-de-produit-touristique-24458.html.
22. MichelMonereau. Managementdesorganisationstouristiques : 1reet 2eannées. / Monereau M. – Rosny-sous-Bois : Bréal, 2008. – 244 p.
23. Créer des produits tou ristiques. Agencede développement Touristiquedel' Yonne, 2007 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tourisme-yonne.com/pro/pdf/sla/creer_produits.pdf.

Мытник М. Н. Сопоставительный анализ понятия «туристический продукт» как один из аспектов формирования франкоязычной коммуникативной компетенции будущих переводчиков.

Аннотация. В данной статье рассмотрены существующие трактовки понятия «туристический продукт» авторами отечественных и франкоязычных изданий, выделены его особые признаки и классификации для усовершенствованного видение студентами последних тенденций развития мирового туризма и формирования умений и навыков иноязычной коммуникативной компетенции профессионального направления.

Ключевые слова: понятие «туристический продукт», иноязычная коммуникативная компетенция профессионального направления.

Mytnyk M. Contrastive analysis of the concept of «tourism product» a some of the aspects of formation of communicative competence of future French-speaking translators

Summary. In this article we examine the interpretations of notion «tourist product» considered by the authors of native and francophone editions, its special signs and classifications for the improved vision by the students of the last progress of world tourism trends and the formation of abilities and skills of foreign communicative competense of professional direction.

Key words: notiont «tourist product», foreign communicative competense of professional direction.

УДК 81-115:81'373.7

Романюк Н. М.,
аспірант кафедри видавничої справи та редагування
Запорізького національного університету

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ МОВНИХ КЛІШЕ ТА ЇХНІХ УКРАЇНСЬКИХ ВІДПОВІДНИКІВ

Анотація. У статті окреслене поняття кліше, його місце серед інших мовних одиниць, особливості його використання та структури, наведені приклади з різними моделями структурних типів надслівних одиниць англійської та української мов.

Ключові слова: кліше, структурні моделі мовних кліше, надслівні одиниці, стереотипні одиниці.

Постановка проблеми. Явище стереотипних надслівних найменувань, тобто, кліше, що входять у повсякденне спілкування, стає все більше актуальним у теорії мови. Складність такого явища зумовлює різноманітність поглядів і підходів у описі й інтерпретації фактів мови. Нагальними питаннями, що стосуються дослідження мовних кліше як англійської, так і української мов, є опрацювання термінологічної бази. Конкретика в наявних визначеннях праць сучасних лінгвістів відсутня, оскільки одиниці такого типу розглядаються в лексикології та фразеології, інколи в морфології та синтаксисі, але часом розглядаються і стилістикою. Наступним, не менш важливим питанням, яке потребує більш детального розгляду, є структура кліше та її зміни при перекладі з однієї мови на іншу (у нашому випадку – з англійської на українську).

Огляд літератури за темою свідчить про низку дискусійних питань: окреслення поняття кліше, його місце серед інших мовних одиниць, особливості структури та використання. Так, стереотипні одиниці в радянському мовознавстві розглядалися в основному в роботах з фразеології, де проблемі кліше відводиться досить скромне місце (І. Кукліна), або взагалі не згадується (М. Шанський, Б. Ларін, О. Смирницький). Проте протягом останніх років поняттю мовного кліше приділяється дедалі більше уваги, оскільки науковці (В. Карнюшина, Н. Вишневська, І. Загорулько, С. Лещак, Н. Шарманова, В. Бурунський, Г. Сосунова, В. Стрибижев) виділяють його як самостійне явище, відокремлюючи від фразеології, інші вчені ці два поняття ототожнюють (Р. Делевська).

Дослідники відокремлюють кліше від фразеологізмів та від вільних словосполучень за різними критеріями. Так, І. Загорулько [1], В. Карнюшина [2], С. Лещак [3] за основу беруть ситуативну знаковість та стандартизованість мовних одиниць, які є фіксованими для кожної статусної ролі, і на відміну від ідіом позбавлені емоційного забарвлення. В. Бурунский [4], Н. Вишневська [5], Н. Шарманова [6] наголошують на їх високій частотності використання, на короткій структурі та на вживанні їх у типових ситуаціях.

У результаті аналізу теоретичної бази пропонуємо до клішованих одиниць віднести також і фразеологічні сполучення, складові частини яких відзначаються значно більшою самостійністю, ніж зрощення і єдності, та не мають переносного значення.

Актуальним на сьогодні є порівняльний аналіз структури кліше у різних мовах, чим і зумовлений вибір теми.

Структурні типи мовних кліше французької та англійської мови були у центрі дослідження В. Бурунського [4], англійської та російської мови – В. Карнюшиної [2], російської мови – С. Лещак [3], Р. Делевської [7], української – Л. Завгородньої [8] та ін.

Мета нашої статті полягає у виявленні особливостей структури мовних кліше в англійській та українській мовах.

Виклад основного матеріалу. Що стосується стійкості структури, то склад мовних кліше в англійській та українській мовах варіюється. Структурні типи кліше номінативного характеру відповідають моделям фразеологічних одиниць і стійких словосполучень нефразеологічного характеру.

Серед мовних кліше в англійській мові переважають сполучення зі структурою простого речення, що зумовлено функціональним призначенням кліше, що у стислій, лаконічній формі характеризують певну подію чи ситуацію. В англійській мові виділяють чотири групи дієслівних структур кліше [4]:

1) двоскладні мовні кліше (прості непоширені речення, прості поширені речення);

2) перехідні форми між односкладними та двоскладними реченнями (презентативи «It's», «That's»; «That's + якісні прикметники»);

3) односкладні кліше (імперативні, інфінітивні конструкції, субстантивні, серед яких виділяють номінативні та прийменникові, вигукові);

4) неповні речення (підрядні умови, речення: без підмета, простого дієслівного присудка, частини складного присудка та підмета, підмета та присудка, презентатів *It's* і *That's*).

До особливої групи належать мовні кліше номінативного характеру, що можуть оформлюватися в конструкції, аналогічні стійким комплексам комунікативного типу: кліше-словосполучення «іменник + прикметник», «іменник + іменник»

На відміну від англійської мови, у російській та українській учені Л. Завгородня [8], Р. Делевська [7], С. Лещак [3] виділяють два типи клішованих одиниць:

1) дієслівно-іменникові словосполучення: дієслово + іменник у знахідному відмінку; дієслово (дієприкметник) + іменник в орудному відмінку; дієслово + прийменник + іменник у знахідному відмінку; дієслово + *питання*; дієслово + іменник у родовому відмінку; дієслово + прислівник;

2) іменникові словосполучення: іменник + прикметник; іменник у місцевому відмінку + іменник у родовому відмінку.

Дослідники надслівних стереотипних одиниць англійської та української мов сходяться на тому, що мовним кліше притаманні і дієслівно-іменникова, і суто іменникові структури. Англійська мова характеризується наявністю більшості прикладів кліше, структура яких включає презентативи або фразові дієслова. При перекладі з англійської на українську мову спостерігаються зміни у структурі кліше, що свідчить про гнучкість складу мовних одиниць. Зауважимо, що кліше в англійській мові не завжди мають структурний відповідник в українській, оскільки у лінгвістичній типології аналізовані мови належать до різних груп (аналітична та синтетична відповідно).

У результаті аналізу фактичного матеріалу усі кліше за структурою можна об'єднати у дві групи: кліше-речення (з усіма підвидами за типологією В. Бурунського [4]) та кліше-словосполучення (за класифікацією Л. Завгородньої [8], Р. Делевської [7], С. Лещак [3]).

У групі мовних кліше зі структурою речення виділяємо такі типи:

прості непоширені речення*: I can disagree (Я можу не погодитись), I will explain (Я поясню), Are you kidding? (Ти жартуєш?), What's new? (Що нового?);*

прості поширені речення: *Can I help you? (Я можу вам допомогти?) Does the idea appeal to you? (Ви підтримуєте цю ідею?), It makes no difference to me (Це немає значення для мене), I am very glad to see you (я дуже радий вас бачити), It's an impossible question to answer (На це питання неможливо відповісти)*;

в окрему групу доцільно виділити кліше, що є перехідними формами між односкладними та двоскладними реченнями через вживання моделі «That's/It's + якісний прикметник». Модель із «That's» властива англійській мові, оскільки при перекладі українською змінює структуру – виражається здебільшого одним словом: *That's marvellous! (Чудово)*; *That's terrific! (Приголомшливо)*; *That's fantastic! (Збожеволіти)*; *That's good! (Добре)*; *That's great! (Чудово)*, *That's wonderful (Чудово)*. Вживання сполучення слів із «It's» в українській мові передається через форму «Це + прислівник»: It's outrageous (Це обурливо), It's impossible (Це неможливо);

4) кліше, оформлені як односкладні речення, представлені і в англійській, і в українській мовах конструкціями у наказовому способі: наклонении: *Relax! (Розслабся!)*; *Don't worry! (Не хвилюйся!)*; *Double time march! (Бігом!), Go ahead! (Вперед!), Line up! (Шикуйсь!), Ready!Steady!Go! (На старт!Увага!Марш!), Round about turn! (Кругом!), At ease! (Вільно!), Count in twos! (На перший-другий рахуйсь!)*. В. Бурунський виділяє також специфічну для англійської мови модель, відповідно до якої мовні кліше формуються на основі прийменникової частини фразового дієслова: *Away with you (it)! (Забирайся геть!)*; *In with you! (Я в долі!), Up against it! (Ти попав)*.

В англійській мові існують мовні кліше, побудовані за моделлю «прислівник + дієприкметник», які у результаті перекладу в українській мові набувають формулу «прислівник + предикативна форма на -но, -то»: *Enough said*! (Достатньо сказано!), *Well done! (Добре виконано!)*, *Wet paint! (Щойно пофарбовано!)*.

В окрему групу також виділяють англійські мовні кліше, що починаються із заперечної частки «not», утворюючи модель «not + іменник», яка у процесі перекладу на українську мову зникає. Такі кліше підкреслюють категоричний характер заперечення, відмови, заборона, посилюючи його емоційність: *No way (В жодному разі); No questions! (Нема питань), No problem! (Без проблем); No smoking! (Не палити!), No tongue! (Ні слова!); No comment! (Без коментарів); No admittance! (Вхід заборонено!), No dice! (Без шансів). При запереченні також може використовуватись конструкції із заперечною часткою not: Not on your life! (Ні в якому разі); not much chop (Не дуже!), Not on your Nanny (Не дочекаєтесь!); Not bad! (Непогано!); Not really (Не зовсім!); No half! (Ще й як!)*;

5) достатньо поширеними в англійській мові є кліше із займенником *what*, що виконує функцію підсилення значення, і неозначеним артиклем та іменником. Така конструкція схильна до гнучкості, оскільки в українській мові набирає вигляду «вказівний займенник + іменник»: *What a shame! (Який сором!)*, *What a surprise! (Оце жарт!)*, *What a nuisance! (Яка дрібниця!)*;

6) в окрему групу можна також віднести повні поширені питальні речення, які починаються на питальний займенник *what*. В українській мові він передається питально-відносним займенником *що, котрий*: *What are you interested in? (В чому ви зацікавлені?), What are you talking about? (Про що ви говорите?), What do you want? (Що вам потрібно?), What is the matter? (У чому справа), What is the problem? (У чому проблема?), What is the time? (Котра година?)*.

До цієї ж групи відносимо питальні речення, що починаються на прислівник *how,* що перекладається на українську мову окличною часткою *як*: *How are you? (Як справи?), How do you do? (Як поживаєте?), How are things? (Як справи?), H*ow so? (*Як так*?);

7) мовні кліше можуть оформлюватися як і неповні речення, які залишаються з незакінченою думкою. Саме до цієї групи можна віднести підрядні речення різних видів (обставинно-умовні, які вживаються без головного речення): *If you say so (Якщо ти так кажеш)*, *If you don't mind (Якщо ти не проти), If it comes to that (Якщо вже на те пішло), If my memory does not fail me (Якщо я не помиляюсь), If this is the case (Якщо так стоїть питання)*.

Варто зауважити, що незавершеність думки властива також мовним кліше англійської та української мовам, що мають структуру двоскладного непоширеного та односкладного непоширеного речення відповідно: *It depends (Як сказати…), Who cares (Кого хвилює)*, *They say (Так кажуть!)*.

Номінативні мовні кліше можуть оформлятися в конструкції-словосполучення, схожі на структуру речення, та є аналогічними стійкими комплексами комунікативного характеру. Синтаксичні моделі і англійської, і української мови утворюють три групи конструкцій:

дієслово + іменник. Тут виділяють дві моделі кліше:

– перша в англійській мові – це «to + інфінітив + артикль + іменник», а в українській її відповідник «інфінітив + іменник у знахідному відмінку». Як бачимо, відмінність у цих моделях полягає в тому, що в українській мові відсутнє поняття артиклів і частки «to», яка в англійській ставиться перед інфінітивом. Наприклад: *To abandon an application*

(Скасувати заявку), To absorb interest (Отримувати вигоду), To accept a challenge (Прийняти виклик), To accept an offer (Прийняти пропозицію), To accomplish a promise (Виконати обіцянку), To add the interest (Нараховувати відсоток), To administer a rebuke (Винести догану), To adopt a decision (Приймати рішення), To adopt a resolution (Ухвалити резолюцію), To adopt a suggestion (Прийняти пропозицію), To advance a hypothesis (Висунути гіпотезу), To advance an argument (Наводити докази), To affirm a judgment (Виносити вирок), To afford an opportunity (Надавати можливість), To break an agreement (Розірвати угоду), To conclude an agreement (Укладати договір);

– другою моделлю в англійській мові є така – «фразове дієслово + артикль/відсутність артикля + іменник», що в українській має два відповідники: «дієслово + іменник» (*To deal with a question (Висвітлити питання), To come into fortune (Отримати спадок), To draw up agreement (Укладати договір), To drum up customers (Приваблювати покупців), To fasten on idea (Дотримуватися думки)* та «дієслово + прийменник + іменник» (*To dwell on the problem (Зупинятись на питаннях), To encroach on territory (Посягати на територію), To complain of pain (Скаржитись на біль), To enter into negotiations (Вступити в переговори), To grow into role (Входити в роль), To leave out of account (Не брати до уваги*);

2) іменник + іменник. Ця конструкція відображається в таких моделях англійської та української мов: «артикль/відсутність артикля + іменник + прийменник of/on + іменник» та «іменник + іменник» відповідно: *A chapter of accidents (Збіг обставин), A play on words (Гра слів), Abatement of action (Призупинення позову), Abuse of authority (Зловживання владою), Achievement of goal (Досягнення мети), Division of labour (Розподіл праці), Point of view (Точка зору)*;

3) іменник + прикметник. Ця структура зазнає певних змін при перекладі з англійської на українську мову, що зумовлено відсутністю артиклів в українській мові. Отже, цей тип структури реалізується в англійській мові в такій моделі: «артикль/відсутність артикля + прикметник + іменник», тоді як при перекладі на українську клішовані одиниці набувають форми «прикметник + іменник»: *A clarion call (Бойовий клич), A dormant account (Поточний рахунок), A package tour (Пакетний тур), A priory estimate (Попередня оцінка), A priory knowledge (Теоретичне знання), Abend exit (Аварійний вихід), Absolute necessity (Крайня потреба), Academic probation (Випробувальний термін)*.

Отже, існують різноманітні підходи до вивчення питання мовних кліше, однак на нашу думку, кліше – це самостійна мовна одиниця, якій притаманна певна стереотипність, постійність складу та стійка закріпленість за комунікативними ситуаціями.

Структурні моделі мовних кліше англійської та української мов у своїй більшості не збігаються. Це явище спричинене тим, що українська мова не має артиклів, частки «to», а також фразових дієслів. Тому клішовані одиниці при перекладі з англійської на українську зазнають змін у структурі, що вказує на гнучкість складу мовних кліше двох аналізованих мов, а також на еластичність. Однак виявлена і повна відповідність структурних типів кліше у двох мовах.

Література

1. Загоруйко И. Языковые клише в блогосфере интернет-дискурса: функционально-прагматический аспект: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / И. Загоруйко. – Ижевск, 2013 – 24 с.
2. Карнюшина В. Сопоставительный анализ английских и руських этикетных клише (на материале художественных текстов): автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / В. Карнюшина. – М., 2011. – 24 с.
3. Лещак С. Языковое клише: прагматика, семантика и структура аналитических номинативных неидиоматических знаков в современном русском языке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http : // www.ujk.edu.pl/~leszczak.
4. Бурунский В. М. Структурные типы речевых клише французского и английского языков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://scientific-notes.ru/pdf/036-020.pdf.
5. Вишневська Н. Кліше як мовна одиниця: проблеми кліше в мовознавстві / Н. Вишневська // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Філологічні науки. – 2013. – Книга 3. – С. 33-36.
6. Шарманова Н. М. Етнічна соціалізація як основа лінгвокультурної інтеракції (на матеріалі мовних кліше) / Н. М. Шарманова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – Вип. 8. – С. 175-178.
7. Делевска Р. Структура, семантика и прагматика языковых клише в русском языке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://studiamethodologica.com.ua/?page_id=244.
8. Завгородня Л. Мовний стереотип і словесний штамп у мові газет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine57-58-2.pdf.

Романюк Н. М. Структурные особенности английских языковых клише и их украинские соответствия

Аннотация. В статье описано понятие клише, его место среди других языковых единиц, особенности его использования и структуры, приведены примеры с разными моделями структурних типов надсловесных единиц английского и украинского языков.

Ключевые слова: клише, структурные модели языковых клише, надсловесные единицы, стереотипные единицы.

Romaniuk N. Structural features of English linguistic clichés and their Ukrainian correspondences

Summary. The article focuses upon the notion of a cliché, its place among other linguistic units; peculiarities of its usage and structure, there are given some examples of different types of structural models of over verbal units in English and Ukrainian languages.

Key words: cliché, structural models of linguistic clichés, over verbal units, stereotype units.

УДК 81'373.611

Федорів М. І.,
кандидат філологічних наук, викладач кафедри німецької мови
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ ПОХІДНИХ З ЛАТИНСЬКИМИ СУФІКСАМИ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ: МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИКА

Анотація. У статті представлено комплексну методику семантико-словотвірного аналізу похідних іменників німецької та української мов у зіставному аспекті, проаналізовано суфікси латинського походження, а також похідні, утворені за їх допомогою, на основі етимологічних та семантико-словотвірних ознак.

Ключові слова: похідне, порівняльно-історичний метод, дистрибутивний, словотвірний та трансформаційний аналіз.

Постановка проблеми. Вивчення процесу семантичної деривації базується на загальнонаукових принципах системності, таксономії, спирається на теорії взаємозв'язку мови і мовлення (І. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр), похідності (В. Винокур, І. Улуханов), внутрішньої валентності слова (І. Архипова, М. Степанова), функціональності похідних одиниць (Ф. Бацевич, М. Полюжин) і аналізуються у таких аспектах: структурно-семантичному (І. Барц, Н. Іщенко, Є. Карпіловська, Н. Клименко, О. Кубрякова, В. Фляйшер), етимологічному (С. Бевзенко, В. Каліущенко, Ф. Клуге) та зіставно-типологічному (Ш. Басиров).

Процес дослідження похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення особи німецької та української мов з точки зору їх структурних, лексико-семантичних та словотвірних характеристик відбувається шляхом використання різних методик лінгвістичного аналізу і проходить: аналіз латинських суфіксів у різних аспектах та дослідження безпосередньо виділених похідних іменників на позначення особи.

Метою розвідки є розробка комплексної методики вивчення похідних одиниць у семантичному та словотвірному аспектах.

Матеріалом аналізу є похідні іменники з латинськими суфіксами на позначення особи німецької та української мов.

Виклад основного матеріалу. Важливим фактом аналізу інвентаризованих одиниць є встановлення їх первинності/вторинності, що відбувається за допомогою **методу безпосередніх складників**. Його особливістю є послідовність членування виділених слів на більш дрібніші елементи, виділяючи у слові ядро та маргінал: *Administrator*, *Terror-ist*, *абат-иса*. Варто зазначити, що не кожна одиниця, яка містить у своїй структурі латинський афікс, є вторинною або похідною. Значна частина іменників є первинним утворенням, у якому латинський суфікс не виконує дериваційної функції, а основа є непохідною, наприклад *Agnat, Chevalier, адвокат, агент* та ін.

Наступним етапом у дослідженні інвентаризованих одиниць є аналіз власне латинських суфіксів із лексико-категоріальним значенням особи, що проходить у кілька кроків. Першим кроком є діахронний аналіз латинських суфіксів, де застосовується **порівняльно-історичний метод**. Цей метод спрямований на дослідження еволюції латинських суфіксів у складі похідних іменників німецької та української мов, відтворення їх первинної форми у латинській мові, простеження їх хронології та розвитку у мовах-реципієнтах [1, с. 11].

Застосування порівняльно-історичного методу відбувається у три прийоми. Так, *прийом внутрішньої реконструкції* застосовується для відтворення форм, зміни у яких зазнала та чи інша морфема у процесі еволюції німецької та української мов. За допомогою етимологічних словників встановлено, що латинський суфікс *-ar* існував ще у Давньоверхньонімецькій мові у формі *-ari* (*gartinari*, *scribari*), яка у Середньоверхньонімецькій мові змінилась на *-are, -ere* (*gartinere*, *scribere*). Суфікс *-al* у давньоверхньонімецький період мав форму *-alhus* (*generalhus*), що у середньоверхньонімецький період змінилась на *-al* (*general*) [5].

Прийом зовнішньої реконструкції використовується для відтворення первинних форм досліджуваних афіксів у латинській мові, а також шляхів їх запозичення у досліджувані мови. Варто зазначити, що процес запозичення латинських суфіксів в українську мову відбувався за опосередкуванням інших європейських мов, отже простежити розвиток латинських суфіксів можна лише за допомогою цього прийому. Так, суфікс *-ант* був запозичений в українську мову за посередництвом німецької та французької мов, і походить від латинського *-ans* (*аспірант* від лат. *aspirans*, фр. *aspirant; ад'ютант* від лат. *adjutans*, нім. *Adjutant*). Суфікс *-ist*, що є дуже продуктивним у німецькій мові, походить як від грецького *-istes*, так і від латинського *-ista* і вважається греко-латинським (*baptista – Baptist*).

Прийом відносної хронології полягає у встановленні відносного часу та послідовності появи латинських суфіксів у досліджуваних мовах. Відомо, що морфеми не запозичуються самостійно, а лише у складі лексем. Тому, визначення хронологічних параметрів морфем відбувається через визначення хронології відповідних лексем тієї чи іншої мов. Зокрема, хронологічні рамки латинських суфіксів у німецькій мові мають великий діапазон (наприклад у творення із суфіксами *-ar* та *-er* згадуються ще у VIII ст.). В українській мові поява латинських морфем відбувалася дещо пізніше, зокрема суфікс *-ит* з'являється у XV ст., суфікс *-ист* − у XVIII ст. у лексемах різної етимології. Застосування порівняльно-історичного методу унаочнено у таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльно-історичний метод у аналізі похідних іменників

Мова	Суфікси	Прийоми порівняльно-історичного методу		
		внутрішньої реконструкції	зовнішньої реконструкції	відносної хронології
німецька	*-al*	Двн. *-alhus*, Свн. *-al*	лат. *-alis*	*XI ст.*
	-an	Свн. *-an, -ane*	лат. *-anus*	*XIII ст.*
	-on	Двн. *-on*, Свн. *-en*	лат. *-onus*	*VIII ст.*
українська	*-ант*		лат. *-ans*, *-(a)nd(us)* − нім. *-ant*, фр. *-ant*	*XVIII ст.*
	-ит/ -іт	старосл. *-итъ*	грец. *-itos, -ites;* лат. *-itus* − фр. *-ite*, італ. *-ito*	*XV ст.*
	-от		лат. *-ota* − фр. *-ote*, нім. *-ot*	*XVII ст.*

Встановлення структурних ознак латинських суфіксів у німецькій та українській мовах відбувається методом **дистрибутивного аналізу**. У основу дистрибутивного аналізу афіксальних морфем покладено принцип внутрішньої валентності похідного слова [2, с. 185], в результаті чого визначаються зміни у структурі латинських суфіксів на основі поєднання з іншими морфемами, які їх оточують. Так, суфікс *-al*, поєднуючись із твірними основами у сучасній німецькій мові, може мати форми *-ial* та *-ual* (*Provinzial*, *Spiritual*), суфікс *-at* − відповідно *-et* та *-iat* (*Benefiziat*, *Kollegiat*). Суфікс української мови *-ант* у процесі деривації може отримувати такі форми *-янт* та *-ент*, не змінюючи при цьому свого смислового навантаження.

Комплексне дослідження структурної організації похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення особи та встановлення їх твірної бази відбувається за допомогою **словотвірного аналізу**, що передбачає визначення зв'язку їх похідності, словотвірного значення та словотвірних типів останніх. Проведення такого аналізу також передбачає кілька прийомів:

1. *Встановлення твірних основ* похідних та визначення їх типів. Кожна твірна основа характеризується власними морфологічними ознаками, дериваційною структурою, а також семантичним значенням. З точки зору морфологічних ознак твірних основ, нами виділено *кореневі* та *афіксальні іменники*: нім. − *Adressant* (адресант) ← ← *Adresse* (адреса) + *-ant*, *Bergler* (горець) ← *Berg* (гора) + *-ler;* укр. − *ідеаліст* ← *ідеалізм, комбайнер* ← *комбайн*; *кореневі та префіксальні дієслова*: нім. − *Äffer* (наслідувач) ← *äffen* (наслідувати) + *-er*; *Besprecher* (рецензент) ← *besprechen* (рецензувати) + *-er*; укр. − *гример* ← *гримувати, опонент* ← *опонувати*; *афіксальні прикметники*: нім. − *Agrarier* (землевласник) ← *agrar* (земельний) + *-ier*; укр. − *акуратист* ← *акуратний, цивіліст* ← *цивільний.*

У дериваційному аспекті твірні основи виділених похідних можуть бути як похідними, наприклад: *Administrator* ← *Ad-ministr-ation, Chronist* ← *Chron-ik, Dominikaner* ← *Domin-ica*; *автомобіліст* ← *авто-мобіль, гігієніст* ← *гігієн-а*; так і непохідними, наприклад: *Äffer* ← *äffen, Bankier* ← *Bank арфіст* ← *арфа, горніст* ← *горн*.

Щодо семантики твірних основ, нами виділено такі типи останніх: *абстрактні* (*Adressat* ← *Adresse* <адреса>, *Logiker* ← *Logik* <логіка>; *агресор* ← *агресія, гуморист* ← *гумор*), *суб'єктні* (*Augustiner* ← *Augustin*, *Bedlamit* ← *Bedlam*; *морзист* ← *Морзе, візантиніст* ← *Візантія*), *об'єктні* (*Cellist* ← *Cello* <віолончель>, *Geiger* ← *Geige* <скрипка>; *гітарист* ← *гітара*, *дизеліст* ← *дизель*), *локальні* (*Almer* ← *Alm* <пасовище>, *Gebirger* ← *Gebirge* <гори>; *губернатор* ← *губернія*, *імператор* ← *імперія*), *функціонально-цільові* (*Diakonisse* ← *Diakon* <диякон>, *Legatar* ← *Legat* <легат >; *гімназист* ← *гімназія*, *легіонер* ← *легіон*), *типологічні* (*Botaniker* ← *Botanik* <ботаніка>, *Jurist* ← *Jura* <юриспруденція>; *методист* ← *методика*, *синтаксист* ← *синтаксис*) та *процесуальні*, (*Abfasser* ← *abfassen* <складати, вигадувати>, *Ritter* ← *Ritt* <їзда верхи>; *дублер* ← *дублювати*, *монтер* ← *монтувати*).

2. *Встановлення словотвірного значення* та *визначення словотвірного типу* похідних. У процесі аналізу визначено, що похідні іменники з латинськими суфіксами на позначення особи виражають різне словотвірне значення, зокрема «*носій предметних ознак*», «*носій процесуальної ознаки*», «*носій функціональних ознак*», «*носій адміністративних характеристик*», «*носій локально-географічних ознак*», «*носій психофізіологічних характеристик*», «*носій якісно-оцінних характеристик*», «*носій суспільно-ідеологічних ознак*» та «*носій гендерної ознаки*». Досліджені похідні іменники утворені за суфіксальним типом, що реалізується рядом словотвірних моделей, зокрема **"S+Suff.$_{lat.}$→S.$_{person}$", "V+Suff.$_{lat.}$→S.person", "A+Suff.$_{lat.}$→S.$_{person}$"**, а також макромоделей, що представлено у таблиці 2.

Твірними основами для ряду похідних іменників можуть виступати не окремі лексеми, а цілі синтаксичні конструкції. Для визначення мотивуючих такого типу у лінгвістиці застосовується методика **трансформаційного аналізу**, яка дозволяє встановити синтаксичні та семантичні подібності між досліджуваними похідними іменниками та словосполученнями, що складають їх семантичне ядро. Так, похідний *Bucheigner* «власник книги» утворений внаслідок трансформації словосполучення *das Buch eignen* «володіти книгою»; похідний *Eisenfresser* «хвалько» походить від словосполучення *das Eisen fressen* «роз'їдати залізо». Варто зазначити, що утворення цього похідного відбулось шляхом не лише структурної, а й семантичної трансформації.

Таблиця 2

Словотвірна композиція похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення особи німецької та української мов

Похідне	Твірна основа	Словотвірне значення	Словотвірний тип
Spiritual	Spirit	носій функціональних ознак	“S+-al”
Diakonisse	Diakon	носій гендерної ознаки	“S+-isse”
Kopist	kopieren	носій процесуальної ознаки	“V+-ist”
Administrator	administrieren	носій адміністративних характеристик	“V+-ator”
Dummian	dumm	носій якісно-оцінних характеристик	“A+-ian”
ламаїст	лама	носій суспільно-ідеологічних ознак	“S+-їст”
гітарист	гітара	носій предметної ознаки	“S+-ист”
диспутант	диспутувати	носій процесуальної ознаки	“V+-ант”
диригент	диригувати	носій адміністративних характеристик	“V+-ент”
юніор	юний	носій психофізіологічних характеристик	“A+-ор”

Висновки. У процесі дослідження структурних та семантико-словотвірних ознак похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення особи німецької та української мов застосовується комплексна методика лінгвістичного аналізу, до якої належать описовий та порівняльно-історичний методи, методика безпосередніх складників, а також дистрибутивного, словотвірного, та трансформаційного аналізу.

Застосування зазначених методів аналізу похідних іменників з латинськими суфіксами на позначення особи дозволяє комплексно проаналізувати словотвірні форманти латинського походження у етимологічному та семантичному аспектах, а також виділити твірні основи похідних, їх типи, визначити словотвірну семантику та словотвірну організацію досліджених одиниць.

Література:

1. Корольова А. В. Нові виклики сьогоденної компаративістики та контрастивістики / Алла Валер’янівна Корольова // Проблеми зіставної семантики: збірник наукових статей / Відп. ред. Корольова А. В. − Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2013. − Випуск 11. − С. 9-15.
2. Степанова М. Д. Методы синхронного анализа лексики / М. Д. Степанова. − М. : Высшая шк., 1968. − 200 с.
3. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер. − М. : Высшая школа, 1984. − 264 с.
4. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін. − К. : Наук. думка, 1982. – 2003.
5. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / F. Kluge. − 24. durchgesehene u. erweiterte Aufl (CD-Rom Version). − Berlin. New York : Walter de Gruyter, 2002.

Федоров Н. И. Словообразовательный анализ производных с латинскими суффиксами немецкого и украинского языков: методология и методика

Аннотация. В статье предложено комплексную методику семантико-словообразовательного анализа производных существительных немецкого и украинского языков в сопоставительном аспекте, проанализировано суффиксы латинского происхождения, а также производные, образованные при их помощи, на основе этимологических и семантико-словообразовательных характеристик.

Ключевые слова: сравнительно-исторический метод, дистрибутивный, словообразовательный и трансформационный анализ.

Fedoriv M. Word-building analysis of derivative words with Latin affixes in German and Ukrainian: methodology and methods

Summary. The article considers the complex methods of word-building analysis of derivative nouns of German and Ukrainian in contrastive aspects. The latin suffixes and derivative nouns are analyzed on base of their etymological, semantic and word-building characteristics.

Key words: derivative word, contrastive-typology method, distributive, word-building and transformation analysis.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 81'255.4:821.111-1

Barylko S. M.,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Theory
and Practice of Translation from Germanic and Romance Languages,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University
Barylko Ye. O.,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Practice of Foreign Languages,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

COMPARATIVE TRANSLATION ANALYSIS OF PHILIP LARKIN'S POEM «SAD STEPS»

Summary. The proposed article is devoted to comparative translation analysis of the poem «Sad steps» written by a contemporary English poet Philip Larkin one of the distinguished representatives of the literary trend «The Movement». The authors of the article had failed to find Ukrainian and Russian versions of the above-mentioned poem performed by professional translators they proposed to translate it to the students of the Philology Department of Volodymyr Dahl East Ukraine National University who participated in the Students' Artistic Translation Contest.

Key words: comparative translation analysis, the Ukrainian and Russian versions, rhythm and rhyme, future translators and interpreters, successful translation.

Statement of the problem in general aspect and its connection with important and practical tasks

British poetry since 1945 has been in the midst of a kaleidoscopic renaissance. Among the general public, interest in poetry is extremely high. Virtually poets themselves struggle to make sense of the flood of poetry.

Our article is devoted to the remarkable figure in Modern English literature Philip Arthur Larkin. No doubt his contribution to English literature is really significant. Philip Larkin became popular with the English-speaking readers as an amazing poet and one of the leading representatives of «The Movement», the literary trend which presented the world with the group of wonderful poets including Donald Davie, Kingsley Amis, Thom Gunn, John Wain, Elizebeth Jennings and certainly Philip Larkin. «The Movement» appeared in the nineteen-fifties and it has the followers even nowadays.

Actually the poets of «The Movement» were not an organized group with any well-defined and deliberately formulated aims shared by them all. All the same, there were certain features which were identified by critics as being common to the poetry of most of the members of this group. In a «Paris Review» interview questioned on this point, Ph. Larkin did not give any clear definition of the poetry of «The Movement», though he did agree that certain features were common to the work of all the poets of this group. Talking about his own poetry, he emphasized the «expository, documentary, empirical, and rational elements» in his poems; and these qualities were evident in the work of other members of the group also [3, c. 264].

However Philip Larkin had, in the beginning, been deeply influenced by the symbolist poetry of W.B. Yeats and of the French poets of the late nineteenth century. But subsequently he tried to shed this symbolist and modernist influence in favour of the kind of poetry that Thomas Hardy and other traditionalists had written. And yet he never completely outgrew the Yeatsian or the symbolist influence. At the same time, Philip Larkin stands with Kingsley Amis and Donald Davie as a leading member of this group of poets; but he is the poet whose work also illustrates, in many of his poems, the features of the symbolist and modernist mode of writing of which W.B. Yeats, T.S. Eliot, and Ezra Pound were the chief representatives. While consciously or unconsciously carrying out the aims of «The Movement», Ph. Larkin yet adopts most of the methods and strategies of the modernists and symbolists like W.B. Yeats and Ezra Pound. Thus he takes what may be regarded as the middle course between the aims of «The Movement» and the aims of those poets against whom «The Movement» poets had revolted. And that is the reason why «Ph. Larkin's poetry may be said to represent the poetic scene of «The Movement» as a temperate zone» [3, c. 265].

Analysis of the latest investigations and publications on the given theme, making out the parts of general problem not solved earlier with which the paper deals

The analysis of the latest researchers and publications concerning the literary activity of the above-mentioned poets in particular Philip Larkin testifies that many British scholars devoted their scientific works to «The Movement». They were Barry Alpert, Robert Conquest, Roger Fowler, Michael Grant, Donald Greene, Seamus Heaney, Mark Jarman, Peter R. King, Augustine Martin, M.L. Rosenthal, Michael Schmidt. All these scientists consider Philip Larkin's participation in «The Movement» as «…a clear, distinct, and undeniable fact, but this participation has been diluted or modified or moderated by the symbolist or Yeatsian mode of writing poetry» [3, c. 265]. So not all his poems represent «The Movement». Not all his poems represent the symbolist or Yeatsian mode of writing. But many of his poems represent the aims of «The Movement» by virtue of their anti-symbolist features; many of his poems represent the symbolist or Yeatsian mode of writing; and a number of poems combine the features of both these modes of writing. In Michael Schmidt's opinion Philip Larkin's poetry belongs to the «temperate zone which lies between the extremes of «The Movement» and the extremes of symbolist and modernist poetry» [2, c. 144]. The brightest example is the poem «Sad Steps» which we are going to analyze.

It goes without saying Philip Larkin was acknowledged as the distinguished poet in Great Britain: he was awarded the Queen's Gold Medal for Poetry. In fact Philip Larkin received many awards in recognition of his writing. In 1975 he was awarded the CBE (Most Excellent Order of the British Empire), and in 1976 was given the German Shakespeare-Pries. Philip Larkin chaired the Booker Prize Panel in 1977, was made Companion of Literature in 1978, and served on the Literature Panel of the Arts between 1980 and 1982. He was made an Honorary Fellow of the Library Association in 1980. In 1985 Philip Larkin was awarded the much prized Order of the Companion of Honour.

However, Philip Larkin's poetic activity has never received a serious study from the point of its translatability. In the process of our research we faced with the problem that none of the professional translators turned out to have translated Philip Larkin's works into Ukrainian and only some of them had been translated them into Russian. To solve the problem we had to seek help from the students of the Philology Department of Volodymyr Dahl East Ukraine National University. Therefore our research work can claim to the status of innovatory as we are going to present you with the translations of the piece of poetry which has never been translated into Ukrainian before.

Formulating the paper aim

Thus the aim of the given paper is to make a comparative translation analysis of Philip Larkin's poem «Sad Steps».

Presentation of the research with complete grounding of the obtained scientific results

In fact the Students' Artistic Translation Contest is annually held in Volodymyr Dahl East Ukraine National University. One of the pieces of poetry which was proposed to translate to participants was Philip Larkin's poem «Sad Steps». The title of Philip Larkin's «Sad Steps» is a reference to «Sonnet XXXI» from the sonnet sequence «Astrophil and Stella» by the Elizabethan poet Sir Philip Sidney.

The main topic of «Sad Steps» is that the youth that we probably do not appreciate when we have it, causes a great sorrow that we suffer when we lose it. The first stanza of the poem is introducing the situation that he is about to live in the context of his bedroom at night. The scene that the poet is describing is like a picture in which we could see a man looking at the outside of his bedroom at the dark night while he becomes engrossed in his thoughts.

«Sad Steps» is a lyric poem that starts out showing Ph. Larkin's way of surfacing harsh realities into poetry simply by reading the first line. The speaker is «Groping back to bed» from a mid-slumber «piss» and looks out the window at the sky [1]. He is ultimately using the objects in the sky and their interactions to reflect on his youth. The stanzas in this poem are in a formal structure with «symbolism and imagery of the natural world intertwined throughout» [4]. The natural imagery involved includes: the clouds, moon, and sky. Each of these images is used as a symbol of something in his life. He speaks of the clouds as being rapid and of how they blow through the night sky. «This seems to be a reference to life and how quickly unfavorable realities come at person» [4]. The moon is a very symbolic element here. The moon is referred to as clean and dashing around the clouds. This implies that he, in his youth, is the moon, which is exemplified through the thought of he how he was clean and pure when he was younger and tried to «stand apart» (as the moon does in the poem) or more understandingly stand strong against the ups and downs of life that each person must handle from a young age [4]. When he first looks out the window he must «part thick curtains» to see the view and then is «startled by» the sight of the sky [1]. This is a representative of how far away from his youth he feels and how he was surprised at how far away it feels. He then goes on to speak highly of his reflection of youth by saying how «high and preposterous and separate» it was [4]. Using these three descriptives as examples of how frivolous and pleasantly disconnected life as a youth can be, he goes on calling his youth a «Lozenge of Love!» and «Medallion of Art!» [1]. Then he realizes that those are simply memories. Philip Larkin uses this poem as a reflection on his youth and, in the end, sees where it has brought him today and accepts that it is now gone.

Regarding the form of the poem, it is divided into six stanzas, each one of them contains three lines. The rhyme is abcbbacdcedcefeffe.

The language in this poem is very accessible, even colloquial if we consider the first verse in which he uses the word «piss». He uses a different linguistic register in the beginning of the poem, which is very colloquial and it is changed little by little to a more formal language. He uses some remarkable literary devices such as some metaphors to refer to the moon: «high and preposterous», some hyperboles «immensements», «Medallion of Art!» [1]. The use of the exclamation marks provides intensity to the poem and allows the poet to emphasize the feeling that he wants to transmit with some verses. Finally, some brackets and colon have also been used by the author.

Now we are going to analyze the variants of translation which were made by the senior students of the Philology Department of Volodymyr Dahl East Ukraine National University, winners of the Students' Artistic Translation Contest. One of the translations was performed by Oxana Tereschenko, a third-year student. She translated Philip Larkin's poem «Sad Steps» into Russian. Oxana called her version «Темное крыльцо». Actually she changed the title of the verse and we can make the first conclusion that she transformed one of the strong positions of the poem in order to cover her own vision of it. There is the same stanza in her translation as we have in the original (three lines). Her translation is vivid and emotional: «Медаль искусства, серп любви!.. Пустяк, а пробирает дрожь!» [5].

Another Russian translation was made by Maria Savenchuk, also a third-year student. Maria called it «Грустные шаги». The student added some extra lines in each stanza (six lines) trying to preserve the meaning neglecting the original rhythm and size. Owing to it her work can be perceived as an independent piece of poetry. Masha's version of the line «…and I am startled by the rapid clouds» is «Тихо, ощупью в постель бреду, пораженный чудною картиной» [5]. Besides Maria added an allegory «Мать-луна» into the first stanza which added into the verse a touch of tenderness and calmness, while in the original verse we can observe only: «The moon's cleanliness» [1]. As to the rhyme, it is essential to mention than Maria has the mix of male and female rhymes (we can notice the interchange of accents in the lines):

«Справив по утру нуждУ
и раздвинув плотные гардИны,
Тихо, ощупью в постель бредУ,
Пораженный чудною картИной» [5].

In the original version by Philip Larkin we have the following rhyme:

«Groping back to bed after a piss
I part thick curtains, and am startled by
The rapid clouds, the moon's clEAnliness» [1].

In our opinion O. Tereschenko's translation is more close to the original:

«… идя в постель обратно,
Я шторы распахнул и оцепенел
От сияния луны, она прекрасна!» [5].

The second stanza of M. Savenchuk's translation is really very bright. The girl managed to preserve the message of the author rather successfully:

«Время раннее. Четыре.
Островерхие тенистые сады
У подножия пещер царили
И глядели с высоты
Избранные ветром небеса.
Есть забавное ведь что-то в чудесах» [5].

Maria's version is expressive and melodious. The translator preserved the contents and created her own rhyme of this verse abcbd: «Островерхие тенистые сады у подножия пещер царили» [5]. This personification adds tenderness and touch of glorification. In the original we have the following lines:

«Four o'clock wedge-shadowed gardens lie
Under a cavernous, a wind-picked sky.
There's something laughable about this...» [1].

Oxana Tereschenko's variant of translation is:

«Как мчались тучи, близилось к утру,
Ветер взвился под пористое небо.
Есть в этом капелька комизма» [5].

On the whole, the abovementioned translators managed to complete their tasks: to preserve balance between laconism of the form and figurativeness of the original idea. Each of the suggested variants has a right to exist according to the purpose of translation and personal preferences of the renderer. The versions we have analyzed contain different variants of solving the problem, however, none of them can be called perfect. Yet in our opinion Maria's translation is more successful as it is more melodic and better rhymed than the second.

As for the Ukrainian versions of the poem performed by professional translators we failed to find any of them. So we present the translation of Darya Ivanova, a fourth-year student:

«Іду у ліжко уночі – відкрив тонку завісу,
Побачив я ночі красу
І місяць під навісом.

Світало майже. Хмари мчали,
Здавалось, ранок настає,
І в цьому дещо смішне є.

І місяць, що крізь хмари скаче,
Немов гарматой гнаний й вітром,
Дахи, що гріються під сірим світом.

Великий, недолугий і єдиний у тіні –
Це знак мистецтва й кохання символ,
Вовки моєї пам'яті, безмерності. О ні!

Немов дрібне – а все ж мене трясе.
Твердий, яскравий, глибиной великий
І одинокий погляд – і це ще не все –

Нагадує про сили, про страждання.
Вернути молодість – це марні сподівання [5].

Darya called her translation «Кохання знак» because she does not consider the image of the moon as the image of sadness. The rhyme of her translation differs from stanza to stanza: aab, bba, aab… As for Darya's variant of translation into Ukrainian we consider it to be melodious and rather precise. Her version may be considered as an individual poetic text created in the target language. Nevertheless, it preserves the message of the author and is equivalent to the original poem according to its conceptual and aesthetic information, but at the same time uses completely different language. It is a vivid example of translation creative work aimed to erase borders between the original and translation poetic texts sacrificing the precision of translation to some extent.

Conclusions and perspective of future development

In future we are aimed to continue investigating Philip Larkin's literary activity and involve the students, future translators and interpreters, of the Philology Department of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University in translation of his both poetic and prosaic works.

References:

1. Ph. Larkin. Collected poems / Larkin Philip. – London: Routledge & Kegan Paul, 1957. – 168 p.
2. Scmidt Michael. Eleven British Poets: an anthology / Scmidt Michael. –Cambridge: Cambridge University Press, 1982. – 230 p.
3. The Movement reconsidered: essays on Larkin, Amis, Gunn, Davie, and their contemporaries / [edited by Zachary Leader]. – New York: Oxford University Press Inc., 2009. – 336 p.
4. The Relationship between Syntax and Music in Some Modern Poems in English in Poetics: Part 1. [edited by Donald Davie]. – The Hague: Mouton, 1961. – P. 203–214.
5. Творчість молоді – наша гордість: збірка перекладів за матеріалами III студентського конкурсу художнього перекладу. – Луганськ: Вид-во Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2011. – 60 с.

Барилко С. М., Барилко Є. О. Порівняльний аналіз перекладів вірша Філіпа Ларкіна «Сумні кроки»

Анотація. Пропонована стаття присвячена порівняльному аналізу перекладів вірша «Сумні кроки» сучасного англійського поета Філіпа Ларкіна, одного із видатних представників літературної течії «Рух». Автори статті надають для аналізу перекладацькі версії цього вірша, виконані майбутніми перекладачами, студентами спеціальності «Переклад» філологічного факультету Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, які брали участь у студентському конкурсі художнього перекладу.

Ключові слова: порівняльний аналіз перекладів, українські та російські версії, рима й ритм, майбутні перекладачі, вдалий переклад.

Барилко С. Н., Барилко Е. А. Сравнительный анализ переводов стихотворения Филиппа Ларкина «Грустные шаги»

Аннотация. Предлагаемая статья посвящена сравнительному анализу переводов стихотворения «Грустные шаги» современного английского поэта Филиппа Ларкина, одного из выдающихся представителей литературного течения «Движение». Авторы статьи предлагают для анализа переводческие версии этого стихотворения, выполненные будущими переводчиками, студентами филологического факультета Восточноукраинского национального университета имени Владимира Даля, которые принимали участие в студенческом конкурсе художественного перевода.

Ключевые слова: сравнительный анализ переводов, украинские и русские версии, рифма и ритм, будущие переводчики, успешный перевод.

УДК 81'255:215:811.112.2:811.161.2

Білоус Н. В.,
аспірант Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОКОГНІТИВНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДУ ТЕОЛОГІЧНИХ ТЕКСТІВ (НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ НАПРЯМОК)

Анотація. У статті розглядається авторська лінгвокогнітивна модель перекладу німецькомовних теологічних текстів українською мовою. У статті схематично відтворено етапи процесу перекладу теологічного тексту з урахуванням усіх необхідних параметрів, релевантних для перекладача. Поетапне здійснення перекладу теологічних текстів у запропонованій нами послідовності сконцентрує увагу перекладача на типових труднощах, які можуть очікувати його в процесі перекладу теологічних текстів.

Ключові слова: лінгвокогнітивна модель перекладу німецькомовних теологічних текстів, концептосистема, об'ємна організація, лінійна організація, ядро, приядерна зона, периферія, граматична когезія, семантична когерентність.

Постановка проблеми. У статті пропонується авторська лінгвокогнітивна модель перекладу (ЛКМП). Оскільки у вітчизняній теорії перекладу відсутні розвідки в галузі перекладу теологічних текстів для пари мов «німецька-українська», зокрема, у когнітивному аспекті, ми пропонуємо модель перекладу, яка допоможе оптимізувати та гармонізувати переклад теологічних текстів німецько-українського напрямку.

Оскільки запропонована методика створення ЛКМП синтезує наукові підходи і знання когнітивної лінгвістики, лінгвістики тексту та теорії перекладу, ми вивчали розвідки Д. Ліхачова, Ю. Степанова, О. Кубрякової, А. Приходька, В. Маслової, А. Вежбицької, Ф. Бартлетта, які займалися питаннями теорії когніції; роботи Т. Ніколаєвої, К. Брінкера, З. Квама, присвячені текстовим категоріям, а також праці В. Кононенка, О. Селіванової, Н. Алефіренко, П. Торопа, які приділяли увагу дослідженням лінгвокультурологічних аспектів перекладу.

Утім, категоріально-понятійний апарат когнітивної лінгвістики і лінгвістики тексту, описаний у вищезгаданих роботах, майже не використовується ані у теорії перекладу, ані у практичних перекладацьких дослідженнях. Запропонована лінгвокогнітивна модель перекладу на матеріалі теологічних текстів покликана частково заповнити цей пробіл.

Мета дослідження – описати процесуальні аспекти лінгвокогнітивної моделі перекладу німецькомовних теологічних текстів українською мовою.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на загальний лінгвокогнітивний напрям нашого дослідження, для побудови моделі перекладу теологічних текстів (ТТ) доцільно скористатись одним із засобів репрезентації мовних знань, що належить до категоріально-понятійного апарату когнітивної лінгвістики, а саме – схемою міжконцептуальних зв'язків. Поняття схеми було уведено у науковий обіг ще на початку 30-х років минулого століття Ф. Бартлеттом у контексті психологічно орієнтованої теорії пам'яті. На думку автора концепції, одиниці репрезентації знань складають комплекс взаємозв'язків, який зберігається у довгостроковій пам'яті, допомагаючи людині у когерентному відображенні об'єктів, предметів, ситуацій та відношень реальної дійсності [12, p. 201].

Результати експериментальних досліджень Ф. Бартлетта дозволили застосувати їх основні положення не тільки у психології, а й у лінгвістиці та теорії перекладу. Так, експериментальним шляхом учений довів, що існують три основні типи обробки та репродукції отриманої текстової інформації: узагальнення (об'єднання однакових за смислом частин); модифікація (зміна частин) і опущення. Отже, згідно з теорією Ф. Бартлетта, схеми становлять певним чином структуровані знання про світ у вигляді ментальних одиниць репрезентації, які згодом отримали назви фреймів, сценаріїв, скриптів, рамок, залежно від наукового підходу дослідників.

У нашій роботі ми будемо послуговуватись стандартним терміном схема (scheme), розуміючи під ним структуру знань у мозку людини про певний об'єкт дійсності, яка організована у вигляді мережі концептуальних одиниць-слотів (slots), що можуть мати стереотипний характер (defaults) або варіантне наповнення (fillers). Отже, користуючись наведеними поняттями теорії схем, побудуємо лінгвокогнітивну модель перекладу теологічних текстів:

Відповідно до окресленого понятійного апарату теорії схем наша модель перекладу теологічних текстів (ЛКМП) становить упорядковану за рангом мережу слотів двох типів: константного і варіабельного.

Першою комплексною одиницею репрезентації знань, релевантною для перекладу ТТ, виступає ДИСКУРС (слот 1). Названий слот належить до варіабельних вузлів, тобто припускає різне наповнення. У випадку перекладу теологічних текстів даний слот може наповнюватись одним із двох компонентів: filler 1 = ТТД (теоретико-теологічний дискурс), filler 2 = ПТД (популярно-теологічний дискурс).

Другою одиницею репрезентації знань, необхідних для адекватного перекладу ТТ, стає ФУНКЦІЯ (слот 2). У контексті перекладу ТТ слот 2 має константний характер, оскільки функція теологічного тексту залишається незмінною, незалежно від мовної пари, жанру тексту і типу дискурсу. Спираючись на дані емпіричних досліджень ТТ, а також враховуючи перекладознавчу типологію текстів К. Райса, ми вважаємо, що всі теологічні тексти мають первинну функцію персуазивності, а їх вторинною функцією виступає апелятивність. Тому слот 2 наповнюється

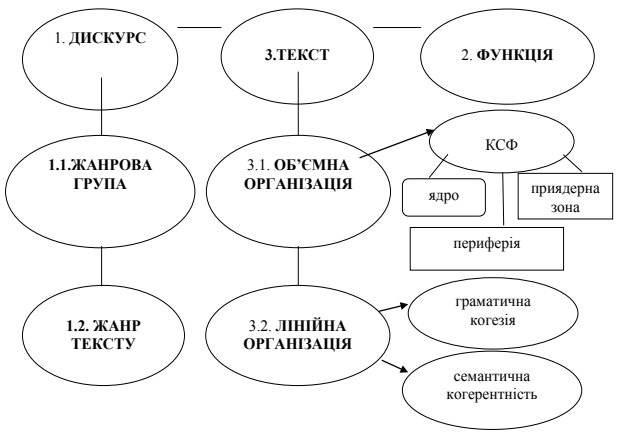

Рис. Лінгвокогнітивна модель перекладу теологічних текстів ЛКМП

константним елементом fillerk = персуазивність (апелятивність), який становить перекладацьку домінанту для теологічних текстів.

Третя одиниця когнітивної репрезентації знань формує центральний об'єкт перекладу – ТЕКСТ (слот 3). Тіло тексту складається з двох структурних компонентів: ОБ'ЄМНА ОРГАНІЗАЦІЯ (слот 3.1) і ЛІНІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ (слот 3.2). Під об'ємною організацією ТТ ми розуміємо сукупність одиниць його концептосистеми (християнських концептів), структуровану у вигляді ядра, приядерної зони та периферії. Ядро християнсько-богословської концептосистеми складають базові концепти у вигляді лексем-символів, образів чи архетипів; приядерна зона включає різні лексичні репрезентації базових концептів, у тому числі синоніми, фразеологізми, одиниці пареміологічного фонду; периферія становить асоціативно-образні репрезентації ядерних концептів (як правило, метафори). Під лінійною організацією теологічних текстів ми розуміємо упорядкування сукупності християнських концептів, що реалізується в тексті і на рівні тексту за допомогою текстових категорій когезії та когерентності.

Дані компоненти нижчого рангу є константними по відношенню до слоту 3 як компоненту вищого рангу: fillerk = об'єм + лінійність.

У свою чергу, варіабельне наповнення рангових слотів 3.1, 3.2 регулюється зовнішніми слотами: ЖАНРОВА ГРУПА (слот 1.1.) і ЖАНР ТЕКСТУ (слот 1.2). Наприклад: кожен із рангових слотів центрального слоту 3 (3.1), або (3.2) може включати (а) filler 1v (1.1) = фундаментальний теологічний текст, filler 2v (1.2) = есе-екзегеза.

Іншими прикладами варіабельного наповнення слотів (3.1), (3.2) можуть слугувати: (б) filler 1v (1.1) = христологічний текст, filler 2v (1.2) = системна рефлексія; (в) filler 1v (1.1) = етичний текст, filler 2v (1.2) = теологічний коментар; (г) filler 1v (1.1) = катехитичний текст, filler 2v (1.2) = катехиза.

Таким чином, зовнішні слоти 1.1, 1.2 регулюються наповненням центрального слоту 1 ДИСКУРС, оскільки слоти 1.1. ЖАНРОВА ГРУПА і 1.2. ЖАНР ТЕКСТУ напряму залежать від типу дискурсу, тобто від одного з двох можливих філлерів слоту 1: filler 1 = ТТД, або filler 2 = ПТД.

Кожен зі структурних слотів 3.1 та 3.2 також має специфічне внутрішнє наповнення, яке може бути як константним, так і варіабельним. Наприклад, константним елементом наповнення для слоту 3.1 ОБ'ЄМНА ОРГАНІЗАЦІЯ буде КСФ (концептосфера німецької лінгвокультури) з ядром, тобто базовими концептами: 3.1 (fillerk = КСФ (ядро)). Так, за даними кількісного аналізу ядром КСФ для текстів ТТД виступають базові концепти GOTT, GLAUBE, CHRISTUS, MENSCH, WELT, NATUR, THEOLOGIE. Їх абсолютна частота вживання у текстах ТТД залишається на рівні у середньому 3,8% від загальної кількості слововживань у досліджених текстах. Тому для об'ємної організації текстів ТТД формула виглядатиме: 3.1 (fillerk = КСФ (GOTT, GLAUBE, CHRISTUS, MENSCH, WELT, NATUR, THEOLOGIE).

Що стосується слотів приядерної зони і периферії, вони будуть завжди варіабельними: 3.1 (fillerk = КСФ (ядро) + fillerv = приядерна зона + fillerv = периферія). Наприклад, вербалізованими одиницями приядерної зони концепту MENSCH можуть виступати fillerv = Person, fillerv = Persönlichkeit, fillerv = Christ, fillerv = Wesen, fillerv = Geschöpf, fillerv = Individuum, fillerv = Gotteskind, fillerv = Glied des Leibes Christi, fillerv = endlicher Geist. На периферії концепту MENSCH можуть знаходитись такі філлери: fillerv = Personalität, fillerv = Undefinierbarkeit, fillerv = Geheimnis.

Для слоту 3.2 ЛІНІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ константні елементи наповнення становлять граматична когезія (ГК) і семантична когерентність (СК): 3.2 (fillerk = ГК + СК).

У свою чергу, для граматичної когезії константою виступають власне мовні засоби внутрішньотекстового зв'язку, тобто відношення між носієм референції та референтом, укорінене на граматичному рівні мови. Такими референтами, закріпленими у системі німецької мови, можуть бути, зокрема, повтори, означений артикль, особові та вказівні займенники. Для семантичної когерентності такою константою буде тема повідомлення.

Водночас зрозуміло, що кожен з елементів наповнення слотів 3.1, 3.2 сам по собі є варіабельним, тобто включає наповнення конкретними мовними засобами різних рівнів: одиниці лексичного і фразеологічного рівня для елементів моделі КСФ та семантична когерентність; одиниці морфологічного і синтаксичного рівня для елементу моделі граматична когезія.

Отже, побудова лінгвокогнітивної моделі перекладу ТТ на основі результатів порівняльно-перекладацького аналізу корпусу текстів ТТД і ПТД дозволяє зробити такі узагальнення. Лінгвокогнітивна модель схематично відтворює етапи процесу перекладу теологічного тексту з урахуванням усіх необхідних параметрів, релевантних для перекладача. На першому етапі перекладач оцінює оригінал за слотами 1 (1.1+1.2), 2.

На другому етапі аналізу виявляються констатні елементи наповнення слотів оригіналу 3.1, 3.2, оскільки саме вони відіграють роль перекладацьких домінант для теологічного тексту.

На третьому етапі розпочинається здійснення, власне, перекладу, враховуючи всю інформацію про оригінал, отриману на першому та другому етапі. Під час виконання перекладу констатні елементи слотів 3.1, 3.2 заповнюються однозначними відповідниками (лексичними або граматичними еквівалентами при відсутності міжмовної асиметрії), або частковими семантичними відповідниками,

найближчими за значенням, і граматичними синонімами при наявності асиметрії всередині мовної пари.

Для константних елементів 3.1 (fillerk = КСФ (ядро)), а також 3.2 (fillerk = ГК + СК) обирається, як правило, знаковий спосіб перекладу, у той час як варіабельні елементи перекладаються смисловим способом. Констатні елементи об'ємної та лінійної структури ТТ не допускають трансформацій опущення і додавання, а модифікації у них можливі лише за умови системної асиметрії (зокрема, у терміносистемах двох мов). Варіабельні елементи слотів 3.1, 3.2, серед яких fillerv = приядерна зона; fillerv = периферія; fillerv = семантична кореференція; fillerv = засоби власне текстового зв'язку; можуть бути опущені або значною мірою модифіковані в процесі перекладу. Поетапне здійснення перекладу ТТ у наведеній послідовності, яка включає попередній аналіз оригіналу із визначенням типу дискурсу, жанрової групи і жанру тексту, а також оцінку особливостей об'ємної та лінійної організації оригіналу сконцентрує увагу перекладача на типових труднощах, які можуть очікувати його в процесі перекладу. Подальша методика заповнення слотів за принципом константності/варіабельності надасть можливість обрати оптимальний метод і конкретний прийом перекладу, що сприятиме підвищенню якості перекладацького продукту. Окрім того, застосування принципу константності/варіабельності полегшить прийняття перекладацьких рішень і дозволить зменшити час на виконання перекладацького замовлення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи викладене вище, слід зазначити, що запропонована модель ілюструє процесуальний аспект перекладу, тобто схему здійснення перекладу теологічного тексту на підставі аналізу оригіналу і подальшого перетворення об'ємно-лінійної організації оригінального тексту цільовою мовою.

Перспективою застосування ЛКМП стає порівняльно-перекладацький аналіз, тобто критика цільового тексту, оскільки на підставі схеми дослідник може поетапно перевірити адекватність відтворення як константних елементів ТТ (перекладацьких домінант), так і варіабельних складників у перекладі.

Література:

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н.Ф. Алефиренко. – Москва: Флинта: Наука, 2013. – 288 с.
2. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – Москва: Русские словари, 1996. – 412 с.
3. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія / В.І. Кононенко. – Київ: Вища шк., 2008. – 327 с.
4. Кубрякова Е.С. О контурах новой парадигмы знания в лингвистике / Е.С. Кубрякова, О.В. Александрова // Структура и семантика художественного текста: доклады VII Междунар. конф. – Москва, 1999. – С. 186–197.
5. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность: антология. – Москва: Academia, 1997. – С. 28–37.
6. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику / В.А. Маслова. – Москва: Флинта: Наука, 2011. – 296 с.
7. Николаева Т.М. Единицы текста и теория текста / Т.М. Николаева // Исследования по структуре текста / отв. ред. Т. В. Цивьян. – Москва: Наука, 1987. – С. 27–57.
8. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: монографічне видання / О.О. Селіванова. – Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
9. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – Москва: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
10. Тороп П. Тотальный перевод / П. Тороп. – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1995. – 205 с.
11. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы: когнитивно-дискурсивный ракурс / А.Н. Приходько. – Saarbrücken: Lambert Academic Publishing, 2014. – 335 с.
12. Bartlett F.C. Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology / F.C. Bartlett. – Cambridge: Cambridge University Press, 1932. – 307 p.
13. Brinker K. Linguistische Textanalyse. Einführung in Grundbegriffe und Methoden / K. Brinker. – Berlin: Erich Schmidt, 2001. – 168 s.
14. Kvam S. Grundlagen einer linguistischen Übersetzungswissenschaft / S. Kvam. – Münster: Waxmann, 2009. – 171 s.

Билоус Н. В. Лингвокогнитивная модель перевода теологических текстов (немецко-украинское направление)

Аннотация. В статье рассматривается авторская лингвокогнитивная модель перевода немецкоязычных теологических текстов на украинский язык. В статье схематически изображены этапы процесса перевода теологического текста с учетом всех необходимых параметров, релевантных для переводчика. Поэтапное осуществление перевода теологических текстов в предложенной нами последовательности сконцентрирует внимание переводчика на типичных трудностях, которые могут его ожидать в процессе перевода теологических текстов.

Ключевые слова: лингвокогнитивная модель перевода немецкоязычных теологических текстов, концептосистема, объёмная организация, линейная организация, ядро, приядерная зона, периферия, грамматическая когезия, семантическая когерентность.

Bilous N. A linguistic and cognitive translation model of theological texts (German-Ukrainian direction)

Summary. The article deals with author's linguistic-cognitive translation model of German-language theological texts into Ukrainian. The stages of translation of a theological text are schematically shown, whereby all characteristics relevant to translator are taken into account. The step-by-step translation process in suggested succession should focus the translator's attention on most typical challenges translators of theological texts have to face.

Key words: linguistic-cognitive translation model of German-language theological texts, concept system, dimensional arrangement, linear arrangement, core, near-core zone, peripheral zone, grammatical cohesion, semantic coherency.

УДК 81'25'38

Бондаренко Л. М.,
ад'юнкт
Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТІВ ДИПЛОМАТИЧНОГО ЖАНРУ ФРАНКОМОВНОГО ВІЙСЬКОВОГО ДИСКУРСУ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті проаналізовано особливості лексичного складу дипломатичних документів франкомовного військового дискурсу. Особливу увагу звернено на термінологічний склад дипломатичного мовленнєвого жанру. В результаті детального аналізу з'ясували пріоритетні методи перекладу термінів українською мовою. Були наведені приклади міжсистемної термінологічної омонімії, проаналізовано способи перекладу власних назв.

Ключові слова: військова дипломатія, лексичний склад, термінологічна омонімія.

Постановка проблеми. Історія військової дипломатії виокремилась давно у важливу сферу діяльності для нашої держави. Це дипломатична діяльність у військовій сфері, процес становлення якої затягнувся на багато років. На сьогоднішній день сучасні тенденції міжнародних відносин, особливості військово-політичного становища в світі в більшості по-новому поставили питання про подальший розвиток військово-дипломатичної діяльності. Мові дипломатичних документів присвячена значна кількість праць (А.Д. Бєлова, О.Р. Зарума-Панських, Є.М. Іссерлін, В.В. Калюжна, Т.Б. Крючкова) [1; 6; 7; 8; 10]. Дослідження проблеми перекладу термінів знаходимо у працях таких лінгвістів: В.І. Карабан, С.І Влахов та С.П. Флорін та ін. [9, 4]. Наше дослідження ґрунтується також і на працях, присвячених вивченню термінів дипломатії, які торкаються питання їхнього перекладу, зокрема, працях Є.М. Іссерлін та О.Р. Зарума-Панських [7; 6]. Але не можна вважати вичерпним саме висвітлення проблематики якості відтворення термінів військової дипломатії у французько-українському перекладі. Термінологія у сфері військової дипломатії виконує важливу роль в сучасному міжнародному житті, а якість її перекладу впливає на прийняття важливих для країни рішень.

Метою статті є вивчення особливостей лексичного складу дипломатичних документів франкомовного військового дискурсу (ФВД), а саме особливостей термінології цих документів, та відтворення у їх перекладі українською мовою. Практичним матеріалом виступає військовий текст, а саме резолюції і рекомендації ПАРЄ військової тематики, ноти Посольства Франції в Україні до Департаменту міжнародного оборонного співробітництва Міністерства оборони України, в оригіналі, та їх переклади українською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз лексичних особливостей дипломатичного жанру засвідчує, що компоненти цих лексичних пластів складають злагоджену взаємообумовлену систему дипломатичного мовленнєвого жанру. Лексичною основою будь-якого дипломатичного документа франкомовного військового дискурсу є загальновживана лексика, де використовується також суспільно-політична лексика. До цього шару лексики належать поняття, пов'язані з політичним та суспільним устроєм держави, політичними партіями та організаціями. Інший шар – це спеціальна лексика. Спеціальна лексика, яка є предметом нашого дослідження, є основним стрижнем, навколо якого будується весь документ у лексичному плані з точки зору приналежності до певного стилю. До неї можна віднести назви дипломатичних установ військового співробітництва, органів, процедур, посад, назви дипломатичних документів та їх частин, військових термінів тощо. Відсоток використання кожного лексичного шару не є однаковим. Якщо загальновживана лексика разом з суспільно-політичною складає більшість елементів, то спеціальна лексика створює «військово-дипломатичний фон» документа ФВД.

Терміни дипломатії, як і будь-які інші терміни, в ідеалі прагнуть однозначності, стилістичної нейтральності у межах своєї сфери застосування, входять до певних термінологічних рядів. Разом із тим навіть у цій сфері слід відмітити, що терміносистема дипломатії містить елементи наступних терміносистем: політики, економіки та юриспруденції, які можуть ускладнювати переклад. Це явище знаходить своє пояснення у самому характері функціонування дипломатичних документів франкомовного військового дискурсу та їх історії виникнення. Загальнолітературні лексичні одиниці, які входять до складу текстів ФВД відрізняються не тільки сферою функціонування, а й тим, що за допомогою відповідних частин мови до їхнього значення додається «прикріпленість» до дипломатичних або військово-дипломатичних документів. Для ілюстрації скористаємось прикладом, який наведений у праці Л.А. Янкової та В.С. Лесневського, як розрізняється значення терміну імунітет у залежності від сфери функціонування: медичний термін – несприйнятливість організму до збудників захворювання; юридичний термін – виключне право не підкорятись деяким загальним законам, яке надається особам, що мають особливе становище у державі; дипломатичний термін: 1) сукупність прав та привілей, які надаються дипломатичним представникам іноземних держав; 2) недоторканість особи дипломатичного представника [13]. Термін імунітет є міжгалузевим терміном-омонімом. Особливіс-

тю міжгалузевих термінів-омонімів є те, що один і той же термін може позначати різні явища, процеси, об'єкти та використовуються в кількох споріднених або віддалених галузях. Прикладом такого явища в аналізованих текстах можна вважати термін statut: l'Assemblée invite tous les Etats membres du Conseil de l'Europe et les Etats ayant le statut d'observateur … [15] – Асамблея запрошує всі держави-члени Ради Європи та держави, що мають статус спостерігача [16]. Statut – це положення, статут (статут організації); статус, положення або стан (положення в суспільстві). Як дипломатичний термін – statut (статус) означає правове положення фізичної або юридичної особи в міжнародному праві. Інколи цей термін використовується для дифініції правового положення або режиму певної території [3]. Контекст допомагає визначити відмінності між загальним і термінологічним використанням слова, саме він показує, що в даному випадку це слово використане в ролі терміну. Під час відтворення цього терміну в тексті перекладу ми спостерігаємо такий перекладацький прийом, як **переклад за допомогою лексичного еквівалента**. Іншим прикладом міжсистемної термінологічної омонімії можна вважати: Recommandation 1869 (2009), Recommandation 1857 (2009) – Рекомендація 1869 (2009), Рекомендація 1857 (2009). Саме слово recommandation – це (від лат. Recommendatio – доручення): 1. Письмовий або усний схвальний відгук про роботу, діяльність тієї чи іншої особи або 2. Вказівка, порада. Цей термін recommandation, який є назвою заключного документа, перекладається за допомогою терміну рекомендація, перекладач тут послуговується таким способом перекладу, як **освоєння** або **адаптивне транскодування** (коли форма слова в вихідній мові дещо адаптується до фонетичної та/або граматичної структури мови перекладу) [9:21], що є адаптацією іноземної реалії. Прикладом передачі терміну терміном можуть бути: Résolution 1633 (2008), Résolution 1664 (2009) – Резолюція 1633 (2008) Резолюція 1664 (2009). Слово має декілька основних, синонімічних варіантів перекладу: рішення; резолюція, постанова. В якості терміну за Коротким довідником дипломатичних термінів та понять термін résolution позначає вид рішень, які приймаються міжнародною конференцією або органом міжнародної міжурядової організації; як правило, Резолюція носить характер рекомендації [14]. Але в нашому випадку є більш вузьке позначення цього виду документів résolution – це рішення Парламентської Асамблеї Ради Європи з питань, щодо яких вона уповноважена діяти, або погляди, за які вона несе відповідальність, вони можуть бути адресовані національним парламентам [14].

На даному прикладі ми можемо спостерігати переклад французького військового терміну терміном української терміносистеми військової справи: Le recours sans distinction à la force et l'utilisation d'armes par les troupes géorgiennes et russes dans des zones civiles peuvent être considérés comme des crimes de guerre… – Хаотичне застосування сили і озброєнь як грузинськими, так і російськими військами в районах із цивільним населенням може розглядатися як військові злочини… [15, 16]. Словосполучення crime de guerre є стовідсотковим військовим терміном та перекладається українським **терміном-відповідником** військовий злочин [2].

Les activités suivantes seront financées dans le cadre du plan de coopération militaire bilatérale 2007: … action hors plan – séminaire de maîtrise des aremements (non inscrit au plan de coopération 2007) – Заплановано профінансувати такі заходи плану двостороннього військового співробітництва на 2007 р:… позаплановий захід – семінар з контролю озброєння (не внесений до плану співробітництва 2007) [17, 18]. У наведеному прикладі фіксуємо два термінологічних словосполучення: coopération militaire та maîtrise des aremements – терміни військової справи, зафіксовані у Французько-українсько-англійському словнику зовнішніх зв'язків, стратегії та безпеки [11]. У перекладі вони відтворюються традиційним прийомом **поелементного калькування**.

Тексти ФВД рясніють військовими реаліями, які належать до різних видів за предметним розподілом. В аналізованих текстах зазвичай зустрічаються антропоніми, топоніми та ергоніми. В традиційному перекладознавстві описані перекладацькі тактики і прийоми, які застосовуються при їх передачі українською мовою. В більшості випадків такі процеси складно назвати перекладом як таким, оскільки, як правило, власні імена транскрибуються або транслітеруються [4].

Досліджений матеріал показує, що основним прийомом передачі антропонімів є **транскрипція**. Доказом цього можуть слугувати приклади власних імен, які були знайдені у нотах Посольства Французької Республіки до Департаменту міжнародного оборонного співробітництва Міністерства оборони України: Gérard OUDIN – Жерар УДЕН, Laurent VOGEIN – Лоран ВОЖЕН, Stéphanie VOGEIN – Стефані ВОЖЕ.

Проілюструємо вживання антропонімів на рівні речення:

1) La mission militaire accueillera M. Oudin à l'aéroport de Kiev Borispol le samedi 1-er septembre 2007. – Військова місія зустріне пана Удена в Бориспільському аеропорту у суботу 1-го вересня [17]. 2) Epouse de l'assistant de l'attaché de defense, Mm Vogein dispose déjà de l'accréditation du ministère des Affaires étrangères d'Ukraine. – Будучи дружиною помічника аташе з питань оборони, пані Вожен уже має акредитацію Міністерства закордонних справ України [18]. Наведені приклади демонструють використання перекладацького прийому **транскрипції** антропонімів.

Іншим видом зафіксованих реалій у дипломатичних текстах виступають **топоніми.** Наведемо приклади на рівні речення: En outre, les rapports devraient couvrir toutes les zones affectées par le conflit en Géorgie, dont les régions d'Ossétie du Sud et d'Abkhazie, et également l'Ossétie du Nord, ainsi que le sort de tous les réfugiés et des personnes déplacées dans toutes ces zones. – Більше того, ці звіти мають охоплювати всі регіони конфліктів у Грузії, включаючи регіони Південної Осетії і Абхазії, а також Північну Осетію, і становище нових та старих біженців і переміщених осіб у всіх цих регіонах. Як бачимо, у тексті прикладу топонім Ossétie du Sud – Південна Осетія, передається за допомогою напівкальки (напівзаміни), а топонім Géorgie має усталений відповідник – Грузія, зафіксований у словнику. Іншими прикладами можуть слугувати топоніми Tbilissi – Тбілісі та Tskhinvali – Цхінвалі, які перекладаються за допомогою **транскрипції**.

Цікавим прикладом відтворення топоніму може бути ось цей фрагмент: Le transport de Kiev à Paris et retour, sera à la charge de la pair française. – Дорога Київ–Париж–Київ буде оплачена французькою стороною.

Наведений приклад представляє інтерес, тому що цей топонім функціонує в системі не тільки французької, а і в іспанській та в італійській мовах у формі транскрипції з російською мовою, мовою-посередником. Хоча українська транскрипція назви нашої столиці (Kyiv) була прийнята Радою Європи наприкінці XX століття, О.І. Чередниченко в своїй книзі «Про мову та переклад» пояснює, що традиції відтворення українських власних назв у романських мовах не є досить усталеними, оскільки безпосередні контакти цих мов з українською мають порівняно недовгу історію [12].

Висновки. Отже, дипломатична термінологія французької мови – це складна та добре структурована система термінологічних одиниць, характерною рисою якої є постійне збагачення. Завданням перекладу є передати не лише зміст, але й стиль документа, його настрій та прагматичне спрямування. Дослідження дозволило з'ясувати, що загалом дипломатичні документи ФВД мають такі ж шляхи перекладу українською мовою, як і терміни інших галузей, проте пріоритетними способами такого перекладу є переклад за допомогою усталеного еквівалента, калькування, транскрибування.

Література:

1. Бєлова А.Д. Комунікативні стратегії і тактики: проблеми систематики / А.Д. Бєлова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філології. – Київ, 2004. – С. 11–16.
2. Білан М.Б. Французько-український словник військової термінології / М.Б. Білан, І.О. Ольховой; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Військ. ін-т. – Київ: Логос, 2012. – 616 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 слів / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. – Київ: Перун, 2005. – 1728 с.
4. Влахов С.И. Непереводимое в переводе / С.И. Влахов, С.П. Флорин. – Изд. 5-е. – М.: Р. Валент, 2012. – 406 с. – (Библиотека лингвиста).
5. Зарума-Панських О.Р. Англійська лексика міжнародних договорів: структурні, семантичні та дискурсні особливості: автореф. дис. … канд. філол. наук: 10.02.04 «Германські мови» / О.Р. Зарума-Панських; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2001. – 19 с.
6. Зарума-Панських О.Р. Лексико-семантичні особливості текстів міжнародних договорів / О.Р. Зарума-Панських // Іноземна філологія: укр. наук. зб. – 1999. – Вип. 111. – С. 144–149.
7. Иссерлин Е.М. Лексика и фразеология современных дипломатических документов / Е.М. Иссерлин. – Москва: Из-во Моск. полиграф. ин-та, 1966. – 15 с.
8. Калюжная В.В. Стиль англоязычных документов международных организаций / В.В. Калюжная; Акад. наук УССР, Каф. иностр. яз. – Киев: Наук. думка, 1982. – 122 с.
9. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури: Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В.І. Карабан. – Вінниця: Нова кн., 2002. – 564 с.
10. Крючкова Т.Б. Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии / Т.Б. Крючкова. – Москва: Наука, 1989. – 149 с.
11. Французько-українсько-англійський словник зовнішніх зв'язків, стратегії та безпеки [І. Ольховой, О. Акульшин, М. Білан ; за ред.: Р. Гардера, В. Балабіна]. – Київ: Логос, 2006. – 231 с.
12. Чередниченко О.І. Про мову і переклад: мова в соціокультурному просторі, переклад, як міжкультурна комунікація / О.І. Чередниченко. – Київ: Либідь, 2007. – 247 с.
13. Янкова Л.А. Язык и стиль дипломатических документов / Л.А. Янкова, В.С. Лесневский. – София: Б. Н., 1984. – 308 с.
14. http://pidruchniki.com/10310208/etika_ta_estetika/korotkiy_dovidnik_diplomatichnih_terminiv_ponyat.

Джерела ілюстративного матеріалу:

15. http://www.google.com.ua/url?url=http://assembly.coe.int/CommitteeDocs/2009/fmondoc29r_2009.pdf&rct=j&q=&esrc=s&sa=U&ei=5JE_VMiWIovVPNmCgMgI&ved=0CBcQFjAB&usg=AFQjCNGOuQhDfQGLOgqFjumvIQ6wmIahpQ.
16. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/1027_rez_1683.htm.
17. Вербальна нота Посольства Франції Україні № 015/007/АД від 17 січня 2007 року.
18. La note verbale de la mission militaire près l'ambassade de France № 024/07/AD du 17 janvier 2007.

Бондаренко Л. М. Терминологические особенности документов дипломатического жанра франкоязычного военного дискурса и их отображение в переводе

Аннотация. В статье были проанализированы особенности лексического состава дипломатических документов франкоязычного военного дискурса. Особое внимание было обращено на терминологический состав дипломатического языкового жанра. В результате детального анализа выяснили приоритетные методы перевода терминов на украинский язык. Были приведены примеры межсистемной терминологической омонимии, проанализированы способы перевода имен собственных.

Ключевые слова: военная дипломатия, лексический состав, терминологическая омонимия.

Bondarenko L. Terminological peculiarities of diplomatic genre documents of francophone military discourse and its reproduction in translation

Summary. In this article peculiarities of lexical structure of diplomatic documents of francophone military discourse were analyzed. Particular attention was paid to terminology of diplomatic language of genre. Priority methods of translation of terms into Ukrainian were ascertained as a result of a detailed analysis. The examples of intersystem terminological homonyms were given. The methods of translation of proper names were analyzed.

Key words: military diplomacy, lexical structure, terminological homonymy.

УДК 821.161.2:81'25=112.2/.133.1

Зуєнко Н. О.,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземної філології і перекладу
Національного університету біоресурсів і природокористування України
Мусійчук С. М.,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри іноземної філології і перекладу
Національного університету біоресурсів і природокористування України

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ І ФРАНКОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Статтю присвячено перекладам творчості Т. Шевченка на німецьку та французьку мови. Розглядається досконалість художніх перекладів, які впливають на розуміння творів Шевченка іншомовними читачами.

Ключові слова: творчість, художній переклад, підрядковий переклад, поетичний переклад, дослівний переклад.

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди!

Тарас Шевченко

Постановка проблеми. Як до вічного життєдайного джерела знову і знову звертаємося ми до Шевченкових поезій, проймаємося їх мудрістю, відроджуємо в своїх душах відчуття причетності до великої нації, що дала світові Титана Духу.

Про масштабність гуманістичного здобутку українського генія, його актуальність і вічність можна говорити багато. Ідеї Кобзаря продовжують розбудовувати Україну, впливати на самосвідомість, виховувати народ і владу в дусі патріотизму, національної гідності й самоповаги.

Думка, що творчість Т.Г. Шевченка належить не лише Україні, а й усьому світові, підтверджується тим фактом, що його твори перекладено багатьма мовами. Перекладом творчості Великого Кобзаря займалися Е. Рекло, Г. Брандес, А. Єнсен, Л. Каравелов, Е.-Л. Войнич, Е. Ожешко, Т. Павлов, Р. Кент, Н. Хікмет, Л. Арагон та багато інших всесвітньовідомих літераторів [2].

М. Гумільов говорив: Для того, щоб пізнати поета, треба прочитати його вірші в перекладі на всі мови. Не дивно, що твори Кобзаря перекладені всіма слов'янськими мовами, а також грузинською, вірменською, казахською, узбецькою, німецькою, англійською, французькою, датською, новогрецькою, іспанською, хінді, японською, в'єтнамською, корейською, румунською, італійською, угорською, малайською, бенгальською та багатьма іншими мовами.

У 1989 р. було видано книгу «Заповіт» мовами народів світу, яка містить переклади цього твору 147 мовами. Географія перекладів дуже неоднорідна – найкраще, звісно, представлено мови тогочасного СРСР, на другому місці – Європа. Тому і виникло таке народне прислів'я: «Шевченків Заповіт» облетів увесь світ». «Заповіт» уже давно дістав міжнародне визнання. Коли у 1929 році хорова капела «Думка» виступала у Парижі, їй довелося на прохання французів виконати «Заповіт» кілька разів. Як літературний твір «Заповіт» вийшов за межі України завдяки перекладам, і перекладали його найчастіше з усіх творів Шевченка. Найчастіше він був перекладений на російську мову ще в 1862 році, далі на польську, сербохорватську, болгарську, чеську, словацьку, білоруську, німецьку, французьку, англійську. Серед перекладачів «Заповіту» є немало всесвітньо відомих імен: Е. Войнич, Й. Бехер, І. Франко (на німецьку), А. Єнзен, Е. Дюран, А. Абріль, Е. Гійвік [4].

У процесі перекладання та критичного тлумачення творів Шевченка у австрійській та німецькій літературах важлива роль належала українським письменникам, які жили в Галичині й Буковині, що до 1918 року входили до складу Австро-Угорщини. Поширенню спадщини Шевченка на цій території сприяли І. Франко, Ю. Федькович, П. Скобельський, С. Шпойнаровський, О. Попович, С. Яричевський та інші. Серед дослідників, які займались проблемою перекладів творів Шевченка на німецьку мову, слід назвати М. Вознюка, М. Гнатюка, О. Книжову, М. Рудницького, Г. Приплоцьку, Я. Погребенника, І. Теплюка та ін.

Знайомству з франкомовним Шевченком ми завдячуємо основним перекладачам його поезій: літературознавцю та мистецтвознавцю і перекладачу Е. А. Дюрану, дипломату барону А. д'Аврілю та поету Е. Гійвіку. А вивчали особливості перекладів Шевченка на французьку мову такі вітчизняні науковці, як: М. Венгренівська, А. Гнатюк, Г. Кочур, Я. Коваль, О. Чередниченко та інші.

Мета статті – проаналізувати шлях Шевченкового слова до німецькомовного та франкомовного читача.

Виклад основного матеріалу. Першим твором Шевченка, про який дізналися в німецькомовному середовищі, дослідники вважають поему «Гайдамаки». Ще за життя Шевченка, у 1843 році, в журналі «Щорічник слов'янської літератури, мистецтва й науки» редактор цього видання, відомий славіст **Я. П. Йордан,** звернув на неї увагу німецькомовного загалу. Але перекладати твори Шевченка німецькою почали кількома десятиліттями пізніше.

Перше ознайомлення німецькомовного читача з постаттю Шевченка пов'язане з буковинськими культур-

ними колами 70-х років 19 століття, яким була доступна як німецька, так і українська мови. Ініціатива походила від поета **Й. Ґ. Обріста,** вчителя з Чернівців. На підставі підрядників, які йому склали українські колеги, він видав у 1870 році нарис Тарас Григорович Шевченко – український поет. Нарис життя. Додатком до нього стали переклади поезії Шевченка – загалом 16 творів, серед яких були «Гамалія», «Іван Підкова», три частини з поеми «Гайдамаки», «Тарасова ніч», «Русалка», «Заповіт», «Утоплена» [3].

Поет зазначав, що його переклади були лише додатком до книги про Тараса Шевченка і лише спробою вільних перекладів. Перекладач користувався для цього прозовими підрядковими перекладами, зробленими на його прохання буковинськими письменниками. Використовуючи підрядники, Ґ. Обріст не зміг досконало передати німецькою мовою першотвір, позаяк підрядковий переклад – це власне дослівний переклад твору й лише перший етап на шляху до художнього перекладу. Можна вважати, що Ґ. Обріст є фундатором німецькомовної Шевченкіани. Як автор згаданої вже книжки, він уперше дав ґрунтовну характеристику творчості Шевченка, порівняв його з поезією німецького поета **Ґ. Бюрґера,** і цим самим привернув увагу німецьких вчених до української літератури [6].

Першими, справді поетичними перекладами Шевченка на німецьку мову, вважають переклади Івана Франка, як, приміром, ці рядки із «Заповіту»:

Wenn ich sterbe, so bestattet
Mich auf eines Kurhans Zinne
Mittenin der breiten
Steppe Der geliebten Ukrajine,
Dass ich grenzenlose
Felder Und den Dnipr und seine Schwellen
Sehen kann, und horen moge
Das Gebraus der grossen Wellen...

Ще у 1969 р. Б. Бендзар в авторефераті кандидатської дисертації [1, с. 17–18] стверджував, що І. Франко був першим українським ученим, який глибоко та всебічно, з революційно-демократичних позицій висвітлив творчість Т. Шевченка. Він написав понад п'ятдесят статей про життя і творчість Кобзаря, які стали основою наукового шевченкознавства. Значну роль, на думку дослідника, в ознайомленні німецького читача з творчістю Т. Шевченка відіграли і три статті письменника німецькою мовою, а саме: Taras Schewtschenko und sein Vermächtnis (Тарас Шевченко і його «Заповіт») (1908), Taras Schewtschenko (Тарас Шевченко) (1914), Die Wiedmung («Присвята») (1914), у яких висвітлено світове значення та неповторність творчості великого національного поета України на тлі загальноєвропейського літературного процесу. «І. Франкові, – як вважає дослідник, – належить одне з перших місць серед таких українських перекладачів поезій Т. Шевченка німецькою мовою кінця XIX – поч. XX ст., як П. Скобельський, К. Климкович, С. Шпойнаровський, А. Попович, О. Грицай та ін. І. Франко прагнув передусім ознайомити німецького читача з глибоко народною революційною творчістю Т. Шевченка» [3].

Шевченко з юності дуже добре знав французьку літературу і мистецтво. З часом ці знання лише розширювались. Він любив твори Мольєра, Фенелона, Вольтера, Дідро, Шатобріана, Гюго, Бальзака, Жорж Санд.

У свою чергу видатні діячі французької культури проявляли і проявляють, особливо зараз, глибокий інтерес до життя і творчості Шевченка. Ім'я великого українського поета вперше з'явилося у Франції в 1847 році в «Незалежному журналі», який видавала Жорж Санд. Проте, перше вивчення і переклад Шевченка, опублікований 15 червня 1876 року в «Журналі двох світів», пов'язане з іменем відомого славіста Е.-Ал. Дюрана.

М. Драгоманов приділив багато уваги Шевченку у своїй брошурі «Українська література», заборонена російським урядом, опублікованій в Женеві в 1878 році. В кінці XIX і на початку XX століть інтерес, викликаний у Франції Шевченком, збільшився: публікація статей, завершені переклади. Праці Л. Леже мають особливе значення в історії вивчення та поширення творчості поета. Видатний славіст, який викладав в Колеж де Франс, присвятив Тарасу Шевченку у 1905–1906 роках ряд курсів.

У 20-і роки з'явилися нові переклади, зроблені Ф. Мазадом. «Єретик» опублікований французькою мовою в 1930 році. Журнал «Комуна» у 1939 році надрукував поему «Сон» (комедія) у перекладі К. Стебера.

Однак, лише після війни, і особливо в ювілейних 1961 і 1964 рр., дослідження і переклади набирають неабиякого розмаху. Письменники Л. Арагон, А. Стиль і Е. Гійвік особливо сприяли знайомству їхньої країни з творчістю поета. Дві книги представили тоді події в літературному житті Франції: «Тарас Шевченко» Ежена Гійвіка, збірку 33 віршів, перекладених французьким літератором, якій передує дослідження М. Рильського і О. Дейча, і опублікував в Парижі в тому ж, 1964 році, новелу Шевченка «Художник». Обидві книги були опубліковані за ініціативою ЮНЕСКО, яка брала активну участь у святкуванні великих ювілеїв поета [5].

Серед сучасних перекладачів творів великого Кобзаря слід назвати Вікторію Куликову, якій вдається не лише передати текст поезії, а й витримати ритмічний малюнок вірша, як, наприклад, у вірші «Testament» («Заповіт»):

Et que dans la grande famille,
Délivrée de ses chaînes,
Avec des mots doux et paisibles
De moi l'on se souvienne [7, с. 231].

Якість і досконалість художніх перекладів – це не єдиний чинник, який впливає на розуміння творів Шевченка іншомовними читачами. Сприйняття Шевченка, без сумніву, залежить також від рівня освіченості читача, його обізнаності з основними віхами української історії, розуміння ролі Шевченка для розвитку української і світової літератури.

Найбільша складність перекладу Шевченкової поезії полягає в закодованій у ній мовній картині світу на рівні реалій (бандура, китайка, чумак, вишиванка, кобзар, троїсті музики), національних символів (калина, барвінок), історичних алюзій (Хортиця, Великий Луг, Коліївщина, Батурин, Суботів), словесних образів, що є часто найкращими провідниками у край поета (недвига серцем; і сторч на море поглядав, мов на Іуду; щоб та печаль не перлася, як той москаль, у самотню душу) та насиченого асоціативного поля певних слів (гомоніти, туга, журба).

Кожен, хто перекладає поезії Тараса Шевченка, стикається з багатьма труднощами. По-перше, для поезії Шевченка характерний внутрішній зв'язок із народною

творчістю, з народною піснею і національний колорит. Не збагнувши цієї суті, не можна проникнути і в поезію українського генія. По-друге, одна з найскладніших проблем – це відтворення ритмомелодики оригіналу, поетичної інтонації Шевченка, з її легкою мелодикою і пісенною природою. По-третє, мова Шевченка в багатьох його творах переплетена із загальнонародною лексикою, містить елементи церковнослов'янської мови, які часто мають різне смислове й художнє навантаження. Перекладаючи Шевченка, важко поєднати досконале відтворення змісту й форми першотвору, його емоційності. На моє глибоке переконання, аби подолати ці та ряд інших труднощів, необхідно передусім проникнутися духом доби, в яку жив і творив Шевченко, усвідомити трагізм долі і, власне, ціну національних устремлінь українського народу, стати на якийсь момент його частинкою і співучасником його багатовікової історії. Лише тоді, приміром, заклик Кобзаря **і вражою злою кров'ю волю окропіте** звучатиме для сучасного європейця природно й зрозуміло.

Висновки. Шевченків гуманізм, геніальні народні образи роблять його зрозумілим і близьким для людей різних націй, хоча він є поетом України. Образ Шевченкового поетичного генія не може бути переоцінений. Вражаюча музика його української поезії, як писала Войнич, досягла найвищого рівня ліричної поезії, яку могла би створити людина.

Література:

1. Бендзар Б.П. Творчество Ивана Франко на немецком языке (Л-ра народов СССР. Украинская): Автореф. дисс. … канд. филол. наук. Киев: Ин-т л-ры им. Т.Г. Шевченко АН УССР, 1969. – 20 с.)
2. Коломієць Л.В. Перекладознавчі семінари: актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу: навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2011. – 527 с.
3. Теплий І.М. Німецькомовна поетична Шевченкіана Івана Франка / І.М. Теплий // Українське літературознавство. – 2010. – Вип. 72. – С. 172–190.
4. Хоменко Б.В. (сост.) Шевченко Тарас. «Заповіт» мовами народів світу. – К.: Наукова думка, 1989. – 248 с.
5. Чередниченко О.І. Про мову і переклад. – К.: Либідь, 2007. – 248 с.
6. www.shevchcycl.kiev.ua/nsh-shorgansk.
7. Kobzar. – Kyiv: Edition Dnipro, 2014. – 265 p.

Зуенко Н. А., Мусейчук С. Н. Шевченково слово в немецкоязычной и франко-языковой среде

Аннотация. Статья посвящена переводам творчества Т. Шевченко на немецкий и французский языки. Рассматривается совершенство художественных переводов, которые влияют на понимание произведений Шевченко иноязычными читателями. Доказано, что наибольшая сложность перевода поэзии Шевченко заключается в закодированной в ней языковой картине мира на уровне реалий.

Ключевые слова: творчество, художественный перевод, подстрочный перевод, поэтический перевод, дословный перевод.

Zuenko N., Musiichuk S. Shevchenko's word in the german-speaking and french-speaking environment

Summary. The article is devoted creativity of Shevchenko translations into German and French. We consider perfection of artistic translations that affect understanding of Shevchenko non-native readers. It is proved that greatest difficulty of translating Shevchenko's poetry is encoded in the language picture of the world at level of reality.

Key words: art, literary translation, word for word translation, poetic translation, literal translation.

УДК 81'25

Фоменко Е. Г.,
доктор филологических наук, доцент,
профессор кафедры теории и практики перевода
Классического приватного университета

КОНСТАНТЫ КУЛЬТУРЫ: «ЛЕВИАФАН» А. П. ЗВЯГИНЦЕВА В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СУБТИТРАХ

Аннотация. В статье рассматриваются способы конденсации, как стратегии субтитрования. Выявляются особенности передачи субтитрами констант культуры, а также манипуляции доместикацией с использованием таких инструментов субтитрования, как сохранение, опущение, прямой перевод, конкретизация, генерализация и субституция.

Ключевые слова: субтитрование, конденсация, константы культуры, сохранение, опущение, генерализация, конкретизация, замена, одомашнивание.

Постановка проблемы. В статье ставится проблема качественного субтитрования, которая возникает как в связи со стандартными техниками субтитрования, так и с одомашниванием, лишающим англоязычного зрителя возможности получить полное представление о константах культуры, озвученных оригинальным диалогом. «Левиафан» (2014) – новая работа режиссера А. Звягинцева, известного полнометражными фильмами «Возвращение» (2003), «Изгнание» (2007) и «Елена» (2011), осваивает культурные константы современности. Зарубежные критики находят аллюзии на Ветхий Завет (дословная цитата из книги Иова), режиссерские работы Э. Казана, «Жертвоприношение» А. Тарковского, философское сочинение Т. Гоббса «Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского», произведения Ф.М. Достоевского [2]. «Левиафан» А. Звягинцева продолжает мировой дискурс о государстве-левиафане, принижающем человека, о бессилии личности развязать гордиев узел безысходной обреченности и навязываемой извне опустошенности. Сам А. Звягинцев говорит так: «Фильм 'Левиафан' сделан из любви к этой земле, к этому человеку, человеку угнетенному, к человеку, который вечно пребывает в состоянии бесправия, сознает это очень хорошо, терпеливо это сносит, иногда пряча это в себе, но абсолютно точно в сердце он знает, каков его удел» [1]. «Левиафан» продолжает постмодернистский абсурдизм в мировом кинематографе (аллюзия на «Процесс» Ф. Кафки в сцене, когда дважды зачитывается приговор суда). Обозреватель газеты «Гардиан» признает, что А. Звягинцев плывет против течения в лодке, в которой был и А. Тарковский [10]; однако А. Звягинцев не один – его последней работе созвучны «Остров» Павла Лунгина, «Дурак» Юрия Быкова, «Волчок» Василия Сигарева и «Счастье мое» Сергея Лозницы. Все они сближаются константами культуры, которые надо донести без искажений для потребителя субтитров. Все они о ПОНИМАНИИ и ЗНАНИИ человеческого удела как поиска СМЫСЛА ЖИЗНИ (ЛЮБВИ, ВЕРЫ, ПРАВДЫ, ИСТИНЫ) в метаниях ВИНЫ и СТЫДА.

Субтитрование – специализированная, редуцированная, фрагментарная разновидность перевода, сокращенная текстовая версия диалога, вынесенная на экран [11, 123]. Субтитры являются, насколько позволяет стандартизация, письменной версией оригинальной звуковой дорожки, ограниченной во времени (от 1.5 до 7 секунд) и объеме (две строки в 37 знаков), чтобы не блокировать в кадре важную визуальную информацию. Техническая трудность состоит в том, что смена положения камеры должна быть синхронна смене субтитра. Авторы фундаментальных исследований по кинопереводу [7–9] считают конденсацию главной стратегией субтитрования. Ею вызван отказ от вербальных излишеств. Конденсация вызывает перестройку оригинальной лингвистической структуры, опуская детали. Поэтому субтитрование опускает двойственные смыслы, теряя многомерность речи. Качественные субтитры должны быть ясными, экономными и эффективными; они не должны искажать диалоги, закрывать визуальный кинематографический ряд, нарушать когерентность кадров и сцен. Вместе с тем субтитрование сталкивается с ошибками в переводе, излишней беглостью или излишней детализацией, несвоевременным появлением на экране, неадекватной длительностью [5, 181, 184]. Субтитры «схватывают» смыслы для удобства зрителя, который в кинозале не может открутить кадры назад, чтобы вернуться к ранее прочитанным субтитрам. Субтитры игнорируют просодику, часто меняют тип предложения, и сужают лексическую вариантность. Проблемными для субтитрования являются радикальная смена речевого регистра (письменный текст в функции эквивалента устной речи), неизбежная редукция устного текста и соответствие визуального образа субтитрам [6, 430]. Субтитрование подвергается адаптации. Например, финское телевидение устанавливает цензуру на обсценизмы в голливудской кинопродукции [9, 255]. Субтитры являются выведенным на экран текстом, который называют каллиграфизацией экрана и новой геометрией глобализации [4]. Современная киноиндустрия готовит меню субтитров для проката в разных странах. Поскольку изготовление субтитров строго ограничено во времени (переводчику отводится, как правило, три дня), владение техниками субтитрования и прогнозирование возможных подводных камней является необходимым – особенно тогда, когда фильм является самобытным произведением искусства, и когда важно донести до зарубежного зрителя константы культуры оригинального зрителя.

Актуальным является исследование англоязычного субтитрования в фильме, который дает клишированный речевой срез постсоветской эпохи. Переводчик сталкивается с трудной задачей, поскольку англоязычный зритель далеко не однороден. Доместикацией в данном случае можно считать ориентацию на потребителей голливудской продукции. Форейнизацией является иноязычная речь в виде субтитров. Необходимо выяснить, как оба процесса влияют на инструменты субтитрования, к которым относят сохранение, опущение, конкретизацию, генерализацию, прямой перевод и субституцию.

Цель статьи – выявить способы субтитрования в «Левиафане» А.П. Звягинцева в индивидуально-авторских трансформациях постсоветских констант культуры.

Техники субтитрования в «Левиафане» разнообразны: (1) дословный перевод («Ты хочешь ребенка?» = «Do you want a child?»), (2) сохранение («хлебца» = «some bread»), (3) опущение («Тихо, сиди ты!» = «Sit down!», «Дом мне вернут?» = «And my house?»), (4) генерализация («завтра на отпевание» = «the funeral service <…> tomorrow»), (5) конкретизация («Вы чё?» = «Are you crazy?»), (6) субституция («Я же с тобой по-человечески говорю» = «I'm talking to you as a regular person», «И чё?» = «And?», «Абонент не отвечает» = «No answer», «поднять на вилы» = «lynch») и (7) расширение («Две» = «Two bottles»). Где возможно, оригинальная отрицательная конструкция в субтитрах заменяется положительной конструкцией: «А чё ты мобилу не взял?» = «Why did you leave your phone?». Библейские цитаты приводятся без купюр. Например: «Можешь ли ты удой вытащить Левиафана и веревкой схватить за язык его?» = «Can you pull in Leviathan with a fish-hook or tie down its tongue with a rope?».

Разговорная речь предполагает использование метких общенародных выражений, по которым узнается эпоха. В субтитрах их сохранение затруднено. Субституция помогает компенсировать русские уменьшительно-ласкательные суффиксы: «братишка, братуха» = «bro», «шашлычок» = «kebabs», «водичка» = «water», «хлебец» = «bread». Субституция шашлычка кебабом не дает представления о кулинарном гвозде вылазки, пока зритель не видит процесс приготовления шашлыка своими глазами. В англоязычной культуре шиш-кебаб соответствует шашлыку, подаваемому на шампуре, в то время как денёр-кебаб – это шаурма, обжариваемая на вертикальном вертеле. Субституция лексемой bro равноценная: в американском английском так обращаются к приятелю мужского пола. Генерализация используется для нейтрализации контекстуально значимых разговорных выражений: «плесни чайку» = «how about some tea», «сам не сдохнет» = «he dies», «отмазаться» = «have an excuse», «запросто» = «sure». Переводчик старается сохранить разговорные клише в англоязычных эквивалентах: «Щас» = «in a minute», «закусывай» = «chase up with some food», «Я не бюро добрых услуг» = «I'm not a charity», «Жуть!» = «Oh no», «ваша контора» = «your gang», «Не ведись!» = «Ignore him».

Обсценизмы, хотя и не регулярно, сохраняются. В одних случаях они заменяются английским эквивалентом, в других – опускаются, а в третьих, наоборот, добавляются в субтитры. Трудности перевода грубых слов и ненормативной лексики вызваны тем, что они используются для выражения целой гаммы чувств и настроений, включая уголовную эстетику и карточное арго. Приведем пример, оставляя в скобках начальную букву звучащего или написанного в субтитрах нецензурного слова: «козел <б…>» = <f…> arsehole («козел» – блатное слово, заимствованное из уголовной эстетики); «сука» = «prick» (жестче в субтитрах, чем в оригинале) или «сука» = «arsehole» (в англоязычной культуре arsehole – это глупый, раздражающий человек, в то время, как в русской культуре – нехороший человек). Переводчик пользуется генерализацией, отказываясь от грубого простонародного выражения: «задолбал» = «I'm sick of», «Да пошел» = «Get lost», «хамит» = «He's rude to me», «Щас, разбежался» = «You wish». С другой стороны, более мягкое слово в оригинальном диалоге может заменяться более сильным словом в субтитрах: «чудовище» = «that bastard» (английская лексема обычно переводится на русский, как «ублюдок», в то время как «чудовище» входит в ассоциативно-концептуальное поле чудовища Левиафана – переводчик это игнорирует). Возможно, в прокатной версии многих из этих выражений уже не будет. В субтитрах упоминание человека в аллюзию на Кулибина (самородок, подобно механику-самоучке Кулибину, включая иронию, – Кулибин нашелся) одомашнивается привычной для англоязычного зрителя лексемой <f..>:«a <f..> genius handyman».

Генерализации являются распространенным приемом передачи простонародных выражений: «с бабами» = «with women», «Здорово, коль не шутишь» = «Hey there», «Забавный дядька» = «Funny character». Например, в субтитрах «поляна» правильно передается генерализацией «food». В русской речи употребляется выражение «делить между собой поляну», когда говорится о дележе зон влияния (в субтитрах данный вектор не обозначен). Клише «Все на фронт ушли?» = «Did they all get drafted?» остается расплывчатым для англоязычного зрителя. Часто оригинальные повествовательные конструкции заменяются в субтитрах вопросительными: «Ты бы еще гранатомет прихватил» = «What, no grenade launcher?»

Доместикация субтитрования. Одомашнивание проявляется в отборе генерализации для нейтрализации разговорных выражений в оригинальном тексте. Ненормативная лексика носит в себе культурную специфику, поэтому она дословно не переводится, если в языке субтитров соответствующего эквивалента нет. Далее, в субтитрах опускаются слова-заполнители. Например, в сцене, где за бутылкой водки Николай и Дмитрий пересыпают речь крепким словцом, часть ненормативной лексики в субтитрах опускается. Следует подчеркнуть, что письменный текст усиливает агрессивность обсценизмов. Поэтому может возникать несоответствие между тем, что сказано голосом и что написано в субтитрах [3, p. 1]. В «Левиафане» есть игра словами с упоминанием яиц Фаберже, ювелирных символов роскоши. В субтитрах грань между яйцами Фаберже (одновременно эвфемизм и метафора компромата) и «balls» (эвфемизм в оригинальном диалоге) стирается, что «аме-

риканизирует» русских персонажей и снимает вектор наказания (подразумевается и по справедливости, и в качестве шантажа). Аналогично, одна порция выпивки («семь капель» в оригинале = «One drink!») просчитывается переводчиком, когда говорится о двадцати семи каплях: «27 капель» = «Three drinks to him». Автомат Калашникова в субтитрах называется «АК»: «Могу я из Калашникова пострелять?» = «Can I shoot the AK?» (в английском языке АК-74 – это автомат Калашникова образца 1974 года). Когда речь идет о портретах-мишенях, персонаж говорит о Б.Н. Ельцине: «Он мелковат» = «But he's more small-time». Зная, что из всех показанных портретов (очевидно последний, который на экране показан вверх ногами и частично) Б.Н. Ельцин физически был самым крупным, субтитр «small-time» правильно подчеркивает смысл «второсортности, незначительности»: в оригинале обыгрываются рост и политическая значимость (аллюзия на Левиафана).

Одомашнивается официальное заявление, когда следователь от лица закона в русском тексте употребляет личное местоимение «я», которое в субтитрах заменено на «мы»: «Я задерживаю вас» = «We're retaining you». Эллиптические предложения в оригинальном тексте, как правило, заменяются в субтитрах полными предложениями: «Верните!» = «Get her back!»; «Нашли» = «They found her». Русские персонажи обращаются к «уважаемому», как «Sir» в субтитрах. Тонкости, соответствующие «ОК», в субтитрах последовательно не передаются: «Ладно-ладно» = «OK». Просторечие передается, как правило, генерализацией. Слова персонажа могут редактироваться: «Психолог то же?» = «Are you a shrink too?» (по-английски речь идет о психиатре, в то время как в русской культуре имелся в виду психолог, а не психиатр). Удачно передано субтитрами русское просторечное выражение «нажраться» в смысле сильно напиться: «Специально промазал, чтоб нажраться» = «He missed on purpose, to get shitfaced». Зато просторечное выражение «дурдом» (психиатрическая лечебница, вероятно, аллюзия художественная на «Палату № 6» А.П. Чехова) в субтитрах четко ассоциируется с нанесением увечья: «дурдом начинается» = «for the mayhem to start».

Когда руководитель-коррупционер говорит своим приближенным «Дружно все строем под монастырь пойдем, с песней», в субтитрах написано: «We're all be marching off to the monastery to a jolly tune». Исторически, в монастырь могли уходить люди, у которых были большие неприятности. В оригинальном тексте мэр путает выражение «под монастырь пойдем» с устойчивым выражением «подвести под монастырь». Он соединяет два значения – оказаться в затруднительном положении и заточить себя в монастырь (вероятно, насильственно, вынужденно отойти от дел, чтобы избежать наказания). Вот только он не уточняет, с какой песней пойдут государственные деятели-жулики. В английских субтитрах говорится о песне, связанной с подъемом, радостью. Русская ирония не схвачена. Трудно в субтитрах передать лексику коррупционера государственного масштаба: «прессануть» = «lean on him» (генерализация), «наройте мне» = «find out», «Давайте, ребята, родные, в темпе вальса» = «Get to it, my good people, and get cracking» (генерализация в смысле «принимайтесь за работу», в оригинальном тексте в «темпе вальса» означает «пошевеливайтесь»). Руководитель говорит на карточном арго: «Ты арапа не заправляй! Дело говори! = «Don't beat around the bush. Get to the point». Арапами называли людей, которые обманывали начинающего игрока (среднее между профессиональным игроком и шулером). «Арапа заправлять» означает «рассказывать небылицы». В итоге накопанная папка компромата не только не помогает Николаю, но и волею обстоятельств рикошетом переносит «сказку» компромата на него самого.

Снова генерализация используется в таких субтитрах: «из-под земли достань» = «Find then, I don't care how», «нет бабла» = «no cash», «Спокойной ночи, малыши» = «bedtime cartoons». Вербализация «голодранец» в субтитрах передается лексемой «loser». «Компот» в меню дважды заменяется фруктовым соком: «Компот!» = «Fruit juice is fine» (правильный вариант был бы «stewed fruit»). Нет просторечных эквивалентов лексеме «заява» = «statement», «Заходь!» = «Come on in!», «ментовка» = «police department», «не евроремонт, конечно, но зато с душой» = «Won't be fancy, but it'll be homely», «Ничё, подруга, прорвемся!» = «It's OK, honey», «только у подъезда» = «But not too far», «новостью поделиться» = «just for a chat». Тройная конструкция по типу слогана прошлого «Ленин жил, Ленин жив, Ленин будет жить» заменяется в субтитрах двойной конструкцией – перфект + будущее время: «У тебя никогда никаких прав не было, нет и не будет» = «You've never had any <f…> rights/ and never will». В оригинальной речи нет лексических повторов, она более изощренная, по сравнению с субтитрами, где близкий смысл вдруг передается включением матерного слова, которого нет в устах пьяного мэра в этой важной для понимания смысла сентенции.

Форейнизация субтитрования. Элементом форейнизации является трудность передачи сквозных культурных (духовных) концептов в субтитрах. Например, когда мать говорит сыну: «От греха подальше», сын спрашивает ее, что она имеет в виду под словом «грех». В проповеди священника ГРЕХ не упоминается. Вектор, направляющий к встрече Николая со священником у магазина, не прослеживается из-за того, что в субтитрах христианская константа ГРЕХ (SIN) заменяется лексемой «harm». В ключевой сентенции побитый адвокат делает вывод о настоящем, говоря, что «Все виноваты во всем» (аллитерация – все слова начинаются на одну и ту же букву, в которой можно прочитать инициалы нынешнего президента России). В субтитрах прогнозируемая лексема «blame» заменяется лексемой «fault». Оригинальная аудитория может вспомнить знаменитую работу А.И. Герцена «Кто виноват?», которая на английский стандартно переводится, как «Who is to blame?». В субтитрах выведено на экран: «Everything is everyone's fault». Сохраняется корень со значением «все», и это верно. Но замена «blame» (синонимы «accusation», «charge») на «fault» (синонимы «blunder», «crime», «error» или «guilt») смещает сотканное ассоциативно-концептуальное поле РАСПЛАТЫ (аллюзия на «Преступление и наказание» Ф.М. Досто-

евского). В оригинальном тексте адвокат Дмитрий обвиняет каждого, вносящего лепту в происходящее. Он говорит о внутреннем механизме: ВИНА состоит в том, что расплата-огласка подменяется договоренностью, сокрытием фактов («Верю в факты») или информации («на всех них есть Фаберже», «взять за Фаберже», «под меня копают», «кто он, что он, кто за ним стоит»). Миром управляют ВЫГОДА, ВЛАСТЬ, ПРАВО на бесправие «насекомых». Лексемы «blame» и «fault» взаимозаменяемы в переводе русской лексемы «виноват». Но значимость концептов ВИНА и СТЫД для русской идентичности (побитый Дмитрий, лежа в окровавленной рубашке и кровоподтеках на кровати, констатирует вину всех, шантажируя одновременно бесстыдного вора от власти, чтобы тот заплатил компенсацию за ущерб своему подзащитному) указывает на необходимость предпочесть первую из двух лексем. Субтитры в обоих вышеупомянутых случаях не передают православного, культурного (духовного) смысла. Ведь, скажем, лексема «грех» в повторе, в разговоре матери и ребенка, упоминается в контексте, когда мать напоминает сыну случай, когда тот «кошку поджог» = «you set the cat on fire». ГРЕХ становится поистине вселенским.

В «Левиафане» срастание церкви и власти осваивается лексемой «со-работники». У каждого из них «свой фронт» (аллюзия на вопрос Дмитрия «Все ушли на фронт?»), свои «благие дела» и своя «сила» («пока Богу угодно»). Героиня фильма принимает свою вину = «It's all my fault», а адвокат утверждает, что виновен тот, чья вина доказана. У нее – ВЕРА в Бога, у него – ВЕРА в факты («Фаберже»). Факты затрудняют ПРОЩЕНИЕ, а сын требует, чтобы отец прогнал мачеху. Нет МИЛОСЕРДИЯ («Где твой Бог милосердный?»), нет разговора ПО-ЧЕЛОВЕЧЕСКИ («хрень гонишь» = «f <…> riddles», «говорю с тобой по-человечески» = «I'm talking to you as a regular person»), удел крадет смысл жизни: «Я тебя не понимаю» = «I don't understand you», – говорит любовнику Лиля; на ее слова Дмитрий отвечает: «Я сам себя не понимаю» = «I don't understand myself»; «Ничего не понимаю» = «I don't understand any of this», – говорит вдовец, вторя словам погибшей Лили. Истинное предназначение ПРАВДЫ, наверное, и есть мирской удел как вечный поиск смысла жизни без подмены ценностей и ориентиров ПУТИ. Современность представляется как эпоха НИЧЕГО НЕПОНИМАНИЯ (UNDERSTANDING NOTHING): «Чё ты вообще тогда знаешь?» = «What do you know then?» (спрашивает Николай у отца Василия). Последняя сцена в церкви напоминает проповедь в финале рассказа Дж. Джойса «Милость Божия»: правильные слова из уст «соработника» власти звучат как непонимание озвученного по Библии знания, не помешавшего уничтожить семью, на разрушенной жизни которой выросло новое церковное здание. Вот это простое человеческое непонимание, удел современного человека, насекомого под пятой левиафана, властвующего вопреки компромату («Фаберже»), не доносится вербально до англоязычного зрителя из-за упрощений, прерывающих ассоциативно-концептуальное поле. Скорее умолчание в визуальных образах слез и боли в глазах актеров, разрухи и духовного обнищания, чем текстовая версия, осваивает то, что хотели сказать авторы фильма.

Вышеизложенное позволяет заключить, что технически субтитрование в «Левиафане» сделано на высоком уровне. Многие переводческие проблемы решены посредством генерализации, конкретизации, субституции, дословного перевода, что позволило сохранить авторский текст с достаточной степенью эквивалентности, одновременно адаптируя его для восприятия англоязычным зрителем. Вместе с тем субтитрование не учло ключевых моментов, связывающих ассоциативно-концептуальные поля, которые относятся к христианству (подмена ГРЕХА вредом) или формируют русскую идентичность с давних времен (культурный концепт ВИНА). Субтитрование хорошо справляется с одомашниванием, оставляя форейнизации иностранную речь и визуальные образы. Однако субтитрование «недодает» вербализованного голоса режиссера. Многосмыслие фильма, форейнизующий компонент, остается, к сожалению, за пределом субтитрования, которое может быть улучшено с учетом векторности ассоциативно-концептуальных полей, раскрывающих национальную самобытность культуры и идентичность.

Литература:

1. Ларина К. Дифирамб. 25 января 2015 [Электронная версия]. Режим доступа: http://echo.msk.ru/programs/dithyramb/1477508-echo.
2. Cannes 2014 Review: Leviathan, a New Russian Masterpiece [Electronic version]. Accessed from: http://www.theguardian.com/film/2014/may/22/cannes-2014-leviathan-review-film.
3. Chong H., Wang K. Subtitling Swearwords in Reality TV Series from English into Chinese: A Corpus-Based Study of the Family / H. Chong, K. Wang // Translation & Interpreting. – 2014. – 6 (2). – P. 1+ [Electronic version]. Accessed from: https://www.questia.com/read/1G1-384338682/subtitling-swearwords-in-reality-tv-series-from-english.
4. Egoyan A., Balfour I. (Eds.). The Seen, the Heard, and the Read Subtitles: On the Foreighness of Film / A. Egoyan, I. Balfour. – Cambridge, MA, L.: MIT Press and A;phabet City Media, 2004. – 532 p.
5. Eleftheriotis D. Cinematic Journeys: Film and Movement / D. Eleftheriotis. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010. – 208 p.
6. Hatim B., Mason I. Politeness in screen translating / B. Hatim, I. Mason. In: L. Venuti (Ed.). The Translation Studies Reader. – L.: Routledge, 2000. – P. 430–-444.
7. Georgakopoulou P. Subtitling for the DVD Industry / P Georhapoulou. – In: J. Diaz & G. Anderman (Eds.), Audiovisual Translation: Language Transfer on Screen. – Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009. – P. 21– 35.
8. Pettit Z. Connecting Cultures: Cultural Transfer in Subtitling and Dubbing . / Z. Pettit. – In: J. Diaz Cintas (Ed.). New Trends in Audiovisual Translation. – Bristol: Multilingual Matters, 2009. – P. 44–57.
9. Steiner E., Yallop C (ed.). Exploring Translation and Multilingual Text Production beyond Context / E. Steiner, C. Yallop. – New York, NY: Mouton de Gruyter, 2001. – 338 p.
10. Walker S. Leviathan director Andrei Zvyagintsev: 'Living in Russia is like being in a minefield'// The Guardian, November 6, 2014 [Electronic version]. Accessed from: http://www.theguardian.com/film/2014/nov/06/leviathan-director-andrei-zvyagintsev-russia-oscar-contender-film.
11. Zatlin P. Theatrical Translation and Film Adaptation / P. Zatlin. – Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Ltd, 2005. – 235 p.

Иллюстративный источник

1. Левиафан (2014) [Электронная версия]. – Режим доступа: www.https/my-hit-org/film/361934.

Фоменко О. Г. Константи культури: англомовне субтитрування «Левіафана» А. П. Звягінцева

Анотація. Стаття розглядає засоби конденсації, як стратегії субтитрування. Виявлено труднощі субтитрування констант культури, а також маніпуляції доместикацією з використанням таких інструментів субтитрування, як збереження, опущення, прямий переклад, конкретизація, генералізація і субституція.

Ключові слова: субтитрування, конденсація, константи культури, збереження, опущення, генералізація, конкретизація, субституція, доместикація.

Fomenko E. Constants of Culture: English-language subtitles in «Leviathan» by A. P. Zvyagintsev

Summary. The article explores means of condensation as a subtitling strategy. Special reference is given to ways of transmitting the constants of culture, as well as domesticating manipulations by means of such subtitling tools as retention, omission, specification, generalization, direct translation, addition, and substitution.

Key words: subtitling, condensation, constants of culture, retention, omission, generalization, specification, substitution, domestication.

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

УДК 81'42

Грищенко Е. В.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры делового иностранного языка и
международной коммуникации
Национального университета пищевых технологий

ФЕЙК-НЬЮЗ КАК ЖАНР НОВОСТНОГО ДИСКУРСА

Аннотация. В статье рассматривается фейк-ньюз с позиций дискурсивной лингвистики, даётся определение понятию и описываются его сущностные признаки. Фейк-ньюз – это особый интегративный тип медиатекста, основные функции которого направлены на комплексное воздействие на аудиторию и манипулирование её сознанием.

Ключевые слова: дискурс, фейк, фейк-ньюз, новостной дискурс, медиатекст, дискурс СМИ, ложь, манипуляция, фейк-дискурс.

Действительность можно изменить,
фикцию приходится выдумывать заново.
Станислав Ежи Лец

Постановка проблемы. Новостные жанры относятся преимущественно к информационным жанрам, цель которых – объективное информирование о событии. К жанровым разновидностям телевизионных новостей принято относить информационное сообщение (видеосюжет), отчет, выступление (монолог в кадре), интервью и репортаж [1, с. 128]. Новостной дискурс включает теле– и радиодискурс, однако в данном исследовании речь пойдет главным образом о теледискурсе, визуальный и аудиальный ряд которого в наибольшей степени способствует продвижению и существованию **фейк-ньюз**. Разнообразные жанры современного новостного дискурса пополнились новым, на наш взгляд, жанром – фейк-ньюз, сущностные признаки которого будут рассмотрены в статье.

Цель статьи – описать фейк-ньюз с позиций дискурсивной лингвистики.

Изложение основного материала. В толковых словарях английского языка слово **fake** обозначает следующее: «копия чего-либо (например, картины или украшения), для того чтобы обмануть людей»; «что-либо сделанное, чтобы выглядеть как оригинал, с целью обмана; например, поддельный паспорт, виза, документ»; «ненастоящее действие или ложное чувство: искусственная улыбка, ложная эмоция»; «сделать вид, что что-то случилось, хотя оно не происходило» [2, с. 498]; «переделывать, изменять, манипулировать; придать сомнительную подлинность чему-либо» [3]. В толковом словаре английского языка 1913 года fake трактуется как «обмануть, надуть, совершить мошенничество, украсть, ограбить», «манипулировать, действовать путем обмана, чтобы заставить предмет выглядеть лучше или иначе, чем он есть на самом деле», и маркируется как сленг [4]. Как мы видим, слово fake имеет сугубо негативное значение, соотносимое с понятиями «ложь», «обман» и «манипулирование». Фейк-ньюз – это новости, основанные на неправдивой информации, создатели которой ориентированы на обман и манипулирование.

В средствах массовой информации появилось множество новообразований, таких как партия фейков, фейк-контроль, топ фейк, фейк-рейтинг, фейковые документы, фейковая информация, фейк-трейлер, фейк-копы, фейк-бренд, фейк-вебмани, фейк-программа, фейк-сайт, фейк страница, фейк-обращение, фейк-фото, фейк-фильм, королева фейка, фейканутъ, видеофейк, фотофейк, фейк-перемирие, фейк-компромат, фейк-страна, фейкофобия, фейковый аккаунт, фейк-оппозиционер, фейк-авторитет и др. [Сохранено правописание источников]. Фейк в сети Интернет характеризуется как пропагандистский, глобальный, кремлевский, путинский, очередной, скандальный, безумный, новый, украинский, грязный, антиукраинский, банальный, пугающий, потребительский, позорный, надуманный, монтажный, разоблаченный, опровергнутый и пр. Большинство определений являются негативными.

В последнее время появились целые сайты и порталы, которые занимаются фейком, создают фейк-новости и информацию (Faking News). Есть и такие, которые борются с ним и помогают его распознать (Stopfake.org). Нами обнаружено три разновидности фейк-информации, которая распространяется на сайтах в Интернете и на телевидении: 1) фейк на сайтах, которые открыто говорят о том, что представляют фейк-информацию (цель такого рода фейка – заинтересовать и развлечь аудиторию); 2) фейк на интернет-сайтах, которые подделывают страницы реальных пользователей (исполнителей, артистов, политиков), используют их личную информацию и создают фейк, цель которого – ввести в заблуждение адресата; 3) фейк СМИ (главным образом на телевидении и радио), преимущественно новостной и политический. Основная функция любого рода фейков – манипулятивная, т. е. намеренное воздействие на сознание аудитории, которая лишается возможности отделить правду от лжи и оказывается в подчинённом манипулятору положении.

Остановимся подробнее на телевизионных фейк-ньюз, которые главным образом основываются на политической тематике. Фейк-ньюз является разновидностью медиатекста. Н.А. Кузьмина определяет его, как «динамическую сложную единицу высшего порядка, посредством которой осуществляется речевое общение в сфере массовых коммуникаций», и называет креолизованным, поликодовым и интегративным текстом (с вербальным, визуальным, аудитивным и аудиовизуальным компонентами) [5, с. 6–7]. Р. Водак рассматривает медиатексты как диалогические и интерактивные [6]. Специфические признаки телевидения (вездесущность, экранность, симультанность, эф-

фект присутствия и др. [1, с. 204–205]) определяют основные категории медиатекста (медийность, массовость, открытость и др. [5]) и являются питательной средой для фейк-ньюз. Фейк-ньюз представляет собой особый тип медиа текста с доминирующей функцией – манипулятивное воздействие.

Намеренная, спланированная ложь противоречит принципам журналистской этики, которые приняты на основе международных норм: права людей на получение достоверной, правдивой информации; социальной ответственности журналиста и его профессиональной честности. Журналист должен писать только правду, подкреплять фактами утверждения, которые способны причинить кому-либо вред; работать над «поиском правды» при написании статьи или создании репортажа. Следовательно, предлагая заведомо ложную информацию, журналист не только не соблюдает существующие в журналистике способы отображения действительности (фактографический, аналитический и наглядно-образный), поскольку данный способ представления информации не соответствует ни одному из этих способов, но и грубо нарушает принципы журналистской этики.

Рассмотрим основные составляющие лексико-семантического поля фейк-ньюз.

О лжи. Понятие лжи относится к сфере изучения не только психологии, но и лингвистики (лингвистической прагматики). «Ложь всегда относится к лингвистике», она «не портит стиль, она губит язык» (Х. Вайнрих) [7, с. 44, 61]. Оппозитивная модель (она же концептуальная оппозиция) истины (знания) – ложь и знания всегда находятся во взаимосвязи, ибо ложь – есть сокрытие истины, а истина – это знания и антипод лжи. Ложь представляет собой «нелегитимную манипуляцию знанием» и является «нарушением этических норм правдивости, лежащих в основе всего человеческого общения» [8, с. 293].

Разные виды знания, представленные Т. ван Дейком (личные и социальные, групповые и культурные, специфические и общие, исторические и социополитические), способствуют формированию ментальных моделей. Ментальные модели – это совокупность личных и межличностных событийных знаний, которые хранятся в эпизодической памяти. Они образуются в результате «интерпретации людьми событий окружающего мира посредством собственного опыта» [9]. Знания включают также «знания о мире» (‘world knowledge’, Т. ван Дейк), «фоновые знания» (‘background knowledge’, в работах разных исследователей) и понятие «когнитивное множество» (Л.Н. Синельникова).

В процессе интеракции происходит двусторонний контроль знаний коммуникантами. Этот контроль необходим, как для презентации эксплицитной и имплицитной информации, так и для формирования контекстных и ментальных моделей. Формирование контекстной модели происходит, когда знания актуализируются, выражаются каким-то образом, предполагаются, вспоминаются, повторяются и пр., т. е. в рамках контекстной модели новая информация оценивается, сравнивается с уже имеющейся и хранящейся в ментальных моделях. И, как результат, делается вывод относительно этой информации. А если происходит стратегический контроль знаний в процессе интеракции при помощи тех же знаний, то представляется возможным и контроль знаний при помощи лжи. Ложь, представленная впервые, как объективное знание в фейк-ньюз, порождает некое «новое знание» аудитории, а сказанная заново, равно как и новая ложь, позволяет поддерживать и контролировать знания той же аудитории.

Новостные события, основываясь на ментальных моделях, способны трактовать события, и тем самым интерпретировать и формировать ментальные модели. В результате осуществляется контроль знаний и управление знаниями. А манипуляторные возможности и средства в рамках политического и телевизионного дискурсов усиливают подобный контроль и управление. Таким образом, ложь является способом проявления власти и позволяет осуществлять контроль над дискурсом (общественным и публичным), переключать внимание аудитории на новые «знания» – лживую информацию, как правило, резкую, броскую, подчас абсурдную (например, фейк-ньюз о съеденных и распятых младенцах), ограничивать доступ к более важной информации или же закрывать его вовсе.

Более того, ложь является и концептом, который значительно видоизменился. Ложь не только представляется, как правда и истина, но и интерпретируется посредством новых атрибутов, таких как новость, телевидение, страх, война, брат и пр. Когда ложь направлена на своих, то трудно сказать, кто же входит в состав своих. Претерпевают изменения и оппозиции: свои – чужие, мы – они.

О манипуляции. Итак, основная цель фейк-ньюз – обман и манипулирование сознанием широкой аудитории. Манипуляция сознанием при помощи фейк-ньюз в политическом новостном и телевизионном дискурсе является комплексным явлением. Она включает речевое (вербальное), коммуникативное, психологическое, интегративное (визуальное и аудитивное) воздействие на адресата. А в условиях информационной войны эта манипуляция усиливается и фейк-ньюз становится оружием для достижения цели.

Манипулятивное воздействие фейк-ньюз − это комбинированное воздействие: персуазивное (осознаваемое влияние) и суггестивное (скрытое). Значима масштабность и доступность воздействия. Возможности СМИ позволяют «кодировать» определённую информацию, ограничивать или закрывать доступ к некоторым знаниям; разрабатывать поведенческие технологии для внедрения в сознания адресата, снижать «психологическую защиту» (иногда и отключать механизмы защиты психики) и ослаблять контроль со стороны сознания, разрушать устоявшиеся образы. Механизмы психологической защиты ослабевают или отключаются вовсе, когда человек боится, испытывает страх. Манипулирование ложной информацией в контексте страха является наиболее действенным и эффективным. Оказывается влияние на концептуальную картину мира. Трансформируются и видоизменяются одни концепты, утрачиваются или обретают значимость другие, актуализируются третьи, прежде всего такие, как ложь, обман, война, страх, свобода и другие.

Выводы. Таким образом, фейк-ньюз – это жанр новостной информации и новостного дискурса, представляющий собой особый интегративный тип медиатекста, основные функции которого (информативная, экспрессивная и коммуникативная) направлены на комплексное воздействие на аудиторию и манипулирование её сознанием.

Фейк-ньюз возможно рассматривать не только в рамках новостного, политического и телевизионного дискурсов, но также и дискурса СМИ в целом. Основными компонентами фейк-ньюз являются ложь, обман и манипуляция, которые способствуют формированию специфических ментальных моделей, трансформации традиционных (связанных с поиском правды) ментальных установок.

Фейк-ньюз может стать предметом изучения лингвоэкологии (в частности, медиа-экологии), задачами которой являются создание чистого экологического информационного пространства и мониторинг языка СМИ, как значимого фактора формирования национального сознания.

Если дискурс – это «всё, что пишется, говорится и думается в определённый исторический период» [10, с. 681], а пишется, говорится, думается и показывается в данное время многое в формате фейк, то есть все основания для системного рассмотрения этого своеобразного феномена.

Литература:

1. Цвик В.Л. Телевизионная журналистика: История, теория, практика: Учеб. пособие / В.Л. Цвик. – М.: Аспект «Пресс», 2004. – 382 с.
2. Macmillan Dictionary for Advanced Learners. International Student Edition. – London, 2006. – С. 498.
3. Merriam-Webster Online: Dictionary and Thesaurus [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.merriam-webster.com/dictionary/fake.
4. Webster's Revised Unabridged Dictionary (1913) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://machaut.uchicago.edu/?resource=Webster%27s&word=fake&use1913=on&use1828=on.
5. Современный медиатекст [Электронный ресурс]: учеб. пособие / отв. ред. Н.А. Кузьмина. – М.: ФЛИНТА, 2014. – 416 с.
6. Wodak R. Approaches to media texts [Электронный ресурс] / R. Wodak, B. Busch. – Режим доступа: http://www.uk.sagepub.com/mcquail6/PDF/Chapter%205%20-%20The%20SAGE%20Handbook%20of%20Media%20Studies.pdf.
7. Вайнрих Х. Лингвистика лжи / Х. Вайнрих // Язык и моделирование социального взаимодействия. Сб. статей. – М.: Прогресс, 1987. – С. 44–87.
8. Дейк ван Т.А. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации / Т.А. ван Дейк. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 344 с.
9. Teun A. Van Dijk Knowledge and news [Электронный ресурс] / T.A. van Dijk. – Режим доступа: http://publica.webs.ull.es/upload/REV%20RECEI/49%20-%202004/05%20(Teun%20A_%20van%20Dijk).pdf.
10. McHoul A. Discourse, Foucauldian Approach / A. McHoul // Encyclopedia of Language and Linguistics / Editor-in-Chief: Keith Brown. – 2nd ed. – USA: Elsevier, 2006. – С. 680–686.

Грищенко О. В. Фейк-ньюз як жанр новинного дискурсу

Анотація. У статті розглядається фейк-ньюз із позицій дискурсивної лінгвістики, дається визначення поняттю та охарактеризовані його сутнісні ознаки. Фейк-ньюз – це особливий інтеграційний тип медіатексту, основні функції якого спрямовані на комплексний вплив на аудиторію і маніпулювання її свідомістю.

Ключові слова: дискурс, фейк, фейк-ньюз, новинний дискурс, медіатекст, дискурс ЗМІ, брехня, маніпуляція, фейк-дискурс.

Gryshchenko O. Fake news as a genre of news discourse

Summary. The article considers fake news from point of view of discursive linguistics. The definition to notion is given and its essential features are described. Fake news is a special type of integrative media text, the main functions of which are focused on a complex effect on audience and manipulation of its consciousness.

Key words: discourse, fake, fake news, news discourse, media text, mass media discourse, lie, manipulation, fake discourse.

УДК 811.111'374

Томчаковский А. Г.,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры лексикологии и стилистики английского языка
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОЛИКОДОВОЙ СТАТЬИ ТОЛКОВОГО СЛОВАРЯ

Аннотация. В исследовании проанализирована лексикографическая статья учебного словаря английского языка как поликодовый коммуникативный феномен, сущность которого состоит в двойном кодировании лексикографической информации средствами символического и иконического кодов. Изучена конфигурация информационного потенциала поликодовой статьи, проанализированы причины варьирования в сторону уменьшения / увеличения объемов информации в пиктографической составляющей по сравнению с вербальной.

Ключевые слова: толковый словарь, лексикографическая статья, лемма, кодирование информации, языковой код, пиктографический код, информационный баланс.

Современный динамично развивающийся мир ставит перед человечеством проблему успешности коммуникации между личностями, между сообществами, межу этносами. Стремительный процесс глобализации делает мир «более связанным и более зависимым» [1, 11]. Интеграционные процессы в сфере экономики и политики влекут за собой увеличение миграционных потоков, расширение межкультурных и межъязыковых контактов. Необыкновенно возрастает роль языка межнационального общения. Общепризнанным на сегодняшний день языком, имеющим статус lingua franca, выступает английский, как в варианте pan-English [5, 55], (т. е., не учитывающим деление на британский и американский варианты), так и в конгломерате «английских языков» (the Englishes), т. е. в совокупности региональных вариантов английского языка (британского, американского, канадского, австралийского, новозеландского и т. д.). «Экспансия английского языка, а также целый ряд других факторов (миграционный, демографический, экономический, политический) способствует переключению на язык международного общения» [2, 277]. Распространение ареала английского языка в «географическом и социальном пространстве» [3, 15] приводит, естественно, к увеличению количества носителей английского языка, как родного (mother tongue), как второго языка среди иммигрантов (second language), а также тех, кто пользуется английским как иностранным (foreign language), или стремится к этому. Британский исследователь Д. Грэддол уверен, что через полтора десятка лет не менее 2 миллиардов жителей Земли будут изучать английский [7, 13]. Таким образом, скорее всего, подтвердится провидческое определение английского, как глобального языка, сделанное Д. Кристалом еще в конце 90-х гг. XX века [6].

Изучение иностранного языка немыслимо без использования разнообразных информационных ресурсов, учебников, справочников, энциклопедий и, в первую очередь, словарей. Рассуждая о роли словарей в контексте культуры, Г. Штайн делает следующее обобщение: «Во всех культурах, основанных на грамотности (based on literacy), книги всегда были главным хранилищем для фиксации и передачи знаний, а со временем из них выделился специальный тип книг, предназначенных, прежде всего, для аккумуляции и описания фактуальной и лингвистической информации, которой овладело общество, энциклопедии и словари» [9, 99].

Материалом исследования послужили 5 лексикографических источников, традиционно называемых «большой пятеркой», поскольку, по единодушному мнению специалистов, они представляют на сегодняшний день исчерпывающий арсенал учебных словарей английского языка: Cambridge Advanced Learner's Dictionary (C), Longman Dictionary of Contemporary English (L), Collins COBUILD Advanced Dictionary (Cl), Oxford Advanced Learner's Dictionary (O) и Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (M). Методом сплошной выборки из них были выделены поликодовые словарные статьи, т. е. статьи, содержащие вербальную дефиницию заголовного слова-леммы и пиктографическую (в виде фотографии, рисунка или чертежа) презентацию номинируемого и толкуемого референта.

Основное задание, которое призвано решить данное исследование, состоит в том, чтобы определить объем информационного потенциала словарной статьи учебного словаря в случае ее представленности в виде поликодового коммуникативного комплекса, т. е. коммуникативного феномена, представляющего собой единство вербального компонента (леммы, ее дефиниций, грамматической, фонетической, стилевой характеристик, речевых примеров) и визуального компонента (пиктограммы, визуализирующей информацию, которая выражена в дефиниции). Иными словами, мы предполагаем ответить на вопрос, что происходит с информацией, содержащейся в вербальной части статьи после добавления к ней пиктографического компонента? В данном случае фокус внимания сосредоточен исключительно на информации о лексической семантике номинируемого слова, т. к. информация о грамматической семантике, о фонетической форме слова, о его стилевой атрибуции остается прерогативой вербального компонента поликодовой статьи и не подлежит визуализации.

Изложение основного материала исследования. В плане лексической семантики возможны несколько вариантов изменения объема соответствующей информа-

ции в случае появления пиктографического сопровождения вербального компонента:

– **дублирование** информации средствами другого (иконического) знакового кода;

– **несоответствие** пиктографической информации ее исходному источнику – вербальной информации;

– **уменьшение** информационного потенциала в пиктограмме по сравнению с вербальной частью;

– **спецификация** (конкретизация) вербально изложенной информации абстрактного характера;

– **увеличение** информационного потенциала. Сразу уточним, что последний вариант имеет место многократно чаще, чем все предыдущие. Однако рассмотрению подлежат они все.

Дублирование информации, выраженной вербально, средствами иного, пиктографического кода наблюдаем не очень часто. Это имеет место в тех случаях, когда все дефиниционные признаки отражены в рисунке или схеме. Отражение может быть реалистичным или условным. Первый вариант наблюдаем, к примеру, в поликодовой статье в (C) **viaduct** [a long high bridge, usually held up by many arches, which carries a railway or a road over a valley]. Монообъектная пиктограмма предлагает рисунок именно такого сооружения – высокого и длинного моста с многочисленными арками, перекинутого с одного склона долины на другой, по мосту (виадуку) едет поезд.

Некоторую долю условности содержит пиктограмма к поликодовой статье **take off**, которая иллюстрирует семему со значением [if an aircraft takes off, it leaves the ground and starts flying] в словаре (M). На рисунке изображен самолет, который, судя по положению его фюзеляжа (нос задран вверх, шасси не убраны) и условным отчеркиваниям возле крыльев, стремительно набирает высоту, внизу рисунка видно здание аэропорта, от которого удаляется самолет. Таким образом, очевидно пиктографическое перекодирование каждого дефиниционного признака, aircraft, start flying, leave the land.

Информационный потенциал поликодовой статьи в некоторых случаях оказывается не полностью адекватным друг другу в двух своих составляющих – вербальной и пиктографической. Одним из таких случаев выступает **несоответствие** пиктографической информации ее корреляту – вербальной информации. В такой ситуации изображение референта неточно, иногда даже ошибочно, передает отдельные дефиниционные признаки, упомянутые в толковании. Так, например, в словаре (L) лемма **bundle** имеет следующий набор признаков [a group of things such as papers, clothes, or sticks that are fastened or tied together]. Из трех признаков, group, things и fastened/tied together пиктограмма предлагает только первые два, изображая на полиобъектной пиктограмме с легендой bundle постиранное белье, сваленное в бельевую корзину, бирка под этим рисунком гласит, a bundle of washing. Информационными расширителями на пиктограмме выступают: куча писем (a heap of letters), стопки дисков и книг (a stack of disks, a pile of books), букет цветов (a bunch of flowers) и пачка банкнот (a wad of money). Таким образом, признак, связанный, скрепленный в иллюстрации к заголовочному слову, не эксплицируется, для значения лексем-бирок остальных изображенных предметов он нерелевантен.

Поликодовая статья **nail scissors** в словаре (C) к дефиниции [a small pair of curved scissors used to cut your nails] прилагает монообъектную пиктограмму с изображением маленьких прямых ножниц. А словарь (L), помещая поликодовую статью **nail**, дает следующую дефиницию [the hard smooth layers on the ends of your fingers and toes], которую однако сопровождает полиобъектной пиктограммой с изображением не ногтей на руках или ногах, а маникюрных принадлежностей nail clippers, nailbrush, manicure kit, nail file и nail polish. При этом легенда пиктограммы – nail. Поликодовая статья **scythe** в (C) дефинирует соответствующую лексему [a tool with a long sharp curved blade and a long handle held in two hands, used to cut long grass], однако вместо изображения косы ошибочно помещает изображение серпа.

Подобные казусы в подаче информации средствами пиктографического кода следует отнести к издержкам процесса подготовки и редактирования лексикографических изданий. Однако существуют системные причины нарушения информационного соответствия двух составляющих в поликодовых статьях. Они приводят к **уменьшению** информационного потенциала в пиктограмме по сравнению с вербальной частью статьи.

Основной системной причиной подобного уменьшения выступают ограничения пиктографического кода как такового. Они приводят к потере квантов информации (включенной в дефиницию) о звуке, цвете (в черно-белом рисунке), динамике, когнитивной деятельности и некоторых других.

А.А. Уфимцева отмечала, что «предметные имена включают в свое значение … элементы чувственной ступени познания – зрительного, слухового и пространственного представления предметов и их свойств» (выделено нами – А.Т.) [4, 28]. Сенсорные каналы поступления информации к человеку-пользователю словаря без особых затруднений восполняются вербальным описанием этой информации: дефинируемый референт звучит так-то, пахнет так-то, движется так-то. Однако подобные кванты информации не так легко поддаются пиктографической фиксации.

К примеру, в словаре Cambridge ономатопеическая лексема smash дефинируется [to cause smth to break noisily into a lot of small pieces]. Монообъектная пиктограмма изображает тарелку, разбивающуюся на множество мелких осколков. О громком шуме, сопровождающем действие, читатель узнает исключительно из дефиниции.

Словарь Longman в статье **rose** вербально упоминает о запахе, которым славится роза [a flower that often has a pleasant smell, and is usually red, pink, or yellow], пиктографических способов прямой передачи этого дефиниционного признака нет.

Цветовая характеристика референта может быть вербально описана, однако черно-белая гамма иллюстраций не позволяет сохранить соответствующий дефиниционный признак. Словарь Cambridge в статье **rainbow** поясняет значение слова радуга [an arch of different colours seen in the sky…], и сопровождает это пояснение черно-белым рисунком радуги, сохраняя таким образом признаки арки и небо, но утрачивая признак разноцветная,

который впрочем легко компенсируется запасами личного тезауруса читателя, который много раз наблюдал это явление.

Сенсорная информация о вкусовых характеристиках объектов может быть вербально передана с помощью прилагательных sweet, bitter, sour и т.п. Однако наши наблюдения свидетельствуют, что даже в статьях о еде, о разных блюдах, выпечке и т. п. словари подобную информацию не включают в дефиницию, несмотря на ее кардинально важное значение для понимания сути номинируемого референта. Словарные статьи перечисляют набор ингредиентов, из которых состоит блюдо, указывают способ его приготовления (cooked, baked, raw), иногда упоминают происхождение блюда (Japanese, Mexican), но о вкусовых качествах читатель может только догадываться, исходя из своих знаний о вкусе ингредиентов. Так, например, упоминание начинки jam, cream, fruit подсказывает читателю, что Swiss roll, layer cake и иногда pie должны быть сладкими, а quiche, nachos, pie имеют вкус сыра, овощей, мяса (их ингредиенты – cheese, vegetables, beans, meat). Вкус sushi для человека, который никогда не пробовал это блюдо японской кухни, остается неясным, т. к. дефиниция содержит перечень (до недавнего времени) малоупотребительных за пределами Японии ингредиентов [cakes of cooked rice with raw fish]. Пиктографическая составляющая данных статей тем более не помогает пользователю словаря овладеть подобной информацией о номинируемых референтах. Органолептические характеристики объектов сложны для знакового обозначения, как средствами вербального, так и пиктографического кода.

Динамизм обозначаемых в словарях процессов в большинстве случаев остается вне рамок пиктографической части поликодовой статьи, хотя и эксплицируется в вербальной части, т. к. нередко соответствующая характеристика оказывается базовой для референта. К примеру, гончарный круг выполняет свою функцию исключительно в движении, см. дефиницию леммы **potter's wheel** в (C) [a machine with a horizontal spinning disk on which clay is shaped into decorative or useful objects]. Статья предлагает рисунок гончарного круга, на котором глина наполовину сформирована в горшок. Рисунок изобразительно перекодирует такие признаки, как горизонтальный диск, глина, формировать, …. предмет. Однако вращение диска, без которого ничего не состоится, остается в области домысливания читателя.

При несбалансированности информационного потенциала поликодовой статьи за счет «перевеса» ее вербальной части и «недовеса» пиктографической части, роль этой последней все равно остается существенной. Задействуя иные каналы передачи информации пользователю, пиктографическое сообщение создает зрительный образ номинируемого референта, т. е. предлагает пакет информации, уже полученный через вербальное описание, но теперь – в иной модальности. Такая многоканальность поступления значительно облегчает пользователю понимание и запоминание лексической единицы-леммы, входящей в вокабуляр поликодовых статей словаря.

Своеобразным является соотношение информационного потенциала вербальной и пиктографической частей поликодовой статьи, толкующей леммы с обобщенной или же абстрактной семантикой. Пиктограмма неизбежно трансформирует подобный информационный пакет в нечто конкретное, в частное воплощение обобщенной ситуации. Подобные трансформации определяем, как **спецификацию** информации.

Именно такая трансформация имеет место при иллюстрации лемм, вербализующих понятия суперординатного уровня абстракции. К примеру, поликодовая статья **predator** (L) поясняет значение слова хищник и отсылает к тематически связанному слову добыча [an animal that kills and eats other animals —>**prey**]. Однако в природе не существует просто хищника или просто добычи, поэтому на пиктограмме данной статьи изображен орел, настигающий убегающего зайца, легенда к пиктограмме – predator, а бирка внизу пиктограммы – predator and prey. Визуализация понятия хищник и понятия добыча с помощью типизированных образцов (без называния их) способствует холистичному восприятию всей ситуации, как единого целого с набором типичных актантов.

Абстрактное понятие dimension не может иметь изобразительного аналога по двум причинам. Во-первых, гипероним размеры соответствуют несколько гипонимов – высота, ширина, длина, глубина [a measurement in space, for example the height, width or length of smth]. Во-вторых, все гипонимы также называют абстрактные понятия, ни одно из которых не имеет своего зрительного образа. Поликодовая статья **dimension** в словаре (O) решает проблему через демонстрацию ширины, высоты и т. д., как параметров привычных предметов. Полиобъектная пиктограмма с легендой dimensions изображает диван и комод с указанием их размеров и поясняет в бирках, что́ есть что́ – length, width, height, depth. Конкретизация информации, изложенной вербально, происходит за счет пиктографической презентации материальных объектов-носителей соответствующих характеристик: комод такой-то высоты, ширины и глубины, диван такой-то длины и глубины.

Как уже упоминалось выше, несбалансированность информационного потенциала в поликодовой статье чаще всего проявляется в **увеличении** объема информации в ее пиктографической части. Это происходит несколькими путями. Пиктограмма добавляет сведения: а) о само́м референте, номинируемом леммой, б) о других референтах, связанных с ним различными видами взаимоотношений и включенных в пиктограмму на правах информационных расширителей.

Увеличение объема информации за счет изображения некоторых характеристик референта, не упомянутых в дефиниции, наблюдаем в поликодовых статьях, номинирующих артефакты, призванные служить человеку в технических, военных и т. п. целях. Функциональная ценность подобных артефактов акцентируется вербальными средствами в дефинициях, в то же время их внешний вид, размеры, особенности строения остаются неопределенными в толковании значения соответствующих лексем. Пиктограммы предлагают читателю именно эти дополнительные кванты информации. Например, лемма **blowtorch (**паяльная лампа**)** поясняется вербально следующим образом [a tool used to heat metal or remove paint from a surface by producing an extremely hot flame]. Из дефиниции читатель узна́ет предназначение и способ

действия инструмента, а пиктограмма расширяет этот пакет информации сведениями о строении инструмента и его величине, т. к. на рисунке изображена рука, держащая паяльную лампу.

Многократное увеличение информационного потенциала поликодовой статьи наблюдаем в словаре (O), где лемма **orchestra** дефинируется следующим образом, [a large group of musicians using many different instruments to play mostly classical music. The person in charge of an orchestra is its conductor]. В пиктографической составляющей этой статьи иконическими средствами закодированы дополнительные кванты информации: 1) схема расположения музыкантов в оркестре; 2) группировка инструментов на духовые, струнные, ударные и т. д.; 3) изображение инструментов, входящих в эти группы, и их место в пределах группы; 4) место дирижера, перед которым полукругом расположен оркестр. Каждый квант пиктографически переданной информации дублируется подписью-биркой (brass, string, percussion etc; first violin, second violin, violas, cellos etc). Из указанных в дефиниции признаков утрачены два, musicians (на схеме нет изображения музыкантов) и play mostly classical music (музыкальный стиль исполняемых произведений вряд ли может быть пиктографически выражен). Вместе с тем, пиктограмма разворачивает и специфицирует признак many musical instruments (17 изображений инструментов и их названия), и добавляет полностью отсутствующие признаки, упомянутые выше, как кванты информации 1–4. Очевидно, что поликодовая статья **orchestra,** как единое коммуникативное целое, имеет чрезвычайно насыщенный информационный потенциал, который передается читателю разными каналами, что оптимизирует его усвоение.

Оба вышеописанных случая увеличения информационного потенциала поликодовой статьи касались добавления квантов информации о дефинируемом референте, как таковом. Это одна из разновидностей расширения информационной емкости статьи в области пиктографического компонента. Другая разновидность – это включение в пиктограмму изображения других референтов, потому что они онтологически и/или языково связаны между собою. **Онтологическая связь** проявляется, во-первых, в случае сходства функций дефинируемого референта и референтов-расширителей и, во-вторых, при пространственном соположении референтов в объективной реальности.

Примером первого служит поликодовая статья **umpire** (L), которая поясняет, что это человек, следящий за соблюдением правил спортивного состязания [the person who makes sure that the players obey the rules in sports such as tennis, baseball, and cricket]. Пиктограмма под легендой umpire включает рисунок судьи в теннисе, подпись-бирка umpire. Кроме того, иллюстрация включает рисунок рефери в бейсболе (бирка referee) и судей на соревнованиях по фигурному катанию (judges). Все номинированные в расширителях референты предъявлены читателю, показана типичная обстановка их судейства, даны названия каждого вида спортивного судейства. Системность подачи материала, в основе которой онтологические связи референтов, обеспечивает системность формирования читательского вокабуляра.

Идентичность функции предъявленных в поликодовой статье референтов проявляется в (L) при дефинировании и иллюстрировании леммы **lock** [a thing that keeps a door, drawer etc fastened and is usually opened with a key or by moving a small metal bar]. Пиктограмма озаглавлена locks и изображает висячий замок (бирка padlock), цифровой кодовый замок (combination lock), а также информационные расширители – наручники (handcuffs), задвижку (bolt) и связку ключей (bunch of keys). Четыре из пяти изображенных предметов (замки, задвижка, наручники) предназначены для идентичной функции – запирать, препятствовать свободному проникновению куда-либо, свободному движению. На этом основании они собраны в едином информационном поле. Ключи служат инструментом, с помощью которого функционируют два из четырех предметов (висячий замок и наручники). Изображение связки ключей в том же поле оправдано онтологией существования и функционирования референтов данного пиктографического сообщения.

Включение информационного расширителя на основе онтологической связи между предметами – основным (заголовочным) и добавленным – происходит в случае общности функции, выполняемой предметами, причем способ действия может быть близким или совсем далеким. Первый вариант наблюдаем в поликодовой статье **sword**, включающий расширители spear и dagger. Все три предмета (шпага, пика и кинжал) относятся к холодному оружию, все функционируют по принципу режуще-колющих движений, все имеют идентичную функцию – оборона или нападение. Второй вариант появления информационного расширителя демонстрирует поликодовая статья **slide** [a structure with a steep slope that children use for sliding down], в пиктограмму которой включается расширитель swing. Детская горка и качели имеют разное устройство и принцип действия, но оба предмета служат для развлечения детей и обычно располагаются на общем пространстве детской игровой площадки.

Информационные расширители в поликодовых статьях нередко появляются благодаря **ассоциативным связям** между понятиями, номинированными лексемами, одна из которых – лемма, другая/другие – бирки. К примеру, статья в (O) **curved** [having a round shape] снабжена полиобъектной пиктограммой, включающей изображение серпа (curved) и по ассоциации добавленными изображениями объектов, имеющих непрямую форму, согнутую ложку (bent), скрученный в спираль ключ (twisted), волнистые линии, нанесенные карандашом (wavy), вьющиеся волосы (curly), свернувшуюся калачиком кошку (curled up).

Учебная ориентация словарей проявляется в предупреждении языковых ошибок, которые могут возникнуть в понимании или порождении речи на неродном для пользователя словаря английском языке. Этим объясняется появление в пиктограммах информационных расширителей, **близких по языковой форме** или просто **паронимичных** по отношению к лемме. Например, словарь (O) в поликодовую статью **cross-legged** [sitting on the floor with your legs pulled up in front of you and with one leg or foot over the other], кроме иллюстрации соответствующей позы сидеть по-турецки, добавляет рисунок другой позы – сидеть, закинув ногу на ногу, поскольку ее название (with your legs crossed) обманчиво звучит как идентичное заголовочной лексеме cross-legged, хотя референты отнюдь не идентичны.

Предупредить возможную ошибку из-за не распознавания слов-паронимов призвано в словаре (L) информационное расширение поликодовой статьи **guide dog** [a dog trained to guide a blind person]. Пиктограмма включает изображение слепого человека, идущего в сопровождении собаки-поводыря. Информационным расширителем выступает изображение сторожевой собаки, которая находится за забором, на калитке предупреждающая табличка, BEWARE OF THE DOG. Бирка к этому референту guard dog. Паронимы guide и guard, будучи формально похожими, тем не менее, обозначают разные, даже противоположные характеристики, собака-поводырь (guide dog) дружелюбна и не агрессивна, а сторожевая собака (guard dog) предназначена для охраны, и дружелюбием к посторонним не отличается, не случайно предупреждающая табличка по-русски обычно содержит надпись, ОСТОРОЖНО, ЗЛАЯ СОБАКА.

Расширение информационного потенциала иллюстративной части поликодовой статьи, подобное вышеуказанным случаям, есть проявление прагматической направленности учебных словарей, которую R. Hartmann называет «user-friendly, error-conscious and skill-oriented» [8, 74].

Анализ информационного потенциала поликодовых статей в англоязычных учебных словарях дает основание утверждать, что появление пиктографической составляющей в любом случае оптимизирует передачу и восприятие информации. Кроме того, иконическое сообщение, как правило, увеличивает объем информации, переданной вербальным сообщением (дефиницией), во-первых, за счет экспликации онтологических характеристик строения, существования и функционирования номинируемого референта в мире, а во-вторых, за счет создания кластеров семантически и языково связанных лексических единиц, номинирующих референты, дополнительно вводимые в пиктограмму. В результате появляются новые кванты информации (отсутствующие в дефиниции), и сама информация структурируется в некие микросистемы, пронизывающие макросистему словаря.

Выводы. Изучив объем информационного потенциала поликодовой статьи, приходим к выводу о том, что в некоторых случаях имеет место **информационный баланс** между дефиницией и пиктограммой (каждый дефиниционный признак отражен пиктографически), однако в подавляющем большинстве происходит **нарушение такого баланса** за счет утраты, либо, напротив, приращения квантов информации в пиктограмме.

Утрата информации в пиктограмме вызвана, прежде всего, ограничениями пиктографического кода и невозможностью изобразительной передачи сенсорной информации о звуке, запахе, вкусе, иногда цвете, информации о когнитивной деятельности – всего того, что без труда восполняется вербальным описанием, референт звучит так-то, пахнет так-то, понимает то-то, воображает то-то и т. д. Подобные кванты информации так же, как и динамические характеристики (референт движется так-то), выражаются вербально, и при восприятии пиктограммы остаются в области домысливания читателя.

Приращение информационного потенциала пиктограммы вызывается двумя различными причинами; пиктограмма добавляет сведения: а) собственно о референте, номинируемом леммой/легендой и б) о других референтах, связанных с ним или с его номинантом различными отношениями. В случае (а) пиктограмма добавляет кванты информации о составных частях (**bicycle**), о строении и функционировании (**Solar system**) дефинируемого референта. В случае (б) информационные расширители включаются в пиктограмму в плоскости отношений референтов между собой в реальном мире, либо же в плоскости отношений слов между собой в языке. Первая разновидность означает онтологическую связь референтов (они пространственно соположены рядом или выполняют похожие функции). Вторая разновидность обусловлена учебной направленностью словарей, которая проявляется в предупреждении языковых ошибок. В пиктограмму вводятся изображения и называющие их бирки, близкие по форме со словом-легендой (to sit **cross-legged** и to sit **with your legs crossed**), бирки-паронимы (**guide** dog и **guard** dog), бирки-антонимы (**dawn** и **dusk**).

В качестве перспективы дальнейшего исследования видим необходимость детально изучить механизмы изобразительной передачи информации, выраженной в словарной статье вербальными средствами, а также возможность использования полученных результатов в создании мультимедийных толковых словарей английского языка.

Литература:

1. Гринин Л.Е. Глобализация и национальный суверенитет / Л.Е.Гринин // История и современность.– Март, 2005. – № 1. – С. 6–31.
2. Домброван Т.И. Язык в контексте синергетики. Монография / Т.И. Домброван. – Одесса, КП ОГТ, 2013. – 346 с.
3. Расторгуева Т.А. История английского языка. Учебник / Т.А. Расторгуев. – 2-е изд. стереотип. – М., ООО «Изд-во Астрель», ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 352 с.
4. Уфимцева А.А. Семантика слова / А.А. Уфимцева // Аспекты семантических исследований – М., Наука, 1980. – С. 5–80.
5. Algeo J. Examples as Text Evidence in a Dictionary of Briticisms / J. Algeo // Lexicographica / Edited by F.F.M.Dolezan and others. – Berlin/NY, Niemeyer, 2000. – № 16. – P. 47–57.
6. Crystal D. English as Global Language. – 2-nd ed. (1-st ed. 1997). – Cambridge, Cambridge University Press, 2003. – 212 p.
7. Graddol D. English Next [online]. – London, The British Council, 2006. – 132 p. Available at, http// www.britishcouncil.org/learning-research-english-next.pdf.
8. Hartmann R.R.K. Dictionaries and Their Users / R.R.K.Hartmann // Papers from the 1978 BAAL Seminar on Lexicography / Ed. by R.R.K.Hartmann. – Exter Linguistic Studies. – Vol. 4. – Exeter, University of Exeter, 1979. – 280 p.
9. Stein G. Recent Developments in EFL Dictionaries / G. Stein // Learners' dictionary, state of the art / Ed. by M.L.Tickoo. – Singapore, Seameo regional language center, 1989. – Anthology Series 23. – P. 10–41.

Материал исследования:

10. Cambridge Advanced Learner's Dictionary (Third Edition) / Ed. Elizabeth Walter. / – Cambridge, Cambridge University Press, 2008. – 1699 p.
11. Collins Cobuild Advanced Dictionary / Ed. by Grant Barrett, Catherine Weller. / – Boston, Heinle Cengage Learning, 2009. – 1888 p.
12. Longman Dictionary of Contemporary English (Tenth impression) / Ed. Della Summers. / – Harlow, Pearson Education Limited, 2007. – 1949 p.
13. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners (Second Edition) / Ed. Michael Rundell / – Oxford, Macmillan Edition, 2007. – 1748 p.
14. Oxford Advanced Learner's Dictionary (Seventh edition) / Ed. Sally Wehmeier / – Oxford, Oxford University Press, 2008. – 1780 p.

Томчаковський О. Г. Інформаційний потенціал полікодової статті тлумачного словника

Анотація. В дослідженні проаналізовано лексикографічну статтю навчального словника англійської мови, як полікодовий комунікативний феномен, сутність якого полягає у подвійному кодуванні лексикографічної інформації засобами символічного та іконічного кодів. Вивчено конфігурацію інформаційного потенціалу полікодової статті, проаналізовано причини варіювання у бік зменшення чи збільшення обсягів інформації у піктографічній складовій частині, порівняно з вербальною.

Ключові слова: тлумачний словник, лексикографічна стаття, лема, кодування інформації, мовний код, піктографічний код, інформаційний баланс.

Tomchakovsky A. Informational potential of polycode dictionary entry

Summary. The paper studies lexicographical entry of English language learner's dictionary as a polycode communicative phenomenon, the essence of which consists in double encoding of lexicographical information by means of symbolic and iconic codes. The research also analyzes configuration of polycode entry informational potential, the reasons for variation in terms of increasing / decreasing of information volume in iconic constituent in comparison with the verbal one.

Key words: explanatory dictionary, lexicographical entry, lemma, information encoding, language code, iconic code, informational balance.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

УДК 81'22

Andreichuk N. I.,
Doctor of Philology, professor,
Ivan Franko Lviv National University

PRAGMATIC DIMENSION OF CROSS-CULTURAL SEMIOSIS

Summary. The article provides an insight into the notion of cultural semiosis. It is postulated that the cultural mechanism of transforming information into text is but another definition of semiosis. The article also provides argumentation to support the belief that cross-cultural semiosis is based on cultural schemata in the context of differences of lingual communities' basic experiences. The study of differences in expectations based on these cultural schemata is viewed as a part of cross-cultural pragmatics.

Key words: semiotics of culture, culture text, cultural semiosis, cultural schemata, cross-cultural pragmatics.

The fate of the earth depends
on cross-cultural communication
(Deborah Tannen)

The concept of culture text is the core of the semiotic studies on culture. But even more important is the cultural mechanism of transforming information into text: sense generation process. Any generation of sense is the activity of culture in its most general definition. This article aims at offering a new insight into the notion of semiosis as the communication-oriented process of generating culture texts and providing new approaches to the research of pragmatic dimension of cross-cultural communication.

Yuriy Lotman views communication as the circulation of texts in culture and relations between the text and the reader, a typology of different, although complementary processes: 1) communication of the addresser and the addressee, 2) communication between the audience and cultural tradition, 3) communication of the reader with him/herself, 4) communication of the reader with the text, 5) communication between the text and cultural tradition [1, p. 276–277]. In his article «On the semiosphere» the first edition of which was published in Russian in 1984 in «Trudy po Znakovym Sistemam» [2][1] Yuriy Lotman coined the term **semiosphere** and claims that outside of it semiosis itself cannot exist [3, p. 208]. Edna Andrews agrees that the concept of semiosphere is helpful in better understanding of semiosis, which is «a system-level phenomenon engaging multiple sign complexes that are given simultaneously across spatio-temporal boundaries» [4, p. xx]. Yuriy Lotman's ideas concerning semiosphere were published in English in the book entitled «Universe of the Mind» [1] and it is not only the title of the work but the metaphor of the semiosis itself. Culture is presented as a thinking mechanism that transforms information into text and a space of mind for the production of semiosis. Thus there are two different processes in the constitution of the semiosphere: the processing of information and the emergence of semiosis. These two processes not only articulate information and culture but also show how the universe of the mind functions to produce significant complex systems, i.e. codes and languages [5, p. 89].

If we accept that semiotic space emerges inside the experience of transforming information into sign systems, then information processes are the core of the semiotics of culture and **the cultural mechanism of transforming information into text is but another definition of semiosis.**

Before trying to apply this understanding of cultural semiosis to researching cross-cultural communication it should be mentioned that according to Peirce semiosis starts from a given **outer sign.** The question of who produced it in the first place, and why, falls outside the scope of his concept of semiosis. This bias is confirmed by his choice of terminology, i.e., especially of interpretant, that is **the inner sign** as an explanation, as a translation, of the outer sign. From the wider perspective of communication, or sign exchange, an outer sign can only be considered given to a particular sign observer after it has been produced by a particular sign engineer. Valentin Voloshinov[2] can be seen to apply this communication perspective right from the start of his theoretical development. This scholar emphasizes the representational nature of signs. He states that a sign does not simply exist as a part of a reality – it reflects and refracts another reality [7, p. 10] and he also expresses the communication perspective of sign: Signs can arise only on **interindividual territory.**

Ten years later Pierce's pupil Charles Morris introduces the interpreter as the component of semiosis and argues that the latter includes: 1) the sign vehicle (i.e. the object or event which functions as a sign), 2) the designatum (i.e. the kind of object or class of objects which the sign designates), 3) the interpretant (i.e. the disposition of an interpreter to initiate a response-sequence as a result of perceiving the sign), and 4) the interpreter (i.e. the person for whom the sign-vehicle functions as a sign) [8][3]. He devides semiotics into three interrelated sciences: 1) syntactics (the study of the methods by which signs may be combined to form compound signs),

[1] *The latest English translation of this article was published in 2005 in the English edition of «Sign Systems Studies» [3]. «Sign System Studies» is a well known academic journal on semiotics edited at the Department of Semiotics of the University of Tartu. It was initially published in Russian and since 1998 – in English with Russian and Estonian language abstracts. The journal was established by Yuriy Lotman as «Trudy po Znakovym Sistemam» in 1964. Since 1998 it has been edited by Kalevi Kull, Mihhail Lotman, and Peeter Torop. The journal is available online from the Philosophy Documentation Center and starting 2012 also on an open access platform.*

[2] *Recently, the validity of Voloshinov's authorship of the book «Marxism and the Philosophy of Language» has come into question. This book was first published in Leningrad in 1929 under the title «Marksizm i filosofiia iazyka: Osnovnye problemy sotsiologitseskogo metoda v nauke o iazyke (Marxism and the Philosophy of Language: Basic Problems of the Sociological Method in the Science of Language)». It has been suggested that it was in fact Mikhail Bakhtin who was the real author. It is probable we may never know the truth but it is worth pointing out that although this claim is now accepted uncritically by many commentators, it rests on certain unsubstantiated facts and contradictory assumptions [6].*

[3] *«Writings on the General Theory of Signs» is a collection of some of Morris's most important writings on semiotics and on the theory of language. Part One is «Foundations of the Theory of Signs» (1938). Part Two is «Signs, Language, and Behavior» (1946). Part Three («Five Semiotical Studies») includes the first chapter of «Signification and Significance» (1964).*

2) semantics (the study of the signification of signs), and 3) pragmatics (the study of the origins, uses, and effects of signs). Thus semiosis has syntactical, semantical, and pragmatical levels or dimensions. While the syntactical dimension of semiosis is governed by the relations which signs have with each other, the semantical dimension is governed by the relations which signs have to the objects or events which they signify, and the pragmatical dimension is governed by the relations which signs have to their producers and interpreters.

Charles Morris' definition of pragmatics as the study of the relation of signs to their interpreters has been accepted and developed by different scholars. George Yule in his «Pragmatics», which has become classical, defines four areas that pragmatics as the type of study is concerned with: 1) the study of meaning as communicated by the speaker (or writer) and interpreted by a listener (or reader); 2) the interpretation of what people mean in a particular context and how the context influences what is said; 3) how a great deal of what is said is recognized as part of what is communicated; 4) what determines the choice between the said and unsaid [9 p. 3]. He emphasizes that pragmatics is appealing because it is about how people make sense of each other linguistically, but it can be a frustrating area of study because it requires us to make sense of people and what they have in mind [9, p. 4]. From the first pages of the above mentioned book G.Yule attracts attention to cross-cultural differences that account for the differences in the contextual meaning communicated by a speaker or writer and in the interpretation of a listener or reader. Communicants belonging to one lingual and social group follow general patterns of behavior (including lingual) expected within the group. G.Yule describes his experience of answering questions about his health when he first lived in Saudi Arabia [9, p. 5]. He tended to answer them with his familiar routine responses of **«Okay»** or **«Fine»** but soon discovered that pragmatically appropriate in that context would be to use a phrase that had the literal meaning **«Praise to God».** Thus the phrase he used conveyed the meaning that he was a social outsider: more was being communicated than was being said. Thus cultural semiosis in this case is based on **cultural schemata in the context on differences of our basic experiences.** The study of differences in expectations based on these cultural schemata as a part of a new area of investigation: **cross-cultural studies** – sprang up in the 1980 s. Its emergence is associated with the names of such world-famous scholars as Anna Wierzbicka, Cliff Goddard, Deborah Tannen and others. The fundamental tenet of cross-cultural pragmatics, as understood by Anna Wierzbicka, is based on the conviction that profound and systematic differences in ways of speaking in different societies and different communities reflect different cultural values and different hierarchies of these values. To study different cultures in their culture-specific features we need a universal perspective: and we need a culture-independent analytical framework. Such a framework can be found in **universal human concepts,** i.e. in concepts which are inherent in any human culture [10, p. 9]. The scholar believes that we cannot understand a distant culture in «its own terms» without understanding it at the same time «in our own terms». What we need for real «human understanding» is to find terms which would be both «theirs» and «ours». And she suggests that we can find such universal concepts in the universal alphabet of human thoughts suggested by Gottfried Wilhelm Leinbnitz (1646 – 1716) [10, p.10]. His philosophic-linguistic project is based on four principal tasks: 1) construction of the system of primes arranged as an alphabet of knowledge or general encyclopedia; 2) drawing up of an ideal grammar based on the template of simplified Latin; 3) introducing rules of pronunciation; 4) arrangement of lexicon containing real signs using which the speaker automatically acquires the ability to construct a true sentence. The system of signs suggested by Leibniz is based on the principle that language has to be improved through the introduction of the general terms denoting general ideas. People use words as signs of ideas and this is not because there are intrinsic connections between some articulate sounds and certain ideas (in this case, people would have only one language), but because of the arbitrary agreement, by virtue of which certain words are selected to designate certain ideas [11, p. 242] Leinbnitz's idea of the alphabet of knowledge correlates with the optimal semantic metalanguage suggested by C. Goddard and A. Wierzbicka for cross-linguistic semantics. They believe that such a metalanguage ought to be based as transparently as possible on ordinary natural languages, and furthermore, it ought to consist as far as possible of elements whose meanings are present in all natural languages, i.e. of universally lexicalized meanings [12, p. 7]. Thus universal concepts are viewed as indefinable, i.e. semantically simple words and morphemes of natural languages such as **I, you, someone, something, this, think, say, want, do** which can be found in all the languages of the world. But it is in a clash with another language that the distinctness of a language (as a separate identity) reveals itself [13, p. 19].

The study of semiosis, which was previously defined as the generation of culture texts, can provide the penetration into a system of inherited conceptions expressed in sign forms by means of which people communicate, perpetuate and develop their knowledge about and attitudes toward life. To look at semiosis as the construction of meaning by the speakers from different cultures is the principal task of cross-cultural pragmatics. Deborah Tannen emphasizes that in analyzing the pragmatics of cross cultural communication, we are analyzing language itself and that there are eight levels of differences in signaling how speakers mean what they say, namely: when to talk, what to say, pacing and pausing, listenership, intonation, formulaicity, indirectness, cohesion and coherence [14]. These levels can be explained through cultural schemata or models of culture.

It should be mentioned that there is no clear-cut **differentiation of the research tasks and objectives of contrastive pragmatics vs cross-cultural pragmatics.** Floriy Batsevitch, a prominent Ukrainian researcher in the field of communication theory and linguistic pragmatics who works at Ivan Franko Lviv National University, states that contrastive pragmatics studies the manifestation of pragmatic factors in different languages and the subject of cross-cultural pragmatics are similarities, differences and variance in the expression of pragmatic meanings in different lingual cultures as determined by cultural values and ideas of different ethnic communities [15, p. 6]. In seems that when a researcher applies cultural schemata as tertium comparationis for the contrastive analysis of their expression in two or more languages he/she works in the field of contrastive pragmatics. Like, for example, Iryna Prykarpatska from Jagiellonian University in Krakow

carries out **contrastive pragmatic study** of complaints in American English and Ukrainian, though in the title of her article it is indicated that it is cross-cultural [16]. The scholar suggested to use six dimensions worked out by Hofstede Geert and Hofstede Gert-Jan (the first four) and Edward Hall (the last two): 1) Power Distance Index; 2) Collectivism vs Individualism; 3) Femininity vs Masculinity; 4) Uncertainty avoidance; 5) High vs Low Context; 6) Monochronism vs polychronism – as tertium comparationis for contrastive analysis. Having analyzed different aspects of the verbal coding of complaints she has discovered that the complaints made by Ukrainians to their friends are more direct and spontaneous, than those performed by North Americans. All this lead us to the main conclusion that the norms of friendship in the two cultures under analysis are different. According to Ukrainian norms friends should be open and sincere with each other, whereas respect for and the right to each other's personal autonomy, which is highly valued in North American society, requires greater indirectness on the part of its members. The differences in the friendship norms agree with North American high and Ukrainian low scores along the individualism scale.

Contrastive pragmatics and cross-cultural pragmatics both deal with pragmatic dimension of cultural semiosis but the former aims at discovering similarities and differences in the expression of relations between language and context in culture texts of two or more different languages, while the latter studies these relations in reference to cross-cultural communication.

One can single out three dimensions or axes of pragmatic research which allow to differentiate between different «types» of pragmatics: 1) the first dimension (generalist vs particularist approach) – the universal pragmatics and the language-specific pragmatics which has a look at the pragmatic system of an individual language; 2) the second dimension (studying languages in isolation or in comparison) – culture-specific pragmatics and cross-cultural pragmatics; 3) the third dimension (diachronic vs synchronic) – language-state pragmatics and evolutionary pragmatics.

Summing up it should be emphasized that defining culture as the generation of senses one can claim that cultural semiosis as the generation of culture-texts is the heart of communication and provides for defining a group of people as a lingual and cultural community.

References:

1. Lotman Y.M. Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture [Transl. by A. Shukman; intr. by U. Eco] / Y.M. Lotman. – London, New York: I. B.Tauris & Co Ltd., 1990. – 288 p.
2. Лотман Ю.М. О семиосфере / Ю.М. Лотман //Ученые записки Тартуского университета. Труды по знаковым системам. – 1984. – Т. 17. – № 641. – С. 5–3.
3. Lotman J. On the semiosphere / Jurij Lotman // Sign Systems Studies, 2005. – 33 (1). – P. 205–229.
4. Andrews E. Introduction / E. Andrews // J. Lotman. Culture and Explosion. – The Hague: Mouton de Gruyter, 2004. – P. XIX–XXVII.
5. Machado I. Lotman's scientific investigatory boldness: The semiosphere as a critical theory of communication in culture / Irene Machado // Sign Systems Studies, 2011. – 39 (1). – P. 81–104.
6. Parrington John. In Perspective: Valentin Voloshinov [Electronic recource]. –Mode of access: http://pubs.socialistreviewindex.org.uk/isj75/parring.htm.
7. Voloshinov V.N. Marxism and the Philosophy of Language [Trans. L.Matejka and I.R.Titunik] / V.N.Voloshinov. – New York: Seminar Press, 1973.
8. Morris Ch. Writings on the General Theory of Sign [Ed. by T.A. Sebeok] / Charles Morris. – The Hague: Mouton, 1971. – 486 p.
9. Yule G. Pragmatics / George Yule. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – 138 p.
10. Wierzbicka A. Cross-cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction / Anna Wierzbicka. – Berlin-New York: Mouton de Gruyter, 2003. – 502 p.
11. Лейбниц Г. В. Новые опыты о человеческом разуме / Г. В. Лейбниц. – М.: СОЦЭКГИЗ, 1936. – 484 с.
12. Goddard C. Men, Women and Children: The Conceptual Semantics of Basic Social Categories / Cliff Goddard, Anna Wierzbicka. – [Elrctronic resource]. – Mode of access: http://www.colorado.edu/ling/courses/LAM5430/More5430e-reserves/Basic_Social_Categories.pdf.
13. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words / A. Wierzbicka. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1997. – 317 p.
14. Tannen D. The pragmatics of Cross-Cultural Communication / Deborah Tannen // Applied Linguistics, 1984. – Vol.5. – № 3. – P. 189–195.
15. Бацевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: Монографія / Ф.С. Бацевич. – Львів: ПАЇС, 2010. – 336 с.
16. Prykarpatska I. Why are you late? Cross-cultural Pragmatic Study of Complaints in American English and Ukrainian / I. Prykarpatska // Revista Alicantina de Estudios Ingleses. – 2008 (21). – P. 87–102.

Андрейчук Н. І. Прагматичний вимір міжкультурного семіозису

Анотація. У статті розглядається поняття культурного семіозису, який тлумачиться як культурний механізм перетворення інформації в текст. Наведено аргументи на підтримку твердження, що в основі міжкультурного семіозису лежать випрацьовані мовленнєвими спільнотами культурні моделі, вивчення яких є завданням міжкультурної прагматики.

Ключові слова: семіотика культури, текст культури, культурний семіозис, культурна модель, міжкультурна прагматика.

Андрейчук Н. И. Прагматическое измерение межкультурного семиозиса

Аннотация. В статье рассматривается понятие культурного семиозиса, который определяется как культурный механизм превращения информации в текст. Статья также содержит аргументацию в поддержку утверждения, что межкультурный семиозис основывается на культурных моделях, которые вырабатываются языковыми сообществами, а их изучение – задача межкультурной прагматики.

Ключевые слова: семиотика культуры, текст культуры, культурный семиозис, культурная модель, межкультурная прагматика.

УДК 371

Коваленко О. Ю.,
кандидат філологічних наук, викладач кафедри іноземних мов
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця

ФОРМУВАННЯ ЗДАТНОСТІ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Анотація. У статті аналізується роль міжкультурної комунікації у підготовці студентів економічних спеціальностей при вивченні іноземних мов.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, комунікація, спілкування, професійна підготовка.

Підвищення якості професійної підготовки студентів економічних спеціальностей продовжує залишатися провідною проблемою професійної педагогіки. Без науково-практичного вирішення питання про спрямованість, зміст, структуру і методи підготовки студентів у вищих учбових закладах у період реформування економіки складно забезпечити високий результат, незважаючи на зростаючі потреби суспільства. У сучасному світі в основі мовних структур лежать структури соціокультурні, тобто, для того, щоб активно користуватися мовою, як засобом комунікації, не достатньо розуміти значення слів, словосполучень і граматичних правил [11]. Від формування і розвитку здібності до міжкультурної комунікації у майбутніх фахівців економічних професій залежить низка важливих економічних питань.

Актуальність дослідження ролі та механізмів реалізації міжкультурної комунікації у європейському просторі обумовлена потребами поглиблення і розширення міжкультурного діалогу, що розгортається сьогодні у сучасному світі. **Актуальність** нашого дослідження обумовлена потребою розвитку професійного світу людини, що реалізується через поглиблене розуміння ментальної культури інших через засоби міжкультурної комунікації.

Питанню професійної підготовки фахівців економічного профілю присвячені дослідження вітчизняних вчених: Н.Л. Драб, Г.С. Скуратівської, Т.В. Колбіної та інших. Основна увага в цих роботах приділялася лінгвістичному аспекту та методам викладання іноземних мов. Пошуку шляхів ефективної професійної підготовки фахівців різних галузей на основі діяльнісного підходу присвячені дослідження Є.Ф. Зеєра, Л.В. Макарова, О.Е. Смірнова, Г.В. Суходольського та інших. У дослідженнях Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, В.Ф. Ломова, В.Д. Шадрікова, Н.П. Кузьміної та інших вчених доведено, що методологічною основою навчання є категорія діяльності. Теорії міжкультурної комунікації присвячені дослідження Е. Холла, Г. Хофштеде, Е. Хірша. Проблемою формування здатності до спілкування і взаємодії в умовах сучасного світу на основі знань і уявлень про правову культуру поведінки і всебічного розвитку міжнаціонального полілогу займалися А.О. Вербицкий, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Краївський та ін. Проте частковий аналіз означеної проблеми в науково-педагогічній літературі не дозволяє повністю реалізувати практичний потенціал, закладений для розв'язання проблеми.

Головною **метою** дослідження є аналіз ролі міжкультурної комунікації у підготовці студентів економічних спеціальностей при вивченні іноземних мов.

Об'єктом дослідження є міжкультурна комунікація, що здійснюється у європейському та світовому культурному просторі; предметом дослідження є її значення і роль у налагодженні міжкультурного діалогу у європейському та світовому просторі.

Засобом спілкування у сучасному світі є мова. Мова – багатофункціональне явище. Усі функції мови проявляються в комунікації. Основна функція мови – комунікативна, або спілкування, тобто використання мови для передачі інформації. Щодо поняття «комунікація» і «міжкультурна комунікація»: «коммуникация – в широком смысле – передача сообщения, сообщение» [6]; «коммуникация (от лат. commuriicatio – сообщение, передача) – общение, обмен мыслями, сведениями, идеями и т. д.; передача того или иного содержания от одного сознания (коллективного или индивидуального) к другому» [5]; «communication – the imparting or exchanging of information or news»; «communication – means of connection between people or places, in particular».

Слово «міжкультурний» (intercultural) включає префікс «між» (inter), який припускає спілкування між представниками різних культур, якесь зовнішнє коло спілкування.

Таким чином, міжкультурна комунікація – це зв'язок, спілкування між представниками різних культур, яке передбачає як безпосередні контакти між людьми і їх суспільствами, так і форми комунікації, дані за допомогою ланки, що є посередником. У основі формування здібності до міжкультурної комунікації лежить здібність до спілкування, на розвиток якої має бути направлений освітній процес у цілому.

У зв'язку з тим, що поняття «комунікація» часто ототожнюється з категоріями «спілкування», «повідомлення», то ми виділили такі грані комунікації: 1) комунікативну, пов'язану з виявленням специфіки інформаційного процесу між людьми як суб'єктами, тобто з урахуванням стосунків між партнерами, їх установок, цілей, намірів. Засобом реалізації комунікативного під-

ходу може служити ситуативний підхід. Мовний матеріал, вживаний у зв'язку з певною ситуацією, запам'ятовується в сукупності з нею, і подальше пред'явлення аналогічної ситуації в учбовому процесі або в реальному спілкуванні дозволяє викликати в пам'яті потрібні мовні одиниці; 2) інтерактивну, припускаючу побудову загальної стратегії взаємодії у формі міжособистісної комунікації на основі комунікативної і соціокультурної компетенцій його учасників; 3) перцептивну, ту, що включає процес формування образу іншої людини, що досягається прочитанням за фізичними характеристиками людини, його психологічних властивостей і поведінки.

Звідси випливає, що спілкування є особливою формою взаємодії і міжособистісних стосунків людей, проявом основних властивостей особи. Успішна комунікативна взаємодія і взаєморозуміння представників різних націй і культур, на думку С.Г. Тер-Мінасової [11], можливі лише за умови знання комунікативних мовних значень і культурних кодів, це створює можливості для правильної інтерпретації повідомлення і розуміння вираженого в ньому сенсу. Оскільки комунікація – це процес обміну повідомленнями і створення сенсу, то ефективність комунікації залежить від того, наскільки, і в якому ступені комунікатори надають однаковий сенс повідомленням (посланому і сприйнятому), якими вони обмінюються.

Для ефективної комунікації в міжнаціональному полілогу («різновид мови, в якій декілька учасників, і усі вони активні в мовному відношенні») [9] важливий зміст думки і форма висловлювання. Якщо в звичайному спілкуванні рівень спонтанності досить високий, то при вирішенні професійних завдань фахівців економічних професій основний акцент має бути зроблений на готовності до міжкультурної комунікації. Розвиток здатності до міжнаціонального полілогу у майбутніх фахівців припускає особливу організацію об'єктів освітнього простору. Навчання міжкультурному спілкуванню, формування готовності до міжкультурної комунікації ми вважаємо найбільш продуктивним на основі спільного вивчення мови, культурологічної і професійної діяльності [10].

Вибираючи таку стратегію навчання, ми ґрунтувалися на особисто-діяльнісному підході в професійній підготовці майбутніх фахівців економічних професій, запропонованому І.І. Макашиною [7]. Процес засвоєння нових іншомовних знань, необхідних для розуміння культурологічного або професійного явища, зустрічається з процесом засвоєння нового компонента діяльності, розуміння якого виступає засобом вивчення відповідного іншомовного явища. В результаті цього взаємного руху з'являється феномен – іншомовно-діяльнісна або культурно-діяльнісна освіта, виражена у формі учбової діяльності, яка має одночасно властивості як предмета вивчення, так і засобу навчання.

При вивченні іноземної мови, як засобу формування нової діяльності, у свідомості студента складається її алгоритм, здійснюється зворотний зв'язок на основі виконання рефлексії, відбувається самокоректування діяльності, вноситься істотний вклад у розуміння студентом суті і соціальної значущості діяльності, що вивчається, в утворення здатності приймати і аргументувати свої рішення, а також формується уміння використання іноземної мови в якості спілкування [1; 4].

Інтеграція вивчення іноземної мови і освоєння діяльності викликає поліпшення умов для засвоєння мови, що вивчається, забезпечуване пред'явленням для осмислення на цій мові, і виконання з використанням іншомовної мови дій, на засвоєння яких спрямований основний пізнавальний інтерес студентів. Це сприяє розвитку двопрофільної рефлексії і здатності аналізувати проблемну ситуацію [2; 10]. А наповнення курсу іноземної мови значущою інформацією для майбутнього фахівця дозволяє сформувати професійно важливі знання.

Спираючись на положення про те, що процес вивчення іноземної мови може виступати засобом вивчення майбутньої діяльності, пріоритетними можна виділити такі методи активного навчання: рольові ігри, ділові ігри і проблемні ситуації. Такі методи навчання є найбільш адекватними для досягнення поставленої мети формування здатності до міжкультурної комунікації, оскільки повинні викликати у студентів прагнення самостійно розібратися в складних професійних питаннях, і на основі глибокого системного аналізу наявних чинників і подій виробити оптимальне рішення з досліджуваної проблеми для реалізації його в практичній діяльності.

Методи активного навчання, що представляють сукупність способів організації навчально-пізнавальної діяльності студентів, активізують їх розумову діяльність при засвоєнні нового учбового матеріалу і реалізують вже наявні знання. Методи активного навчання не лише полегшують і поглиблюють процеси пізнання майбутньої дійсності, але і формують основи емоційного відношення до навколишнього світу, розвивають системи діяльності і мотиви, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю.

Методи активного навчання діляться на дві групи: імітаційні і неімітаційні. А імітаційні, у свою чергу, – на ігрові і неігрові. Неімітаційні методи – це дискусії, проблемні лекції, екскурсії. Імітаційні неігрові – це вирішення виробничих завдань, учбовий приклад або вивчення конкретного випадку, рольова гра й імітаційно-ігрові методи – це ділова гра, ігрове моделювання, стажування на певній посаді, складання фінансово-економічної звітності, розробка бізнес-плану. Необхідно також практикувати різні форми індивідуальної роботи студента (самостійні учбові проекти, творчі завдання) [4; 7].

Метод учбового прикладу або вивчення конкретного випадку припускає постановку пізнавальних завдань, аналіз способів їх рішення, порівняння точок зору, міркування, доказу. В основі цього методу лежить технологія проблемного навчання [2], ґрунтованого на отриманні нових знань студентами за допомогою рішення теоретичних і практичних проблем, завдань у тих, що створюються в силу цього проблемних ситуаціях. Проблемна ситуація виникає у людини, коли у неї є пізнавальна потреба і інтелектуальні можливості вирішувати завдання за наявності утруднення, протиріччя між старим і новим, відомим і невідомим, даним і шуканим, умовами і вимогами [8].

Проблемне навчання включає декілька етапів: усвідомлення проблемної ситуації, формулювання проблеми на основі аналізу ситуацій, вирішення проблеми, включаючи висунення, зміну і перевірку гіпотез, перевірку рішення.

Метод проблемних ситуацій – це особливий вид інтелектуально-емоційної взаємодії суб'єкта (студента) з об'єктом пізнання (завданням), у процесі якого студент усвідомлює протиріччя між необхідністю оволодіння об'єктом пізнання (рішення завдання) і недоліком наявних у нього знань для цього. Проблемна ситуація породжує у студента яскраво виражену пошукову потребу, прагнення знайти (відкрити або засвоїти) об'єктивно необхідні і достатні для вирішення проблеми знання і способи дії.

Застосування методу аналізу проблемних ситуацій для формування здатності до міжкультурної комунікації бачиться нам продуктивним. Цей метод припускає розгляд і обговорення конфліктних професійних ситуацій, що виникають між представниками різних культур. Аналіз і обґрунтування причин конфлікту здійснюється з опорою на відмінності в нормах професійної поведінки і культурно-специфічних способах мовного оформлення, адекватних змісту професійних ситуацій [8].

Аналіз проблемних ситуацій припускає вивчення мови і поведінки учасників реальних професійних ситуацій. Пояснюється сенс професійних дій, висловлюється думка відносно мотивів, причин і сенсу дій учасників, розвивається емпатія.

Лінгвокраїнознавська підготовка майбутніх фахівців економічних професій сприяє рішенню комплексних завдань по вивченню стереотипів поведінки, форм мислення, систем ціннісної орієнтації, специфіки національної культури та ін., що в цілому виступає чинником успішної професійної діяльності і розвитку міжнаціонального полілогу. Лінгвокраїнознавство – це метод ознайомлення студента з сучасною дійсністю країни, мову якої він вивчає. В ході процесу цього методу при вивченні іноземної мови забезпечується розвиток і формування комунікативної компетенції в актах міжкультурної комунікації. В результаті студентом охоплюється уявлення про звичаї і традиції країни. У практиці викладання іноземної мови необхідно навчити не лише мовним структурам, як було вже зазначено, але і тому, що лежить за мовою, тобто культура країни, мова якої вивчається.

Міжкультурна комунікація припускає взаємодію представників різних культур, знання особливостей характеру і поведінки представників із різних етнічних, расових, культурних і соціальних груп. У своїй фундаментальній монографії «Мова і культура» Е.М. Верещагін і В.Г. Костомаров сформулювали найважливіший аспект викладання мов таким чином: «Две национальные культуры никогда не совпадают полностью. Это следует из того, что каждая состоит из национальных и интернациональных элементов. Совокупности совпадающих (интернациональных) и расходящихся (национальных) единиц для каждой пары сопоставляемых культур будут различными... Поэтому неудивительно, что приходится расходовать время и энергию на усвоение не только плана выражения некоторого языкового явления, но и плана содержания, т. е. надо вырабатывать в сознании обучающихся понятия о новых предметах и явлениях, не находящих аналогии ни в их родной культуре, ни в их родном языке. Следовательно, речь идет о включении элементов страноведения в преподавание языка, но это включение качественно иного рода по сравнению с общим страноведением. Так как мы говорим о соединении в учебном процессе языка и сведений из сферы национальной культуры, такой вид преподавательской работы предлагается назвать лингвострановедческим преподаванием» [3, с. 18–19].

Лінгвокраїнознавча підготовка сприяє скорішому і продуктивнішому контакту (якщо економісти знають мову, особливості країни, з якою вони знаходяться в контакті, вони швидше встановлюють контакт, крім того, професійна діяльність економіста має бути націлена на досягнення певних результатів: на отримання прибутку або забезпечення високої ефективності вкладень та ін.). Тому лінгвокраїнознавчу підготовку можна визначити як ще один чинник успішного формування здатності майбутніх фахівців економічних професій до міжкультурної комунікації.

Ми дійшли таких **висновків.** Щоб підготувати економіста, готового до участі в міжкультурній комунікації, необхідно: проаналізувати діяльність майбутнього фахівця з позиції міжнаціонального, міжкультурного спілкування; виявити основні напрямки модернізації змісту економічної освіти з метою його наповнення новою інформацією, сприяючою формуванню якостей, що забезпечують успішний розвиток міжнаціонального полілогу (толерантність, повага до культурної спадщини інших країн та ін.); спиратися на сучасні педагогічні технології підготовки майбутніх фахівців; реалізувати принцип полікультурності і діалогу культур у підготовці майбутніх фахівців на основі міжнародного досвіду в контексті розвитку міжнародних відносин (виховувати шанобливе ставлення до культурних цінностей).

Таким чином, для успішного контакту і комунікації з представниками різних культур необхідно мати уявлення про національні відмінності, а також проявляти повагу і терпимість до культурних національних особливостей [4]. Іншомовна підготовка майбутнього фахівця повинна ґрунтуватися на концепції полілогу культур, що має на увазі спрямованість на соціо-культурні принципи освіти, коли культурне середовище іншомовної підготовки утворюється в ситуації міжкультурного навчання. Навчання міжкультурному спілкуванню слід будувати на основі спільного вивчення мови і культури із застосуванням сучасних технологій, і обліку позитивного досвіду іншомовної підготовки в вищих навчальних закладах.

Література:

1. Воробьева Н.А. Структура профессиональной коммуникации в сфере образования [Электронный ресурс] / Н.А. Воробьева // Письма в Эмиссию. Оффлайн: научно-педагогический интернет-журнал Российского ГПУ им. А.И. Герцена). – 2009. – Март. – Режим доступа к журн.: http://www.emissia.org/offline/2009/1314.htm.
2. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный поход / А.А. Вербицкий – М.: Высш. шк., 1991. – 205 с.

3. Верещагин Е.М. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного / Е.М Верещагин, В.Г Костомаров. – М.: Рус. язык, 1990. – 247 с.
4. Дармороз Г.А. Формування іншомовної комунікативної компетенції [Електронний ресурс] / Г.А. Дармороз. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Apfil/2011_1/Darmoroz.pdf.
5. Коммуникация [Электронный ресурс] / Академик: [Интернет-коллекция словарей и энциклопедий]. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/543КОММУНИКАЦИЯ. – Название с экрана.
6. Коммуникация. [Электронный ресурс] / Философия: Энциклопедический словарь. – М.: Гардарики. Под редакцией А.А. Ивина. – 2004. – Режим доступа: http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/543/КОММУНИКАЦИЯ. – Название с экрана.
7. Макашина И.И. Изучение иностранного языка как средство обучения профессиональной деятельности / Макашина И.И. – Новороссийск: НГМА, 2004. – 160 с.
8. Махмутов М.И. Проблемное обучение / Махмутов М.И. – М.: Педагогика, 1995. – С. 171–172.
9. Полилог. [Электронный ресурс] / Академик.: [Интернет-коллекция словарей и энциклопедий]. Режим доступа: http://pedrecheved.academic.ru/162/Полилог. – Название с экрана.
10. Тенищева В.Ф. Интегративно-контекстная модель формирования профессиональной компетенции: автореф. дис. на получ. звання д-ра. пед. наук / В.Ф. Тенищева – М., 2008. – 45 с.
11. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация [Электронный ресурс] / С.Г. Тер-Минасова. – Режим доступа: http://www.ffl.msu.ru/research/publications/ter-minasova-lang-and-icc/ter-minasova-yazik-i-mkk-BOOK.pdf.

Коваленко О. Ю. Формирование способности к межкультурной коммуникации у студентов экономических специальностей в процессе обучения иностранным языкам

Аннотация. В статье анализируется роль межкультурной коммуникации в подготовке студентов экономических специальностей при обучении иностранным языкам.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, коммуникация, общение, профессиональная подготовка.

Kovalenko O. Forming of capability to intercultural communication of students of economic specialities in foreign language learning

Summary. The article represents role of intercultural communication which is considered as one of central aims of foreign language learning.

Key words: interculture communication, communication, converse, professional training.

ЗМІСТ

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРА

Войцехівська Н. К.
ПРОКЛЬОНИ ТА ЗЛОПОБАЖАННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЛІКТНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ 4

Ворова Т. П.
ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ КАЗКИ «ЧОРНА КУРКА, АБО ПІДЗЕМНІ МЕШКАНЦІ» А. ПОГОРЄЛЬСЬКОГО І «КАЗКИ ПРО РИБАЛКУ Й РИБКУ» О. С. ПУШКІНА 9

Гарачковська О. О.
ГРОТЕСКНО-УЗАГАЛЬНЕНА КАРТИНА ПАТОЛОГІЧНОГО СВІТУ В САТИРИЧНІЙ ПОЕЗІЇ МИКОЛИ ХОЛОДНОГО 13

Гурко О. В.
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КАТЕГОРІЙ СТВЕРДЖЕННЯ ТА ОЦІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ 16

Кириленко Н. І.
РОДИННА ОБРЯДОВІСТЬ ГОРЮНІВ ЯК СКЛАДОВА СВЯТКОВО-ОБРЯДОВОЇ КУЛЬТУРИ ПОЛІССЯ 19

Климентова О. В.
МОВЛЕННЄВИЙ ВПЛИВ У БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ КОМУНІКАТИВНИХ РЕГЛАМЕНТІВ СПОРТИВНОГО СЕРВІСУ) 22

Мельнікова Т. В.
ПАРОДИЧНЕ ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ О. С. ПУШКІНА ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ПАРОДІЙНОГО ЕФЕКТУ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ І. С. ТУРГЕНЄВА 26

Мясоєдова С. В., Ткач П. Б.
МІСЦЕ МОТИВАЦІЙНОЇ СКЛАДОВОЇ У ФОРМУВАННІ СПОНУКАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ НЕПРЯМИХ ВИСЛОВЛЕНЬ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ 30

Нестелєєв М. А.
АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ОБРАЗУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ (ЮНҐІАНСЬКА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ) 34

Пройдаков А. І.
УРБАНІСТИЧНА СКЛАДОВА ЕСЕЇСТИКИ ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА 37

Савчин Н. Б.
НОВЕЛІСТИКА ГРИГОРА ТЮТЮННИКА В ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКАХ ІЗ ТВОРЧІСТЮ ЛЬВА ТОЛСТОГО 40

Сивак Л. М.
МІФОПОЕТИЧНИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА В РОМАНІ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА «КРОВ ЛЮДСЬКА – НЕ ВОДИЦЯ» ТА ОДНОЙМЕННІЙ П'ЄСІ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЗМУ 43

Слободян О. В.
ГЕОГРАФІЧНІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ РІВНИНИ У СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКИХ ГОВІРКАХ ЛУГАНЩИНИ 48

Стецик Н. М.
ХУДОЖНЄ НОВАТОРСТВО РОМАНУ ОСИПА ШПИТКА «ВИРІД» 52

Тузков С. А.
ПОД ЗНАКОМ «DEJA VU»: ЗАМЕТКИ НА ПОЛЯХ РОМАНА Ф. ДОСТОЕВСКОГО «БЕСЫ» 57

Чикарькова М. Ю.
ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ КАТЕГОРИИ «ЖИЗНЬ-СМЕРТЬ» «БЫТИЕ-НЕБЫТИЕ» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ МИРЕ ФЕДОРА СОЛОГУБА 61

Юган Н. Л.
СПЕЦИФИКА ВОПЛОЩЕНИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КАРТИНЫ МИРА В ПЬЕСЕ В. И. ДАЛЯ «НОЧЬ НА РАСПУТЬЕ» 65

Ященко Ю. В.
КОРОТКА ПРОЗА ЕММИ АНДІЄВСЬКОЇ ЯК «МИСТЕЦЬКА АВТОБІОГРАФІЯ» 70

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Кушнірова Т. В.
ОСНОВНІ МОТИВИ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ РОАЛЬДА ДАЛА (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ «ПОЦІЛУНОК») 74

РОМАНСЬКІ, ГЕРМАНСЬКІ ТА СХІДНІ МОВИ

Артюхова А. А.
АГРЕССИВНАЯ РИТОРИКА КАК ПЕРСУАЗИВНЫЙ СПОСОБ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ ВЫСТУПЛЕНИЙ НЕМЕЦКОГО ПОЛИТИКА ГРЕГОРА ГИЗИ) 80

Бакуменко О. О.
СЕМАНТИЧНІ ЗМІНИ В ДІЄСЛОВАХ ІЗ ПРЕВЕРБОМ AN– В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ XVII СТ.……84
Бехта І. А., Карп М. А.
МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ЗАСОБИ КОГЕЗІЇ ТА КОГЕРЕНТНОСТІ У СУЧАСНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ КАЗКАХ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ……87
Вигнанська І. М.
ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ БІБЛІЙНИХ ОДИНИЦЬ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ……91
Вишнівський Р. Й.
ДО ПИТАННЯ ПРО МОТИВИ ВЖИВАННЯ ЕВФЕМІЗМІВ (НА ПРИКЛАДІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)……95
Єсипович К. П.
КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО НАРАТИВУ (НА МАТЕРІАЛІ ПАМ'ЯТКИ ФРАНЦУЗЬКОГО АНІМАЛІСТИЧНОГО ЕПОСУ «РОМАН ПРО ЛИСА»)……99
Жукова Н. М.
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ YARN В АВСТРАЛІЙСЬКІЙ АНГЛОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ КІНЦЯ XIX – СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТЬ……102
Кріпак Ю. В.
ФУНКЦІОНУВАННЯ СФАБРИКОВАНО-КООПЕРАТИВНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ АГРЕСІЇ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ……109
Любимова Ю. С.
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ДОСЛІДЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ МОДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ МОВІ (ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)……113
Магеррамова М. А.
ОСОБЕННОСТИ И СРЕДСТВА СЛОВООБРАЗОВАНИЯ ГЛАГОЛОВ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ……116
Осовська І. М.
АВТОХТОНИ ДИСКУРСУ ЯК КОНСТАНТИ КОЛЕКТИВНОГО КОГНІТИВНОГО ПРОСТОРУ……119
Пеливан О. К.
УЧАСТИЕ ЧАСТОТНОГО ПАРАМЕТРА ИНТОНАЦИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ВЕЖЛИВОСТИ/НЕВЕЖЛИВОСТИ В УСТНЫХ КОНФЛИКТНЫХ ДИАЛОГАХ……124
Полович І. Й.
ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ БЛАГО У «МОРАЛЬНИХ ЛИСТАХ ДО ЛУЦИЛІЯ» ЛУЦІЯ АННЕЯ СЕНЕКИ…128
Решетар О. В.
БІБЛЕЇЗМИ В БРИТАНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ……132
Сай І. В.
РОЛЬ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ТИПУ БАХУВРІХІ В СТРУКТУРІ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ I–XII ПІСЕНЬ ПОЕМИ ГОМЕРА «ІЛІАДА»)……135
Сарміна Г. Л.
РОЛЬ МОВНИХ ДЕВІАЦІЙ У ДОСЛІДЖЕННІ ДЕЛІКТНИХ ТЕКСТІВ……139
Філоненко Н. Г.
ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПАРЦЕЛЯЦІЇ У СУЧАСНОМУ ФРАНЦУЗЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПРОЗОВОМУ ТЕКСТІ……142
Човганюк М. М.
РЕАЛІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЙ ПОЗИТИВНОЇ ВВІЧЛИВОСТІ У ДИСКУРСИВНОМУ ПРОСТОРІ ТОК-ШОУ: КОМПЛІМЕНТ…145
Швайко Д. С.
ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З СЕМАНТИКОЮ ЗАПЕРЕЧЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛОМОВНОГО ПОЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ XX-XXI СТ.)……149
Школьна Н. О.
ПОЛІСЕМІЯ ТЕРМІНІВ У НІМЕЦЬКІЙ ФАХОВІЙ МОВІ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ……153
Щербина С. М., Гоца Н. М.
ОНТОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ БІНАРНИХ КОНЦЕПТІВ ТА ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЇХ ВИВЧЕННЯ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЇ……157

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Павленко О. Г.
УКРАЇНСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ: СУЧАСНИЙ ДОСВІД ОСМИСЛЕННЯ….162
Яцків Н. Я.
ПИСЬМЕННИК ЧИ ЖУРНАЛІСТ? СТАТУС ЛІТЕРАТОРА У ТВОРАХ БРАТІВ ҐОНКУРІВ ТА ІВАНА ФРАНКА……166

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Гайденко Ю. О.
ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ СЛОВА **170**

Лещенко А. В.
ТИПОЛОГИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОГО ИНТЕРЕСА **174**

Руденко М. Ю.
ЛІНГВОІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ АРГО, ЖАРГОНУ ТА СЛЕНГУ **178**

Тараненко О. Г.
РОЛЬ ЕМОЦІЇ ЯК ГОЛОВНОГО СКЛАДОВОГО ЧИННИКА КОНОТАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ ЛЕКСЕМИ «МУДРІСТЬ» (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ) **183**

Ходоренко А. В.
К ВОПРОСУ ВАЛЕНТНЫХ СВЯЗЕЙ НОМИНАТИВНОГО ЗНАКА (НА ПРИМЕРЕ НАИМЕНОВАНИЙ ГРУПП ЛИЦ) **186**

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ, ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Митник М. М.
ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «ТУРИСТИЧНИЙ ПРОДУКТ» ЯК ОДИН ІЗ АСПЕКТІВ ФОРМУВАННЯ ФРАНКОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ **190**

Романюк Н. М.
СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ АНГЛІЙСЬКИХ МОВНИХ КЛІШЕ ТА ЇХНІХ УКРАЇНСЬКИХ ВІДПОВІДНИКІВ **195**

Федорів М. І.
СЛОВОТВІРНИЙ АНАЛІЗ ПОХІДНИХ З ЛАТИНСЬКИМИ СУФІКСАМИ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ: МЕТОДОЛОГІЯ І МЕТОДИКА **198**

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Barylko S. M., Barylko Ye. O.
COMPARATIVE TRANSLATION ANALYSIS OF PHILIP LARKIN'S POEM «SAD STEPS» **202**

Білоус Н. В.
ЛІНГВОКОГНІТИВНА МОДЕЛЬ ПЕРЕКЛАДУ ТЕОЛОГІЧНИХ ТЕКСТІВ (НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ НАПРЯМОК) **205**

Бондаренко Л. М.
ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТІВ ДИПЛОМАТИЧНОГО ЖАНРУ ФРАНКОМОВНОГО ВІЙСЬКОВОГО ДИСКУРСУ ТА ЇХ ВІДТВОРЕННЯ У ПЕРЕКЛАДІ **208**

Зуєнко Н. О., Мусійчук С. М.
ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО В НІМЕЦЬКОМОВНОМУ І ФРАНКОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ **211**

Фоменко Е. Г.
КОНСТАНТЫ КУЛЬТУРЫ: «ЛЕВИАФАН» А. П. ЗВЯГИНЦЕВА В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ СУБТИТРАХ **214**

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Грищенко Е. В.
ФЕЙК-НЬЮЗ КАК ЖАНР НОВОСТНОГО ДИСКУРСА **220**

Томчаковский А. Г.,
ИНФОРМАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПОЛИКОДОВОЙ СТАТЬИ ТОЛКОВОГО СЛОВАРЯ **223**

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

Andreichuk N. I.
PRAGMATIC DIMENSION OF CROSS-CULTURAL SEMIOSIS **230**

Коваленко О. Ю.
ФОРМУВАННЯ ЗДАТНОСТІ ДО МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ **233**

НАУКОВИЙ ВІСНИК МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія: ФІЛОЛОГІЯ

Науковий збірник

№ 13, 2014

Серію засновано у 2010 р.

Коректор – Скрипченко О.О.
Комп'ютерна верстка – Кузнєцова Н.С.

Підписано до друку 26.12.2014 р. Формат 60х84/8. Обл.-вид. арк. 30,88, ум.-друк. арк. 27,91.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 200 примірників. Замовлення № 2612-14.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4392 від 20.08.2012 р.)
Україна, м. Херсон, 73034, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105. Тел. (0552) 39-95-80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua